

ÉVKÖNYV
2009
1956-OS INTÉZET

AZ 1956-OS FORRADALOM
VISSZHANGJA

ÉVKÖNYV
XIV. 2009
1956-OS INTÉZET

AZ 1956-OS FORRADALOM VISSZHANGJA

A SZOVJET TÖMB ORSZÁGAIBAN

Az államhatalmi retorzió feltárásának kutatás-módszertani problémája

1956 mint identitásformáló tapasztalat

A forradalom visszhangja a szlovákiai magyarok között

A román hatóságok a diáktüntetésekkel szemben

A magyar forradalom a lengyel titkosszolgálatok levéltárában

**THE 1956
HUNGARIAN
REVOLUTION
AND THE SOVIET
BLOC COUNTRIES
REACTIONS AND
REPERCUSSIONS**

1956 és Ausztria
Menekültkérdés Jugoszláviában
1956 Kárpátalján
Emlékezés, feltárás, értelmezés
Mao Ce-tung szerepe
Temesvár, 1956. október 30–31

AZ 1956-OS FORRADALOM VISSZHANGJA
A SZOVJET TÖMB ORSZÁGAIBAN

ÉVKÖNYV XIV. 2006–2007

AZ 1956-OS FORRADALOM
VISSZHANGJA
A SZOVJET TÖMB szerkesztette
ORSZÁGAIBAN RAINER M. JÁNOS
SOMLAI KATALIN

BUDAPEST, 2007
1956-OS INTÉZET

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM
TÖRTÉNETÉNEK DOKUMENTÁCIÓS
ÉS KUTATÓINTÉZETE KÖZALAPÍTVÁNY

Szerkesztette

RAINER M. János és SOMLAI Katalin

Könyv- és címlapterv

MOLNÁR Icsu István

- © Az idegen nyelven elhangzott előadások szövegét angolból
SOMLAI Katalin fordította
- © Ioana BOCA • Stefano BOTTONI • BUKOVSKY László • DÁVID Gyula •
Łukasz KAMIŃSKI • Árpád von KLIMÓ • Katarina KOVAČEVIĆ • Juraj
MARUŠIAK • MURBER Ibolya • Heino NYSSÖNEN • PÁL-ANTAL Sándor •
Dominika RAFALSKA-KUŠ • A. SAJTI Enikő • SEN Cse-hua • SIMON Attila
• Mihaela SITARIU • SZENTESI Renáta • Alekszandr SZTIKALIN • TÓTH
István • Oldřich TŮMA • VAMOS Péter • VÁRADI Natália
- © 1956-os Intézet

Bevezetés 9 ➔

TÁRSADALMI REAKCIÓK

ALEKSZANDR SZTIKALIN

Az 1956-os magyar forradalom hatása 17 ➔

a szovjet közvéleményre

Új források

JURAJ MARUŠIAK

Az 1956-os magyar forradalom és a „lengyel október” 27 ➔

szlovákiai fogadtatásának összehasonlítása

MIHAELA SITARIU

Temesvár, 1956. október 30–31. 47 ➔

Egy diákmozgalom okai és következményei

SZENTESI RENÁTA

Az 1956-os magyar forradalom visszhangja 54 ➔

a keletnémet értelmiség körében

OLDŘICH TŮMA

A magyar forradalom hatása Csehszlovákiára, 80 ➔

1956–1968

MURBER IBOLYA

1956 és Ausztria 91 ➔

A POLITIKAI ELITEK ÉS A TÁRSADALMAK

SEN CSE-HUA

Mao Ce-tung szerepe 109 ➔

a katonai beavatkozásról hozott

szovjet döntésben

DOMINIKA RAFALSKA-KUS

A két október 126 ➔

*A magyar és a lengyel forradalom
az ötvenes évek lengyel sajtójában*

KATARINA KOVAČEVIĆ

A menekültkérdés Jugoszláviában 134 ➔

VAMOS PÉTER

A magyar forradalom szerepe 154 ➔
a Kínai Kommunista Párt politikájában

DRAGOȘ PETRESCU

1956 mint identitásformáló tapasztalat 177 ➔

A román kommunisták esete

A. SAJTI ENIKŐ

Ötvenhatos menekültek Jugoszláviában 201 ➔
*A magyar–jugoszláv hazatelepítési bizottságok tevékenysége
1956–1957-ben*A HATÁRON TÚLI MAGYAR KISEBBSÉGEK
ÉS MAGYARORSZÁG FORRADALMA

STEFANO BOTTONI

Emlékezés, feltárás, értelmezés 213 ➔
Szubjektív elemzés a romániai 1956-os kutatás állásáról

SIMON ATTILA

Az 1956-os forradalom visszhangja 229 ➔
a szlovákiai magyarok között

TÓTH ISTVÁN

1956 Kárpátalján 247 ➔
Hatások, következmények, tanulságok

VÁRADI NATÁLIA

Az 1956-os forradalom kárpátaljai eseményei 266 ➔

- DÁVID GYULA
Az elhúzódo retorzió típusai és nagyságrendje Romániában az 1956-os forradalom leverése után 292 ➔
- TÖRTÉNETI FORRÁSOK
ÉS TÖRTÉNETI EMLÉKEZETEK
IOANA BOCA
Az 1956-os magyar forradalom utáni Románia 304 ➔
A román hatóságok fellépése a diáktüntetésekkel szemben
- PÁL-ANTAL SÁNDOR
Az államhatalmi retorzió feltárásának kutatás-módszertani problémái 315 ➔
- ŁUKASZ KAMIŃSKI
Az 1956-os magyar forradalom a lengyel titkosszolgálatok levéltárában 320 ➔
- BUKOVSZKY LÁSZLÓ
Október szlovákiai recepciójának tükröződése a (cseh)szlovák állambiztonsági iratokban 335 ➔
- ÁRPÁD VON KLIMÓ
„17. Juni (1953)” – „1956. október 23.” 348 ➔
*Politika és emlékezet Németországban és Magyarországon
1989 előtt*
- HEINO NYSSÖNEN
Kádár, Kekkonen és a magyar 1956 emléke Finnországban 356 ➔
- AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM
TÖRTÉNETÉNEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA
2005. július 1.–2007. június 30. 371 ➔

BEVEZETÉS

2006. szeptember 22–23-án, egy hónappal az 1956-os magyar forradalom ötvenedik évfordulója előtt a budapesti 1956-os Intézet és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára nemzetközi konferenciát rendezett Budapesten. A konferencián tizenöt ország történészei vettek részt, huszonhat előadás hangzott el. A megnyitót Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke tartotta; a bevezetőt e sorok írója, a zárszót Thomas Blanton, a washingtoni National Security Archive igazgatója. Jelen kiadvány a tanácskozáson elhangzott előadások kibővített, megszerkesztett (a külföldi résztvevők esetében magyarra fordított) szövegét tartalmazza. Az alábbi írás első része a konferencia bevezetőjének gondolatmenetét követi, majd a mérlegelési szándéka és a teljesség igénye nélkül felhívja a figyelmet néhány eredményre.

I.

Amikor az évfordulóra szánt konferencia tematikáját próbáltuk meghatározni, két kérdést vizsgáltunk meg. Az egyik, hol tart a magyar forradalom (elsősorban *hazai*) historiográfiája ötven évvel az esemény és bő másfél évtizeddel a magyar és kelet-európai demokratikus átmenet után. A másik, hogy melyek azok a specifikus problémák, amelyek a mai történetírás számára 1956-tal kapcsolatosan felmerülnek, illetve amelyek a nemzetközi történeti diskurzus számára relevánsak.

1. 1989-re a magyar forradalom historiográfiája már több mint három évtizedes pályát futott be. Ezt a történetírást egészen a magyar és kelet-európai rendszerváltásokig az jellemezte, hogy:

a) a meghatározó és a hosszabb munkákat – a nyelvi nehézségek miatt – többnyire magyarok írták;

- b) a nyugati, erősen a magyar emigráció által meghatározott diskurzus és a hazai kommunista történetírás között lényegében nem volt kapcsolat, de mindkét oldal az állandó vita szituációjában érezte magát;
- c) az 1956-os történet uralkodó értelmezési kerete a politikatörténet és a kremlinológia, magyarázó paradigmája a totalitarizmus volt.

1989 néhány vonatkozásban azonnali és alapvető változást hozott. Magyarországon is szabaddá és sokszínűvé vált a kutatás és a közbeszéd a közelmúltról, az egész 1945 utáni korszak korabeli levéltári forrásai hozzáférhetővé váltak. Helyreállt a kapcsolat a nemzetközi jelenkorkutatással.

1956 emlékezete kulcsszerepet játszott a magyar rendszerváltásban. A Kádár-rendszer legitimitációja a társadalomnak biztosított engedményeken, szabadságok és adományok bonyolult rendszerén nyugodott. Amikor ezek (elsősorban az életszínvonal folyamatos emelkedése) gazdasági okokból nem bizonyultak fenntarthatónak, a legitimitáció meggyengült. Ez a folyamat a közelmúltról való nyilvános diskurzusban tudatosult. A vádirat a múlt bűneiről szólt, de a vádlott a nagyon is jelenbeli kádárista rendszer volt. Fő bűne az 1956-os forradalom leverése, a résztvevők, köztük a szimbolikus alakká vált Nagy Imre kivégzése volt. A forradalommal kapcsolatos történetírást ez az 1989-ben kialakult sajátos helyzet részben ma is meghatározza.

1989 után a forradalomra vonatkozó ismeretek mennyisége robbanásszerűen megnőtt. Tizenöt év alatt 1956 a XX. századi magyar történelem talán legjobban feldolgozott mozzanata lett. A legtöbb eredmény a következő kutatási területeken született:

- a) Első helyen említendő 1956 nemzetközi kontextusa. A *levéltári forradalom* következtében részben hozzáférhetővé váltak a szovjet és az amerikai percepció és döntéshozatal dokumentumai. 1956 mint hidegháborús válság az új hidegháború-történetírás figyelmének középpontjába került. Ennek csúcspontját az 1996-os budapesti nemzetközi történetészkonferencia és az úgynevezett Malin-jegyzetek publikálása és interpretációja jelentette.
- b) Elkészült egy sor főszereplő egyéni és kollektív biográfiája (Nagy Imre, Losonczy Géza, Maléter Pál, a fegyveres felkelők stb.).
- c) Széles körű, a központi hatalom (párt, kormány, fegyveres erők parancsnokságai) dokumentumaira, a sajtóra és a rádióadásokra, naplókra, a központi és helyi forradalmi szervek dokumentációjára és a megtorlás során keletkezett iratokra kiterjedő forráskiadási tevékenység kezdődött.
- d) Megkezdődött 1956 megéléstörténetének feldolgozása – oral history

források felhasználásával. A 2000-es évek elejétől nagy figyelem övezi a forradalom emlékezetének alakulását.

- e) 1956-ról ezeken kívül nagyszámú és különféle színvonalú összefoglaló született. 1956 elfoglalta helyét a XX. századi magyar történelemről szóló új összefoglalókban és tankönyvekben.
- f) A történeti kutatás számtalan 1956-ról szóló dokumentumfilm, televíziós műsor és internetes tartalomszolgáltatás alapját szolgáltatta. Az új, népszerű médiumok hatalmas keresletet támasztottak a kutatás eredményei iránt. A jelenkorral foglalkozó történészek jó része ma kiterjedt *szolgáltatói* tevékenységet végez. Valóságos emlékezetipar, múltipar alakult ki, professzionistákkal.

2. A forradalom *tudományos interpretációjában* kevésbé látszanak markáns különbségek. A mai irodalom – más körülmények között – egy már lényegében negyven-negyvenöt éve folyamatos diskurzus vonalát követi. Fő törésvonala már az ötvenes-hatvanas évek fordulóján kialakult. A baloldali, posztmarxista történetírás nem látta lezárt történetnek a szovjet típusú szocializmus történetét, és a magyar forradalmat az egyik legreményteljesebb kísérletnek tartotta a sztálinizmustól való elmozdulás útján. Akik viszont a szovjet szocializmust lezárt történetnek látták, 1956-ot antitotalitárius és/vagy nemzeti felkelésnek, forradalomnak, szabadságküzdelemnek tartották. Ebben a korai irodalomban is az események láncolatát eleven színekkel ábrázoló, az egyéni vagy kollektív szereplők és a leginkább egyetemesnek tartott emberi értékek megjelenítésére törekvő, krónika típusú leírások érték el a legnagyobb hatást. Ezeket főként szemtanúk írták, mindenesetre az ő beszámolóik keltették a legnagyobb figyelmet, érték el a legnagyobb sikert. 1989 után a történetírás többnyire ezt a mintát követte. 1956 történeti narratíváinak nagy része a különféle krónikák sorába illeszkedik. A szovjet rendszer története reformjaival együtt lezárult, a marxista jelenkortörténet defenzívába szorult, úgyhogy 1956 domináns interpretációs kerete a totalitarizmuselméletből származik.

A konferencia témájának kiválasztásakor úgy gondoltuk, hogy ez alkalommal nem a magyar forradalom *nagy történetét* kívánjuk újra elmondani. Inkább abból indulunk ki, hogy 1956 *közös kelet-közép-európai tapasztalat* volt. A sztálini rendszer a második világháború után a Szovjetuniótól nyugatra nagyon hasonló struktúrákat hozott létre. Sztálin halálát mindenütt valamelyes enyhülés követte. A reformok útján való elmozdulás a klasszikus (sztálini) rendszertől már 1953-tól megindult, s októberre magában

a Szovjetunióban is előrehaladt. A szovjet párt XX. kongresszusa a térségben mindenütt felerősítette a kritikai hangokat mind a pártértelmiségben, mind a pártvezetésben, s többé-kevésbé mindenütt érzékelhető volt a légkör váltása az egész társadalom számára.

A magyar forradalom megfelel a politikai forradalom definíciójának: ha nem is tartósan, de lerombolt egy politikai rendszert. Ami újat állított helyébe, az kialakulatlan maradt, majd kezdeteit is eltaposta a szovjet intervenció, illetve a restauráció. Sikertelensége ellenére is nagy hatású esemény – s ezt, azt hiszem, éppen rövid lefolyásának és a koncentrált figyelemnek köszönheti. Az 1956-os Budapest a médiakorszak nyitányát jelzi. Még nem ért össze az élő hang és kép, de már majdnem. A vasfüggöny mögé zárt kis országban egy XIX. századi jegyeket viselő politikai forradalom zajlik le, klasszikus szereplőkkel és klasszikus tartalmakkal. Rövid lefolyása, példátlan sikere (néhány napig a történeteket úgy is lehetett interpretálni, hogy a magyar felkelés meghátrálásra készítette a Szovjetuniót), majd bukása a legkülönbélebb magyarázatok számára hagyott tért. A magyar forradalom örökre *nyitott* történet marad, ezért mindenki megtalálhatta benne saját világképének igazolását. Valóban egyszerre szemlélhető antitotalitárius forradalomként, kísérletként új típusú, öngazgató szocializmus felépítésére – vagy egyszerűen a mindenfajta zsarnokság elleni lázadásként, nemzeti szabadságharcként. Hatásai – akár azt nézzük, minek vetett véget, akár azt, mit kezdett – késleltetettek és korlátozottak. 1956 a szovjet rendszer kelet-közép-európai változataiban zajló társadalmi *tanulási és alkalmazkodási* folyamat egyik legfontosabb viszonyítási pontja. De nem az egyetlen.

Ez az interakció az oktrojált elitek és az alávetett társadalmak között a térség szovjetizálásától a szovjet rendszer végéig tartott. Lényege a sztálini projekt (vagy az, amit a Vörös Hadsereggel érkező vezetésre kiválasztottak annak véltek) megvalósításának kísérlete, majd az attól való elmozdulás, helyi változatok és stratégiák keresése. (Az útkeresés az első pillanattól kezdve jelen volt azok gondolataiban, akik az 1945 utáni pár évben Sztálin politikai manőverezését félreértve valódi nemzeti kommunizmusokon kezdtek gondolkodni – mint például Nagy Imre.) 1956 tehát nem vetett véget a klasszikus sztálinizmusnak (még megkésve és korlátozottan sem), hanem súlyos érvet adott azok kezébe, akik szerettek volna véget vetni neki. 1956 azon a ponton tört ki, amikor egy rövid és elég következtelen reformperiódust korlátozott resztalinizáció követett, majd újabb reformkezdeményezések történtek.

E kérdések mindenekelőtt az *összehasonlító kutatások* fontosságára hívják fel a figyelmet. Így jutottunk arra a gondolatra, hogy a konferencia tárgya 1956 hatástörténete legyen. Ezen belül arra a hatásra kívántunk összpontosítani, amelyet 1956 a szovjet tömb országaira gyakorolt. A konferencia résztvevőitől azt kértük, próbálják meg áttekinteni, hogyan élték át a váltságot egyfelől a kelet-közép-európai térség kommunista vezetései, másfelől társadalmi. Milyen diskurzusokban volt szó 1956-ról, Budapestről, a nemzeti kommunizmusról, tömegmozgalmakról stb. a kommunista vezetésekben? Hogyan fogadták a magyar forradalom hírért az egyes szovjet rendszerű országok társadalmi, illetve hogyan maradt fenn 1956 emlékezete? Ezen belül is különösen érdekelt bennünket a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek reakciója, illetve hogy a budapesti események hogyan hatottak a velük kapcsolatos politikára. Mindezek háttérében egy fontos módszertani problémára is fel kívántuk hívni a figyelmet. Ez az egyidejű társadalmi hatást és az emlékezet történetének lenyomatait feltételezésünk szerint hordozó írott források kérdése. A politikai közhangulat ellenőrzésére szakosodott különleges intézmény, az állambiztonsági szervezet dokumentumairól van szó; arról, hogy ezek a dokumentumok mennyiben használhatók a jelzett történeti problémák megoldásában.

II.

A konferencia programjának kialakításakor arra törekedtünk, hogy az egyes előadásokban érintett súlyponti problémák alapján kisebb tartalmi egységeket alakítsunk ki. A szövegek közlésekor ugyanezt a rendet követjük. Valójában azonban szinte minden előadás több vonatkozásban is próbált reflektálni az említett kérdésekre. A bevezetés nem tartja feladatának, hogy számba vegye az összes újdonságot és eredményt.

A konferencia középpontjába került első kérdés voltaképpen folytatta a kilencvenes évek levéltári forradalma nyomán kibontakozó „új hidegháború-történet” diskurzusát. De nem arra keresett választ, hogy a magyar forradalommal kapcsolatos döntések *hogyan* születtek. Inkább arra: *miért* úgy döntöttek a döntéshozók, ahogyan döntöttek, illetve döntéseik milyen következményekkel jártak. A kommunista világot megrázó krízis *percepciójáról* és *receptiójáról* van tehát szó. Erre a résztvevők közül mások mellett leginkább Dragoș Petrescu, Oldřich Tůma, Sen Cse-hua, illetve (részben, inkább az uralmi rendszer helyi szintjén) Juraj Marušiak és Tóth István,

valamint (egy specifikus kérdés, a magyar menekültek problémájának kezelése kapcsán) Katarina Kovačević tett kísérletet.

Petrescu egyenesen úgy látja, hogy 1956 fordulópont volt a román külön út, a sajátos román nacionálkommunizmus történetében. Ahogyan írja: „A magyar forradalom váratlan lehetőséget nyújtott a román kommunistáknak: alkalmuk nyílt teljes lojalitásukat bizonyítani Moszkvának, miközben kétségbeesetten próbálták elkerülni a desztalinizációt és megőrizni teljhatalmukat. A magyar forradalom a kezükre játszott, és 1958 nyarán kivonták a szovjet csapatokat Romániából. Attól a pillanattól fogva a román kommunista vezető, Gheorghe Gheorghiu-Dej és belső hatalmi köre Moszkvával szemben bátor függetlenségi politikát követett, s jelentős, extenzív ipari fejlesztéseket hajtott végre. Ennek a politikának köszönhetően a román kommunisták a széles néprétegek körében legitimitásra tettek szert, és egészen 1989-ig hatalmon maradhattak.” Tüma sokkal korlátozottabbnak látja 1956 hatását a hatvanas évek csehszlovák pártvezetésére. „A magyarországi szovjet katonai beavatkozás okainak téves csehszlovák magyarázata egy évtizeddel később a szovjet nyomással és fenyegetéssel farkasszemet néző csehszlovák reformerek stratégiájának minden alapot nélkülöző alapelvévé vált. Hittek ugyanis abban, hogy 1956 nem fog megisméltódni Csehszlovákiában, és többek között ezért sem készültek fel arra, hogy szembeszálljanak a megszállókkal, vagy megpróbálják a megszállást valahogy elkerülni. 1956-ban és 1968-ban a »magyar tényező« – ha nem volt is meghatározó – mindenképpen jelentős szerepet játszott.” Sen, ellenkezőleg, 1956 hatását döntőnek látja abban, hogy a kínai kommunista vezetés a világpolitikai (ezen belül az *európai*) tér és a nemzetközi kommunista mozgalom aktív szereplője lett. „[...] Kína döntő szerepet játszott először abban, hogy [1956. október 28-án] a szovjet erőket kivonják Budapestről, majd abban, hogy a szovjet hadsereget másodszer is bevessék Magyarországon. [...] Mao Ce-tung elérte célját, bírálta Moszkva nagy hatalmi sovinizmusát, de megőrizte a szocialista tábor egységét, amikor átsegítette Moszkvát a kelet-európai válságokon. Ebből a szemszögből tekintve osztanunk kell azoknak a történészeknek a véleményét, akik úgy látják, hogy Hruscsov egyik legjelentősebb cselekedete 1956 őszén az volt, hogy Kína figyelmét Európára irányította. Kelet-európai kérdésekben játszott szerepe révén a KKP új rangot vívott ki magának a nemzetközi kommunista mozgalomban. E perctől kezdve Moszkva vezető szerepét a Pekingből érkező kihívások veszélyeztették.”

A szovjet rendszerű országok társadalmának reakciója – ahogyan vártuk – elsősorban a források kérdését vetette fel. Hogyan ismerhető meg egyáltalán az emberek véleménye egy zárt társadalomban, amelyben a nyilvánosságot szoros ellenőrzés alatt tartják? 1956 sajátos körülményei, az „olvadás” jelensége legalábbis réseket nyitott a falon. A sajtó és a nyilvánosság klasszikus sztálini időszakra jellemző normalitása szinte mindenütt megzavarodott Kelet-Közép-Európában. Átmenetileg – és országonként változó mélységben – többet lehetett írni társadalmi problémákról, sőt politikai kérdéseket is meg lehetett fogalmazni. A szovjet rendszer válsága és reformista megoldásának kísérletei többé-kevésbé megjelenhettek az állam ellenőrzése alatt álló nyilvánosságban. Ugyanakkor 1956-ban is „normálisan” működtek a társadalmi véleményt szondázó titkosrendőrségek. Az állambiztonsági szolgálatok informátorainak jelentései, az ezek alapján készített összegzések az utóbbi években egy sor országban hozzáférhetővé váltak. Szentesi Renáta az NDK, Juraj Marušiak Szlovákia, Łukasz Kamiński Lengyelország esetében tanulságos példákkal szolgált a sajátos forráscsoport használatáról. (Kamiński még egy kisebb szövegösszeállítással is illusztrálja mondanivalóját.) Mindez az utólagos visszaemlékezésekkel kombinálva legalábbis adalékokat kínált a maga egészében nyilván rekonstruálhatatlan társadalmi reakcióhoz. Természetes, hogy ebben felülreprezentált az értelmiség. Ők azok, akik értenek ahhoz, hogy a nyilvánosság korlátozott lehetőségeit kihasználják. Az állambiztonság ugyancsak kiemelt figyelmet szentelt egyes értelmiségieknek és csoportjuknak általában. (Szentesi és Alekszandr Sztikalin esettanulmánya ezt kiválóan példázza.) A társadalmi reakció különleges esetei közé sorolható az aktív szolidaritás. Erre a legnagyobb erővel és a legtöbb, legtudatosabb résztvevővel Romániában került sor – az ottani diákmozgalmakat és más, 1956 előtti és utáni ellenállási akciókat egész sor előadás vizsgálta. Hasonló, ám sporadikusabb és szervezetlen reakciókról számolt be például Csehszlovákia magyarlakta területein Marušiak, illetve a Kárpátokon túli (ugyancsak magyar lakosságú) szovjet Ukrajnából Tóth István.

Egy konferenciának nem lehet célja a feltett kérdésekre átfogó, végleges igényű választ adni. A jelen esetben, amikor a hatástörténet eddig kevésbé tanulmányozott területére koncentráltunk, semmiképpen sem. Mindazonáltal úgy tűnik, a szovjet rendszerű országokban mind a hatalom, mind a társadalom (vagy legaktívabb, legtájékozottabb részük) tudatában volt: 1956 valóban közös történet. A magyar forradalom nem egyedül Ma-

gyarországnak ígért kitörést a sztálini birodalomból (a birodalom szót itt egyaránt értjük állami-politikai és eszmei-ideológiai egységként). A kitörés nem sikerült, de a felkelés sorsa tanulságul és örökségül szolgált a hosszú, még több mint három évtizedig tartó úton. A közös tapasztalat és közös emlékezet további kutatások tárgya lehet. 1956 közös örökségének jelentőségéről azonban talán már ma is megkockáztatható néhány gondolat. A magyar forradalom azon kevés térségi esemény egyike a modern korból, amelynek emléke nem megosztó. Azok az emberek, akik 1956 és Budapest miatt repressziót szenvedtek Temesváron vagy Moszkvában, Kelet-Berlinben vagy a kárpátaljai falvakban, a magyar forradalom áldozatai. Akik pedig 1956-ban Budapesten harcoltak, az egész szovjet rendszerű térség szabadságáért küzdöttek.

Budapest, 2007 októberében

Rainer M. János

ALEKSZANDR SZTIKALIN

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM HATÁSA A SZOVJET KÖZVÉLEMÉNYRE

Új források

Az 1956-os magyar forradalom szovjetunióbeli visszhangjának számbavételekor semmiképp nem feledkezhetünk meg arról, mekkora nyomást gyakorolt a lakosságra a szovjet propagandagépezet. Ennek köszönhető, hogy a közvélemény egyáltalán nem kaphatott hiteles tájékoztatást a magyarországi eseményekről. A hivatalos propaganda manipulációjának hatékonyságát bizonyítja az is, hogy magyarországi forradalmat megelőző kora októberi napok nagy jelentőségű eseményére, Rajk László október 6-i újratemetésére a szovjet sajtóban halvány utalás sem történt. A szovjet napilapok október 24-én is úgy jelentek meg, hogy semminemű említést nem tettek az előző napi budapesti eseményekről: a forradalom első napjáról. Elképzelhető, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) propagandaosztálya abból a téves feltételezésből indult ki, hogy a budapesti felkelést néhány óra leforgása alatt felszámolják, és a szovjet olvasókat tanácsosabb lesz majd később, a Kreml által „ellenforradalmi puccsnak” tartott lázadás megghiúsulásáról tájékoztatni. Végül a *Pravda* október 25-i számában hangzatos címmel jelent meg a TASZSZ rövid jelentése a budapesti eseményekről: A népellenes kaland összeomlása Magyarországon.¹ A következő napokban aztán hasonló címek alatt sorra láttak napvilágot a Magyarországon történelekről szóló – s az események dinamikáját jelentősen eltorzítva ábrázoló – beszámolók, olyannyira, hogy még a magyar kommunista párt hivatalos lapja, a *Szabad Nép* is vitába szállt a *Pravdával*.² Az események hivatalos

- 1 Proval antinarodnoj avanyuri v Vengrii. *Pravda*, 1956. október 25.
- 2 Híven az igazsághoz. *Szabad Nép*, 1956. október 28. Október 30-án a *Szabad Nép* moszkvai tudósítója és a magyar nagykövetség első titkára felkereste a *Pravda* szerkesztőségét. Azt javasolták, hogy a lap rövid hírben ismerje el: megbízható értesülések hiányában korábbi cikkükben tévesen ítélték meg a magyarországi eseményeket. Azért tartották fontosnak, hogy a közlemény megjelenjen, mert a magyarok szemében a *Pravda* a szovjet

nép véleményét tükrözi. A *Pravda* főszerkesztője, P. Satyukov az incidenst azzal kommentálva jelentette az SZKP titkárnak, P. Poszpjelovnak, hogy újságja nem tartotta ildomosnak vitába keveredni a magyar kommunisták hivatalos lapjával. Lásd erről Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 453–454. p.

3 *Pravda*, 1956. november 7.

4 Például az *Il Messaggero* olasz napilap tudósítójával való találkozón 1957. január 5-én. Rosszjizskij Goszudarsztvennij Arhiv Novejsej Isztorii (RGANI) f. 5, p. 30, gy. 225, l. 73. Hruscsov az SZKP KB Elnökségének október 31-i ülésén is kijelentette – ahol meghozták a végső döntést Nagy Imre kormányának megdöntéséről –, hogy nagy háború nem lesz („bolsoj vojnyi nye bugyet”). Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 480. p. Számított ugyanis rá, hogy az Egyesült Álla-

szovjet értékelése természetesen október végére sem változott meg, de a szovjet vezetés lassacskán rákényszerült, hogy elhagyja azokat a túlzottan optimista kijelentéseket, miszerint az „ellenforradalmat már felszámolták”. November elején párthatározat született arról, hogy a magyar eseményekkel kapcsolatos propagandamunkát intenzívebbé kell tenni. November 3. után a szovjet sajtót ellepték az „ellenforradalmi rémtettekről” szóló egyoldalú cikkek. Ezek a tudósítások határozták meg a szovjet közvélemény magyar forradalomról alkotott képét. A szovjet vezetők nem is kételkedtek propagandakampányuk hatékonyságában. Az olvasók hitelt adtak az események hivatalos ábrázolásának. Mihail Szuszlov, az SZKP KB Elnökségének egyik tagja például november 6-án, a moszkvai pártvezetők

ünnepi értekezletén kijelentette: a Szovjetunió népei örömmel látják, hogy a magyar munkásság győzelmet aratott az ellenforradalom felett.³ A közvélemény folyamatos dezinformálása nem maradt hatástalan. Szuszlov és elvtársai azonban összekeverték vágyaikat a valósággal. A különféle források (például a párton belüli levelezések, a KGB jelentései, naplók, visszaemlékezések) alapján megállapítható, hogy a szovjet közvélemény nem egészen homogén módon reagált a magyar eseményekre.

Természetesen tagadhatatlan, hogy a szovjet állampolgárok túlnyomó többsége bizonyos mértékig hitelt adott a hivatalos propaganda állításainak. Mivel a második világháború még a fiatalabb generációk emlékezetében is elevenen élt, a szovjet propaganda leghatásosabban, legmeggyőzőbben a háború lehetőségével érvelt. A szovjet sajtó szerint a Szovjetunió aktív fellépése – a katonai intervenció – egy újabb háború kitörését akadályozta meg. A hivatalos propagandában gyakran ismételték ezt az érvet, és maga Hruscsov is többször utalt rá nyugati politikusokkal és újságírókkal való találkozásai során.⁴ A hivatalos dogmákat elfogadó szovjet emberek a ma-

gyar eseményekben mindenekelőtt a Nyugat kísérletét látták arra, hogy kiszabadítsa Magyarországot a szovjet befolyás alól. „Miért kellene a Szovjetunióknak odaajándékozni Magyarországot az amerikaiaknak? – gondolták. – Végtére is rengeteg szovjet katona áldozta életét azért, hogy felszabadítsák ezt az országok a németek uralma alól.”⁵ A Szovjetunió magyar-

országi külpolitikáját így sokan természetesnek tartották, mivel úgy látták, a második világháború eredményeinek lerombolására történt kísérlet. Azok, akik a sztálinista rendszer elkötelezett hívei voltak, támogatták a szovjet katonai beavatkozást, és bírálták a Sztálin halála utáni külpolitikát, azon belül is elsősorban a Jugoszláviához való közeledést és az SZKP XX. kongresszusát. A sztálinista külpolitika hruscsovi revíziójában találták meg a magyarországi események eredendő okát is. Ez az álláspont – mint az SZKP KB Elnökségének október 31-i ülésén készült feljegyzések bizonyítják – fontos érv volt amellett, hogy Hruscsov végül is a magyar kérdés katonai úton való megoldását támogatta.⁶ A párttagság nagy része nem nézte volna jó szemmel a Szovjetunió szuperhatalmi pozícióinak esetleges gyengülését, márpedig a magyarországi kudarcot éppen a gyengeség nyilvánvaló jeleként értékelték volna. Úgy gondolkodtak, hogy kizárólag a szovjet hadsereg ereje és a Szovjetunió szilárd hatalma akadályozhatja meg Közép-Kelet-Európában egy újabb háború kitörését.

A Kreml politikájával azonban a meggyőző propaganda ellenére sem értett egyet mindenki. Több forrás is arról árulkodik, hogy a katonai megoldás célszerűségét tekintve sokakban kételyek merültek fel. A források megőrizték a hétköznapi emberek olyan kijelentéseit, hogy a Szovjetunióknak nem kellene más országokra ráerőszakolnia az akaratát, nem lenne szabad beavatkozni más országok belügyeibe, az ott lakóknak maguknak kellene megoldaniuk a gondjaikat stb. Az is megfogalmazódott, hogy a magyar kérdést békés eszközökkel kellene rendezni, mert másképp egyik oldalon sem lehet elkerülni az értelmetlen emberáldozatokat.⁷ Más dokumentumokból az tűnik ki, hogy néhányan, közöttük fiatalok is, ambivalensen viszonyultak a magyar eseményekhez és Moszkva magatartásához. Köztük volt például az akkor tizenöt éves moszkvai diák, később jól ismert történész és irodalomkritikus, Igor Volgyin is. „[...] őszinte szimpátiát éreztek a magyar fel-

mok nem fog a szovjet érdekszféra belügyeibe avatkozni.

5 A szovjet közvéleményről Akszjutyin (2004) 186–198. p.

6 Azzal érvelt többek között, hogy „pártunk nem értene meg bennünket” („nasz nye pojmet nasa partyija”). Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 479. p.

7 Akszjutyin (2004) 186–198. p.

kelők iránt – írja visszaemlékezésében a moszkvai tizenévesek reagálásáról –, azt kívánták, hogy a magyarok győzzenek. A hivatalos tájékoztatáson kívül nem lehetett semmit sem tudni a magyarországi eseményekről, de ösztönösen úgy érezték, hogy a szovjet tankok bevonulása Budapestre bűntett, s mindez iszonyúan álnok.” Másfelől azonban, teszi hozzá, nem akarták a szovjet tömb szétesését.⁸ A tehetetlenség érzése, életkortól függetlenül, általános volt az értelmiség körében. Az ismert filozófus és orientalista, Grigorij Pomeranc úgy emlékszik vissza, hogy ő és barátai erősen szégyenkeztek a Magyarországgal szembeni szovjet külpolitika miatt, de a tehetetlenségük még a szégyenüket is felülmúlta.⁹

A szovjet külpolitika elutasítása így nem vezetett nyilvános tiltakozáshoz. A történészek mégis sok olyan esetet tártak fel, ahol nyíltan bírálták a szovjet magatartást. Jaroszlavban egy magas rangú gazdasági vezető tizenéves fia az októberi forradalom évfordulóján, november 7-én egy maga készített transzparenszel vonult végig az utcákon, és a szovjet csapatok magyarországi kivonását követelte.¹⁰ Moszkvában, Leningrádban és másutt is

röpcédulákat terjesztettek, főként az egyetemisták.¹¹ Moszkvában és Leningrádban illegális összejöveteleken vitatkoztak a magyar forradalomról, és keményen bíralták a szovjet külpolitikát. Még a hivatalosan meghirdetett diákgyűléseken is kritizálták a szovjet kormány lépéseit, néhány diák követendő példának tartotta a magyar fiatalok tetteit. Moszkvában az egyik nyilvános gyűlésen a résztvevők azt kiabálták, hogy Magyarországon forradalom tört ki, és hogy a Szovjetunióban is ilyen forradalomra lenne szükség.¹² A szovjet kormány bírálata nem jelentette azt, hogy az egyetemisták a szocialista rendszert is elutasították volna. Legtöbbször a szocializmus eszméjének elkötelezettjei voltak, de hangsúlyozták, hogy a szocializmus építésének több útja is elképzelhető. Nem véletlen, hogy különös

8 Idézi Polikovszkaja (1997) 37–38. p.

9 Pomeranc (1990) 143–144. p.

10 KGB-jelentés. RGANI f. 5, op. 30, gy. 141, l. 67–68.

11 Az egyik röplap szövegét lásd RGANI f. 5, op. 30, gy. 141, l. 14–15. A később letartóztatott és börtönbüntetésre ítélt röpcédula-terjesztők visszaemlékezéseit lásd B. Pusztyncevsz: Pjaty let za „nasu u vasu szvobodu”. *Obszaja gazeta*, 1996. október 31. – november 5.; Anohin (1996).

12 Pizsikov (2003) 78–79. p.; Burtyin–Ljubarszkij (1997). Az SZKP KB Elnöksége már november 4-én foglalkozott a szovjet egyetemeken és főiskolákon tapasztalt helyzettel és a diákság „ellenséges magatartásával”. Úgy határoztak, hogy fellépnek a hivatalos állásponttal ellenkező nézetek terjesztőivel szemben. Furszenko (2003) 202. p.

érdeklődéssel fordultak a jugoszláv modell és a magyar munkástanácsok tapasztalata felé.¹³

A szovjet munkásság is érdeklődött a magyar események iránt, a magyar példa befolyásolta hangulatukat, és keményebb fellépésre bátorította őket. Néhány üzemben, egymástól távol eső városokban, a munkások béremelést követeltek, és az életkörülményeik javítását sürgették. Más ipari régiókban sztrájkfelhívások is elhangzottak. A látványosabb tiltakozó akciók között meg kell említenünk néhány Sztálin-szobor ledöntését. A szovjetellenes nemzeti mozgalmak is felerősödtek a Szovjetunió egyes részein, különösen Litvániában¹⁴ és a jelentősebb magyar kisebbség lakta területeken – például Kárpát-Ukrajnában –, ahol sok magyar rokonszenvezett a magyarországi felkelők követeléseivel.¹⁵

A KGB-ügynökök neves értelmiségiek szájából elhangzó bírálatokat is feljegyezték. A világhírű fizikus, a későbbi Nobel-díjas Lev Landau például barátai és kollégái társaságában bátorító példának nevezte a magyar forradalmat, csodálatra méltónak a fiatal magyar szabadságharcosok hősiességét. A szovjet katonai beavatkozást vérontáshoz vezető bűncselekménynek, Kádárt szovjet bábnak tartotta. Felemlgette az 1848-as forradalmat, és az ötvenhatos fiatalokat a nagy forradalmárok méltó utódainak tekintette.¹⁶ Egy másik ismert értelmiségi, a leningrádi A. Ljubiscsev professzor is az 1848-as forradalommal vont párhuzamot, amikor azt írta, hogy míg 1849-ben Ferenc József császárnak megvolt a jogi alapja ahhoz, hogy Magyarországon uralkodjék, Kádárnak ilyen egyáltalán nincs.¹⁷ Sz. Dmitrijev professzor, a Moszkvai Egyetem történésze november 3-i naplófeljegyzésében, a szovjet beavatkozás előtti napon, megjósolta az 1849-hez hasonlatos véres leszámolást.¹⁸ November 4-én – a napot fekete vasárnapnak keresztelte el – azt jegyezte fel: szégyenkezik, amiért az oroszok nem tiltakoznak a történetek miatt. Úgy viselkednek, mint a rabszolgák. Magyarországon győzött a forradalom, írta, hiszen az egész politikai rendszer megbukott, a magyarok új struktúrát kezdtek kiépíteni, és a Szovjetunió csak fegyverrel tudta helyreállítani a rendet. Egy ilyen

13 Jellemző példa erre L. Krasznopevcev csoportja a Moszkvai Egyetem történelem tanszékén. Lásd „Gyelo” mologyih isztorikov...

14 A litvániai Vilnius és Kaunas utcáin a péntekre eső november 2-i katolikus ünnepen emberek ezrei vonultak ki az utcákra. A hatóságok attól tartottak, hogy a felvonulás elvesztheti békés jellegét. Alekszejeva (1992) 41. p.

15 Dupka–Horváth (1993); Dupka (2005).

16 Ilizarov (1999).

17 Ljubiscsev (1991) 41. p.

18 Iz dnyevnyikov Sz. Sz. Dmitrijeva, 149. p.

lépés után már vajmi nehéz a szocialista tábor egységéről szónokolni. Dmitrijev a magyar események nyomán komolyan elgondolkodott a szovjet politikai rendszer kezdetektől fogva antidemokratikus jellegéről, ami a szocialista demokráciáról és a kollektív vezetésről ismételt hangzatos kijelentések ellenére sem változott meg, és annak ellenére sem, hogy Hruscsov maga ténylegesen javítani kívánt a szovjet berendezkedésen. A XX. kongresszus semmin nem változtatott, vélte Dmitrijev, csupán módosított néhány lényegtelen politikai formán és eszközön. Hruscsov és hívei csak a múlt hibáit tették szóvá, miközben megpróbálták útját állni az aktuális rendszer bírálatainak és annak, hogy a „személyi kultusz” gyökereit esetleg magára a szovjet politikai rendszerre vezessék vissza. Dmitrijev, akárcsak Landau, úgy látta, hogy az igazi demokratizálódás elképzelhetetlen sajtószabadság és többpártrendszer nélkül, hiszen az úr, amit a szovjet vezetésben Sztálin halála hagyott, bármikor betölthető egy másik személlyel.

A konzervatív Dmitrijeven és a liberális Landaun kívül néhány szocialista meggyőződésű értelmiségi is bírálta a Magyarországgal szembeni szovjet politikát. Köztük a már említett Ljubiscsev professzor is, aki vitatta az események ellenforradalomként való megítélését. Budapesten haladó mozgalom bontakozott ki, írta naplójában, annak ellenére, hogy sok huligán is megjelent az utcákon. A sztálinista pártvezetők hatalmának megdöntése – és ilyen pártvezetők uralkodnak a Szovjetunióban is – progresszív tett, még akkor is, ha átmenetileg magánvállalkozások is teret kaphatnak a szocialista rendszerben. Az emberek akár Magyarországon, akár másutt a kapitalistákat fogják választani a sztálinisták helyett, hiszen ők hibáikért pénzzel és tulajdonnal fizetnek, a pártfunkcionáriusok vállát viszont semmiféle felelősség nem nyomja. Mindezekon túl – ezt Dmitrijev és Ljubiscsev egyaránt megemlíti naplójában – a tankok és a rögtönítélő bíróságok nem a legmeggyőzőbb érvek a kommunizmus mellett. Ljubiscsev úgy látta, hogy a magyarországi események nemzetközi jelentőségűek, mivel a sztálinizmusra a legerősebb csapást nem kapitalisták, hanem munkások és progresszív fiatalok mérték.

1956 novemberének első napjaiban Moszkvában arról beszéltek, hogy Magyarországról átterjedhet a nyugtalanság a szomszédos országokra is, elsősorban Csehszlovákiára. Lev Landau ezt pozitív lehetőségként értékelte: úgy látta, a magyar tapasztalatokból lehet tanulni, és meg volt győződve róla, hogy a magyar forradalom a szovjet tömb más országaiban is megnyithatja az utat a radikális változások előtt, ideértve a világgkommunizmus központját, a Szovjetuniót is. A. Ljubiscsev pedig így írt erről: a Magyar-

országon történtek előtt senki sem számíthatott komolyan arra, hogy Kelet-Közép-Európában fellázadnak a szovjet hatalom ellen, de a magyarok bebizonyították, hogy szembe lehet fordulni a Szovjetunióval. A KGB-jelentések azt mutatják, hogy a magyar események hatására a Szovjetunióban sokan elképzelhetőnek tartották egy forradalom kitörését. Vlagyimirban például egy öreg bolsevik politikus, akit meghívtak a Komszomol gyűlésére, kijelentette: Magyarországon a munkásság lázadt fel, és nem kizárt, hogy a Szovjetunióban is ez történik majd, mert olyan alacsony az életszínvonal.¹⁹ Mások jövőképe reálisabb volt. Dmitrijev szerint az általános elégedetlenség spontán megnyilvánulásai nem jelenthetnek komoly veszélyt az erős párt- és állami szervezetre. Nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a magyarországi helyzet objektív bemutatása hiányában sokan féltek egy esetleges munkásfelkeléstől: az eljövendő polgárháború rémét látták benne, s az idősebb generációk még nem felejtették el a polgárháborús évek, 1918–1920 szenvedéseit. A szovjet sztálinisták önbizalma, miután Magyarországon sikeresen konszolidálták az új hatalmat, megnőtt, és a Szovjetunióban is kezdeményezőként próbáltak fellépni. Dmitrijevet például a sztálinista évekre emlékeztették a Moszkvai Egyetemen szervezett 1956. végi pártgyűlések. Hátrált Hruscsov is: mint az SZKP KB 1956. decemberi ülésén kifejtette, úgy látja, hogy sok kommunista félreértette a XX. kongresszus üzenetét és magát a szocialista demokráciát. Feladták a harcot a szocializmus ellenségeivel szemben, akiket pedig fel kellett volna kutatniuk és le kellett volna tartóztatniuk.²⁰ 1957 májusában írók és művészek előtt is megismételte ugyanezt, hozzátéve, hogy a személyi kultusz elleni kampány már aktualitását veszítette.²¹ A találkozó egyik résztvevője, Venyamin Kaverin azt írja visszaemlékezéseiben, hogy ő és írókollégái letartóztatásokra számítottak, annál is inkább, mivel Hruscsov kijelentette: ha két-három demagógot idejében letartóztatnak, meg lehetett volna előzni a Magyarországon történeteket.²² Szó mi szó, Hruscsov szavai nem sokban tértek el a tetteitől. 1957 folyamán a letartóztatottak és politikai okokból elítéltek száma erősen megugrott az előző évhez képest.²³ Ebben a vonatkozásban feltétlenül meg kell említenünk néhány egyetemista csoportot és értelmiségi kört, például a moszkvai L. Krasznopcev, illetve a lenin-

19 Akszjutyin (2004) 193. p.

20 Lásd erről RGANI f. 2. op. 1. gy. 197. l. 114–115.

21 Visztyiplenyije Ny. Sz. Hruscsova...

22 Csuprinjin (1989) 375. p

23 1956-ban 623, a következő évben 2498, 1958-ban pedig 1545 főt ítéltek el politikai okokból. Petrov (1997) 42. p.; Kozlov–Mironyenko (1999).

grádi R. Pimenov körül csoportosuló fiatalokat, akiknek a magyarországi eseményekkel kapcsolatos véleménye eltért a hivatalos állásponttól. Mivel nem tagadták, hogy egyetértenek a magyar felkeléssel, letartóztatták és elítélték őket – általában háromtól hét évig terjedő, ritka esetben tízéves börtönbüntetést szabtak ki rájuk.

A szovjet értelmiségiek nem hagyták szó nélkül Nagy Imre 1958. júniusi kivégzését sem. Úgy látszik, az ellenféllel szemben alkalmazott sztálini módszerek még mindig használatosak – írta naplójában Dmitrijev professzor –, ugyanezekhez a módszerekhez folyamodnak azok is, akik oly hevesen bírálták őt a XX. kongresszuson. Pedig a kommunista másként gondolkodók, az úgynevezett revizionisták kivégzése semmiképp nem célravezető, az alternatív eszméket így nem lehet megsemmisíteni, ezek a módszerek csak a hatalom gyengességéről árulkodnak.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a hivatalos propaganda erőfeszítései ellenére sem mindenki adott hitelt az erőszakkal sulykolt sztereotípiáknak a Szovjetunióban: a magyarországi forradalommal kapcsolatban különféle álláspontok fogalmazódtak meg. S még ha nem merte is mindenki nyilvánosan vállalni, a vélemények között nem egy volt, amely élesen bírálta a szovjet magatartást.

HIVATKOZÁSOK

Akszjutyin (2004)

JURIJ V. AKSZJUTYIN: *Hruscsevszkaja „ottyepel” i obscsesztvennije nasztroje-nyija v SZSZSZR v 1953–1964 gg.* Moszkva, 2004, Roszszen.

Alekszejeva (1992)

LJUDMILA ALEKSZEJEVA: *Isztorija inakomiszlija v SZSZSZR. Novejsij period.* Vilnius–Moszkva, 1992, Veszty.

Anohin (1996)

JURIJ ANOHIN: „Sz vrazsgebnjih pozicij traktoval vengerszkij mjatyezs”, 1956. *Oszeny v Budapestye.* Moszkva, 1996, Mart.

Burtyin–Ljubarszkij (1997)

JURIJ G. BURTYIN–KRONID A. LJUBARSKIJ (red.): Sztugyencseszkoje brozsenyije v SZSZSZR (konyec 1956 g.). *Voproszi isztorii*, 1997. 1. 3–23. p

Csuprinyin (1989)

SZERGEJ CSUPRINYIN (red.): *Ottyepel 1957–1959. Sztranyici russzkoj szov-jetszkoj lityeraturi.* Moszkva, 1989, Moszkovszkij Rabocsij.

Dupka–Horváth (1993)

DUPKA GYÖRGY–HORVÁTH SÁNDOR: *'56 Kárpátalján. Dokumentumgyűjtemény.* Ungvár–Budapest, 1993, Intermix Kiadó.

Dupka (2005)

DUPKA GYÖRGY: *'56 és Kárpátalja.* Ungvár, 2006, Intermix Kiadó.

Furszenko (2003)

ALEKSZANDR A. FURSZENKO (red.): *Prezidium CK KPSZSZ. 1954–1964. Tom 1. Csernovije protokolnije zapiszi zaszedanyij. Sztenogrammi.* Moszkva, 2003, Roszszen.

„Gyelo” mologyih isztorikov...

„Gyelo” mologyih isztorikov (1957–1958 gg.). *Voproszi isztorii*, 1994. 4. 106–135 p.

Ilizarov (1999)

SZIMON SZ. ILIZAROV (red.): „Po dannim agenturi i operatyivnoj tyehnyiki...” Szpravka KGB SZSZSZR ob akagyemike L. D. Landau. Gyekabr 1957 g. *Isztoricseszkiy arhiv*, 1999. 3. 151–161. p.

Iz dnyevnyikov Sz. Sz. Dmitrijeva

Iz dnyevnyikov Sz. Sz. Dmitrijeva. *Otyecsesztvennaja isztorija*, 2000. 2. 142–153. p.

Kozlov–Mironyenko (1999)

VIKTOR A. KOZLOV–SZERGEJ V. MIRONYENKO (red.): *58. 10. Nadzornije proizvodstva Prokuraturi SZSZSZR po gyelam ob antyszovjetszkoj agitacii i propagangye. Mart 1953–1991. Annotyirovannij katalog.* Moszkva, 1997, Demokratija.

Ljubiscsev (1991)

ALEKSZANDR LJUBISCSEV: Vengerszkaja tragedija. *Novoje vremja*, 1991. 43. 41–43. p.

Orehova–Szereda–Sztikalin (1998)

JELENA. D. OREHOVA–VJACESZLAV T. SZEREDA–ALEKSZANDR SZ. SZTIKALIN (red.): *Szovjetszkiy Szojuz i vengerszkiy krizisz 1956 goda. Dokumenti.* Moszkva, 1998, Roszszen.

Petrov (1997)

NYIKITA V. PETROV: Pervij predszedatyel KGB general Ivan Szerov. *Otyecsesztvennaja isztorija*, 1997. 5. 23–43. p.

Pizsikov (2003)

ALEKSZANDR PIZSIKOV: Isztoki gyisszigyentszta. Mologyeys poszle XX szezda KPSZSZ. *Szvobodnaja miszl.* XXI, 2003. 12. 77–85. p

Polikovszkaja (1997)

LJUDMILA V. POLIKOVSZKAJA: „*Mi predcsuvstvije predtyecsa...*” *Plosagy Majakovszkovo: 1958–1965*. Moszkva, 1997, Zvenyja.

Pomeranc (1990)

GRIGORIJ POMERANC: Korzina cvetov nobelevszkomu laureati. *Oktyabr*, 1990. 11. 143–162. p.

Visztyiplenyije Ny. Sz. Hruscsova...

Visztyiplenyije Ny. Sz. Hruscsova na szoveszcsanyii v CK KPSZSZ 13 maja 1957 g. *Istocsnik*, 2003. 6. 77–90 p.

JURAJ MARUŠIAK

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM ÉS A „LENGYEL OKTÓBER” SZLOVÁKIAI FOGADTATÁSÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A magyar forradalom hatását a szlovák – vagy pontosabban csehszlovák – társadalomra és politikai elitre két perspektívából vizsgálhatjuk. Felsorolhatjuk egyfelől a közvélemény és Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) vezetőségének az eseményeket követő azonnali reakcióit, másfelől – mindezeket a csehszlovák belpolitika 1956-os dinamikájába ágyazva – megvizsgálhatjuk, hogy milyen hatással volt a magyar forradalom az ottani feszültségekre.

1956 októberére a CSKP hatalma újra kezdett megszilárdulni azok után, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusát követően Csehszlovákiában is megindult és 1956 áprilisában, májusában elérte csúcspontját a politikai erjedés. A csehszlovák kommunista vezetők már 1956 nyarától aggódva tekintettek a lengyelországi és magyarországi fejleményekre. 1956 júniusától szigorú cenzúra alá vonták a csehszlovák sajtó velük, valamint Jugoszláviával foglalkozó cikkeit.¹ Közben a dél-szlovákiai magyar kisebbség és a magyarul tudó szlovákok körében egyre népszerűbbé váltak a Magyarországról érkező sajtótermékek.²

Az, hogy 1956 őszén a magyar mellett a lengyel események is komoly szerepet játszottak a csehszlovák politikában, nemcsak a csehszlovák kommunisták külpolitikai érdeklődésével magyarázható, hanem belpolitikai okokra is visszavezethető. A csehszlovák párt vezetése nyugtalanul figyelte a lengyelországi politikai változásokat. A Felső-Szilézia Csehszlovákiához tartozó területén élő lengyel kisebbség magatartásán kívül más is adott okot aggodalomra. A cseh és szlovák értelmiség fogékonynak mutatkozott

1 Lásd a Belügyi Népbiztos titkárságának iratai között a sajtó ellenőrzésével foglalkozó osztály napi jelentéseit. Slovenský Národný Archív (SNA), f. Povereníctvo vnútra – sekretariát.

2 Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 931, Zasadnutie BÚV KSS, 18. 10. 1956.

a lengyel értelmiség által felvetett problémákra, s a csehszlovák kommunisták általában is félték a szovjet tömb felbomlásától. Ez volt az oka annak, hogy a csehszlovák állampolgárok a hivatalos sajtóból nem tájékozódhattak a poznaíni munkásfelkelésről vagy arról, hogy Lengyelországban mekkora a politikai nyomás az 1949-ben sztálinista tisztogatás áldozatául esett Władysław Gomułka rehabilitálása érdekében. A lengyelországi erjedés megijesztette a csehszlovák párt vezetőit, mivel a lengyel reformmozgalom magából az uralkodó pártból, a Lengyel Egyesült Munkáspártból (LEMP) indult ki, ráadásul a lengyel politikai perek áldozatainak rehabilitálása megkérdőjelezte az ő legitimitásukat is.

A csehszlovák kommunisták ugyanakkor nem számítottak arra, hogy Magyarországon vagy akár Lengyelországban ilyen földrengésszerű változásokra kerül sor. 1956. október 19-én a CSKP KB arról tájékoztatta a megyei szervezeteket, hogy „hiányos a lengyel sajtó”. Leiratukban bírálták a magyar sajtót, beleértve a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) hivatalos lapját, a *Szabad Népet* is, s október 19. után betiltották csehszlovákiai forgalmazását. Korlátozták továbbá a Magyarországról érkező egyéb újságok terjesztését.

Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottságának Titkársága vizsgálatot indított a *Smena* című ifjúsági napilapnál, mivel abban fénykép jelent meg Władysław Gomułkáról.³ Egy nappal korábban, a LEMP KB 8. plenáris ülésének előestéjén, október 18-án a szovjet vezetők tájékoztatták a CSKP legfelsőbb vezetését, hogy Lengyelországban katonai beavatkozást terveznek. Mire megkezdődött a Titkárság értekezlete, a Hruscsov első titkár vezette szovjet delegáció már megérkezett Varsóba. A szovjetek a varsói Belveder kastélyban a szövetséges kommunista pártok válaszára vártak. Krzysztof Persak lengyel történész szerint a Gomułkával folytatott tárgyalás végére a szovjetek a csehszlovák párt mellett megkapták a keletnémetek beleegyezését is.⁴ A következő napokban, a magyar forradalom kitörése és az eredményes szovjet–lengyel tárgyalások után a csehszlovák pártvezetők

figyelmének középpontjában már nem a lengyelországi események álltak, s a sajtóban sem bírálták az ott történeteket.

1956. október 24-én, a magyar forradalom kitörésének másnapján a CSKP elrendelte minden magyarországi sajtótermék behozatalának a tilalmát.⁵ Október 24-ről 25-re virradó

3 Správa o nedostatkoch v poľskej a maďarskej tlači. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 143, Zasadnutie SÚV KSS, 19–20. 10. 1956.

4 Persak (1997) 109–110. p.

5 Situácia v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 932. Zasadnutie BÚV KSS, 24. 10. 1956.

éjszaka Antonín Novotný, a CSKP első titkára Moszkvában részt vett az SZKP KB Elnöksége rendkívüli, a lengyel- és magyarországi eseményekkel foglalkozó ülésén, s Hruscsovval is megbeszéléseket folytatott. Novotný teljes mértékben osztotta a szovjetek véleményét: a magyar felkelés ellenforradalmi lázadás, a felkelők bűnözők. Álláspontjával a CSKP PB október 25-én tartott ülésén a PB többi tagja is egyetértett.⁶ Az SZLKP első titkára még a párt vezetőségének október 24-i értekezletén kijelentette, hogy a kommunista pártok sem Lengyelországban, sem Magyarországon „nem tartották elég szilárdan a kezükben a hatalmat ahhoz, hogy szembeszállhassanak az ellenforradalmi erővel [...]. Lengyelországban a megszállás alatt meggyengült a LEMP káderállománya”, és sok kispolgári elem maradt a kommunista pártban.⁷

Október 25-én Bohumír Lomský honvédelmi miniszter rendelete alapján a Csehszlovák Néphadsereg katonai alakulatait mozgósították Szlovákiában, a szlovák–magyar határ mentén felvonultatott belügyi egységek megerősítésére.⁸ A megyei pártszerveknek küldött tájékoztatókban a párt vezetősége élesen bírálta a magyarországi helyzetet és a Nagy Imre-kormány politikáját, jóllehet nyilvánosan a Nagy-kormányt a második szovjet beavatkozás pillanatáig nem támadták.⁹ A szlovák párt október 24-én határozott az egyetemisták, az írók, valamint a Szlovák Tudományos Akadémia tagjainak szorosabb megfigyeléséről. Jozef Valo, az SZLKP KB Titkárságának tagja azt javasolta, hogy a katonai és biztonsági erők fordítsanak fokozott figyelmet a városi lakosságra. A KB osztályvezetőit és a Titkárság tagjait kiküldték a magyar–szlovák határra.¹⁰ Hivatalosan 1956. október 27-én bízták meg őket azzal, hogy a megyei párt- és állami hivatalnokok munkáját a prágai és pozsonyi központi szervek tevékenységével összehangolják.¹¹ 1956. október 24-én készenlétebe helyezték a Ludové milície (Népőrség) – a CSKP KB alá tartozó fegyveres szervezet – egységeit. A ma-

6 Bílek–Pilát (1996) 500–501. p.

7 Situácia v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 932. Zasadnutie BÚV KSS, 24. 10. 1956.

8 Bílek–Pilát (1996) 505–506. p.

9 Dialnopisy ÚV KSS za rok 1956. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2223, a. j. 532.

10 Situácia v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 932. Zasadnutie BÚV KSS, 24. 10. 1956.

11 Pozsonyban Pavol David, a SZLKP KB titkára, Nyitrán Vojtech Daubner, a Szlovák Szakszervezet elnöke, Besztercebányán Jozef Valo, Kassán Oskár Jeleň belügyi népbiztos állt az SZLKP tartományi bizottságainak élén. Lásd Udalosti v Maďarsku (1956). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 39.

gyar–szlovák határ mentén fekvő kerületek párttitkárai utasítást kaptak, hogy lépjenek kapcsolatba a szomszédos magyar kerületekkel és megyékkel.¹² A CSKP PB rendkívüli ülésén, 1956. október 25-én Novotný tájékoztatta a legfelsőbb pártszervek tagjait a Hruscsovval folytatott moszkvai megbeszélésről. A csehszlovák párt vezetősége a lengyelországi és magyarországi kommunista rendszer válságát az alacsony életszínvonallal magyarázta, s a viszonylag jobb életkörülményeknek tudták be, hogy Csehszlovákia ezt elkerülte. A magyarázatot aztán a közvélemény is elfogadta. A csehszlovák pártvezetés még aznap jóváhagyott egy javaslatot: kezdeményezzenek „egyeztetéseket a szovjet belügyminisztériummal önkéntes erők kiküldésének lehetőségéről Magyarországra”, hogy azok is részt vehessenek az ellenforradalom elleni küzdelemben, majd intézkedtek a magyar–csehszlovák határ megfelelő védelméről.¹³

Az SZLKP KB-n belül egy különleges központot, „parancsnokságot” állítottak fel, amely az SZLKP KB Titkárságának tagjaiból, a hadsereg (Dittrich tábornok) és a belbiztonsági erők parancsnokaiból (Josef Kudrna belügyminiszter-helyettes, valamint a belügyminisztérium pozsonyi irodájának igazgatója) állt. A központ munkájának koordinálásával Bruno Köhler PB-tagot bízták meg.¹⁴ Pavol David KB-titkár foglalkozott a Szlovákiába érkező magyar kommunista menekültekkel, majd később a Kádár János vezette kormánynak nyújtandó segélyekkel.¹⁵ A Szlovákiába érkező magyar menekültek egyik legismertebbike az Országos Tervhivatal elnökének helyettese (1956. novemberétől a Kádár-kormány pénzügyminisztere), Kossa István volt.

Mivel a csehszlovák kommunisták elítélték a lengyelországi változásokat, a lengyelek viszont Csehszlovákia-ára mint dogmatikus kommunista rendszerre tekintettek, Csehszlovákia menedékhely lehetett néhány dogma-

12 Lásd uo. A tanulmánynak nem célja a CSKP katonai intézkedéseinek részletes elemzése, a témáról lásd bővebben Pešek (1993) 430–442. p.; Bílek–Pilát (1996) 500–511. p.; Štaigl (1997) 165–179. p.

12 NA (Národní Archiv, Praha), A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 120, a. j. 150, b. 1.

14 Pešek (1993) 431. p.; Zápis zo zasadnutia Byra ÚV KSS dňa 29. 10. 1956. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS, 29. 10. 1956.

15 Návrh na organizovanie ďalšej politickej pomoci maďarským súdruhom. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS, 29. 10. 1956. és Prerokovanie uznesenia Politického byra ÚV KSČ vo veci poskytnutia pomoci potravinami maďarským súdruhom. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 143, Zasadnutie SÚV KSS, 2. 11. 1956.

tikus lengyel pártfunkcionárius számára is. 1957. január 5-én lépte át a szlovák–lengyel határt Oravicéhez közel a lengyel Żofia Przeczek, fiával, Jan Przeczekkel. Żofia Przeczek, mint elmondotta, a második világháború alatt részt vett a lengyel ellenállásban, 1945 után előbb a Lengyel Munkáspárt, majd a Lengyel Egyesült Munkáspárt apparátusában tevékenykedett. Később a *Chłopska Droga*, a *Głos Ludu* és a *Rolnik Polski* című lapok újságírója volt, így részt vett a politikai perek tárgyalásán is. Menedékért azzal az indokkal folyamadt, hogy „Lengyelország és a lengyel nép Gomułkának köszönhetően fokozatosan visszacsúszik a kapitalista és fasiszta berendezkedésbe”. Przeczek esete – már csak érkezésének dátuma miatt is – egyedülálló volt, és sok fejtörést okozott a CSKP vezetőinek. Ha úgy döntenek, hogy megadják a menedékjogot, azzal nyíltan szembeszegülnek a LEMP új vezetőségével. Januárban ez már nem állt sem Moszkva, sem Prága érdekében, mivel elsődleges céljuk a szovjet tömb egységének helyreállítása volt. A menedékjog megadása nemcsak azt a látszatot keltette volna, hogy a tömbön belül nincs egység, illetve hogy Lengyelország immár nem számít kommunista országnak, hanem azt is, hogy a csehszlovák kommunisták nyíltan támogatják a lengyel kormányellenes erőket. A belügyminiszter csak 1957. február elején döntött a lengyel menekült sorsáról, s ahogy várható volt, elutasították a kérelmét. A hatóságok megpróbálták elkerülni, hogy az ügy nyilvánosságra kerüljön, ezért a belbiztonsági szervek úgy tervezték, hogy Przeczeket az Ostrava környéki lengyel nyelvű vidékre szállítják. A másik lehetőség az volt, hogy Szlovákiában marad, Žilina vidékén, „valamilyen gyárban, munkásként”. Arra semmi esetre sem gondolhatott, hogy politikai vagy újságírói állást kapjon. A csehszlovákiai emigráció társadalmi lecsúszást jelentett, de Żofia Przeczeknek nem volt sok választása. Félt visszatérni Lengyelországba. A žilina-i biztonsági tisztek szerint a több mint egyhavi szlovákiai tartózkodás „negatív következményekkel is járhatott volna”, feltehetően nemcsak Przeczekre, hanem a csehszlovák–lengyel kapcsolatokra nézve is.¹⁶

A csehszlovák pártvezetés teljes mértékben egyetértett a szovjet állásponttal a második katonai beavatkozás kapcsán is. A szovjet, keletnémet, csehszlovák, lengyel, román, bolgár és kínai kommunista pártok képviselőinek november 1-jéről 2-ra virradóan Moszkvában tartott találkozója után a CSKP PB november 2-án támogatásáról biztosította a szovjet kommunistákat: „[...] a CSKP KB Politikai Bizottsága [...] egyetért azzal, hogy a

16 Správa zo služobnej cesty v Žilinskom kraji (1957). SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2221, a. j. 370.

magyarországi népi demokratikus irányítás megmentése érdekében minden szükséges intézkedést meghozzanak, valamint szükség esetén nemcsak egyetért ezen intézkedések bevezetésével, de érvényesítésében is aktívan részt kíván venni.”¹⁷ Az ügyben Viliam Široký miniszterelnök képviselte a legradikálisabb véleményt. Kijelentette, hogy Nagy Imre az „ellenség álláspontjára helyezkedett”, a legitim magyar kormány Hegedüs András volt miniszterelnök kormánya. Noha a csehszlovák párt késznek mutatkozott részt venni a magyarországi szovjet fegyveres beavatkozásban, sem Lomský honvédelmi miniszter, sem Rudolf Barák belügyminiszter nem kapott utasítást arra, hogy az akcióra a csehszlovák fegyveres erőket felkészítse, s az ő utasításaik is kizárólag Csehszlovákia déli határának biztosítására irányultak. Antonín Zápotocký köztársasági elnök ezután megírta a magyar forradalom és Nagy Imre ellen 1956. november 3-án egy órakor elmondandó beszédét.

A Szovjetunió csak arra kérte Csehszlovákiát, hogy zárja le a Magyarországgal közös határszakaszt. Szlovákia déli határainak biztosítására 14 ezer, kizárólag cseh és szlovák nemzetiségű tartalékos katonát hívtak be négyhetes gyakorlatra. A fegyveres erők koncentrációja november 10-én volt a legerősebb, december közepén a katonai erőket végérvényesen visszavonták a magyar–szlovák határról.¹⁸

A Moszkvához hű magyar kommunistákat támogató erőteljes propagan-

dakampányt a szlovák pártvezetés irányította. Az SZLKP KB-n belül állították fel a magyarországi propagandát szervező központot és sajtóirodát, amely ellenőrizte a Magyarországra szánt sajtótermékek, rádióadások és röplapok megjelentetését. A sajtóirodán két magyar menekült is dolgozott. A szlovák határ menti kerületekben agitációs központokat hoztak létre. A magyar–szlovák határ közelében üzembe helyeztek két nagyobb és négy kisebb rádióadót.¹⁹ Szlovákiában szerkesztett magyar nyelvű lapokat terjesztettek nagy példányszámban Magyarország területén,²⁰ röpcédulákat, hivatalos szovjet iratokat jelen-

17 NA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 120, a. j. 151, b. 1.

18 Bílek–Pilát (1996) 505–509. p.; Pešek (1993) 434–437. p.

19 Udalosti v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS, 9. 11. 1956.; Návrh na organizovanie ďalšej politickej pomoci maďarským súdruhom. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS, 29. 10. 1956.; Pešek (1993) 438. p.

20 Správa o činnosti KSS a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 934. Zasadnutie BÚV KSS, 7. 12. 1956.

tettek meg nagy számban.²¹ A kerületi pártvezetők utasítást kaptak, hogy építsenek ki informális kapcsolatot az MDP megyei vezetőivel. A kapcsolatfelvételre hamarosan sor került a filakovói pártbizottság és a salgótarjáni, illetve Nógrád megyei pártfunkcionáriusok között.²² Hasonló kapcsolatok létesültek más vidékeken is. Az SZLKP KB Titkárságának egyik tagja és a belügyi erők parancsnoka, Oskár Jeleň 1956. október 31-én arról tájékoztatta a szlovák KB első titkárát, Karol Bacíleket, hogy tárgyaltak egy Borsod megyei küldöttséggel.²³ Miskolci és sátoraljaújhelyi kommunistákkal is felvették a kapcsolatot.²⁴ A találkozó célja az volt, hogy információkat szerezzenek a politikai fejleményekről és a magyarországi közhangulatról, és hogy „semlegesítsék” Budapest megyei vezetőkre gyakorolt „negatív” hatását. Oskár Jeleň kapcsolatba lépett a miskolci munkástanáccsal is. A röplapok és újságok magyarországi terjesztését magyarul beszélő szlovák pártfunkcionáriusokra bízták.²⁵ A SZLKP KB kassai bizottsága például harminc-negyven, időnként nyolcvan agitátort is küldött Magyarországra, hogy segítsenek újjászervezni a széthullott pártszervezeteket. Ebben a határ két oldalán élők közötti baráti és családi kötelékek is segítették őket.²⁶ A forradalom leverése után a csehszlovák propaganda a sztrájk felszámolására koncentrált, de Valo szerint csekély eredménnyel.²⁷

A propaganda területén nyújtott segítség mellett Csehszlovákia anyagiilag is, 90 millió cseh koronával támogatta Kádár János kormányát. A megyei párttitkárok olyan ügybuzgón segédkeztek a magyar kommunista párt hatalmának megszilárdításában, hogy David még meg is bírálta őket a SZLKP KB Titkárságának értekezletén: „Az az érzésem, hogy beszterce-

21 Pešek (1993) 437–438. p.

22 Udalosti v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS, 29. 10. 1956.; Návrh na organizovanie ďalšej politickej pomoci maďarským súdruhom. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS, 29. 10. 1956.

23 Diaľnopisy ÚV KSS za rok 1956. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2223, a. j. 532. Diaľnopisy ÚV KSS za rok 1956.

24 Správa o činnosti KSS a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 934. Zasadnutie BÚV KSS, 7. 12. 1956.

25 SNA, A ÚV KSC, f. 02/2, sv. 125, a. j. 160, b. 14.

26 Stenografický záznam z besedy, ktorá sa konala 17. 11. 1956 na ÚV KSS so slovenskými spisovateľmi. SÚA (Státní ústřední archiv, Prága) NA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 935. Zasadnutie BÚV KSS, 14. 12. 1956.

27 Udalosti v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS, 9. 11. 1956.

bányai és kassai megyei titkáraink többet titkárkodnak Magyarországon, mint idehaza. Így többet foglalkoznak a magyar problémák megoldásával, mint a sajátjukéval.”²⁸

A segítségnyújtás keretében elsősorban élelmiszert, valamint textilárut, cipőt és más használati cikkeket szállítottak Magyarországra.²⁹ 1957 februárjában a két ország belügyminisztereinek tanácskozásán megállapodtak abban, hogy a CSKP KB Politikai Bizottsága fegyverekkel s egyéb technikai felszerelésekkel támogatja Magyarország biztonságát.³⁰

Számos jelentés szól a magyar felkelők határsértéseiről. Ezek egy része bizonyított, más részüket David legendának tartja. Megbízatonak mondható viszont a szovjet és csehszlovák katonatisztek 1956. november 10-i értekezletéről szóló jelentést, mely szerint 1956. november 8-án egy negyvenfős felkelőcsoport öt kilométer mélyen behatolt Csehszlovákia területére. A csoport tagjai gránátokat dobtak a szovjet–csehszlovák határon fekvő tiszacsernyői vasútállomásra. Az idézett jelentésben olvashatjuk, hogy magyar felkelők más esetekben is átlépték a határt, azzal a céllal, hogy Lengyelországba meneküljenek, vagy feltérképezzék a csehszlovák katonai egységek pozícióit.³¹

28 Zhodnotenie práce strany počas udalostí v Maďarsku (záznam z diskusie členov Byra ÚV KSS). SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS, 9. 11. 1956.

29 Dialnopis KV KSS Bratislava, Banská Bystrica, Košice - pokyny o postupe pri organizovaní pomoci pracujúcim Maďarska. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 144, Zasadnutie SÚV KSS, 23. 11. 1956.

30 SÚA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 129, a. j. 169, b. 12.

31 Goszudarsztvennij Arhiv Rosszijszkoj Federacii (GARF), f. 9401, op. 2, gy. 482, l. 57-59.

32 Správy krajských prokuratúr počas udalostí v Maďarsku (1956). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2237, a. j. 73.

33 Uo.

1956. október 27-én Garamkövesd közelében három páncélosgránát csapódott be Esztergomból.³² 1956. november 4-én találat érte a tiszacsernyői vasútállomást, néhányan meg is sérültek.³³

A cseh és szlovák kommunista vezetők megnyilatkozásaiban Csehszlovákia mint a közép-európai stabilitás szigete jelent meg. Tény, hogy az országban nem volt példa rendszerellenes tömegtüntetésre. A csehszlovák párt ezt saját politikája helyességével és a lengyel- és magyarországinál magasabb életszínvonalal magyarázta. A két párt vezetői nem győzték dicserni a szlovákiai magyar kisebbség politikai magatartását: hazafiságuk bizonyítékát és a második világháború tapasztalatainak következményét lát-

ták benne. Véleményem szerint azonban a magyar kisebbség passzivitását sokkal inkább az 1945–48-as évek magyarelles politikája magyarázza. David egy beszédében azt mondta, hogy a mezőgazdasági szövetkezetekből senki sem lépett ki. Kijelentette: „A Párt még soha nem volt ennyire egységes és összetartó, mint a magyarországi események idején.”³⁴ Nem minden alap nélkül állíthatta mindezt. A magas életszínvonalról szóló propaganda sikeres volt, nem szerveződött egyetlen tömegdemonstráció sem, a hatalom leállította a *Kultúrny Život* című újság körül csoportosuló értelmiségiek lázongását. A Csehszlovákiáról festett idillikus kép azonban nem mindenben felelt meg a valóságnak. A propaganda célja az volt, hogy bebizonyítsák a csehszlovák pártvezetés akkori politikájának helyességét, és elkerüljék, hogy Csehszlovákia Lengyelország vagy Magyarország útjára lépjen. Jan Pešek kutatásai szerint 1956. november 5-ig 655,³⁵ Germuska Pál szerint 674 fő ellen indítottak eljárást.³⁶ Nincs pontos adatunk arról, hogy közülük hányan voltak szlovákiaiak. Százharminc katona ellen kezdeményeztek vizsgálatot, mivel helytelenítették a hivatalos csehszlovák politikát, nyolcvannégyen közülük tisztak voltak. Harminchármat leszereltek, néhányukat elítélték.³⁷ A legtöbb vád alá helyezett személy ellen verbális vétség címén emeltek vádat, azaz mivel a magyar forradalommal és a kommunista elleni harccal, a magyar felkelőkkel szimpatizáló kijelentéseket tettek. A legtöbb ilyen feljegyzett kijelentés magánbeszélgetések során, kocsmában vagy utazás közben hangzott el. Az elítéltek között sok volt a munkás. Néhány olyan esetről is tudni, amikor a kommunista rendszer helyi képviselője ellen intéztek támadást, betörték a háza ablakát, vagy megfenyegették, hogy még Csehszlovákiában is sor kerülhet arra, ami Magyarországon történt. A fenyegetéseknek sok esetben nem politikai, hanem személyes okai voltak. Szlovákia egész területén általános volt az elégedetlenség a parasztság körében a mezőgazdasági termények kötelező beszolgáltatása miatt. Antiszemita megnyilvánulásokra is volt példa, a szlovákok és magyarok részéről egyaránt, mivel a lakosság nagy része úgy gondolta, a magyar forradalom oka az, hogy Magyarországon a zsidók voltak hatalmon, Rákosival az élen. Sokan számítottak arra, hogy Szlovákia is követi majd a magyar példát. Gyakorikak voltak a kirohanások az állami hivatalnokok ellen. A magyar forradalom előtt sokat vitatták a lengyelországi eseményeket, különösen az értelmiségiek helyeselték az

34 Udalosti v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS, 9. 11. 1956.

35 Pešek (1993) 432. p.

36 Germuska (1993) 161. p.

37 Bílek–Pilát (1996) 509. p.

ottani változásokat és Rajk László magyarországi rehabilitációját. Arra számítottak, hogy Rudolf Slánský és Gustáv Husák rehabilitálására is sor kerül, noha a CSKP vezetőségében ez fel sem merült. A szabad információáramlástól megfosztott társadalmakra jellemző, hogy az emberek között alaptalan szóbeszédnek kelnek szárnyra. Ezúttal azt rebesgették, hogy a szlovák párt élén személycserék várhatók: Bacílek első titkár helyét Valo veszi át. Mások tudni vélték, hogy vidéken a kommunisták elégették párttagsági igazolványukat. A lakosság arra is számított, hogy elmozdítják a helyéről Davidot, valamint Augustín Michaličkat, az ideológiai kérdésekben illetékes KB-titkárt stb. Egy másik feltételezés szerint Csehszlovákiában a Népfront veszi át a hatalmat, miután kizárja soraiból a CSKP-t. Azt szintén széles körben beszélték, hogy a magyar hadsereg visszafoglalja Dél-Szlovákiát, és a területet visszacsatolják Magyarországhoz. A vasúti dolgozók sztrájkkészlődéséről is keringtek mendemondák.

Az iskolázottabb rétegek elégedetlenek voltak a demokratizálódás lassú ütemével, a külföldi utazások korlátozásával stb. A munkások és a legalacsonyabban képzetek az alacsony bérek és a magas élelmiszerárak miatt panaszkodtak, a parasztok a felvásárlási árakat bírálták. Sokuk a termelőszövetkezetek felbomlását várta. Ugyanakkor a többség belátta, hogy jobb körülmények között élnek, mint a magyarok, s ezért nem elengedhetetlenül szükséges azt tenni, amit ők.

A magyar forradalom hírére az SZLKP Kráľovský Chlmec-i (királyhelmei) kerületi bizottsága is – a térségben a magyar nemzetiségűek voltak többségben – kiállt a magyarországi események mellett. A munkahelyeken már a forradalom első napján izgatottan vitatták a szomszéd országokban történeteket. A dél-szlovákiai városokban a magyarok csoportokba verődve hallgatták a magyar rádió adásait, gyakrabban, mint valaha. Volt olyan munkahely,

ahol a magyar alkalmazottak aznap egyáltalán nem kezdték meg a munkát.

Október 28-ra, a független Csehszlovákia kikiáltásának évfordulójára fokozott éberséggel készült a párt, főként a cseh területeken.³⁸

A pártvezetés, mint hasonló esetekben máskor is, arra figyelmeztetett, hogy „ne provokáljanak ki szükségtelen összeütközéseket”.³⁹ Politikai viccek is közszájon forogtak.⁴⁰ Amikor

38 Pernes (1996) 515. p.; NA, A ÚV KSČ, f. 02/2, a. j. 149, sv. 120, b. 12.

39 Dialnopisy ÚV KSS za rok 1956. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2223, a. j. 532.

40 Správy krajských prokuratúr počas udalostí v Maďarsku (1956). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2237, a. j. 73.; Udalosti v Maďarsku (1956). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 39.;

azonban arra terelődött a szó, hogy valamit tenni kellene, az emberek általában úgy vélekednek, jobb, ha végzik a munkájukat, és nem ártják be magukat a politikába. A lakosság túlnyomó többsége – nemzetiségre való tekintet nélkül – úgy látta, hogy a magyarországi események feleslegesek, így lehetetlen bármit is elérni, és végül az ártatlanok hátán csattan az ostor. A szovjet beavatkozáshoz azonban teljesen másként viszonyultak.

Nem csak a magyar nemzetiségűek rokonszenveztek a forradalommal, de körükben feltehetően többen voltak a szimpatizánsok, nemcsak nemzeti érzéseik miatt, hanem mert több információhoz juthattak – például a magyar rádióból – a szomszéd országban történekről. A pozsonyi németek és magyarok október 31-én adománygyűjtést szerveztek a magyarok megsegítésére. Három nappal később egy magyar tanár Podunajské Biskupicében (Pozsonypüspöki) gyógyszer-, kötszer- és cukoradományt próbált szervezni a magyarországi sebesültek számára. A pozsonyi magyar egyetemisták tiltakoztak a Csemadok – a szlovákiai magyarok kulturális egyesülete – vezetésének a szovjet beavatkozás mellett kiálló hivatalos nyilatkozata ellen. A Csemadok bakai, šamoríni (somorjai) és más közeli falvakban levő szervezetei hasonlóképpen reagáltak. A šturovói (párkányi) Csemadok-irodában szovjetellenes röplapokat sokszorosítottak. Néhány faluban az egybegyűltek elénekelték a magyar himnuszt. A belügyminisztérium pozsonyi osztályának jelentése szerint „Dél-Szlovákia kistelepüléseinek a magyar nemzetiségű állampolgárok elégedetlenek, mert arra számítanak, hogy országunkban is a magyarországihoz hasonló dolgok fognak történni”.⁴¹

Természetesen mindkét oldalon volt példa a sovinizmusra és a nemzetségek közötti ellenségeskedésre. A magyarok arról beszéltek, hogy Dél-Szlovákia ismét Magyarországhoz fog tartozni, és a szlovák betelepülőket kikergetik a térségből. A másik oldalon, például Dobšínában (Dobsina), november 4-én éjszaka magyarelles jelszavak jelentek meg a falakon, az üzletek magyar feliratait átfestették. A szlovák papok is ellenségesen viselkedtek a magyarokkal szemben.

Mindezek ellenére általában a szlovákok is támogatták a magyar forradalmat, a vegyes nemzetiségű városokban és falvakban ugyanúgy, mint a tisztán szlovákok lakta vidékeken. Nemesócsán, Komáromban, Dunaszerdahelyen, Liptóújíváron, Nagy-Kubrán, Pozsonyban, Nagyszombatban, Iglón, Miavában és Zsigárdon is röplapok és feliratok jelentek meg. A je-

Maďarsko, Poľsko. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2253, a. j. 40.

- 41 Správy krajských prokuratúr počas udalostí v Maďarsku (1956). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2237, a. j. 73.;

lentések említést tesznek olyan esetekről, ahol a kocsmában nyilvánosan hallgatták a nyugati rádióadásokat. Izbugyaradványban a helyi ortodox pap a kocsmában fordította szlovákra a magyar röpcédulákat. Üzemi munkások is kritizálták a hivatalos álláspontot Füleken, Nagyrónán, Túrócszentmártonban, másutt hangosabban tiltakoztak, így Pozsonyban, Kiszuca-újhelyen. A CSKP hivatalos politikáját többen bírálták Nagyszombatban. A pozsonyi főiskolások között elterjedt a „čepé” köszönés, a „čakáme prevrat” rövidítése (államcsínyre várunk). A magyarokkal sokszor elsősorban nem politikai, hanem szociális okokból szimpatizáltak. Verbó, Komárom, Pöstyén gyáraiban a munkások magasabb béreket követeltek, de máshol is – Nyitrán, Bazinban, Szokolcán, Holicsban, Vágújhelyen, Ocsádon – elégedetlenkedtek; a cseh Hodonínban a szlovák munkások, Nagytapolcsányban az orvosok léptek föl a magasabb fizetésért.

Mozgolódások voltak a parasztság körében is. A Pozsony környéki szlováklakta falvak parasztjai október 25-én megtagadták a kötelező beszolgáltatást. Néhány ipolysági településen, Nagyrőcén, Magyarfalun szlovák és magyar nyelvű röplapok jelentek meg. Egyes termelőszövetkezetekben leállt a munka, a tagság egy része ki akarta venni a tulajdonát. A Komáromhoz közeli bálványi állami gazdaság dolgozói tiltakoztak a magyar felkelőket ellenforradalmároknak nevező hivatalos határozat ellen.

A pártszerveket és a biztonsági erőket elsősorban a fiatalság állásfoglalása aggasztotta. A kassai Műszaki Egyetemen a diákság ahelyett, hogy támogatta volna a magyar forradalmat elítélő határozatot, a szovjet beavatkozás áldozatai előtt tisztelgett. A megemlékezés két egyetemista szervezőjét, Romant és Leškót kizárták az egyetemről. A pozsonyi Comenius Egyetem orvosi karának diákjai azt követelték, hogy állítsák vissza a régi tudományos fokozatokat, és töröljék el a vizsgákat a marxizmus–leninizmus tantárgyból. A nyitrai agráregyetem tanulói az orosz nyelv tanításának megszüntetéséért emeltek szót. A pozsonyi főiskolások a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség gyűlésén többek között azt feszegették, hogy Magyarország miért is ne lehetne Svájc-hoz vagy Svédországhoz hasonló semleges ország. Kérdésükre sem az iskola igazgatója, sem a tanárok nem tudtak választ adni. A pozsonyi Szlovák Műszaki Egyetem elektrotechnikai karán tartották a legforróbb hangulatú gyűlést november 2-án. Az egyetemisták mellett kardoskodtak, hogy Csehszlovákiának jogában áll államosítani a jáchymovi uránbányákat, ha Egyiptom is államosíthatta a Szuezi-csatornát. Kijelentették, hogy Csehszlovákia és a Szovjetunió külkapcsolatai éppen úgy nem az egyenjogúságra épültek, mint ahogy Magyarország és a Szovjetunió kapcsolata sem, majd

arról faggatták a szlovák párt és az ifjúsági szövetség hivatalos szónokait, vajon Kádár kormánya a munkásság kormánya-e. A pozsonyi magyar hallgatók és a losonci főiskolások támogatták a magyarországi egyetemisták törekvéseit.⁴² A Szlovák Aranysas, egy pacifista keresztény cserkészszervezet tagjai is szolidaritást vállaltak a magyar lakossággal. Illegális újságjukban, a *Táborákban* (Tábortűz), amelyet a szervezet tagjainak körében terjesztettek, elítélték a szovjet megszállást, és megállapították, hogy minden országnak joga van dönteni saját sorsáról.⁴³ A szervezet tíz tagját bebörtönözték.

A szlovák írók viszont a magyar forradalom idején másképp vélekedtek. Úgy látták, pillanatnyilag helyesebb nem vitatkozni, nem szembeszegülni, célszerűbb, ha fenntartásaiknak később adnak hangot. Sokuknak az volt a szilárd meggyőződése, mint a *Kultúrny Život* szerkesztőjének, Juraj Špitzernek, hogy felesleges nyíltan szembeszállni a rendszerrel.⁴⁴ A szlovák írószövetség pártszervezete október 24-én elutasította a lengyelországi eseményekre vonatkozó hivatalos álláspontot. Véleményük szerint ugyanis a demokratizálódás lassúsága – és nem maga a demokratizálódás – volt az elégedetlenségi hullám kiváltó oka.

Központi bizottságuk ülésén elfogadták az írók követeléseit: a cenzúra eltörlését, irodalmi szabadságot, szabad utazási lehetőségeket és kulturális cseréket szorgalmaztak.⁴⁵ Špitzer kezdeményezésére tiltakozó nyilatkozatot készítettek a magyar írószövetség feloszlata miatt, de mivel mások nem akartak a kérdéssel foglalkozni, a szlovák írók nyilvánosan nem álltak ki a magyarok mellett. A csehszlovák írószövetség vezetősége azonban október 26-án Budmericében a „párt közbenjárása után” elfogadta a hivatalos álláspontot. Csak Pavel Kohout tartózkodott a szavazáson.⁴⁶ Ugyanazok az írók, akik bírálták a csehszlovák párt sztálinista politikáját, a délszlovákiai írótalálkozók kiálltak a magyar forradalmat felszámoló szovjet politika mellett,⁴⁷ képtelenek vol-

42 Správy krajských prokuratúr počas udalostí v Maďarsku (1956). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2237, a. j. 73.; Udalosti v Maďarsku (1956). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 39.; Maďarsko, Poľsko. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2253, a. j. 40

43 Obžaloba proti Jánovi Manasovi a spol. (1957). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2249, a. j. 401.

44 Uznesenie Sekretariátu ÚV KSS zo dňa 9. novembra 1956o kultúre. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2267, a. j. 43.

45 Maďarsko, Poľsko. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2253, a. j. 40.

46 Niektoré otázky práce strany medzi inteligenciou. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS, 5-6. 4. 1956.

47 Návrh na zvolenie besedy niektorých stranických funkcionárov so spisovateľ-

- mi o skúsenostiach zo straníckej práce v dňoch pokusu o kontrarevolúciu v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 144, Zasadnutie Sekr. ÚV KSS, 23. 11. 1956.
- 48 Udalosti v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933, Zasadnutie BÚV KSS, 9. 11. 1956.
- 49 Udalosti v Maďarsku (1956). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 39.
- 50 Uo.
- 51 Návrh na zvolanie 6. valného zhromaždenia Kultúrneho zväzu maďarských pracujúcich v ČSR. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 950, Zasadnutie BÚV KSS, 19. 5. 1957.
- 52 NA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 125, a. j. 160, b. 14.
- 53 Správa o činnosti KSS a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 934. Zasadnutie BÚV KSS, 7. 12. 1956.
- tak kilépni a kommunista ideológia béklyójából. Magatartásuk nem segített a szlovák írónak. Rudolf Strechaj választmányi elnök szerint azért hallgattak, mert szigorú megtorlástól tartottak.⁴⁸
- A magyar forradalom számos következménnyel járt Szlovákiában. Felvásárlási láz kezdődött, az emberek, főként a nagyobb városokban, megrohanták a bankokat.⁴⁹ Emellett például a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség gyűléseiről elmaradtak a fiatalok.⁵⁰ Nem sikerült fiatal magyarokat sem toborozni a szervezetbe.⁵¹ Az állambiztonsági szervek megpróbálták magyarul beszélő embereket beszervezni Dél-Szlovákiában. Sok kiszemelt utasította vissza a beszervezést különböző ürügyekkel, például hogy fél, hogy az emberek nem néznek jó szemmel a titkosszolgálatokra, hogy a felesége helytelenítené stb.⁵² A gyűléseken az emberek egyre azt feszegették, mi váltotta ki a történeteket Lengyelországban és Magyarországon. Jogos volt-e a szovjet beavatkozás Magyarországon? Miért szállítják el Magyarországról és Csehszlovákiából az uránércet a Szovjetunióba?⁵³

A magyarországi események radikalizálódása és a második szovjet beavatkozás után a csehszlovák lakosság magyarok iránti szimpátiája csökkent. Kiábrándulással figyelték, a „magyar nemzet elárulásának” tartották viszont a nyugati országok magatartását is. Sokan várták, hogy az Egyesült Államok beavatkozik a magyar forradalom oldalán, s mikor ez elmaradt, bírálni kezdték a nyugati rádióadók propagandáját, amiért ilyen reményeket keltett.

Csehszlovákiában jobbra csak passzívan vállaltak szolidaritást a magyar forradalommal, baráti beszélgetésekben ejtettek el egy-egy támogatásról árulkodó mondatot. A szlovák társadalom többsége lojális maradt. Egyrészt azért, mert a rendszer számos intézkedést tett az életszínvonal emelésére, csökkentette többek között a fogyasztási javak árát, másrészt mert nem volt

hosszabb időszak, amikor nagyobb politikai szabadságot élvezhettek volna, és végül mert a kommunista párt vezető szerveiben nem formálódott ki erős reformszárny. Az adott körülmények között tehát hiányzott a demokratikus változásokat kikényszerítő erős politikai nyomás. A magyar forradalommal szembeni elutasító vagy közömbös magatartás kialakulásához hozzájárultak a szlovák társadalom jó részében élő nemzeti sztereotípiák és a beletörődés a kommunista rendszer változtathatatlanságába. Így annak ellenére, hogy elhangzott még egy-egy rokonszenvező kijelentés, az elégedetlenség is tovább élt 1956 novemberében, a november 7-re szervezett hivatalos ünnepeket semmilyen rendbontás nem zavarta meg.⁵⁴ A magyar eseményekben a csehszlovák pártvezetés saját politikája helyességének és a megtorlások szükségességének igazolását látta. David erősen hangsúlyozta, hogy a fiatalok vezető szerepet játszott az „ellenforradalmárok” oldalán. Ez volt az oka annak, hogy később, az ötvenes évek második felében a megtorlások főként a fiatalokra és az értelmiségiekre összpontosultak. A KB Titkárságának értekezletén Strechaj azt sürgette, hogy ne csak a kulturális élet területén, hanem a szlovák központi államigazgatásban is legyen tisztogatás.⁵⁵

A Népszerűség létszámát megemelték. A *Tudnivalók a Magyar Dolgozók Pártja tevékenységéről* című irat szerint, amelyet 1956. december elején a CSKP vezetősége állított össze, felsorolták a magyar forradalom kiváltó okait és a csehszlovákiai belpolitika számára levonható következtetéseket. Az események gyökere szerintük Nagy Imre első kormányának idejéig nyúlik vissza, akkor jelentek meg az ellenséges hangok, melyeket Nagy elmozdítása után sem ítélték el. S ez gazdasági nehézségekhez és párton belüli frakcióharcokhoz vezetett. A csehszlovák belpolitikára nézve az volt a végső konklúzió, hogy a gazdaság és az államigazgatás kulcspozícióiban a szakmai szempontok érvényesítése az osztályelvek helyett ugyanolyan veszélyes, mint a dolgozó nép gazdasági igényeinek hosszú távú semmibevétele. A csehszlovák vezetők szerint a magyar kommunisták azzal követtek el nagy hibát, hogy nem sikerült megdolgozniuk az értelmiséget, és „az ideológiai káoszhoz túl liberálisan viszonyultak”.⁵⁶

54 Správy krajských prokuratúr počas udalostí v Maďarsku (1956). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2237, a. j. 73; Udalosti v Maďarsku (1956). SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 39.; Maďarsko, Poľsko. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2253, a. j. 40.

55 Udalosti v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS, 9. 11. 1956.

56 Správa o činnosti KSS a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku. SNA, A ÚV KSS, f.

- PÚV KSS, kr. 934. Zasadnutie BÚV KSS, 7. 12. 1956.
- 57 Informace o Polsku. NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/2, sv. 124, a. j. 159, b. 7, Politické byro ÚV KSČ 17. 12. 1956.
- 58 Informace o Polsku. NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/2, sv. 124, a. j. 159, b. 7, Politické byro ÚV KSČ 17. 12. 1956.
- 59 Záznam o přítomnosti polských štátných příslušníků v kraji Prešov (1957). SNA, AÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2252, a. j. 10.

LEMP KB 8. plenáris ülésén elmondott beszédével csak ártott. 1956. november 7-én, a Szovjetunió gdański főkonzulátusának fogadásán a csehszlovák diplomaták és a lengyel meghívottak között vita támadt, amikor a LEMP megyei titkára megkérdezte a csehszlovák konzultól, hogy náluk mikor fog megindulni a demokratizálódás.⁵⁷ A titkosszolgálatok és a párt szervei továbbra is szemmel tartották Lengyelországot. Ebben fontos szerepet játszottak a határ menti területek megyei pártbizottságai. A CSKP vezetői ugyan hivatalosan támogatták Gomulka politikáját, maguk között azonban homlokegyenest más véleményen voltak. A csehszlovák kommunisták a rendszer liberalizálását ellenző dogmatikus politikusoktól és a titkosszolgálatokon keresztül jutottak információhoz. Jó kapcsolat fűzte őket a lengyel párt legmagasabb körei számára ismeretlen megyei pártszervekhez és titkosszolgálati tisztetekhez.

Barák szerint Lengyelországban „Jugoszláviához hasonló módon építik a nemzeti szocializmust”, és olyan emberek kerültek vezető pozícióba, „akiknek semmi közük a szocializmus építéséhez”. A csehszlovák kommunisták aggódtak az egységes ifjúsági szervezet felbomlása, a mezőgazdaság kollektivizálásának kudarcra miatt, de ennél is jobban nyugtalanította őket a lengyel állambiztonsági erők elleni kampány és az, hogy milyen könnyen megadták az engedélyt a magyar menekültek Lengyelországon belüli szabad mozgására. A csehszlovák belügyminiszter jelentése Gomulka mérsékelt hangú hivatalos támogatásán túl arról is beszámol, hogy a sztálinisták szervezkedtek, és „készen álltak arra, hogy ha kell, erővel is ellenálljanak”.⁵⁸

A LEMP-en belüli sztálinista csoportosulásokkal kimondottan szoros kapcsolatot épített ki a párt eperjesi (Északkelet-Szlovákia) megyei titkára,

Már utaltunk rá korábban, hogy a magyarországi helyzet válságosra fordulásával a csehszlovák pártvezetők figyelme elfordult Lengyelországról, és elmaradt a lengyelek ellen tervezett sajtótámadás is. Ennek ellenére feszült maradt a kapcsolat a két ország között. 1957 novemberében a „lengyel októbert” az SZKP XX. kongresszusa után megindult szovjetellenes kampány következményének tartották. A szzczecini csehszlovák konzulátus jelentése szerint Gomulka a

Vasil Biľak.⁵⁹ Tevékenységét még a lengyel parlamenti választások után is folytatta.⁶⁰ A szlovák–lengyel határon találkozott a LEMP Krakko megyei titkárával, Władysław Kruczekkel. A találkozót Kruczek kezdeményezte.

Kruczek 1957 márciusában ugyan már hajlott Gomulka politikájának támogatására, szlovák vendéglátójának mégis azt mondta, hogy a választásokon a „söpredék” is bejutott a Szejmbe. Velük ellentétben magát „becsületes elvtársként” jellemezte. Aziránt érdeklődött, hogy vélekednek Csehszlovákiában a nemzetközi helyzetről. Biľak szerint a LEMP „szó szerint lebényt”, mert nincs határozott vezetősége. A találkozóról szóló jelentés arra is kitér, hogy Biľak szerint a CSKP-nak milyen politikát kellene Lengyelországgal szemben folytatnia. Azt javasolta, hogy a határ menti területek lengyel pártfunkcionáriusaival építsenek ki szorosabb együttműködést. Ez végül is annak „felpuhított változata” lett volna, amit 1956 őszén a CSKP már napi gyakorlattá tett a szovjet–magyar határon.

A „különösebb sűrűlódások nélkül lebonyolított választások” után a csehszlovák kommunisták véleménye némiképp javult Lengyelországról, az országban uralkodó állapotokat azonban továbbra sem találták megnyugtatónak. Zdeněk Fierlinger, a CSKP Elnökségének tagja és a Nemzetgyűlés elnöke 1957 áprilisában kijelentette, hogy „a polgári nemzeti törekvések visszaszorítása még sok időbe fog telni”.⁶¹ Lengyelországról még 1957 decemberében is borúlátó képet alkottak. Az „ideológiai harc” eredményeiről készült állambiztonsági beszámolóban Pavol David azt írta a CSKP első titkárának, Antonín Novotnýnak és az SZLKP titkárainak, hogy azon a fronton most „szántsándékkal keltett káosz uralkodik”. A jelentés erősen peszsimista következtetésre jut: „Lehetetlen megjósolni, hogy mi fog történni, annál is inkább, mert a párt-szervezetek csak formálisan működnek, a pártfegyelem felbomlott, nincs pártélet. Az ideológiai káosz okozta károkat még a párt vezető szerepének a helyreállítása után sem sikerült felszámolni az egyetemisták körében.”⁶²

1957 után azonban a *Po Prostu* hetilap megszüntetésével a lengyelországi helyzet lekerült a CSKP vezetőségének napirendjéről. A lengyelországi események, ellentétben a ma-

60 Správa o stretnutí so súdruhmi z PLR (1957). SNA, AÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2267, a. j. 50.

61 Neověřený záznam z diskuze na schůzi Politického byra ÚV KSČ dne 9. 4. 1957 ke zprávě ÚV KSS o činnosti a dalších úkolech ze zjezdu KSS. NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/2, sv. 135, a. j. 176, b. 1b), Politické byro ÚV KSČ, 9. 4. 1957.

62 Správa o hospodárskej a politickej situácii v Poľsku (1957), 6. 12. 1957. SNA, AÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2252, a. j. 11.

gyarországiakkal, nem álltak Csehszlovákia érdeklődésének homlokterében. A CSKP, jóllehet a lengyel állapotokat rossz szemmel nézte, és különösen helytelenítette a liberális reformokat, nem látta szükségét annak, hogy kidolgozzon egy Lengyelországgal szemben folytatandó külön politikát.

A magyar forradalom kihatott a dél-szlovákiai magyar közösség életére is. Mivel megszüntették a sajtótermékek magyarországi importját, jelentősen megnőtt a szlovákiai magyar nyelvű napilapok és folyóiratok száma és példányszáma. Ezzel szemben korlátozták a lengyel kisebbség kulturális életének lehetőségeit, még kulturális egyesületük, a Lengyel Kulturális és Oktatási Szövetség (Polski Związki Kulturalno Oświatowy, PZKO) felozlatása is szóba került.⁶³

Lengyelországhoz hasonlóan a csehszlovákok Magyarországgal is ritkították a kulturális kapcsolatokat, hiszen Kádár János politikája Gomułkaéhoz hasonlóan nem volt elég ortodox a CSKP szemében. A csehszlovák hatóságok továbbá megpróbálkoztak a nemzeti kisebbségek valamiféle „állami asszimilációjával” – nem etnikai vagy nyelvi beolvasztással –, és ezért is akadályozták az anyaországokkal való kapcsolatokat. Arra törekedtek ebben az időszakban, hogy a kisebbségek figyelmét a hazai, csehszlovák kulturális és politikai életre tereljék, és a kisebbségekből magyarul vagy lengyelül beszélő csehszlovákokat neveljenek. A magyar forradalom leverése után a magyar újságok behozatalának tilalmát feloldották, de a példányszámot továbbra is korlátozták, néhány esetben az előzőnek kevesebb mint a felére csökkentették. A beérkezett lapok többségét a nagyobb városokban és turisztikai központokban értékesítették,

63 List pracovníka Ministerstva školstva a kultúry Rudolfa Tomisa pracovníkovi oddelenia agitácie a propagandy Otokarovi Zemanovi, 11. 12. 1956. NA Praha, f. 05/3, sv. 32, a. j. 249.

64 Návrh zásad pre dovoz a distribúciu tlače z Maďarska. SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr.154, Zasadnutie SÚV KSS, 13. 6. 1957.

65 Návrh na zvolenie 6. valného zhromaždenia Kultúrneho spolku maďarských pracujúcich v ČSSR. SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr.950, Zasadnutie BÚV KSS, 19. 5. 1957.

és csak egy csekély hányaduk jutott a magyarlakta vidékekre. A korlátozás nemcsak a napilapokat, hanem a tudományos, műszaki, művészeti szaklapokat is érintette. A magyar sajtótermékek szélesebb körben való terjesztését betiltották.⁶⁴ A magyar forradalom után ugyanakkor néhány fiatal taggal bővítették a Csemadok vezetőségét, s ők később, a hatvanas években a csehszlovákiai reformfolyamatok hívőül szegődtek.⁶⁵

Amint láttuk, az 1956-os magyar forradalom nem kényszerített ki for-

dulatot a CSKP politikájában. Antonín Novotný a párt országos értekezletén, 1956 júniusában már eleve elvetett minden kezdeményezést, amely a politikai reformok és a demokratizálódás irányába vezethetett volna.⁶⁶ Lemondott néhány korábban elhatározott intézkedés megvalósításáról is: így a magyar forradalom kitörése után mégsem távolították el Špitzert a *Kultúrny Život* éléről, mert a magyar és lengyel helyzet romlásával egy időben a párt vezetése nem mert megkockáztatni egy belpolitikai konfliktust. A forradalom leverése után pedig a már hatalmon levő politikai kurzus megerősítette pozícióit, és nem változtatott politikáján. A *Kultúrny Životot*, ha a tervezettnél később is, de megszüntették, épp az SZLKP kongresszusa előtt, 1957 áprilisában.⁶⁷

Az 1956-os magyar forradalom és a „lengyel október” nem csak a csehszlovákiai kisebbségek életére volt érezhető hatással. Igaz, a CSKP vezetése már 1956 októberre előtt elhatározta, hogy elfojtja a reformtörekvéseket, ősszel, a feszült légkörben viszont nem akart belpolitikai konfliktust provokálni. Ezért elhalasztották a *Kultúrny Život* köré csoportosuló szlovák reformpárti értelmiségiek elleni fellépést. A csoport informális vezetőjét, Ondrej Pavlíkot, noha inkább Gomulkával szimpatizált, azzal vádolták, hogy „Csehszlovákiában Nagy Imre szerepét” akarja eljátszani, és kizárták a CSKP-ből.⁶⁸

66 Celostátní konference KSČ. *Nová Mysl* 1956. június.

67 Stanovisko ÚV KSS k niektorým nesprávnym názorom a zjavom na ideologickom úseku. SNA, f. PÚV KSS, kr. 949, Zasadnutie BÚV KSS 25. 4. 1957.

68 Niektoré otázky práce stany medzi inteligenciou. SNA, f. PÚV KSS, kr. 946, Zasadnutie BÚV KSS 5–6. 4. 1957.

HIVATKOZÁSOK

Bílek–Pilát (1996)

JIRÍ BÍLEK–VLADIMÍR PILÁT: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. *Soudobé Dějiny*, 1996. 4. 500–512. p.

Germuska (1997)

GERMUSKA, PÁL: Najnovšie poznatky o maďarskej revolúcii roku 1956 a maďarsko-slovenské vzťahy roku 1956. In *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Red. Michal Štefanský–Marta Zágorská. Banská Bystrica, 1997, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského.

Pernes (1996)

JIRÍ PERNES: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti. Z interních hlášení krajských správ ministerstva vnitra. *Soudobé Dějiny*, 1996. 4. 512–526. p.

Persak (1997)

KRZYSZTOF PERSAK: Kríza poľsko-sovietskych vzťahov v r. 1956. In *Krízy režimov sovietskeho bloku 1948–1989*. Red. Michal Štefanský–Marta Zágöršeková. Banská Bystrica, 1997, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského.

Pešek (1993)

JAN PEŠEK: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. *Historický Časopis*. 1993. 41.

Štaigl (1997)

JAN ŠTAIGL: Udalosti v Poľsku a Maďarsku na jeseň 1956 z hľadiska vojenskopolitických a vojenských plánov sovietskeho bloku a ich „slovenských“ aspektov. In *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Red. Michal Štefanský–Marta Zágöršeková. Banská Bystrica, 1997, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského.

MIHAELA SITARIU

TEMESVÁR, 1956. OKTÓBER 30–31.

*Egy diákmozgalom okai és következményei**

Az 1956-os magyarországi események történelmi jelentőségét már történetük pillanatában felismerték, a temesvári diákmozgalom azonban szinte észrevétlen maradt. A magyar forradalom óriási hatással volt a román egyetemistákra, és alapvetően ez határozta meg a temesvári egyetemisták mozgalmát is. Közismert, hogy több román egyetemen is felvetődött egy tüntetés szervezésének gondolata, de egyedül a temesvári egyetemistáknak sikerült október végén ténylegesen összehívniuk az egyetemi nagygyűlést, amelyen a magyar diákokéhoz hasonló követeléseket fogalmaztak meg.

A Magyarországról érkező hírek felkeltették a reményt, hogy a Kelet-Európára erőszakolt kommunista rendszerek mégiscsak megdőlhettek. A közvélemény a budapesti harcok első pillanatától fogva rokonszenvezett a magyar forradalmárokkal. A román hatóságok a nyugat-romániai Bánát városaiból és falvaiból röpcédulákat gyűjtöttek össze, melyeken a következők voltak olvashatók: „Csak így tovább, magyarok!” „Vesszen a Szovjetunió!” „Nem akarunk többé oroszul tanulni.” „Le Georghiu-Dejssel és jöttment bandájával!” „Jobb életért és szabadságért harcolunk!” „Magyarországon szabadság lesz, és nemsokára nálunk is.” „Egyetemisták! Harcoljunk a Kreml mézárósaival ellen, akik megszállták Magyarországot!” A kommunista állami szervek október utolsó és november első hetében nem tudták elhallgattatni ezeket a spontán megnyilvánulásokat.¹

A Budapesten történtek híre erősen aggasztotta a román kommunista vezetést. Közvetlenül a forradalom

* Tanulmányomat a helyi román levéltárakban és a temesvári katonai bíróságon végzett kutatásaim, valamint a Nemzeti Tanácsnál a Securitate iratainak tanulmányozásából szerzett ismereteim alapján készítettem el. Köszönet illeti az ötvenes években rendszerellenes tevékenységük miatt bebörtönözött vagy internált egykori egyetemistákat, akik az elmúlt években készek voltak megosztani velem emlékeiket.

1 Sitariu (1998).

kitörése után a Román Munkáspárt (RMP) Központi Bizottsága a megszokott propagandaeszközhöz folyamodott, és bírálta a magyarországi „ellenforradalmi eseményeket”. A román rádió és az írott sajtó szolgáiban átvette a szovjet propaganda értékelését, miszerint „a magyar mozgalom reakciós eredetű, bűnözők és imperialista kémek műve, akiket valószínűleg ejtőernyővel dobtak le Magyarországra”. Azt is terjesztették, a Szabad Európa Rádió arra biztatja a fasiszta ügynököket, hogy öljék halomra a hazafias magyarokat. A kommunista párt az ország számos pontján nagygyűléseket szervezett, ahol a román munkásság szolidaritásáról biztosították a magyar népet. Egy román írótalálkozó résztvevői elítélték a magyarországi ellenforradalmat, határozatukban a román írók nevében sajnálkozásukat fejezik ki amiatt, hogy a magyar írók a lázadók oldalára álltak.² A román kommunista szervek különös figyelmet fordítottak a magyar és székely kisebbségekre. Nyugalomra intették őket, s ezzel párhuzamosan tájékoztatták a megfigyelőket, hogy a magyar határ menti vidékeken pattanásig feszült a helyzet. Az események kordájában tartására tett erőfeszítéseik nem voltak teljesen hiábavalók.

A lengyelországi és magyarországi eseményekről hírt adó nyugati tudósítások eljutottak Romániába, de a magyar határhoz közeli Temesvár magyarul beszélő lakossága is fontos szerepet játszott a budapesti események hírének terjesztésében.³ Ennek köszönhetően a temesvári egyetemistáknak egészen pontos értesüléseik voltak arról, mi zajlik Budapesten. A hírek hatására fellelkesültek, és úgy határoztak, hogy valami hasonlót szerveznek maguk is. A temesvári műszaki főiskola hallgatói a magyar forradalmárok példáját követve listába foglalták követeléseiket, amely egy későbbiekben kidolgozandó forradalmi program alapja lett volna.

A temesvári műszaki főiskola negyed- és ötödéves diákjai bizottságot hoztak létre, amelynek tagjai közvetlenül a magyar forradalom kitörése

után néhányszor titokban összejöttek, s elhatározták, hogy a város valamennyi oktatási intézményének tanulóit nagygyűlésre hívják. Caius Mutiu, Teodor Stanca, Ladislau Nagy, Aurel Baghiu, Heinrich Drobny és mások – nemzetiségükre való tekintet nélkül – azért akartak diákgyűlést szervezni, hogy azon elfogadtassák a diákság követeléseinek listáját. A gyűlés elé ter-

2 Rumania plugs Moscow theme. *Free Romanian Press Agency*, 21. 11. 56, No. 25.

3 A londoni *Free Romanian Press Agency* szerint a lengyelországi és magyarországi eseményeket taglaló nyugati tudósítások fényében a hivatalos román sajtó és a rádióadások híradásai ostobábban hangzottak, mint valaha. Uo. No. 23.

jesztendő határozatot Teodor Stanca, a gépészmérnöki kar ötödéves hallgatója öntötte formába. Az egykori egyetemisták velük készített interjúim során elmondták, hogy noha politikai kérdésekről korábban általában nem beszélgettek egymás között, a magyarországi fejlemények hatására mégis reménykedni kezdtek, hogy Kelet-Európában véget érhet a kommunizmus.⁴ Magukra mint az erőteljes társadalmi és politikai elégedetlenség szószólóira tekintettek.

A *Temesvári román egyetemisták petíciója* című röpirat tartalmazza a fiatalok követeléseit, s megállapíthatjuk, hogy ezek a kommunista és totalitárius rendszer lényegét támadták. Számolják fel a személyi kultuszt, szüntessék meg a mezőgazdaságra és iparra kivetett kvótákat és normákat, emeljék a béreket – olvasható a petícióban. A diákok követelték, hogy azonnali hatállyal vonják ki a szovjet hadsereg egységeit Romániából, és elítélték a magyarországi szovjet katonai intervenciót. Szorgalmazták, hogy Románia bővítse kereskedelmi kapcsolatait a világ többi országával, beleértve a kapitalista berendezkedésűeket is. Továbbá: hozzák nyilvánosságra a Románia által aláírt gazdasági szerződéseket, legyen sajtó- és véleménynyilvánítási szabadság. A felsorolt követelések azt mutatják, hogy az egyetemisták a politikai, társadalmi és gazdasági követelésekre helyezték a hangsúlyt. A tizenöt pontból csupán öt vonatkozott az oktatásra – például szüntessék meg vagy legalábbis tegyék választhatóvá a kötelező orosz nyelvet, töröljék el a marxizmus tantárgyat –, a többi a romániai lakosságot általánosságban érintő politikai és szociális követelés volt. S mindez alapvetően a magyar egyetemisták pontjaira rímelt.⁵ A szovjet csapatok kivonásának sürgetését például nemcsak a Szovjetunió iránti általános ellenszenv diktálta, hanem az az ötvenes években Romániában általánosan elterjedt vélekedés is, hogy a román kommunista rendszer összeomlana a szovjet csapatok támogatása nélkül. A gazdasági szerződések nyilvánosságra hozásának követelésével a fiatalok a Szovjetunió és Románia közötti előnytelen gazdasági megállapodásokat támadták. Az október 30-án megtartott nagygyűlésen is felemlgették a szovjet–román (Sovrom) vegyes vállalatokat, s a román gazdaság felett gyakorolt külföldi ellenőrzést, amely változó mértékben, de igaz volt az olajiparra, közlekedésre, széntermelésre, traktorgyártásra, hajózásra, fémiparra és néhány kisebb iparágra. Románia élelmiszert is exportált a Szovjetunióba a világpiacnál jóval ala-

4 Sitariu (2004).

5 Az összehasonlítás alapjául szolgáló iratokat lásd *Memoriul din partea studenților din Timișoara*, Temesvári Katonai Bíróság, 3620. dosszié, vol. I., f. 5-6.; Fehervary (1989).

csonyabb áron.⁶ Következésképpen a diákok felszólalásaikban a politikai rendszertől független, a világ összes országával folytatandó szabad kereskedelem mellett kardoskodtak.

Az egyetemisták a román gazdaság egyéb hiányosságait is szóvá tették. Többek között bírálták a munkaversenyeket, amelyek nem létező gazdasági eredményeket díjaztak. Felemlgették a sztahanovisták értéktelen termékeit, akiknek teljesítményét mesterségesen megemelték, miközben a többi munkást arra kényszerítették, hogy különleges körülményeket teremtsenek számukra, melyek között egyáltalán lehetséges a normák meghaladása. Ezért a mezőgazdasági kvóták megszüntetése mellett az ipari normák eltörlése is a követelések között szerepelt. A mezőgazdaságban az idő tájt éppen a szövetkezésítés volt napirenden. A parasztságra kirótt magas kvóták egyik célja épp az volt, hogy rábírják a földtulajdonosokat az „önkéntes” belépésre.

A temesvári diákok úgy tervezték, hogy az egész egyetemen általános sztrájkot hirdetnek, pontjaikat pedig magyarországi mintára nyilvánosságra akarták hozni, hogy országos vitát provokáljanak. A gyűlést követő éjszaka azonban megkezdődtek a tömeges letartóztatások, így legközvetlenebb céljaikat sem tudták megvalósítani. Október 30-án a Securitate egységei katonai erővel megerősítve körülvették és elszigetelték az egyetem épületét.

Azok a hallgatók, akik elkerülték az éjszakai letartóztatást, vagy nem az egyetem területén laktak, másnap, október 31-én a városközpontban tüntettek. Több százan gyűltek össze az agrárkar előtt, onnan indult a menet. Letartóztatott társaik szabadon bocsátását követelték. A katonaság körülfogta a menetet, a tüntetőket teherautókra rakták, és Kisbecskerek (Becicherecu Mic) egy elhagyatott honvédségi laktanyájába szállították, ahol három napot kellett tölteniük. A Securitate ügynökei mindnyájukat kihallgatták, majd arra kényszerítették őket, hogy a diákmozgalmat megtagadó nyilatkozatot írjanak alá.

Az egyetemisták mozgalmát követő megtorlás során börtönbüntetésre ítélték a nagygyűlés és a másnapi tüntetés fő szervezőit, több száz hallgatót pedig kizártak az egyetemről. A Temesvári Katonai Bíróság a büntető törvénykönyv 327. cikkelyének értelmében „nyilvános agitáció” címén vont felelősségre 29 diákot és egy tanársegédet. A vádlottakat, akiket kezdetben a halálbüntetés is fenyegetett, nyolc év börtönre ítélték. A vádirat szerint

6 Communism in Romania. *The Times*, 1953. augusztus 29.

a magyarországihoz hasonló eseményeket akartak Romániában is elindítani, s ezzel a román kommunista rend-

szert veszélyeztették. *A temesvári román diákok petíciója* volt az ügyészek kezében a legfőbb bizonyíték arra, hogy az egyetemisták a román kommunizmus „ellenségei”. Azzal vádolták őket, hogy az ország társadalmi rendjét akarták megdőnteni.

A letartóztatott fiatalok elleni bírósági eljárás is arról árulkodott, hogy a kommunista rendszer erősen tartott az egyetemisták mozgalmától. A kommunista gépezet haladéktalanul lecsapott a mozgalomra, s mint láttuk, az egyetemisták közül sokakat azonnal letartóztattak. Kiszabadulásuk után néhányukat a kelet-romániai Bărağanuba száműzték, hogy „átneveljék” őket. Gyakorlatilag teljesen elszigetelték a román társadalomtól, és a későbbiekben is kommunista rendszer megbélyegzett „ellenségeként” tartották számon őket.

1956. november 7-én a kommunista hatalom nagyon visszafogottan ünnepelte az 1917-es októberi forradalmat: a nagyobb, ezáltal fékezhetetlenebb tömeg összeverődését akarták elkerülni. Csak kisebb felvonulásokon éltették a rendszert. A rádió is közvetítette az ország egyik vezető kommunista politikusának különleges ünnepi szózatát. Pârvulescu beszédében éltette a rendszer romániai eredményeit, kijelentette, hogy a román munkások soha nem fogják megengedni, hogy ellenséges elemek a felmerülő nehézségek ürügyén aláaknázzák a nép addigi eredményeit. Még aznap a kolozsvári egyetemisták előtt Miron Constantinescu oktatási miniszter mondott beszédet. Megköszönte a diákok legutóbbi megpróbáltatások során tanúsított önfegyelmét, és visszautasította azokat a „provokációkat”, amelyek szerint a román hallgatók mozgolódnának.⁷ Az ünnepség résztvevői táviratot küldtek a miniszterelnöknek és a párt első titkárának, amelyben tiltakoztak az imperialista rágalmakkal szemben.⁸

A diákmozgalom szervezetlensége és a hatóságok azonnali és határozott fellépése miatt a temesvári események

7 A román egyetemisták mozgolódásáról hírek jelentek meg a *Le Figaró*-ban, az *Aurore*-ban, a *Daily Mail*-ben és a *Daily Telegraph*-ban is. A *Free Romanian Press Agency* ezt írta: „azok után, hogy az elmúlt napokban Bukarestben és Kolozsvárott az egyetemisták az orosz nyelv és a marxizmus–leninizmus tantárgyak kötelező tanulása miatt demonstráltak az egyetemeken, Temesvárott és más erdélyi városokban is újabb diáktüntetések kerültek sor. Több százakat letartóztattak. A tüntetések szétkergetésére kivezényelt fegyveresek megtagadták, hogy az egyetemistákra lőjenek.” Student unrest and manifestations. *Free Romanian Press Agency*, 21. 11. 56, No. 25.

8 Anniversary of Bolshevik Revolution passed quietly. *Free Romanian Press Agency*, 21. 11. 56, No. 25.

nem vezettek a budapestihez hasonló felkeléshez. Az egyetemisták lázadása azonban nem múlt el következmények nélkül. Felelősségre vonták és leváltották az oktatási minisztert, azzal az indokkal, hogy az egyetemi felvételik során nem vizsgálták az egyetemisták származását, s így történhetett, hogy a hallgatók a „hajdani kizsákmányoló osztály fiaiból és leányaiból” kerültek ki. Az újonnan kinevezett miniszter pedig, hogy a háborgó diákságot lecsillapítsa, megígérte, el fogják törölni az orosz nyelv kötelező tanulását, és javítanak a hallgatók szálláskörülményein. Több tanárt elbocsátottak, azzal az indokkal, hogy ideológiailag nem sikerült kellő mértékben meggyőzniük tanítványaikat.

A kormányzat egyik megtorló intézkedése a temesvári hallgatók ellen az volt, hogy betiltottak minden csoportosulást. A diákmozgalom felszámolása után a hatalom még annak a lehetőségét is mérlegelte, hogy bezárják az egész egyetemet. Sok Securitate-ügynököt bízta meg az intézmény megfigyelésével. A kommunista rendszer felismerte, hogy sikertelenül sulykolta a kommunista ideológiát a fiatalságba,⁹ mert a diákság a rendszer ellenségeként lépett fel. Az egyetemisták mozgalmával egy időben egyébként megjelent egy rendelet is, amely a minimálbért havi 350, a nyugdíjminimumot 200 lejre emelte, de még ezek az összegek sem közelítették meg a létminimumot. Néhány mezőgazdasági kvótát is eltöröltek, hogy elejét vegyék a további lázongásoknak.

Figyelemre méltó, hogy hét nappal a magyar forradalom kitörése után a temesvári műszaki főiskola hallgatóinak sikerült nagygyűlést szervezniük. Azokban a baljós időkben, amikor a kommunista szervek engedély nélküli házkutatásokkal, vád nélküli letartóztatásokkal szisztematikusan terrorizál-

ták a lakosságot, amikor az ellenállás reménytelennek tűnt, az egyetemistáknak volt bátorságuk szembefordulni a hatalommal. Követeléseikkel a rendszer lényegét, a totalitarizmust támadták. A diákmozgalom a „szabadság oázisa” volt.

9 Az ifjúság ideológia nevelése az 1948. augusztus 3-i oktatási reformmal vette kezdetét. Az oktatási rendszert a marxizmus-leninizmus elveinek megfelelően a szovjet modell alapján alakították át. Egy 1949-ben szervezett kongresszuson aztán a szovjet Komszomol mintájára megalapították a Dolgozó Ifjúság Szövetségét (Uninea Tineretului Muncitoresc), fő feladata a fiatalok kommunista elvek szerinti nevelése lett.

HIVATKOZÁSOK

Fehervary (1989)

ISTVAN FEHERVARY: *The Long Road to Revolution. The Hungarian Gulag. 1945–1956*. Santa Fe, 1989, Pro Libertate Publishing.

Sitariu (1998)

MIHAELA SITARIU: *Rezistentă anticomunistă. Timișoara, 1956*. București, 1998. Sophia.

Sitariu (2004)

MIHAELA SITARIU: *Oaza de libertate. Timișoara, 30 Octombrie 1956*. București, 2004, Polirom.

SZENTESI RENÁTA

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM VISSZHANGJA A KELETNÉMET ÉRTELMISÉG KÖRÉBEN

1956 októberének végén a lengyelországi politikai változásokról érkező hírek után a magyar forradalom eseményeiről szóló információk hozták lázba a keletnémet közvéleményt. Walter Ulbricht, a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP)¹ Központi Bizottságának első titkára – tartva az 1953-as júniusi berlini felkelés megisméltetésétől, valamint a magyar és lengyel reformtörekvések katalizátor-hatásától – aggodalommal követte nyomon a magyar fejleményeket. Az állampártot kiszolgáló médiumok ellenforradalomról és nyugati provokátorok által felbujtott Horthy-fasiszta bandák államellenes akcióiról számoltak be.² A keletnémet lakosság e hivatalos kommentárok ellenforradalomról, illetve a nyugati adók forradalomról és a szovjetek ellen folytatott szabadságharcról szóló híreinek alapján alakította ki véleményét.

Bár szinte valamennyi társadalmi rétegben akadtak, akik érdeklődéssel követték a magyarországi helyzet alakulását, az értelmiség bizonyult a legfogékonyabbnak és reagált a legaktívabban 1956 őszén. A párt vezetősége a felsőoktatási intézmények hallgatóiból, valamint az ellenzéki kommunista entellektüelekből szerveződött csoportosulások tevékenységét ítélte a legveszélyesebbnek.

Milyen szerepet játszottak a forradalom eseményeiről érkező hírek és információk az egyetemisták, az írók és a publicisták tevékenységében? Jelentett-e 1956 őszén valós veszélyt az „entellektüelek rebelliójának” titu-

lált értelmiségi ellenállás a hatalomra nézve? E kérdésekre – az előzmények felvázolása után – elsősorban NSZEP- és Stasi-iratok, valamint a szemtanúk visszaemlékezései tükrében próbálok választ keresni.

1 A Német Szocialista Egységpárt (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED), röviden Egységpárt 1946-ban alakult meg.

2 Lásd többek között *Neues Deutschland*, 1956. 10. 25., 27. és 1956. 11. 6.

A KELETNÉMET ÉRTELMSÉG ÉS A HATALOM A FORRADALOM ELŐESTÉJÉN

Az NDK Kultúrszövetsége (Kulturbund der DDR)³ 1956 februárja és áprilisa között – a párt megbízásából – felmérést készített az értelmiség általános hangulatáról.⁴ A május közepére elkészült jelentés négy különböző értelmiségi csoportot különböztet meg az NDK-ban: 1. pártértelmiség, 2. haladó, lojális, együttműködő intellektüelek, 3. semleges álláspontot képviselő és 4. a kormány politikáját nyíltan elutasító értelmiségiek. A dokumentumban összeállítást olvashatunk azokról a tényezőkről, amelyek 1956 tavaszán az értelmiség magatartását befolyásolták. A társadalmi faktorok között első helyen szerepel a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusának hatása, különösen a Sztálin tevékenységét elítélő vitaindító hrucsovi beszédé, amelyet többen is tisztítóútként emlegettek.⁵

A pártvezetést nem véletlenül érdekelte az értelmiség hangulata 1956 tavaszán: amikor a desztalinizáció egyik csúcspontjának számító Hruscsov-beszéd híre 1956 márciusában – a nyugati lapoknak és rádióadásoknak köszönhetően – az állami híradások hiányossága ellenére is eljutott a keletnémetekhez, a kortárs visszaemlékezések szerint – a kezdeti elbizonytalanodás és sokk után⁶ – a társadalom minden rétegét megmozgató szellemi felfrissülés jelei mutatkoztak. A munkahelyeken, az egyetemeken és egyéb intellektuális körökben zajló beszélgetések a szovjet változásokat s más aktuális politikai kérdéseket feszegettek.

1956 tavaszán az értelmiség körében új remények ébredtek az NDK politikai életének demokratikus átalakítását illetően is. Gustav Just, a *Sonntag* című kultúrpolitikai hetilap egyik szerkesztője arról ír memoárjában, hogy a XX. szovjet pártkongresszus után az írók egy része a szovjet vezetés reformjainak konzekvens folytatásában hitt.⁷ Abban is reménykedtek, hogy a szovjetek nem fogják tartósan Ulbricht konzervatív irányvonalát támogatni.⁸

3 Az 1945-ben megalakult, több név- és személycserét megért Kultúrszövetség (Kulturbund) az NSZEP felügyelete alatt álló kultúrpolitikai tömegszervezet volt. 1956-ban Johannes R. Becher költő, az NDK kulturális minisztere állt a szervezet élén.

4 Prokop (2006) 313–326. p.

5 Uo. 314–316. p.

6 Erich Loest író azt írta visszaemlékezésében, hogy miután másokhoz hasonlóan a XX. kongresszus „széttörte világképét”, a mindent feltáró igazságról akart írni. Loest (1990) 43. p.

7 Just (1990) 109. p.

8 Uo.

A XX. kongresszus utáni hónapokban a pártvezetés magatartása rendkívül ellentmondásos volt. Születtek reményre okot adó intézkedések, mint például a számos politikai elítéltet szabadon bocsátó júliusi amnesztiarendelet.⁹ Ezek hátterében viszont vélhetően Ulbricht hatalomféltesége állt, s a lakosság megnyugtatóra szolgáló rendeletek és ígérek feltehetően a pártvezér „cukor és korbács” taktikájának részét képezték.¹⁰ A Stasi-jelentések szerint Walter Ulbricht a lakosság minden rétegében rendkívül népszerűtlen volt.¹¹

A Sztálint köztudottan példaképének tartó Ulbricht hivatalos plénumokon elhangzott nyilatkozatai is azt bizonyították, hogy valójában nem kívánt gyökeresen változtatni politikáján. Az NSZEP március végi III. konferenciáján például csak nagyon röviden érintette a közvéleményt foglalkoztató aktuális politikai kérdéseket – például Hruscsov beszédét –, ehelyett az új ötéves tervre helyezte a hangsúlyt.¹² Önkritika gyakorlására azután sem került sor, hogy Karl Schirdewan, a Politbüro (PB) tagja és a KB párt-és tömegszervezetekért felelős vezetője, valamint más pártfunkcionáriusok, mint például Ernst Wollweber állambiztonsági miniszter és Fred Oelßner PB-tag is reformokat sürgettek. Schirdewan véleménye az volt, hogy véget kellene vetni Ulbricht egyeduralmának, valamint változtatásokra lenne szükség, hogy csökkentsék az NSZEP, a tömegszervezetek és a lakosság közötti, egyre növekvő szakadékot.¹³ Ulbricht értelmiség körökben gyakran idézett mondata, amely a XX. kongresszus eseményeire adott első hivatalos médianyilatkozatában hangzott el – „Sztálin és művei ezentúl nem tartoznak a klasszikusok közé” –, ironikus megnyilvánulásokra, de egyben kiábrándultságra is okot szolgáltatott.¹⁴

9 Foitzik (2001) 44. p.

10 Hoffmann (2003) 66. p.

11 Wolle (2001) 305–306. p.

12 Just (1990) 51. p.

13 Hoffmann (2003) 67. p.

14 *Neues Deutschland*, 1956. 3. 4.

15 Just (1990) 51. p.

16 Az írószövetségben zajló vitákról lásd részletesen Brandt (2002) 100–115. p.

17 Az értelmiség 1956-os aktivizálódása különösen érzékenyen érintette a párt vezetőit, akiknek a negyvenes évek közepétől kezdve nem titkolt szándéka volt párthű értelmiségi réteg létrehozása, s a

Just visszaemlékezése szerint Ulbricht a keletnémet ifjúság szemére vetette, hogy túl sokat foglalkozik Sztálinnal.¹⁵

Az NDK írószövetségében április közepétől indultak meg a viták a XX. kongresszusról és a csalódást okozó III. pártkonferenciáról.¹⁶ Még a párt-hoz addig lojális kommunista értelmiség egy része sem volt elégedett az enyhülés mértékével, és mind nagyobb ellenállást tanúsított a hatalommal szemben.¹⁷ Bár a párt kultúrpolitiká-

jával elégedetlenkedő Hans Mayer irodalomtörténész élesen bírálta az NDK-ban megjelenő szocialista realista művek egyhangúságát,¹⁸ a kulturális életben megfigyelhető volt egyfajta lazulás. Az NDK legnagyobb könyvkiadója, az Aufbau például Ilja Ehrenburg *Olvasás* című regényéből jelentetett meg részleteket, a folyóiratok – így a *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* és az *Eulenspiegel* – az addigiakhoz képest színesebb palettát kínáltak olvasóinak.¹⁹ A *Sonntag* olyan vitairatokat, prózai és lírai műveket is megjelentetett, amelyek – burkoltan vagy radikálisan – a keletnémet politikai rendszert bírálták, s korábban valószínűleg fennakadtak volna a szigorú cenzúra rostáján; például Gerhard Zwerenz és Günter Kunert verseit,²⁰ valamint Déry Tibor és Hágy Gyula néhány írását.²¹ A pártkiadók viszont bevételkiesésről panaszkodtak, mivel már szinte senki nem akart Sztálin-köteteket vásárolni.²²

Néhány dokumentum arról is beszámol, hogy az egyetemisták Sztálin szerepéről vitatkoztak, és sokan kíváncsiak lettek volna Hruscsov beszédének teljes szövegére is, mint például a berlini Humboldt Egyetemen működő úgynevezett Jacobiner (Jakobinus) Club tagjai.²³ A diákok már tavasz óta több felsőoktatási intézményben reformokat sürgettek; például szeretnék volna elérni, hogy több fakultatív és kevesebb kötelező tantárgyat vehessenek fel. Demonstrációra is sor

hangzatos „Írók államának” megteremtése. Ennek érdekében több intézkedés is született, például az egyetemi felvételenél a munkásszülők gyermekeit részesítették előnyben a polgári származásúakkal szemben. A művészeket és írókat kedvezményekkel (lakás, biztos jövedelem és telefon) igyekezett maga mellé állítani a hatalom. Ez az „elit” értelmiségi réteg az ötvenes évek elején jelentősen jobb körülmények között élt, mint például lengyel vagy magyar kollégáik. Nem is volt hiány „állami” szerzők műveiben. Kurt Barthel Sztálint dicsérő versei például a pártvezetés meglegedésére szolgáltak. Mások nem hajlottak az elvárásoknak megfelelő szocialista realista költemények és regények megírására, s inkább a passzivitást választották, vagy elhagyták az NDK-t. Többek között ezzel is magyarázható, hogy az 1953. júniusi berlini felkelés idején az értelmiség – szemben a munkásokkal – viszonylag tartózkodóan viselkedett, amiért a pártvezetés hivatalosan is háláját fejezte ki.

18 Jäger (1995) 82. p.

19 Lokatis (2003) 33–34. p.

20 *Sonntag*, 1956. 7. 1. és 1956. 9. 16.

21 Uo. 1956. 10. 7. és 1956. 10. 28.

22 Lokatis (2003) 34. p.

23 *Analyse der Feindtätigkeiten innerhalb der wissenschaftlichen und künstlerischen Intelligenz*. A továbbiakban *Analyse der Feindtätigkeiten...* Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO-BArch) DY 30/ IV 2/1/182. 63. p.

került, többek között a weimari Zenei Főiskolán.²⁴ Az őszi szemeszter kezdetén egyre több egyetemen fogalmazódtak meg a diákok reformkövetelései, amelyek az orosz nyelv és a Társadalomtudomány alapjai címmel oktatott tantárgy eltörlését és – feleslegesnek tartva az FDJ (Freie Deutsche Jugend) tevékenységét – párttól független hallgatói szervezetek megalakítását szorgalmazták.²⁵

A keletnémet pártvezetést az általános elégedetlenség mellett – nyár óta egyre több ipari üzemben sztrájkoltak a munkások – a júniusi poznaíni felkelésről és a Magyar Dolgozók Pártjának gyengüléséről szóló hírek is nyugtalanították. Az értelmiség köreiben az SZKP XX. kongresszusa után felszínre törő politikai érdeklődés a lengyel változások híreit nyomon követve új impulzusokat kapott.²⁶ Egyre több elismertnek számító értelmiségi – például a párton kívüli filozófus, Ernst Bloch és a Humboldt Egyetem irodalomprofesszora, Alfred Kantorowicz – rokonszenvezett a lengyel reformmozgalommal, és örömmel üdvözölték a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) október 19–21-i, 8. plénumán a párt Központi Bizottságának első titkárává választott Gomułka kinevezését.²⁷ Pár nappal később a *Sonntag* munkatársai felkeresték a lengyel kultúrattasét, hogy – a hivatalos média objektív híradásait hiányolva – informálódjanak a lengyel eseményekről, és

szimpátiájukról biztosítsák a lengyel reformmozgalmat.²⁸

A *Sonntag* szerkesztői – egy Lengyelországról szóló kommentáron kívül – a magyar Petőfi Körről is cikket akartak megjelentetni.²⁹ Günter Kunert, a lap munkatársa kapta a feladatot, hogy Budapestre utazva minél több információt gyűjtsön a kör tevékenységéről. Az utazás azonban meghiúsult, mivel a magyar forradalom kitörése után törölték a Magyarországra induló repülőjáratokat.³⁰

Egy október 24-i Stasi-jelentés szerint az NDK közvéleménye még a lengyel eseményekkel volt elfoglalva.³¹ A beszámoló arról tanúskodik, hogy a munkások körében és az egyetemeken is élénk beszélgetések zaj-

24 Prokop (2006) 52. p.

25 Uo. 55. p.

26 A lengyel reformmozgalom NDK-beli értelmiségi fogadtatásáról lásd részletesen Brandt (2002).

27 Uo. 164–166. p.

28 Just (1990) 94. p.

29 Kunert (1997) 196–197. p.

30 Uo.

31 *Kurzinformation zu den Ereignissen in Volkspolen und der Ungarischen Volksrepublik*. A továbbiakban *Információ...* Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, Ministerium für Staatssicherheit (BStU, MfS) Allg., 73/56., Abteilung Information. Berlin, 1956. 10. 24. 1. p.

lottak. A lipcsei diákok többek között a média Lengyelországról szóló híreit kevesellték, például a Nyugaton, sőt már Magyarországon is közzétett teljes Gomulka-beszédet szerették volna mielőbb olvasni vagy hallani.³² Potsdamban olyan vélemény is elhangzott, hogy a Központi Bizottság nem bízik a népben, vagy egyszerűen csak ostobának nézi az embereket.³³

Valószínű, hogy az amúgy is zaklatott légkörben a lelkes értelmiségi csoportosulások a magyar eseményektől függetlenül is folytatták volna az aktív politizálást, de ezt utólag már lehetetlen bizonyítani. Kétségtelen viszont, hogy a magyar forradalom kirobbanásának híre katalizátorként hatott.

A FORRADALOM FOGADTATÁSA AZ ÉRTELMSÉG KÖRÉBEN

A felsőoktatási intézmények diákjainak reakciója

A különböző értelmiségi csoportok reagálásnak intenzitását és a résztvevők számát tekintve a diákok adtak a legnyíltabban hangot véleményüknek. A keletnémet sajtó igyekezett tompítani, sőt elhallgatni a magyar forradalmárokkal szimpatizáló és a magyar diákok követeléseit példaértékűnek tekintő megnyilvánulásokat. Például a párt központi lapja, a *Neues Deutschland* október 26-i száma az ellenforradalmi bandák garázdálkodása mellett a keletnémet egyetemisták hatalom iránti szolidaritásáról és a magyar ellenforradalmárokkal szembeni ellenérzéséről is beszámolt.³⁴ Valóban akadtak olyan főiskolai csoportok, amelyek több ipari üzem dolgozóihoz hasonlóan részvétáviratokat küldtek „a fasiszta bandák” által sanyargatott Magyarországra.³⁵ Egy berlini iskolában és az egyik rendőrőrsön például nemzetközi csapatok szervezését is javasolták az ellenforradalom leverésére.³⁶

A *Neues Deutschland* a kezdeti hallgatás után, október 25-én és 27-én cikkeket közölt arról, hogy a hatalom, a munkások és a segítségükre siető szovjet csapatok együttes erőfeszítéssel felszámolták a fegyveres fasiszta lázadók ellenállását.³⁷ Több értelmiségi is felháborodott ezeken az írásokon. Ernst Bloch tanítványa, a Jénai Egyetem egyik tanársegédje, Günter Zehm így írt barátjának, Gerhard Zwerenznek: „Amit siránkozó újságjaink titkolni akarnak, az, hogy egyértelműen a modern történelem 1917 óta legnagyobb forradalma tört ki Magyaror-

32 Uo. 3. p.

33 Uo. 4. p.

34 *Neues Deutschland*, 1956. 10. 26.

35 Cseh (2005) 74. p.

36 *Információ az egyiptomi és a magyar eseményekhez*. BStU, MfS, Allg. 79/56, Berlin, 1956. 11. 02. 6. p.

37 *Neues Deutschland*, 1956. 10. 25. és 27.

szágon (az itteni sajtó »ellenforradalomnak« titulálja), ahol az igaz forradalmárok győztek.»³⁸

A Stasi a számukra „kellemetlen” lakossági reakciókról is tájékoztatta a párt vezetőit. Az év elején megalakult egyetemi vitakörök egy része ugyanis Gomulka hatalomra kerülésén és a magyar felkelés kezdeti sikerein felbuzdulva új lendületet kapott. Az október 25-én készített Stasi-beszámoló szerint például a berlini Humboldt Egyetemen október 24-én éjjel „ellenséges” röplapokat szórtak szét, amelyekben a diákok azt követelték, hogy több információhoz juthassanak a világ eseményeivel kapcsolatban.³⁹ Az egyetemen tanító Robert Havemann professzor a körzeti vezetőség véleménye szerint „a párt irányvonalának nem megfelelő” előadást tartott.⁴⁰ Egy berlini művészeti főiskolán a lengyel és a magyar helyzetet megvitató összejövetelt követelték.⁴¹

Október 25-én a Jénai Egyetem Bölcsészettudományi Karán a történelem szak FDJ-vezetői tízpontos tervet állítottak össze *FDJ-vélemények és javaslatok a demokrácia és az egyetemi élet problémáira az NDK-ban* címmel, amelyet az egyetem faliújságára függesztettek ki.⁴² A szerzők a politikai életben megfigyelhető hiányosságok pótlására a következőket javasolták: 1. a sajtó eddigi egyoldalú tudósításainak megváltoztatása; 2. frissebb információk és a lapok saját véleményének közzététele a politikai kérdéseket illetően; 3. nyílt és kritikus vita a kormánypolitika alapvető kérdéseiben is, nagyobb tér a sajtónak; 4. a párt és a kormány vezetőinek véleménykülönbségét akkor se titkolják el a közvélemény előtt, ha az a párt KB-tagjainak többségi véleményével ellentétben áll; 5. a nyugatnémet egyetemi lapok és a fontosabb napilapok legyenek hozzáférhetőek az egyetemeken; 6–7. az FDJ jogainak bővítése, demokratikus egyetemi választások; 8. ösztöndíj-emelés; 9. cserediákprogramok szervezése az NSZK-ba; 10. hallgatói ügyekkel

foglalkozó diákkongresszus évenkénti összehívása, amelynek fő feladata új felsőoktatási program létrehozása lenne.

Az október 26-i Stasi-irat szerint sokan a lengyel események következményének tekintették a magyar felkelést.⁴³ Voltak, akik az „ellenforradalmárokkal” szemben foglaltak állást, de erősödtek a szovjet- és pártellenes

38 *Analyse der Feindtätigkeiten ...* 38. p.

39 *Információ a magyar és lengyel eseményekről.* BStU, MfS, Allg. 74/56. Berlin, 1956. 10. 25. 1. p.

40 Uo.

41 Uo. 1–2. p.

42 Fritsch-Nöckeln (2000) 13. p.

43 *Információ a magyar és a lengyel eseményekről.* BStU, MfS, Allg. 75/56. Berlin, 1956. 10. 26. 4. p.

hangok is.⁴⁴ A hangulatjelentések szerint a lakosság jelentős hányada és a párttagok egy része is az osztrák és a svájci adókat „hallgatta le”, arra hivatkozva, hogy a hazai adók nem az igazságról tudósítanak.⁴⁵ Nagy az emberek tanácsstalansága – olvasható az egyik jelentésben –, ami részben a különböző, egymásnak ellentmondó híresztelésekkel is magyarázható.⁴⁶

Míg az október 27-i jelentés arról tájékoztatót, hogy az értelmiség nagy része visszafogottan viselkedik, és várakozó álláspontra helyezkedett, a felsőoktatási intézményekben uralkodó állapotokat aggasztónak ítélte.⁴⁷ A Humboldt Egyetemen például a diákok demonstrációját a párt gyors beavatkozása akadályozta meg. Többek között a lipcei, a rostocki és a drezdai diákok, valamint a berlini Humboldt Egyetem hallgatói hozták nyilvánosságra követeléseiket. Programjuk – a jénaiéhoz hasonlóan – független diákszervezetek létrehozásán és objektívabb médiainformációk követelésén túlmenően az orosz nyelv és a Társadalomtudományok alapjai című tárgyak eltörlését tartalmazta.⁴⁸ Több Stasi-irat szerint néhány főiskolán a pártvezetők, különösen Ulbricht leváltásának gondolata is felvetődött.⁴⁹

Ha a tervezeteket összevetjük a magyar diákok által összeállított követelésekkel, kiderül, hogy a keletnémeteké enyhébb formában fogalmazódott meg, és nyílt plénum elé sem került. A legradikálisabb kívánalomnak a kötelező orosznyelv-tanulás eltörlése és Ulbricht leváltásának félhangosan kimondott óhaja számított. Ezzel szemben a budapesti egyetemisták például a szovjet csapatok kivonását is követelték programjukban, amelyet a város több pontján kifüggesztettek, sőt nyomtatásban is megjelentettek.

Bár a jelentések szerint a körzeti vezetők úgy vélekedtek, hogy a párt képes az esetleges provokációk megakadályozására, a biztonság kedvéért a berlini Humboldt Egyetem előtt készültségbe helyezték az 1953-as felkelés idején alakult rohamosztagokat.⁵⁰ Október végén valóban több diákgyűlésre is sor került, többek között Berlinben, Jénában, Lipcsében, Magdeburgban, Greifswaldban és Halleban: az egyetemisták továbbra is tartották a már említett követelések mellett.⁵¹ Október 30-án a PB – vélhetően az erősödő társadalmi nyomás

44 Uo. 4–5. p.

45 *Információ az egyiptomi és a magyar eseményekről.* BStU, MfS, Allg. 79/56. Berlin, 1956. 11. 02. 3. p.

46 *Információ a lengyel és a magyar eseményekről.* BStU, MfS, Allg. 77/56. Berlin, 1956. 10. 29. 2. p.

47 *Információ a magyar és a lengyel eseményekről.* BStU, MfS, Allg. 76/56. Berlin, 1956. 10. 27. 3. p.

48 Uo. 4. p.

49 Hoffmann (1993) 258–259. p.

50 Uo. 260–261. p.

51 Prokop (2006) 56–57. p.

hatására és a diákok lecsillapítása érdekében – egyetemi tanács létrehozását határozta el.⁵²

A források tanúbizonysága szerint a legaktívabbak, a berlini állatorvosi kar hallgatói november 2-án demonstrációt akartak szervezni, amelyet – miután az FDJ-titkár értesítette az alakulatokat a tervezett akcióról – a termék előtt felsorakozó, gumibotokkal felfegyverzett karhatalom erődemonstrációja akadályozott meg.⁵³ Schirdewan nem értett egyet ezzel, inkább meg akarta győzni a fiatalokat.⁵⁴

A forradalom leverése után egy nappal, november 5-én körülbelül ezer diák gyűlt össze a berlini Brandenburgi kapunál, hogy ülösztrájkjal tiltakozzon a szovjet beavatkozás ellen.⁵⁵ A tömeget itt is a karhatalom oszlatta fel. A PB november 8-án többlépcsős tervet készített elő az esetleges további „ellenforradalmi akciók” elnyomására.⁵⁶ E határozat szerint a provokációk megakadályozására a Stasi fegyveres erőit vetnék be, s ha ezek kudarcot vallának, akkor a néphadsereg, végszükség esetén pedig a szovjet csapatok sietnének az NDK segítségére.

Tudósok, írók és publicisták reakciói

Ahogy Walter Janka, az Aufbau kiadó egykori vezetője önéletrajzi ihletésű művében írja, az intellektüelek magyar eseményekkel kapcsolatos véleménye semmi esetre sem volt egységes.⁵⁷ A párthű értelmiség egy része – így Kurt Barthel köre – annak ellenére, hogy kritizálta a pártvezetés XX. kongresszus utáni magatartását, 1956 őszén támogatta a párt magyarországi helyzetről kialakított álláspontját. A *Neues Deutschland* és a *Sonntag* is megjelentetett olyan írásokat, amelyekben az írók a kormányzathoz hasonlóan fehérterrortól és fasiszta bandákról írtak. Anna Seghers, az elismert anti-

52 Brandt (2002) 162. p. Ennek végrehajtására azonban már nem került sor, mivel Ulbricht nyomására november 20-án visszavonták az intézkedést.

53 Prokop (2006) 56–57. p.

54 Schirdewan (1994) 116. p.

55 Wolle (2001) 318–319. p.

56 Hoffmann (1993) 263–264. p.

57 Janka (1991) 254. p.

58 *Neues Deutschland*, 1956. 11. 2.

fasiszta írónő – kezdeti tartózkodó álláspontja után – november elején megjelent cikkében már ugyancsak „az ellenség” akciójának tekintette a magyarországi felkelést.⁵⁸

Nemcsak Ulbrichték, hanem a lakosság körében is sokan tartottak attól, hogy anarchia alakulhat ki az NDK-ban: „Berlinben tanácstalanok voltak az emberek. Sokan attól féltek, hogy a lengyel és a magyar felkelés

átterjed a határokon. Június 17-ét még nem felejtették el az NDK-ban.”⁵⁹ Just véleménye szerint a magyar események radikalizálódása a szocialista tábor országaira is nagy veszélyt jelentett, ezért az újságíróknak tartózkodniuk kellett az olyan kijelentésektől, amelyek akaratlanul is felfordulást eredményezhettek volna.⁶⁰

A forradalmárokkal rokonszenvezőkhöz tartozott Ernst Bloch és több tanítványa is. Egyikük, Jürgen Teller több ízben korruptnak és túlzottan állampártinak nevezte a keletnémet értelmiséget.⁶¹ Alfred Kantorovitz sem értett egyet a párthű írók véleményével. A professzor tevékenységét ellenségesnek minősítő pártirat szerint Kantorowitz megtagadta annak a nyilatkozatnak az aláírását, amelyben az NDK írószövetsége elhatárolódott az „ellenforradalmi” magyar írók tevékenységétől.⁶² Ulbrichtot az is feldühítette, hogy a professzor – egy svédországi hivatalos útja során – Lukács Györgyöt javasolta az irodalmi Nobel-díjra.⁶³ A visszaemlékezések tanúbizonysága szerint több entellektüelt is felháborítottak az olyan kommentárok, amelyek a magyar értelmiséget, különösen a Petőfi Köröt okolták a felkelés kirobbanásáért, és alig írtak Rákosi Mátyás hibáiról. Just szerint ezzel értelmes emberek nem érthettek egyet.⁶⁴

A magyar felkelőkkel szimpatizálók többsége azonban nem akart forradalmat az NDK-ban, így az egyetemistákon kívül – akik szimpátiatüntetések, illetve a forradalom leverése után tiltakozó megmozdulásokat szerveztek – az értelmiség egyetlen csoportja sem tartott utcai megmozdulásokat. Néhányan, mint Wolfgang Harich, akik elsősorban 1956 nemzetközi eseményeinek hatására aktivizálódtak, más módon, például diplomáciai úton, reformtervezetek készítésével és elfogadtatásával szerettek volna demokratikus változtatásokat elérni az NDK politikai, gazdasági és kulturális életében. Mások csupán vitaköri beszélgetések során osztották meg egymással a magyar eseményekre reflektáló gondolataikat. Terveikről és tevékenységükről mindenekelőtt a szemtanúk 1989 után megjelent memoárjai és a vádiratok alapján alkothatunk képet.⁶⁵ A következőkben azoknak az eseteknek a rekonstruálására teszünk kísérletet, amelyek alakulására nagy valószínűséggel a magyar események is hatottak.

59 Janka (1991) 253. p.

60 Just (1990) 101. p.

61 *Analyse der Feindtätigkeiten* ... 41–42. p.

62 Uo. 48. p.

63 Uo.

64 Just (1990) 103. p.

65 E források természetesen a szerzők eltérő érdekei és motivációi miatt több ponton eltérnek egymástól, akárcsak – hasonló okokból és az emlékezet összetett problematikájából adódóan – az érintettek visszaemlékezései.

A vádiratok és a legtöbb visszaemlékezés egyik kulcsfigurája Wolfgang Harich, akinek 1956-os tevékenysége – például részvétele két ellenzékinek számító körben: a Kreis der Gleichgesinnten (Rokonlelkek vagy Azonos nézetűek) és a Donnerstagskreis (Csütörtöki Kör) elnevezésű csoportokban⁶⁶ – kétségkívül a legsokrétűbbnek, de egyben a legvitatottabbnak is számít a források tükrében. Több kortársa is kritizálta túlzott beszédességét és meglepő nyíltságát.⁶⁷ Míg elvbarátainak többsége utólag igyekezett ellenzékinek titulált tevékenységét letagadni vagy jelentéktelennek beállítani, Harich állítólag mindenütt leplezetlenül beszélt terveiről. Úgy viselkedett, mintha „nem tudná, hogy diktatúrában él” – jegyzi meg Manfred Jäger történész.⁶⁸

Harich már 1956 előtt felhívta magára az államvédelmi felügyelőség figyelmét: egyik 1953-as cikkében bírálta az Állami Művészeti Bizottság tevékenységét.⁶⁹ Bár az 1953. júniusi felkelésben nem vett részt, a hivatalos ellenforradalom elnevezéssel szemben népfelkelésnek nevezte.⁷⁰ Harich a *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* főszerkesztősége mellett már 1954 óta főlektorként dolgozott az Aufbau kiadónál, amelynek szabad légkörében spontán beszélgetések zajlottak politikáról és irodalomról.⁷¹ Az SZKP XX. kongresszusa után sűrűsödtek a viták, középpontjukban Janka szerint az NDK szocialista átalakítása állt: „A szocialista demokrácia formáiról vitatkoztunk, hogy az akadályá váló »proletárdiktatúra« kifejezést leváltssuk.”⁷² Harich azonban azt állítja, hogy a beszélgetések során felmerült Ulbricht és Hilde Benjamin igazságügy-miniszter leváltásának gondolata is.⁷³

Harich visszaemlékezése szerint a lengyel és a magyar események kapcsán október végétől az Aufbau és munkatársai körében egyfajta ellenzéki csoportosulás jött létre.⁷⁴ A diskurzusokba az Aufbau által kiadott *Sonntag* szerkesztői, Heinz Zöger és Gustav Just is bekapcsolódtak. Manfred Hertwig filozófus és Bernhard Steinberger közgazdász szintén gyakran vett részt az aktuális politikai kérdéseket megvitató összejöveteleken.

Időnként Johannes R. Becher, az NDK kulturális minisztere is megtisztelte jelenlétével a társaságot. Utó-

66 Prokop 2006-ban megjelent könyvének egyik fejezetében kísérletet tesz e két kör tevékenységének rekonstruálására. A szerző kronológiai sorrendben eleve-níti fel 1956 és 1957 történéseit. Prokop (2006) 129–219. p.

67 Just (1990) 110. p.

68 Ihme-Tüchel 219. p.

69 Uo. 217. p.

70 Kieslich (2000) 37. p.

71 Ihme-Tüchel (2002a) 218. és 220. p.

72 Janka (1991) 254–255. p.

73 Harich (1993) 48. p.

74 Uo. 45–46. p.

lag azonban – annak ellenére, hogy Janka emlékei szerint jó ötletnek tartotta a vitaesteket, sőt nyílt beszédre bízta az írókat –, Jankák nagy csalódására, valószínűleg öngazoló szándékkal azt állította, hogy a jelenlevők csapdába akarták csalni, és ő – beszélgetésüket hallgatva – ideológia tisztogatást vett tervbe.⁷⁵

Később azt is több ízben a reformkommunista kör tagjainak szemére vetették, hogy szimpatizáltak Lukács Györggyel. Janka így emlékszik vissza Lukácsra: „Az egyik legfontosabb, a mi oldalunkon álló irodalomtörténészt tiszteltük személyében.”⁷⁶ Az Aufbau-nál sorra jelentek meg Lukács művei, aki kelet-németországi utazásai során többször is találkozott a kiadó néhány munkatársával.⁷⁷

Több memoárban is szerepel, hogy az Aufbau és a *Sonntag* köré csoportosult ellenzéki értelmiségiek az október végi magyarországi fejleményeket nyomon követve aggódtak Lukács sorsa miatt. Már az első szovjet katonai beavatkozás után – állítólag Anna Seghers javaslatára – tervet kovácsoltak a magyar népművelési miniszter kiemenekítésére.⁷⁸ Janka autóval utazott volna érte Budapestre. A terv kivitelezésére azonban már nem került sor: Jankák ugyanis Bechert is bevonták a szervezésbe, aki – vélhetően beleegyezésére számítva – értesítette a tervről Ulbrichtot. A pártvezér – aki korántsem volt jó véleménnyel Lukácsról, és köztudottan elítélte a magyar felkelésben szerepet vállalókat – nem engedélyezte az akciót.⁷⁹ Állítólag azzal érvelt, hogy egyedül a szovjeteknek van joguk bármiféle magyarországi fellépésre.⁸⁰ A terv megghiúsulása nem viselte meg túlságosan Harichot, aki arra hivatkozva, hogy Jankára a csoport tervei miatt Berlinben van szükség, az ötletet nem is támogatta teljes szívéből.⁸¹

Harich a Csütörtöki Kör vitaestjein is rendszeresen megjelent, Günter Kunert író szerint ő volt a klub ötlet-

75 Janka (1991) 255–256. p.

76 Janka (1993) 187. p.

77 Just és Janka 1956 nyarán Berlinben a magyarországi helyzetről faggatták Lukácsot. Szóba került a Petőfi Kör tevékenysége is – létezéséről Jankák nyugati lapokból értesültek. Just szerint a magyarországi helyzetről folytatott eszmecsereben olyan politikusok neve is elhangzott – például Kádár Jánosé –, akikről Justék sosem hallottak. Lukács nem beszélt túl nagy elismeréssel Nagy Imréről, nem tartotta erős és jelentős személyiségnek, azonban – ahogy Just fogalmaz – ez nem gátolta meg abban, hogy a forradalom alatt elfogadja a Nagy-kormányban a népművelési miniszteri posztot. Just (1990) 73–74. p.

78 Janka (1989) 28–35. p.

79 Uo. 35. p.

80 Uo.

81 Harich (1993) 210. p.

adója, egy „fiatalos, jó szónoki tehetséggel megáldott férfi”.⁸² Harich úgy emlékszik, hogy a csoport Fritz-Joachim Raddatz író-újságíró, a Volk und Welt kiadó főszerkesztője és Heinz Kahlau költő kezdeményezésére alakult meg.⁸³ A kör létrejöttének hátterében többek között néhány fiatal művész, író és publicista Lengyel- és Magyarország iránt érzett lelkesedése állt. A résztvevők „német Petőfi Körként” határozták meg magukat, mivel a budapesti Petőfi Körrel tartották példaképüknek.⁸⁴ A Stasi-jelentések szerint a Kultúrszövetség klubjában október közepétől december 6-ig zajlottak a vitaestek.⁸⁵ Összejöveteleiken egy független újság kiadásának tervén kívül a lengyel és a magyar eseményekről is tanácskoztak.⁸⁶ Erich Loest emlékeit alapul véve körülbelül negyvenen vettek részt az üléseken, egy részük rendszeresen, mások néhányszor vagy csak egyszer jelentek meg.⁸⁷ Günter Kunert szerint a legkülönbözőbb emberek gyülekeztek itt, akiket csupán a változás iránti óhaj és az abba vetett hit kötött össze.⁸⁸ Az író később ironikusan nyilatkozott a szerinte valóságidegen kör álmódosításairól: „Az Ulbricht-rezsim semmibevételéről hablatyolnak, és azt hiszik, hogy a lengyel és magyar változások az NDK kis országát is elérik majd.”⁸⁹

Harich nemcsak álmódosított, hanem szövetségeseket is próbált keresni koncepciója támogatásához: előzetes egyeztetés alapján és elvbarátaival egyetértésben október 25-én felkereste Georgij Puskin szovjet nagykövetet, és ismertette vele tervezetének fő gondolatmenetét.⁹⁰ Mivel ebben többek között a Stasi feloszlatása, a pártapparátus létszámának csökkentése és a vezetés átalakítása is szerepelt, Puskin visszafogott viselkedésre intette Harichot, és elképzelését „káros programnak” nevezte. Harichot meglepte a határozott elutasítás, mivel feltételezte, hogy a békés lengyel átalakulás és a magyar forradalom kezdeti sikerei jó alkalmat teremtenek arra, hogy az

NDK demokratikus átalakítására vonatkozó koncepcióját ismertesse, és az ötletei iránt érdeklődő szovjetek is támogatni fogják elképzeléseit.

Harich tervezete – amelyet Janka valószínűleg már nyár óta ismert és Harich szerint támogatott is – az Azonos nézetűek csoportjának többi tagját is fellelkesítette.⁹¹ A koncepció középpontjában – a gazdasági, politikai és kulturális élet minden szintjére kiterjedő változások előfeltételeiként –

82 Kunert (1997) 195. p.

83 Harich (1993) 46. p.

84 Uo.

85 *Analyse der Feindtätigkeiten ...* 64. p.

86 Uo. 65. p.

87 Loest (1996) 284. p.

88 Kunert (1997) 195. p.

89 Uo.

90 Harich (1993) 43–44. p.; Just (1990) 109–110. p.

91 Harich (1993) 178. p.

Németország egyesítése és az NSZEP és a nyugatnémet szociáldemokraták kapcsolatának szorosabbra fűzése állt.⁹² Harich – mivel úgy érezte, hogy a lakosság megelégedésére szolgáló koncepciót dolgozott ki – a KB-val és több PB-taggal, például Oelßnerrel is kapcsolatot keresett, hogy terveztét, akár nyílt plénumon, más teoretikusokkal és politikusokkal megvitassa és az esetleges konstruktív javaslatokkal kiegészítse.⁹³

A forradalom leverése után az értelmiség nagy része feladta terveit, például a Csütörtöki Kör néhány tagja is úgy vélekedett, hogy fel kellene oszlatni a csoportot.⁹⁴ Harich még mindig reménytelennek látta a helyzetet, s örült Ulbricht meghívásának: a pártvezér eszmecserére invitálta a filozófust. Mint utólag kiderült, Ulbricht már ismerte Harich elképzeléseit, és a beszélgetést figyelmeztetésnek szánta.⁹⁵ Harichnak is az volt a benyomása, hogy a pártvezér rendkívül jól informált. E november 7-i találkozóról, amelyről azután Harich úton-útfélen mesélt, a legkülönbözőbb anekdoták keringtek.

Gerhard Zwerenzhez az az információ jutott el, hogy Harich kendőzetlenül beszélt Ulbrichtnak terveiről mindaddig, amíg a párt első titkára annyira fel nem dühödött, hogy szidni kezdte Lengyelországot és Magyarországot.⁹⁶ Harich visszaemlékezése szerint Ulbricht „Lukácsot, Déry Tibort, Háy Gyulát és a többieket Magyarországon” árulónak bélyegezte, majd így folytatta: „Azt az egyet megmondom Önnek: ha itt olyasvalami jönne létre, mint a Petőfi Kör, az nálunk csírájában lenne elfojtva.”⁹⁷ Mayer verziójában Harich azt írta a látogatás után az általa mélyen tisztelt Ernst Blochnak, hogy „egyszerűen kinevette az Öreget”.⁹⁸ Harich állítólag a már említett konferencia összehívásának ötletével is előállt, amelyen az Egységpárt teoretikusai aktuális problémákat vitattak volna meg.⁹⁹

92 Harich szerint koncepciója három verzióban létezett: az első egy 1956 nyarán elkészült memorandum volt, amelyet Puskin is olvashatott, és amely utána valószínűleg Ulbrichthoz került. A második variáció jegyzetek formájában november 6-án készült el. A harmadikat, amelyet Harich platformtervezetnek nevezett, és amelyen még november folyamán is dolgozott, november 29-én kobozta el a Stasi. Később Ulbricht hagyatékában is megtalálták. E harmadik mű: *Plattform für einen gesonderen Weg zum Sozialismus* először Harich *Keine Schwierigkeiten mit der Wahrheit* című könyvében jelent meg. Harich (1993) 111–160. p.

93 Uo. 193. p.

94 *Analyse der Feindtätigkeit ...* 65. p.

95 Zwerenz (1991) 212–213. p.

96 Uo. 212. p.

97 Harich (1993) 45. p.

98 Mayer (1991) 141. p.

99 Prokop (2006) 161. p.

100 Harich (1993) 76. p.

101 Prokop (2006) 162. p.

102 Az „anyaggyűjtést” megkönnyítették Harich további akciói, amelyeket a Stasi is nyomon követett: a mit sem sejtő Harich és társai ugyanis továbbra is megbeszéléseket tartottak. Mivel Ulbrichtot egyre többen „német Rákosinak” nevezték, és alkalmatlannak látták a „német Gomulka” szerepére, felvetődött (állítólag Janka javaslatára), hogy Paul Merkernek, a rehabilitált egykori PB-tagnak kellene váltania Ulbrichtot. Janka és Just tagadja, hogy Ulbricht megbuktatása is a terveik között szerepelt volna. Just (1990) 149. p. November 21-én találkozót szerveztek Janka lakásán, ahová Merkert is meghívták. Merker azonban nem vállalta a „német Gomulka” szerepét. Harich ismertette vele koncepcióját, amelynek továbbfejlesztésében Steinberger is részt vállalt volna. Harich november 25-én még Hamburgba is elutazott, hogy nyugatnémet újság-

Harich e sikertelen beszélgetések után sem adta fel szándékát, hogy szélesebb körben is ismertté tegye koncepcióját, és támogatókat találjon véghezviteléhez. Ennek érdekében más fórumokhoz is fordult, például már november elejétől kereste a kapcsolatot a Német Szociáldemokrata Párt Keleti Irodájával (Ostbüro der SPD). Erről – legalábbis elmondásuk szerint – az ellenzéki elvbarátok sem tudtak.¹⁰⁰ Ulbrichtot Harich „nyugati” próbálkozásai is – melyekről a Stasi már november 7-én informálta – felbőszítették. A pártvezér állítólag információzárlatot és még 14 napot kért a Harich-ügyben, hogy további terhelő adatokat gyűjthessenek a „lázadóról”.¹⁰¹ Megszületett a Harich-per terve.¹⁰²

írókkal is megossza ötleteit. Röviddel hazatérése után, november 29-én tartóztatta le a Stasi. Harich (1993) 59–62., 80–81. és 202–203. p.

NSZEP-VÉLEMÉNYEK AZ ÉRTELMISÉG 1956-OS TEVÉKENYSÉGÉRŐL A FORRADALOM UTÁNI MEGTORLÁSOK

Hans Mayer szerint nem véletlen, hogy Ulbricht a forradalom leverése után Harich személyében találta meg a megfelelő „áldozatot”. „Éppen alkalmas volt a perhez: nem különösen szimpatikus, és nem különösen elismert” – írta.¹⁰³ A pártvezér jó taktikai érzéssel használta ki a magyar forradalom leverését saját céljaira, vagyis hatalmának stabilizálására. A lakosság körében népszerűtlen Ulbricht november 4-e után – egyetértésben az SZKP-val – nyugodtan vonhatta le a magyar események tanulságát: a túlzott engedékenység anarchiába és felkelésbe torkollhat.

A *Neues Deutschland* olyan cikkeket is közzétett, amelyek szerint a magyarországi helyzet radikalizálódásához a Nagy-kormány engedékenysége is nagyban hozzájárult.¹⁰⁴ A magyar értelmiség szerepét negatívan értékelő pártsajtó elsősorban az MDP elleni hecckampányukról és árulásukról cikkezett.¹⁰⁵ A KB november 12–14-i, 29. plenumán többek között a magyarországi eseményeket is megvitatták. Az ülésen a Schirdewan-féle liberálisabb és az Ulbricht-féle konzervatív irányvonal képviselői ellentétes tanulságokat vontak le az NDK-ra nézve.¹⁰⁶ Schirdewan azt javasolta, hogy vegyék komolyabban a keletnémet vezetést bírálók véleményét, mert különben az NDK-ban is zavargások várhatók. Az Ulbricht által képviselt konzervatívabb párttagok véleménye szerint a reformok helyett az ellenzékkel szembeni szigorúbb fellépésre, például biztonsági intézkedésekre van szükség, hogy ne törjön ki a magyarországihoz hasonló felkelés.

A november 20-i PB-határozat Ulbrichték nézeteivel egyetértve döntött az ellenzéki akciók szervezőinek sorsáról, azaz megbüntetésükről.¹⁰⁷ Elsőként Harichot és élettársát, Irene Gierschet tartóztatták le 1956. november 29-én. Szintén ugyanezen a napon Hertwig és Steinberger, majd december 6-án Janka és december 8-án Merker került sorra. A *Berliner Ensemble* azt írta Harich őrizetbe vételéről, hogy nincs semmilyen komoly terhelő bizonyíték ellene, csak félelemkeltés a cél.¹⁰⁸ Többek között Ernst Bloch és felesége is tiltakozott Harich letartóztatása ellen.¹⁰⁹

1957 márciusában Justot, Zögert és Richard Wolf rádiós hírszerkesztőt vették őrizetbe a Harich-csoportban való részvétel gyanújával. A Harich, Steinberger és Hertwig elleni fő tárgyalások 1957. március 7-e és 9-e között zajlottak, Harichot „ellenforradalmi államellenes csoportalakítás” vádjával tíz, Steinbergert négy, Hertwiget két év fegyházbüntetésre ítélték.¹¹⁰

A második, Janka és a *Sonntag* két szerkesztője ellen 1957 júliusában folytatott perben hiába tagadták a vádlottak az ellenforradalmi szándékot. Ulbricht több író (Anna Segherst és

Bodo Uhsét is) arra kényszerített, hogy – Jankáék ellen vallomást téve – részt vegyen a perben.¹¹¹ Janka szerint minden kijelentés a koholt vádakat támasztotta alá. Az ügyész egyik beszéde szerint „Lukács, a magyar ellenforradalom szellemi atyja” és „imperialista ügynök” a népi hatalom megdöntésére törekedett Magyaror-

103 Mayer (1991) 142. p.

104 *Neues Deutschland*, 1956. 11. 6.

105 Uo.

106 Hope (1997) 168–172. p.

107 Foitzik (2001) 46–47. p.

108 *Analyse der Feindtätigkeiten ...* 30. p.

109 Brandt (2002) 200–201. p.

110 Ihme-Tuchel (2002a) 221–222. p.

111 Harich (1993) 35–36. p.

szágon. Az ügyész megbocsáthatatlan véteknek tartotta, hogy Jankáék terveket szőttek „az áruló” megmenekítésére, továbbá támogatták Harich államellenes akcióit is. Janka büntetése öt, Justé négy, Zögeré két és fél, Wolfé – akit Janka állítólag a per során látott először – három és fél év szabadságvesztés lett.¹¹²

Nem kérdéses, hogy a megtorlások túl szigorúak voltak az elítéltek tevékenységéhez képest, és a KB ezzel a kirakatperrel akarta megmutatni, mi vár a hatalommal szembehelyezkedőkre. Ulbricht mindent megtett annak érdekében, hogy igazolja az ellenzéki értelmiségi csoportok elleni megtorlás szükségességét és helyességét. A „tudományos életben tapasztalható ellenséges tevékenység” a párt plénumainak gyakori témájává vált.¹¹³

A KB 33. ülésére, 1957 októberére terjedelmes Stasi-dokumentáció készült az 1956-os értelmiségi akciókról.¹¹⁴ Az ötvenes évekre jellemző „ellenségkeresés” iskolapéldája elevenedik meg a sorok olvasásakor. Eszerint az „ellenség” az NDK-ban elsősorban az értelmiség körében akart bizonytalanságot és zavart előidézni, azzal a céllal, hogy szellemi potenciáljukat

a párt és a kormány politikája ellen használják fel.¹¹⁵ A magyar események idején az amerikai és az angol imperialista titkosszolgálat nyílt demonstrációk szervezésére készült az NDK kormánya ellen, mindenekelőtt a berlini Humboldt Egyetem diákjai között szándékozott nyugtalanságot gerjeszteni – olvasható a jelentésben.¹¹⁶ A Stasi szerint ennek eredménye volt a diákok orosz nyelv és marxizmus-leninizmus kurzus elleni tiltakozása, továbbá a magyar puccsal kapcsolatosan megnyilvánuló szolidaritási akciók. Az irat nagy terjedelemben foglalkozik más egyetemekkel is, ahol különböző diákcsoportok párt- és államellenes akciókat hajtottak végre.¹¹⁷

Az irat információja alapján – a műszaki értelmiségiek nélkül – nyolcvanhét személyt, köztük középiskolásokat, egyetemistákat, tanárokat és új-

112 Ihme-Tuchel (2002a) 221–222. p.

113 Például a KB 30. ülésén, 1957. január 30.–február 1. között.

114 *Analyse der Feindtätigkeiten* ... 1–89. p.

115 Uo. 1. p.

116 Uo. 2–4. p.

117 Uo. 52–64. p. A vádokban alig olvasható konkrétum, csak az unalomig ismételt „ellenséggyártó” kifejezések. Például a hallei Lucht-csoport és a lipcei Schröder-csoport állítólag személyi változásokat követelt a párt élén, a szintén hallei Habedank- és Thiele-csoport, valamint a neuzellei Lehmann-csoport tagjai nyugati adók adásaiban elhangzó híreszteléseket és rölapokat terjesztettek. Szó van még a lipcei Hasse-csoportról, amely a vádak szerint a „demokratizmus” fogalmával visszaélve a Stasi feloszlátását és a szociáldemokrata párt visszaállítását is követelte.

ságírókat vettek őrizetbe.¹¹⁸ Többségüket a XX. kongresszus utáni, másokat a lengyel és a magyar eseményekkel kapcsolatos államellenes tevékenység (árulás, illegális akciók vagy kémkedés) vádjával tartóztattak le.

A vádirat jelentős része a „Harich–Janka csoporttal” – pontosabban a tagjait negatív irányba befolyásoló szellemi irányzatokkal és személyekkel, valamint állam- és pártellenes tetteikkel – foglalkozik.¹¹⁹ A csoport politikai és ideológiai koncepciójáról megállapítják, hogy meglepő hasonlóságot mutat az ellenséges magyar és lengyel csoportokéval. Az egyetemisták megmozdulásaihoz hasonlóan Harichék terveiben is ott volt az ellenség keze – így az irat –, a legnagyobb hatást mégis azok a magyar és lengyel értelmiségiek gyakorolták gondolkodásukra, akik a két ország ellenforradalmi törekvéseiben is aktív szerepet játszottak. Számos lengyel és magyar irodalmárt sorolnak fel mint Harich ellenséges ideológiájának alakítóit, például Lukács György, Heller Ágnes és Háy Gyula neve is olvasható.¹²⁰

Harichék ellen a következő volt a fő vádpont: az „ellenforradalmi” csoport régóta tervezte a párt- és államfők megbuktatását és a pártapparátus átalakítását.¹²¹ Hangsúlyozták, hogy a kör tagjai elleneztek a Szovjetunió vezető szerepét is, ami egyértelműen hamis állítás volt. Az iratban folyamatosan szerepelnek a magyar események, elsősorban annak igazolására, hogy a Harich-csoport törekvései és politikai tevékenysége megegyezett a magyar ellenforradalmárokéval. A Stasi mindezek alapján az alábbi következtetést vonta le: „Nyilvánvaló, hogy ez a szocializmus likvidálására irányuló program – mint ahogy azt a csoport tervezetei is igazolják – megvalósulása esetén véres harcokhoz vezetett volna.”¹²²

Ernst Blochot, akit többször említenek a Harich-perben mint káros ideológiák terjesztőjét és Harich szellemiségére negatívan ható személyiséget, nem tartóztatták le, de akadályozták tevékenységét. Miután a Bloch házaspárt nem tudták rávenni, hogy a Harich letartóztatása elleni tiltakozó tanúvallomásaikat visszavonják, Karola Blochot kizárták a pártból, és munkavállalási tilalommal büntették. Ernst Blochot az említettekén kívül ellenséges cikkeire hivatkozva kényszernyugdíjazással távolították el a lipcei egyetemről.¹²³ Bloch egyik tanítványa, Gerhard Zwerenz, aki nem volt hajlandó önkritikát gyakorolni, elhagyta az NDK-t, viszont barátját, Erich Loest író 1957 decemberében hét és fél év börtönbüntetésre ítélték „szabadszájú” írásai és a Stasi szerint egy

118 *Analyse der Feindtätigkeit* ... 11–12. p.

119 Uo. 12–33. p.

120 Uo.

121 Uo. 14. p.

122 Uo.

123 Brandt (2002) 200–221. p.

Petőfi Körhöz hasonló ellenséges csoport alakítása miatt.¹²⁴ Günter Zehmre négy év börtönbüntetést róttak ki 1957 szeptemberében, izgatás vádjával.¹²⁵

Alfred Kantorowitz 1957 nyarán az NSZK-ban kért és kapott menedékjogot, ahol Ulbricht felháborodására nyíltan beszélt az NDK-ban elkövetett igazságtalanságokról. A magyar eseményekkel kapcsolatban azt nyilatkozta, hogy „Ulbrichtnek ugyanaz volt Magyarország, mint Hitlernek a Reichstag égése”¹²⁶ – azaz ürügyként szolgált a hatalom által elhallgattatandónak ítélt másképp gondolkodók megbüntetésére. Kantorowitz „szökését” a pártpropaganda az ellenség egyik legnagyobb bomlasztó akciójának nevezte.¹²⁷

Ulbricht haragja az egyetemistákat sem kímélte. A Humboldt Egyetem egyik diákja, aki 1956 novemberében a szovjet intervenció elleni tiltakozásul öt társával együtt ülősztrájkot folytatott a Brandenburgi kapunál, két és fél évet töltött börtönben.¹²⁸ A diákok közül azonban a hatóságok által Eisenbergi Körnek (Eisenberger Kreis) nevezett csoport tagjai kapták a leg súlyosabb büntetést: 1958 októberében huszonnégy vádlottat hét–tizenöt évi szabadságvesztésre ítélték.¹²⁹ Az elsősorban jénai és eisenbergi egyetemistákból álló kör ellen az volt az egyik fő vádpont, hogy a magyar forradalom alatt államellenes politikai kabarét vittek színre.¹³⁰

A magyar „ellenforradalommal” összefüggésben más személyeket és csoportokat is felelősségre vontak. Többek között a rostocki fiatal művészek klubjának tagjait, akik állítólag ellenforradalmi kijelentéseket tettek és terjesztettek, s örömmel láttak volna a magyarországi eseményekhez hasonlókat az NDK-ban is.¹³¹ Az Állami Rádióbizottság (Staatliches Rundfunkkomitee) munkatársai, akik a besúgók információi szerint „ellenséges hangú vitákat”

folytattak a lengyel és a magyar események ideje alatt, és nem tettek maximálisan eleget politikai feladataiknak, szintén szerepeltek a Stasi listáján.¹³² Richard Wolfot és Klaus-Dieter Gröbelt, a rádió másik két munkatársát azért rótták meg, mert megtagadták a Lengyelországról és Magyarországról szóló „ellenforradalmi” híradások összeállítását.¹³³

124 Uo.; Loest (1990) 319. p.

125 Brandt (2002) 201. p.

126 Ihme-Tuchel (2002b) 262. p.

127 *Analyse der Feindtätigkeit...* 48. p.

128 Egy, az 1956-os Intézetnek küldött levél alapján.

129 Mühlen (2002) 127–128. p.

130 Az Eisenbergi Kör történetéről lásd részletesen Mühlen (2002) 107–149. p.

131 *Analyse der Feindtätigkeit...* 73. p.

132 Uo. 84. p.

133 Uo.

Az értelmiség elhallgattatása mellett Ulbricht az ellenzéki pártvezetőségi tagok ellen fordult. Miután 1957 novemberében, moszkvai látogatása során meggyőződött arról, hogy Hruscsov semmi esetre sem támogatja az őt mind komolyabban kritizáló Schirdewan és Wollwebert, 1958 februárjában, a KB 35. ülésén pártellenes frakcióalakítással vádolta meg az SZKP XX. kongresszusa óta reformokat sürgető ellenlábasait.¹³⁴ Ulbricht szerint e csoport tagjai: többek között Schirdewan, Wollweber és Gerhart Ziller, a KB Titkárságának tagja már két éve szándékosan munkálkodtak a többi pártvezető és a szocializmus ellen. Az ügy kísértetiesen emlékeztetett arra, amikor Ulbricht 1953-ban Rudolf Herrnstadtot, a *Neues Deutschland* főszerkesztőjét és Wilhelm Zaisser államvédelmi minisztert koholt vádak alapján „a szocializmus és az NDK ellenségének” és „árulónak” bélyegezte, mivel 1953-ban szembe mertek szállni vele, és megbuktatását tervezték.¹³⁵ Just emlékei szerint Ulbricht azzal is megvádolta a Schirdewan-frakció tagjait, hogy 1956-ban elhanyagolták az ellenforradalmi csoportok elleni harcot.¹³⁶ Akárcsak 1953-ban a két „rebellist”, 1958-ban Schirdewan és Wollwebert is felmentették tisztségeik alól, Ziller öngyilkos lett.¹³⁷

Janka 1960-ban, Harich 1964-ben hagyhatta el a börtönt, mindkettejüket pár évvel hamarabb bocsátották szabadon. Már a kihallgatások és a perek során is nézeteltérés támadt a két egykor „azonos nézetű” ember között, aminek egyik oka az volt, hogy Janka szerint Harich a sokakat zavaró túlzott beszédességével és nyíltságával terhelő bizonyítékokat szolgáltatott ellene.¹³⁸ Harichot az bőszítette fel, hogy vele ellentétben Janka és Just is folyamatosan tagadták, hogy összejöveleiken pártfunkcionáriusok leváltását tervezték volna.¹³⁹ Jankát különösen megviselte, hogy az egykor elvbarátainak tartott írók, így a Lukács menekítési tervét szorgalmazó és támogató Seghers vagy Becher sem álltak ki mellette. Jogos keserősége önéletrajzi ihletésű műveiben is felszínre tör, amelyekben a koholt vádak cáfolatául az „igazságot” szándékozik feltárni. Első könyve, a *Schwierigkeiten mit der Wahrheit* 1989-ben látott napvilágot. Erre reflektál Harich 1993-ban megjelent *Keine Schwierigkeiten mit der Wahrheit* című műve, amely több helyen korrigálja Janka kijelentéseit. 1990 után megjelentek Just, Kunert, Loest, Zwerenz és Schirdewan önéletrajzi elemeket tartalmazó írásai, amelyekben a keletnémet pártállam visszásságainak bemutatásán kívül megemlékeznek a magyar forradalom eseményeiről is.¹⁴⁰

134 Görldt (2002) 446–447. p.

135 Kieslich (2000) 13–27. p.

136 Just (1990) 23–24. p.

137 Görldt (2002) 447–448. p.

138 Janka (1989) 94–98. p.

139 Ihme-Tuchel (2002a) 221–222. p.

ÖSSZEGZÉS

Az NDK lakosságának többsége – nagyrészt a keletnémet hírműsorok hiányossága miatt – 1956-ban nem sokat tudott Magyarországról azon kívül, hogy „testvéri szocialista állam”. A visszaemlékezéseket olvasva egyértelmű, hogy 1956 tavaszán az értelmiség egy része sem volt ez alól kivétel. A magyar politika és kultúra iránt fogékony értelmiségiek elsősorban Lukácsot tartották nagyra, akinek számos műve jelent meg az NDK-ban. A Petőfi Kör tevékenysége iránt is sok író tanúsított érdeklődést. Különösen az Aufbau kiadó és a *Sonntag* körül tömörülő értelmiségi kör követte nyomon a magyar értelmiség irodalmi és politikai tevékenységét. Nem véletlen, hogy egyik aprólékosan kitervelt, ám meghiúsult akciójuk Lukács György megmentésére irányult.

A magyar forradalom kitörése katalizátorként hatott a XX. kongresszus óta aktivizálódó és politizáló értelmiség egy részére, elsősorban azért, mert ennek kapcsán megnőtt a remény, hogy az NDK-ban is demokratikus változásokra kerülhet sor. A forradalom első napjairól értesülve nagy volt körükben a lelkesedés. Bár többségük a remélt demokratikus változásokat nem forradalom útján akarta elérni, egy részük örömmel köszöntötte a magyar felkelést, és felháborodott a keletnémet média ellenforradalomról szóló hírein. Olyanok is akadtak, akik félték a forradalmi cselekmények elterjedésétől, megrémültek a magyarországi utcai harcok hallatán, s így néhányan a felkelés leverésével is egyetértettek.

Leginkább az egyetemek diákjai aktivizálódtak 1956 októberében: gyűléseket szerveztek a lengyel és a magyar események megvitatására, továbbá követeléseket fogalmaztak meg, amelyekben valóságosabb információ, független diákkormányzat, valamint az orosz nyelv és a marxizmus–leninizmus alapjai kurzusok eltörlésének óháját fogalmazták meg. Túlzás lenne azt állítani, hogy csak a magyar események hatása állt e diákkakciók hátterében. A legtöbb vitakör már a XX. kongresszus után megalakult, a lengyel események után új erőre kapott, majd október végén, november elején, a magyar forradalom idején érte el csúcspontját. A forradalom leverése után tiltakozó akciókra is sor került.

140 A keletnémet értelmiség magyar forradalom alatti tevékenységéről és magáról a forradalomról is szó esik néhány német szerző szépirodalmi írásaiban, például a már említett Hans Mayer *Der Turm von Babel*, továbbá Stefan Heym *Die Architekten* és Uwe Johnson *Mutmaßungen über Jakob* című műveiben.

Az államvédelem azonban – a készülő megmozdulásokról tudomást szerezve – többnyire idejében közbelépett.

A magyar forradalom katalizátor-hatása érvényesült más értelmiségi körökben is. Például a XX. kongresszus után felbátorodott Harich, aki céljait diplomáciai úton szándékozott elérni, 1956 őszén jó alkalmat látott az NDK szocialista átszervezésére. Harich tervzetét azonban a pártvezetés túl radikálisnak találta, mivel a pártapparátus – és benne a vezetés – teljes átalakítása is helyet kapott az átfogó, Németország egyesítését megcélzó programban. A pártvezetésben is voltak néhányan, mint Schirdewan, akik bíralták Ulbricht személyi kultuszát, és politikai reformokat sürgettek.

A magyar forradalom leverése azonban minden reformszándékot és reményt meghíúsított az NDK-ban. Ulbricht különösen a kommunista értelmiségnek nem tudta megbocsátani az ellenszegülési szándékot. Harichon és Jankán kívül más „lázado entellektüeleket” is többévi szabadságvesztéssel sújtottak, sokakat kizártak a pártból. A megtorlás helyességének igazolására kapóra jött a magyar forradalom okait elemző szovjet verzió, amely szerint nyugati provokátorok és fasiszta csoportok álltak a háttérben, és elsődlegesen a magyar értelmiséget sikerült aljas szándékukhoz megnyerni. Az ellenforradalom leverése után cikkek sora jelent meg a magyar, majd a keletnémet írók államellenes és áruló tevékenységéről.

A Stasi által készített, az értelmiség 1956-os magatartását elemző iratok szerint a keletnémet értelmiséget is „az ellenség” ördögi cselekvésre készítette cselekvésre. A jelentések állam- és pártellenes összeesküvésről és kémkedésről számolnak be. Elsősorban Harich és társai peranyagában szerepelt a magyar ellenforradalom és a magyar értelmiség, például Lukács György és a Petőfi Kör, a tagok gondolkodását negatív irányba befolyásoló ideológiai háttérként.

A kirakatperek áldozatai közül többen jelentették meg memoárjaikat 1989 után, amelyek – jó néhány eltérő ábrázolás mellett – abban egyetértenek, hogy a magyar forradalom leverése után – a rövid enyhülési időszakot követve – ismét „fagyossá” vált a hangulat az NDK-ban. A várva várt személyi változások sem történtek meg a legfelsőbb pártvezetésben, így sokak szomorúságára Ulbricht maradt a párt első titkára. Hruscsov – bár korábban valóban elégedetlen volt Ulbricht politikájával – a lengyel és a magyar mozgalmak után arra a következtetésre jutott, hogy a konzervatív pártvezérnek is köszönheti, hogy az NDK-ban nem tört ki forradalom. Ulbricht – felbátorodva a Szovjetunió megváltozott politikáján és a magyar forrada-

lom vérbe fojtásán – 1958-ban kizárta a pártvezetésből azokat a politikusokat is, akik bírálni merték a párt első titkárát.

A kortársak egyetértettek abban, hogy Ulbricht paradox módon a magyar forradalomnak köszönhette pozíciója megszilárdulását, és jó taktikai érzékkel fel tudta használni a keletnémet értelmiség 1956-os – a hatalomra komoly veszélyt aligha jelentő – ellenzéki mozgalmát, amelyet a magyar „ellenforradalmárok” által is befolyásolt, súlyos párt- és államellenes cselekedetnek tüntett fel, és szigorúan meg is torolt. „Ulbricht számára a tragi-

141 Zwerenz egyik 1957-ben, a nyugatnémet *Telegraf* című lapban megjelent cikkéből idéz: *Analyse der Feindtätigkeiten...* 43. p.

kus magyar események szolgáltatták a felülkerekedés lehetőségét. Amikor Wolfgang Harichot letartóztatták, az írók tudták, hogy ütött az órájuk. „A szellemi szabadság álma szétfoszlott” – írta például Gerhard Zwerenz.¹⁴¹

HIVATKOZÁSOK

Brandt (2002)

MARION BRANDT: *Für eure und unsere Freiheit? Der Polnische Oktober und die Solidarność-Revolution in der Wahrnehmung von Schriftstellern aus der DDR*. Berlin, 2002, Weidler Verlag.

Cseh (2005)

CSEH GÉZA: Szolidaritás és furkósbot-politika. Az 1956-os magyar forradalom hatása az NDK diák- és értelmiségi mozgalmaira. *Múltunk*, 2005. 2. 74–114. p.

Foitzik (2001)

JAN FOITZIK: Ostmitteleuropa zwischen 1953 und 1956. Sozialer Hintergrund und politischer Kontext der Entstalinisierungskrise. In Ders (hrsg.): *Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa 1953–1956. Vom 17. Juni bis zum ungarischen Volksaufstand. Politische, militärische, soziale und nationale Dimensionen*. Paderborn. 2001, Schöningh Verlag. 21–54. p.

Fritsch–Nöckeln (2000)

WERNER FRITSCH–WERNER NÖCKELN (hrsg.): *Antistalinistische Opposition an der Universität Jena und deren Unterdrückung durch SED-Apparat und Staatssicherheit (1956–1958). Eine Dokumentation*. Erfurt, 2000, Landesbeauftragter des Freistaates Thüringen.

Görltdt (2002)

ANDREA GÖRLDT: *Rudolf Herrnstadt und Wilhelm Zaisser. Ihre Konflikte in der SED-Führung im Kontext innerparteilicher Machtsicherung und sowjetischer Deutschlandpolitik*. Frankfurt am Main, 2002, Peter Lang Verlag.

Harich (1993)

WOLFGANG HARICH: *Keine Schwierigkeiten mit der Wahrheit. Zur nationalkommunistischen Opposition 1956 in der DDR*. Berlin, 1993, Dietz Verlag.

Hoffmann (2003)

DIERK HOFFMANN: *Die DDR unter Ulbricht. Gewaltsame Neuordnung und gescheiterte Modernisierung*. Zürich, 2003, Pendo Verlag.

Hoffmann (1993)

Dierk Hoffmann (hrsg.) *Die DDR vor dem Mauerbau. Dokumente zur Geschichte des anderen deutschen Staates 1949–1961*. München, 1993, Piper Verlag.

Hope (1997)

HARRISON M. HOPE: Az 1956-os magyar felkelés és a keletnémet pártpolitika. In *Évkönyv V. 1996/1997*. Budapest, 1997, 1956-os Intézet. 164–174. p.

Ihme-Tuchel (2002a)

BEATE IHME-TUCHEL: Wolfgang Harich. In Karl Wilhelm Fricke–Peter Steinbach–Johannes Tuchel (hrsg.): *Opposition und Widerstand in der DDR. Politische Lebensbilder*. München, 2002, C. H. Beck Verlag. 216–223. p.

Ihme-Tuchel (2002b)

BEATE IHME-TUCHEL: Alfred Kantorowicz. Uo. 258–270. p.

Jäger (1995)

MANFRED JÄGER: *Kultur und Politik in der DDR 1945–1990*. Köln, 1995, Verlag Wissenschaft und Politik.

Janka (1989)

WALTER JANKA: *Schwierigkeiten mit der Wahrheit*. Reinbek bei Hamburg, 1989, Rowohlt Verlag.

Janka (1991)

WALTER JANKA: *Spuren eines Lebens*. Berlin, 1991, Rowohlt Verlag.

Janka (1993)

WALTER JANKA: *...bis zur Verhaftung. Erinnerungen eines deutschen Verlags*. Berlin, 1993, Aufbau Verlag.

Just (1990)

GUSTAV JUST: *Zeuge in eigener Sache. Die fünfziger Jahre in der DDR.* Frankfurt am Main, 1990, Luchterhand Verlag.

Kieslich (2000)

LOTHAR KIESLICH: *Kommunisten gegen Kommunisten. Die Intellektuellenpolitik der SED im Umfeld des XX. Parteitags der KPdSU und des Ungarn-Aufstands.* Marburg, 2000, Tectum Verlag.

Kunert (1997)

GÜNTER KUNERT: *Erwachsenenspiele. Erinnerungen.* München, 1997, Hanser Verlag.

Loest (1990)

ERICH LOEST: *Der Zorn des Schafes.* Leipzig, 1990, Linden Verlag.

Loest (1996)

ERICH LOEST: *Durch die Erde ein Riß. Ein Lebenslauf.* München, 1996, Deutscher Taschenbuch Verlag.

Lokatis (2003)

SIEGFRIED LOKATIS: *Der Rote Faden. Kommunistische Parteigeschichte und Zensur unter Walter Ulbricht.* Köln, Weimar, Wien, 2003, Böhlau-Verlag.

Mayer (1991)

HANS MAYER: *Der Turm von Babel. Erinnerungen an eine Deutsche Demokratische Republik.* Frankfurt am Main, 1991, Suhrkamp Verlag.

Mühlen (2002)

PATRIK VON ZUR MÜHLEN: Der „Eisenberger Kreis“. Opposition und Protest gegen das SED-Regime in den frühen 50er Jahren. In Hermann Ulrich (hrsg.): *Protestierende Jugend. Jugendopposition und politischer Protest in der deutschen Nachkriegsgeschichte.* Weinheim/München, 2002, Juventa Verlag. 107–149. p.

Prokop (2006)

SIEGFRIED PROKOP: *1956–DDR am Scheideweg. Opposition und neue Konzepte der Intelligenz.* Berlin, 2006, Kai Homilius Verlag.

Schirdewan (1994)

KARL SCHIRDEWAN: *Aufstand gegen Ulbricht.* Berlin, 1994, Aufbau-Taschenbuchverlag.

Wolle (2001)

STEFAN WOLLE: Die DDR zwischen Tauwetter und Kaltem Krieg. „Mutmassungen“ über das Jahr 1956. In Jan Foitzik (hrsg.): *Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa 1953–1956. Vom 17. Juni bis zum ungarischen Volksaufstand. Politische, militärische, soziale und nationale Dimensionen*. Paderborn, 2001, Schöningh Verlag. 293–330. p.

Zwerenz (1991)

GERHARD ZWERENZ: *Der Widerspruch. Autobiographischer Bericht*. Berlin, 1991, Aufbau-Taschenbuchverlag.

OLDŘICH TŮMA

A MAGYAR FORRADALOM HATÁSA CSEHSZLOVÁKIÁRA, 1956–1968

Az 1956-os magyar forradalom csehszlovákiai hatásaival foglalkozó tanulmányok nem kerülhetik meg a kérdést: Miért nem mozdult meg Csehszlovákia, miért nem követték a csehek és a szlovákok a lengyelek és a magyarok antisztálinista lázadását? Ez a kérdés azért is jogos, mert ha Csehszlovákia is beállt volna a lázadók közé, elképzelhető, hogy a szovjet tömb már 33 évvel korábban felbomlik. Természetesen ez a feltevés a jelen felől közelít a múlthoz, és leginkább vágyálmainkról árulkodik, mégis gyakran találkozhatunk vele a politológusok és történészek munkáiban, de az irodalomban is. A magyar származású angol író, Tibor Fischer *Under the Frog*¹ című regényében Budapest utcáin arról beszélgetnek a felkelők, vajon mikor mozdulnak már meg a csehek is. A hazai és külföldi kutatók – például Karel Kaplan, Jiří Pernes, Jacques Rupnik és Muriel Blaive² – keresték az okokat, sokat foglalkoztak azzal, miért nem cselekedtek a csehek és szlovákok, vagy legalábbis miért nem álltak ellen olyan mértékben, hogy elsőprő erejüvé duzzaszthatták volna az elégedetlenségi hullámot. Noha nem mindenben jutottak azonos következtetésekre, az alábbiakban megpróbáljuk gondolataikat leegyszerűsítve összefoglalni.

Csehszlovákia alapvetően más helyzetben volt, mint a másik két ország. Elsősorban azért, mert a második világháborúból – Magyarországgal ellentétben – győztesként került ki. Csehszlovákiában hittek abban, hogy ha a nemzetközi helyzet radikálisan megváltozik, a kommunisták hatalma is megbukik, ugyanakkor tartottak tőle, hogy mindez veszélybe sodorhatja

az 1945-ös határrendezésnél elért eredményeket. A nyugati határ menti vidékeken attól is félték, hogy egy esetleges változás megbolygathatja a német nemzetiségű lakosság kitelepítése utáni állapotokat.³ A rendszer

1 Magyarul: *A béka segge alatt*. Fordította Bart István. Budapest, 1994 (Európa); 2005 (Magyar Könyvklub).

2 Blaive (2001); Rupnik (1996); Pernes (2000); Kaplan (1996).

propagandája, el kell ismerni, nagyon eredményesen tartotta életben a német revánsvágy és fegyverkezés rémét. A cseh és szlovák társadalomban nem élt mély, múltban gyökerező gyűlölet sem az oroszok iránt. Az általános szimpátia ugyan – amely 1945-ben még nagyon erős volt – lassan szertefoszlott, és a hivatalos propaganda is ellenkező hatást ért el azzal, hogy mindent kritikátlanul dicsért, ami a Szovjetunióból származott, a szovjetellenes érzelmek azonban mégis csak 1968-ra erősödtek fel.

1956 Csehszlovákiában nem járt egyszerre politikai és társadalmi-gazdasági válsággal. A kommunista rendszer azzal oldotta meg, pontosabban odázta el a már 1953 tavaszán jelentkező gazdasági problémákat, hogy szigorú valutareformot hajtott végre, és csökkentette a lakosság minden rétegének életszínvonalát. Az ország egyes szegleteiben ezek az intézkedések heves tiltakozást váltottak ki, a hatalmát keményen kézben tartó rendszer azonban a lázadás legkisebb jelére is kegyetlenül lecsapott, és felszámolta az általános nyugtalanságot. A reformintézkedések a következő években megnyitották az utat az ugrásszerű életszínvonal-emelkedés előtt. 1953 és 1956 ősze között az élelmiszerek és a legtöbb fogyasztási cikk árát hat alkalommal csökkentették – 1956-ban kétszer is –, amit a politika ki is használt a rendszer javára. A legtöbb szakmában emelkedtek a bérek, növekedtek a nyugdíjak és a szociális juttatások, bővült a fogyasztási javak kínálata.⁴ Csehszlovákiát ebből a szempontból maga Hruscsov is példaként állította a többi szocialista ország elé 1956. október 24-én, miközben nem felejtette el bírálni Lengyelországot és Magyarországot.⁵

Az Antonín Novotný vezette kommunista rendszer 1956-ra már sikeresen megszilárdította a hatalmát, és érzékkel, egyben hatékonyan tudott reagálni a társadalmon és a párton belüli mozgolódásokra. A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusa után Csehszlovákiában is megindultak a viták, többen szorgalmazták Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) rendkívüli kongresszusának összehívását, a korábbi évek hibáiért és a visszaélésekért felelős személyek megnevezését. A párt vezetői azonban késlekedtek levonni a következtetéseket a bírálatok első hullámából. A rendkívüli pártkongresszus összehívását azzal kerülték ki, hogy országos pártkonferenciát szerveztek, amelyen a helyi pártbizottságok választott képviselői helyett a megyei pártbizottságok által delegált küldöttek vettek részt. Áldozati báránynak pedig Alexej Čepička honvédelmi mi-

3 Ennek valószínűleg nem volt akkora jelentősége, mint amekkorát Blaive tulajdonít neki.

4 Kaplan (1993); Pernes (2000).

5 Pernes (2000) 613. p.

nisztert szemelték ki, aki Klement Gottwald veje és a CSKP Politikai Bizottságának tagja volt. A Hruscsov Sztálin bűneiről mondott beszéde utáni légkörben lehetetlen volt nem beszélni a „szocialista törvényességen esett csorbákról” és a kirakatperekről, a csehszlovák pártvezetés azonban vérbeli machiavellizmussal igyekezett mindent Rudolf Slánský volt kommunista főtitkár nyakába varrni. Megalkották a slánszkizmus kifejezést. A megoldás bája abban rejlett, hogy Slánskýt, aki a maga kovácsolta rendszer és eszközök áldozatává vált, 1952-ben már felakasztották. Így praktikusán nem maradt senki, akit tetemre lehetett volna hívni, vagy akit rehabilitálni kellett volna.⁶

1956 tavaszán a politikai erjedés nemcsak a pártban volt érezhető. A csehszlovák írószövetség II. kongresszusán több felszólaló is bírálta a CSKP politikáját, elsősorban a kultúra vonatkozásában, de egyúttal más területeket is érintve. A hatalom erre kezdetben nem reagált. Annak ellenére, hogy a júniusi pártkonferencián az írók bírálatának nyomán már világosan megfogalmazódott, hogy a párt hatalmát meg kell szilárdítani, említésre méltó intézkedés nem történt.⁷ 1956 tavaszán az egyetemisták is radikalizálódtak. Prágában és Pozsonyban a májusi diáknapiak különféle rendezvényein és felvonulásain már érezhető volt az egyetemisták elégedetlensége. Politikai követeléseiknek azzal kívántak nyomatékokot adni, hogy kilátásba helyezték az egyetemisták sztrájkját.⁸ A hivatalos szervek még néhány hónappal korábban is erélyesen léptek volna fel ellenük, most azonban csupán viszonylag óvatos válaszlépéseket tettek. Tárgyaltak az egyetemistákkal, ígérgettek, ha kellett, fenyegettek. Sikerült is helyreállítaniuk a rendet a felsőoktatási intézményekben, legalább a nyári szünidő kezdetéig.

A társadalmi elégedetlenség 1956 tavaszán érte el a tetőpontját Csehszlovákiában; a kommunista hatalom birtokosai az év nyarára, ősz elejére többé-kevésbé már ismét urai voltak a helyzetnek. A csehszlovák társadalom azonban érezte, hogy nagy változások vannak készülőben, s ezért figyelme sokkal inkább Lengyelország, mint Magyarország felé fordult.

A cseh pártvezetés a magyarországi eseményekre az első pillanattól fogva határozottan reagált. Október 24-én riadóztatták a belügyi egységeket, a titkosszolgálat mozgósította ügynökhálózatát, a központot napi jelentések informálták arról, mi történik a megyékben, milyen a közhangulat.⁹ Ok-

6 Blaive (2001) 102–105. p.; Madry (1994) 26–32., 27. p.

7 Pernes (2000) 602–604. p.; Blaive (2001) 89–92. p.

8 Matthews (1998); Pernes (2000) 606–608. p.; Blaive (2001) 93–95. p.

9 Pernes (1996) 512–526. p.; Blaive (2001).

tóber 25-én úgy döntöttek, hogy katonai alakulatok vegyék ellenőrzés alá a magyar határszakaszt. S ez nem volt egyszerűen megoldható feladat. A második (keleti) katonai körzethez főként sorállományú és kiképző egységek tartoztak, amelyek a csehszlovák hadsereg békebeli állományának mindössze öt százalékát tették ki. Egy hétszáz kilométer hosszú határszakasz biztosításához nem volt helyben elegendő erő, s az ott levők sem voltak nehézfegyverzettel ellátva. Csak október végére tudtak a nyugati területekről megfelelő katonai egységeket átirányítani Szlovákiába.¹⁰

A katonai intézkedések célja az volt, hogy elszigeteljék Magyarországot, és megakadályozzák, hogy fegyveres csapatok lépjenek át a határt. Propagandaeszközökkel, röpcédulákkal és rádióadásokkal, de fegyverszállítmányokkal is segítették a magyar kommunistákat. Átmenetileg menedéket biztosítottak a Csehszlovákiába szökött magyar pártfunkcionáriusoknak, ávos tiszteknek és családtagjaiknak. A magyar kommunisták támogatása mellett igyekeztek a csehszlovák lakosságot is kézben tartani. Erősen tartottak ugyanis attól, hogy a forradalmi hangulat átterjedhet a dél- és kelet-szlovákiai magyarságra. A független Csehszlovákia megalakításának közelgő, október 28-i évfordulója is nyugtalanította a hatalom birtokosait. Az ünnepet megelőző éjszaka páncélos alakulatokat rendeltek Prágába, hogy utcai rendbontások esetén biztosíthassák a fontosabb középületeket.¹¹

Csehszlovákiában a kommunisták még az ötvenes évek elején könyörtelenül felszámolták az új rendszerrel szembeni ellenállás legtöbb gócpontját. Csak néhány kisebb csoport került el a sorsát, mások viszont éppen az ötvenes évek közepén kezdtek újjászerveződni. 1956-ban így az ellenállás nagyon gyenge és szétszórta volt. A magyarországi események hírére némi mozgolódás indult meg a köreikben. A titkosrendőrség több helyről jelentette, hogy megszapordtak az „államellenes” röplapok és falfirkák. Mindenfelé arról beszéltek, hogy közeleg a fordulat. Egy nyolcfős csapat Jičín közelében, Kelet-Csehországban megtámadott egy fegyverraktárt, de elfogták őket. Mások október 28-ra tüntetést szerveztek Prágában. Arra számítottak, hogy a demonstráció, mint Budapesten is, általános tiltakozás kiindulópontja lehet. A szervezőket azonban október 27-én a soraikba ferközött ügynökök segítségével letartóztatták.¹² A titkosrendőrség még néhány illegális csoportosulást felszámolt november folyamán.

A csehszlovák kommunistaellenes erők elszigeteltek maradtak. A Nyugat-Európában élők fokozott várako-

10 Dufek–Šlosar (1994) 41–59. p.; Bílek–Pilát (1996).

11 Madry (1994) 30. p.

12 Pernes (1996) 515. p.

zással tekintettek az anyaországra, de reményeik 1956 novemberére szertefoszlottak: be kellett látniuk, hogy hazatérésük időpontja, amely az október 23. utáni drámai napokban oly közelinek tűnt, talán örökre ködbe vész.¹³

Csehszlovákia társadalma túlnyomó többségében passzív maradt. Érdeklődéssel követték ugyan a magyar eseményeket, de rokonszenvükbe egyre több rossz érzés vegyült. Nyugtalanította őket, hogy az események háborúba torkollhatnak, gazdasági válság alakul ki, élelmiszerhiány fenyegethet. A közvélemény különösen a kegyetlenkedésekről szóló – a csehszlovák médiában aránytalanul eltúlzott – hírek után kezdett elpártolni a forradalomtól.

A magyar eseményeket tálaló propagandakampányt nagyon ügyesen szervezték, ennek megfelelően igen hatásos volt. A sajtó a kezdetektől fokozott figyelmet fordított a magyarországi eseményekre, ellenforradalomnak nevezte, és a fasiszta kegyetlenség orgiájaként mutatta be őket. A felkelőket egyöntetűen mint deklasszált elemeket, huligánokat, prostituáltakat és bűnözőket emlegették. Az újságok elborzasztó képeket közöltek a lincselések áldozatairól. Még 1956 végén is nagy példányszámban jelentek meg az állítólagos ellenforradalom kegyetlenségeit bemutató brosrák. A *fehér könyveket* késlekedés nélkül cseh és szlovák nyelven is kiadták.¹⁴

A hetvenes évek elején az ötvenhatos témájú publikációk második hullámának lehettünk tanúi. Ekkor, a prágai tavasz felszámolása után ismételten közbeszéd tárgya lett mindaz, ami korábban Magyarországon történt. Molnár János, Hollós Ervin, Berecz János cseh és szlovák nyelvre lefordított írásai „árnyaltabb”, részletesebb magyarázattal szolgáltak az „ellenforradalomról”, mint közvetlenül az események és a szovjet támadás után megjelentetett propagandaanyagok.¹⁵

Érdekes eredményre jutunk, ha összehasonlítjuk a csehszlovák újságírók következtetéseit a magyar szerzők monográfiáinak megállapításaival. A csehszlovák lapok a lehető legnagyobb mértékben kihasználták, látványos fotókkal tállalták a kegyetlenkedésekről szóló értesüléseket. Ugyanaz a tíz-tizenöt kép ismétlődik a népitéletek áldozatairól, a Köztársaság téri kivégzésekről és a budapesti pártbizottság ostromáról. A szerzők diszkréten utaltak ugyan az alacsonyabb magyarországi életszínvonalra – megjegyezték például, hogy a budapestiek takarosán, de a prágaiaknál kevésbé elegánsan öltöznek¹⁶ –, szembeötlő azonban, hogy az eseményeket előre meghatározott

13 Például Goněc (2006) 249–266. p.; Kosatík (2000) 238. p.

14 *Kontrarevoluční...*(1956–1958); *Kontra-revoluční...*(1958).

15 Molnár (1972); Hollós (1972); Berecz (1970).

16 Rossová–Zavřel (1956) 6. p.

szereplőkről és a budapesti pártbizottság ostromáról. A szerzők diszkréten utaltak ugyan az alacsonyabb magyarországi életszínvonalra – megjegyezték például, hogy a budapestiek takarosán, de a prágaiaknál kevésbé elegánsan öltöznek¹⁶ –, szembeötlő azonban, hogy az eseményeket előre meghatározott

sablon szerint értékelték. Nekik – a magyar közönségnek szánt művek íróival szemben – nem kellett azzal számolniuk, hogy olvasóik részletes ismeretekkel rendelkeznek a történelekről. A magyar szerzőknek el kellett ismerniük, hogy az ellenállást az elégedetlen, félrevezetett vagy megtévedt egyetemisták, a fiatalság kezdeményezte, a valódi reakciós és fasiszta elemek csak később, egészen pontosan október 28-a után kapcsolódtak be az eseményekbe. A csehszlovák szerzőknek nem kellett beszámolóikat ilyen részletekkel bonyolítani. Szerintük az utcákon kezdettől fogva a fasiszta söpredék garázdálkodott. A *Rudé Právo* tudósítója már október 24-e hajnalán határozottan felismerte – állítólag be is jegyezte naplójába –, hogy „a fegyveresek némelyike rovott múltú bűnöző”, és első látásra kiolvasta „a fegyveresek tekintetéből, hogy már számos büntettet, talán még gyilkosságot is elkövettek”.¹⁷

Bármily nevetségesnek tűnnek is manapság ezek a magyarázatok, akkoriban sikerült velük félelmet és ellenszenvet kelteni az emberekben. A prágai tavasz egyik főszereplője, Zdeněk Mlynář visszaemlékezéseiben így ír az 1956. őszi csehszlovákiai közhangulatról: „[...] mi, kommunisták, akkor valóban féltünk... Természetesen nem tudom, milyen mértékben vonatkozik ez az egyes személyiségekre, akik később Csehszlovákia Kommunista Pártján belül a reformkommunizmus vonalát képviselték, de én személy szerint hazudnék, ha ma azt állítanám, hogy engem akkor csak azok az általános politikai és ideológiai kérdések foglalkoztattak, amelyek összefüggtek a magyarországi eseményekkel. E problémákon kívül megjelent előttünk a tömeg konkrét képe, amely lincsel és kommunistákat akaszt a lámpaoszlopokra. És az akkori személyes vitákból a különböző nemzedékekhez tartozó kommunisták egyformán emlékeznek arra, hogy ez a kép igencsak foglalkoztatta őket.”¹⁸

Nemcsak a kommunisták félték, és tartottak a lehetséges vérontás, gazdasági nehézségek és feszültségek következményeitől, ezek az érzések a közvéleménybe is belopódtak. Így a hatalomnak könnyebben és tartósan sikerült lecsillapítania a csehszlovák társadalmat.

A politikai erjedés 1956 tavaszán tetőzött, majd az év nyarán mérséklődött, később megtorpant. Az igazi vízvonalasító október–november volt. A társadalmi béke helyreállítását szolgálta a magyarországi események hamis beállítása, ezt célozták az elfogult

17 Uo. 25. p.

18 Mlynář (1978) 52. p. Magyarul szamizdatban: *A Kremel felől jó a fagy*. Budapest, 1987, AB Független Kiadó (az idézet helye: 37. p.); *Prága, 1968*. Párizs–New Jersey, 1988.

és torz ábrázolások, egyoldalú magyarázatok. Novotný később egyre inkább mellőzte ezeket a módszereket, de az óvatos liberalizálással csak a hatvanas évek elején próbálkoztak. Azután Csehszlovákiában felgyorsultak az események, s ez sokakat váratlanul ért.

A csehszlovák politikusok és újságírók 1968 tavaszának és nyarának drámai történései idején fordultak ismét az 1956-os magyar válság, mindenekelőtt a szovjet katonai beavatkozás s annak okai felé. 1956 akkor vált ismét érdekessé, amikor Csehszlovákia megpróbálta elkerülni a szovjet páncélosok hasonló támadását. A CSKP vezető politikusainak körében – akiket hamarosan megijesztett az események ütemének felgyorsulása, és a katonai beavatkozás kieszközlésén kezdtek munkálkodni – általános szokás volt Dubčeket „csehszlovák Nagyként” titulálni. A CSKP KB májusi plenáris ülésén Alois Indra és Vasil Biľak párhuzamot vont az aktuális csehszlovákiai politikai helyzet és 1956 őszének Magyarországáé között.¹⁹ Vasil Biľak Dubčeket ismételten „csehszlovák Nagyként” emlegette a CSKP KB 1969. szeptemberi plenáris ülésén, ahol végérvényesen leszámoltak a prágai tavasz következményeivel.²⁰ Ezen az ülésen az SZKP, valamint a „testvérpártok” küldöttei arra használták a magyar példát, hogy bírálják a Csehszlovákiában történeteket. 1968. március 23–24-én, a drezdai értekezleten, ahol a CSKP-nak először kellett szembenéznie a szövetséges országok egyöntetű bíráltaival, maga Kádár János is azt a tanácsot adta a csehszlovák elvtársaknak, hogy minden áron kerüljék el Nagy Imre hibáit.²¹ Az 1956-os tapasztalatok más szempontból is feléledtek. Nagy Imre sorsa azt mutatta, hogy nem lehet megbízni a szovjetekben, akik egyre többet és többet követelnek majd, hangzott el a CSKP KB-ban azok után, hogy a pártvezetés hazatért az 1968. augusztus 28-i moszkvai szerződést tető alá hozó tárgyalásokról.²²

Magyarország 1956-jának a prágai tavaszra gyakorolt komplex hatását az Egy másik évforduló című cikk összegzi és illusztrálja a legátfogóbban. Az írás Nagy Imre kivégzésének tizedik évfordulóján jelent meg az írószövetség igen népszerű és befolyásos hetilapjában, a *Literární Listyben*.²³

A cikk szerzője, Osvald Machotka, aki sajtóattasé volt a budapesti csehszlovák nagykövetségen, Nagy Imrét a lehető legpozitívabb fényben tünteti fel, többször is a csehszlovák liberalizáció és reformok előfutáraként emlegeti. Írása, érthető módon, nagy felháborodást váltott ki a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) legfelső

19 Vondrová–Navrátil (2000) 433–434. p.

20 Uo. 574. p.

21 Vondrová–Navrátil (1995) 98. p.; Pauer (2004) 40. p.

22 Vondrová–Navrátil (2001) 133. p.

23 *Literární Listy*, 1968. 16. 13. p.

köreiben, annál is inkább, mert nem sokkal a CSKP vezetőinek tervezett magyarországi látogatása előtt jelent meg. Magyarra is lefordították, és lehozták a bizalmas körben terjesztett MTI-tájékoztatóban. Az MSZMP KB részéről Pullai Árpád KB-titkár fel is emlegette a dolgot a CSKP akkori ideológiai titkáranak, Čestmír Císařnak, Kádár János és Fock Jenő szintén több alkalommal szóvá tette a cikket a csehszlovák delegációval folytatott tárgyalások során.²⁴

A CSKP bocsánatot kért, Dubček és mások a média hibás működésével magyarázták az incidenst.²⁵ Egyesek úgy gondolják, hogy Kádár magatartásának megváltozásában – aki addig tartózkodóan figyelte a csehszlovákiai helyzet alakulását – a Nagy Imre kivégzésének évfordulóján megjelent megemlékezés volt a döntő mozzanat. Emlékezetes, hogy 1968. július elején a magyar pártvezetés már nyíltan közösséget vállalt a Varsói Szerződés tagállamainak éles bírálataival, majd csatlakozott a katonai beavatkozáshoz. Ez azonban a történetek túlzottan leegyszerűsített magyarázata.

A *Literární Listy* cikke pontosan tükrözi, miként látták 1968 Csehszlovákiájában 1956-ot. Már utaltunk rá: Machotka csodálta Nagy Imrét, csak azt rótt fel hibájául, hogy nem sikerült gyorsan és hatékonyan helyreállítania a rendet Budapest utcáin, és hogy nem vette kellően figyelembe a nemzetközi körülményeket, amikor kilépett a Varsói Szerződésből. A CSKP reformpolitikusi, akárcsak a csehszlovák közvélemény, ugyanezekre a következtetésekre jutottak 1956-tal kapcsolatban. Úgy vélték, hogy a második szovjet beavatkozásra azért került sor, mert folytatódtak az utcai zavargások. Ma már tudjuk, tévedtek: a katonai megoldás melletti döntésben Magyarország semlegességének bejelentése játszotta a kulcsszerepet.

A legbefolyásosabb csehszlovák reformerek éppen ebbe a hibába nem akartak beleesni. Következtesen lojálisak maradtak a Szovjetunióhoz és a Varsói Szerződéshez, a szövetségi hűséget külpolitikájuk alapelveként tekintették, s annak égisze alatt reméltek mozgásteret a maguk számára a szükséges gazdasági és politikai reformok megvalósításához. E logika mentén a CSKP vezetése nem is foglalkozott azzal, hogy nemzetközi támogatást toborozzon maga mögé az egyre erősödő szovjet nyomással szemben, eltekintve a Jugoszláviával és Romániával folytatott ártatlan flörttől, amelynek egyetlen célja az volt, hogy megnyugtassa a hazai közvéleményt. 1968 nyarán a csehszlovákiai városok utcáin tapasztalható nyugalom a biztonság téves érzetét keltette, és elhitette,

hogy az ország határai mentén zajló katonai előkészületekkel a Szovjet-

24 Vondrová–Navrátil (2000) 249–251. p.

25 Uo. 205., 241. p.

unió csak politikai és pszichológiai nyomást akar gyakorolni. Azaz: ha nincs ellenforradalom, nem lesz szükség katonai beavatkozásra sem.

Amikor augusztus 21-én éjszaka Dubček megrendülten beszámolt a CSKP Politikai Bizottságának az intervencióról, feltehetően még maga is nehezen tudta elhinni, hogy a szovjetek ténylegesen beavatkoztak. A Moszkva érdekeiről és döntéseiről alkotott téves elképzelések alapján nehezen is volt hihető. Csehek és szlovákok százezrei osztoztak Dubček és hívei illúziójában, amikor 1968. augusztus 21-én megrohanták az utcákon felvonuló szovjet tankokat, és megpróbálták tévedésükre ráébreszteni a szovjet katonákat: „Mit kerestek itt? Hol itt az ellenforradalom?”

Az 1956 őszenek magyarországi eseményeiről Csehszlovákiában elterjedt hírek, pontosabban az eltorzított és valótlan beállítások viszonylag jelentős szerepet játszottak a szomszédos Csehszlovákia belpolitikai helyzetének alakulásában. A kommunista propaganda 1956-ban a csehszlovák társadalom egy részét könnyen meggyőzte arról, hogy Magyarországon fékevesztett erőszakhullám tombol, utcai vérengzések követik egymást. Ez olyannyira megrázta a közvéleményt, hogy a gyakorlatilag változatlan sztálinista pártvezetés már könnyen szilárdította meg ismét a hatalmát. A vonakodva megindított liberalizációt több évre el lehetett halasztani. A magyarországi szovjet katonai beavatkozás okainak téves csehszlovák magyarázata egy évtizeddel később a szovjet nyomással és fenyegetéssel farkasszemet néző csehszlovák reformerek stratégiájának minden alapot nélkülöző alapelvevé vált. Hittek ugyanis abban, hogy 1956 nem fog megismétlődni Csehszlovákiában, és többek között ezért sem készültek fel arra, hogy szembeszálljanak a megszállókkal, vagy megpróbálják a megszállást valahogy elkerülni. 1956-ban és 1968-ban a „magyar tényező” – ha nem volt is meghatározó – mindenképpen jelentős szerepet játszott.

HIVATKOZÁSOK

Berecz (1970)

JÁNOS BEREZCZ: *Kontrarevoluce perem a zbraní 1956*. Praha, 1970, Svoboda. Bílek–Pilát (1996)

JIRÍ BÍLEK–VLADIMÍR PILÁT: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. *Soudobé Dějiny*, 1996. 4. 500–512. p.

Blaive (2001)

MURIEL BLAIVE: *Promarněná příležitost. Českoslovenko a rok 1956*. Praha, 2001, Prostor.

Dufek–Šlosar (1994)

JIRÍ DUFEK–VLADIMÍR ŠLOSAR: Rekonstrukce čs. vojenských opatření na čs.–maďarských hranicích. In *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956*. Red. Jiří Bílek. Praha, 1994, Historický ústav Armády české republiky. 41–59. p.

Goněc (2006)

VLADIMÍR GONĚC: Československý exil ve vztahu k maďarskému exilu a maďarské revoluci 1956. In *Z dějin visehradského prostoru*. Red. Vladimír Goněc–R. Vlček. Brno, 2006, Vydavatelství MU. 249–266. p.

Hollós (1972)

HOLLÓS ERVIN: *Kdo byli a co chtěli?* Praha, 1972, Svoboda.

Kaplan (1993)

KAREL KAPLAN: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953–1957 a 1968–1975*. Praha, 1993, ÚSD.

Kaplan (1996)

KAREL KAPLAN: Die Ereignisse des Jahres 1956 in der Tschechoslowakei. In *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*. Hrsg. H. Hahn–H. Olschowski. Berlin, 1996. Akademie Verlag. 31–45. p.

Kontrarevoluční... (1956–1958)

Kontrarevoluční síly v maďarských říjnových událostech I–III. Praha, 1956–1958.

Kontrarevoluční... (1958)

Kontrarevoluční spiknutí Imre Nagye a jeho společníků. Praha, 1958.

Kosatík (2000)

PAVEL KOSATÍK: *Ferdinand Peroutka : pozdější život 1938–1978*. Praha, 2000, Paseka.

Madry (1994)

JINDŘICH MADRY: Reflexe maďarského povstání v jednání ústředních politických orgánů Československa. In *Vojenská opatření Československa v souvislosti s maďarským povstáním 1956*. Red. Jiří Bílek. Praha, 1994, Historický ústav Armády české republiky.

Matthews (1998)

JOHN P. C. MATTHEWS: Majales. The abortive student revolt in Czechoslovakia in 1956. *CWIHP Working Paper*, No. 24, Washington DC, 1998.

- Mlynář (1978)
ZDENĚK MLYNÁŘ: *Mráz přichází z Kremly*. Köln, 1978, Index.
- Molnár (1972)
JÁNOS MOLNÁR: *Kontrarevolúcia v Maďarsku roku 1956. Kritika buržoázných interpretácií*. Bratislava, 1972, Pravda.
- Pauer (2004)
JAN PAUER: *Praha 1968. Vpád varšavské smlouvy*. Praha, 2004, Argo.
- Pernes (1996)
JÍŘÍ PERNES: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti. Z interních hlášení krajských správ ministerstva vnitra. *Soudobé Dějiny*, 1996. 4. 512–526. p.
- Pernes (2000)
JÍŘÍ PERNES: Československý rok 1956. K dějinám destalinizace v Československu. *Soudobé Dějiny*, 2000. 7. 594–618. p.
- Rossová–Zavřel (1956)
ANNA ROSSOVÁ–LUDVÍK ZAVŘEL: *Viděli jsme kontrarevoluci v Maďarsku*. Praha, 1956, Státní nakladatelstvípolitické literatury.
- Rupnik (1996)
JACQUES RUPNIK: Promeškané setkání. Rok 1956 v pohledu z Prahy. *Soudobé dějiny*, 1996. 3. 535–539. p.
- Vondrová–Navrátil (1995)
JITKA VONDROVÁ–JAROMÍR NAVRÁTIL (red.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Brno, 1995, Doplněk.
- Vondrová–Navrátil (2000)
JITKA VONDROVÁ–JAROMÍR NAVRÁTIL: *Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen srpen 1968)*. Praha–Brno: ÚSD–Doplněk 2000. /Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. 9/2./
- Vondrová –Navrátil (2001)
JITKA VONDROVÁ–JAROMÍR NAVRÁTIL: *Komunistická strana Československa. Kapitulace (srpen listopad 1968)*. Praha–Brno: ÚSD–Doplněk 2001. /Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. 9/3./

MURBER IBOLYA

1956 ÉS AUSZTRIA

AUSZTRIA AZ 1956-OS FORRADALOM ELŐTT

Ausztria tízéves négyhatalmi megszállása 1955-ben szűnt meg. Az állami függetlenség fejében 1955. október 26-án az osztrák parlament az állam-szerződés értelmében ratifikálta az ország örökös semlegességét. Ugyanabban az évben Ausztria, Magyarország és számos szocialista ország az ENSZ tagja lett. Az 1956-os választások eredményeképpen új konzervatív-néppárti és szociáldemokrata (Österreichische Volkspartei – ÖVP; Sozialistische Partei Österreichs – SPÖ) koalíciós kormány kezdte meg működését. Az osztrák gazdaság főként a Marshall-terv keretében nyújtott amerikai tőkeinjekció segítségével talpra állt, visszanyerte stabilitását és prosperitását, bár az „osztrák gazdasági csoda” az 1960-as évekig váratott magára. A fiatal második köztársaság újonnan megfogalmazott állampolitikai kereteit 1956 késő őszén heves megpróbáltatások érték.

A második világháborút követően Ausztria lakosságszámához képest igen nagyszámú, megközelítőleg másfél millió menekültnek, hontalannak biztosított otthont. 1956-ban a nagyarányú kivándorlások és állampolgárság-adományozások ellenére a különböző osztrák tartományokban még 127 ezer egykori menekült élt, főképpen menekülttáborokban. Ilyen tapasztalatokkal a háta mögött az osztrák politikai vezetés jól tudta, mekkora gondot jelent gazdasági, politikai és társadalmi szempontból egyaránt ekkora menekülttömeg befogadása és ellátása.

A magyar forradalom híre Ausztriát – ahogy az egész világot – meglepetésként és felkészületlenül érte. A politikai és idővel gazdaságivá váló kihívásra haladéktalanul cselekedtek, így a frissen elnyert semlegességgel összefüggő kötelezettségek teljesítése előre kidolgozott terv hiányában gyakran ad hoc jelleget öltött. Ilyen jellegű válságok kezelésére – nem utolsósorban az időhiány miatt – az osztrák kormány nem dolgozott ki, mert nem is dolgozhatott ki terveket.

Milyen okok készítették az osztrák vezetést, hogy egy közel 190 ezres embertömegnek menedékjogot biztosítson?

Ausztriának először meg kellett önmagát, saját egyéni politikai kereteit fogalmaznia, hiszen a második világháborút, majd az 1955-ös önállóságot követően sem a húszas évek sikertelen demokratikus kísérletéhez, sem a harmincas évek autoriter-totalitárius hagyományaihoz nem kívánt visszanyúlni. Az osztrák politikai vezetés a „svájci típusú” semlegességet tekintette irányadónak, amelynek egyik alapeleme éppen a karitatív segítségnyújtás volt. Nem mintha ehhez Svájc minden esetben tartotta volna magát, gondoljunk csak a náci idők zsidó üldözöttjeire. Ausztria sem „büszkélkedhetett” épenséggel náciellenes múltjával; a háború végén az ellenállási mozgalomban csak a lakosság elhanyagolható hányada vett részt. A felelősségre vonás azonban elmaradt, így Ausztria a német náci imperializmus „első áldozataként” nyerte vissza teljes függetlenségét 1955-ben. A semlegességgel azonban, főként a svájci példa alapján, összefonódtak bizonyos erkölcsi, humanitárius kötelezettségek is, amelyeket a lakosságnak először „magáévá kellett tennie”.

Az osztrák politikai vezetés számára a magyar menekültek megsegítése előre nem látható, de kedvező lehetőséget teremtett a pozitív imázs felépítéséhez, megalapozva a külvilág szemében az új és szimpatikus „Ausztraiaképet”. A demokratikus vezetés – noha az új politikai magatartás és irányvonal az ötvenes évek közepén a társadalom és kultúra még nem minden szegmensében gyökeresedett meg – elhatárolódott diktatórikus múltjától. „Áldozatként” elutasították az őket „kényszerítő” (náci) hatalom elítélendő tetteit, és hogy saját érintettségüket feledtessék, igyekeztek egyértelműen diktatúraellenes, a magyar forradalom esetében kommunizmusellenes képet közvetíteni a külvilág felé.

Ausztria a bipoláris világrend határán helyezkedett el, a pozíció minden előnyével és hátrányával. Speciális geopolitikai helyzetének köszönhetően sikerült visszanyernie és a későbbi konfliktusok során megőriznie függetlenségét és területi integritását. Kényes helyzetében úgy kellett jó viszonyt ápolnia a Szovjetunióval – az önállóságát garantáló egyik és gyakorlatilag legfontosabb szuperhatalommal –, hogy közben a nyugati demokratikus berendezkedést igénlő és a kommunizmust elutasító politikát folytatja. Az 1956-os eseményekkel kapcsolatosan Ausztria megtalálta az egyensúlyt a két pólus között, és évtizedeken át hasznosítható forgatókönyvet dolgozott ki.

Az osztrák minisztertanács október 28-i, rendkívüli ülésén már számolt menedékjogért folyamodó magyarokkal, maximum tízezer fővel. Ehhez

mérten megtették a szükséges előkészületeket, a november 4-e után megindult és egyre duzzadó menekültáradat azonban felkészületlenül érte az országot. Azonban ha már az addig megérkezett magyaroknak adminisztrációs nehézségek nélkül biztosították a politikai menedékjogot, nem zárhatták le a határt a többiek előtt pusztán azért, mert később érkeztek és többen voltak.

A magyar forradalom iránt tanúsított nagyfokú együttérzés és segítőkészség meglepte a politikai vezetést. Korábbi példák hiányában nem számíthatta ki a lakosság reakcióját ebben a helyzetben.

A hidegháborús konfliktus diktálta kommunizmusellenesség nem volt idegen az osztrákok számára. Az antikommunizmus – amit elsősorban a konzervatív jobboldal képviselt a szociáldemokraták ausztromarxista politikájával szemben – erősen áthatotta a két világháború közötti osztrák társadalmat. Az 1938-as Anschluss után a kommunizmusellenesség a náci anti-kommunizmus formájában élt tovább. A szovjet zónában élők (Burgenland, Stájerország, Alsó-Ausztria egy része és Bécs egyes kerületei) meg is tapasztalhatták, hogy mit jelent a szovjet megszállás.

Nemcsak a politikai irányításnak, hanem a lakoságnak is szembe kellett néznie saját múltjával. Az a felnőtt generáció, amely adományaival a magyar menekültek segítségére sietett, még átélte a világháború borzalmait, és emlékezett Ausztria második világháborúban betöltött szerepére. A kelet-ausztriai magyar halálmenetek, a kényszermunkások története az ott lakók előtt ismert volt. A segítőkészség okainak feltérképezésekor nem hagyható figyelmen kívül a „lelkifurdalás” érzése sem. Minden bizonnyal jelentős szerepet játszott az osztrák lakosság bőkezűségében a nyugati szövetségesektől, mindenekelőtt az USA-tól kapott bőséges gazdasági segítség is, amelyért az osztrák nép valóban hálás volt. Háláját 1956 késő őszén a nála gyengébbek, rászorultabbak megsegítésével rótta le.

AZ 1956-OS MAGYAR MENEKÜLTEK AUSZTRIAI TÖRTÉNETÉNEK FŐBB CSOMÓPONTJAI

„Százbetvenezer menekült százbetvenezer egyéni életutat jelent”¹

A magyar társadalom a második világháborút követően egy migrációs „boom” tevékeny résztvevőjévé, a társadalmi és területi mobilitás elszenve-

1 Oskar Helmer osztrák szövetségi belügyminiszter kijelentése. Genf, 1957. január 29.

dőjévé, esetenként nyertesévé vált. Elsősorban mégsem a „vándormadarak”, a korábbi életükben mobilabb népesség hagyta el 1956–57-ben hazáját.² A menekültek migrációs döntésüket – mind az ország elhagyását, mind az új haza kiválasztását – három fő motívum alapján hozták meg. A „vonzó” és „taszító” erőként egyaránt ható politikai, gazdasági és személyes-magánéleti összetevők az egyes döntési folyamatokban természetesen eltérő erősséggel jelentkeztek.

Minden menekült elhatározása, hogy elhagyja Magyarországot, egyedi, összetett döntési mechanizmus eredményeként született. A magyarok – a hidegháború retorikájának megfelelően – Ausztriában és Jugoszláviában is politikai menedékjogot kaptak, noha a gazdasági motiváció jelentőségével mind a befogadó országok hatóságai, mind lakossága tisztában volt. A döntési mechanizmus nehézségét és összetettségét a személyes motívumok szubjektivitása adta. A „vonzó” és „taszító” hatások automatizmusa nem mindig alakult egyértelműen, így az általánosítások a személyes motívumok figyelembevétele nélkül ferdtételekhez vezethetnek.

A Magyarországot elhagyók számáraól nincs pontos, minden kétséget kizáró adat. A menekültszám rekonstruálása – főképp a regisztrált és a regisztrálatlan személyek száma közötti különbségek miatt – nem egyszerű feladat. Az osztrák hatóságok csak október 28-án kezdték meg a határátlépők hivatalos számbavételét. Magas azoknak a száma is, akik tudatosan vagy véletlenül elkerülték a hivatalos regisztrálást. A Magyarországon és Ausztriában készült felmérések eltérő menekültszámról tanúskodnak,³ a középértéket véve alapul megközelítőleg 190 ezer magyar kapott 1956–57 fordulóján Ausztriában menedékjogot.

A magyar menekültek három, egymástól időpont és létszám alapján jól elhatárolható szakaszban érkeztek Ausztriába. A szakaszhatárok szorosan összefüggtek a forradalom eseményeivel és a megtorló intézkedésekkel, valamint az osztrák–magyar határ őrzésében bekövetkezett változásokkal.

A menekülthullám első szakasza 1956. november 3-ig tartott, azaz a forradalom felfelé ívelő ágával esett egybe. Közel ezer menedékjogot kérő lépte át az osztrák–magyar határt. Elsősorban kommunista pártfunkcionáriusok, egykori állmvédelmisek kértek és kaptak menedékjogot, közel százhuszan.⁴ Közülük kerültek ki az első repatriálók. Már ekkor is szép számmal akadtak

azonban, akik a nyitott határ nyújtotta lehetőséget kihasználva, egy jobb élet reményében döntöttek úgy, hogy elhagyják a hazájukat.

2 Murber (2002) 179–182. p.

3 Uo. 189. p.

4 Stanek (1985) 60. p.

A második szakasz a második szovjet katonai intervenciótól (november 4.) az osztrák–magyar határ lezárásáig, 1957. január közepéig tartott. Ekkor ugrásszerűen megnőtt a menedékjogot kérők száma. A forradalom leverését követő két hétben túlnyomórészt azok döntöttek az ország elhagyása mellett, akik a forradalom eseményeiben aktívan részt vettek. November második felében azonban már nem csak a forradalmárok tartottak a büntetéstől, hiszen egyre szélesebb kört fenyegetett a megtorlás veszélye. Az ennek következtében megindult menekültáradat november 23-án érte el csúcspontját, amikor 8537 magyar lépett 24 óra leforgása alatt Ausztria földjére.

A Kádár-kormány 1956. november és december folyamán hatalmának megerősítésére, a belső konszolidációra törekedett. A közigazgatás, a magyar határőrizet nem működött megfelelően, így 1957. januárig a menekülők jelentősebb kockázat nélkül átléphettek az országhatárt. Természetesen felmerül a kérdés, vajon valóban képtelen volt-e a kádári vezetés a határok korábbi hermetikus lezárására. Nem egyszerűen arról van-e szó, hogy védőselepként használta a gyengén őrzött határt, és ki akarta engedni a felesleges-veszélyes embercsoportokat, hogy később ne okozhassanak nagyobb belső feszültséget?

A menekülthullám harmadik szakasza 1957. januárban kezdődött, amikor a magyar oldalon megerősítették a határőrizetet. Válaszként 1957. január 14-én Oskar Helmer belügyminiszter bejelentette az osztrák határ lezárását. Január végén megkezdődött a határ magyar oldalán a műszaki határzár visszaállítása,⁵ a vasfüggöny ismételtelen leereszkedett. 1957. május végéig összesen 4457 magyar vándorolt ki.

A menekültek többsége a határ északi részén hagyta el az országot, főként gyalog. A határőrizet szigorodása miatt gyakran éjszaka indultak útnak, az átkelés nehézségét fokozta, hogy a tél beköszöntével éjjel akár -20°C -os hidegek is voltak. Minden harmadik magyar, aki Burgenland felé indult, járt Andauban (Mosontarcsa), a mindössze háromezer lakosú kis faluban, amelynek neve a későbbiekben a menekülés és a határátlépés szimbólumává vált. A közelében álló kis fahíd lehetővé tette a biztonságos átkelést a Hanság-csatornán.⁶

5 A két ország kapcsolatában meginduló enyhülés jeleként 1956 tavaszán lebontották a műszaki határzárát. Ez tette lehetővé, hogy 1956 végén ilyen nagyszámú magyar hagyja el az országot a magyar–osztrák határon keresztül.

6 J. A. Michener *The Bridge at Andau* (New York, 1957) című regénye nyomán a kis falu világhírré tett szert. A híd a szabadság felé vezető utat szimbolizálta.

1956. november 21-én szovjet katonák felrobbantották, később osztrák egyetemisták építették újjá.

Az országhatárt átlépő magyarokat burgenlandi parasztok, önkéntesek, segélyszervezetek alkalmazottai, a hadsereg és a csendőrség kötelékében

szolgálatot teljesítők gyűjtötték össze, meleg helyre szállították, étellel, meleg itallal látták el és szükség esetén elsősegélyben részesítették őket. Az éjszaka érkezők számára fűtött szálláshelyet biztosítottak, az osztrák hatóság ezt követően végezte el a szükséges adatfelvételt.

A regisztráció a magyarok érdekét is szolgálta, hiszen az adatfelvétel alapján igényelheték a menekültstátust. A menekültek jogállásáról szóló 1951. évi genfi egyezmény szerint a magyarok egyszerűsített menekültügyi eljárás keretében, csupán a csoporthoz tartozásuk okán – azaz magyar állampolgárságuk igazolásával – megkapták a politikai menedékjogot és a különféle kedvezményekre jogosító menekültigazolványt.

A regisztrációt követően a magyarokat továbbszállították a határ menti felvevőtáborokból Ausztria nyugati tartományaiiba, mivel a burgenlandi táborok nagyon gyorsan megteltek. 1956 novemberében számos ország, többek között Svájc, Franciaország és az Egyesült Királyság felajánlotta, hogy közvetlen a határról, minden előzetes válogatás nélkül fogad be menekülteket. Az osztrák szövetségi belügyminisztérium a tartományok lakosság-számának figyelembevételével menekültfelvételi kulcsot dolgozott ki. Ennek alapján minden tartomány meghatározott számú menekült felvételét és ellátását vállalta magára.

A magyarokat a lehetőségek szerint igyekeztek alacsonyabb fenntartási költségű, nagyobb méretű táborokban, de az 1956 előtt már Ausztriában tartózkodó „régí” menekültektől elkülönítve, a magyar határtól távolabb fekvő tartományokban elhelyezni. Voltak olyan tartományok (Vorarlberg, Stájerország, Karintia), ahol nem tudtak minden menekültet nagy befogadóképességű táborokban elszállásolni, itt turisztikai létesítményekben, szállodákban, fogadóknak, illetve magánházaknál helyezték el őket. A menekültek növekvő száma később mégis szükségessé tette olyan táborok igénybevételét, ahol már korábban Ausztriában tartózkodó menekültek is laktak.

A menekültek a szálláson, a napi háromszori étkezésen és tisztálkodási lehetőségén kívül számtalan más juttatásban is részesültek. Így például az ausztriai télnek megfelelő ruházatot, tisztálkodási eszközöket, havi zsebpénzt (30 Schilling) és heti cigaretta-fejadagot kaptak. A szövetségi kormány rendelete alapján minden menekültnek egy „gondozási kártyát” (Betreuungskarte) osztottak ki, amely csak a menekültigazolvánnyal együtt volt érvényes,

így próbálták elejét venni – nem ok nélkül –, hogy a juttatásokat többször is igénybe vegyék. Az osztrák hatóságok nagy figyelmet fordítottak a menekültek vallási és kulturális szükségleteinek kielégítésére is. A lelki gondozást a lehetőségeknek megfelelően magyarul beszélő papok látták el. A táborokban a menekültek rendelkezésére álltak különböző magyar nyelvű, Ausztriában megjelenő újságok, nyelv-, illetve különböző át- és továbbképzési tanfolyamokat indítottak számukra, továbbá kulturális rendezvények szervezésével igyekeztek a táborpszichózis kialakulását megelőzni.

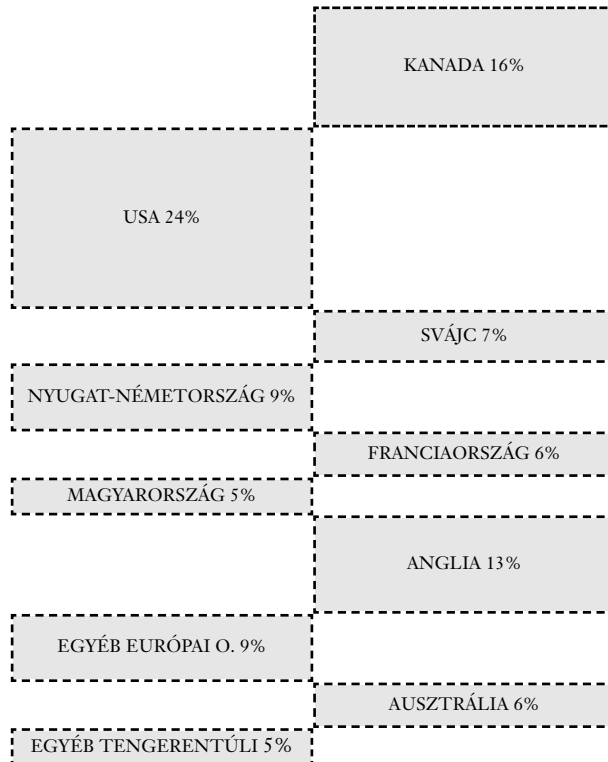
A menekültprobléma kezelésének sikeréhez az állami intézkedések mellett hozzájárult az osztrák és a nemzetközi segélyszervezetek, továbbá a lakosság együttműködése és segítőkészsége. Szinte minden Ausztriában működő segélyszervezet, függetlenül attól, hogy nemzetközi vagy osztrák, vallási vagy nem vallási alapú volt, részt vett a menekültek ellátásában és gondozásában, valamint az adományok gyűjtésében. A növekvő menekültszám szükségessé tette az osztrák kormány, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Nemzetközi Vöröskereszt Társaságok Ligája között létrejött megállapodást, amelynek alapján az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága a Nemzetközi Vöröskeresztet bízta meg a magyar menekültkérdés és a segélyezés koordinálásával. A segélyezés anyagi hátterét az ENSZ és a Vöröskereszt együttesen biztosították. A Vöröskereszt az osztrák belügyminisztériummal kötött megállapodások alapján több menekülttábor működési költségeit vállalta magára.⁷ Az osztrák kormány 1956 késő őszen számos alkalommal mondott köszönetet az osztrák népnek a Magyarországnak nyújtott segélyekért és a menekültek befogadásában, ellátásában mutatott áldozatkészségért.

Az osztrák politikai vezetés, főként a lakosság megnyugtatására, többször nyilvánosságra hozta, hogy harmincezer magyar menekültet képes gazdaságába integrálni anélkül, hogy ez munkaerőpiacot túlságosan megterhelné. Ezért az osztrák államnak elsődleges érdeke volt 140–150 ezer magyar menekült kivándorlásának elősegítése, mivel a menekültellátás dollármilliókba került. A genfi egyezmény értelmében a magyarok szabadon dönthették el, hogy melyik országban kívánnak letelepedni. Általában ötletszerűen, sztereotípiák alapján választottak célországot, a „divatos” célok a hírek és rémhírek alapján rendszeresen változtak. A menekültek körében gyakran volt feszült a légkör, a kivándorolók mielőbb a „szabad világba” akartak jutni, és ha ez lassan ment, idegesen, türelmetlenül viselkedtek.

7 A segélyszervezetekről bővebben Murber (2005) 39–53. p.

A kivándorlással kapcsolatos adminisztrációt a segélyszervezetek végezték. Az utazási költségeket az osztrák határon túl az ICEM (Intergovernmental Committee for European Migration), Ausztrián belül az osztrák állam biztosította. A magyar menekültek első nagy kivándorlási hulláma 1956 végéig lezajlott: a kivándorolni akarók hetven százaléka elhagyta Ausztriát. 1957 tavaszától a kivándorlás üteme a felvevő országok bevándorlási korlátozásai és a segélyszervezetek pénzügyi kereteinek csökkenése miatt lelassult.

Az 1959-es adatok alapján a magyar menekültek legnagyobb hányada az USA-ban és Kanadában talált új otthonra, őket követték a nyugat-európai országok és Ausztrália. Magyarországra a különböző adatok alapján a menekülteknek öt-hét százaléka tért vissza. Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkár a magyar „menekültragédia” örömteli hozadékanak nevezte, hogy a XX. században először a célországok „papírháború”, azaz bürokratikus akadályozások nélkül fogadtak be menekülteket.

Az 1956-os magyar menekültek kivándorlása Ausztriából a legjelentősebb befogadó országok szerint (1959)

Forrás: Kern (1959) 68. p.

Minden egyes menekülttel – legyen élete akár sikertörténet, akár nehézségek sorozata – Magyarország elveszített, a menekült választott hazája nyert „valamit”. Mivel nincs olyan forrás, amely minden egyes ötvenhatos magyar menekült személyi adatait tartalmazza, az összes társadalomföldrajzi jellegzetességet figyelembe vevő, teljes menekültkép megalkotása lehetetlen feladat. A rendelkezésre álló statisztikai források csak a reprezentatív kép megrajzolását teszik lehetővé.⁸

A nemek megoszlása egyharmad–kétharmad arányban a férfiak javára alakult. A nem házasok aránya 60 százalék feletti volt. A forradalmat követő években a házasságkötések alacsony számát nemcsak a veszített forradalom miatti „letargia” okozta, hanem a fiatal, nem házas férfiak kivándorlása, a családalapításra képes férfigeneráció kiesése is. A kivándorlás a személyes problémák megoldásának, új élet kezdésének lehetőségét is magában rejtette. Ezt igazolja, hogy az ország elhagyásakor a hajadon nők 13 százalékának volt gyermeke. A menekültek életkorát tekintve a legnépesebb korcsoportot a 20–24 évesek (1932–36-ban születettek) adták. Éppen a sztálini rendszerben felnőtt generáció, amelynek tagjai erős ideológiai nevelést kaptak. Távozásuk az őket felnevelő rendszer legélesebb kritikája volt. A Magyarországot elhagyó húszévesek az 1936-ban született népesség 6,6 százalékát tették ki. Mivel az országból a gazdaságilag aktív népesség távozott a legnagyobb arányban, megnőtt az egy főre jutó eltartottak száma. Feltűnő, hogy a munkások államát milyen nagy arányban hagyták el éppen maguk a munkások: a menekültek közel 65 százaléka fizikai (és 25 százaléka szellemi) dolgozó volt.

8 A magyar menekültek társadalom-statisztikai jellemzőiről bővebben Murber (2002) 273–298. p.

AZ OSZTRÁK KORMÁNY INTÉZKEDÉSEI

Az osztrák kormány a magyar forradalomról érkező első hírek vételekor elsődleges feladatának a határok védelmét, semlegességének megőrzését tartotta. Október 24-én válságülést hívtak össze Julius Raab kancellár és Leopold Figl külügyminiszter távollétében (Raab Bonnban, Figl az Európa Tanács ülésén, Strasbourghban tartózkodott). Oskar Helmer belügyminiszter kifejtette, hogy jelenleg a legfontosabb feladat a határvédelem megerősítése és a határ menti lakosság megvédése a „kellemetlen meglepetésektől”. A magyar válság idején az osztrák politikai vezetés nem tartotta reális veszélynek, hogy a Szovjetunió Ausztria területi integritását megsértené,

fegyveres támadással nem számoltak. A határvédelmi intézkedéseknek, a teljes riadókészültség elrendelésének kettős célja volt. Egyrészt – az államszerződés értelmében – a semlegességet és a területi integritás védelmét demonstrálta, másrészt a lakosság megnyugtatását szolgálta. A lakosság félelme érthető volt, hiszen a szovjet hadsereg mindössze egy éve hagyta el a keleti tartományokat.

A hadsereg felállítása ekkorra még nem fejeződött be, az első újoncok 1956. október 15-én vonultak be. Október 26-án azonban máris a határra vezényelték őket, noha fegyveres bevetésre csak négy hónapos kiképzést követően lettek volna alkalmasak.⁹ A hadsereg nemcsak határvédelmi feladatokat látott el, hanem a segélyezésben és egyéb karitatív munkálatokban is tevékenyen részt vett.¹⁰

A semlegesség és a területi integritás védelmére a minisztertanács, a hadügy- és a belügyminisztérium számos intézkedést hozott. Október 28-án Ferdinand Graf hadügyminiszter *Merkblatt über das Verhalten des Bundesheeres bei Grenzüberschreitungen* című utasításában a határátlépőkkel kapcsolatos teendőket szabályozta. Ennek alapján a katonáktól és más fegyveresektől a határon azonnal elkobozták a fegyvereket, és az 1907-es hágai rendelkezésnek megfelelően internálták őket, azonban az ő esetükben is alkalmazták a genfi egyezmény számos kedvezményét. Az osztrák–magyar határ teljes hosszán piros-fehér-piros zászlókat helyeztek el, hogy megkönnyítsék az eligazodást mind a magyar és osztrák határőrizeti szervek, mind a menekülők számára.

Az október 28-i rendkívüli minisztertanácsi ülésen zárt zóna (Sperrzone) felállítását rendelték el, a belépéshez külön igazolványra volt szükség. Október 30-án az osztrák államszerződést aláíró négy állam katonai attaséi megtekintették a zárt zónát, hogy meggyőződjenek az intézkedések helyességéről.

A semlegesség megőrzése érdekében Ausztria nyugati határait is megerősítették, és lezárták az egykori magyar emigránsok előtt. Az október 28-i belügyi utasítás alapján a határőrség feladata lett, hogy a jogtalanul osztrák területre lépő személyek, a „magyar szabadságharcosok” belépését megakadályozza, illetve kiutasítsa őket Ausztriából. Preventív intézkedéseik ellenére sem kerülhették el a semlegesség megsértésére vonatkozó vádaskodásokat. Már a november 4-i minisztertanácsi ülés megtárgyalta az osztrák

sajtóban megjelenő rágalmat. Raab
kancellár közölte, hogy a *Völkstimmét*
(az osztrák kommunista párt napilap-

9 Rauchensteiner (2003) 135–252. p.

10 Bővebben Speckner (2003) 275–280. p.

ját) valótlan állítások terjesztése miatt elkobozzák, és büntető eljárás indul a lap ellen. Majd mértéktartó és megfontolt tájékoztatásra szólította fel a sajtót, amely „megfelel a demokratikus és semleges osztrák állami kötelezettségvállalásnak”. A szovjet és a szocialista tábor országainak sajtója, továbbá az osztrák kommunista párt napilapja számos vádat fogalmazott meg Ausztriával szemben, a legsúlyosabbak a semlegesség megsértésére, illetve magyar emigránsok és különböző fegyverszállítmányok Magyarországra csempészésére vonatkoztak. Az osztrák kormány nyilatkozataiban és különböző nemzetközi fórumokon, így az ENSZ-ben is többször visszautasította a vádakot.

Az október 28-i, vasárnapi rendkívüli minisztertanácsi ülésen megfogalmazták a Szovjetunióhoz intézendő felhívás szövegét, amelyben Ausztria együttérzését fejezte ki a Magyarországon folyó „véres és veszteséget követelő események” miatt, és kérte a Szovjetunió kormányát, „működjön közre, hogy a harci cselekmények véget érjenek és a vérontás megszűnjön”.¹¹ November 4. előtt egyedül Ausztria intézett felhívást a Szovjetunió kormányához a magyar kérdésben. A merész politikai lépéssel az osztrák típusú semlegesség (külpolitikai aktivitás és humanitárius segítségnyújtás) egyértelműen eltávolodott a svájci típusútól (külpolitikai passzivitás és humanitárius segítségnyújtás).

Az állami intézkedések másik fontos területe a menekültekkel kapcsolatos feladatok ellátása volt. Október 26-án Helmer belügyminiszter bejelentette, hogy Ausztria a genfi konvenció értelmében minden Magyarországról érkező személynek politikai menekültstátust biztosít, függetlenül attól, hogy milyen indokok miatt hagyta el a hazáját és milyen a politikai meggyőződése. Az egyre sokasodó teendők ellátására a belügyminisztérium keretein belül külön osztályt hívtak életre (10 UH-Ungarnhilfe), illetve a belügyminiszter irányításával az október 30-i minisztertanácsi döntés alapján miniszteri bizottság (Ministerkomitee zur Koordinierung der Flüchtlingshilfe) alakult a menekültsegélyezés koordinálására. Ez a bizottság felügyelte a tartományi és szövetségi menekültsegélyezési szervezetek együttműködését és az intézkedések végrehajtását. Egészében elmondható, hogy a magyar menekültprobléma kezelésében a szövetségi és tartományi kormányok, illetve a különböző segélyszervezetek együttműködése sikeres és nagyobb súrlódásoktól mentes volt.

11 Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Bundeskanzleramt, Ministerratsprotokolle (ÖStA AdR BKA MRP) Raab II. 28. Oktober 1956. Magyarul Soós (1999) 11–21. p.

AZ 1956-OS ŐSZI ESEMÉNYEK BELPOLITIKAI HATÁSAI

Az ÖVP és az SPÖ nagykoalíciója nem volt mindig feszültségmentes. A magyar kérdés, a forradalom, a menekültügy és a semlegesség megítélése tekintetében azonban egyetértés volt a kormánypártok között. A két párt a „magyar ügygel” kapcsolatban egységesen lépett fel, azonos nézeteket képviselt.

Mind a szociáldemokrata, mind a néppárti vezetők üdvözölték a magyar forradalom hírért.¹² Raab kancellár (ÖVP) október 26-i nyilatkozatában egyértelmű szimpátiáját fejezte ki: „mély tisztelettel tekint a szomszédos magyar nép véres szabadságáldozatára”.¹³ Helmer belügyminiszter (SPÖ) ugyanazon a napon szintén optimista hangon szólt a magyar célokról: „Köszöntjük a magyarok szabadság iránti törekvéseit, mert a demokrácia visszaállítása Magyarországon ismét normális körülményeket teremt keleti határunkon.”¹⁴

A magyar menekültkérdés sikeres megoldásában nagy jelentőségű volt, hogy a két kormánypárt ezzel kapcsolatban hasonló alapelveket vallott. Így Helmer belügyminiszter október végén a minisztertanács egyetértésével jelenthette be a minden magyar számára biztosított politikai menedékjogot. A belügyminiszter 1956-os karácsonyi beszéde is tükrözte a koalíciós kormány egységes nézeteit: „a menedékjog biztosítását nem tekintjük csak a demokratikus és a nemzetközi jogban gyökerező kötelességünknek, hanem tisztában vagyunk annak mély emberi és erkölcsi kötelezettségével is”.¹⁵ A kormány egységes fellépését mutatta, hogy az önálló miniszteri bizottság és öt albizottsága sikeresen működött.

A kormánypártok egyetértettek a semlegesség értelmezésében is. Az államszerződés katonai semlegességet írt elő Ausztria számára. A fiatal osztrák semlegesség első nagy erőpróbáját a magyar események jelentették. Előre kidolgozott válságterv és előzetes tapasztalatok nélkül kellett az osztrák semlegesség kereteit megfogalmazni és betartani. A vezető politikai körök elsődlegesen a területi szuverenitás és sérthetetlenség védelmében léptek fel, így a semlegességet egyértelműen katonai kérdésként kezelték. Amikor Raab kancellár október 19-én interjút adott a Bajor Rádióban, még

nem sejtette, hogy kijelentése meny-nyire időszerű. „Ez a semlegesség katonai jellegű. Ez azt jelenti, hogy Ausztria nem lesz egy katonai szövetségnek sem tagja, és nem engedélyezi

12 Bővebben Zierer (1998).

13 *Die Presse*, 1956. október 27.

14 Uo.

15 Kern (1959) 62. p.

idegen hadseregek számára katonai támaszpontok létesítését. [...] Szellemi semlegességet azonban nem vállaltunk, és arra nem is kötelezzük magunkat. A semlegességi nyilatkozat csak az állam, és nem az egyes állampolgárok számára kötelező. A semlegesség nem érinti a szólásszabadságot, a sajtószabadságot és a személyi szabadságot.”¹⁶ A kancellár híressé vált mondatát – „a semlegesség csak az államot kötelezi, nem az egyes állampolgárt”¹⁷ – a magyar forradalom kitörésével a gyakorlat is megerősítette.

A magyar események természetüknél fogva különböző hatást gyakoroltak az osztrák pártokra. Az SPÖ élesen elhatárolta magát a szovjet kommunizmustól. A két világháború közötti idők ausztromarxizmusának örökségét maga mögött hagyó párt mérsékelt hangon kommentálta a magyar események alakulását, a forradalom leverését követően azonban az új kádári vezetéssel szemben egyértelműen elutasító volt. A szociáldemokraták erőteljes túlkompenzálási kényszere a középbal térnyerésében és a szélsőbal háttérbe szorulásában is megnyilvánult.

Az ÖVP-nek nem kellett a „kommunistákkal való szimpatizálás” vádjától tartania, így a magyar események iránti lelkesedését nyíltan vállalhatta. Ez az oka annak is, hogy a magyar–osztrák kapcsolatokban a közeledést segítő titkos, tapogatózó tárgyalások néppárti politikusok közvetítésével vették kezdetüket.¹⁸

Az osztrák kommunista párt (Kommunistische Partei Österreichs – KPÖ), amely már a két világháború között is csak csekély szerepet játszott a politikai életben, a második köztársaság idején sem tett szert nagyobb jelentőségre. Napilapja, a *Volksstimme* részt vett a szocialista országok Ausztria elleni rágalomhadjáratában. A magyar események következtében, ahogy számos európai országban is, a KPÖ szinte teljesen elveszítette a jelentőségét, társadalmi és politikai értelemben egyaránt izolálódott.

A fiatal osztrák hadsereg belpolitikai elfogadásához hozzájárult a magyar menekültekkel kapcsolatban tanúsított magatartása. A hadsereg elsődleges célja a területi szuverenitás megvédése volt. Fellépése a magyar események idején tudatosította a hadsereg fontosságát a politikai vezetésben és a lakosságban egyaránt, és áttételesen a semlegesség értékét is megmutatta. Valójában azonban – ahogy

16 Julius Raab beszéde a Bajor Rádióban. 1956. október 19-én. Raab (1961) 39–40. p.

17 Julius Raab beszéde a parlamentben 1956. október 26-án. Raab (1961) 42. p.

18 A néppárti belügyi államtitkár, Franz Grubhofer már 1957 folyamán titkos tárgyalásokat folytatott a bécsi magyar kirendeltség diplomatáival a kapcsolatok helyreállítása érdekében.

az osztrák hadsereg 1938-ban, ha akarta volna sem lett volna képes a Wehrmachtot a határain feltartóztatni – az újoncokból álló kis hadsereg a Vörös Hadsereget nem tudta volna megállítani.

A semlegességből fakadó kötelezettségek tudatosulását jelezte a sajtó fegyelmezett hírközlésével szembeni kíváncsi megerősödése is. A november 4-i rendkívüli minisztertanácsi ülésen megtárgyalták többek között a *Volksstimme* és egyéb sajtóorgánumok okozta kényelmetlen helyzetet is. „Szót kell értenünk a rádióval is abban a tekintetben, hogy ne olvassanak be olyan jelentéseket, amelyeket röviddel azután meg kell cáfolniuk. A nem Ausztriában akkreditált újságírókat el kell távolítani, mert tevékenységükkel az országnak és a függetlenségünknek ártanak.”¹⁹ Raab kancellár rádióbeszédében – a pánikhangulat kialakulását megelőzendő – önmérsékletre szólította fel a sajtót. Az APA hírügynökségnek adott nyilatkozatában viszont arra kérte a lakosságot, hogy „legyenek elővigyázatosak az ellenőrizetlen hírforrásokkal szemben, és csak a hivatalos és megbízható kül- és belföldi híreknek adjanak hitelt”.²⁰

AZ 1956-OS ŐSZI ESEMÉNYEK KÜLPOLITIKAI HATÁSAI

Az osztrák semlegességet mind a két szuperhatalom kölcsönös engedményeken alapuló egyedi esetként („Sonderfall”) kezelte. A kétpólusú világrend határán Ausztria számára létfontosságú volt a békés kapcsolatok ápolása mind a Szovjetunióval, mind az Egyesült Államokkal. Október 28-i, Szovjetunióhoz intézett felhívásával azonban önálló és aktív külpolitikai tényezőként lépett fel a világpolitika színpadára, egyértelműen jelezve, hogy az ország eltért a svájci típusú semlegességi modelltől, és egyedi osztrák utat választott.

November 4-ét követően az osztrák sajtó számos cikket jelentetett meg a semlegességgel és a területi integritás sérthetetlenségével kapcsolatban. A cikkek elsősorban a lakosság megnyugtatását szolgálták. Tartalmuk megfelelt a valóságnak, mivel az osztrák semlegességet és területi integritást a Szovjetunió és az Egyesült Államok egyaránt tiszteletben tartotta. Novem-

19 ÖStA AdR BKA MRP Raab II. 4. November 1956. Magyarul Soós (1999) 32–39. p.

20 *Arbeiter Zeitung*, 1956. november 4.

21 *Die Presse*, 1956. november 7.

ber 6-án az amerikai külügyminisztérium nyilatkozata egyértelművé tette az osztrák semlegesség jelentőségét: az osztrák területi sérthetetlenség megsértését az amerikai kormány a „béke súlyos fenyegetéseként” értel-

mezné.²¹ A szovjet vezetés szigorú intézkedéseket tett, hogy a második intervenció során az osztrák határ sérthetetlenségét megóvják. Megszabták, hogy katonáik mennyire közelíthetik meg a határt. Néhány kisebb konfliktustól eltekintve – amikor szovjet és/vagy magyar határőrök és katonák menekülteket üldözve osztrák államterületre léptek – a Szovjetunió nem sértette meg az osztrák felségterületet. A két szuperhatalom Ausztriával kapcsolatos állásfoglalása a hidegháborús status quo elismerését és tiszteletben tartását jelezte.

A magyar eseményekkel és a menekültkérdéssel összefüggésben tanúsított osztrák magatartás egyértelműen tükrözte az országnak a nyugati, demokratikus közösséggel és annak értékeivel való (prowestlich) azonosulását. A demokratikus szabadságjogok képviselője és a humanitárius segítségnyújtás vállalása biztosította a nyugati világ segítségét a menekültkérdés sikeres megoldásához.

Ausztria az események hatására a hidegháborús ellentétek homlokterébe került, a világ figyelve és érdeklődése feléje fordult. Az osztrák magatartás elismerésének egyik csúcspontja Richard Nixon elnökhelyettes 1956. december 19–21. közötti bécsi látogatása volt. Az amerikai elnökhelyettes megígérte a menekült-felvételi kvóta bővítését, illetve egy 450 ezer dolláros csekket nyújtott át. Ami azonban ennél is nagyobb jelentőségű volt: az elnökhelyettes méltatta Ausztria helyállását a „nehéz helyzetben”. Ezzel a gesztussal egyértelműen kifejezésre juttatta az Egyesült Államok támogatását az újonnan formálódó önálló osztrák külpolitikai szereppel kapcsolatban.

Az osztrák külpolitikai irányvonal alapja hosszú időn keresztül a nyugati politikai érdekek képviselője és a geopolitikai meghatározottságon alapuló reálpolitika volt, amely a Kreisky-féle külpolitika közvetítő szerepében (Vermittlerrolle) érte el csúcspontját.

AZ 1956-OS ŐSZI ESEMÉNYEK HATÁSA AZ OSZTRÁK ÁLLAMTUDATRA

A második köztársaság politikusainak egyik legfontosabb és legnehezebb feladata az osztrák államtudat megteremtése és a nemzetté válás folyamatának megerősítése volt. A két világháború között a társadalmilag elfogadott osztrák állami identitás megalkotásának kísérlete nem járt sikerrel, ami a társadalom szélsőséges polarizálódásában és polgárháborús helyzetek kialakulásában nyilvánult meg.

1956. október 26-án, az államszerződés második évfordulóján ünnepelték Ausztriában a „zászlók napját” (Tag der Fahnen). Az újdonsült állami ünnep jelentőségét azonban elhomályosították a magyar forradalom eseményei és a velük kapcsolatos teendők, és azóta sem sikerült „igazi” nemzeti ünneppé válnia.

Az 1956-os őszi események az osztrák nemzettudatot három fontos elemmel bővítették. A magyar semlegesség kinyilvánítása és a forradalom ennek ellenére bekövetkező leverése rávilágított a semlegessége értékére. A magyar menekültkérdés megoldásában, a széles körű külpolitikai aktivitásban megnyilvánuló közvetítői szerep napjainkig meghatározza a Kelet és Nyugat között közvetítő, a konfliktusokat diplomáciai úton megoldó semleges Ausztria képét.

A XX. század második felére jellemző Ausztria-kép másik alapköve a segítségnyújtás. Az osztrák állam és lakosság, illetve a hazai és nemzetközi segélyszervezetek tevékenysége lehetővé tette közel 190 ezer magyar menekült befogadását és 150–160 ezer magyar továbbvándorlását. A kollektív segítségnyújtás élménye beleivódott az emberek tudatába. A segítségnyújtás feltételezi (és megerősíti) a segítséget adó erősebb pozícióját, hiszen van miből adnia, és „jó érzéssel tölti el” az „adni tudás” képessége. A pozitív segítségnyújtó, befogadó attitűd egészen az 1990-es évek közepéig, Jörg Haider szabadságpárti (Freiheit Partei Österreich – FPÖ) politikus befolyásának növekedéséig meghatározó jelentőségű volt Ausztriában.

Az osztrák politikai vezetés által hozott döntések a nemzettudat harmadik fontos elemét alapozták meg: a „bátor Ausztria” képét. A semlegesség jegyében nemcsak a határok és a területi integritás védelmét, a humanitárius kötelezettség alapján a menekültek befogadását vállalta az osztrák vezetés, hanem 1956. október 28-án – elsőként a forradalom kitörését követően – felhívásban szólította fel a Szovjetuniót, hogy tegyen meg mindent a magyarországi harcok mielőbbi befejezése érdekében. Ezzel a lépéssel teremtette meg Ausztria az úgynevezett osztrák semlegességi modellt.

A menekültprobléma legnehezebb időszakában (1956. november–1957. január) az „egész világ” a kicsi, de bátor és segítőkész országra figyelt, amely így, ha csak rövid időre is, a világpolitikát „befolyásoló” szereplővé vált. Ez természetszerűleg megnövelte a nemzeti önbizalmat és az osztrák államiságba vetett hitet.

ZÁRSZÓ

1956 nem pusztán a magyar és az európai történelem egy epizódja, hanem aktív része a XX. századi osztrák kollektív történelemképnek, a nemzettudatnak és a személyes múltnak. Az európaiak idősebb generációiban javarészt „csak” emlékképek és bizonyos sztereotípiák élnek a magyar forradalomról. Más nyugati országok is befogadtak ötvenhatos magyarokat, akciókat is szerveztek Magyarország és a menekültek megsegítésére. Ezek az akciók már mértéküknél fogva is kisebb hatást gyakoroltak a kollektív emlékezetre, az osztrákok számára azonban az 1956 késő őszén átélt „sikertörténet” a nemzettudat mindmáig meghatározó faktora. Ehhez járul még, hogy a nemzettudatot is formáló közös élmény egyben személyesen átélt történelmi tapasztalat is volt. Minden 55–60 évesnél idősebb osztráknak van szubjektív ötvenhatos története, amely nem a magyar forradalom elvont eszményéből és a médiából megismert menekültproblémából, hanem egy hús-vér magyarral, menekülttel való találkozásból táplálkozik. Vasárnapi ebédre meghívott vendégként, kávéházi beszélgetés során megszeretett ismerősként, a fiatalságból emlékként megmaradt csinos lányként vagy fiatalemberként, sírva vígadó duhajként, gyermekkori jó barátként, segítőkész szomszédként, szorgalmas munkatársként, a még mindig magyar akcentussal beszélő anyósként és nehéz természetű nagyapaként máig elevenen hat az 1956-os magyarokkal „szégyenletesen átélt történelem”. Ezek a történetek mindmáig a családi legendárium részei, előjönnek a beszélgetésekben, különösen a „konjunktúra-időszakban”, amikor a nyilvánosság 1956-ot tudatosan napirenden tartja. Mindezek figyelembevételével kijelenthetjük, hogy a „magyar 1956” Ausztriában a kollektív kulturális emlékezet részévé vált.

HIVATKOZÁSOK

Kern (1959)

FRIEDRICH KERN: *Österreich. Offene Grenze der Menschlichkeit*. Wien, 1959, Bundesministerium für Inneres.

Murber (2002)

MURBER IBOLYA: *Flucht in den Westen 1956. Ungarnflüchtlinge in Österreich (Vorarlberg) und Liechtenstein*. Feldkirch, 2002, Rheticus-Gesellschaft.

Murber (2005)

MURBER IBOLYA: *Az 1956-os magyar forradalom következményei Ausztriában, Liechtensteinben, Svájcban és a „keleti blokk” országáiban.* Budapest, 2005. Kézirat.

Raab (1961)

JULIUS RAAB: *Verantwortung für Österreich.* Wien, 1961, Österreichischer Wirtschaftsverlag.

Rauchensteiner (2003)

MANFRIED RAUCHENSTEINER: Die Performance war perfekt. In Erwin A. Schmidl (hrsg.): *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich.* Wien, 2003, Böhlau Verlag.

Soós (1999)

SOÓS KATALIN: *1956 és Ausztria.* Szeged, 1999, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara.

Speckner (2003)

HUBERT SPECKNER: Das Bundesheer in der Flüchtlingsbetreuung. In Erwin A. Schmidl (hrsg.): *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich.* Wien, 2003, Böhlau Verlag.

Stanek (1985)

EDUARD STANEK: *Verfolgt, Verjagdt, Vertrieben.* Wien, 1985, Europaverlag.

Zierer (1998)

BRIGITTA ZIERER: *Politische Flüchtlinge in österreichischen Printmedien. Abhandlung zu Flüchtlingsfragen.* Wien, 1998, Studien Verlag.

SEN CSE-HUA

MAO CE-TUNG SZEREPE A KATONAI BEAVATKOZÁSRÓL HOZOTT SZOVJET DÖNTÉSBEN

Hruscsov hatalomra kerülése után Szovjetunió és Kína kapcsolata a korábbiaknál szorosabbá vált. A barátságra és együttműködésre hajló viszonyon az sem rontott, hogy Mao Ce-tungot kissé aggasztotta Hruscsovnak a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusán mondott beszéde. Sőt, a sztálinizmus hruscsovi bírálata még jól is jött neki: segített elhárítani a veszélyt a Kínai Kommunista Párt (KKP) feje felől. Az SZKP XX. kongresszusán megfogalmazott irányelvek nagy vonalakban megegyeztek a KKP 1956. szeptemberi VIII. kongresszusán elfogadott politikával.¹ S Moszkva abban az időben nagy figyelmet fordított a kínai kommunisták véleményére. A KKP kongresszusán elhangzottakat összefoglaló cikket A proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól címmel hozta le a *Pravda*, az SZKP KB hivatalos lapja, később kétszáz ezer példányban külön is megjelentették, hogy felhasználhassák a pártoktatásban.² A További adalékok a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól című következő kínai cikk megjelenése után pedig a szovjet rádió legismertebb bemondóját jelölték ki a feladatra, hogy több alkalommal is felolvassa a szöveget.³ A felhőtlen együttműködést bizonyítja a pekingi szovjet nagykövetség 1956. évi jelentésében megfogalmazott javaslat is: az SZKP Központi Bizottságának Kínába kellene küldenie néhány pártszervezésben dolgozó szovjet kommunistát, hogy a helyszínen tanulmányozhassák a kínai párt és kormány munkáját, mivel „a KKP gazdag tapasztalatokkal rendelkezik a párt- és államszervezés, valamint a propagandamunka területén”.⁴ Ilyen előzmények után nem

1 A kérdés részletes kifejtését lásd [Sen] (2004) 28–70. p.

2 Lásd erről Vang Fu jelentését a szovjetunióbeli helyzet bizonyos jelenségeiről, 1956. április 25. Csilin Tartományi Levéltár, 1-12/1-1956, 101. p.; *Zsenmin Zsipao*, 1956. július 6.

3 Zsung (1991).

4 Centr Hranenyija Szovremennoj Dokumentacii (CHSZD) f. 5, op. 49, gy. 41, l. 16–17.

megleő, hogy a lengyel és magyar válság kritikus napjaiban Hruscsov „kérte a testvéri KKP véleményét”.⁵

AZ ELSŐ SZOVJET KATONAI BEAVATKOZÁSRÓL KÍNÁTÓL FÜGGETLENÜL DÖNTÖTTEK

Kínát váratlanul érte az október 23-án kirobbant magyar válság. A KKP vezető politikusai még azok után sem kommentálták a történeteket, hogy másnap hajnalban a szovjet csapatok bevonultak Budapestre. A magyar sztálinisták és reformpártiak egyaránt jó viszonyt ápoltak Kínával, de Peking eleve úgy látta, hogy a hallgatás célravezetőbb a sok beszédnél, és nem jó elsietve véleményt nyilvánítani. A KKP és a budapesti kínai nagykövetség is hallgatott a Magyarország belügyének tartott eseményekről, annak ellenére, hogy Hao Tö-csing nagykövet aggodalommal tekintett a magyarországi tömegdemonstrációkra, amelyek meggyengíthetik a magyar kommunista párt támogatottságát, rosszabb esetben megdönthetik az addigi vezetés hatalmát. A kínai nagykövetség már a budapesti zavargások kezdetén bezárta vaskapuit, és a szemben álló felek mindegyikével, még a korábbi közeli barátokkal is került a kapcsolatfelvételt. Hao Tö-csing a nagykövetség őrparrancsnoka révén udvariasan arra kérte a Rákosi-kormány menedéket kereső tagjait, hogy a szovjet nagykövetségnél kopogtassanak. A követség dolgozó biztonsági okokból mindannyian a követségi lakásokban dolgoztak, a rádióból szerzett információkból, valamint rölapok és plakátok elemzése útján tájékozódtak.

A Kínai Külügyminisztérium Levéltárában található iratok is alátámasztják, hogy Mao semmit nem tudott a Magyarországon történetekről. A budapesti kínai nagykövetség október 23-án 20, illetve 21 órakor két táviratot küldött Pekingbe. Ezek a budapesti felvonulásról és Gerő rádióbeszédéről számoltak be, az eseményeket azonban nem értékelték. Október 23. után nem érkezett több hír Budapestről. Október 24-én 16 órakor a kínai külügyminisztérium egymás után három táviratot küldött budapesti, illetve más kelet-európai diplomáciai képviselőinek, melyekben sürgős jelentést kért a magyarországi politikai helyzetről, mindenekelőtt Nagy Imréről. Az egyik távirat szövege így szólt: „A jelentésben tartózkodjanak a szubjektív, egyoldalú értékeléstől és mások véleményének kellő mérlegelés nélküli átvételétől.” A külügyminisztérium ezután utasította a budapesti kö-

vetséget, hogy haladéktalanul küldjön Moszkvába egy – az eseményeket jól

5 Hruscsov (1988) 599–600. p.

ismerő – diplomatát és egy magyarul tudó tolmácsot – természetesen azért, hogy részletesen beszámolhassanak az október 23-a óta Moszkvában tartózkodó Liu Sao-csinek a magyarországi állapotokról.⁶

Válasz azonban nem érkezett Pekingbe, Budapesttel megszakadt a kapcsolat. A nagykövetségnek nem volt önálló távírókészüléke, a magyar postán keresztül érintkezett Kínával. A válság kezdetekor, október 23-án éjjel azonban minden nemzetközi telefon- és távírókapcsolat megszakadt. Következésképp sem a kínai nagykövetség nem tudott jelentéseket küldeni Pekingbe, sem a pekingi külügyminisztérium nem tudta utasításaival elérni budapesti külképviseletét. A távírószolgáltatás csak október 25-én állt helyre, de a telefonok még ekkor is süketek maradtak. A nagykövetség ugyan már október 24-én reggel feladott egy táviratot, amelyben megírták, hogy a felvonulás az előző éjszaka „ellenforradalmi lázadásba torkollott”, és a magyar kormány statáriumot hirdetett, valamint hogy szovjet csapatok szállták meg a magyar fővárost, a kínai külügyminisztérium azonban csak október 26-án hajnalban kapta meg az üzenetet.⁷

A kínaiak először Moszkvában értesültek a magyar válságról. Orosz levéltárakban talált iratok, továbbá Si Csö visszaemlékezései alapján tudható, hogy Liu Sao-csi Moszkvába érkezése után, október 23-án délután a szállásán találkozott Hruscsovval. Beszélgetésüket a magyarországi zavarásokról beszámoló magyar pártvezető,

- 6 Jelentés a budapesti egyetemisták felvonulásáról, 1956. október 23. Kínai Külügyminisztérium Levéltára (KKL), 109-01041-01, 3–4. p.; Jelentés Gerő rádióbeszédéről, 1956. október 23. KKL, 109-01041-01, 5–6. p.; Az új párt- és állami vezetők Magyarországon, 1956. október 24. KKL, 109-01041-01, 8. p.; „Sürgős jelentést kérünk a magyarországi belpolitikai helyzetről és a magyar kommunista párt vezetőségéről”, 1956. október 24. KKL, 109-01041-01, 9. p.; „Küldjön haladéktalanul egy követségi tanácsost és egy lengyel [sic!] tolmácsot Moszkvába”, 1956. október 24. KKL, 109-01041-01, 14. p.
- 7 A követség személyzete egészséges és biztonságban van a budapesti felkelés kitörése után, 1956. október 24. KKL, 109-01041-01, 7. p.; A jelentések elmaradásának okai, 1956. október 25. KKL, 109-01041-01, 16. p.; A reakciós zavarások nyomán kialakult általános helyzet a magyar fővárosban, 1956. október 24. KKL, 109-01041-01, 10–11. p. A budapesti helyzet súlyosbodása miatt később ismét megszakadt a kapcsolat a budapesti kínai nagykövetség és a pekingi külügyminisztérium között, s a nagykövetség csak a magyar külügyminisztérium és a pekingi magyar nagykövetség útján tudott a kínai vezetéssel érintkezni. Az események alakulása a magyar fővárosban október 26-án, 1956.

október 26. KKL, 109-01041-01, 23. p.; Az aktuális helyzet figyelemre érdemes jelenségei, 1956. október 27. KKL, 109-01041-01, 27. p.

8 CHSZD f. 3, op. 12, gy. 1005, l. 52; Si (1997) 13–14. p.

9 Lásd Mao életrajzát. Fen–Csin (2003) 604. p. Eszerint Liu Sao-csi október 23-án, a szovjet vezetőkkel folytatott tárgyalásokon értesült a magyarországi felkelésről, s telefonon azonnal tájékoztatta Maót is. Október 24. és 30. között Mao egy sor magas szintű megbeszélést folytatott a lengyel és a magyar válság ügyében, miközben telefonon közvetlen kapcsolatban állt Liuval, de beszélgetéseikről részleteket nem tudunk.

Gerő Ernő és Zsukov marsall hívásai szakították félbe. Hruscsov válaszolt a történeteket Liunak, majd hozzátette: „Ön nem ismeri a magyarországi helyzetet, de pillanatnyilag nincs is időnk előzetes konzultációkra. Kérem, jöjjön el az Elnökség holnapi ülésére!” Aztán távozott. Másnap délután Liu meg is jelent az SZKP KB Elnökségének ülésén. A magyarországi események kapcsán Hruscsov tájékoztatta a résztvevőket, hogy a szovjet csapatok bevonultak Budapestre, gyakorlatilag helyreállították a rendet, a válság megoldódott, már csupán néhány stratégiai pont maradt „a banditák” ellenőrzése alatt. A magyar nép örömmel fogadta a Vörös Hadsereg

és a szovjet tankok megjelenését. Reményét fejezte ki, hogy a kínai elvtársak is meg fogják érteni, hogy ezek a lépések feltétlenül szükségesek voltak. Majd azt fejtegette, hogy szemben a lengyel válsággal, amely párton belüli konfliktus, Magyarországot az ellenforradalom veszélye fenyegette. A magyar válságot tehát másként kell kezelni.⁸ Liunak nem volt ellenvetése. Moszkvai útjáról írott jelentése szerint Liu azonnal telefonált Pekingbe, miután Hruscsov távozott tőle, és egyeztetett Maóval. Mivel pontos értesülések híján voltak, úgy döntöttek, egyelőre nem nyilatkoznak a magyar eseményekről. Ezért – eltekintve a *Zsenmin Zsipao* október 27-i számában megjelent cikkektől, amelyek arról tudósítottak, hogy „reakciós erők” kihasználták a diákok békés felvonulását, fegyveres zavargásokat szítottak, és a magyar kormány a rend mielőbbi helyreállítása érdekében arra kényszerült, hogy a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok segítségét kérje – a kínai kormány és a kínai politikusok október 30. előtt általában nem szóltak meg. A történelmi forráskutatások és a tudományos értekezések mind ez ideig nem fordítottak kellő figyelmet erre a hallgatásra.⁹ A csend a magyarországi helyzet folytonos változásával magyarázható. Október 27-én a budapesti kínai nagykövetség már azt jelentette, hogy „megsemmisítették a fegyveres ellenforradalmi erőket”. A következő napon újabb távirat érkezett Pekingbe Nagy Imre aznap délutáni rádióbeszédéről, amelyben a

miniszterelnök általános tűzszünetet rendelt el, bejelentette a szovjet csapatok azonnali kivonulását Budapestről, és ígéretet tett a kormány átalakítására. A nagykövetség erről így írt: „Nagy bejelentése után hallani lehetett, hogy az ágyúlövések fokozatosan elhallgatnak.” Remény van rá, hogy a rend rövid időn belül helyreáll.¹⁰ Október 24. és 28. között a magyarországi helyzet túlzottan képlékeny volt. Október 28-án éjszaka a szovjet pártvezetés – miután a Budapestről visszatért Szuszlovtól értesült a legfrissebb fejleményekről – úgy döntött, hogy támogatni fogja Kádár és Nagy legújabb, Gerő Ernő és Hegedüs András nélküli kormányát, egyetért Nagy bejelentésével, és kivonja a szovjet csapatokat Budapestről és a megszállt országrészekről.¹¹

A Szovjet Katonai Erők Főparancsnoksága még aznap utasítást adott a kivonulási terv kidolgozására. Az elképzelések szerint a Budapestet elhagyó szovjet erők helyét magyar katonai alakulatok vették volna át. Az elkészült terv az időpontot is meghatározta: a magyar hadseregnek október 29-én 20 óra és október 30-án 6 óra között kellett elfoglalnia a kijelölt pozíciókat.¹² Hogy mit gondoltak a kínai vezetők az események illetően fordulatáról, nem tudni, de a *Zsenmin Zsípao* október 28-i és 29-i száma már azt sugallja, hogy a válság hamarosan megoldódik. A magyarországi események kapcsán az olvasható, hogy a magyar kormány felszólította a lázadókat, a megadott időre tegyék le a fegyvert, és a fegyveresek többsége ennek már eleget is tett, az emberek tárgyalásokat sürgetnek, Budapesten átmenetileg tűzszünet van, a kormány és a nép igyekszik helyreállítani a rendet, tárgyalások folynak stb. Mao Ce-tungot talán ezek a történések is befolyásolhatták, amikor úgy döntött, hogy támogatja a szovjet csapatok kivonását szorgalmazó lengyel és magyar követeléseket; a Varsói Szerződést nincs értelme továbbra is életben tartani.

10 „A fegyveres ellenforradalmi erők nagy részét felszámolták.” 1956. október 27. KKL, 109-01041-01, 24. p.; „Utasításokat várunk, hogy milyen álláspontra helyezkedjünk a magyar események kapcsán.” 1956. október 28. KKL, 109-01041-01, 36. p.

11 CHSZD f. 3, op. 12, gy. 1005, l. 54-61; Volkov (1998), 439-441. p. Hegedüs András szerint Nagy Imre úgy tájékoztatta Gerőt és őt, amikor október 28-án délelőtt 11 órakor visszatért a szovjet nagykövetségről, hogy a szovjetek beleegyeztek a magyarországi kormányátalakításba. Hegedüs (1992) 310. p. A kínai nagykövetség jelentése szerint a szovjet csapatok október 28-án este megkezdték a kivonulást Budapestről. Az egyetemisták forradalmi bizottságának követelései, 1956. október 29. KL, 109-01041-01, 54. p.

12 Györkei-Horváth (1999) 70-71. p.

MAO CE-TUNG SZEREPE A MÁSODIK SZOVJET BEAVATKOZÁSBAN

A magyar pártvezetés azonban a felbőszült tömegek láttán nem alakította át a kormányt, az engedmények nem csillapították az indulatokat, sőt a fegyveres bajkeverők malmára hajtották a vizet. A budapesti helyzet egyre bonyolultabbá vált. Október 29-én Moszkva először Szerovtól, majd éjszaka Mikojantól és Szuszlovtól is úgy értesült, hogy a kormány már nem tudja kézben tartani az országot. Hruscsov éppen Liu Sao-csivel tárgyalt a Szovjetunió és a kelet-európai országok viszonyának új alapokra helyezéséről, amikor a hírt kapta. Liu a tárgyalás során Mao véleményét tolmácsolta, javasolva, hogy a szovjet vezetőknek politikai, gazdasági és katonai téren is nagyobb szabadságot kellene adniuk Kelet-Európának. A megbeszélés az éjszakába nyúlt, végül a szovjetek elfogadták a kínai javaslatot. Eszerint másnap a szovjet kormány nyilatkozatot tesz közzé arról, hogy a kelet-európai térség és a Szovjetunió kapcsolatát az egyenlőség alapján szeretnék újraértelmezni.¹³ Hruscsov emlékirataiban megerősíti a kínai dokumentumokban foglaltakat, de azt is megemlíti, hogy a megbeszélésen Magyarország is szóba került. A találkozó hajnalig tartott – emlékezik Hruscsov –, a résztvevők megvitatták a magyar válság részleteit, és latolgatták az események lehetséges kimenetelét. Hruscsov összefoglalta a kínaiak számára a Budapestről érkezett jelentéseket. A szovjet és kínai politikusok teljes nyíltsággal fontolgatták egymás előtt, milyen következményekkel járhat egy-egy szovjet lépés. Felmerült a szovjet csapatok bevetésének lehetősége, de további mérlegelés után úgy döntöttek, elvetik a katonai megoldást. Szóba kerülhetett Mao javaslata is, hogy „hagyják az eseményeket kibontakozni”. A szovjetek végül arra a következtetésre juthattak, hogy a válság fölszámolásához nem vesznek igénybe katonai eszközöket, hagyni fogják, hogy Magyarország a saját útját járja, mivel az új kormány remélhetőleg megoldást talál majd a válságra.¹⁴

Október 30-án a helyzet tovább súlyosbodott Budapesten. Mikojan és Szuszlov aznap jelentésükben már azt írták, hogy „a párt vezető szerveiben tehetetlenség érződik, a pártszervezetekben bomlási folyamatok játszódnak le. A garázdálkodó elemek egyre arcátlanabban viselkednek, elfoglalják a ke-

13 Si (1997) 15–16. p.; Feng–Csin (2003) 604. p.

14 Hruscsov (1997) 359–360. p.

rületi pártbizottságokat, ölik a kommunistákat. A párt fegyveres osztagainak szervezése lassan folyik. Az üzemek állnak. Az emberek otthonaikban

ülnek. A vasút nem működik, a garázdálkodó egyetemista és más felkelő elemek, taktikájukat megváltoztatva, nagyobb aktivitást tanúsítanak.” A rádiót elfoglalták. „A felkelők kijelentették, hogy csak akkor adják le a [fegyvereket], ha a szovjet csapatok elhagyják Budapestet.” A magyar hadsereg kivár, de szimpatizál a felkelőkkel.¹⁵ Aznap 14 órakor a magyar minisztertanács döntött az egypártrendszer megszüntetéséről, 14 óra 28 perckor Nagy Imre be is jelentette a rádióban, és felhívta a szovjet csapatok parancsnokságát, hogy azonnal kezdje meg a csapatok kivonását Budapest területéről. Ígéretet tett arra, hogy a kormány haladéktalanul tárgyalásokat kezdeményez a szovjet kormánnyal a szovjet csapatoknak az ország területéről való kivonásáról, és elismerte a forradalom során létrejött demokratikus helyi önkormányzati szerveket.¹⁶ Az október 28-i terv alapján a szovjet hadsereg 16 órakor beszüntette a tüzet, és megkezdte a kivonulást a fővárosból.¹⁷ A helyzet illetően alakulását szovjet pártvezetőkhez hasonlóan a kínai nagykövetség is pesszimistán ítélte meg. Féltették a követség dolgozóinak biztonságát és a Budapesten tanuló kínai egyetemisták életét, ezért a nagykövetség megkezdte az iratok rendezését és a felkészülést az ország elhagyására.¹⁸

Az SZKP KB Elnöksége ezzel egy időben ülésezett Moszkvában. A KKP javaslatát, az egyenrangú külkapcsolatokról szóló nyilatkozat kiadását vitták meg. A résztvevők a magyar kérdésben is a kompromisszumos megoldás felé hajlottak. Az ülés jegyzőkönyvéből tudni, hogy éppen belefogtak a magyarországi helyzet tárgyalásába, amikor Hruscsov belépett, és beszámolt a jelenlévőknek a Liu Sao-csivel folytatott előző éjszakai megbeszélésről. Azt mondta, hogy tekintettel azon országok véleményére, amelyekben szovjet csapatok állomásoznak, ajánlatos lenne, ha még aznap elfogadnák a KKP által javasolt nyilatkozatot. Ami a népi demokratikus országokból történő csapatkivonásokat illeti, arról a Varsói Szerződés tagállamainak soron következő ülészakán döntenek majd. A Politikai Bizottság minden jelen lévő tagja egyetértett. A döntést követő vita során Bulganyin, noha támogatta a Magyarországnak címzett nyilatkozatot, arról panaszko-

15 Arhiv Prezidenta Roszszijzkaj Federacii (APRF) f. 3, op. 64, gy. 484, l. 122–124. Magyarul: *Hiányzó lapok 1956 történetéből*. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Szerk. Vjacseszlav Szereda–Alekszandr Sztikalin. Budapest, 1993, Móra Ferenc Könyvkiadó, 125–126. p.

16 Volkov (1998) 470–471. p.

17 *Zsenmin Zsipao*, 1956. november 1.

18 Jelentés a magyarországi helyzetről, 1956. október 30. KKL, 109-01041-01, 56. p.

dott, hogy „a kínai elvtársaknak helytelen elképzelésük volt a népi demokratikus országokkal fenntartott kapcsolatainkról”. Molotov azt ajánlotta, hogy haladéktalanul kezdjenek tárgyalásokat a szovjet csapatok magyarországi kivonásáról, és csak később, a többi tagország részvételével tárgyaljanak a Varsói Szerződés sorsáról. Ami pedig azt a kínai javaslatot illeti, hogy „a békés egymás mellett élés öt alapelvének” tiszteletben tartása mellett alakítsák ki a szocialista országok közötti kapcsolatokat, Molotov úgy vélte: „Más elveken alapulnak az állami vonalon fenntartott kapcsolatok, s megint másokon a pártkapcsolatok.” Vorosilov és Kaganovics is osztották az álláspontját. Sepilov azonban kijelentette: „Az események alakulása megmutatta, hogy a népi demokratikus országokkal való kapcsolataink válságban vannak. Széles körben elterjedt a szovjetellenes hangulat. Fel kell tárni a mélyen fekvő okokat.” Ezért javasolta, hogy tartsák tiszteletben a „be nem avatkozás elvét”, és kijelentette, hogy „Magyarország kormányának egyetértésével hajlandók” lesznek kivonulni. Zsukov helyeselte a kivonulást, és kijelentette: „Számunkra ez katonai-politikai lecke.” A Kelet-Németországban és Lengyelországban állomásozó szovjet csapatok kérdése sokkal súlyosabb, mondta, senki sem láthatja előre, mi történik, ha ott maradnak a szovjet erők. A vitát Hruscsov azzal zárta, hogy leszögezte: láthatóan mindannyian egyetértének a nyilatkozat kiadásában.

Ezt követően az Elnökség megvitatta a nyilatkozattervezetet.¹⁹ Késő délután a szovjetek megküldték Liu Sao-csinek a tervezet másolatát, amely tartalmilag megegyezett Liu elképzeléseivel, néhány kifejezést és mondatot pedig egyenesen az ő javaslatából vettek át. A nyilatkozat szövegét este nyolc órakor véglegesítették az ismételten a kínai delegáció részvételével tartott elnökségi értekezleten.²⁰ Jóllehet a kínaiak nyilvánvalóan a Lengyelországban történtek kapcsán vetették fel az ötletet, a külkapcsolatok egyenjogúságáról szóló nyilatkozat a gyakorlatban a magyar válság békés úton való megoldása felé nyitott utat. A lépés arra utalt, hogy két napnyi (október 29–30.) habozás után a szovjet vezetés úgy döntött, lemond a fegyveres fellépésről. S ebben a KKP-nak, láthatuk, döntő szerepe volt.

Egészen eddig a pillanatig sem a kínaiak, sem a szovjetek nem gondoltak egy második fegyveres beavatkozásra. Az események azonban a következő huszonnégy óra alatt drámai fordulatot vettek.

19 CHSZD f. 3, op. 12, gy. 1006, l. 6–14. p.; az SZK KB Elnöksége október 30-i ülésének jegyzőkönyvét magyarul lásd Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 2006. 1956-os Intézet. 172–177. p.

20 Si (1997) 16. p.

Hruscsov az SZKP KB 1957. júniusi plenáris ülésén elmondta, hogy október 30-án kora reggel, amikor Liu Sao-csitól hazaindult, abban maradtak, hogy Magyarországon nem vetik be a szovjet hadsereget. Ezt később emlékirataiban is megerősítette. Otthon aztán elolvasta a magyarországi helyzet további romlásáról szóló jelentéseket. Az Elnökség megvitatta a válság fokozódását, és végül a fegyveres megoldás mellett voksolt. Mivel a kínaiakkal már megállapodtak abban, hogy katonai fellépés nem lesz, Hruscsov október 31-én este az Elnökség tagjainak kíséretében a reptérre hajtott, hogy felszállás előtt közösen tájékoztassák Liu Sao-csit a fordulatról. Mielőtt a kínaiak beszálltak volna a repülőgépbe, a két fél rövid egyeztetésre ült le. A kínaiak – meglepő módon – támogatásukról biztosították a szovjet vezetőket, és kijelentették, hogy egyetértenek a döntéssel.²¹

Hruscsov szerint a szovjet pártelnökség teljesen önállóan határozott arról, hogy csapataival ismételten bevonul Magyarországra. A kínaiak erről homlokegyenest mást mondanak. Si Csö emlékirataiban részletesen beszámol a történetekről. Eszerint a szovjetek még október 30-án reggel megküldték Liu Sao-csinek Mikojan jelentését a helyzet súlyosbodásáról. Mivel a kínaiakhoz nem jutottak el a magyarországi hírek,²² a delegációt meglepte a kialakult helyzet, és egész nap azt vitatták. Végül két lehetőséget vázoltak fel: ki kell vonni a szovjet csapatokat Budapestről, vagy fel kell számolni a felkelést. Liu Sao-csi este felhívta Mao Ce-tungot, hogy megkérdezze, mit mondjanak a szovjeteknek. Mao azt válaszolta, mindkét lehetőségről tárgyalhatnak, de jobbnak látta a fegyveres beavatkozást, feltéve, ha várnak vele, amíg az ellenforradalmárok megmutatják valódi arcukat, és megvárják, hogy a nép tisztábban lásson a kérdésben.²³ Este a kínai és szovjet vezetők a kínai delegáció kérésére rendkívüli értekezletet tartottak.

A megbeszélésen Liu Sao-csi és Teng Hsziao-ping azt bizonygatták a szovjeteknek, nem szabad hagyni, hogy Magyarországon a politikai hatalmat az ellenség vegye a kezébe, ezért a szovjet csapatoknak vissza kell fordulniuk, hogy megvédjék a nép hatalmát. Magyarországon más a helyzet, mint

21 Hruscsov (1997) 359–360. p.; Csao (1997) 968–971. p.

22 November 1-jén érkeztek meg a kínai külügyminisztériumba azok az október 29-i és október 30-i keltezésű táviratok a budapesti nagykövetségről, amelyek a budapesti helyzet súlyosbodásáról számoltak be. Lásd a jelentést a követségi lakásokkal szemközti utcában történetekről, 1956. október 29. KKL 109-01041-01, 51. p.; Jelentés a magyarországi helyzetről, 1956. október 29. Uo. 56. p.; Nagy bejelentései, 1956. október 30. Uo. 57–58. p.

23 Si (1998) 561. p.

Lengyelországban. Az előbbiben a felkelés ellenforradalmi támadásba fordult, és mindent el kell követni, hogy mentsek a menthető. Hruscsov úgy látta, nagyon kellemetlen helyzetbe került, a szovjet csapatok visszafordítása ugyanis Magyarország teljes megszállását eredményezné, ezért inkább úgy döntöttek, hogy nem teszik meg. A kínaiak nem erősködtek tovább.²⁴

Az SZKP KB Elnökségének október 30-i üléséről készített jegyzőkönyv szerint a Moszkvában tartózkodó Pavel F. Jugyin pekingi szovjet nagykövet valamikor éjszaka – közvetlenül azután, hogy az Elnökség úgy döntött, nem lép fel katonailag Magyarországon, és nyilvánosságra hozza az egyenjogú kapcsolatokról szóló nyilatkozatot – elkészítette beszámolóját a Liual és a kínai küldöttséggel folytatott megbeszélésekről. A kínaiak nagyon megértően viselkedtek a magyar válság kapcsán, és a következők iránt érdeklődtek: Mi a helyzet? Kilép-e Magyarország a szocialista táborból? Kicsoda is Nagy? Lehet-e hinni neki? Később Hruscsov is csatlakozott a megbeszéléshez. Mint az ülés jegyzőkönyve rögzíti, Liu ismertette a KKP KB véleményét, „amely szerint a csapatoknak Magyarországon és Budapesten kell maradniuk”. Hruscsov válasza az volt: „Két út van. A háborús: a megszállás útja. A békés: a csapatok kivonása, tárgyalások.” Molotov a kínai javaslattal szimpatizált. Kijelentette: „A politikai helyzet világossá vált. Ellenforradalmi kormány, átmeneti kormány alakult. [...] Tisztáznunk kell viszonyunkat az új kormányhoz. Tárgyalásokat kezdünk a csapatok kivonásáról.”²⁵ Mindez arra utal, hogy a kínai vezetők már október 30-án éjjel egyértelműen közölték új álláspontjukat, miközben a szovjetek még ingadoztak, és döntésképtelenek voltak.

Az október 31-i elnökségi ülés jegyzőkönyve viszont azt mutatja, hogy akkorra már a szovjetek is döntöttek. Felül kell vizsgálni azt az értékelést – mondta Hruscsov –, hogy „a csapatokat ne vonjuk ki Magyarországról és Budapestről”. Ehelyett határozott lépéseket kell tenni a rend helyreállítása érdekében. „Ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat.” A Szovjetunió nem engedheti meg magának, folytatta Hruscsov, hogy Egyiptomon felül odaadja nekik Magyarországot is. „Nincs más választásunk.” Ezt követően ismertette a má-

24 Vu (1999) 51–52. p.; Si (1997) 16–17. p.; Feng–Csin (2003); Csin (1998) 805–806. p.

25 CHSZD f. 3, op. 12, gy. 1006, l. 6–14; Volkov (1998) 457–463. p.

sodik katonai beavatkozás érdekében megteendő lépéseket, többek között egy Kádár vezette ideiglenes forradalmi kormány létrehozásának szükségességét (Münnich lehetne a miniszterelnök, a honvédelmi- és a belügy-

miniszter; továbbá, „Ha Nagy beleegyezik, vegyük be miniszterelnök-helyettesnek”). Az előkészítő lépések közé tartozott a találkozó Titóval, továbbá az egyeztetés Kínával, Csehszlovákiával, Romániával és Bulgáriával is. Hruscsov véleményét és javaslatát a Prezídium egyhangúlag elfogadta. A korábbi magyar kommunista vezetők, Rákosi, Gerő és Hegedüs is jelen voltak az ülésen, és maguk is egyetértettek a döntéssel.²⁶

Október 31-én Liu Sao-csit telefonon keresték a Kremlből. A szovjetek arra kérték a kínai küldöttséget, hogy egy órával korábban menjenek ki a reptérre, mert még beszélniük kell. Hruscsov rögtön közölte Liuval, hogy az Elnökség egész napos vita után megváltoztatta a véleményét, és úgy döntött, hogy támadóan lép fel Magyarországon. Liu Sao-csi egyetértett, de a szovjet katonai beavatkozás elfogadását két feltételhez kötötte: a magyar kormány kérje a szovjet segítséget, és nyerjék meg a magyar nép támogatását az akcióhoz.²⁷

26 Uo. 15–18; Volkov (1998) 479–484. p.; magyarul Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 2006, 1956-os Intézet. 182–184. p.

27 Si (1997) 16–17. p.; Feng–Csin (2003) 604–605. p.; Csin (1998) 805–806. p.

MIÉRT TÁMOGATTA MAO A FELKELÉS LEVERÉSÉT?

Az események bemutatott sorrendje bizonyítja, hogy Mao Ce-tung véleményének október 30. éjszakai megváltozása a magyar válság – egész pontosan a Nagy-kormány – megítélésében alapvető, mondhatni döntő hatással volt a szovjetekre. Maót részben Mikojan és Szuszlov október 30-i távirata – amelyről Liu Sao-csi révén értesült – készítette rá, hogy megváltoztassa álláspontját. Arra, hogy a budapesti kínai követségről érkező jelentések is szerepet játszottak Mao véleményének megváltozásában, más történelmi tények is utalnak. Egy magyar diplomata, Radványi János és Lo Ji-szu emlékei szerint Hao Tö-csing nagykövet nagyon jó viszonyban volt Kádárral. Később megvallotta neki, hogy már jóval a történetek előtt úgy látta, Nagy politikája a kapitalizmus restaurációjához vezethet Magyarországon. Szerinte Mikojan tévedett, amikor támogatta a Nagy-kormányt és a szovjet csapatok kivonását Budapestről, és meg volt győződve róla, hogy az országban csak katonai beavatkozással lehet rendet teremteni. Néhány évvel később – Radványi János emlékezete szerint – maga Mao Ce-tung erősítette meg, hogy Hao Tö-csing helyzetértékelése is hozzájárult álláspontja módosulásához. A kínai vezetés – mondta Mao Ce-tung 1959 májusában a Kínában

tartózkodó, Münnich Ferenc vezette magyar delegáció előtt – figyelmesen követte és napról napra értékelte a magyar eseményeket. A nagykövet jelentései és ajánlásai – s ekkor Mao a Csen Ji külügyminiszter mögött ülő Hao Tö-csingre mutatott – 1956-ban nagy segítséget jelentettek a gyorsan változó magyar helyzet megítélésében. Mao úgy emlékezett, a kínai nagykövetség október végén azt jelentette Pekingnek, hogy a reakciós erők egyre népszerűbbek Magyarországon, és arra figyelmeztetett, ha a Szovjetunió nem mozdítja el a Nagy vezette kormányt, az országban menthetetlenül visszaáll a kapitalista rendszer. Ennek a jelentésnek, valamint a kelet-európai kommunista pártoktól kapott értesüléseknek köszönhetően döntött úgy, kérni fogja Hruscsovot, hogy katonai eszközökkel lépjen fel a magyar revizionistákkal szemben.²⁸

A sors iróniája, hogy miközben Nagy a döntő pillanatban Kínába vetette minden bizalmát, éppen Mao volt az, aki megtette a döntő lépést, hogy a magyar vezetőt és kormányát a mélybe taszítsa. November 1-jén este tíz órakor Nagy sürgősen magához kérte Hao Tö-csinget. Két órán át beszélgettek. Nagy először azt magyarázta, hogy „a párt által a múltban elkövetett súlyos hibák vezettek ehhez a tragédiához”, és hogy „a békés tömegdemonstrációk is azt mutatják, hogy az emberek elégedetlenek”. Az, hogy ellenforradalmi lázadásnak nevezték a megmozdulásokat, még jobban elmérgesítette a helyzetet, a szovjet katonai beavatkozás pedig a robbanásig feszítette a hangulatot. „Ilyen válságos körülmények közepette történt néhány ellenforradalmi és fasiszta akció, de számuk elenyésző volt.” A magyar kormány többször is kérte a szovjet vezetőket, hogy mindezt vegyék figyelembe. Egész idő alatt folyamatosan egyeztettek Mikojjal és Szuszlovval. „Ők ugyanúgy látták és értékelték az eseményeket, mint mi.” Ezek után Nagy rátért a lényegre. Tájékoztatta Haót, hogy a szovjet kormány kiadott egy nyilatkozatot, amely arra utal, hajlandók tárgyalni, mivel elismerik, hogy ha a szovjet hadsereg továbbra is Magyarországon állomásozik, azzal csak olajat öntenek a tűzre. A valóságban azonban ennek épp az ellenkezője történik. A magyar felderítők jelentései szerint „tegnap délutántól mostanáig a szovjet csapatok nemhogy kivonultak volna Magyarországról, hanem két újabb gépesített hadosztály is érkezett az országba”. Ezzel megsértették „a magyar kormány és Mikojan közötti tárgyalásokon kivívott megállapodást”, de ez „ellentétes a szovjet kormány nyilatkozatával” is. Majd szenvedélyesen kijelentette, hogy minden lehetséges eszközzel meg kell akadályozni egy borzasztó tragédiát. „Kommunisták vagyunk. A kabinet fele kom-

28 Radványi (1970) 123., 126. p.

munista. A minisztertanács elnöke kommunista. Mindannyian a szocializmus építését szeretnék tovább folytatni. Mostanra a helyzet válságosra fordult. Hogy a fenébe kerülhettünk ilyen helyzetbe? [...] Nincs más kiút a számunkra, mint hogy az ENSZ előtt vitassuk meg a kérdést, felmondjuk a Varsói Szerződést, és bejelentsük az ország semlegességét.” Nagy szerint a tankok már csupán hatvan kilométerre vannak Budapesttől, és a szovjetek az összes vidéki repülőteret elfoglalták. Ez nyilvánvalóan előre kidolgozott terv alapján történt. A beszélgetés végén Nagy patetikusan megígérte, hogy ha a szovjet csapatok kivonulnak, azonnal vissza fogják vonni az ENSZ-hez intézett folyamodványukat. Hozzátette: „Rendkívül súlyos a helyzet. Kérem, tudassa Mao elnökkel és Csu miniszterelnökkel, arra kérjük a kínai kormányt, hogy járjon közben érdekünkben, és segítsen kieszközölni a szovjet kivonulást.”²⁹ Nagy nem tudhatta és nem is sejtette, hogy Mao azokban a percekben ennek épp az ellenkezőjét határozta el.

Moszkva döntését, hogy másodszor is beveti csapatait Magyarországon, természetesen más külpolitikai tényezők is befolyásolták. Ezek egyike az Egyesült Államok ismételt kijelentése volt, miszerint sem Magyarországot, sem a többi csatlós államot nem tekinti potenciális katonai szövetségésének. A másik fontos befolyásoló tényezőt a szuezi válság jelentette. Ez utóbbi azért, mert Moszkva számára elfogadhatatlan volt, hogy Kelet-Európában is teret veszítsen rögtön azután, hogy a Közel-Kelet kicsúszott a befolyása alól. A szuezi válság hatására a szovjetek amúgy is könnyebben nyúltak a katonai megoldáshoz a magyar kérdés rendezésekor: a Nyugat az egyiptomi felfordulással foglalkozott, és nem volt ideje a kelet-európai ügyekre. Az sem mellékes – többen is utaltak rá –, hogy a magyar válság a többi kelet-európai országban is bomlasztóan hatott, különösen igaz volt ez Kelet-Németország és Csehszlovákia esetében. S ez a KGB-t is aggasztotta. Ha nem számolják fel gyorsan a zavargásokat, a szocialista táboron belül a dominóeffektus elve érvényesülhetett volna.³⁰ Mindkét tényező másodlagos szerepet játszott azonban Mao véleményéhez képest, amikor Moszkva végül a katonai beavatkozás mellett döntött Magyarországon. Hruscsov nagy dilemma előtt állt a kelet-európai helyzet rendezésekor. Annak következtében, hogy Moszkva korábban egynemű politikai és gazdasági direktiókat kényszerített ezekre az országokra, most

29 Hao Tö-csing nagykövet által jelentett események, 1956. november 2. KKL 109-01041-01, 90–91. p.; Nagy és Hao nagykövet közötti találkozáson felmerült kérdések, 1956. november 2. Uo. 97–101. p.

30 Kramer (1996) 370–371. p.; Hu (2004) 118–120. p.

szembe kellett néznie a múltban félreállított, nem sztálinista politikusok előtérbe kerülésével. A szocialista tábor egységét csak az új kelet-európai vezetők elismerésével lehetett volna megőrizni, ők azonban kétségbe vonták a szovjet vezető szerepet, ami egyben a kelet-európai társadalmak tömegeinek véleményét is kifejezte. Ha a változásoknak szabad utat adnak, lazul a szocialista tömb kohéziója, ez viszont magának a Szovjetuniónak a biztonságát fenyegette volna.

A kínai vezetés két alapelvhez ragaszkodott a lengyel és a magyar válság során. Egyrészt – a sztálinizmus bírálatainak ürügyén – a kelet-európai országokkal karöltve igyekezett megszabadulni a szovjet nagyhatalmi sovinizmustól, s ezzel az SZKP vezető szerepétől, másrészt – ezzel párhuzamosan – megpróbált érvényt szerezni a függetlenség és egyenjogúság elvének a szocialista országok közötti kapcsolatokban. Utóbbi főként a lengyel kérdéshez való viszonyulásukban mutatkozott meg. Lengyelország esetében a kínaiak kevésbé szóltak bele a probléma megoldásába, inkább arra használták fel a válság adta alkalmat, hogy elismertessék a szovjet vezetőkkel korábbi hibáikat, és rábírják őket, hozzanak nyilvánosságra egy általános érvényű nyilatkozatot a kommunista tömbön belüli kapcsolatok új alapelveiről. A kínai vezetés örömmel közvetített a Szovjetunió és csatlósai közötti konfliktusokban, a szocialista tábor egységét és szilárdságát hangoztatta, és harcolt minden olyan intézkedéssel vagy törekvéssel szemben, amely ellentétes volt a szocializmus építésével. Ez a kínai törekvés legnyilvánvalóbban a magyar válság során mutatkozott meg.

Többen felvetették már, miért nem arra próbálták rávenni Hruscsovot, hogy Lengyelország esetében változtassa meg a döntését, és ott vesse be a Vörös Hadsereget.³¹ Mao Ce-tung és a kínai vezetés úgy ítélte meg, hogy Lengyelország Moszkva nagyhatalmi sovinizmusát támadja, míg Magyarországon a szocializmus áll a támadások kereszttüzeiben. Mao őszintén támogatta az előbbi célt, de határozottan ellenezte az utóbbit. Az igazság kedvéért meg kell említenünk: akárcsak Moszkva, Mao is tévesen ítélte meg a lengyelországi helyzetet, de tévedett a magyarországi válság kapcsán is. Nagy és kormánya rövidlátó volt ugyan, és számos hibát is elkövetett, de soha nem árulta el a szocializmus ügyét. A Varsói Szerződés felmondása jó részét a szovjet katonai fenyegetés következménye volt.

Kína lengyel és magyar válság során játszott szerepéről az előbbiek alapján bizonyosan állíthatjuk: a szovjet vezetők a kínaiak nélkül, egymaguk döntöttek arról, hogy nem avatkoznak be katonailag Lengyelországban, és

31 Crankshaw (1963) 54. p.

arról is, hogy október 23-án bevonulnak Budapestre. Ezzel szemben Kína döntő szerepet játszott először abban, hogy a szovjet erőket kivonják Budapestről, majd abban, hogy a szovjet hadsereget másodszor is bevessék Magyarországon. Ez a dolgozat azonban még valamire rámutat: Mao Ce-tung elérte célját, bírálta Moszkva nagyhatalmi sovinizmusát, de megőrizte a szocialista tábor egységét, amikor átsegítette Moszkvát a kelet-európai válságokon. Ebből a szemszögből tekintve osztanunk kell azoknak a történészeknek a véleményét, akik úgy látják, hogy Hruscsov egyik legjelentősebb cselekedete 1956 őszén az volt, hogy Kína figyelmét Európára irányította.³² Kelet-európai kérdésekben játszott szerepe révén a KKP új rangot vívott ki magának a nemzetközi kommunista mozgalomban. E perctől kezdve Moszkva vezető szerepét a Pekingből érkező kihívások veszélyeztették.

HIVATKOZÁSOK

[Csen] (2001)

[CSEN CSIEN] CHEN JIAN: *Mao's China and the Cold War*. Chapel Hill–London, 2001, The University of North Carolina Press.

Crankshaw (1963)

EDWARD CRANKSHAW: *The New Cold War: Moscow v. Peking*. Baltimore, 1963, Penguin Books Inc.

Csao (1997)

CSAO JUNG-MU et al. (ford.): *Szulien Kungcsantang Cujhou jiko „fantang” csituan* [Az SZKP utolsó „pártellenes” klikkje]. Peking, 1997, Csungkuo sőhuj csupanső.

Csin (1998)

CSIN CSUNG-CSI et al.: *Liu Sao-csi csuan* [Liu Sao-csi életrajza]. Peking, 1998.

Feng–Csin (2003)

FENG HSIENCSE–CSIN CSUNG-CSI [szerk.]: *Mao Ce-tung csuan, 1949–1976* [Mao Ce-tung életrajza, 1949–1976]. Peking, 2003.

Györkei–Horváth (1999)

JENŐ GYÖRKEI–MIKLÓS HORVÁTH: *Soviet Military Intervention in Hungary 1956*. Budapest, 1999, Central European University Press.

Hegedüs (1992)

HEGEDÜS ANDRÁS: *Hökocsüsze bujjilu fiko szesziang jinhsziang hszia tö shenghuo* [Hegedüs emlékiratai – élet egy eszme árnyékában]. Csen Cse-liu et al. (ford.) Peking, 1992, Sicsie csesi csupansö.

Hruscsov (1988)

Höluhsziaofu bujjilu [Hruscsov emlékiratai]. Peking, 1988, Tungfang csupansö, 1988.

Hruscsov (1997)

NYIKOLAJ SZERGEJEVICS HRUSCSOV: *Voszpominanyija. Izbrannije fragmenti*. Moszkva, 1997, Vagriusz.

Hu (2004)

HU PO: *Lengcsan jinjing hszia tö Hsziumgjali sicsien* [A magyar válság a hidegháború árnyékában]. Peking, 2004, Sicsie csesi csupansö.

Kramer (1996)

MARK KRAMER: New Evidence on Soviet Decision-Making. *Cold War International History Project Bulletin*, 9. (1996/97 Winter).

Radványi (1970)

JÁNOS RADVÁNYI: The Hungarian Revolution and the Hundred Flowers Campaign. *The China Quarterly*, 1970. 43. 121–129. p.

[Sen] (2004)

[SEN CSE-HUA] SHEN ZHIHUA: The Twentieth National Congress of the CPSU, De-Stalinization and Their Impact on the Sino-Soviet Relations. In *Cold War International History Studies*. Sanghaj, 2004, East China Normal University.

Si (1997)

SI CSÖ: Po-Hsziumg sicsien jü Liu Sao-csi fang Su. [A lengyel–magyar válság és Liu Sao-csi moszkvai látogatása]. *Pajmien Csao*, 1997. 2.

Si (1998)

SI CSÖ: *Caj lisi csüzszen senpien: Si Csö bujjilu* [A történelem óriásai mellett. Si Csö memoárja]. Sajtó alá rendezte: Li Haj-ven. Peking, 1998, Csungkung Csungjang Tanghsziao csupansö.

Volkov (1998)

V. K. VOLKOV: *Szovjetszkij Szozuz i vengerszkij krizisz 1956 goda. Dokumenti*. Moszkva, 1998, Roszszipen.

Vu (1999)

VU LENG-HSZI: *Sinien luncsan, 1956–1966: Csung-Szu kuanbszi bujjilu 1–2*. [Tíz év vita, 1956–1966: visszaemlékezés a kínai–szovjet kapcsolatokra]. Peking, 1999, 2000, Csungjang venhszien csupansö.

Zsung (1991)

ZSUNG CSE: Kolimulinkung tö jice hszinnienjenhuj [Újévi fogadás a Kremlben]. In Vajcsiaopu vajcsiaosi piencsisi [Kínai Külügyminisztérium Diplomáciatörténeti Szerkesztősége szerk.]: *Hszincsungkuo vajcsiao fengjün* [Az Új Kína külpolitikai viharai]. 2. köt. Peking, 1991, Sicsie csesi csupansö.

DOMINIKA RAFALSKA-KUŚ

A KÉT OKTÓBER

A magyar és a lengyel forradalom az ötvenes évek lengyel sajtójában

A lengyel sajtó tág teret szentelt a budapesti eseményeknek, jóllehet figyelme akkoriban természetesen a párhuzamosan zajló lengyelországi történésekre összpontosult. Elsősorban a lengyelországi helyzettel foglalkozott, a lengyel változásokat és a lengyel forradalmat „magyar kontextusba” helyezve. A magyar változásokat pedig folyamatosan a lengyelországiakkal összehasonlítva értékelték. A lengyel újságírók előszeretettel hangsúlyozták, hogy Lengyelországnak egyedül azért sikerült elkerülnie a „magyar esetet”, mert a párt „nem árulta el” a lengyel népet, valamint azért, mert a nemzet még egyszer bizalmat szavazott a pártnak. Ryszard Turcki, a *Po Prostu* újságírója sok évvel később erre így emlékezett vissza: „Micsoda hangulat volt! Készek voltunk farkasszemet nézni a golyókkal, készek voltunk Magyarországra utazni, hogy a magyarok oldalán harcoljunk. Csak Gomulka szavára csillapodott lelkesedésünk.”¹ A magyar forradalom új „kontextusba” állította a Lengyelországban folyó változásokat. Sokan felismerték, hogy álmaink és vágyaink, az értékek, amelyekért Lengyelországban harcolunk, máshol is, tágabb határok között is felbukkantak, mások is ugyanazt akarták, mint a lengyelek, és készek voltak céljaikért harcolni is. Ha elolvassuk az abban az időben keletkezett újságcikkek sorát, az a benyomásunk támad, hogy a magyar forradalom új energiát és bátorságot öntött a lengyelekbe. A lengyel sajtó megírta, hogy „a lengyelországi változásokat” lelkesen fogadták Magyarországon – a magyarok a lengyelországi híreket lesték, miközben a lengyelek a magyarországi hírekre szomjaztak. August Grodzicki a *Życie Warszawy*-ban azt írta, hogy a lengyel változások „felgyorsították a budapesti eseményeket”.²

Roman Juryś a Budapesten történeteket a júniusi poznaíni felkeléssel állította párhuzamba. Poznań–Budapest című írásában a két esemény közötti hasonlóságokat elemzi, a tiltakozáso-

1 Lopieńska–Szymańska (1986) 83. p.

2 *Życie Warszawy*, 1956. október 30.

kat ugyanazokra az okokra vezeti vissza, és levonja a következtetést, hogy a budapesti tragédiából a nemzetközi munkásmozgalomnak tanulnia kellene. Úgy vélte, egy ilyen általános tiltakozást nem szabad elfelejteni vagy lebecsülni.³ Andrzej Braun is a lengyelországi és a magyarországi események közötti párhuzamokat sorolja a *Nowa Kultura*-ban megjelent írásában.⁴ Azt állítja, hogy a lengyelek alapvetően ugyanazt a célt akarták elérni, mint a magyarok: hogy normális körülmények között élhessenek. A különbség csak az, hogy Lengyelországban az emberek még hisznek a kommunizmusban, a kommunista pártban, és csak „néhány változást” szeretnének kieszközölni, míg a magyarok „semmi áron” nem kérnek a szocializmusból, elégük lett, és kiléptek a Varsói Szerződésből. A lengyelek részéről ugyanez elképzelhetetlen lenne.

De ahogy Jerzy Piórkowski a *Nowa Kultura*-ban írja: „Egy vörös csillag még nem biztosíték arra, hogy a rendszer valóban haladó jellegű.”⁵ Majd azzal folytatja, hogy Magyarországon a kommunista rendszer túl sok időn át leegyszerűsített válaszokat adott a nehéz kérdésekre – a párt nem akart előrelépni. Lengyelországban ezzel szemben a párt győzött, mivel győzelemre segítette a népet. De Lengyelországgal is megtörténhet még, ami Magyarországgal megesett. Ott is vannak olyanok, akik nem tiltakoznának az ellen, hogy elvegyék nemzeti jogainkat és szabadságunkat.

Valamennyi írásnak az volt a közös, fő üzenete, hogy a lengyelek és a magyarok céljai azonosak. Wiktor Woroszyłski a következőket írta naplójában: „Leülünk a nagy, üres, sötét aulában. Margit és kollégái elmesélik nekem pontosan, részletesen huszonharmadika történetét. [...] Elmondja, milyen jelszavakkal – forradalmi, szocialista jelszavakkal – mentek ki az utcára, s hogy jelszavaikra az ártatlanok legyilkolása volt a válasz. Beszámolnak napról napra a forradalom és a sztálinista ellenforradalom lefolyásáról, s megint csak meggyőződöm róla, hogy nem tévedtünk Varsóban, amikor megláttuk a magyar mozgalomban nemes, hozzánk közel álló tartalmát.”⁶

August Grodzicki hasonlóképpen értékelte az eseményeket a *Życie Warszawy*-ban: a lengyelek és a magyarok a barikád azonos oldalán állnak, s a két nép egyaránt a szabadságért és a szocializmusért küzd. Végezetül kijelentette, hogy a sztálinista időszak hibáinak felszámolása után új eséllyel láthatnak majd hozzá a szocializmus építéséhez.⁷

A lengyel sajtó tömören és óvatosan számolt be a Budapesten történ-

3 *Życie Warszawy*, 1956. november 23.

4 *Nowa Kultura*, 1956. november 4.

5 *Nowa Kultura*, 1956. november 11.

6 Woroszyłski (1990) 15. p.

7 *Życie Warszawy*, 1956. október 30.

tekről. Minden híradásra jellemző volt azonban, függetlenül attól, melyik újságban jelent meg, hogy aggodalommal és szeretettel írt a magyarokról, és ösztönösen szimpatizált törekvéseikkel. A magyarokat mindig segítségünkre szoruló „testvéreinkként” emlegették. De nemcsak verbális úton fejezték ki a magyarok iránti spontán jóindulatunkat. A lengyelek pénzadományokat gyűjtöttek, élelmiszert, gyógyszereket és vérkészítményeket küldtek, hogy a válságban segítsék a magyarokat. Anna Bratkowska a *Po Prostu* stábjából egyike volt azoknak, akik felkeresték Władysław Gomułkát, hogy politikai menedéket kérjenek tőle néhány magyar író számára.⁸ A *Nowa Kultura*-ban a lengyel írók egy magyar néphez szóló nyilatkozatot tettek közzé: „Mint egy olyan ország írói és állampolgárai, mely nagyra tartja a szabadság értékeit, ezúton szeretnénk kifejezni legmélyebb sajnálatunkat a hitelet vesztett vezetési módszerek és a külföldi fegyveres beavatkozás nyomán bekövetkezett vérontás miatt.”⁹ A lengyel sajtó rendszeresen közölte azokat a címeket, ahol le lehetett adni a Magyarországnak szánt adományokat.

A Lengyelország tényleg Lengyelország című cikkében Jerzy Piórkowski az írta, hogy öt nap leforgása alatt a lengyelek több pénzt gyűjtöttek a magyarok számára, mint amennyit ötven nap alatt felajánlottak a varsói Hősök Emlékművének megépítésére.¹⁰ Szerinte a lengyeleket „igazán megmozgatta” a magyar ügy.¹¹ A lengyelek, akiknek a helyzete nem volt sokkal jobb, mint a magyaroké, lenyűgöző méretű segélyszállítmányokat szerveztek.

De a „hivatalos” sajtó sem bírálta a magyar forradalmat. A lengyel lapok és újságok nem felejtették el hangsúlyozni, hogy a budapesti összecsapásoknak „lengyel vonatkozásai” is voltak: a magyarok a Lengyelországban bekövetkezett változások mellett tüntettek, amikor kivonultak az utcákra. Piórkowski így folytatta: „Még most is emlékszem a budapesti egyetemisták tömegére, akik Bem tábornok szobra körül gyűltek össze, hogy a Lengyel-

országból érkező hírek hatására, győzelmünk hírére vörös rózsákat és koszorúkat helyezzenek el.”¹²

A legérdekesebb híradások a budapesti utcákról szóltak. Az akkori lengyel sajtóban számos közvetlen, élő tudósítást olvasni Magyarországról. Leszek Kołodziejczyk cikksorozatát készítette a *Życie Warszawy* számára a budapesti helyzetről.¹³ Budapestieket kérdezett, írt félelmeikről és reményeik-

8 Łopieńska–Szymańska (1986) 83. p.

9 *Nowa Kultura*, 1956. december 2., 1956. december 9., 1956. december 16.

10 Polska jest Polską. *Nowa Kultura*, 1956. november 11.

11 Uo.

12 Uo.

13 Lásd Leszek Kołodziejczyk cikkeit a *Życie Warszawy* 1956. október 30., 1956.

ről, véleményükről és álmaikról. Írásai autentikusak és nagyon „emberiek” voltak – Budapest társadalmi valóságát tükrözték. Interjúalanyait a város lakói közül választotta. Bemutatta tragédiáikat, harcaikat, követeléseiket, fájdalmaikat, és néha érezte keserű kilátástalanságukat. Kołodziejczyk szerint a „lengyel” szó minden ajtót megnyitott előtte, a magyarok meg akarták osztani félelmeiket vele, arra kérték, hogy hasonlítsa össze a Budapesten és a Varsóban történeteket stb.¹⁴

A *Po Prostu* Lengyel ügyek című szerkesztőségi cikke¹⁵ élő tudósítást közölt a budapesti eseményekről. A szenvedélyes írás megállapítja, hogy a Magyarországon történtek hatással lehetnek a lengyel helyzetre, de az egész szocialista táborra is. A szovjet tankok Budapest ellen indított támadását „az internacionalizmus szabályai ellen” való cselekedetként értékelte,¹⁶ mivel minden nemzetnek joga van egyedül dönteni saját sorsáról. A szerző bírálta Moszkva döntését, és hangsúlyozta, hogy a lengyelek voltak az elsők a szocialista táboron belül, akik kiálltak amellett, hogy magyaroknak joguk van harcolni a sztálinista rendszer ellen.

A lengyel sajtó természetesen megpróbált választ találni arra a kérdésre is, hogy mi váltotta ki a budapesti eseményeket. Főként az „MDP sztálinista vezetősége” által a forradalom előtt és alatt elkövetett hibákat tették felelőssé – ezek egyik legékeesebb példája volt a szovjet hadsereg behívása Budapestre –, valamint azt, hogy a kommunista párt „elárulta saját népét”. A forradalmat útjára indító nép – állította a lengyel sajtó – nem akart hátat fordítani a szocializmusnak, csak korrigálni, javítani szeretne volna a gyakorlatot.¹⁷ A budapesti harcok erkölcsileg ártottak a magyar népnek: sokan hitüket veszítették nemcsak az MDP-ben, hanem általában a szocialista eszmében is.¹⁸ A lengyel sajtó írt a magyar–szovjet külkapcsolatok megváltoztatásának szükségességéről is, melyeknek a jövőben az egyenlőségen kell alapulniuk, mivel ez az, amire a magyarok vágnak.

Andrzej Braun a *Nowa Kultura*-ban azt írta, hogy a forradalmat a párt és a nép között kialakult szakadék, az elzárkózás és a nyíltság hiánya okozta, amit hallgatólagosan sokáig elfogadtak.¹⁹

A *Trybuna Ludu* október 28-i számában jelent meg a Szemben a magyar tragédiával című cikk.²⁰ A cikk névtelen szerzője azt elemezte, miként tör-

október 31. és 1956. november 27. számában.

14 *Życie Warszawy*, 1956. november 27.

15 *Po Prostu*, 1956. november 4.

16 Uo.

17 *Życie Warszawy*, 1956. november 4.

18 Uo.

19 *Nowa Kultura*, 1956. november 4.

20 *W obliczu tragedii węgierskiej. Trybuna Ludu*, 1956. október 28.

ténhetett meg, hogy a magyar nép túlnyomó többsége a rendszer ellen fordult. A cikkíró úgy véli, a válasz sokkal bonyolultabb, mint „az ellenségekről, külföldi ügynökökről és ellenforradalomról” szóló magyarázatok. A tragédia forrása szerinte sokkal inkább a sztálinizmus bűneiben és hibáiban, valamint a nép igényeinek teljes félreértésében keresendő.²¹ A magyarokat az keserítette el és ábrándította ki leginkább – állapítja meg az írás –, hogy a magyar–szovjet kapcsolatokat néhány „furcsa” szabály alapján alakították ki, amelyek nem vették figyelembe az ország függetlenségét.

Az Egy válasz az orosz íróknak című cikkében a *Nowa Kultura* lehozta a francia írók levelének szövegét, amely eredetileg a *France Observateur*-ben jelent meg: „Úgy látjuk, hogy a kommunista sajtó a Szovjetunióban alábecsüli a tömegek és a kommunista párt egy tekintélyes részének a szerepét a magyar összecsapásokban.”²²

A lengyel sajtó budapesti tudósításaiban a „demokratizálódásért” és a „szocialista demokráciáért”, azaz nem a polgári demokráciáért folytatott küzdelemlről írt. A „szocialista demokrácia” kifejezést használták akkor is, amikor az úgynevezett lengyel október által kieszközölt változásokról írtak. Jóllehet a lengyel újságírók gyakran hangsúlyozták a lengyel és a magyar célok közötti párhuzamosságokat, felhívták a figyelmet a magyar forradalom néhány új, „hihetetlen” vonására is. A meglepő fordulatok közé tartozott a Varsói Szerződés felmondása, a szovjet hadsereg kivonásának sürgetése, a semlegesség bejelentése, az MDP felbomlása egy időben azzal, hogy az egykori pártok újjászerveződtek.²³

A lengyel sajtó a magyarországi eseményeket természetesen ürügyül használta arra, hogy a lengyelországi szocializmusról vitát nyisson. A vitákból azonban csupán egyetlen következtetést lehetett levonni: a magyaroknak minden áron meg kell védeniük a szocializmust, eszméivel és eredményeivel egyaránt.

A Lengyel ügyek című cikk a lengyel október eredményeit összegezte.

21 W obliczu tragedii węgierskie. *Trybuna Ludu*, 1956. október 28.

22 Odpowiedź pisarzom radzieckim. *Nowa Kultura*, 1956. december 9.

23 Lásd erről Leszek Kołodziejczyk *Dokąd idą Węgrzy?* című cikkét a *Życie Warszawy* 1956. november 4-i számában.

Az írás szerzői helyeselték, hogy a lengyelek kezükbe vették sorsuk irányítását, és maguk döntöttek a jövőjükéről. Lengyelország elkerülte a szovjet beavatkozást. „Nyíltan megmondtuk, hogy nem szeretnénk visszalépni, hogy a pártbizottság által felvetett problémák minket érintenek, és csakis ránk tartoznak, és senki más, csak a lengyel

kommunisták dönthetnek a helyzetünkről. Ez volt az első győzelem a külkapcsolatok új útjának kialakítása érdekében” – olvashatták.²⁴

Roman Zimand *Po Prostu*-ban megjelent írásában úgy jellemezte a magyarországi eseményeket, mint amelyek „sértik a lakosság érdekeit”.²⁵ Annak ellenére, hogy jogosnak tartotta a magyar forradalmat, nyíltan nem bírálta a Szovjetuniót: „A sztálinisták felelősek ezért a tragédiáért, és nemcsak az olyan ortodoxok, mint Rákosi, hanem az olyan liberálisok is, mint Gerő, aki az MDP KB vezetője volt akkor, amikor a szovjet hadsereg beavatkozását kérték.”²⁶

Zimand kijelentette, hogy a magyar forradalom a nemzetközi proletariátus történelmének meghatározó pillanata. „Az októberi napok tragédiája bebizonyította, hogy a sztálinizmus a kisemberek ellen való.” Csak egy nem sztálinista kommunista irányzat mentheti meg a dolgozó nép mozgalmát – tette hozzá.²⁷ Ezért a magyarországi események nemcsak magyar belügynek számítanak, hanem az egész kommunista világ problémájának, amelynek legnagyobb gyengesége, Zimand szerint, az egység hiánya. Ez minden kommunista számára gondot jelentett.

Érdekes betekintést nyújtott a magyar forradalom eseményeibe Marian Bielicki *Po Prostu*-ban megjelent cikksorozata.²⁸ Egyik darabjában²⁹ Bielicki leírta a budapesti Sztálin-szobor ledöntését. Írt a budapesti utcák hangulatáról, a felkelőkkel folytatott beszélgetéseiről, követeléseikről, félelmeikről és reményeikről. A forradalmat spontán eseményként mutatta be, s megírta, hogy senki sem tudta, mennyien vettek részt a harcokban.³⁰ A magyarok bojkottálták a kommunista sajtót. Nyilvános helyeken darabokra szaggatták a hivatalos lapokat mondván, hogy azokat a „szovjetek diktálták”.³¹ Sorait a következő megállapítással zárta: „A magyarok szabad és független Magyarországot szeretnének maguknak. Olyan országban szeretnének élni, ahol az embereket nem zárják börtönbe csak azért, mert egyik vagy másik potentátnak úgy tetszik [...]. Olyan Magyarországot szeretnének, ahol az emberek rendesen, félelem nélkül beszélgethetnek egymással. Olyan Magyarországot, ahol a hatalom a nép kezében van.”³² Bielicki egyik beszélgetőtársa arra a kérdésre, hogy a magyarok szocializmust szeretnének-e vagy sem, a következőt válaszolta:

24 *Po Prostu*, 1956. november 4.

25 Uo.

26 Uo.

27 Uo.

28 *Po Prostu*, 1956. november 25., december 2. és december 9.

29 *Po prostu*, 1956. december 9.

30 Uo.

31 Uo.

32 Uo.

„Mi igazságosságot, szabadságot és őszinteséget akarunk. Ha a szocializmus ezt nem tudja megadni nekünk, akkor nem kérünk a szocializmusból.”³³

Ez a cikk általános jelentőségű és felszólító erejű volt, azon első írások egyike, amelyek azt kezdték feszegetni, vajon valóban a szocializmus-e „az egyetlen megoldás”.³⁴

Az idézett példák rámutatnak a lengyel sajtó magyarországi események iránti érdeklődésének és a magyar forradalom láttatásának néhány jellegzetes vonására. Ilyen volt elsősorban az, hogy a lengyel újságok tág teret szenteltek a magyar felkelésnek, és természetes szimpátiával követték a magyar eseményeket, függetlenül attól, hogy a kommunista párt hivatalos lapjáról vagy a függetlenségi harcot támogató lapokról volt-e szó. A lengyel nép együttérzéssel követte az eseményeket, rokonszenvezett a magyarokkal. Érthető okokból azonban nem a magyar forradalom volt a legfontosabb téma Lengyelországban: a lengyelek – párhuzamosan a magyar forradalommal – elsősorban saját maguk kezdeményezte politikai változásokkal voltak elfoglalva. Budapesti tudósításaikban a lengyel újságok néhány „fő kérdésre” összpontosítottak.

A napilapok mindennap friss jelentéssel szolgáltak a magyar fővárosból. A tudósítók munkája azonban nem volt zavartalan, mert a kapcsolat Budapesttel gyakran megszakadt. Ennek ellenére az újságok első oldalán folyamatosan jelentek meg budapesti tudósítások.

Az írások néhány fontos kérdésre próbáltak meg választ találni: mi vezetett a forradalomhoz? Hogy történhetett, hogy a magyarok elvesztették hitüket a pártban, és vannak, akik már a szocializmust sem akarják? A lengyel újságírók a szocializmus és az egész szocialista tábor jövőbeli lehetőségeit kutatták. Keresték a magyar–szovjet kapcsolatok új és jobb modelljét, és ennek kapcsán vitatták a Szovjetunió szocialista tömbön belüli szerepét. A lengyel sajtó minduntalan hangsúlyozta, hogy minden nemzetnek és minden népnek joga van a függetlenséghez és az önmeghatározáshoz.

A „mi októberünk” emléke mindkét nemzetben másként él. Lengyelországban nem ünnepeljük. A lengyel októbernek sokkal inkább morális, semmint valóságos jelentősége van. Miközben politikai változások sorozatát indította be, ideértve a párt befolyásában történt változásokat is, sok más ponton nem változtatott, pedig a lengyelek szerették volna. Lengyelország október után sem lett demokratikus ország. Az emberek hamar rájöttek, hogy a „demokratizáció”, ami a lengyel októberből indult útjára, üres és tartalmatlan kifejezés csupán. Októ-

33 *Po prostu*, 1956. december 9.

34 Uo.

ber folyamán a lengyelek egy „jobb” és „emberibb” szocializmusért harcoltak, ahogy akkoriban mondták, „a sztálinizmus idején elkövetett hibáktól mentes szocializmusért”. Ám ez is csupán üres kijelentés volt. A rendszer maga volt korrupt és rosszul irányított, de az emberek ezt akkoriban nem értették meg: úgy gondolták, hogy a rendszer eredendően „igazságos” és „helyes”, és néhány változtatás után működőképpé válhat.

Októbereink hasonlóak és ugyanakkor eltérőek is voltak. A magyarok nemet mondtak, kiléptek a Varsói Szerződésből, bejelentették semlegeségüket. A lengyelek számára mindez hihetetlennek hangzott, forradalmi változásokat jelentett. Magyarország magas árat fizetett ellenállásáért és bátorságáért. Október múltán a magyaroknak csak a könnyek és a fájdalom jutott. A lengyelek nem fizettek ekkora árat, de nagyon hamar, amint felismerték, hogy a lengyel október nem hozta meg az igazán lényeges változásokat, a társadalom nagy része elkeseredetté, kiábrándulttá vált. A magyarok sírtak, a lengyelek másnaposak maradtak.

HIVATKOZÁSOK

Łopieńska–Szymańska (1986)

BARBARA N. ŁOPIEŃSKA–EWA SZYMAŃSKA: *Stare numery*. London, 1986, Aneks.

Woroszyński (1990)

WIKTOR WOROSZYŃSKI: *Dziennik węgierski*. Varsó, 1990, Wyd. Więż.

KATARINA KOVAČEVIĆ

A MENEKÜLTKÉRDÉS JUGOSZLÁVIÁBAN

Az 1956-os forradalom következtében mintegy kétszázezren menekültek el Magyarországról.¹ Közülük hozzávetőlegesen száznyolcvanezer magyar keresett menedéket Ausztriában. A felkelés elfojtása után az ország nyugati

1 Az Újvidéki Egyetemen tanító Rókay Péter megkérdőjelezte az adatok pontosságát, bár azokat az osztrák levéltári kutatásokon nyugvó legújabb szakirodalom is átvette: Schmidl (2003) 28. p.; Soós (1998). Rókay szerint több ezer olyan menekült, aki 1945 után hagyta el Magyarországot, a forradalom után megragadta az alkalmat, hogy az ENSZ segítségével elhagyhassa Ausztriát. Ausztria – hogy minél több pénzsegélyhez jusson az ENSZ-től – feltehetően nem tett különbséget a két menekültcsoport között. Soós ugyan elfogadja ezt a számot, de tanulmányának alapos elemzése legalábbis kétségessé teszi, hogy október vége és december közepe között nyolcvanezren kerestek volna menedéket Ausztriában, s őket a magyar-osztrák határ lezárása után még százezren követték volna a húszezer főn kívül, akik 1957 első három hónapjában Jugoszláviába távoztak.

2 Pregled jugoslovensko-mađarskih od-

határát ismét szigorúan ellenőrizték, a menekülés erre kockázatosná vált. Így körülbelül húszezren a déli határon át hagyták el az országot. A hivatalos adatok szerint 1956. október 23-a és 1957. december 31-e között 19 857 magyar állampolgár menekült a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területére. A menekültek közül később 16 374 fő továbbutazott egy harmadik, nyugati országba, 2 773 főt hazatelepítettek, 634 magyart „integráltak a jugoszláv társadalomba”, végül 76 fő további sorsa ismeretlen.² A jugoszláv hatóságok csak a nemzetközi szervezetek – elsősorban az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztossága (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR), valamint az Európai Migráció Kormányközi Bizottsága (Intergovernmental Committee for European Migration, ICEM) – hathatós segítségével tudtak megbirkózni 1958 elejére a menekülthullám okozta gondokkal.

A MAGYAR MENEKÜLTEK FOGADÁSA

A jugoszláv–magyar határon kialakult helyzetről szóló első híradások a vasúti és országúti közlekedés megszakadásáról tudósítottak. A forradalom kitörése után mindössze egy vonat haladt át a határon, Magyarországra is csak néhány földműves érkezett rokonlátogatásra. A déli határszakaszt teljesen lezárták. A szabadkai és zombori vasútállomás tele volt várakozó szerelvényekkel. Fülthanúk beszámolóí szerint Baja és Pécs irányából időről időre ágyúdörgés hallatszott.³ A Jugoszláv Szövetségi Belügyminisztérium Határőrosztályának legkorábbi jelentései arról számolnak be, hogy a szomszédos magyar falvak lakói a határon próbáltak fegyvereket szerezni a felkelők számára. A jugoszláv hatóságok néhányukat lefegyverezték, és őrizetbe vették, másokat haladéktalanul átadtak a magyar szerveknek. A válság idején kb. ezerkétszáz főt fordítottak azonnal vissza a határról. Őket nem számítják a húszezer Jugoszláviába menekült közé.⁴

A két szovjet katonai beavatkozás közötti időszakban főként a magyar határsávban lakó párttagok és párttisztviselők menekültek Jugoszláviába. A jugoszlávok azonban azt tanácsolták nekik, hogy maradjanak a hazájukban, és álljanak ki a szocializmus ügye mellett. Ennek ellenére voltak olyanok is, akiket befogadtak. Október 30-án éjszaka a szegedi ÁVH tizenhét tisztje lépte át Horgos közelében a magyar–jugoszláv határt, és adta át fegyverét a jugoszlávok hatóságoknak. Többen családjukkal együtt érkeztek. Ugyanazon az éjszakán másik tizennégy ávós tiszt a szlovén határszakaszon hagyta el Magyarországot. Közülük néhányan szintén magukkal vitték családjukat. Velük ment a nagykanizsai határőr-parancsnokság néhány tisztje, valamint nagykanizsai és lenti párttitkárok is. Őket a többi menekülttől elkülönítve, vendégként fogadták.⁵ A jugoszláv politikai rendőrség első osztályának napi kimutatásai alapján megállapítható, hogy november 3-ig 178 fő érkezett Jugoszláviába, jobbára ávós tiszték és katonák a családjukkal.⁶ A Jugoszláv Szövetségi Belügyminisztérium menekültekre vo-

nosa. 31. januar 1958. Diplomatski arhiv MIP SCG (Szerbia és Montenegró Külügyminisztériumának Levéltára) DA MIP SCG, PA, 1958, F-71, Mađ-320, No. 31121.

3 *Bilten Tanjuga*, 1956. november 5.

4 Problem mađarskih izbeglica. DA MIP SCG, PA, str. pov., 1958, F-149, UN-594, No. 3719.

5 Uo.

6 Emigranti iz Mađarske. Arhiv Srbije i Crne Gore, Centralni komitet SKJ (Szerbia és Montenegró Levéltára, a Jugoszláv Kommunista Párt KB iratai), ASCG CK SKJ IX-75/V-62.

natkozó első hivatalos közleményét – pontos adatok megjelölése nélkül – november 4-én olvasták be a belgrádi rádióban.⁷

Közvetlenül a második szovjet támadás után ugrásszerűen megnőtt a Jugoszláviában menedéket kereső magyarok száma, jóllehet ekkor még sokan Ausztria felé keresték a szabadságot. Az akkori jugoszláv álláspont szerint kivétel nélkül vissza kellett fordítani őket a határról, vagy át kellett adni a magyar határőrszerveknek. A menekülteket azonban nehéz volt rávenni a gyakran súlyos következményekkel járó visszatérésre. Akik Ausztria felé később sikerrel jártak, továbbadták a jugoszláv határon szerzett tapasztalataikat. Ennek köszönhetően közismert volt, hogy a jugoszláv hatóságok nem engednek be menekülteket az országba.⁸ Így amikor december elején nyilvánosságra hozták a hazatelepítést szabályozó magyar–jugoszláv megállapodást, Nyugaton a menekültek önkéntes hazatelepülési szándékát kétkezdéssel fogadták. A brit külügyminisztérium aggodalmának adott hangot, mivel nyugati újságírók nem lehettek jelen a hazatelepülők első csoportjának útra indításánál.⁹

A jugoszláv hatóságok – a magyar határőrség tisztjein és a belgrádi magyar követség diplomatáin keresztül – addigra már értesítették magyar kollégáikat a legbejártottabb átkelőhelyekről, és ötleteket adtak arra nézve is, hogy magyar oldalról miként lehetne a eredményesebben őrizni a határt.¹⁰ Mivel a teljes határszakaszt nem lehetett ellenőrzés alá vonni, javaslataiknak nem volt foganatja. A magyar–osztrák határ lezárása után egyre többen menekültek Jugoszlávia felé. A teljes magyar–jugoszláv határ hosszában tapasztalható menekülthullám hatására, valamint azok után, hogy a jugoszláv hatóságoknak be kellett látniuk, képtelenség ennyi embert visszafordítani, december elejétől, de főként január és február során Jugoszlávia befogadta a menekülteket.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága hivatalos tájékoztatást is kért a Jugoszláviába érkezett magyar menekültek számáról, mivel a szövetségi kormány addig nem közölt adatokat, ezzel egyidejűleg, november 6-án Jugoszlávia állandó ENSZ-delegátusa révén felajánlotta segítségét.¹¹ A novem-

ber közepén érkezett jugoszláv válasz szerint azonban sürgős a nemzetközi segítség, mert a szövetségi kormány már gondoskodott a mintegy háromszáz menekült ellátásáról. Három héttel később a Menekültügyi Főbiztosság jegyzékben kért választ

7 *Bilten Tanjuga*, 1956. november 5.

8 Lásd 4. lábjegyzet.

9 *Bilten Tanjuga*, 1956. december 8.

10 Lásd 4. lábjegyzet.

11 DA MIP SCG, PA, 1956, F-50, Mađ-100, No. 419173.

Jugoszlávia állandó genfi képviselőjétől, mert a nyugati sajtóban cikkek jelentek meg arról, hogy Jugoszláviában bántalmazták a foglyokat, és akaratuk ellenére hazatérésre kényszerítik őket. Az UNHCR ismételten pontos adatokat sürgetett a menekültek számáról.¹² Az ENSZ és a nyugati újságírók szünni nem akaró nyomására Jugoszlávia végül utasította a szövetségi belügyminisztériumot, hogy a mintegy háromhétnyi elzárkózás után hozták nyilvánosságra a menekültkérdésre vonatkozó hivatalos adatokat. Ezek szerint november végéig 471 menekült érkezett Jugoszláviába, majd november 30. és december 6. között újabb 442. Hazatért 141 menekült, 302 Nyugatra szeretne távozni, a fennmaradó 470 szándékairól a jelentés nem tesz említést.¹³ A nyugati megfigyelőket meglepték ezek az adatok. A helyi lakosságtól szerzett értesüléseik alapján ugyanis úgy becsülték, hogy jóval többen, két-három ezren menekültek Jugoszláviába.¹⁴

A bevándorlók számának jelentős megugrása miatt Jugoszlávia végül december közepén maga kérte a UNHCR segítségét. December második felében a menekültek száma gyakorlatilag megkétszereződött, és az ütem még utána sem lassult le. A menekültáradat 1957. január 15. és február 1. között tetőzött, amikor is számuk két hét alatt 5 391-ről 15 321-re nőtt, amint azt az alábbi táblázat is mutatja:

A magyar menekültek száma¹⁵

1956. november 5.	183
1956. november 16.	403
1956. december 1.	690
1956. december 15.	972

12 DA MIP SCG, PA, 1956, F-50, Mađ-100, No. 421778.

13 *Bilten Tanjuga*, 1956. december 9. Az említett 470 főt a jelentés elkészítése előtt még valószínűleg nem vetették alá a későbbiekben tárgyalandó vizsgálatnak, és ezért maradhattak ki a felsorolásból.

14 *Bilten Tanjuga*, 1956. december 11. A jugoszlávok nem szerepeltettek a statisztikákban mintegy 1200 menekültet, mivel többségüket még két héten belül hazaküldték Magyarországra. Ha őket is számításba vesszük, az eredmény megközelítette volna a nyugati becsléseket. Néhány menekültnek elsősorban a kezdeti időszakban sikerült észrevétlenül átkelnie a határon. Ők – főként vajdasági rokonok vagy barátok segítségével – elkerülhették, hogy a jugoszláv hatóságok regisztrálják őket, s így a hivatalos menekültlistákban sem szerepelnek.

15 Pregled mađarskih izbeglica u FNRJ. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 432638.

1957. január 1.	1748
1957. január 15.	5391
1957. február 1.	15321
1957. február 15.	17951
1957. március 1.	18313
1957. március 15.	18579

Jugoszlávia viszont csak körülbelül tízezer menekültnek tudott szállást és ellátást biztosítani, s ezért egyre jobban sürgette a nemzetközi segítséget. Annak ellenére, hogy August Lindt, az ENSZ menekültügyi főbiztosa már január végén bejelentette, hogy a Jugoszláviába érkező magyar menekültáradat nemzetközi ügynek számít,¹⁶ sokáig szinte semmi sem történt. Jugoszláv újságírók Svetislav Stefanović belügyminiszterrel készített interjúja azt a célt is szolgálhatta, hogy a jugoszláv kormány nyomást gyakoroljon a nemzetközi közösségre, és elősegítse azoknak a magyar menekülteknek a továbbutazását, akik valamelyik nyugati országban kívántak letelepedni. A szövetségi belügyminiszter kijelentette, hogy a magyar menekültek ügye meghaladja Jugoszlávia lehetőségeit, és az ENSZ-nek kellene gondoskodnia a megoldásról. 1957 februárjáig szerinte Jugoszlávia elenyésző segítséget kapott csupán. Hozzátette, úgy látja, hogy sok menekült azért választotta a visszatérést Magyarországra, mert már nem hitt abban, hogy valaha is továbbutazhat egy nyugati országba.¹⁷ Stefanović képmutató nyilatkozata ellenére közismert volt, hogy a jugoszlávok és a magyarok erős propagandát fejtettek ki a hazatelepülés mellett.

Március közepe és 1957 vége között csupán mintegy ezer fő lépte át a határt, ami az év elején tapasztalt menekültáradathoz képest elenyésző volt. A menekültáradat apadásával egyidejűleg azonban megváltozott a jugoszlávok politikája is. Augusztus után a jugoszláv hatóságok már nem nyújtottak menedéket a Magyarországról érkezők számára. Attól kezdve – egy titkos magyar–jugoszláv megállapodás alapján – szinte minden újonnan érkezőt átadtak a magyar határőröknek. Szeptember elején azonban egy szegedi napilap megszéllőztette két magyar menekült esetét, akiket a jugoszlávok visszaküldtek, és akiket azonnal perbe fogtak Magyarországon.¹⁸

Vitathatatlan, hogy Jugoszlávia csak korlátozott mértékben tudott gondoskodni a magyarok ellátásáról.

16 *Bilten Tanjuga*, 1957. január 25.

17 *Politika*, 1957. február 17.

18 Lásd 4. lábjegyzet.

1957 első két hónapjában egyre több és több szálláshelyre volt szükség. Nem voltak menekülttáborok, a me-

nekültek között sok volt a gyerek. A jugoszláv hatóságok ezért üresen álló vendéglátóhelyeken szállásolták el a magyarokat. 1956. december 15-e és 1957. márciusa között a menekülttáborok és egyéb befogadóhelyek száma hétről harminchétre emelkedett.

A Rijekától északra fekvő hegyes vidéken, a Gorski Kotar-i Gerovóban volt a legnagyobb menekülttábor, a nagyobb településektől és forgalmasabb útvonalaktól távol, de közel az olasz határhoz. A táborban nem volt folyóvíz, orvosi vagy egyéb ellátás.¹⁹ A jugoszlávok szempontjából Gerovo tökéletes gyűjtőtábor volt azok számára, akik valamelyik nyugati országba akartak továbbutazni. Amikor a menekültáradat megindult, a magyarokat ebbe a táborba irányították, amíg az elviselhetetlenségig meg nem telt: már három menekültnek kellett két ágyon osztoznia.²⁰ Az átmeneti táborokban biztosított nyomorúságos életkörülmények és az idegenforgalmi idény beindulása miatt április végéig 9774 menekültet átköltöztettek.²¹ Hat tábort sietve átalakítottak. Ilyen volt a Novo Mestóhoz közeli Bizeljsko, a Szarajevó melletti Sokolac, a Duna menti Ilok és Macedóniában Kucevo. A čakoveci tábor területét megnövelték, a gerovóiába bevezették a folyóvizet, és új konyhát építettek. Az átalakításoknak köszönhetően 1957. áprilisától 4700 fővel több menekült számára volt hely, de még így sem tudták megoldani 5074 fő átköltöztetését az idegenforgalmi szálláshelyekről.²²

A magyar menekültek a szövetségi belügyminisztérium hatáskörébe tartoztak. A minisztérium gondoskodott a táborhelyek kijelöléséről, a tábori szabályok kidolgozásáról stb. Miután az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának Átmeneti Irodája megkezdte működését, a szövetségi külügyminisztérium és a szövetségi belügyminisztérium részvételével 1957. március 6-án felállt a Menekültügyi Vegyes Bizottság. Ez a bizottság tartotta a kapcsolatot az Átmeneti Iroda és a jugoszláv szervek között.²³

19 Kosanović (2005) 91. p.

20 *Bilten Tanjuga*, 1957. szeptember 12.

21 Lásd 16. lábjegyzet. Dušan Kosanović, aki akkoriban a szövetségi belügyminisztériumban dolgozott, és orvos-aszisztensként a menekültek ellátásával volt megbízva Rab szigetén, tanúsítja, hogy a sziget minden szállodája tele volt az odaküldött 700-750 magyar menekülttel, noha hivatalosan csak 600 magyar volt ott elszállásolva. A szigeten nem volt állandó orvos, Goli Otokról – ahova a szovjetbarát kommunistákat száműzték az 1948-as szakadás után – járt át rendszeresen egy doktor. A kezdetben Rabon elszállásolt menekülteket 1957. márciusának végén aztán a boszniai Sokolacba szállították át. Kosanović (2005) 98. p.

22 Lásd 15. lábjegyzet.

23 DA MIP SCG, PA, 1957, F-57, Mađ-

100, No. 46590. A bizottság tagjai között volt Olga Milošević, a Jugoszláv Vöröskereszt főtitkára és Ljubivoje Stefanović ezredes, a jugoszláv politikai rendőrség magas rangú tisztje.

24 *Bilten Tanjuga*, 1957. január 31.

25 A slankameni M. Popović szerint a településükön átmenetileg idegenforgalmi szálláshelyeken elhelyezett menekültek nem voltak mindig és mindenütt elszigetelve a külvilágtól. Annak ellenére, hogy az udvarokat körülzárták és őrizték, a fiatalabb menekültek a földszinti ablakokon át könnyűszerrel kijártak az utcára, és érintkeztek a helybeliekkel. Ő is összebarátkozott egy fiatalemberrel, és segítette egészen addig, amíg tovább nem utazott Svájcba. A férfi később ajándékot is küldött a családjának Svájc-ból, hogy megköszönje segítségüket és támogatásukat. M. Popović közlése, 1994. január.

26 Memorandum o zapažanjima jedne američke delegacije, koja je posetila neke izbegličke logore. 22. jul. 1957. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 432638.

kijelölt tábort, de belépni is csak engedéllyel lehetett. Látogatókat is csupán az örök jelenlétében fogadhattak, ami lehetetlenné tette az őszinte beszélgetést. A menekültek nem mozoghattak szabadon, és semmiféle kapcsolatot nem tarthattak a külvilággal, még újságokat sem kaphattak. Éhségre panaszkodtak, annak ellenére, hogy állítólag megkapták a napi szükségletüket. Ezek a körülmények, valamint a véget nem érő várakozás sokszor megtörte elszántságukat.²⁶

1957. május 28. és június 3. között néhány újságíró végiglátogathatta a menekülttáborokat. A Menekültügyi Főbiztosság meghívására érkeztek, de a szövetségi tájékoztatásügyi minisztérium látta őket vendégül. Eljutottak

A menekültek táborbeli életéről a nemzetközi szervezetek és az újságírók beszámolóí alapján alkothatunk képet. A bánásmód a kommunista rendszer jellegéből fakadt. Megérkezésük után a határhoz közeli átmeneti táborokba, Koprivnicába, Palićba vitték a menekülteket. Itt a jugoszláv politikai rendőrség feljegyezte adataikat, és alaposan kikérdezte őket, majd kijelölték szálláshelyüket. A gyermekek szüleikkel maradhattak. A családokat általában a horvát tengerparti szállodákban, főként Rijeka közelében vagy vidéken szállásolták el, az egyedülállóknak a kevésbé kényelmes táborokkal kellett beérniük Gerovóban és Čakovecban.²⁴ Később – a menekültek szándékainak megfelelően – a továbbutazók, hazatelepülők és letelepülők központjaiban osztották el őket.

A táborok nagyon különbözőek voltak. Legtöbbjüket szögesdróttal vették körül, és állandó rendőri felügyelet alatt tartották. A menekültek nem érintkezhetek a helyi lakossággal.²⁵ A belügy külön engedélye nélkül senki sem hagyhatta el a számára

Fehértemplomba, Eszékre, Gerovóba, Rijekába és Opatijába. Az érkezésükkel kapcsolatos előkészületeket minden táborban a belügyminisztérium tisztségviselői irányították.²⁷

Az óvintézkedések ellenére az idelátogató újságírók negatív benyomásokat szereztek a tábori életéről. Menekült- vagy koncentrációs táborok? címmel jelentek meg beszámolóik az osztrák és német sajtóban.²⁸ Úgy találták, hogy Gerovóban a legelviselhetetlenebbek a körülmények, Fehértemplomban pedig a legjobbak, mivel ott csak gyerekeket és fiatalokat szállásoltak el. A tábor vezetői itt többek között angol és francia tanfolyamokat, helybéli gyerekek részvételével sportversenyeket és más programokat is szerveztek a fiatalok számára, hogy enyhítsék a nyugati vízumhoz jutásig szükséges gyötrelmesen hosszú várakozást.²⁹

Az ICEM nem végleges adatai szerint a Jugoszláviába érkezett magyar menekültek több mint fele 18 és 35 év közötti volt, a harmaduk 18 év alatti, és csak elenyésző hányaduk volt 55 évnél idősebb. Egy hozzávetőleg tizenegyezer fős mintán elvégzett felmérés alapján megállapíthatjuk, hogy közülük több mint 3000 volt szakmunkás, 1900 betanított munkás, 500 földműves és 1600 egyetemista vagy tanuló.³⁰

Jugoszláviának jelentős anyagi terhet jelentett a magyar menekültáradat. 1956 végén a kormány már arról értesítette az ENSZ genfi irodáját, hogy addig ötvenezer dollárt, azaz naponta és fejenként három dollárt költött a menekültekre. Az élelemre és a szállásra fordított költségeken kívül ez az összeg tartalmazta a ruhaneműre, gyógyszerekre, a határtól a táborba szállításra, illetve továbbutazás esetén a táborból a határra szállításra fordított kiadásokat is.³¹ Ez az összeg mindazonáltal – a menekültáradat felduzzadása miatt – 1957. január végére elérte az 1 108 763 dollárt. 14 105 menekült egynapi, például január 30-i ellátása a jugoszláv kormánynak huszonötezer dollárba került.³² Március közepén a szövetségi kormány döntése nyomán a szövetségi belügyminisztérium hárommilliárd dináros (kb. ötmillió dollár) kölcsönt vett fel 6 százalékos kamattal a Nemzeti Bank-

27 Beleške sa sastanka Komisije za izbeglice DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 432638.

28 *Bilten Tanjuga*, 1957. június 4.

29 Uo. 1957. szeptember 12.

30 Izveštaj ICEM direktora. 22 mart 1957 DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 432638.

31 Telegram jugoslovenske vlade stalnom predstavniku u Ženevi. 26. decembar 1956. DA MIP SCG, PA, 1956, F-50, Mađ-100, No. 422556.

32 Pitanje troškova i problem emigracije mađarskih izbeglica DA MIP SCG, PA, 1957, F-58, Mađ-100, No. 415422.

tól, hogy ebből fedezze a menekültek szállásköltségét és eltartását. A szövetségi kormány ez idő tájt végzett felmérése március 1-je és július 1-je között kétmillió dollárra becsülte a menekültekre fordítandó kiadásokat. Érthető tehát, hogy a belügyminisztérium kölcsönre szorult. Szerencsére azonban ekkorra már fejenként egy dollárra csökkentek a napi kiadások. A Nemzetközi Vöröskereszt és más nemzetközi szervezetek útján kapott segélyeknek köszönhetően ugyanis jelentősen kevesebbet kellett élelemre költeniük. 1957 első fél évében a kiadások így 5 756 763 dollárra rúgtak, s az év második felére több mint nyolcmillióra számítottak. Az év közepére az ENSZ a jugoszláv kiadásoknak csak 7,4 százalékát térítette meg.³³ A Jugoszláviának járó pénzügyi segély még a magyar menekültek végleges letelepítése után egy évvel is lezáratlan kérdés maradt.

A MAGYAROK HAZATELEPÍTÉSE

A jugoszláv hatóságok kezdettől arra törekedtek, hogy a menekülteket mielőbb hazatelephessék. Jugoszlávia el akarta kerülni a nyugati or-

33 Pitanje troškova i problem emigracije mađarskih izbeglica DA MIP SCG, PA, 1957, F-58, Mađ-100, No. 415422.

34 Beleške o pregovorima dve delegacije. 9. novembar 1956. DA MIP SCG, PA, 1957, F-58, Mađ-100, No. 415422.

35 Uo. A jugoszláv küldöttséget Slobodan Šakota (a delegáció vezetője), Vice Selak ezredes, Anton Kacijan és Milan Milanko, a magyar delegációt Mányik Pál ezredes (a delegáció vezetője), Terék Elemér és Barity Miklós alkották.

36 Találtam egy érdekes feljegyzést A. Kacijantól, aki Barity társaságában két táborban járt, a Ptujhoz közeli Borlban, ahol 39 menekült volt, valamint a 65 fős eszéki táborban. A borli táborban 14 menekült, főként katonák és tisztek, azt választották, hogy hazatérnek, míg Eszéken, ahol sok egyetemistát és mun-

szágok és a nemzetközi szervezetek bevonását a probléma megoldásába, s kizárólag a menekültáradat okozta anyagi terhek miatt kényszerült arra, hogy az ENSZ segítségét kérje.

A magyar szervek 1956 novemberének második felében érdeklődtek először a menekültek iránt. A magyar kormány kérésére Jugoszlávia fogadta azt a magyar küldöttségét,³⁴ amely három alkalommal tárgyalt a jugoszláv megbízottakkal: november 22-én és 23-án Zágrábban, valamint november 28-án Belgrádban.³⁵ A zágrábi megbeszéléseken megegyeztek abban, hogy felállítanak három albizottságot, amelyek felkeresik a menekülttáborokat, és elbeszélgetnek a menekültekkel. A látogatásokra november 23. és 27. között került sor.³⁶ A küldöttségek tagjai később Belgrádban ismét talál-

koztak, és összeállítottak egy 141 fős listát azoknak a nevével, akik a hazatérést választották.³⁷ A következő napon, november 29-én aláírták a hazatelepítési megállapodást, és meghatározták, hol és miként adják át a magyar hatóságoknak az érintetteket. Két zónát (Kotor–Murakeresztúr és Horgos–Röske) jelöltek ki, s itt felálltak a hazatelepítést lebonyolító jugoszláv–magyar szervek. December 7-én és 9-én került sor az első átadásokra. Ugyanakkor mindent visszaszolgáltattak, amit a menekültek átvittek magukkal a határon – főként fegyvereket, amelyek a Magyar Népköztársaság tulajdonát képezték.³⁸ Az összes további hazatelepítés a novemberi egyezmény értelmében történt. Mivel nyugati újságírók nem lehettek jelen a december 7-i első átadásnál Horgoson, többen megkérdőjelezték a hazatelepülés önkéntességét. A sajtó híradásai általában negatívan ítélték meg a jugoszláv lépést. Az általános bizalmatlanság csak erősödött, mivel a jugoszláv hatóságok újra és újra megakadályozták, hogy a menekültek találkozhassanak a Menekültügyi Főbiztosság képviselőivel.

December közepén Jugoszlávia egy második magyar bizottság beutazását is engedélyezte, azonban a delegáció 1957. január végéig nem érkezett meg.³⁹ Akkor a menekültek számának bosszantó megrugása miatt a magyar külügyminiszter megújította a magyar kérést. A jugoszlávok megadták az engedélyt, de figyelmeztették Barity Miklóst, hogy Amir Hoveyda, az ENSZ menekültügyi főbiztosának megbízottja, aki akkor éppen Jugoszláviában tartózkodott, már jelezte, hogy maga kívánja felügyelni a Magyar–Jugoszláv Hazatelepítési Bizottság további munkáját.⁴⁰

Február 1-jén tartották az új magyar–jugoszláv vegyes bizottság első értekezletét. Itt, miután tájékoztatták a magyar küldötteket a menekülteket érintő legfontosabb kérdésekről, elfogadták az UNHCR-megfigyelők jelenlétét, döntöttek a közös határ védelmének érdekében megteendő közös lépésekről, és megállapodtak a magyar és jugoszláv propaganda összehan-

kást tartottak, senki sem akart visszamenni Magyarországra. Legtöbbjük még beszélgetni sem volt hajlandó Barity Miklóssal, és megfenyegették, hogy a Drávában dobják. DA MIP SCG, PA, 1957, F–50, Mad–100, No. 420674.

37 Később kilencen megváltoztatták a döntésüket.

38 Lásd 34. lábjegyzet.

39 Beleška o razgovoru između jugoslovenskih i mađarskih predstavnika u Beogradu. 22. decembar 1956. DA MIP SCG, PA, 1956, F–50, Mad–100, No. 422203.

40 Beleška o razgovoru načelnika Prvog odeljenja, F. Babića sa M. Baritijem. 23. januar 1957. DA MIP SCG, PA, 1957, F–57, Mad–100, No. 41685.

golásáról is. Megegyeztek a külföldi megfigyelők tevékenységének engedélyezésében. Hozzájárultak, hogy a magyarok levetíthessék a magukkal hozott filmeket, és újságokat osztogathassanak a táborokban. A későbbi megbeszéléseken szóba került egyes magyar határőregységek áthelyezése is a magyar–osztrák határról. A déli határt az idő tájt ténylegesen megerősítették,⁴¹ de ezzel az intézkedéssel sem tudták útját állni a Jugoszláviába tartó menekültáradatnak. A magyarok a közös határszakasz jugoszláv oldali megerősítését közvetett úton próbálták kérelmezni. A találkozó végén öt albizottságot állítottak fel. Ezek feladata lett a táborok meglátogatása.⁴²

A vegyes bizottság következő ülésére 1957. február 12-én került sor. A főbiztos munkatársa, Pierre Bremont is részt vett rajta.⁴³ Szenttamást és Eszéket jelölték ki a hazatelepítendőek gyülekezőhelyéül. Megállapodtak abban, hogy február 14-én a Szabadka–Kelebia zónában adják át a hazatelepülőket, majd két nappal később Pélmonostor–Magyarbólynál.⁴⁴ A jugoszláv belügyminiszter bejelentése alapján ez alatt a két nap alatt 753 magyar állampolgár tért haza, s ezzel 976-ra emelkedett az addig hazatelepültek száma.⁴⁵ A vegyes bizottság két csoportban folytatta a táborokban a munkát, kezdetben a főbiztos által küldött megfigyelők nélkül, majd február 18. után a megfigyelők jelenlétében. A magyar megbízottak szót emeltek a hazatelepítést nyíltan ellenző Victore Jacot des Combes UNHCR-megfigyelő ellen.⁴⁶

Mányik Pál február első felében tartózkodott Jugoszláviában. A vegyes hazatelepítési bizottság magyar delegáltjainak vezetője szakszervezeti küldöttséggel érkezett Jugoszláviába. Sa-

41 Lásd 34. lábjegyzet. Néhány nap alatt kétezer Jugoszláviába tartó magyart fogtak el a határon.

42 Uo.

43 Beleške sa sastanka zajedničke komisije. 14. februar 1957. DA MIP SCG, PA, 1957, F-72, Mad-430, No. 432638.

44 Uo.

45 *Politika*, 1957. február 17.

46 Lásd 43. lábjegyzet.

47 Beleške sa razgovora između F. Babića i P. Manjika. 7. februar 1957. DA MIP SCG, PA, 1957, F-57, Mad-100. No. 43759.

ját maga kezdeményezte a találkozást a külügyminisztérium első osztályának vezetőjével, Filip Babićtyal. Hosszú beszélgetésük alatt óvatosan felvetette a magyar–jugoszláv határ teljes lezárásának gondolatát, és megpendítette az összes menekült hazatoloncolásának lehetőségét.⁴⁷ Jugoszlávia mindazonáltal csak 1957 augusztusában teljesítette a határ lezárására vonatkozó magyar kérelmet. A menekültekre nehezedő egyre erősebb nyomás ellenére az is lassította a hazatelepítést, hogy a magyar küldöttek között a

menekültek ávós tiszteket véltek felismerni. Az is közismert volt, hogy az első csoport hazatérővel a határon nem bántak kesztyűs kézzel. A menekültek sok olyan levelet kaptak Magyarországon maradt barátaiktól, rokonaitól, amelyekben arra kérték őket, hogy semmilyen körülmények között se térjenek haza.⁴⁸ Jóllehet a jugoszláv és magyar hivatalos szervek elégedetlenek voltak a hazatelepülést választók alacsony száma miatt, a nyilvánosságra hozott adatok alapján megállapítható, hogy a hazatelepülők száma így is megkétszereződött azok után, hogy a táborokba beengedték a magyar megbízottakat. Február 16. és április eleje között a visszatérést választók száma 976-ról 2107-re emelkedett.⁴⁹

1957 áprilisa után a magyar hatóságok szinte semmit nem tettek a hazatelepítés felgyorsítása érdekében. Csak 1957 augusztusában érkezett – a jugoszlávok kezdeményezésére – egy újabb magyar küldöttség. A jugoszlávok szerint Magyarország április és július között, amikor még csak alig egy-két menekült utazhatott tovább, és sokan úgy látták, hogy szinte lehetetlen lesz vízumot kapni egy nyugati országba, nem élt a kínálgó alkalommal, hogy hazatelepülők toborozzon.⁵⁰ Júliusban a belgrádi magyar nagykövetség szóban közölte a külügyminisztériummal, hogy a magyar kormány ezentúl nem nyomozza le egyenként a hazatelepülni kívánókat, annak érdekében, hogy felgyorsítsák a folyamatot.⁵¹ A szövetségi belügyminisztérium jelentése szerint akkor már 2 447 főt küldtek vissza Magyarországra. Sokan közülük azért tértek haza, mert megtörték, és reményüket veszítették. Mikor 1957. augusztus 20-án végre megérkezett Jugoszláviába a régóta várt magyar küldöttség, már több nyugati ország küldöttsége is a menekültek végleges letelepítésén dolgozott. Tevékenységük értelemszerűen a hazatelepítési bizottság munkájába ütközött, és csökkentette annak hatékonyságát.

A jugoszláv hatóságok ugyan együttműködtek a magyarokkal a menekültkérdésben, mégsem lehet azt állítani, hogy a két fél igazán megbízott volna egymásban. A magyar titkosszolgálat ügynökei állítólag beépültek a menekültek közé.⁵² A magyar nagykövetség diplomatái is tudtak erről, de ha egy-egy ügynök lelepleződött, tagadták a velük való kapcsolatot. A lebukott ügynököket titokban adták át a magyar határőröknek, mert a szövetségi belügyminisztérium nem akarta nyilvánosságra hozni az eseteket.

48 Problem mađarskih izbeglica DA MFA, PA, 1958, F-149, UN-594, No. 3719.

49 *Politika*, 1957. április 2.

50 Lásd 48. lábjegyzet.

51 Feljegyzés, 1957. július 9. DA MIP SCG, PA, 1958, F-58, Mađ-100, No. 15422.

52 Lásd 48. lábjegyzet. A jugoszlávok négy magyar ügynököt lelepleztek le a táborokban.

Jugoszlávia a magyar menekültek Nyugatról történő hazatelepítésében is részt vállalt. Sokszor jugoszláv határőrök közvetítésével adták át a magyaroknak azokat a menekülteket, akik hivatalos papírok nélkül tartózkodtak Olaszországban. Más esetekben a jugoszláv hatóságok segítették elő azoknak a magyar emigránsoknak a hazatelepülését, akik korábban az idegenlégióban szolgáltak Algériában. Őket jugoszláv hajókon szállították Marokkóból Rijekába, majd Jugoszlávián át a magyar határra.⁵³

A példák jól érzékeltetik, milyen bonyolult volt a két ország viszonya a válság hónapjaiban. A magyarok – a bizottság tagjai, hivatalos kiküldöttek, a belgrádi nagykövetség diplomatái egyaránt – a kezdetektől arra törekedtek, hogy rávegyék a jugoszlávokat: adják át a Nyugatra távozott magyar menekültek névsorát, s azzal együtt életrajzukat és új laccímüket is. A magyar nagykövet még tárgyalt is erről a jugoszláv belügy- és külügyminiszterrel, de mindketten mereven elzárkóztak a kéréstől. A listákat csak 1958 szeptemberében adták át a magyar hatóságoknak.⁵⁴

A hivatalos statisztikák azt mutatják, hogy 835 fiatalkorú volt a 2766 hazatelepült között. Az összes menekült között 1545 gyerek, illetve tizennyolc év alatti, szülő nélküli menekült volt. Ők külön problémát jelentettek.⁵⁵ A Főbiztosság ajánlásai alapján a külügyminisztérium jogi osztálya azt javasolta, hogy a fiatalkorú magyar menekülteket bízzák a Jugoszláv Vöröskereszt gondjaira. A Vöröskereszt feladata volt, hogy a Magyar Vöröskereszt segítségével kapcsolatba lépjen a gyermekek szüleivel, és értesítse a Nemzetközi Vöröskeresztet. A tizenégy évnél fiatalabbak esetében mindkét szülőnek nyilatkoznia kellett, hogy vissza akarja-e kapni a gyermekét. Ezt követően egy erre a célra létrehozott jugoszláv testület határozhatott a hazatelepítéséről vagy a gyermek érdekeit szolgáló más megoldásról, minden esetet külön mérlegelve és figyelembe véve a gyermek kívánságát. A tizenégy és tizennyolc év közötti fiatalok esetében értesíteni kellett a szülőket, de a hazatelepítés elbírálásakor a fiatal saját döntése volt a meghatározó. Ha a szülők ezzel nem értettek egyet, az illetékes jugoszláv hatóságokkal kellett kapcsolatba lépniük.⁵⁶

1957 januárjában, de még inkább februárban, a hazatelepítésről folyó jugoszláv–magyar tárgyalásokon a menekült gyermekek sorsának külön figyelmet szenteltek. A magyarok azt szorgalmazták, hogy a fiatalkorúakkal szemben a magyar törvények szerint

53 Lásd 48. lábjegyzet.

54 Uo.

55 Uo.

56 Procedure sa mađarskim izbeglicama–
decom DA MIP SCG, PA, 1958, F–72,
Mađ–430, No. 432638

járjanak el. Ez azt jelentette, hogy mivel a magyar törvények szerint a tizennyolc éven aluliak nem képesek felelősségteljes döntésre, és ezért vád alá sem helyezhető, automatikusan hazatelepítendő. ⁵⁷ A jugoszláv tárgyalópartnerek ezzel szemben azzal érveltek, hogy mivel a menekült fiatalok jugoszláv területen tartózkodnak, a jugoszláv törvények hatálya alá tartoznak. 1957 tavaszán Fehértemplomba költöztettek át minden fiatalkorú magyar menekültet. A Jugoszláv Vöröskereszt foglalkozott a hazatelepítésükkel. A tizennégy évnél fiatalabbakat minden különösebb eljárás nélkül, a szülők írásbeli kérelme alapján hazaküldték. A tizennégy és tizennyolc év közötti fiatalok esetének elbírálásakor a szülők kívánsága mellett figyelembe vették a saját választásukat is. Azokban az esetekben, melyekben a szülők hatvan napon belül nem vették fel a kapcsolatot a Vöröskereszttel, a fehértemplomi gyámügyi hivatal felhatalmazást kapott, hogy engedélyezze a fiatalok elutazását egy nyugati országba. ⁵⁸

1957 áprilisában ismét felkereste a tábort a Magyar Vöröskereszt egyik munkatársa, hogy minden fiatalkorú hazaszállítását kieszközölje. Kérte a menekült gyermekek névsorának kiadását, függetlenül attól, hogy a hazatelepítést választották-e vagy sem. A jugoszláv hatóságok azonban elutasították a magyarok kérését. ⁵⁹ A fiatalok körében nem folytattak nyilvános kampányt a hazatelepítés mellett, az ENSZ menekültügyi főbiztosának mégis tiltakoznia kellett amiatt, hogy megszegik a korábbi megállapodást, és nyomást gyakorolnak a magyar fiatalokra, hogy a hazatérést válasszák. ⁶⁰

57 Beleške sa sastanka zajedničke Komisije za repatrijaciju DA MIP SCG, PA, 1957, F-58, Mad-100, No. 415422.

58 Lásd 48. lábjegyzet.

59 Beleška o poseti predstavnika Mađarskog Crvenog krsta. 8 april 1957. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mad-430, No. 432638.

60 Pismo Visokog komesara UN jugoslovenskom ministru unutrašnjih poslova. 7. maj 1957. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mad-430, No. 432638.

A MENEKÜLTEK LETELEPÍTÉSE

1956. december elején Jugoszlávia végül segítségért fordult az UNHCR-hez. ⁶¹ Auguste Lindt menekültügyi főbiztos Amir Hoveyda személyében kijelölt egy különleges megbízottat, azzal a feladattal, hogy Jugoszláviában adatokat gyűjtsön a magyar menekül-

61 Telegram Ministarstva inostranih poslova stalnoj misiji u Njujorku. 7. decembar 1956. DA MIP SCG, PA, 1957, F-57, Mad-100, No. 421502.

tek helyzetéről. Hoveyda a Jugoszláviában töltött két hét alatt végiglátogatta a menekülttáborokat, és információkat gyűjtött a magyarok számáról és elhelyezéséről. Látogatása kezdetén és végén is tárgyalt a jugoszláv szervekkel tervezett intézkedéseikről. A szövetségi külügyminisztérium képviselőivel való találkozón Hoveyda ismételten hangoztatta, hogy az UNHCR kész megteríteni a jugoszlávok költségeit, ezt vendéglátói örömmel fogadták.⁶²

Hoveyda 1957. január 18-án és 19-én meglátogatta a menekülttáborokat, majd ismét találkozott a jugoszláv illetékesekkel. Az értekezleten felvetette, hogy előnyös lenne Jugoszláviára nézve, ha elküldené megfigyelőit Genfbe, ahol az ENSZ Menekültügyi Alapjának (United Nations Refugee Fund, UNREF) végrehajtó bizottsága január végén ülésezni fog, mivel ezáltal a magyar menekültügy kellő publicitást kapna. A hazatelepítést illetően Hoveyda átadta a főbiztos üzenetét, hogy megbízottai révén szeretne a már felállított bizottságok munkájába betekintést nyerni. Arra hivatkozva, hogy az ENSZ nemcsak a menekültek biztonságát szavatolja, hanem letelepítésüket is, tájékoztattott arról, hogy a letelepítésük két módon lehetséges: a nemzeti bizottságok segítségével vagy az ICEM révén. A maga részéről azt ajánlotta, hogy Jugoszlávia járuljon hozzá az ICEM részvételéhez, mert az az egyetlen testület, amely képes a problémát a maga teljességében kezelni. Javasolta, hogy hozzanak létre Belgrádban egy ideiglenes UNHCR-irodát, amelynek égisze alatt majd az ICEM is működhet. A megbeszélésen részt vevő jugoszláv delegáció tagjai, Kacijan és Šakota közölték, hogy országuk maximum tízezer menekültet tud befogadni. A menekültek akkori átlagos napi rátáját (ötszáz fő) figyelembe véve nyilvánvaló volt, hogy az ország tetemes anyagi támogatásra szorul, ha meglévő intézményeit át kell alakítania az óriás menekültáradat befogadására. Kacijan és Šakota kérte továbbá, hogy ötezer menekültet azonnal segítsenek elszállítani. Figyelmeztették a főbiztos megbízottját, hogy Jugoszlávia kénytelen lesz lezárni a magyar–jugoszláv határt, mert már nem tudja elszállásolni a menekülteket.

62 Beleške o razgovorima između Hovejde, Kacijana i Šakote. 9. januar 1957. DA MIP SCG, PA, 1957, F-57, Mađ-100, No. 4628.

63 Beleške o razgovorima Hovejde i jugoslovenskih predstavnika. 18. januar 1957. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 432638.

Ezzel magyarázták azt is, hogy minden erővel támogatják a magyarok hazatelepítését, hiszen mindeddig jelentős számú menekültet nem tudtak továbbszállíttatni.⁶³

A főbiztos értesítette a jugoszláv külügyminisztert, hogy az ENSZ ideiglenes irodát szeretne nyitni Belgrádban, ahol a Menekültügyi Főbiz-

tosság emberei dolgozhatnak.⁶⁴ Azonnali segélyként egy ötvezer dolláros csekket állítottak ki a Jugoszláv Vöröskereszt címére. Ezzel egy időben a főbiztos kinevezte Pierre Bremontot az ENSZ Ideiglenes Irodájának élére.⁶⁵ Az UNREF végrehajtó bizottságának január 29. és február 4. közötti ülésén, melyen a jugoszláv megfigyelők is jelen voltak, úgy döntöttek, hogy a magyar menekültek ellátására fordítandó összeget Ausztriának és Jugoszláviának folyósítják.⁶⁶

Bremont, az Ideiglenes Iroda kinevezett vezetője 1957. január 30-án érkezett Belgrádba. Az iroda formálisan a jugoszláv kormány és a Menekültügyi Főbiztosság közötti február 6-i, illetve 11-i jegyzékváltás után kezdhetette meg a tevékenységét,⁶⁷ és azonnali lépéseket tett, hogy mielőbb beszerezze az engedélyeket, valamint a lehető leggyorsabban megszervezzék a letelepítést választó magyar menekültek távozását a befogadó nyugati országokba.

A menekültügyi főbiztos a belgrádi Ideiglenes Iroda működése idején többször is ellátogatott Jugoszláviába.

A józan, tetterős, de ugyanakkor tapintatos Lindtet tisztelték a jugoszláv hatóságok, s ezért jóval többet sikerült elérnie elődjénél. 1957 márciusában három napot töltött Jugoszláviában. Ezalatt felkereste a táborokat, több jugoszláv illetékes vezetővel, köztük magával Titóval is találkozott. Májusban azonban a jugoszláv kormány és az iroda közötti viszony olyan feszültté vált, hogy Lindtnek ismét Belgrádba kellett utaznia. A feszültség oka az volt, hogy Bremont azt javasolta, Franciaország és Ausztria átmenetileg fogadjon be négyezer menekültet. Jugoszlávia ezt határozottan ellenezte. Attól tartottak, hogy Ausztria a menekültek egyik célállomásaként nem fogja megtéríteni a jugoszlávok addigi költségeit.⁶⁸ A jugoszláv álláspont nem változott Lindt és Stefanović május 11-i találkozója után

64 Telegram jugoslovenskog predstavnika u Ženevi Ministarstvu inostranih poslova. 27. januar 1957. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 41890. Az ICEM ígéretet tett arra, hogy Belgrádba küldi egyik alkalmazottját az ENSZ Ideiglenes Irodájába.

65 Kacijanov telegram Ministarstvu inostranih poslova. 28. januar 1957. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 42038.

66 Beleška sa zasedanja Izvršnog komiteta UNREF-a. 6. februar 1957. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 42805.

67 Sporazum o uspostavljanju Privremene ureda UNHCR. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 44874.

68 Telegram jugoslovenskog predstavnika u Ženevi ministru inostranih poslova. DA MFA, PA, 1957, F-58, Mađ-100, No. 41036.

sem. Lindt ekkor kifogásolta azt is, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt nem lehetett jelen a magyar gyerekek hazaszállításakor. A súrlódások ellenére azonban 1957 májusa után Jugoszlávia és az Ideiglenes Iroda viszonylag harmonikusan működött együtt.

A jugoszláv kormány szinte mindig engedélyezte a különféle jótékonyági szervezetek képviselőinek tevékenységét. Így 1957 áprilisától az ICEM is segíthette az iroda munkáját. A főbiztos már 1957 januárjában értesítette az ICEM igazgatóját, hogy a jugoszláv kormány meghívja az ICEM egy kijelölt képviselőjét, aki a menekültkérdést a helyszínen tanulmányozza. A képviselő látogatására február 13. és 27. között került sor.⁶⁹ Jelentése nyomán az ICEM teljes képet nyerhetett a magyar menekültek jugoszláviai körülményeiről. Az ICEM Tanácsának 6. ülésén, 1957. április 11-én határoztak arról, hogy tíz ICEM-megbízottat küldenek a belgrádi UNHCR-irodába. Minden nemzet delegációja támogatta a döntést, kivéve az osztrákokat. A kanadai és svájci küldöttek bejelentették, hogy országaik készek befogadni bizonyos számú magyar menekültet. A svéd, norvég és ausztrál küldöttség is arról számolt be, hogy bizottságaik már tanulmányozzák a befogadás lehetőségeit.⁷⁰ Az ICEM közreműködésével felgyorsult a magyarok letelepítése. Az Ideiglenes Iroda felügyelte a menekültek számára adományokat gyűjtő szervezeteket.⁷¹

Azok után, hogy több ország bizottsága végigjárta a táborokat, és válogattak a menekültek között, 1957 tavaszán és nyarán sok magyar telepedhetett le véglegesen néhány nyugati országban. Franciaország, Belgium, Svédország, a Német Szövetségi Köztársaság és Kanada fogadta be a legtöbb magyart. Március közepétől indult meg annak a mintegy tizenhatezer

menekültnek a letelepítése, akik valamelyik nyugati országban kértek menedéket. Négy hónap alatt a jelentkezők fele útra kelhetett. A szövetségi belügyminisztérium július 25-i jelentése szerint akkor még 8320 menekült várt arra a jugoszláv táborokban, hogy tovább szállítsák őket.⁷² A következő két hónapban további kétezren csomagolhattak, s így 1957. szeptember közepére már csak 8320 magyar menekült marad Jugoszláviában. Az ame-

69 Izveštaj direktora ICEM-a. 23. mart 1957. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 432638.

70 Beleška sa Šestog zasedanja Saveta ICEM-a. 11. april 1957. DA MIP SCG, PA, 1957, F-57, Mađ-100, No. 48445.

71 Beleška sa sastanka Koordinacionog tela. 11. mart 1957. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 432638.

72 Izbeglice u FNRJ. 8 avgust 1957. DA MIP SCG, PA, 1957, F-116, UN-594, No. 418067.

rikai, latin-amerikai, ausztráliai, német és dán ICEM-bizottságok is folytatták munkájukat a táborokban.⁷³

1957. október 15-ig az iroda tizenkétezer magyar menekültnek talált letelepedési lehetőséget valamelyik nyugati országban. Munkatársai megfigyelőként a hazatelepítési bizottságok munkájában is részt vettek, és a nemzetközi segélyek elosztását is ellenőrizték. A Főbiztosság 1 085 646 dollárt költött ez idő alatt a magyar menekültek ellátására. Jelentős előrelépés volt, hogy 1957 októberében a jugoszláv kormány az év végéig meghosszabbította az iroda működési engedélyét, hogy a még Jugoszláviában tartózkodó 4400 menekült elszállításáról is gondoskodhassanak. A jugoszláv kormány ezzel egy időben azt is kérte az irodától, járjon közbe, hogy az ország költségeit – október 15-re már 6 300 000 dollárt – minél előbb megtérítsék.⁷⁴ A költségek megfizetéséről legközelebb november 21-én érkezett hír. Bremond, a főbiztos képviselője ekkor egy tárgyalás során azt mondta Kacijannak és Šakotának, az Egyesült Államok külügyminisztériuma úgy döntött, hogy hárommillió dollárt juttat Jugoszláviának. Közölte, hogy a magyar menekültek ügye szinte megoldódott, hiszen az év végére már minden menekült elhagyja Jugoszláviát.⁷⁵

Az UNREF végrehajtó bizottságának 1958. január 13-i ülésén megoldottnak minősítették a jugoszláviai magyar menekültek ügyét azok után, hogy Svédország befogadta a még vízumhoz nem jutott 31 menekültet.⁷⁶ Mivel az Ideiglenes Irodára Belgrádban már nem volt szükség, 1958 januárjában bezárták, Bremond pedig február elején elutazott. Jugoszlávia és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága január 27-én közös közleményt adott ki, amely szerint egy évvel azután, hogy a nemzetközi közösség úgy döntött, hogy részt vesz a kérdés megoldásában, tevékenységüket sikeresnek mondhatják, mivel az utolsó menekültek is továbbutazhattak.⁷⁷ Az európai országok közül Franciaország fogadta be a legtöbb menekültet (2445 fő), majd utána sorban Belgium (2376 fő), Svédország (1295 fő), Nyugat-Németország (1131 fő) és Svájc

73 Telegram Ministarstva inostranih poslova jugoslovenskoj ambasadi u Londonu. 11. septembar 1957. DA MIP SCG, PA, 1957, F-58, Mađ-100, No. 419264.

74 ASCG 130-72-1028.

75 Beleška o razgovoru između Šakote i Bremona. 21. novembar 1957. DA MIP SCG, PA, 1958, F-72, Mađ-430, No. 432638.

76 Pismo podsekretara Ministarstva inostranih poslova stalnoj jugoslovenskoj misiji u Njujorku. DA MIP SCG, PA, 1957, F-58, Mađ-100, No. 426741.

77 Problem mađarskih izbeglica je rešen. 27. januar 1958. DA MIP, PA 1958, F-72, Mađ-430, No. 432638.

(744 fő) következett. Ausztria 381, Dánia 212, Olaszország 170, Hollandia 80, Norvégia 344, Nagy-Britannia pedig 287 menekült letelepítését vállalta. A skandináv országok befogadták a 200 tébécés beteget, más országok pedig a fogyatékosokat. 2509 menekült left otthonra az Egyesült Államokban, 1765 Kanadában és 1500 Ausztráliában.

A belgrádi Ideiglenes Iroda által összeállított zárójelentésből kitűnik, hogy Jugoszlávia is befogadott 634 főt. Róluk nem tudni többet. A szövetségi belügyminisztérium hatáskörébe tartoztak, s a minisztérium levéltárának iratai mind a mai napig nem kutathatók. Dušan Kosanović, a minisztérium egykori tisztségviselője úgy emlékszik, hogy Jugoszlávia több mint 830 menekültet fogadott be. Tényleges számukat egyelőre nem lehet pontosan meghatározni. Kosanović szerint a jugoszláv titkosszolgálatokat elsősorban azok a magyarok érdekelték, akik a Szovjetunióban tanultak, vagy értettek a radarrendszerekhez, mivel a jugoszláv hadseregnek akkoriban éppen erre volt szüksége.⁷⁸ A jugoszláv vezérkar és a budapesti jugoszláv nagykövetség közötti táviratváltások is megerősítik a Kosanović által írtakat. A táviratokból kiolvasható, hogy a nagykövetség jugoszláv dolgozóinak utasításba adták: véletlenül se bátorítsák ismerőseiket és barátait, hogy emigráljanak, inkább próbálják rávenni őket arra, hogy maradjanak otthon.

Jugoszlávia hasonlóképpen viszonyult a menekültkérdéshez, mint a magyar forradalomhoz. Véleménye némiképp aszerint módosult, ahogy a forradalomról alkotott véleménye is változott a magyarországi helyzet függvényében. Hatással volt rá az ügy nemzetközi visszhangja is, de a menekültkérdésben alapjában véve ambivalens magatartást tanúsított. Miután nem sikerült lezárnia a határt és visszafordítania a határon átjutókat, rengeteg menekültre kellett számítani. A nemzetközi közvélemény nyomására Jugoszlávia kénytelen volt őket átmenetileg befogadni, de a probléma vég-

leges megoldásában a nemzetközi segítség és pénzadományok játszottak kulcsszerepet.

78 Kosanović (2005) 108. p.

HIVATKOZÁSOK

Kosanović (2005)

DUŠAN KOSANOVIĆ: *Životne vetrometine*. Beograd, 2005. Žig.

Schmidl (2003)

ERWIN A. SCHMIDL: *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*. Wien, 2003, Böhlau Verlag.

Soós (1998)

SOÓS KATALIN: Ausztria és a magyar menekültügy 1956–57. *Századok*, 1998. 5. 1019–1051. p.

VÁMOS PÉTER

A MAGYAR FORRADALOM SZEREPE A KÍNAI KOMMUNISTA PÁRT POLITIKÁJÁBAN*

Elöljáróban szögezzük le: a szovjet vezetés nem a kínaiak nyomásának engedve döntött a második magyarországi fegyveres beavatkozás mellett.¹

A kínai szerepet hangsúlyozó, mára általánosan elterjedt, véleményem szerint téves nézet a hatvanas évek elején, a szovjet–kínai ellentétek kiéleződése nyomán fogalmazódott meg, az akkori viszonyokat vetítve vissza a néhány évvel korábbi helyzetre.

* Jelen szöveg a Békés Csaba által szerkesztett *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban* című kötetben (Budapest, 2007, 1956-os Intézet–Gondolat) megjelent Kína című tanulmány, illetve a Vámos Péter: *Kína mellettünk?* című kötet (Budapest, MTA TTI, megjelenés előtt) bevezető tanulmányának rövidített, átdolgozott változata. A szerző köszönetet mond a tajvani Chiang Ching-kuo Alapítványnak (Chiang Ching-kuo Foundation for International Scholarly Exchange) a magyar–kínai kapcsolatok dokumentumainak kutatásához nyújtott támogatásáért. A tanulmányban a kínai nevek és szavak a magyar népszerű átírásban szerepelnek.

1 A kérdés részletes elemzése: Vámos Péter: Kína. Lásd az előző lábjegyzetben említett, Békés Csaba által szerkesztett kötetben, 111–154. p.

Az ezzel kapcsolatos vita hatása máig érvényesül, különösen a kínai történészek körében.

Tény, hogy 1956 októberében a Kínai Népköztársaság (KNK) elnöke, Mao Ce-tung először egyetértett a szovjet fegyveres erő kivonásával, október 30-án viszont véleményét megváltoztatva a csapatok maradása – de nem a beavatkozás! – mellett érvelt, majd november 4-e után keményen kiállt a rendszerellenes felkelés fegyveres leverése mellett. Arra nincs bizonyíték, hogy a beavatkozást sürgette volna, vagy hogy álláspontjának bármilyen hatása lett volna a szovjet pártelnökség döntésére. Az viszont jól követhető, hogy a szovjet párttal egyre nyíltabban szembeforduló Mao Ce-tung és a kínai vezetés miként használta fel a magyarországi felkelést saját politikai célja érdekében.

Sztálin halálát követően Mao elérkezettnek látta az időt, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom új vezető teoretikusává lépjen elő, Kínát pedig a szocialista tábor vezető erejévé emelje. 1956 októberében a lengyel és magyar események kapcsán még alig látszott véleményeltérés a két szocialista nagyhatalom között. A hatvanas évek elején azonban Kína már igyekezett magát szigorúan elvi alapon politizáló nagyhatalomként beállítani, amely a válságos helyzetben segítséget nyújtott a Szovjetunióknak a helyes megoldás megtalálásában. A szovjet–kínai ellentétek kiéleződésének idején a vélemények különbözőségét túlhangsúlyozták, szembenállássá nagyították fel. Feltehetően innen ered az a kínai szerepet túlhangsúlyozó vélekedés is, amelyet elsősorban kínai történészek, Csen Jian, Sen Cse-hua és mások képviselnek, és véleményüket elfogadva a nyugati szerzők is idéznek.

Számos magyar szerző elemezte a szovjet döntéshozatal folyamatát és lehetséges mozgatórugóit. Itt két markáns véleményt emelek ki, Békés Csabáét és Borhi Lászlóét. Békés szerint az október 31-i döntés és a november 4-én megindult invázió az október 23-án Moszkvában meghozott rossz politikai döntésből logikusan és elkerülhetetlenül következett. A magyar felkelés fegyveres leverése nem csupán az egyik alternatíva, hanem annak következménye volt – fejt ki Békés –, hogy a szovjetek október 30. után már nem tehettek több engedményt annak érdekében, hogy a Nagy Imre-kormány képes legyen a helyzetet a kommunista rendszer keretein belül és a szovjet blokk egységének megtartása mellett konszolidálni.² Ezt igazolja Hruscsov október 31-i megjegyzése, amely Egyiptomra utalva – ahol a Szovjetunió szintén érdekelt volt³ – megállapítja, hogy „felül kell vizsgálni az értékelést, a csapatokat ne vonjuk ki Magyarországról és Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon. Ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. Ezt gyengeségünknek fognák fel, és támadásba lendülnének. [A kivonulással] pozícióink gyengeségét demonstrálnánk. Pártunk ez esetben nem értene meg bennünket. Egyiptomon felül odaadnánk nekik Magyarországot is. Nincs más választásunk.”⁴ Borhi szerint nem a magyarországi történések játszották a döntő

2 Békés (2004) 166–167. p.

3 A Szovjetunió Egyiptom oldalán tanácsadói révén jelen is volt a konfliktusban, de fegyveres beavatkozására nem került sor, azzal csak Bulganyin miniszterelnök fenyegette meg a nyugati hatalmakat.

4 Szereda–Rainer (1996) 62. p. Október 29-én indult meg az Egyiptom elleni izraeli támadás, két napra rá pedig angol és francia részvétellel megkezdődtek az Egyiptom elleni bombatámadások.

szerepet az október 31-i szovjet döntéshozatalban, hanem a szuezi válság sietette a szovjet katonai intervenciót. Véleményét a nemzetközi helyzet megváltozásáról szóló Bulganyin-idézet („Megváltozott a nemzetközi helyzet. Ha nem hozunk intézkedéseket, elveszítjük Magyarországot.”⁵) mellett Hruscsov egy 1957. júniusi megjegyzésével is alátámasztja, amely szerint a szovjet külpolitika lépései „az angol–francia–izraeli agresszió és a magyarországi ellenforradalmi puccs idején megakadályozták egy új világháború kitörését”.⁶ Egy biztos: Malin feljegyzései szerint a szovjet pártvezetés egyetlen tagja sem tett olyan megjegyzést, hogy hajlandó lett volna elfogadni Magyarország kiszakadását a szocialista országok táborából. November 1-jén a Magyarországról éppen csak hazatért Mikojan arról beszélt, hogy „Magyarországot nem szabad kiengednünk a mi táborunkból”, Szuszlov pedig megjegyezte, hogy „egészen közel a burzsoá restauráció veszélye”.⁷

A rendelkezésre álló dokumentumokból úgy tűnik, hogy ha október 30-a után megváltozott is Mao véleménye, az minden bizonnyal nem volt hatásos a szovjet döntéshozókra. A szovjet vezetők egyetlen utalást sem tesznek arra, hogy a kínaiak a beavatkozás mellett álltak volna ki. (Bulganyin felszólalását követően Kaganovics hozzátette: „A dolog megvitatása bonyolult volt. A kínaiak álláspontja az volt, hogy ne vonjuk ki a csapatokat.”⁸) November 1-jén tehát sem Bulganyin, sem Kaganovics nem azt mondta, hogy a kínaiak a beavatkozás mellett érveltek. Kaganovics megjegyzése arra utal, hogy a kínaiak csak a csapatok kivonása vagy Magyarországon hagyása kérdésében nyilatkoztak.

Az idézett szovjet megnyilatkozások nem mondanak ellent a hatvanas évek vitái során adott szovjet magyarázatnak, hogy a kínaiak ellenezték ugyan a csapatkivonást, de a Moszkvában tartózkodó Liu Sao-csi, a kínai vezetés második embere arról beszélt, hogy még ki kell várni, időt kell adni az „ellenforradalmároknak”, hogy megmutassák valódi arcukat, és csak utána kell lecsapni rájuk. Sőt a kínai delegáció tolmácsának memoárja kifejezetten alátámasztja ezt a változatot. Si Csö szerint amikor Liu telefonon konzultált Maóval, az elnök azt mondta, hogy mindkét lehetőséget meg kell fontolni, a kivonulást éppúgy, mint a beavatkozást. Mao az utóbbi felé hajlott, azzal a kitételrel, hogy a legjobb megoldás az lenne, ha várnanak egy keveset, amíg az ellenforradalmárok leleplezik valódi arcukat, és amikor a nép már tisztábban lát, csak akkor kell cselekedni.⁹

5 Szereda–Rainer (1996) 70. p.

6 Lásd Borhi (2005) 261–262. p.

7 Szereda–Rainer (1996) 69. p.

8 Uo. 70. p.

9 Si (1998) 561. p.

Mao 1956 októberében megfogalmazott véleményének hitelességét alá-támasztja a taktika, amelyet 1957 tavaszán, a „száz virág” kampány második meghirdetésekor alkalmazott, amikor először két héten át hagyta, hogy a „jobboldali elemek” leleplezzék magukat, majd korlátok közé szorította a véleménynyilvánítás lehetőségeit, de továbbra sem büntette a rendszer kritikusait, és csak később, nyár elején indította el a jobboldallelles kampányt.

A kínai szerep hangsúlyozása ellen szól az is, hogy – amint azt a pekingi külügyi iratok tanúsítják – a moszkvai döntésről a budapesti kínai nagykövetség semmit sem tudott, és a szovjet beavatkozás előkészületeiről is csak Nagy Imrétől értesült.¹⁰ Ráadásul, mivel október utolsó napjaiban nem volt távírókapcsolat Budapest és Peking között, a nagykövetségi jelentések csak többnapos késéssel jutottak el Mao kezébe. Október 28. és 31. között a budapesti nagykövetségről egyáltalán nem érkezett jelentés Pekingbe.¹¹

Szintén a szovjet döntéshozatalban játszott kínai szerep fontosságát kérdőjelezi meg az október 30-i szovjet kormánynyilatkozat, illetve a november 1-jén kiadott kínai válasznyilatkozat. A szovjet nyilatkozatban az áll, hogy a Szovjetunió a szocialista országokkal folytatott politikájában a teljes egyenlőség, a területi sérthetlenség, az állami függetlenség és szuverenitás tiszteletben tartása és a más országok ügyeibe való be nem avatkozás elveit tartja irányadónak. A nyilatkozat kiadását a kínai szerzők egyértelműen azzal magyarázzák, hogy a nagyhatalmi sovinizmus politikájával való szakítás és a panca síla elfogadása érdekében a kínaiak nyomást gyakoroltak a szovjet vezetésre. A Szovjetunió és a szocialista országok kapcsolatát új alapokra helyező szovjet kormánynyilatkozatra a kínai vezetés azonnal reagált. Támogatta a szovjet nyilatkozatot, ugyanakkor elítélte a szovjet „nagyhatalmi sovinizmust”, amely „komolyan károsítja a szocialista országok szolidaritását és közös ügyét”. Joggal feltételezhető, hogy a hatalmát féltő Mao Ce-tung e szavak közzétételekor nem elsősorban a magyar eseményekre gondolt, hanem saját poli-

10 A Nagy [Imre] és Hao [Tö-csing] nagykövet találkozásán elhangzottak. Budapest, 1956. november 2. 2 óra. Kínai Külügyminisztérium Levéltára (KKL) 109-01041-01.

11 A nagykövetségi jelentéseken szerepel az elküldés, a központba való beérkezés és a leírás időpontja is. A dátumokból kiderül, hogy az elküldés és a szöveg dekódolt, leírt változatának kiadása között olykor két-három nap is eltelt. Október 28–31. között Budapestről egyáltalán nem érkezett jelentés a központba. Az október 28-án 11 óra után Budapestről elküldött jelentések csak 31-én vagy még később érkeztek meg Pekingbe.

तिकai jövőjére. Annak hangsúlyozása, hogy „kormányunk vezetése, a munkásság és egész népünk azért köteles állandó éberséget tanúsítani, hogy megelőzze a sovinszta jellegű hibákat a szocialista és más országokkal fenn tartott viszonyban”, valamint hogy „állandó nevelő munkát kell végeznünk az egész nép körében, hogy erélyesen küzdjenek a nagy hatalmi sovinizmus ellen, [...] hogy biztosítsuk a békés egymás mellett élést *minden országgal* [kiemelés V. P.], és előmozdítsuk a világbéke ügyét”, tulajdonképpen nem más, mint a szovjet politika kritikája, a kínai függetlenség nagyon finom megfogalmazása és egy esetleges önkényes szovjet katonai beavatkozás elleni fellépés.

Kínai szempontból a nyilatkozat azért is nagy jelentőségű, mert továbbfejlesztette az 1954-ben megfogalmazott panca sítát, a békés egymás mellett élés öt elvét, amit a kínai és az indiai miniszterelnök az eltérő társadalmi rendszerű államok közti kapcsolatok alapjaként vett számba, a nyilatkozat viszont a szocialista országok közötti viszony meghatározójaként említett. A pekingi nyilatkozat szintén cáfolja, hogy a szovjet döntéshozatalban a kínaiak döntő szerepet játszottak volna. A kínai kormány ugyanis november 1-jén, tehát már azután adta ki a szovjet nagy hatalmi sovinizmust elítélő nyilatkozatát, hogy Moszkvában megszületett a döntés a második beavatkozásról.¹² Ha a döntés a kínaiak nyomására és akaratának megfelelően született volna meg, a kínaiak nyilván nem a Szovjetunió kritikájával reagálnak az október 30-i nyilatkozatra.

A második beavatkozásról szóló szovjet döntés meghozatalát követően a kínaiak is azonnal váltottak. November 1-je után a pekingi vezetés a nyilatkozatban megfogalmazott kritika ellenére mindent megtett, hogy felsorakozzon a Szovjetunió mögé, pontosabban saját szándéka szerint mellé. Mao Ce-tung felismerte, hogy nincs más választása, saját szerepét a szovjet lépések támogatására kénytelen korlátozni. A zavaros helyzetet kihasználva mégis igyekezett, hogy a lehető legnagyobb mértékben növelje saját befolyását a szovjet zóna országaiban. Ennek megfelelően a kínai vezetés november 4. után fenntartások nélkül kiállt a szovjet katonai beavatkozás és

a Kádár-kormány mellett. November 6-án Csou En-laj táviratban értesítette Kádár Jánost, hogy a morális támogatás mellett a kínai kormány 30 milliós rubel értékben áru- és készpénzgyorssegélyt nyújt Magyarországnak.¹³ Kádár rendkívül nagy jelentőséget

12 A kínai nyilatkozatot a TASZSZ jelentése alapján a november 2-i *Népszava* közölte. Újraközli Szobolevszki-Vida (2001) 83–84. p. 12. sz. dokumentum.

13 Kínának már az események idején is szándékában állt a Nemzetközi Vörös-

tulajdonított kínai elvtársai szimpátiájának. November 4. után Hao Töcsing nagykövet tekintélye és befolyása jelentősen megnőtt. Rendszeresen találkozott Kádárral és a legfelső párt-és állami vezetés más tagjaival.

A helyzet konszolidálásához a szovjet vezetésnek is szüksége volt Kína befolyására és segítségére. Hao Töcsing november 10-i és 14-i jelentése szerint Andropov úgy vélte, hogy a magyar vezetés az országban uralkodó szovjetellenes hangulat miatt nem veszi elég komolyan a szovjet fél javaslatait. A budapesti szovjet nagykövet ezért azt kérte, hogy a kínai elvtársak működjenek együtt a szovjetekkel, és ők tegyék meg a javaslatokat, akkor talán eredményesebbek lehetnek.¹⁴ Kína igyekezett is mindent megtenni az új politikai hatalom megszilárdítása érdekében.

Csou En-laj kelet-európai útjának eredeti tervét megváltoztatva 1957. január 16-án, lengyelországi látogatását követően egy napot Budapesten töltött. A kínai miniszterelnök megerősítette, hogy a magyar nép mindenkor számíthat a hatszázmillió kínai nép segítségére.¹⁵ A segítség újabb konkrét megnyilvánulása egy százmillió rubeles hitel volt, amelyet évi két százalékos kamatra, háromévi törlesztési haladékkal és tízéves visszafizetési határidővel nyújtott a kínai kormány.¹⁶ Csou diplomáciai akciója érzékelhetően megnövelte Kína politikai súlyát az európai szocialista országokban. A kínai vezetés ráadásul úgy érezhette, a szovjet–kínai kapcsolatokban a sztálini időkhez képest jelentős javulás állt be, Moszkva a „nagyhatalmi sovinizmus” helyett hajlandó egyenlő partnerként tárgyalni Pekinggel.

keresztben keresztül segítséget nyújtani Magyarországnak. Igaz, az összeg, ötvenezer jüan, jelképes volt csupán, éppen annyi, amennyivel Kína 1956 tavaszán a magyarországi árvízkárosultakat támogatta. (A pénzt április elején elküldték, erről a kínai külügyminisztérium 1956. április 3-án értesítette a budapesti kínai nagykövetséget. A Kínai Vöröskereszt által a magyar árvízkárosultaknak adományozott segéllyel kapcsolatos iratok és táviratok. 1956. február 26. – április 3. KKL 109-01658-01.)

14 A magyar helyzetről és véleményekről. 1956. november 10. KKL 109-01042-01. A szovjet nagykövet őszintén kifejezte, azt kéri, hogy a magyar kérdésben egyeztessünk a Szovjetunióval. 1956. november 14. KKL 109-01042-01.

15 Csou (1957) 13–19. p.

16 A kínai anyagi segítség nem ment túl a szovjet rendszerben „szokásos” baráti segítségnyújtás mértékén. A 30 millió rubeles segély mértéke alig haladta meg az NDK-nak 1953-ban nyújtott segítség felét.

A MAGYAR ESEMÉNYEK BEFOLYÁSA KÍNA KÜLPOLITIKÁJÁRA

Kína számára több szempontból is fontos volt, hogy a magyar forradalmat leverjék, és a szocialista tábor egysége megmaradjon. A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusát követően Mao Ce-tung lehetőséget látott rá, hogy nagyobb befolyásra és tekintélyre tegyen szert a kommunista mozgalomban. Országá és rendszere nemzetközi helyzetét azonban nem érezte biztonságosnak, külső támadástól tartott. Ne feledjük: csak néhány év telt el a koreai háborút lezáró, meglehetősen bizonytalan fegyverszüneti megállapodás óta. Amerikai csapatok állomásoztak Dél-Koreában, Tajvanon és a Tajvani-szorosban. Annak ellenére, hogy 1954–55-ben a Csou En-laj által képviselt kínai külpolitika több jelentős sikert könyvelhetett el, amelyek következtében Kína nemzetközi elismertsége nőtt, nemzetközileg az ország továbbra is elszigetelt maradt.

1956 végén a Kínai Kommunista Párt (KKP) vezetése új következtetéseket vont le az SZKP XX. kongresszusával kapcsolatban. Novemberben Mao a lengyel és a magyar eseményekre utalva megerősítette Sztálin szerepének fontosságát: „Úgy vélem, hogy két kard van: az egyik Lenin, a másik Sztálin. Most az egyik kardot, Sztálint az oroszok eldobták. Gomulka és egyesek Magyarországon felvették ezt a kardot, hogy a Szovjetunióra sújtssanak vele, hogy szembeszegüljenek az úgynevezett sztálinizmussal. [...] Mi, Kínában nem dobtuk el.”¹⁷ A kínaiak viselkedésére vonatkozóan megállapította, hogy „eltérően azoktól, akik mocskolják, tönkre akarják tenni Sztálint, mi a valós helyzetből indulunk ki”.¹⁸

December végén a KKP a *Zsenmin Zsipaó*-ban megjelent cikkben adta közre véleményét (Még egyszer a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól). A cikk készítése kapcsán folyó vitákban az elnök sokkal határozottabban lépett fel Hruscsov desztalinizációs törekvései ellen, mint korábban bármikor. Kijelentette, hogy „téves elképzelés megosztani a kommunista pártot sztálinista és nem sztálinista elemekre”, mivel a sztálinizmus nem más, mint „marxizmus [...], hibákkal teli marxizmus”. Végül arra a következtetésre jutott, hogy „az úgynevezett desztalinizáció nem más, mint demarxizáció, vagyis revizionizmus”.¹⁹ Lorenz Lüthi svájci történész szerint ez

volt az első alkalom, hogy Mao Ce-tung éles különbséget tett az SZKP és a KKP véleménye, a szubjektív revizionizmus és az objektív marxizmus között.²⁰

17 Mao (é. n.) 332. p.

18 Uo.

19 Vu (1999) 68. p.

20 Lüthi (2003) 69. p.

A kibontakozó szovjet–kínai ideológiai vita fontos eleme volt a szocialista és a nem szocialista világ közti békés egymás mellett élésről szóló Hruscsov-javaslat kínai kritikája. A szovjet elképzelés a Szovjetunió világpolitikai és gazdasági helyzetében bekövetkezett változások eredménye volt. Kína ezzel szemben legfeljebb csak regionális hatalmi ambíciókkal lépett fel, határain kívül minimális érdekeltségei voltak. A Szovjetunióval ellentétben viszont Tajvan kapcsán – egy Kína szempontjából belpolitikainak tekintett vitában – a konfliktus fegyveres megoldására tett kínai kísérlet esetén közvetlen katonai fenyegetéssel kellett szembenéznie az USA részéről. A kínaiak szerint Hruscsov nem számolt azzal, hogy a panca síla része a más országok belügyeibe való be nem avatkozás is, az USA pedig kínai vélemény szerint Tajvan „elfoglalásával” kínai belügyekbe avatkozott.²¹

1956 végén Maónak volt még egy további oka is arra, hogy elutasítsa a békés egymás mellett élés hruscsovi elvét. A szovjet gondolatmenet logikus következménye volt, hogy a nem szocialista országokban is lehetséges a szocializmusra való békés áttérés. Hruscsov a lengyel és magyar eseményeket követően is úgy vélte, hogy a kommunisták sikerrel szerepelhetnek a szabad választásokon a nem szocialista országokban. Mao szemében azonban a parlamentáris út egyenlő volt a revizionizmussal, hiszen elutasította a proletárdiktatúrát, és elfogadta a burzsoá demokráciát, amely nem más, mint a tőkés osztály diktatúrája: „Ami Lenint, ezt a kardot illeti, vajon ebből is elvettek valamit egyes szovjet vezetők? Úgy látom, hogy meglehetősen sokat [...]. Hruscsovnak az SZKP XX. kongresszusán tartott beszámolója megállapította, hogy a hatalom parlamenti úton megragadható. Ez azt jelenti, hogy más országoknak nem kell többé az októberi forradalomtól tanulniuk. E kapu megnyitásával a leninizmus alapjait vetették el.”²² Vagyis Mao szerint Hruscsov beszéde visszalépés volt az októberi forradalom előtti időkhöz, tehát a szovjet vezető nemcsak Sztálint, hanem Lenint is megtagadta.

A MAGYAR ESEMÉNYEK HATÁSA A KÍNAI BELPOLITIKÁRA

Mao Ce-tung és a kínai vezetés magyarországi helyzettel kapcsolatos véleményét jelentősen befolyásolták a Kínában zajló események.

Peking azért kísérte olyan nagy figyelemmel a kelet-európai történelmet, mert nemcsak Lengyelország és Magyarország jövője szempontjából voltak fontosak, hanem más szocialis-

21 Lüthi (2003) 69. p.

22 Mao (é. n.) 332. p.

ta országokra is hatottak. A kínai belpolitika sem volt viharoktól mentes. 1956 második felében – a lengyel és magyar eseményeket megelőzően, azoktól függetlenül – sztrájkok tucatjaira került sor, és országszerte egymást követték az incidensek. Tízezrek vonultak az utcákra, a déli országrészen százezrek léptek ki a termelőszövetkezetekből, egyetemista és főiskolás diákok magasabb ösztöndíjat követeltek. Nyáron Tibetben nyugati jelentések szerint 400 ezres, egykorú hivatalos korabeli kínai források szerint 160 ezres lázadás zajlott.²³ Mao 1957 januárjában beszélt először zavargásokról.²⁴ Két helyet említett, Sicsiacsuangot és Pekinget, de más kínai és külföldi

23 Száll József ideiglenes ügyvivő jelentése: Tibet helyzete és a szecsuan felkelés. Peking, 1956. augusztus 16. Magyar Országos Levéltár (MOL) KÜM TÜK XIX-J-1-j Kína 5/j-006716-1956.

24 Mao (é. n.) 352–353. p.

25 A pekingi magyar nagykövetség 1957. évi jelentése, Belpolitika, 2. p. MOL M-KS 288. f. 32. cs. 9. ő. e.

26 Po (1997) 590. p.

27 Mao Münnichéknek ezt mondta: „A magyar események 1956-ban történtek, mi 1957-ben követtük az Önök példáját, és országszerte több tízezer kis magyar eseményt csináltunk. Arra készítettük a jobboldali elemeket, hogy vadul támadjanak. Ezek a jobboldali elemek olyanok voltak, mint az Önök egykori Petőfi körösei.” Mao Ce-tung elnök és a magyar párt- és kormányküldöttség találkozájáról készült jegyzőkönyv. Peking, 1959. május 6. KKL 204-00073-03. Liu és a magyar delegáció tárgyalásairól lásd Jelentés a Politikai Bizottságnak a magyar párt- és kormányküldöttség távol-keleti útjáról. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, Kiss Károly hagyatéka, 905. fond/59.

forrásokból tudjuk, hogy 1956 végén az egész országban voltak hasonló események. A pekingi magyar nagykövetség többek között sanghaji és vuhani összetűzésről számolt be.²⁵ Az elégedetlenkedők jelszavaiban gyakran került elő Magyarország is. A rendteremtéshez néhány esetben karhatalom bevetésére és fegyverek használatára is szükség volt.²⁶ Mao Ce-tung és Liu Sao-csi 1959 tavaszán a Kínába látogató, Münnich vezette magyar párt- és kormányküldöttségnek azt mondta, hogy a magyar ellenforradalom hatására Kínában is voltak kisebb méretű „magyar események”.²⁷

Mao arra használta a magyar példát, hogy a VIII. pártkongresszuson megrendült egyeduralmát visszaszerelje. Sőt mint a későbbi események is bizonyítják, számára ebben állt az 1956-os magyar október igazi jelentősége. Ismeretes, hogy a KKP 1956 szeptemberében megtartott VIII. kongresszusa kimondta, hogy a forradalmi időszak véget ért, az ország a szocialista építés új, békés szakaszába lépett. Mao azonban 1957-ben visszatért korábbi politikájához. A magyar

eseményekből tanulva, az 1956 novemberét követő néhány hónapban nagyobb hangsúlyt fektetett az ideológiai munkára, nagyobb figyelmet fordított a legfontosabb nemzetközi munkásmozgalmi kérdések elemzésére. Különösen a munkásmozgalom egységének fontosságát, valamint a Sztálin-kérdésben, a revizionizmussal, a dogmatizmussal és a nagy hatalmi sovinizmussal kapcsolatban elfoglalt helyes álláspont kialakításának szükségességét hangsúlyozta, valamint fokozottabb figyelmet fordított az ifjúság forradalmi szellemű ideológiai nevelésére.

A nagyobb zavargások kirobbanásának megelőzése és a nép körében mutatkozó elégedetlenség kezelése érdekében a kínai vezetés a lakosság élet-színvonalát és hangulatát javító konkrét, gyakorlati intézkedéseket is tett. Eltörölték például azt a szabályt, amely kimondta, hogy a párttagok házasságához a pártszervezet beleegyezése is szükséges. 1957 elején javult az áruellátás, így amíg november–decemberben a legalapvetőbb közszükségleti cikkekért is sorba kellett állni, januárban az ott dolgozó magyar diplomaták megfigyelése szerint Pekingben megszűntek a sorok, az áruellátás jelentősen javult.²⁸

Mao „a népen belüli ellentmondások helyes kezeléséről” 1957. február 27-én elmondott beszédében tette meg az első lépést a hatalom visszaszerzéséért folytatott harcában. „Ma a helyzet a következő: a forradalmi időszak nagy tömegeket megmozgató, viharos osztályharca alapján véve befejeződött, de az osztályharc mint olyan még nem fejeződött be teljesen” – mondta.²⁹ Az a fordulat, hogy az osztályharc *alapjában véve* befejeződött, de még nem fejeződött be *teljesen*, úgy értendő, hogy az osztályharcot folytatni kell. Beszédében a Kínában történt zavargásokat jelentéktelennek minősítette, nem érezte a „magyar veszélyt”, a nagyszabású megmozdulások veszélyét Kínában.

Mao Ce-tung 1957 tavaszán a párton belül újra munkastílus-javító mozgalmat kezdeményezett, amelynek célja a szubjektivizmus, a szektásság és a bürokratizmus legyőzése volt, másrészt ismét megindította a száz virág kampányt.³⁰ Az elnök úgy dön-

28 Szobolevszki–Vida (2001) 153–157. p. 37. sz. dokumentum.

29 Mao (é. n.) 388. p.

30 A Csak szabadon engedni lehet, nem szabad visszafogni című cikk először a Népi Felszabadító Hadsereg napilapjában, a *Csiefang Zsipaó*-ban jelent meg április 21-én, majd a *Zsenmin Zsipaó* május 5-én teljes terjedelmében újraközölte. A Központi Bizottság hivatalosan április 27-én hirdette meg a párton belüli munkastílus-javító kampányt. Az erről szóló hírt a *Zsenmin Zsipaó* május 1-jén közölte. A kampány fő célja a párttag-ság hozzáállásának vizsgálata volt a né-

pen belüli ellentmondások kezelése és a művészetek liberalizálása kapcsán.

31 Mao (é. n.) 367. p.

32 Uo. 436–437. p.

tött, hogy a széles néptömegekkel szemben a laissez faire politikáját alkalmazza. Mao eredeti szándéka az lehetett, hogy a nyilvános kritika szabadon engedésével párton belüli el-

lenfeleivel szemben párton kívüli erőket használjon fel saját pozíciójának megerősítéséhez. (Ugyanezt a módszert alkalmazta a kulturális forradalom első időszakában is, amikor a pártot teljesen szétverve, a vörösgárdista csoportokra támaszkodva kívánta megerősíteni hatalmát.) Mao úgy látta, a szó-lásszabadság engedélyezésével a társadalomban felhalmozódott feszültségek is levezethetők. Ily módon akarta megelőzni, hogy a magyarországihoz hasonló eseményekre Kínában is sor kerülhessen. Úgy gondolta, a szocializmus építésének éveiben a nép körében tapasztalható feszültségek még nem gyűltek fel annyira, hogy robbanáshoz vezethetnének. Le akarta engedni a gőzt, még mielőtt égési sérüléseket okoz. Úgy vélte, a pártnak kezdeményező szerepet kell betöltenie ebben a folyamatban, nem szemlélheti passzívan az események alakulását. Nyilatkozataiban rendre azt hangsúlyozta, hogy ha zöld utat enged a kritikának és az önkritikának, a konfliktusok fegyveres megoldása elkerülhető lehet. Eközben persze nem zárta ki a diktatúrát sem: „Természetesen azzal a rendkívül kisszámú emberrel szemben, akik a magyar eseményekhez hasonló ellenforradalmi lázadást akarnak kirobbantani, diktatúrát kell alkalmazni.”³¹

A nagy kormányos azonban nem sejtette, milyen elemi erővel tör majd fel ezek után a pártot és a kormányt sem kímélő kritika. 1957 májusában, két heti döbbsé várákázást követően rájött, hogy a kritikát korlátok közé kell szorítani, különben az egyre fokozódó pártellenes hangulat saját hatalmát veszélyeztetheti. Május 15-én kelt, a pártfunkcionáriusok között terjesztett írásában arról szól, hogy az események megváltozóban vannak, arra figyelmeztet, hogy a „jobboldaliak, akiknek támadásai még nem érték el a tetőpontot, most úsznak az örömben... Meg kell engednünk, hogy egy ideig még vaduljanak, hogy elérjék a tetőpontot. Annál kedvezőbb nekünk, minél jobban vadulnak. Egyesek azt mondják, félnek, hogy a horgunkra akadnak, vagy csapdába csaljuk őket, hogy aztán lecsaphassunk rájuk. Jelenleg a halak maguktól úsznak csapatostól a felszínre, nincs szükség rá, hogy horoggal fogjuk ki őket.”³² Május közepétől csak a véleménynyilvánítás ellenőrizhető, korlátozott számú közönséghez eljutó formáit, az egyetemeken kialakított „demokráciafalakra” kiragasztott tacepaókat (nagy írásjegyes plakátokat) engedélyezte,³³ majd a száz virág kampányt nyár elejétől

néhány hónapos jobboldalelleses kampány követte.³⁴

A történeteket sokan úgy magyarázzák, hogy Mao pontos forgatókönyv szerint járt el, és a magyarországihoz hasonló események elkerülése érdekében valóban csapdát állított az értelmiségnek.³⁵ Az elnök magabiztosságát, céltudatosságát sugallja 1949 után készült műveinek erősen szerkesztett, halála után megjelent változata is.³⁶

Sok mindent nem tudunk még a kampány részleteiről.³⁷ Ami a lényeg: a magyar példán iskolázott kínai kommunisták önerőből iktatták ki az ideológiai provokációval színvallásra bírt, majd kíméletlenül lefejezett ellenzék. A jobboldalelleses kampány és a munkastílus-javító mozgalom eredményeként mintegy 530 ezer ember, a kínai értelmiség egytizede jobboldalinak nyilvánított, és a következő években különböző megtorló intézkedések célpontjává és áldozatává vált. A kínaiak úgy cselekedtek, ahogyan szerintük korábban magyar elvtársaiknak is kellett volna.

A kínai vezetők 1957 és 1959 között a magyar eseményekről szinte kizárólag a kínai belpolitikára gyakorolt hatásuk alapján tettek említést. Az új pekingi magyar nagykövet, Nógrádi Sándor 1957. május 9-én indult Budapestről állomáshelyére, és megérkezése után szinte azonnal, május 17-én átadta megbízólevelét Mao Ce-tungnak.³⁸ Az eseményen az elnök arról

33 Az első tacepao kiragasztására május 19-én, a Pekingi Egyetemen került sor. Lásd *China News Analysis*, 1957. szeptember 6. 2. p.

34 A megtorló kampány kezdetét a *Zsen-min Zsipao* június 8-i száma jelentette. Lásd *China News Analysis*, 1957. szeptember 6. 1. p. Ugyanezen a napon adta ki Mao a KKP KB-nak szóló belső utasítását, amely a *Szervezzük meg erőnket az ádáz jobboldali támadás visszaverésére!* címet viselte.

35 A korabeli kínai belpolitika egyik legjobb ismerője, Ladányi László szintén megjegyzi, hogy a helyzet zavaros, de lehet, hogy a zavart szándékosan keltették. Ladányi végkövetkeztetése: „a Mao által elindított új kampány és a hozzá társuló pártreform elsősorban a forradalomtól való félelemből ered”. *China News Analysis*, 1957. május 17. 6., 7. p. A csapda-elmélet legújabb képviselője a Kínában betiltott, de Nyugaton nagy népszerűségnek örvendő Mao-életrajz két szerzője, Chang–Halliday (2006). Lásd 450–456. p.

36 Mao (é. n.). Mao Ce-tung beszédeit és írásait a kulturális forradalom alatt a vörösgárdisták saját kiadványaikban közzölték. Ezek alapján rekonstruálhatók a szövegek eredeti, vagy ahhoz leginkább közelítő változatai. MacFarquhar (1989).

37 A jobboldalelleses kampány egyik új kínai elemzése Csü (1998).

38 Nógrádi Sándort az MSZMP országos értekezletén, 1957. június 29-én a KB tagjává választották.

beszélt, hogy „a kínai párt is tanult a magyar eseményekből. A Magyarországon elkövetett hibák nem kis mértékben Kínában is megvoltak és megvannak...” Majd az őt foglalkoztató belpolitikai kérdésekkel, az értelmiséggel kapcsolatos problémákkal, a száz virág és a munkastílus-javító mozgalommal foglalkozott. A szovjet–kínai ellentétéről nem ejtett szót.³⁹ Liu Sao-csi május 29-én, Nógrádi nagykövet bemutatkozó látogatásakor azt mondta, hogy az 1956-os magyar eseményekből és az azokat megelőző hibákból Kína egyaránt sokat tanult. „Lényegében Kínában is hasonló hibákat követtek el, csakhogy ezeknek a hibáknak az intenzitása, minőségi foka nem

volt olyan erős, mint Magyarországon.” Elismerte, hogy Kínában is történtek túlkapások, de ezek méreteiket és hatásukat tekintve nem érték el a magyarországi szintet. „Az ellenforradalom felszámolása során itt is bebörtönöztek és megöltek ártatlan embereket is, de fő tömegében mégis első sorban az ellenforradalmat számolták fel. Ezzel szemben Magyarországon inkább a kommunisták szenvedtek, míg az ellenforradalom lényegében szabadlábban maradt. Ez bizonyos fókig az októberi események eredetét is megmagyarázza.”⁴⁰

1957. július 31-én Csou En-laj miniszterelnök a kínai kormány nevében baráti látogatásra hívta meg a magyar kormány küldöttségét.⁴¹ A Kádár János vezette delegáció (amelynek Marosán György államminiszter és Nógrádi nagykövet is tagja volt⁴²) szeptember 27-én érkezett Pekingbe. Mao Ce-tung már első este, a magyarok tiszteletére rendezett fogadás után fogadta Kádárékot. A háromórás beszélgetésen a kínai felső vezetés minden fontos tagja jelen volt. Mao, miután megállapította, hogy a magya-

39 A beszélgetés szövegét lásd Szobolevszki–Vida (2001) 190–194. p. 45. sz. dokumentum, A kínai szöveget lásd: Mao Ce-tung elnök fogadja Nógrádi Sándort, Magyarország kínai nagykövetét megbízólevele átadásakor. Tárgyalási jegyzőkönyv. (5 oldal) KKL 109-00806-03.

40 Nógrádi Sándor nagykövet beszámolója a Külügyminisztériumnak Liu Sao-csinél, az Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottsága elnökénél tett bemutatkozó látogatásáról. Peking, 1957. június 5. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j Kína 4/c-002925-1957. Közreadja Szobolevszki–Vida (2001) 194–196. p. 46. sz. dokumentum. A kínai szöveget lásd: Liu Sao-csi elvtárs és Magyarország kínai nagykövete, Nógrádi beszélgetése (5 oldal). KKL 109-00806-04.

41 Szobolevszki–Vida (2001) 208. p. 51. sz. dokumentum.

42 A delegációt politikai tanácsadóként elkísérte Szirmai István, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke, Vályi Péter, az Országos Terhivatal elnökhelyettese és Kós Péter, a Külügyminisztérium IV. Politikai Osztályának vezetője.

rok az októberi események óta „jól dolgoztak”, a Kínában zajló jobboldal elleni harcról beszélt. Elmondta, hogy a jobboldal párt elleni támadása igen erős volt, „amit az is bizonyít, hogy az októberi magyar eseményekhez hasonlóan itt is szinte minden állami intézmény, hivatal, iskola stb. felléptette a maga »kis« Nagy Imrójét. Körülbelül két hétig szinte kizárólag a jobboldalé volt a szó, ez alatt a két hét alatt sok helyütt kicsiben is lejátszódtak a magyar októberi események előzményei.”⁴³ A megbeszélés során Mao a magyar eseményekből, illetve a „burzsoá értelmiség” kínai aktivizálódásából és támadásából azt a következtetést vonta le, hogy az osztályharc még nem ért véget. A fő ellentét – mondta – Kínában „a burzsoázia és értelmisége, valamint a proletariátus között, tehát lényegében a kapitalizmus és a szocializmus között” húzódik.⁴⁴

A delegációt kísérő Kós Péter a kínai utat értékelve úgy fogalmazott, hogy „a megbeszéléseken a legteljesebb véleményazonosság alakult ki a világpolitika, valamint a magyar–kínai kapcsolatok időszerű kérdéseiben, mint ahogy ez a látogatás végén kiadott közös nyilatkozatból is kitűnik. A Magyar Népköztársaság szempontjából különösen annak volt rendkívüli jelentősége, hogy kínai részről a legteljesebb egyetértést nyilvánították [ki] a kormánynak az ellenforradalom leverése óta folytatott politikájával kapcsolatban.” Kós feljegyzésében kiemelte, hogy a magyar delegációt a KNK megalakulásának évfordulóján rendezett ünnepségen fővendégként kezelték, és „tüntetőleg megkülönböztetett figyelemmel vették körül”.⁴⁵

1957 novemberében, a szocialista országok kommunista és munkáspártjainak moszkvai értekezletén a kínai delegáció és személyesen Mao Ce-tung amellet kardoskodott, hogy a Szovjetuniót nevezzék meg a tábor vezetőjeként, és hogy Moszkvának legyen joga rendszeresen összehívni nemzetközi értekezletet. A szocialista tábor és az imperialisták közötti összecsapás elkerülhetetlenségét hirdető KKP és Mao Ce-tung számára – aki nem utolsósorban az októberben felbocsátott szovjet szputnyik sikerén felbuzdulva hangsúlyozta az amerikai imperializmus „papírtigris” voltát – befolyásának erősítésére még ekkor sem tűnt célravezetőnek az a módszer, hogy a szovjetekkel egyenrangú vezető sze-

43 Szobolevszki–Vida (2001) 218–219. p. 55. sz. dokumentum.

44 Uo. 219. p. Ezt a tételét Mao Ce-tung már 1957 februárjában, a népen belüli ellentmondások tárgyalásakor is előadta.

45 Kós Péter feljegyzése: Kormánydelegáció Kínában. Budapest, 1957. október 16. MOL KÜM TÜK XIX J-1-j Kína 4/bc-sz. n.–1957. A magyar–kínai közös kormánynyilatkozat szövegét lásd Szobolevszki–Vida (2001) 230–233. p. 59. sz. dokumentum.

repre jelentsen be igényt. A rendszeresen megtartott értekezletek viszont elvi lehetőséget nyújthattak a kínaiaknak saját álláspontjuk eredményes képviselésére, miközben a szovjetek kétoldalú, egyenlőtlen kapcsolataik révén érvényesíthették jobban vezető szerepüket. Ripp Zoltán szerint „a kínaiak álszent önkéntes alárendelődése, a Szovjetunió dicsőítése tehát nem egyébre szolgált, mint az általuk preferált irányvonal közös és kötelező elfogadtatására, valamint az enyhülés szorgalmazása helyett az offenzív külpolitikai vonalvezetés érvényre juttatására”.⁴⁶

A rendelkezésre álló magyar és kínai levéltári iratok tanúsága szerint Mao még 1959-ben sem hangsúlyozta a magyar események kapcsán Kína szerepét. A Münnich Ferenc vezette párt- és kormánydelegáció 1959. április–májusi kínai látogatásán a programban eredetileg nem szerepelt a Mao Ce-tunggal való találkozás, ám a látogatás utolsó napján, délben a KKP elnöke mégis fogadta a küldöttséget. A megbeszélésekről magyar részről hivatalos feljegyzés nem készült.⁴⁷ A magyar diplomáciai jelentések rövid, protokolláris fogadásként írják le Mao és a magyar küldöttség találkozóját. Radványi János, aki a Külügyminisztérium Protokoll Osztályának vezetőjeként a delegáció tagja volt – már disszidens amerikai magyarként, 1970-ben, vagyis több mint egy évtizeddel a beszélgetés után, a szovjet–kínai határincidensek és az amerikai–kínai közeledés idején –, hosszas beszélgetésről

számol be, és részletes leírást ad a magyar kormányküldöttség kínai látogatásának legkiemelkedőbb eseményéről.

Radványi 1970-es cikke szerint Mao már 1959 májusában az események szovjet és kínai megítélésének különbségeiről beszélt. Interpretációjában Mao szavaiból magabiztosság érződik, az a bizonyosság, hogy saját tisztánlátása és határozottsága döntő szerepet játszott az események alakításában.

Mao elmondta – írja Radványi –, hogy a magyar kommunisták nagy szolgálatot tettek a nemzetközi kommunista mozgalomnak, tapasztalataikból a kínaiak sokat profitáltak. A kínai vezetés figyelmesen követte és

46 Ripp (1994) 56–57. p.

47 A magyar delegáció látogatásáról szóló nagyköveti jelentésben Nógrádi Sándor a szervezési hiányosságok között említette, hogy a hivatalos megbeszéléseken csupán a kínai fél tolmácsai vettek részt, a legtöbb tárgyaláson a nagykövetség munkatársai nem is lehettek jelen, ezért az elhangzottak pontos rögzítésére nem került sor, sőt több megbeszélésekről egyáltalán nem készült feljegyzés. Nógrádi Sándor nagyköveti jelentése a Külügyminisztérium IV. Politikai Osztálya részére: A magyar párt- és kormányküldöttség kínai látogatása. Peking, 1959. május 10. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j Kína 4/b-002169/6-1959.

napról napra értékelte a magyar eseményeket, folytatta Mao, Radványi emlékei szerint Hao Tö-csingre mutatva, aki Csen Ji külügyminiszter mögött ült, és azt mondta, hogy a nagykövet jelentései és ajánlásai 1956-ban nagy segítséget jelentettek a gyorsan változó magyar események megítélésében és a helyzet kezelésében.

Mao állítólag azt is felidézte, hogy október utolsó napjaiban a budapesti kínai nagykövetség azt jelentette, hogy az ellenforradalom egyre nagyobb teret nyer, és arra figyelmeztetett, hogy ha a Szovjetunió nem képes likvidálni a Nagy Imre-kormányt, a kapitalizmus restaurációja Magyarországon elkerülhetetlen. E figyelmeztetés és a többi kelet-európai kommunista párttól szerzett információk alapján aztán sürgős üzenetet küldött a Kremlbe, amelyben arra kérte Hruscsovot, tegyen gyors katonai lépéseket a magyar revizionisták ellen. Állítólag úgy fogalmazott, hogy ő nem számolt bármiféle külföldi beavatkozás veszélyével vagy amerikai nukleáris fenyegetéssel, mert Amerika nem más, mint papírtigris.

Radványi szerint Mao elmondta, hogy folyamatosan szoros kapcsolatot tartott a szovjet pártelnökséggel, és megkönnyebbült a hírré, hogy további szovjet csapatokat rendeltek Magyarországra, hogy „rendet tegyenek”. Kádárral kapcsolatban úgy fogalmazott, azért hagyta jóvá a kinevezését, mert teljes mértékben megbízott képességeiben és politikai ítéletében. Különösen nagyra értékelte, hogy a második világháború alatt Kádár az illegálisban működő magyar kommunisták vezetője volt. A beszélgetés során felidézte Sztálinnal folytatott hosszú vitáját a kelet-európai vezetésről. Sztálin helyeselte olyan vezetők kinevezését, mint Rákosi, akik éveken át a Szovjetunióban éltek, és elvesztették a kapcsolatot a hazájukkal, Mao viszont úgy vélte, hogy az olyan helyi vezetők lehetnek a leghatékonyabbak, mint Kádár.

Radványi emlékezete szerint a magyar helyzettel kapcsolatos megjegyzéseit követően Mao hosszasan beszélt a száz virág mozgalomról. A kampányt egy hosszú és bonyolult folyamat részeként jellemezte, amely a kínai társadalomban Sztálin halálát követően kialakult feszültség levezetését célozza. Azt mondta, a mozgalom kezdetben jó eredményeket hozott: a konstruktív kritika és a nyílt, élénk viták mozgósították a tömegeket és az értelmiséget, de a jobboldali elemek is ott rejtőztek köztük, bár ritkán hallatták a hangjukat. A párt eleinte nem is tudta pontosan, ki az ellensége, és ki támogatja. A magyar „ellenforradalom” és a lengyel események azonban meggyőzték, hogy a népen belüli ellentmondásokat „helyesen kell kezelni”. A továbbiakban is gyakran utalt a Kelet-Európa és Kína között fennálló kapcsolatokra.⁴⁸

- 48 Mao és a magyar delegáció találkozójának részletes leírását lásd Radványi (1970) 125–128. p.
- 49 Amint azt korábban már jeleztük, a 2006-ban kutathatóvá vált kínai külügyi iratanyagból kiderül, hogy október 28–31. között Budapestről egyáltalán nem érkezett jelentés Pekingbe.
- 50 Mao Ce-tung elnök és a magyar párt-és kormányküldöttség találkozásáról készült jegyzőkönyv. Peking, 1959. május 6. KKL 204-00073-03.
- 51 Rákosiról a következő beszélgetés zajlott le Mao és Kádár között: „Mao: Nem tudunk mit tenni vele kapcsolatban. A Szovjetunió sem tud mit kezdeni vele. Önök sem tudnak mit kezdeni vele. Csak Marxra és Leninre hagyhatjuk a dolgot, hogy ők csináljanak valamit. Sztálinnak önkritikát kell gyakorolnia, mivel rosszul ítélte meg Rákosit. Kádár: Sajnos Sztálin már nem tud önkritikát gyakorolni. Mao: A túlvilágon is megteheti.” A beszélgetés kínai nyelvű jegyzőkönyvét lásd: Mao Ce-tung elnök és Kádár magyar miniszterelnök tárgyalásáról készült jegyzőkönyv. (16 oldal) Peking, 1957. szeptember 27. KKL 204-00054-04. Rákosi visszaemlékezéseiben írja, hogy 1956 októberében a Kínából hazafelé Moszkvában megálló magyar delegáció egyik tagja, Szántó Zoltán a következő üzenetet juttatta el hozzá: „helyesebb volna, ha Kínába mennék egy időre, mert azt tapasztalta, hogy ott komoly rokonszenv van irántam. Azt 1956. november 4-e után tapasztaltam, hogy a Kínai Kommunista Párt az európai

Radványi írásának hitelét megkérdőjelezi, hogy a Mao és Münnich tárgyalásáról készült, 2006 májusa óta a kínai külügyminisztérium levéltárában hozzáférhető kínai nyelvű jegyzőkönyv nem támasztja alá az egykori magyar diplomata állításait. Épp ellenkezőleg: a magyar delegáció hivatalos jelentésével vág egybe: Mao Ce-tung és a magyar delegáció tagjai között csupán rövid, meglehetősen protokolláris jellegű beszélgetés zajlott. Mao Kína szerepét nem emelte ki a magyar események megoldásával kapcsolatban, nem beszélt sem saját szerepéről, sem Hao Tö-csing jelentéseiről,⁴⁹ sem Kádár kinevezésének jóváhagyásáról, sem pedig Sztálinnal folytatott vitájáról. Csupán azt ismételte meg, amit Kádárnak már két évvel korábban elmondott, hogy a magyar események Kína számára is jó leckéül szolgáltak a jobboldali elemekkel való leszámolás során. Maót nem magabiztosság, inkább önkritika jellemezte, amikor arról beszélt, hogy vezetőtársaihoz hasonlóan ő sem ért a gazdasághoz.⁵⁰ Radványi feltehetően Mao Ce-tung Kádárral folytatott 1957-es beszélgetéséből vett át néhány elemet, például a Sztálinról és Rákosiról mondottakat.⁵¹

Mao a magyar eseményekről szólva 1959-ben még Hruscsovval szemben sem volt magabiztos. A közelmúltban előkerültek a Mao és Hruscsov 1958. tavaszi és 1959. őszi pekingi találkozóirol készült jegyzőkönyvek.⁵² A két

pártvezető első pengeváltásait a szovjet–kínai viták kibontakozásának időszakában megörökítő feljegyzések szerint az 1959. októberi megbeszéléseken felmerült ugyan a magyar események kérdése, de nem Mao hozta szóba, sőt Hruscsov felvetésére nem is reagált. Hruscsov Maónak az amerikai–szovjet közeledés kapcsán megfogalmazott aggodalmaira válaszolva említette a magyar példát: „[...] a magyarországi események idején nem haboztunk, hogy döntő csapást mérjünk az ellenforradalomra. Liu Sao-csi elvtárs ott volt velünk, és együtt oldottuk meg a kérdést. Ha ismét szükséges lesz, ismét teljesíteni fogjuk internacionalista, kommunista kötelességünket, emiatt ne legyenek kétségei.” Hruscsov megjegyzéséből magabiztosság sugárzik, és nem tűnik úgy, hogy magyarázkodni próbálna az 1956-os szovjet hezitálás miatt. A szovjet pártvezető még egyszer említette a magyar kérdést: „A magyar és a lengyel események idején Liu Sao-csi és Csou En-laj elvtársak eljöttek hozzánk. Liu Sao-csi és én különböző, néha homlokegyenest ellentétes véleményen voltunk. Több napon keresztül nem sikerült közös véleményre jutnunk. Az álláspontjaink változtak, de végül egyezsége jutottunk, és jól oldottuk meg az ügyet.” Hruscsov a véleménykülönbség mibenlétéről részleteket nem említett – nyilván mindketten tisztában voltak vele, miben tért el a két fél álláspontja. Mao a beszélgetésen Hruscsov mindkét Magyarországra vonatkozó megjegyzését válasz nélkül hagyta, ellenben a tanácsadók és szakértők kérdését – 1956 októberéhez hasonlóan, amikor Liu Sao-csi a Jugyinnal október 30-án folytatott megbeszélésén a szovjet politikai tanácsadók távozását sürgette⁵³ – ismét feszegette. Megjegyezte, hogy a probléma régóta fennáll, „de mi, például a magyar események idején, szándékosan tartózkodtunk a kérdés előhozásától”. Mao később annyit fűzött még a témához, hogy „esetleg minden tanácsadót szakértőkre cserélhetnénk fel”.⁵⁴

k.[ommunista] pártoktól eltérően hangfogóval és minden ellenséges él nélkül foglalkozott ügyemmel, s egyben rámutatott Titóék szerepére a magyar ellenforradalomban. Harmad-negyedkézből hozzám jutott Maónak egy állítólagos kijelentése, mely szerint a mi egyik hibánk az volt, hogy válogatás nélkül elfogadtuk Sztálin (vagy a KPSZSZ?) javaslatait és tanácsait. Ebben valóban van mag, de hogy ezt valóban mondta-e Mao, annak ellenőrzésére már nincs módom.” Rákosi (1997) 786. p.

52 Zubok (2001).

53 Zapisz beszedi sz tovariscsem Liu Sao-csi 30 oktyabrja 1956 goda. Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszijszkoj Fegyeracii. Fond 0100, opisz 49, gyelo 9, papka 410, 202–203. p. A dokumentum angol fordítását Lorenz Lüthi bocsátotta a rendelkezésemre.

54 Zubok (2001) 265. p.

E beszélgetések nem támasztják alá – igaz, nem is cáfolják – a későbbi kínai érvelést, amely szerint a bizonytalankodó szovjetek kizárólag kínai nyomásra döntöttek a beavatkozás mellett. Azt azonban igazolják, hogy Mao számára már 1956-ban is fontos volt a szovjet *politikai* és *katonai* szakértők kínai tevékenységének kérdése, és az ötvenes évek második felében minden lehetőséget igyekezett megragadni a kínai vezetést irritáló szovjet jelenlét csökkentésére. A feszültség növekedésének eredményeként, a kínai vezetés meglepetésére, 1960 nyarán a Szovjetunió *valamennyi* tanácsadóját és szakértőjét kivonta a KNK-ból.

A MAGYAR ESEMÉNYEK A SZOVJETELLENES KÍNAI PROPAGANDÁBAN

1960 után, a KKP és az SZKP között egyre élesedő ideológiai vitákkal párhuzamosan a KKP több fórumon is – az SZKP-val folytatott levelezésében, a magyar delegációkkal és diplomatákkal, valamint a kommunista pártok Pekingben dolgozó képviselőivel folytatott bizalmas, nem hivatalos találkozókön, magánbeszélgetésekben – felvetette a kérdést, hogy ki kezdeményezte a katonai intervenciót. A szovjet–kínai vita nyilvánosságra kerülésének első jelzése az 1960 áprilisában megjelent *Éljen a leninizmus!* című cikkgyűjtemény volt. 1960 májusában, alig néhány nappal a kínai álláspont nyilvános megfogalmazását követően Szigeti Károly pekingi ideiglenes ügyvivő a magyar–kínai kapcsolatok alakulásáról készített összefoglaló jelentésében azt írja, hogy „a kínai szervekkel és elvtársakkal viszonyunk napról napra szívélyesebbé válik. A kínai sajtó általában sokat foglalkozik hazánkkal.” Szigeti szerint ennek fő oka az 1956-os eseményekhez való kínai viszony. Amint írja, a kérdés napirenden tartása a kínai kül- és belpolitika szempontból egyaránt fontos volt. Példaként Tibet 1959-es kínai megszállását hozza fel, amelyet úgy értékelt, hogy Tibetben „az imperialista erők felkelést robbantottak ki. Mindezeket az imperialisták nagy Kína-ellenes kampányra használják fel. A kínaiak azt látják, hogy az imperialisták Kína és

55 Szigeti Károly szigorúan titkos jelentése a külügyminiszter részére: Magyar–kínai kapcsolatok. Peking, 1960. május 4. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j Kína 4/b-004252-1960. Tibet kérdését Mao Ce-tung is párhuzamba állította az

Magyarország felé egyforma merev, ellenséges politikát folytatnak, éppen ezért a magyar ellenforradalmi eseményeket gyakran használják fel arra, hogy leleplezzék az imperialistáknak a szocialista országok viszonylatában megmutatkozó igazi arcát és céljait.”⁵⁵

A másik kérdés, amellyel kapcsolatban a kínaiak rendszeresen hivatkoztak a magyar eseményekre, a revizionizmus elítélése volt. „Sokat említett példa a magyar ellenforradalom a modern revizionizmus leleplezésénél, a párton belül jelentkező jobboldali veszély leküzdésénél, annak feltárásánál, hogy hova vezethet a revizionista áruulás” – írja a pekingi magyar diplomata, ám a szovjet–kínai vitáról és benne Magyarország pozíciójáról nem tesz említést.⁵⁶ Kritikai megjegyzés a kínai külpolitikát nem éri. Ma már tudjuk, hogy a kínai vezetés ebben a kontextusban szovjetellenes propagandája részeként használta a magyar eseményeket. A modern revizionizmus vádjá, kimondatlanul ugyan, de Jugoszláviának és a Szovjetunióknak szólt, s 1956 vége óta a szovjetek elleni kínai propaganda része volt. Szigeti második megjegyzésében könnyen felismerhető a szovjeteket már nyíltan is bíráló kínai vezetés törekvése, hogy a szovjet érdekszférába tartozó országokat, köztük Magyarországot, a Szovjetunió ellenében maga mellé állítsa.⁵⁷ Később ezt a megosztó, leválasztó kínai politikát a szovjetek élesen bírálták, egészen a nyolcvanas évekig.

1963-ban, az egyre durvább szovjet–kínai sajtóviták időszakában a kínai vezetés minden lehetőséget megragadott saját álláspontjának ismertetésére. Baracs Dénes, az MTI egykori pekingi tudósítója a kínai tájékoztatási rendszert elemző könyvében ezt írja: „A politikai hír Kínában nem politikai eseményekről szóló beszámoló, nem is csak »politizáló« tájékoztatás, hanem maga is, önmagában, áttételek nélkül – politikai tett.”⁵⁸ A kínai propagandagépezet feladata nem a közvélemény informálása volt. A propa-

1956-os magyarországi eseményekkel. A Münnich Ferenc vezette magyar párt- és kormányküldöttséggel folytatott beszélgetésén elmondta: „A múltkor, amikor Kádár elvtárs Kínában járt, azt mondtam neki, hogy: »Az Önök harca nagyon jó, gratulálok Önöknek, a magyar eseményeknek nagyon nagy a hasznuk, az egész világ számára nagy a hasznuk.« Ezzel azt akartam mondani, hogy az ellenforradalmi támadás jó dolog. Most az egész világ reakciós erői kihasználják a tibeti kérdést, hogy bekebeleítsenek és elnyomjanak minket. Ez nagyon jó dolog.” Mao Ce-tung elnök és a magyar párt- és kormányküldöttség találkozásáról készült jegyzőkönyv. Peking, 1959. május 6. KKL 204-00073-03.

56 Uo.

57 Ezt a szándékot alátámasztja, hogy a budapesti kínai nagykövetség 1957-ben rendszeresen beszámolt arról, hogy a magyarok lelkesen tanulmányozzák Maót és a kínai példát. Lásd: Mao Ce-tung elnök beszédeivel, a munkastilusjavító mozgalommal és a jobboldallelentes kampánnyal és más, Kínát érintő eseményekkel kapcsolatos magyar visszhangról. KKL 109-01154-03.

58 Imre (1973) 8. p.

ganda célja Kínában – mint általában az információ feletti totális ellenőrzésre igényt tartó totalitárius rendszerekben – nem az volt, hogy segítsen az embereknek saját véleményük kialakításában, hanem az, hogy megmondja: mit és hogyan gondoljanak, hogyan alkossanak véleményt és hogyan cselekedjenek. Baracs szavaival: „A tájékoztatás közvetlen utasítást is jelent, hogy foglaljanak állást valami mellett vagy valami ellen.”⁵⁹ A kínai sajtó nem híreket közölt, hanem a politikai vonal magyarázatához szükséges illusztrációkkal szolgált. Addig ismételte a normákat és szlogeneket, amíg tényként nem fogadták el őket.

A szovjetellenes propagandában az egyik ilyen illusztráció a magyar „ellenforradalom”, illetve az abban játszott szovjet és kínai szerep volt. A kínai propagandagépezetről Ilja Sz. Scserbakov 1963-ban a következőképpen beszélt: „[...] a magyar ellenforradalom tényét, az azzal kapcsolatos szovjet magatartást a kínaiak ugyanúgy, mint az USA az ENSZ-ben, lényegében 1956 óta napirenden tartják. A különbség csak az, hogy míg az USA a kérdés napirendről való levételére kényszerült, addig a kínai elvtársak most kürtölik világgá igazán. Sajnos nem kevésbé szovjetellenes éllel, mint az USA. A »magyar ügyön« ugyanúgy keresni akarnak, mint az USA.”⁶⁰

A magyar „ellenforradalom” kérdése fontos helyet kapott a kínai közbeszédben is. 1956 után a „Petőfi körös” a mindenkori politikai ellenzék megjelölése lett. A Petőfi Kör példája Mao számára azt igazolta, hogy az ellenforradalmat egy szocialista országban az értelmiség készíti elő. Mao 1964 nyarán, hatalmának ismételt konszolidációját követően saját belső ellenzékét a szovjet revizionistákhoz és a Petőfi Körhöz hasonlította. Július 2-án a PB úgy döntött, hogy „megjavítja” a párt és a kormány kulturális munkáért felelős egységeit, különben, ahogy Mao fogalmazott, „bizonyosan olyan szervezetekké válnak, mint a magyar Petőfi Kör”.⁶¹ A kulturális forradalom kezdetén, 1966 első felében a Teng To és Vu Han nevével fémjelzett csoport ellen indított kampányban e politikusok csoportját egy Petőfi Körhöz hasonló, revizionista, ellenforradalmi összeesküvés szervezésével vádolták, akik a kapitalizmust akarták restaurálni. Vagy fegyveres felkeléssel, mint 1956-ban Magyarországon, vagy békés úton, mint a Szovjetunióban.⁶²

59 Imre (1973) 8. p.

60 Beszélgetés Scserbakov elvtárral. Peking, 1963. október 23. Másolatban: MOL 288. f. 32. cs. 12. ő. e.; MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j Kína 27/f – 0041 – /RT/1963.

61 Vu (1995) 148. p.

62 Halász József nagykövet jelentése (előadó Juhász Ottó): Kulturális forradalom Kínában. Peking, 1966. június 22. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína-IV-70-003800-1966. 73. d.

HIVATKOZÁSOK

Békés (2004)

BÉKÉS CSABA: Szovjet döntéshozatal és az 1956-os magyar forradalom. In uő: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében, 1945–1990*. Budapest, 2004, Gondolat. 162–170. p.

Borhi (2005)

BORHI LÁSZLÓ: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956*. Budapest, 2005, Corvina.

Chang–Halliday (2006)

CHANG JUNG–JON HALLIDAY: *Mao. Az ismeretlen történet*. Ford. Frank Orsolya, Latorre Ágnes, Révész Ágota. Budapest, 2006, Európa,

Csu (1957)

CSOU EN-LAJ: A magyar nép mindenkor számíthat a hatszázmilliós kínai nép segítségére. In *A magyar–kínai barátság dokumentuma. 1957. január 16–17*. Budapest, 1957. k. n. 13–19. p.

Csu (1998)

CSU CSENG: *1957 nien tö bsziacsi. Cung pajcsia csengming tao liangcsia csengming* [1957 nyara. A vitatkozzék száz iskolától a vitatkozzék két iskoláig]. Csengcsou, 1998, Honan zsenmin csupansö.

Imre (1973)

IMRE GYÖRGY [BARACS DÉNES]: *A pekingi szemüveg*. Budapest, 1973, Kossuth.

Lüthi (2003)

LORENZ M. LÜTHI: *The Sino–Soviet Split, 1956–1966*. Ph. D. dolgozat, 2003. Kézirat.

MacFarquhar (1989)

RODERICK MACFARQUHAR: *The Secret Speeches of Chairman Mao. From the Hundred Flowers to the Great Leap Forward*. Cambridge, 1989, Harvard University Press.

Mao (é. n.)

Mao Ce-tung válogatott művei 5. kötet. (k. n. é. n.)

Po (1997)

PO JI-PO: *Zsokan csungta csüecö jü sicsien tö hujku. 1–2*. [Visszapillantás néhány döntésre és eseményre.] Peking, 1997, Zsenmin csupansö.

Radványi (1970)

RADVÁNYI, JÁNOS: The Hungarian Revolution and the Hundred Flowers Campaign. *The China Quarterly*, No. 43, July–September 1970. 121–129. p.

Rákosi (1997)

RÁKOSI MÁTYÁS: *Visszaemlékezések 1940–1956*. 2. kötet. Budapest, 1997, Napvilág,

Ripp (1994)

RIPP ZOLTÁN: *Moszkva és Belgrád között. A jugoszláv kapcsolat és a Nagy Imre-kérdés (1956. november–1959. február)*. Budapest, 1994, Politikatörténeti Alapítvány.

Si (1998)

SI CSÖ: *Caj lisi csüzszen senpien: Si Csö bujjilu*. [A történelem óriásai mellett. Si Csö memoárja]. Sajtó alá rendezte Li Haj-ven. Peking, 1998, Csungkung Csungjang Tanghsziao csupanső.

Szereda–Rainer (1996)

VJACESZLAV SZEREDA–RAINER M. JÁNOS (szerk.) *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest, 1996, 1956-os Intézet.

Szobolevszki–Vida (2001)

Magyar–kínai kapcsolatok, 1956–1959. Dokumentumok. Gyűjtötte, válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, valamint az annotált névmutatót összeállította Szobolevszki Sándor. Szerk. Vida István. Budapest, 2001, MTA Jelenkor-kutató Bizottság.

Vu (1995)

VU LENG-HSZI: *Ńi Mao csuhszi* [Emlékezés Mao elnökre]. Peking, 1995, Hszinhua csupanső.

Vu (1999)

VU LENG-HSZI: *Si nien luncsan, 1956–1966. Csung–Szu kuanhszi bujjilu*. 1–2. [Tíz év vita, 1956–1966. Visszaemlékezés a kínai–szovjet kapcsolatokra.] Peking, 1999, 2000, Csungjang venhszien csupanső.

Zubok (2001)

VLADISLAV M. ZUBOK: The Mao–Khrushchev Conversations, 31 July–3 August 1958 and 2 October 1959. *Cold War International History Project Bulletin*, Issue 12/13, Fall/Winter 2001. 244–272. p.

DRAGOȘ PETRESCU

1956 MINT IDENTITÁSFORMÁLÓ TAPASZTALAT

A román kommunisták esete

METODIKAI MEGKÖZELÍTÉS ÉS FOGALMI KERETEK

A világgkommunizmus történetében 1956 mérföldkő volt. Három esemény is árulkodott arról – Nyikita Sz. Hruscsov titkos beszéde a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SzKP) XX. kongresszusán, a „lengyel október” és a magyar forradalom –, hogy a kommunizmus Kelet-Közép-Európában sokkal kevésbé „diadalmas”, mint amilyennek a térség kommunista vezetői népeikkel láttatni szeretnék. Ez a tanulmány a román kommunizmus történetének eddig elhanyagolt aspektusára igyekszik rávilágítani. Azt szeretném bemutatni, hogy 1956 miként befolyásolta a román kommunista elit politikai értékrendjét és a politikai rendszerhez való viszonyát.

A témát a politikai kultúra szemszögéből közelítem. A román kommunizmus nemzeti sajátosságait feltárni kívánó alapos elemzésnek figyelembe kell vennie a kulturális értékeket és a magatartásbeli mintákat is. Másként megfogalmazva: azt állítom, hogy az értékek, a meggyőződések és az érzelmelek, amelyek a politikai vezető rétegek mellett a hétköznapi emberek viselkedését is megszabják, meghatározták az 1945 és 1989 között hatalmon levő politikai rendszer sajátosságait, csakúgy, mint a társadalom behódolásának, illetve szembenállásának mintáit. Gabriel Almond is megjegyezte egy írásában, hogy a szerkezet és a kultúra interaktív kapcsolatban áll egymással: „A kulturális vonzalmakat nem lehet megmagyarázni a történelmi tapasztalatok, az aktuális szerkezeti kényszerek és lehetőségek figyelembevétele nélkül, a magatartásbeli minták adott készlete viszont valamely formában és mértékben a megváltoztatásukra tett erőfeszítések ellenére is sokáig tovább él.”¹ Almond megállapítása igaz a kommunista elitre, de a szélesebb néprétegekre is.

A közelmúltban nyilvánosságot látott iratok, visszaemlékezések elemzése és a szemtanúk elbeszéléseinek alapos vizsgálata azt mutatja, hogy a román kommunistáknak, Gheorghie

Gheorghiu-Dejnek és követőinek nem

1 Almond (1990) 157–158. p.

volt kidolgozott politikai programjuk, amikor hatalomra kerültek. Legfőbb politikai céljuk a hatalom megragadása és mindenáron való megőrzése volt. Hatalomgyakorlásuk ezért egy frusztrált, képzetlen és szűk csoport – ahogy Vladimir Tismăneanu találóan nevezte őket: a „volt foglyok” csoportja – politikai túléléséről szólt. A csoport, akiket „Gheorghiu-Dej embereinek” is hívtak, a kommunistákat hatalomra segítő szovjet Vörös Hadseregtől függött. Tagjai nem voltak felkészülve a kormányzásra, a gyakorlati politizálásról felületes elképzeléseik voltak, és nem utolsósorban híján voltak minden támogatottságnak. Következésképpen a hatalmon maradásra egyetlen esélyük az volt, ha mindenben alávetik magukat Sztálinnak. A szovjet csapatok 1958. nyári kivonásáig Gheorghiu-Dej és hívei számára az volt a legfontosabb, hogy Moszkva – és nem a nép – szemében legitimálják a párt vezető szerepét. 1958 júliusa után a helyzet radikálisan megváltozott. A pártnak és legfőbb vezérének a néppel kellett elfogadtatnia magát, a korábbiaktól eltérő stratégiát kellett kigondolnia, ha hatalmát meg akarta tartani. 1956 tapasztalata fontos szerepet játszott a román kommunisták általános stratégiájában, akik a lakosságot egyszerre próbálták megfélemlíteni és együttműködésre készíteni.

A társadalomban – Kelet-Közép-Európa más kommunista rendszerű országaihoz hasonlóan – a politikai szocializáció két egymással ellentétes folyamatban zajlott. A régi, hagyományos értékeket családi körben, még gyerekkorban adták át a fiatalabb generációknak, az új, „egészséges” értékekre serdülő- és felnőttkorban nevelt az iskola és szocializáltak a hivatalos szervezetek, valamint a központilag kézben tartott tömegtájékoztató. Némely rejtett és megőrzött hagyományos érték táplálta az ellenállás politikai kultúráját, és segítette a rendszerrel szembeni passzív vagy aktív ellenállást. Az új értékek – gyakran bizonyos régi, tartós „megtévesztő pózokkal” keveredve – megkönnyítették a rendszer számára, hogy a maga oldalára állítsa a különféle társadalmi csoportokat.

Egyet kell értenem Archie Brown megállapításával, miszerint a politikai kultúra fogalmának alkalmazása különösen jó eszköz arra, hogy megvizsgáljuk az értékek és a politikai szervezetek közötti kapcsolatot a kommunista társadalmakban, amelyekre – mutatott rá helyesen Brown – az jellemző, hogy „hirtelen megszakadt a politikai intézményrendszer kontinuitása”, valamint hogy „szokatlanul nyíltan és tudatosan próbálták új politikai értékekkel felváltani a korábbiakat”.² Továbbá, ahogy Kenneth Jowitt megfigyelte, a kommunista rendszerek megközelítései hajlamosak arra, hogy „alul-

2 Idézi Almond (1990) 12. p.

értékeljék vagy figyelmen kívül hagyják a kultúra szerepét, elsősorban annak okán, hogy a rendszer és a társadalom viszonyát leegyszerűsítve, az uralkodás–alávetettség viszonyrendszerében vizsgálják”.³ Mindezt azzal egészíthetem ki, hogy a valóságban sokkal bonyolultabb volt a helyzet, főként azért, mert Romániában, akárcsak Kelet-Közép-Európa más országaiban, a kommunista rendszer az „áttörés” után elég hosszú ideig fennmaradt ahhoz, hogy képes legyen fejlődni és átalakulni ideológiájában, tagságában csakúgy, mint társadalmi, gazdasági és kultúrpolitikájában.

Véleményem szerint Archie Brown definíciója a leghelyénvalóbb, különösen ami az egykori kelet-közép-európai kommunista rendszerek vizsgálatát illeti. Brown megfogalmazásában a politikai kultúra: „A történelemről és a politikáról alkotott szubjektív benyomások, az alapvető meggyőződések és értékek, az önmeghatározás és lojalitás központjai, valamint a politikai ismeretek és elvárások összessége, amely a nemzetek és csoportok sajátos történelmi tapasztalatának a terméke.” Brown emellett vizsgálati modellt is nyújt a kommunista politikai kultúrák elemzéséhez a következő főbb témák mentén: 1. a korábbi politikai tapasztalatok; 2. az értékek és az alapvető politikai meggyőződések; 3. az önmeghatározás és a lojalitás központjai, végül 4. a politikai ismeretek és elvárások.⁴

Kenneth Jowitt szerint annak érdekében, hogy a kommunista politikai struktúrák és kultúrák természetét meghatározhassuk, elemezni kell „a társadalom látható és szisztematikus hatását a politikai élet jellegére, minőségére és stílusára”. Az 1989-es romániai forradalom erőszakos kimenetelét a kommunista Románia „politikai életének jellege, minősége és stílusa” határozta meg, állítja. Politikai kultúrán egy „informális és alkalmazkodó viselkedésbeli és magatartásbeli készletet” ért, „amely a formális – ideológiai, politikai és intézményi – meghatározottságokra válaszként, azokkal kölcsönhatásban alakul ki, és jellemző a társadalom egy meghatározott rétegére”. Jowitt – a társadalom különböző szintjeit figyelembe véve – a politikai kultúra három típusát különbözteti meg: az elit, a rendszer és a közösség politikai kultúráját. Az elit politikai kultúráját úgy határozza meg mint „egy informális, alkalmazkodó viselkedésbeli és magatartásbeli készletet, amely egy meghatározott elit identitásformáló tapasztalataira válaszként és következményként születik”. A rendszer politikai kultúráján „olyan informális alkalmazkodó viselkedésbeli és magatartásbeli készletet ért, amely a társadalmi, gazdasági és politikai élet intézményi meghatározottságára válaszként alakul ki”. A közösségi poli-

3 Jowitt (1992) 51. p.

4 Brown (1997) 16–20. p.

तिकai kultúrát pedig „olyan informális alkalmazkodó viselkedésbeli és magatartásbeli készletként határozza meg, amely a rendszer és a közösség történelmi kapcsolatára adandó válaszként születik”.⁵

A bemutatott fogalmi kereteket felhasználva úgy vélem, hogy a két politikai szubkultúra, a rendszer és a közösség politikai kultúrájának vizsgálata nélkülözhetetlen a román kommunizmus sajátosságainak bemutatásához. Tanulmányomban azt állítom, hogy az 1956-os magyar forradalom identitásformáló tapasztalatot jelentett a román kommunista elit számára, és így jelentős hatást gyakorolt arra, amit a fentiekben a rendszer politikai kultúrájaként definiáltunk. A rendszer politikai kultúráján ebben a tanulmányban a hivatalos politikai kultúrát értem, amit más szóval a román kommunizmus politikai kultúrájaként is meghatározhatunk. Már itt előre

kell azonban bocsátanom, hogy írássom kereteit mindkét politikai szubkultúra (a román kommunizmus politikai kultúrája és a rendszerellenes ellenállás politikai kultúrája) mélyreható vizsgálata messze meghaladná. Következésképpen ez a tanulmány csak az 1956-os év, azon belül is elsősorban a magyar forradalom következményeire fókuszál.

- 5 Jowitt (1992) 51–52.; 54–56. p. Mások, többek között Ronald H. Chilcote, nem értenek egyet Jowitt osztályozásával. Chilcote azzal érvel, hogy a Jowitt által megkülönböztetett háromféle politikai kultúra „leírása túlzottan elvont, és ő maga sem tudja hatékonyan alkalmazni azokat a vizsgálatában”. Lásd Chilcote (1994) 197. p.

A ROMÁN KOMMUNIZMUS POLITIKAI KULTÚRÁJA

Elengedhetetlen számba venni a román kommunista párt elitjének identitásformáló tapasztalatait ahhoz, hogy a román kommunizmus politikai kultúrájának főbb jellegzetességeit megértsük. *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*

- 6 Tismăneanu (1995a) 91–93. p. Tismăneanu román kommunizmusról írott hatalmas monográfiája: Tismăneanu (2003). A román kommunizmus politikai kultúráját érintő tanulmányai közül lásd Tismăneanu (1991) 121–174. p. és Tismăneanu (1992a) 135–150. p. Románul megjelent más művei Tismăneanu (1992b) és Tismăneanu (1995b).

(Gheorghiu-Dej kísértete) című könyvében Tismăneanu remek elemzéssel szolgál a párton belüli hatalmi viszonyokról,⁶ és azt állítja, hogy 1933 után három hatalmi központ alakult ki a kommunista párton belül: a moszkoviták, azaz a Moszkvába menekült román kommunisták; a Ștefan Foriș vezette Központi Bizottság és a Gheorghiu-Dej körüli „volt foglyok”. Jogo-

san teszi hozzá, a pszichobiográfia sokat segíthet abban, hogy jobban megértsük Gheorghiu-Dej vezetési stílusát és viszontagságos kapcsolatait a párton belül, a régi és újabb ellenszenveteket, a párton belüli szövetségesek változtatását stb. Mi több, nem feledkezhetünk meg a titkos társaságokra vagy szektákra jellemző rejtett mechanizmusokról sem, melyek elősegítették a sztálinista kísérletet Romániában.⁷

A román kommunisták kisebbségi és legitimációs komplexusban szenvedtek, állítja Tismăneanu. A legitimáció hiánya „születésétől kezdve szármalmas elmúlásáig nyílt sebként éktelenkedett a román kommunizmuson” – írja. A román kommunizmus politikai kultúrájának harmadik ismérve szerinte a desztalinizáció elmaradása volt. Romániában a marxizmus gyenge hagyománya a román kommunista elit túlnyomó többségének alacsony intellektuális adottságaival és egyszerű gondolkodásmódjával párosulva megakadályozta – folytatja –, hogy mélyreható desztalinizációs folyamat bontakozzon ki, és feltűnjön egy revizionista marxista áramlat. Ez magyarázatul szolgál arra is, hogy miért maradhatott a román kommunista elit gyakorlati ideológiájának meghatározó jellemvonása egészen a rendszer 1989-es bukásáig a kulturális és gazdasági sztálinizmus.

A román kommunista elit identitásformáló tapasztalatainak másik fontos aspektusa azok közös szocializációs időszakával áll kapcsolatban, akik a későbbi pártelitet alkották. Pavel Câmpeanu szociológus nemrégiben kiváló elemzést írt a kommunista militánsok, többek között Gheorghe Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Nicolae Ceaușescu és saját börtönben töltött éveiről.⁸ Részletes beszámolójából mindenki megértheti, hogy a román kommunista elit politikai kultúrájának természetét milyen mélyen meghatározta a börtönben töltött időszak közös szocializációja. Ez a jelen tanulmány szempontjából is igen érdekes, mivel a rezsim politikai kultúrájának főbb vonásai nem változtak a rendszer 1989-es bukásáig.

7 Tismăneanu (1993).

8 Câmpeanu (2002). Câmpeanu a kommunista rendszerről is eredeti összefoglalást nyújt Felipe Garcia Gasals néven külföldön megjelentetett művében: Câmpeanu (1980). Román nyelven ez a monográfiája csak nemrég jelent meg. Câmpeanu szerint a sztálinizmus volt az egyetlen gazdasági és társadalmi szerkezet, amely biztosítani tudta egy „szinkretikus társadalom” stabilitását. A kifejezés az idő előtt megvalósított szocializmusra vonatkozik, mellyel Leninnek is szembe kellett néznie Oroszországban, ahol a szocializmus nem történelmi fejlődés eredményeképpen jött létre, mint ahogy Marx azt megjósolta, hanem politikai úton került hatalomra.

Mint ahogy arra már utaltam, a kommunista hatalomátvétel után a román kommunistáknak nem volt más választásuk, mint hogy alá vessék magukat Sztálin akaratának, és lemásolják a szovjet modellt. A párton belüli hatalmi viszonyok alakulását figyelembe véve meggyőződésem, hogy két tényező magyarázza meg legjobban a párt véres bukását: a párt monolitikus szerkezete és a parancsuralmiság. Mindkettő a román kommunizmus politikai kultúrájának jellemzője.

A pártegyeség megőrzése a rendszer kultúrájának központi eleme volt, a frakciók létrejöttét mindenáron megpróbálták megakadályozni. Ez tette lehetetlenné a tárgyalásos megoldást a párton belüli felvilágosult frakciók és az azokkal szemben álló elit között, majd ez vezetett 1989 decemberében a rendszer váratlan és véres bukásához. Ceaușescu például uralkodása legvégéig halálos bűnnek tartotta a „frakciózást”, és félt tőle.⁹

Az illegalitás éveiben kifejlődött „kitaszított kommunizmus” szindróma szülötteként a román kommunisták apró szektája a parancsuralmiságból mítoszt faragott, amikor hatalomra került. A Gheorghe Gheorghiu-Dejhez (1948–65) és Nicolae Ceaușescuhoz (1965–89) legközelebb álló nómenklátúra tagjainak visszaemlékezései sokat segítenek abban, hogy megérthessük e mítosz súlyát. A pártnómenklátúra egykori tagjai egyetértének abban, hogy a Politikai Bizottságon belül két egymással szemben álló tábor volt: a moszkoviták, a szovjet politika buzgó kiszolgálói, és a hazaiak (pămînteni), akik a „nemzeti vonalat” szorgalmazták, élükön magával Gheorghiu-Dejzel. Miután Gheorghiu-Dej és hívei megszabadultak a moszkovitáktól, végre megvalósíthatták akaratukat, és „kiszabadíthatták” a román pártot és a kommunista Romániát a Szovjetunió igájából. A „moszkvai központ” és a szomszédos kommunista rendszerek azonban még ekkor is elgáncsolhatták volna a folyamatot, ezért aztán a Moszkva feltételezett „imperialista” törekvéseitől és Budapest irredenta lépéseitől való félelem egészen

1989 decemberéig a román kommunizmus politikai kultúrájának legfőbb vonásai közé tartozott. S 1956 döntő szerepet játszott abban, hogy ezek a vonások rögzültek.

9 Veterán kommunistaként – jóllehet jelentéktelenebb volt, mint gondolta magáról – Ceaușescu egészen bukása pillanatáig leginkább a párton belüli összeküvéstől tartott, sokkal kevésbé félt a népfelkeléstől, ahogy Silviu Curticeanu, Ceaușescu elnöki titkára éleslátóan megfigyelte. Curticeanu (2000) 322. és 363. p.

1956 ROMÁNIÁBAN: A KOMMUNISTA ELIT VÁLASZA A MAGYAR FORRADALOMRA

A román kommunista elit azonnal elítélte a magyar forradalmat, és biztosította a szovjeteket a román kommunisták erős lojalitásáról. Az 1956-os lengyelországi és magyarországi események végül is hozzájárultak ahhoz, hogy a román sztálinista vezető, Gheorghiu-Dej megőrizze személyes hatalmát, és megszabaduljon a desztalinizáció rémétől. A román kommunisták gyors intézkedéseikkel megakadályozták a szabad információáramlást, és elkerülték, hogy a magyarországi események igazi jelentősége köztudottá váljék.

1956. október 24-én a Román Munkáspárt (RMP) Politikai Bizottságának ülésén 18 pontos tervet állítottak össze annak érdekében, hogy szorosan kézben tarthassák az eseményeket Romániában. Magas rangú pártfunkcionáriusokat menesztettek Erdélybe, hogy megvitassák a lakossággal a magyarországi helyzetet. Miron Constantinescut például Kolozsvárra küldték, Fazekas Jánost pedig a Magyar Autonóm Tartományba. A nómenklatúra más tagjait a német közösség lecsillapításával bízták meg. A németeket ugyanis lázba hozta a szóbeszéd, hogy a kommunisták a szomszédos Magyarországon zajló események miatt engedélyezni fogják a családegyesítést, azaz a német családok tömeges emigrálását Nyugat-Németországba.

Meglepő módon a pártnak ekkor kellett először szembenéznie azzal a súlyos problémával, hogy valójában elképzelése sincs a lakosság hangulatáról. Az RMP programtervébe így bekerült, hogy a magyarországi helyzetet a szakszervezetek segítségével kell a munkásoknak elmagyarázni, de csak apránként, hogy legyen idő a hallgatóság reakcióit felmérni, és azok fényében módosítani a hivatalos megközelítést, nehogy nyugtalanságot keltsenek az országban. Külön figyelmet szenteltek a fiataloknak, legfőképp az egyetemistáknak. Mindezzel párhuzamosan megállapították, hogy a legfontosabb a lakosság alapvető élelmiszerekkel (kenyér, hús, étolaj) való folyamatos ellátásának biztosítása.¹⁰

Október 26. után a román kommunisták már nyíltan „ellenforradalomként” értékelték a magyarországi eseményeket. Utasításba adták, hogy országszerte gyűléseket kell összehívni, melyeken munkások és hivatalnokok, fiatalok és idősek egyaránt elítélhetik „a reakciós és fasiszta erőket Magyarországon, és kifejezhetik szolidaritásukat a magyar dolgozó osztállyal, amely hősiességű küzdelmet vív azért, hogy mihamarabb felszámolja az ellenfor-

10 Protocol no. 54 al Ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 24 octombrie 1956. Lásd Stănescu (2003) 396–402. p.

radalmat”.¹¹ Azaz az RMP habozás nélkül a szovjetek oldalára állt, és ajánlotta azonnali támogatását.

Ezek után a PB 1956. december 1-jei ülésén Gheorghiu-Dej már büszkén jelenthette ki: „Boldogan állapíthatjuk meg, hogy nemcsak passzív nézőként követtük a magyarországi eseményeket. Közvetlenül is érdekeltek voltunk abban, hogy az események a magyar nép és a magyarországi szocializmus jövője, valamint táborunk érdekei szerint alakuljanak. Nemcsak passzívan vártuk és néztük, hogy a Szovjetunió lehetőségei szerint megoldja a helyzetet, hanem sokat is segítettünk.”¹²

A román kommunista elit magyar forradalomról alkotott véleményének legbeszédesebb bizonyítéka két Magyarországra érkezett magas rangú pártfunkcionárius jelentése a magyarországi helyzetről. Aurel Malnășan és Valter Roman az RMP küldöttjeiként azért látogattak Magyarországra, hogy saját szemükkal győződjenek meg a dolgok állásáról.

November 2-án az RMP Politikai Bizottságának tagjai előtt Valter Roman két okot hangsúlyozott, melyek véleménye szerint az „ellenforradalomhoz” vezettek: egyrészt a Rákosi Mátyás vezette Magyar Dolgozók Pártja nem tudta elfogadtatni magát a magyar néppel, mert arrogánsan lépett fel, mellőzte a nemzeti hagyományokat, és szolgálai alávetette magát Sztálin és a Szovjetunió akaratának; másrészt a Magyar Dolgozók Pártjának vezetősége „románellenes hangulatot” keltett, és „egyetlenegyszer sem foglalt helyesen állást Erdéllyel kapcsolatban”. Valter Roman ezzel kapcsola-

latban Kádár János kijelentését citálta, akivel budapesti látogatása alatt találkozott: „Biztosítsanak autonómiát Erdélynek!”¹³ Az ehhez hasonló kijelentések következtében alakultak ki a román kommunizmus politikai kultúrájának alábbiakban elemzendő főbb elemei: a *Moszkvától való félelem* és a *Budapest iránti bizalmatlanság*.

A román lakosság széles rétegei ezzel ellentétben egyetértettek a magyar forradalmárokkal, és sokan szolidaritást is vállaltak azokban a napokban a forradalom ügyével.¹⁴ Temesvárott

11 Protocol No. 55 al Ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 26 octombrie 1956. Stănescu (2003) 403. p.

12 Stenograma Ședinței Biroului Politic al CC al PMR din data de 1 decembrie 1956. Uo. 472. p.

13 Stenograma Ședinței din data de 2 noiembrie 1956 cu tov. Aurel Malnășan și Valter Roman. Uo. 409–427. p.

14 Lásd elsősorban a Securitate ügynökeinek jelentéseit arról, hogy a lakosság miként reagált az 1956-os magyar forradalomra. Lungu–Retegan (1996).

került sor a magyar forradalom kitörése után a leghevesebb szimpátiatüntetésre. Az egyik résztvevő tanúvallomásában elmondta, hogy az egyetemisták kíváncsian hallgatták a külföldi rádióadókat, közöttük a budapesti rádiót is, hogy tájékozódjanak a Magyarországon történekről. A nyugatlanság október 23. után lassan fokozódott, majd október 30-ra nagygyűlést hirdettek. A rendszer azonban késlekedés nélkül és könyörtelenül lecsapott, hogy megakadályozza a tiltakozó hullám tovagyűrűzését. 1956. október 30-án éjjel a hadsereg és a politikai rendőrség megszállta a temesvári egyetem területét. Mintegy háromezer diákot letartóztattak. Közülük harmincegyet helyeztek vád alá és ítélték kettőtől nyolc évig terjedő börtönbüntetésre.¹⁵ A tiltakozást ugyan kegyetlenül felszámolták, a temesváriak azonban évtizedeken át megőrizték az antikommunista ellenállás szellemét. Éppen Temesvárról indult ki az 1989-es romániai forradalom is.

15 Egy résztvevő érdekes visszaemlékezése az 1956-os temesvári eseményekről Baghiu (1995), főként 7–24. p.

ROMÁN STÍLUSÚ NEMZETI KOMMUNIZMUS: FÉLELEM MOSZKVÁTÓL ÉS BIZALMATLANSÁG BUDAPEST IRÁNT

Amint már utaltam rá, a párt monolitikus egysége és a párton belüli parancsuralmi rend a két kulcsfogalom, amely segíthet a román kommunizmus politikai kultúráját megérteni. Ezek mellé társul a román kommunisták táboron belüli ellenségképével kapcsolatos két jellemvonás – félelem Moszkvától és bizalmatlanság Budapest iránt –, amelyet az 1956-os év tanulmányai felerősítettek. Az említett jellemvonások természetesen hosszú folyamat során alakultak ki, attól kezdve, amikor a XIX. század közepétől a román nemzettudat a szomszédos orosz és magyar birodalommal szemben formálódni kezdett.

Gheorghiu-Dej 1956-ban, az SZKP XX. kongresszusa és a magyar forradalom után politikai túlélési stratégiáját az erőltetett iparosításra és a román nemzettudathoz kapcsolódó hagyományos értékekhez való visszakanyarodásra építette. Ceaușescu szigorúan követte Gheorghiu-Dej politikáját, és lassú politikai szocializációs folyamat során Gheorghiu-Dej belső hatalmi körének tagjaiba belenevelte a félelmet Moszkvától és a bizalmatlanságot a magyarok iránt. Ceaușescu azonban nem volt olyan találékony, mint Gheorghiu-Dej, és a belpolitika, valamint a nemzetközi helyzet kihívásaira is kevésbé rugalmasan reagált elődjénél.

Tény, hogy a román vezetők, ahogy Ronald H. Linden is megállapította, „sikeresen építhettek a lakosság nem szláv identitására”.¹⁶ Hozzá kell tenni, hogy az életszínvonal hatvanas évek elejétől érzékelhető csekély javulása a felélesztett nacionalizmussal társulva megfogta a románok szívét és lelkét. Ahhoz azonban, hogy megérthessük a román nemzeti kommunizmus gyökereit és azt, ahogy a Moszkvától való félelem és a Budapest iránti bizalmatlanság kifejlődött a román kommunista elitben, némi magyarázattal kell szolgálnunk az elit nacionalizmushoz, pontosabban a román nemzet-tudathoz vagy másképpen a románsághoz fűződő viszonyáról.

Az egykori nomenklatúra tagjainak 1989 utáni megnyilatkozásai erre vonatkozólag nemcsak sokatmondóak, hanem elgondolkodtatók is, mivel nyilvánvalóvá teszik, hogy a román kommunizmus úgynevezett internacionalista szakasza a korábban feltételezettnél sokkal kevésbé volt „internacionalista”. A területi viták például – Erdély leginkább – arra kényszerítették a román kommunistákat, hogy még 1948-as hatalomra kerülésük előtt a nacionalista repertoár érveivel folyamodjanak. Gheorghe Apostol, egy akkori magas rangú kommunista funkcionárius visszaemlékszik 1944. decemberi találkozására Sztálinnal. A megbeszélésen rajta kívül Gheorghiu-Dej és Ana Pauker vett részt. A román küldöttség a terület történelmi múltjára hivatkozva követelte Romániának Erdélyt. Sztálin, akit a történelmi érvek nem hatottak meg, végül azért döntött úgy, hogy Erdély Romániához tartozzék, mert ezzel kívánta jutalmazni az 1944. augusztusi román átállást. Apostol története abból a szempontból figyelemre méltó, hogy nyilvánvalóvá teszi: a román kommunisták területi igényeik benyújtásakor Sztálinnal nem az V. pártkongresszus elveinek szellemében tárgyaltak, hanem az 1593–1601 között uralkodó havasalföldi vajda, Vitéz Mihály tiszavirág életű, Erdélyt Moldvával és Havasalfölddel egyesítő „birodalmára” hivatkoztak.

Ez és a hasonló epizódok kétséget ébresztenek aziránt, hogy az V. pártkongresszuson Nagy-Románia soknemzetiségű jellegéről elfogadott kominternes tézisnek valóban teljesen elkötelezték-e magukat a román kommunisták. Ion Gheorghe Maurer, a nomenklatúra egy másik vezető tagja, aki maga nem volt román nemzetiségű, hangsúlyozza, hogy Ana Paukeren és moszkovita társain kívül ő egyetlen román kommunistát sem hallott

amellett kardoskodni, hogy Besszarábia tartozzon a Szovjetunióhoz, Erdély meg Magyarországhoz.¹⁷ Besszarábia hovatarozása kétségkívül kényesebb kérdés volt, mint Erdélyé.

16 Linden (1981) 229. p.

17 Apostol visszaemlékezését lásd Betea (1995) 260. p., Maurer kijelentései uo. 147. p.

Jóllehet annak a feszegetése, hogy a szovjetek elfoglalták Besszarábiát, ártott volna a két ország kapcsolatának, a legutóbbi időkben napvilágot látott visszaemlékezések azt mutatják, hogy a román kommunista elit mindig is úgy tekintett a területre mint a történelmi Románia részére.

A szovjet csapatok kivonása Romániából, ahogy már említettem, 1958-ban mérőföldkőnek számított a világkommunizmuson belüli „önálló útkeresésben”. A már idézett magas rangú pártfunkcionárius, Gheorghie Apostol úgy emlékszik, hogy először 1955-ben, a szovjetek ausztriai kivonulása után merült fel a kérdés. Nem is Gheorghiu-Dej, hanem Emil Bodnăraș vetette fel egy magánbeszélgetés során a pártfőtitkár villájának udvarán. Bodnăraș volt a legmegfelelőbb a feladatra, mert egyszerre élvezte Gheorghiu-Dej bizalmát – tagja lévén a „volt foglyok” csoportjának – és Moszkvát, annak köszönhetően, hogy dezertált a román hadseregből, és a két háború között a Szovjetunióban élt. Akkor és ott a román kommunisták kérése feldühítette Hruscsovot, de később, 1958 nyarán mégis kivonta a szovjet csapatokat Romániából. Függetlenül attól, hogy miként született meg a döntés, a szovjet csapatok kivonulásával új korszak kezdődött a román kommunista párt történetében.

A párt kétségbeesetten keresett valamilyen támpontot, hogy elfogadtathassa függetlenségét. Váratlanul Karl Marx egyik művében találtak segítséget ahhoz, hogy fortélyos politikai stratégiájukat megindokolják. A Marx *Jegyzetek a románokról* című írásával kapcsolatos epizód sok mindent elárul. Paul Niculescu-Mizil – akkoriban a KB propagandaosztályának vezetője volt, s így közvetlenül részt vett Marx írásának megjelentetésében – izgalmas részletekkel szolgál arról, miként talált a kéziratra 1958-ban egy lengyel történész Amszterdamban, amelyet aztán lefordítottak a pártvezetőség számára, és végezetül 1964-ben bő jegyzetapparátussal, komoly tudományos mű benyomását keltve megjelentettek. Marx Oroszországgal szembeni kritikus állásfoglalása egybecsengett a román kommunisták függetlenségi stratégiájával, amint azt az 1964. évi „áprilisi nyilatkozat” meg is fogalmazta.¹⁸

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a román nemzettudattal kapcsolatos meghatározó érzéseket – különösen a történelmi idők óta „nemzeti területnek” számító vidékekhez való érzelmi kötődést – a román kommunisták a két világháború közötti időszak Nagy-Romániájától örökölték. Ha valaki figyelmesen olvas a sorok között, kontinuitásra utaló elemeket talál Nagy-Románia románpolitikája és Gheorghiu-Dej Romániája között már 1949-ben is. A Román Munkáspárt
Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile 18 Marx (1964).

Luca és Iosif Chișinevschi vezette delegációjának és az MDP küldöttségének találkozásán, amelyen magyar részről Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Rajk László is jelen volt, a magyarok aggodalmukat fejezték ki az erdélyi magyarság elleni román kultúrpolitika miatt. A román fél erre csak kitérő választ tudott adni.¹⁹

Később, 1961 novemberében és decemberében, az RMP KB híres plenáris ülésén – amely elfogadta Gheorghiu-Dej végleges változatát a párt történetéről – a legfelsőbb pártfunkcionáriusok unos-untalan „helyes” álláspontjukra hivatkoztak Erdély kapcsán, szerintük a probléma megoldását a nemzeti kommunizmus jelenti. Gheorghiu-Dej maga is megjegyezte, hogy a második világháború vége után közvetlenül „Rákosi és csoportjának legfőbb gondja ez volt: »Kihez fog Erdély tartozni?»²⁰

S ami témánk szempontjából még ennél is fontosabb, a pártvezetésből néhányan megragadták az alkalmat, hogy az 1956-os magyar forradalmat az RMP-n belüli kegyetlen hatalmi harcban felhasználják. Így a párt plénuma előtt 1961. december 4-én elmondott beszédében János Fazekas, az RMP KB Titkárságának tagja azt állította, hogy az 1956-os forradalom alatt Iosif Chișinevschi nem foglalt egyértelműen állást, és nem akarta a magyarországi eseményeket „ellenforradalomként” elítélni. Ő, János Fazekas volt az, aki Ceaușescuval együtt a „helyes” álláspontot képviselte, amikor a történeteket egyértelműen „ellenforradalomnak” minősítették. Miron Constantinescu, akit a párt Kolozsvárra küldött, hogy szót értsen a diáksággal, nem merte „ellenforradalomként” „leleplezni” az eseményeket.²¹ Magyarozatként hozzá kell tennem, hogy Miron Constantinescuval együtt egy másik vezető pártfunkcionárius, Chișinevschi is bírálta 1956-ban, Hruscsov „titkos beszéde” után Gheorghiu-Dej sztálinista gyakorlatát, de alulmaradtak a párton belüli hatalmi harcban, és 1957-ben elmozdították őket pozíciójukból. Mindebből számunkra az az érdekes, hogy 1961-ben, a Gheorghiu-Dej-rezsim legfontosabb pártértekezletén Fazekas az 1956-os magyarországi eseményeket az RMP-n belüli hatalmi

19 Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR la înfîlnirea cu delegația Partidului celor ce muncesc din Ungaria, condusă de Mátyás Rákosi – 19 Februarie 1949. In *Arhivele Naționale...* (2003) 85–115. p.

20 Neagoe-Pleșa–Pleșa (2006) 251. p.

21 Uo. 187–188. p.

küzdelem kapcsán említi. Ez is azt bizonyítja, hogy az 1956-os forradalom nagy hatással volt a román kommunisták gondolkodásmódjára.

Most azonban forduljunk Nicolae Ceaușescu felé, és nézzük meg részletesen, hogy hatalomra kerülése után hogyan ültette át a gyakorlatba 1956

tanulságait. 1968 augusztusában, tehát tíz évvel azután, hogy a szovjet csapatokat kivonták Romániából, Ceaușescu elmondta híres „balkon-beszédét”, amelyben elítélte a Varsó Szerződés csapatainak csehszlovákiai bevonulását. Történelmi távlatokban azt mondhatjuk, hogy Ceaușescu beszédének óriási hatása volt a románok széles tömegeire. Sok román fülében szavai bizonyítékul csengtek, azt igazolták hogy Ceaușescu karizmatikus képességekkel megáldott politikus.²² Véleményem szerint Ceaușescu karizmatikus vezetői híre – Reinhard Bendix megfogalmazásával élve – egyszerűen csak 1968 augusztusának drámai körülményei között alakult ki.²³

1968 augusztusa után a párt jóval hangsúlyosabban hivatkozott az elődök függetlenségért vívott küzdelmeire és heroikus tetteire. A képlet egészen egyszerű volt: a múltban a románoknak a törökök ellen kellett harcolniuk, Ceaușescu alatt a szovjetekkel kell szembenézniük (és ennél egy kissé burkoltabban, de utalásokat tettek Magyarország állítólagos irredenta törekvéseire is). Schöpflin György ideillő megfigyelése szerint: „A mitikus és szimbolikus beszédek megteremthetik a legitimitást, és megerősíthetik a hatalmat. Mozgósítják az érzelmeket és a lelkesedést. Fontos eszközök, melynek révén az emberek értelmezik a szimbolikus formában felfogott politikai folyamatokat.”²⁴

Ceaușescu Romániájában szinte magától adódott, hogy történelmi mítoszokhoz folyamodjanak. Ceaușescu soha nem titkolta érdeklődését a román fejedelemségek középkori uralkodói iránt, akiknek hőstetteit nagyon nagyra tartotta. Vezetői stílusához tartozott – szemben elődje, Gheorghiu-Dej szokásaival –, hogy rendszeresen, program szerint tett belföldi látogatásokat, amelyeken mindig felkereste a térség legnevezetesebb emlékműveit és történelmi helyszíneit.²⁵

22 Max Weber meghatározásában a karizma az egyéniség olyan jellemzője, mely megkülönbözteti őt a köznapi emberektől, s amelynek köszönhetően neki természetfeletti, emberfeletti vagy legalábbis kivételes hatalmat és kisugárzást tulajdonítanak. Lásd Bendix (1973) 619. p.; Ceaușescu 1968. augusztus 21-i beszéde megjelent a párt hivatalos lapjában, *Scînteia*, 1968. augusztus 22. Lásd még Ceaușescu (1969) 415–418. p.

23 Részletesebben Bendix (1973) 616–629. p.

24 Schöpflin (2000) 89. p.

25 Személyes hatalmának megszilárdítása során (1965–69) Ceaușescu arra használta fel a belföldi látogatások adta lehetőségeket, hogy magáról érdeklődő vezető benyomását keltse a nép, s elsősorban a munkásság és a parasztság körében. Részletesebben Petrescu (1997) 107–109. p. Hasonló taktikát követett Edward Gierek is Lengyelországban, a hetvenes években. A lengyel kommunisták vezetője hatalomra kerülése után, amint Kennedy megállapítja, „konzul-

tációk» révén próbálta újraéleszteni a párt munkásgyökereit”. Egyedül 1971-ben például 171 ilyen látogatást tett a „választóknál”. Kennedy (1991). Bernhard 187-re becsüli Gierek látogatásainak számát 1971-ben. Bernhard (1993) 42. p.

- 26 A Nagy Nemzetgyűlés aznap elfogadott egy nyilatkozatot is, amely ugyanolyan fontosnak tekinthető, mint az 1964. évi „áprilisi nyilatkozat”: Declarația Marii Adunări Naționale a R.S.R. cu privire la principiile de bază ale politicii externe a României *Principiile de bază ale politicii externe...* (1968). Ceaușescu beszédének idézett részletét lásd uo. 21. p.
- 27 Constantiniu (1997) 509–510. p.

demokratikus Köztársaság, Magyarország, Lengyelország és Bulgária – általi megszállását. Augusztus 22-re összehívták a Román Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülészakát. A Nemzetgyűlés előtt elmondott beszédében Ceaușescu kijelentette: „Meggyőződésünk szerint óriási és tragikus hibát követtek el, amely súlyos következményekkel fog járni a szocialista rendszer egységére és a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom sorsára nézve.”²⁶ Két nappal később, augusztus 24-én Josip Broz Tito jugoszláv vezetővel tárgyalt. (Ceaușescu abban az évben, május 27. és június 1. között már járt Jugoszláviában.²⁷)

1968. augusztus 26-án az első számú román kommunista vezető belföldi látogatások sorát kezdte meg. Számunkra most az a fontos, hogy a rendszer propaganda-erőfeszítéseinek elsődleges célpontja Erdély volt. Már utaltunk rá, hogy az 1956-os magyar forradalom tapasztalata és visszhangja arra tanította a román kommunistákat, hogy az erdélyi magyar kisebbséget szoros megfigyelés alatt kell tartaniuk, mivel hajlamosak a politikai rendbontásra. Ezek után nem véletlen, hogy Ceaușescu első belföldi útjai éppen Erdély vitatott területeire vezettek azzal a céllal, hogy megerősítse a „nemzeti összetartozást”.

Egyetlen nap alatt, augusztus 26-án három olyan megyét látogatott végig, ahol jelentős számú magyar kisebbség él – Brassót, Hargitát és Ko-

A Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai bevonulása után Ceaușescu így hozzálátott az országhatárhoz, amit leginkább „a nemzeti összetartozás útjai” néven lehet említeni. Utazásainak az volt a célja, hogy híveket toborozzon az RMP függetlenségi politikájának. Ceaușescu stratégiájára ugyanis óriási hatást gyakorolt az, amit a román kommunista elit az 1956. október 23. és november 4. közötti magyar forradalomból tanulságként levont. Haladjunk aprólékosan végig az eseményeken.

1968. augusztus 21-én Ceaușescu elmondta a „balkon-beszédet”, amelyben elítélte Csehszlovákia öt „testvéri ország” – Szovjetunió, a Német De-

vásznát –, és négy nagygyűlésen szólalt fel: Brassóban, Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredán és Székelyudvarhelyen. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Hargita és Kovászna megyében a lakosság nagy része magyar.

Feltételezem, hogy azokban az 1968. augusztusi napokban az 1956-os magyar forradalom tanulsága alapján Ceaușescu attól tartott, hogy Csehszlovákia megszállása fellázítja majd a Romániában élő magyar nyelvű lakosságot. A feltételezést igazolja, hogy a sepsiszentgyörgyi, csíkszeredai és székelyudvarhelyi tömeggyűléseken Ceaușescu néhány magyar szóval fejezte be a beszédét, ami annál is érdekesebb, mert ez volt az egyetlen alkalom, amikor Ceaușescu igyekezett magyarul megszólalni.²⁸

Az augusztus 30-án Kolozsvárott tartott nagygyűlés különösen fontos a történelmi mítoszok felélesztése szempontjából. A mítoszoknak, mint már kifejtettem, az volt a céljuk, hogy megerősítsék az RMP politikája mögötti népi támogatást.

Aznap Ceaușescu óriási hallgatóság előtt mondott lángoló beszédet. Felszólalásában akkor utalt először úgy az RMP-re mint a középkori román uralkodók, Nagy István, Öreg Mircea, Vitéz Mihály hőstetteinek folytatójára.²⁹ Ettől a pillanattól kezdve az ősök kultusza és a nemzeti jelképekkel való manipulálás Ceaușescu politikájának legfőbb eszközévé vált. Hangsúlyoznunk kell: Ceaușescu tiszteletre méltó erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy magához csábítsa a romániai nemzeti kisebbségeket, és meggyőzze őket arról, hogy az RMP kisebbségi politikájának nem a kisebbségek asszimilációja a célja. Sokatmondó ebből a szempontból, hogy 1968. szeptember 20-án is belföldi útra indult, ismételten egy etnikailag vegyes vidékre, a Bánátba. Ezúttal is több megyét érintett, Krassó-Szörényt, Temest és Aradot, s közben Resicabányán, Temesvárott és Aradon mondott beszédet a nagygyűléseken.³⁰

Ceauseșcu szembefordulása Csehszlovákia 1968-as szovjet megszállásával félrevezette az államférfiakat, politikusokat és kutatókat egyaránt. Ami a román többséget illeti, Ceauseșcu az etnikai kötődések ugrásszerű megerősítésére törekedett, s álláspontját az ún. „1971. júliusi tézisek” meghirdetésekor világossá tette. A „tézisek” – egy tizenhét pontos, meglehetősen rövid iromány –, amely 1971. július 6-án jelent meg, Ceaușescu neveléshez és a kulturális javak előállításához fűződő merev viszonyáról árulkodik. Július 6-án megjelent művének főbb gondolatait július 9-én a propagandával és indoktrinációval foglalkozó

28 Ceaușescu (1969) 422–430., 431–38., 439–448. és 449–454. p.

29 Uo. 478. p.

30 Uo. 506–516., 517–521. és 521–531. p.

- 31 Ceașescu (1971a); Ceașescu (1971b). Részletesebben lásd Petrescu–Petrescu (1996) 1–3. p.
- 32 *Programul Partidului Comunist Român...* (1975); A „nemzeti” történelem teleologikus megközelítése. Uo. 27–64. p.
- 33 1948 és 1989 között a románság etno-genezisét kutató kommunista történelemírás három korszakát különböztethetjük meg. Az első szakaszban (1948–58), az eloroszosítási kampány idején a hivatalos történelemírás a hangsúlyt a románság kialakulásában a szlávok szerepére helyezte. 1958 és 1974 között viszonylag enyhült az ideológiai nyomás, és visszatértek a két világháború közötti időszak tanaihoz, melyek szerint a románság ősei a rómaiak és a velük elkeveredő helyi dákok. A harmadik szakasz (1974–89) a „dákomania” időszaka, azaz az „auchton” lakosság meghatározó szerepére helyezték a hangsúlyt a román nép kialakulásában. A román történetírás és a politika kapcsolatáról 1944 és 1977 között lásd Georgescu úttörő munkáját: Georgescu (1991).
- 34 Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy a román történetírás négy „szent” vonulatának egyike sem volt vadonatúj. Romániában a történelemtudomány intézményesülése óta megtalálhatók voltak ezek a gondolatok. Az első kettő, azaz az ókori gyökerek és a román történelem kontinuitása a szomszédos országok, nevezetesen Magyarország történészeivel folytatott viták során merült fel a XIX. század vége felé. Ráadásul a román államalkotás és a történelem ön-

pártaktíva ülésén is megismételte. Az „1971. júliusi tézisekkel” támadást indított a kozmopolita és „dekadens” Nyugat-barát viselkedés ellen.³¹ A tézisek visszatérést jelentettek a kulturális önelégültség felé. Megjelenésük után a „szocialista” nemzet építésében a rendszer nagyobb hangsúlyt fektetett a történelemírásra, a pártnak ki kellett dolgoznia az irányelveket a „nemzeti” történelem megírására.

A román nemzeti kommunizmus ideológiai alapító irata három évvel később, 1974-ben készült el: ez volt a Román Kommunista Párt Programja.³² A program megjelenése után a román nép eredetéről szóló viták még inkább előtérbe kerültek.³³ A román kommunista párt 1974-es programja ugyanis részletes tervet írt elő a nemzeti történelemírásra és a történelem oktatására. Ész szerint a nemzeti történelemnek négy elvi „oszlopon” kell nyugodnia: a románok ősi eredete, kontinuitás, egység és függetlenség.³⁴ A történeti kutatásokat illetően az igazi probléma az volt, hogy ez a négy szempont a történelemértelmezés mércéjévé, általános elvárássá vált. A nemzeti történelem legfőbb tanítása az lett – és maradt egészen 1989 decemberéig –, hogy a román egységes nemzetállamot történelme során folyamatosan támadták és fenyegették, s ezért minden felelősségteljes román hazafias kötelessége mindenáron megvédeni. Így a kommunista párt, amely magát a román független-

ség és nemzeti szuverenitás egyedüli biztosítójaként állította be, miközben a szomszédos Szovjetunió és Magyarország állítólagos barátságatlan állásfoglalásaira felhívta a figyelmet, számottevően növelni tudta saját támogatottságát.

Volt azonban valami, amit a rendszer nem láthatott előre: Mihail Gorbacsov hatalomra kerülése. 1985 után, a Ceaușescu-éra gazdaságszerkezeti és erkölcsi válsága közepette a Gorbacsov meghirdette peresztrojka a Szovjetunióról és vezetéséről homlokegyenest új képet teremtett. A „Gorbacsov-imádat” egyre erősödött a román lakosság körében, annál is inkább, mert a gazdasági válság és a „Kárpátok géniusának” ortodox szocializmusa kilátástalanná tette a helyzetet. Amikor Gorbacsov 1987. május 25. és 27. között hivatalos látogatásra Romániába érkezett, sokan abban reménykedtek, hogy ráveszi Ceaușescut néhány gazdasági reform megkezdésére. Nem így történt, de látogatásának eredményeként a románok végérvényesen belátták: a Szovjetunió nem jelent igazi fenyegetést Románia szuverenitására nézve. Ellenkezőleg, Moszkvára úgy kezdtek nézni, hogy majd megszabadíthatja őket a Ceaușescu klán romániai uralmától.³⁵ A Román Kommunista Párt egyik legitimációs érve így lassan szertefoszlott.

A Ceaușescu-rendszernek ennek következtében a nyolcvanas évek közepére csak egyetlen célpontja maradt: a romániai magyar kisebbség és

álló tudományágként való elismerése egymással párhuzamosan zajlott a XIX. század második felében, ennek következtében a harmadik téma, azaz a románság egysége elmaradhatatlan volt a korszak történelmi műveiben. A Ceaușescu-korszak előtt azonban az egységet soha nem kezelték axiómaként. Ami pedig a negyedik témát, a függetlenségért folytatott szüntelen harcot illeti, az minden kis kelet-közép-európai ország történetírásának jellemző motívuma, mivel folyamatosan szemben álltak a náluk hatalmasabb szomszédos birodalmakkal. Amint Románia a kommunista táboron belül egyre nagyobb önállóságot követelt magának, a nemzeti-kommunista történetírás kánonjában a függetlenségi küzdelmek az aktuálpolitika hatására természetesen egyre hangsúlyosabbá váltak.

- 35 Az emberek kíváncsiak voltak a gorbacsovi reformokra. A Novosti Press Agency a Szovjetunióban román nyelvű röplapokat és füzeteket jelentetett meg, ezeket különösen Bukarestben terjesztették, szamizdat kiadásként. 1988–89-ben az emberek minden olyan szovjet brosúrát elolvastak, amelynek címében felforgató kifejezések voltak: „szerkezetváltás”, „megújítás”, „új látásmód”, „innovatív” stb. Lásd többek között *Conferința a XIX-a a PCUS...*; *Cea de-a XIX-a conferință a PCUS...*; *Congresul deputaților poporului din URSS...*; valamint Șmeliov (1989a); Șmeliov (1989b).

„külső anyaországa”, azaz a kommunista Magyarország. A román kommunista elit identitásformáló tapasztalatai alapján a párt legfőbb ura ekkor is az országon kívül kereste a súlyos problémák okait. 1989. december 20-án Ceaușescu kijelentette, hogy a temesvári felkelés, amely lánggra lobbantotta a forradalmat, „reakciós, imperialista, irredenta, sovinszta körökkel szövetkező huligánok” műve, akik „Románia területi feldarabolására törekednek”.³⁶

Ceaușescu szemében ezt bizonyította az is, hogy a Tőkés László tiszteletes, a lázadó református pap háza körül összegyűlt hívők kis csoportja indította el a temesvári felkelést december 16-án éjjel. Papp László püspök, az aradi egyházmegye vezetőjének utasítására Tőkést erőszakkal akarták eltávolítani abból a házból, amely a református egyház tulajdona volt.³⁷ December 10-én, az istentisztelet után Tőkés László közölte gyülekezete hívőivel, hogy december 15-ig el kell hagynia a házat, és arra kérte őket, legyenek szemtanúi a kényszerkiköltöztetésnek.³⁸ December 15-én, egy pénteki napon mintegy százan gyűltek össze a ház előtt: magyar családok és né-

hány román, főként férfiak. Este hét óra felé az egybegyűltek egy része elénekelte a *Deșteaptă-te române* (Ébredj fel, román) című, még az 1848-as forradalomban született dalt, amely Ceaușescu uralmának végére az ellenállás dala, 1989 után pedig a demokratikus Románia himnusza lett. Sok forradalmár egyetért abban, hogy a *Deșteaptă-te române* eléneklése döntő volt az események további alakulásának szempontjából.³⁹ Kevesen láhták azonban előre, hogy mi fog történni. Tőkés maga is elismeri, nem gondolta, hogy cselekedetével megbuktathatná a rendszert: „Szégyellem, hogy nem volt ilyen merész gondolatom, ahogy a többi kisebbségi egyház sem gondolt erre. Csak életben próbáltunk maradni.”⁴⁰

A román kommunisták szemében, akik hosszú politikai szocializációs

36 Ceaușescu televízióban elmondott esti beszédének szövegét lásd Perva–Roman (1991) 38–39. p.

37 A döntés okát Tőkés hitbuzgalmában és a romániai magyar kisebbségek jogai melletti militáns kiállásában kereshetjük. Ezzel a kommunista szerveknek és a református egyháznak egyformán terhére volt, így került sor kenyértörésre közte és Papp püspök között. Lásd Papp László református püspök: *Scurtă caracterizare a preotului Tőkés László*, 1989. augusztus 14. Közli Mioc (2002) 144–145. p.

38 Uo. 19. p. Lásd még Milin (1997) 46., 100–101. p.

39 Daniel Vighi megjegyzését lásd Milin (1997) 27–28. p.

40 Marius Mioc Tőkés Lászlóval készült 2001. november 2-i interjúját lásd uo. 77. p.

folyamaton mentek keresztül a román forradalomig, a temesvári események nyilvánvalóan bebizonyították, hogy a magyar kisebbség egyes tagjai irredenták, és a szomszédos Magyarország támogatja őket. Ez az oka annak, hogy Ceaușescu még uralkodása utolsó pillanataiban sem látta be, hogy saját népe kelt fel ellene spontán módon, és csak összeesküvésre tudott gondolni, melyet Magyarország és a romániai magyar kisebbség tervelt ki.

ZÁRSZÓ

A kommunista Romániában a nacionalizmus erős és tartós identitást és lojalitást biztosított a kommunista rendszernek, ez azonban nem egyik nappól a másikra alakult ki. Hosszú folyamat eredménye volt, amely válaszként kezdett formálódni Hruscsov XX. kongresszuson elindított desztalinizációjára. A román kommunisták ügyesen kihasználták a nemzettudatban rejlő lehetőségeket. Helyesen ismerték fel, hogy a nemzettudat tartós és szimbolikus jelentőségű eszköz. A magyar forradalom váratlan lehetőséget nyújtott a román kommunistáknak: alkalmuk nyílt teljes lojalitásukat bizonyítani Moszkvának, miközben kétségbeesetten próbálták elkerülni a desztalinizációt és megőrizni teljhatalmukat. A magyar forradalom a kezükre játszott, és 1958 nyarán kivonták a szovjet csapatokat Romániából. Attól a pillanattól fogva a román kommunista vezető, Gheorghe Gheorghiu-Dej és belső hatalmi köre Moszkvával szemben bátor függetlenségi politikát követett, s jelentős, extenzív ipari fejlesztéseket hajtott végre. Ennek a politikának köszönhetően a román kommunisták a széles néprétegek körében legitimitásra tettek szert, és egészen 1989-ig hatalmon maradhattak.

Megállapíthatjuk ugyanakkor, hogy az 1956-os év, s mindenekelőtt a magyar forradalom tanulságait a román kommunisták mélyen az eszükbe vésték. Megdöbbenve nézték, hogyan esett szét alig két hét leforgása alatt Magyarországon a kommunista rendszer, s hogy utána a Moszkva vezette katonai beavatkozás miként állította vissza a kommunista hatalmat. A román „kommunista gondolkodásra” ez kettős hatást gyakorolt. Először is felébresztette a Moszkva iránti régi félelmeket: attól tartottak, hogy amennyiben frakcióharc bontakozna ki a párt élén, Moszkva a Kremlhez hűséges frakció oldalán beavatkozna, és bizalmasait ültetné a hatalomba. Másodsor, újjáélesztette a romániai magyar kisebbség, illetve „külső anyaországuk”, a kommunista Magyarország iránti bizalmatlanságot. Így a román kommunisták egészen a rendszer végső bukásáig magyarelleses külpolitikát folytattak, különösen a nyolcvanas években, és a nemzeti kisebbségeket, melyek

közül a magyar volt a legnépesebb, asszimilálni próbálták. Kérdés, hogy a román „kommunista gondolkodásmód” e jellemvonásai nem éreztetik-e hatásukat még jóval a rendszer 1989-es bukása után is.

HIVATKOZÁSOK

Almond (1990)

GABRIEL A. ALMOND: *Communism and Political Culture Theory. In A Discipline Divided. Schools and Sects in Political Science.* Ed. Gabriel A. Almond. Newbury Park, CA, 1990, Sage Publications.

Arhivele Naționale ale României, Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PCR – 1949. București, 2003, Arhivele Naționale ale României.

Baghiu (1995)

AUREL BAGHIU: *Printre gratii.* Cluj-Napoca, 1995, Editura Zamolxis.

Bendix (1973)

REINHARD BENDIX: *Reflections on Charismatic Leadership.* In *State and Society. A Reader in Comparative Sociology.* Eds. Reinhard Bendix et. al. Berkeley, 1973, University of California Press.

Bernhard (1993)

MICHAEL H. BERNHARD: *The Origins of Democratization in Poland. Workers, Intellectuals, and Oppositional Politics, 1976–1980.* New York, 1993, Columbia University Press.

Betea (1995)

LAVINIA BETEA: *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României.* Arad, 1995, Editura Ioan Slavici.

Brown (1997)

ARCHIE BROWN: *Introduction.* In *Political Culture and Political Change in Communist States.* Eds. Archie Brown–Jack Gray. London, 1997, Macmillan. 1–24. p.

Câmpeanu (1980)

[PAVEL CÂMPEANU] FELIPE GARCIA CASALS: *The Syncretic Society.* White Plains NY, 1980, M. E. Sharpe.

Câmpeanu (2002)

PAVEL CÂMPEANU: *Ceaușescu: Anii numărătorii inverse.* Iași, 2002, Polirom.

Cea de-a XIX-a conferință a PCUS: Documente și materiale—Raportul prezentat de Mihail Gorbaciov, secretar general al CC al PCUS. Moszkva, 1988, Novosti Press Agency.

Ceașescu (1969)

NICOLAE CEAȘESCU: *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste. Rapoarte, cuvântări, articole, ianuarie 1968 – martie 1969.* București, 1969, Editura Politică.

Ceașescu (1971a)

NICOLAE CEAȘESCU: *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii – 6 iulie 1971.* București, 1971, Editura Politică.

Ceașescu (1971b)

NICOLAE CEAȘESCU: *Expunere la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative – 9 iulie 1971.* București, 1971, Editura Politică.

Chilcote (1994)

RONALD H. CHILCOTE: *Theories of Comparative politics. The Search for a Paradigm Reconsidered.* Boulder, Colorado, 1994, Westview Press.

Conferința a XIX-a a PCUS: O nouă viziune, hotărâri cu caracter novator. Moszkva, 1988, Novosti Press Agency.

Congresul deputaților poporului din URSS: Raportul prezentat de Mihail Gorbaciov, Moscova, Kremlin, 30 mai 1989. Moszkva, 1989, Novosti Press Agency.

Constantiniu (1997)

FLORIN CONSTANTINIU: *O istorie sinceră a poporului român.* București, 1997, Editura Univers Enciclopedic.

Curticeanu (2000)

SILVIU CURTICEANU: *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse.* București, 2000, Editura Albatros.

Georgescu (1991)

VLAD GEORGESCU: *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944–1977.* București, 1991, Humanitas.

Jowitt (1992)

KENNETH JOWITT: *New World Disorder. The Leninist Extinction.* Berkeley, 1992, University of California Press.

Kennedy (1991)

MICHAEL D. KENNEDY: *Professionals, Power and Solidarity in Poland. A Critical Sociology of Soviet-Type Society*. Cambridge, 1991, Cambridge University Press.

Linden (1981)

RONALD H. LINDEN: Romanian Foreign Policy in the 1980s. In *Romania in the 1980s*. Ed. Daniel Nelson. Boulder, Colorado, 1981, Westview Press.

Lungu–Retegan (1996)

CORNELIU MIHAI LUNGU–MIHAI RETEGAN (coord.): *1956 – Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*. București, 1996, Editura Univers Enciclopedic.

Marx (1964)

KARL MARX: *Însemnări despre români: Manuscrise inedite*. București, 1964, Editura Academiei Republicii Populare Române.

Milin (1990)

MIODRAG MILIN: Azi în Timișoara, mâine-n toată țara! In *Timișoara: 16–22 Decembrie 1989*. Timișoara, 1990, Editura Facla.

Milin (1997)

MIODRAG MILIN: *Timișoara în revoluție și după*. Timișoara, 1997, Editura Marineasa.

Mioc (2002)

MARIUS MIOC (coord.): *Revoluția, fără mistere. Cazul László Tőkés. Documente din arhiva Judecătoriei Timișoara. Documente din arhiva parohiei reformate Timișoara. Mărturii*. Timișoara, 2002, Editura Almanahul Banatului.

Neagoe–Pleșa–Pleșa (2006)

ELIS NEAGOE-PLEȘA–LIVIU PLEȘA (coord.): *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*. București, 2006, Editura Nemira & CNSAS.

Perva–Roman (1991)

AUREL PERVA–CAROL ROMAN: *Misterele revoluției române. Revenire după ani*. București, 1991, Editura Carro.

Petrescu (1997)

CRISTINA PETRESCU: A Ritual of the „Golden Epoch”. Ceaușescu’s Domestic Visits. In *The Myths of Romanian Communism*. Ed. Lucian Boia. București, 1997, Bucharest University Press.

Petrescu–Petrescu (1996)

CRISTINA PETRESCU–DRAGOȘ PETRESCU: Restalinizarea vieții culturale românești. Tezele din iulie 1971. *Arhiva Cotidianului*, 1996. 10. 1–3. p. *Principiile de bază ale politicii externe a României*. București, 1968, Editura Politică.

Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. București, 1975, Editura Politică.

Schöpflin (2000)

GEORGE SCHÖPFLIN: *Nations, Identity, Power. The New Politics of Europe*. London, 2000, Hurst.

Șmeliov (1989a)

NIKOLAI ȘMELIOV: *Restructurarea așa cum o vede un economist*. Moszkva, 1989, Novosti Press Agency.

Șmeliov (1989b)

NIKOLAI ȘMELIOV: *Restructurarea. Probleme, Studii, Prognoze–Potențialul spiritual al înnoirii*. Moszkva, 1989, Novosti Press Agency.

Stănescu (2003)

MIRCEA STĂNESCU (coord.): *Organismele politice românești, 1948–1965*. București, 2003, Editura Vremea.

Tismăneanu (1991)

VLADIMIR TISMĂNEANU: The Tragicomedy of Romanian Communism. In *Crisis and Reform in Eastern Europe*. Eds. Ferenc Feher, Andrew Arato. New Brunswick, 1991, Transaction Publishers. 121–174. p.

Tismăneanu (1992a)

VLADIMIR TISMĂNEANU: From Arrogance to Irrelevance. Avatars of Marxism in Romania. In *The Road to Disillusion. From Critical Marxism to Postcommunism in Eastern Europe*. Ed. Raymond Taras. Armonk, NY, 1992, M. E. Sharpe. 135–150. p.

Tismăneanu (1992b)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *Arheologia terorii*. București, 1992, Editura Eminescu.

Tismăneanu (1993)

VLADIMIR TISMĂNEANU: Chestiuni de metodă. *Sfera Politicii*, 3. (1993. febr.).

Tismăneanu (1995a)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*. București, 1995, Editura Univers.

Tismăneanu (1995b)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *Noaptea totalitară*. București, 1995, Editura Athena.

Tismăneanu (2003)

VLADIMIR TISMĂNEANU: *Stalinism for All Seasons. A Political History of the Romanian Communist Party*. Berkeley, 2003, University of California Press.

A. SAJTI ENIKŐ

ÖTVENHATOS MENEKÜLTEK JUGOSZLÁVIÁBAN

A magyar–jugoszláv hazatelepítési bizottságok

tevékenysége 1956–1957-ben

Az 1956–57-ben Jugoszláviába menekült, illetve a Jugoszlávián át menekülő magyarok története sajátos vonásokat mutat. Egyrészt mert a jugoszláv határt átlépő első menekülthullámmal (1956. november–december) érkezők nem mind a szovjet megszállás és a kommunista rezsim restaurációja elől menekültek; az első, mintegy százfős csoportban szép számmal akadtak a Rákosi-rendszer összeomlása miatt *védelmet kérők is*. Másrészt Jugoszlávia a forradalom leverése után *kényszerűségből* vált menekültútvonallá – az 1957 tavaszára csaknem húszezresre duzzadó menekülttömeg a magyar–osztrák határ lezárása miatt volt kénytelen dél felé elhagyni az országot, és rekedt hónapokra Jugoszláviában.

Az önmagát és rendszerét már hosszú évek óta Moszkvával szemben meghatározó jugoszláv politikai elit magyar forradalomhoz való viszonya nem volt változatlan, mégis lehetővé tette, hogy a Kádár-kormány mindvégig *bivatalos, legális formában kísérje figyelemmel* a menekültek sorsát, és – jugoszláv közreműködéssel – aktív *hazatérési propagandát* folytasson a csaknem húszezer menekült között, illetve a befogadó országgal kétoldalú tárgyalásokat kezdeményezzen hazatérésükről.

A menekültkérdés azonban – egyrészt a nemzetközi körülmények, másrészt a menekültek létszámának 1957. január–februári drasztikus megemelkedése miatt (az emelkedés januárban kétszáz százalékos volt, februárban viszont januárhoz képest csaknem tízszeresére emelkedett a menekültek száma!¹) – csakhamar szétfeszítette az addig mindkét fél számára megfelelőnek, sőt kényelmesnek tűnő kereteket. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága már közvetlenül a forradalom leverése után felajánlotta segítségét a jugoszláv kormánynak. Belgrád csak hosszas hezitálás után fogadta el az ajánlatot, 1957 januárjától azonban a Főbiztosság más nemzetközi humanitárius szervezetekkel közösen – egészen a menekültek nyugat-európai és

1 Kovačević (2003) 100. p.

tengerentúli országokban való elhelyezésének befejezéséig – aktív szerepet játszott a jugoszlávok számára egyre kényelmetlenebb ügy lezárásában.²

Mint tanulmányom címe is jelzi, az ötvenhatos menekültek jugoszláviai történetéből csupán egy kérdést emelek ki: a hazatérési bizottságok 1956–57-es tevékenységének rekonstrukciójára és értelmezésére teszek kísérletet a magyar külügyi levéltári források segítségével. Más fontos kérdésekre – mint például az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának tevékenysége, a menekültek átvételére vonatkozó tárgyalások, a táborok belső élete és rendje, az egyedül érkezett fiatalok és gyermekek problémája, a táborok meglehetősen viharos vitákat kiváltó finanszírozása – most nem térek ki.

Szükséges, hogy a Jugoszláviába menekült magyarok *létszámának* alakulására, *társadalmi és korösszetételére*, illetve *családi helyzetére* vonatkozóan néhány jellemző adatot már előljáróban felvázoljak.

Az 1957. december 4-i jugoszláv belügyi adatok szerint 19851 fő menekült az országba, tehát az 1956 után emigrált magyarok (számukat a szakirodalom ma 211 ezerre teszi) csaknem 10 (pontosan 9,4) százaléka.³ A Jugoszláviába menekültek mintegy 12 százaléka (2327 fő) visszatért Magyarországra, döntő többségük azonban, 74 százaléka (14 667 fő) külföldre távozott, töredékük pedig (620 fő) – a jugoszláv belügyminisztérium korabeli kifejezésével élve – „integrálódott”, azaz Jugoszláviában telepedett le.

2 Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának szerepéről bővebben lásd az 1956-os magyar menekültek történetét jugoszláv források segítségével feldolgozó tanulmányokat: Kovačević (2003) 111–117. p.; valamint kötetünkben uő: A menekültkérdés Jugoszláviában.

3 Ettől a számtól csekély mértékben eltérő adatokkal is találkozhatunk az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, illetve a főbiztos jelentéseiben.
<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/admin/ opendoc.htm?tbl= ADMIN&id =3ae68fc310;61c>, valamint
<http://www.hungarian-history.hu/lib/unreport.pdf>. A letöltés ideje: 2006. 05. 09.

Az 1957 végén még táborokban lévő 1694 személy szinte kivétel nélkül Nyugatra kívánt menni.⁴ A nyugati országok által Jugoszláviából befogadott magyar menekültek területi és számszerű megoszlása 1958. január végén, amikor a jugoszláv kormány és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága már „megoldottnak” tekintette a kérdést, a következő volt: az európai országok közül Franciaország fogadta be a legtöbb menekültet (2445), utána Belgium (2376), Svédország (1295) Nyugat-Németország (1131) és Svájc (744) következett. Ausztria 381, Norvégia 344 főt fogadott be, Nagy-Britanniában 282, Dániában 212, Olaszországban 170, s végül Hollandiá-

ban 80 menekült kezdhetett új életet. Az USA-ba mintegy két és fél ezren távozhattak, Kanadában 1765-en, Ausztráliában pedig másfélezren telepedhettek le. A befogadást mindenütt szigorú egészségügyi feltételekhez kötötték, a skandináv országok viszont mintegy kétszáz tuberkulózisban szenvedő betegnek is menedéket nyújtottak.

A menekültek nagy hányada, 24,4 százaléka egyedülálló férfi volt, mintegy nyolc százalékuk pedig egyedülálló nő. A felnőttek között a 18–25 éves korosztályhoz tartozók voltak a legtöbben (30,6 százalék), a 45 év feletti a legkevésbé. A menekültek között kimagaslóan sok volt a 18 éves kor alatti gyermek és a fiatal (az összes menekült 25,6 százaléka), 15 százalékuk egész családdal, 5,6 százalékuk egy szülővel érkezett. A korosztályon belül a 14–18 éves korúak részaránya 33,2 százalék volt, a 14 éven aluli gyermekek 18,5 százaléka, vagyis 101 gyermek szülők nélkül szökött át a határon, a 14 és 18 év közötti fiatalok 67,3 százaléka pedig egyedül vágott neki a határnak.⁵ Az ő sorsukat, táborbeli életüket, átvételüket-átadásukat külön tanulmányban szeretném elemezni. Most csak arra utalnék, hogy „a szülői kíséret nélküli” gyermekek repatriálásának kérdése az ENSZ menekültügyi főbiztosa, August Lindt 1957. május eleji jugoszláviai útja után mozdult ki a holtpontról, és e munkában a belgrádi magyar követség mellett komoly szerepet játszott a magyar és a jugoszláv Vöröskereszt is.⁶

Egy 1957 márciusából rendelkezésünkre álló, 15 689 fő foglalkozási adatait tartalmazó összeírás szerint a felnőtt korú emigránsok között 56,4 százalék volt a „munkások, a szakmunkások és a magasan kvalifikált szakmunkások”, valamint a bányászok aránya. A menekültek mindössze öt százaléka volt értelmiségi (tanár, orvos, író, újságíró stb.), és ugyancsak alacsony, hat százalék volt a mezőgazdasági dolgozók aránya is.⁷ Tanulónak és diáknak a menekültek 14,4 százaléka vallotta magát. Ezek az adatok nagyjából megfelelnek az országos átlagnak.

A magyar–jugoszláv menekültügyi tárgyalások csaknem egy esztendeig, 1956 novembere és 1957 szeptembere között, több szakaszban zajlottak.

4 Közülük mindössze ketten szándékoztak hazatérni, hatan pedig Jugoszláviában kívántak maradni. Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 20/f-001/22-195. 26. d.

5 Számításaimat jugoszláv belügyi statisztikák (MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 20/f-001707/7-1957 26. d.), valamint Kovačević (2003) 121–124. oldalán található statisztikai táblázatok alapján végeztem.

6 MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 20/f-001707/7-1957. 26. d.

7 Uo.

Forrásaink azt bizonyítják, hogy bár a menekültkérdés megoldásában feladatot vállaló vegyes bizottság személyi összetétele időről időre változott, a munkában mindvégig kiemelkedő szerepet játszott a magyar Külügyminisztérium és a belgrádi magyar követség. A Magyar Vöröskereszt a kiskorúak repatriálásában végzett fontos munkát, amelynek bemutatása szintén külön elemzést érdemel. Jugoszláv oldalon a menekültkérdést mindvégig szorosan a szövetségi belügyminisztérium felügyelte. Talán itt érdemes megjegyeznünk: az ötvenhatos nagy menekülthullám döntő szerepet játszott abban, hogy 1957 elején a magyar Külügyminisztériumban a politikai osztály részeként létrehozták a Külföldi Magyarok Önálló Referatúráját, amelyet bizonyos értelemben az 1947-re elorvasztott, majd felosztatott, a két világháború között a magyar külpolitikában fontos szerepet játszó Kisebbségi Osztály gyenge utódának nevezhetünk. (A Kisebbségi Osztály a miniszterelnökségen belül működött.)

Az október 23-i budapesti tüntetés hírére a magyar és a jugoszláv határőrség igyekezett hermetikusan lezárni a határt, a vonatok sem közlekedtek. A jugoszláv belügyminisztérium feljegyzései szerint az október 23-át követő napokban a déli határ közelében fekvő falvak lakói egészen a határig lementek, és fegyvert kértek a jugoszláv határőröktől. A jugoszláv határőrök az első határátlépőket – ha fegyvert találtak náluk – azonnal letartóztatták, vagy rövid úton visszaadták a magyar határőrségnek. Ez történt azzal a húsz magyar menekülttel is, akiket a jugoszlávok november 10. és 15. között adtak át „rövid úton”, minden jegyzőkönyv nélkül. Az átadott személyeket a magyar határőrök általában kihallgatták, de közvetlenül ezután szabadon engedték, még a katonai ügyészségnek átadott szökött katonákat sem ítélték el ekkor, hanem szabadlábba helyezték őket.⁸ A szegedi ÁVH 17 tagja azonban, akik családjukkal együtt október 30-ról 31-re virradóan Horgosnál lépték át a határt, miután átadták fegyvereiket, menedékjogot kaptak Jugoszláviában. Nem ez volt az egyetlen eset; ez történt a nagykanizsai határőrségnél is, ahol 14 tiszt és családja kért menedéket Jugoszláviában. Nagykanizsa és Letenye párvezetői is átmenekültek.⁹ A menekültek első, novem-

8 MOL XIX-J-4-a-Belgrád KÜM TÜK 53/1957. 57. d.

9 Kovačević (2003) 98. p.

10 Ilyen történetet dolgoz fel Vicsek Károly vajdasági rendező *Bolygótűz* című, 2002-ben bemutatott filmje.

ber 4-e előtti hullámát az ÁVH-hoz tartozó határőrség tisztjei, katonái és családtagjaik, illetve volt pártfunkcionáriusok képezték; számuk 178 fő volt.¹⁰

Közvetlenül november 4-e után, amikor a magyar menekültek tömeges áramlása megkezdődött Ausztria felé,

a jugoszlávok válogatás nélkül visszafordították vagy átadták a magyar hatóságoknak a hozzájuk menekülőket. Mindez – a korabeli nyugati sajtó révén – nyílt titok volt. A jugoszláv szövetségi belügyminisztérium eleinte arról is értesítette a magyar felet, melyek a határsértések szempontjából legveszélyesebb határszakaszok.¹¹

A menekültek száma november második felében, majd különösen az osztrák határ lezárása után egyre nőtt; ez, valamint az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának követelése végül arra készítette a jugoszláv kormányt, hogy változtasson addigi politikáján. Jugoszlávia álláspontja az volt, hogy a menekültkérdés Jugoszlávia belügye, és kétoldalú tárgyalásokkal, azaz harmadik fél bevonása nélkül is megoldható. A kényes kérdések kétoldalú, „négy szemközti” megoldásának igénye és gyakorlata korántsem volt új elem az ország külpolitikájában, előzményei egészen a királyi Jugoszlávia korszakáig nyúlnak vissza.

A magyar–jugoszláv vegyes bizottság 1956. november 22-én Zágrábban kezdődő tárgyalásai még ezeket a hagyományos külpolitikai reflexeket tükrözték. A csakhamar sikerrel záruló tárgyalások jegyzőkönyvét november 29-én Belgrádban a két küldöttség vezetője, Mányik Pál követségi tanácsos (nem sokkal később a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője) és az ügyben mindvégig kulcsszerepet játszó Slobodan Šakota, a jugoszláv belügyi titkárság tanácsosa írta alá. A megállapodás intézkedett az addig Jugoszláviába érkezett mintegy négyszáz menekült sorsáról: szabályozta a 141 hazatérni kívánó (35,2 százalék), zömmel honvéd- és volt ávós tiszt és az általuk átvitt honvédségi fegyverek átadásnak módját, és rögzítette a többiek továbbutazási szándékát.¹² A tárgyalások során a jugoszlávok „nem hivatalosan” ígéretet tettek rá, hogy betekintést engednek az emigrációt választó menekültek névsorába. Megígérték azt is, ha a magyar fél konkrét bűncselekmény alapján, a nemzetközi szokásoknak megfelelően valakinek a kiadását kéri, ez elől sem fognak elzárkózni.¹³ Tekintettel Magyarországra

11 Kovačević (2003) 103. p.

12 Egy részüket december 7-én a Horgos–Röszke, más részüket pedig december 9-én, a Kotoriba–Murakeresztúr határállomáson adták át a magyar szerveknek. Röszkénél a szegedi rendőrkapitányság megbízottai 51 hazatérőt vettek át, Murakeresztúron pedig a lenti honvédállomás 90 embert és hadianyagokat.

13 Tudjuk, hogy a hazatérni nem kívánó menekültek egy 276 tételes listáját a jugoszlávok 1956 decemberében átadták Magyarországnak. A névsort mind a Katonai Ügyészség, mind pedig a Legfőbb Ügyészség átvizsgálta, de egyetlen olyan személyt sem találtak közöttük, akinek a kiadatását kérték volna. Ezt

- azért tartottam fontosnak megjegyezni, mert találkoztam olyan legendával is, hogy a jugoszlávok a magyarok erre vonatkozó kérését soha nem teljesítették. MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 20/f- 007959-1956. 26. d.
- 14 MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 20/f- 007863-1956. 26. d.
- 15 Uo.
- 16 Rossz körülményeiről leginkább a Rijekától mintegy 50 kilométerre fekvő egyik legnagyobb befogadóképességű gerovói tábor híresült el. A gyermekeket és a fiatalokat viszonylag jó körülmények között tartották, „jelenlegi” helyzetére, a „legmesszebbmenő segítség” kifejezéseként a jugoszláv fél magára vállalta mind a repatriálók, mind pedig a fegyverek hazaszállításának költségeit.
- A maradás mellett döntők, Mányik tárgyalásokról írott beszámolója szerint, kivétel nélkül polgári személyek voltak. Mint írta: akadnak köztük „reakciósok és fasiszta beállítottságú egyének, kalandvágyók”, jó részük azonban „munkás, sok bányász, illetve diák, túlnyomóan fiatalok. Sokan közülük mint nemzetőrök is részt vettek a forradalmi eseményekben, és ezért félnek a felelősségre vonástól.”¹⁴ A bizottság közvetlenül is találkozott a menekültekkel, és büntetlenséget ígérve igyekezett rábírní őket a hazatérésre. A gyenge eredményt Mányik azzal magyarázta, hogy az emberek nem bíznak az „ismerttetett biztosítékokban”, félnek attól, hogy a Szovjetunióba fogják őket deportálni, de „nagy izgalmat okozott körükben a Nagy Imre-ügy” is, mert „megerősítette deportálástól való félelmüket”. „A közfelfogás szerint – folytatódik Mányik Pál jelentése – Magyarországon a forradalmat leverték, az ország szovjet megszállás alatt van, a Kádár-kormány a nép akaratával szemben ténykedik, és nem nevezhető független kormánynak.”¹⁵
- A magyar delegáció a táborok ellátottságát jónak minősítette, a menekültek például rendszeresen hallgathatták a jugoszláviai magyar adásokat, és olvashatták az ottani magyar sajtót is. A jugoszláv hatóságok ekkor még zömmel nyári fürdőhelyeken és üdülőkből alakították ki számukra szállásokat. A táborokról, az ott folyó életről most nem kívánok részletesen beszélni, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy a menekülteket – társadalmi helyzetüktől függően – eltérő színvonalú táborokban helyezték el, és külön táborba gyűjtötték a szülői kíséret nélkül átszökött gyermekeket, fiatalokat is. Egy 1957 márciusában keltezett jugoszláv belügyi forrás már negyven, az ország különböző pontjain szétszórta, Horvátországban, Macedóniában, Szerbiában, ezen belül is főként a Vajdaságban, valamint Szlovéniában elhelyezkedő tábort nevez meg. A többi köztársaságban, tehát Crna Gorában és Bosznia-Hercegovinában, valamint Koszovóban nem létesítettek menekülttáborokat.¹⁶

Tekintettel arra, hogy 1956 őszén a repatriálók zöme valamelyik fegyveres testület tagja volt, hazatérésüket Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes, a fegyveres erők és a közbiztonsági ügyek felelőse felügyelte. Sebes István külügyminiszter-helyettes a tárgyalások jegyzőkönyvének megküldésekor fontosnak tartotta felhívni Münnich figyelmét: a „vegyes bizottság magyar tagozata biztosította a kimenekült katonai személyeket arról, hogy a hazatérőket úgy fogják tekinteni, mint akik eleget tettek Miniszterelnök-helyettes Elvtárs jelentkezésre felszólító parancsának, tehát felelősségre vonni őket nem fogják”. Münnichet egyébként már a tárgyalások megkezdése előtt felkereste a budapesti jugoszláv követség titkára, és biztosította a jugoszláv fél jóindulatáról.¹⁷

A menekültkérdésben kialakult magyar–jugoszláv együttműködés azonban a vegyes bizottság tevékenységének lezárulta után sem ért véget. A körülmények hatására, elsősorban a menekültek számának januári ugrásszerű emelkedése után, kihasználva a még érvényben lévő amnesztiarendeletet, a két ország tárgyalásai 1957 januárjában ismét intenzívebbé váltak. A magyar kormány február elején óvatosan felvetette Belgrádnak, hogy Jugoszlávia zárja le határait a menekülők elől, ezt azonban a jugoszláv fél a kérdés nemzetközi összefüggéseire hivatkozva nem tartotta lehetségesnek, és a hazatérési propaganda fokozására buzdította Budapestet. Horváth Imre külügyminiszter 1957 januárjában *hazatelepítési bizottságot* nevezett ki, amelynek vezetőjévé a szerb-horvátul (korabeli kifejezés) kiválóan beszélő Barity Miklóst, a belgrádi magyar követség titkárát nevezték ki. A bizottság tagjai közül ketten, Hegedűs Mihály és Ördög László a Belügy-, Peják Zsiva és Szapora Sándor pedig a Külügyminisztériumot képviselte.¹⁸ Mivel a menekültkérdés megoldásába ekkor már az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága is aktívan bekapcsolódott, képviselői Barityék tevékenységét mindvégig figyelemmel kísérték, illetve megkezdődtek az ENSZ és Jugoszlávia, valamint az egyes országok közötti, a menekültek átvételére irányuló tárgyalások is.¹⁹

mények között, a bánáti Fehértemplomban (Bela Crkva) őrizték. Az értelmiséget külön táborba, a kies fekvésű szerbiai üdülőhelyre, Mataruška-Banjára vitték. Közülük főként a műszaki végzettségűeket próbálták meg konkrét állásajánlatokkal maradásra bírni, valamint néhány Nagy Imre hívévé szegődött újságíró. Közülük volt például a neves újságíró, politológus Kende Péter is. MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 20/f-001707/12-1957.; 001707/1-1957.; valamint 001/2-1957. 26. d.

17 MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 20/f.-007863-1956. 26. d.

18 Uo. 001/4-1957. 26. d.

19 A Központi Statisztikai Hivatal „illegá-

lisan külföldre távozott személyekre” vonatkozó, 1957 elején készült országos összesítést a *Regio* című folyóirat 1991. 2. évfolyamának 4. száma közli. A menekültkérdés irodalmából most csak két frissebb munkára utalunk: Sós (2005); Kanyó (2002).

20 MOL XIX-J-4-a-Belgrád KÜM TÜK 73/1-1957. 25. d.

21 MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 20/f-001/1- 1957. 26. d.

ez nem volt véletlen. Időközben megváltoztak a hazatérés körülményei: február elejétől az ország elhagyása ismét tiltott határátlépésnek, büntetendő cselekménynek számított. Az Elnöki Tanács 1957. évi 24. számú törvényerejű rendelete a határ illegális átlépése miatt már csak azoknak biztosított büntetlenséget, akik 1956. október 23. és 1957. március 31. között hagyták el az országot, és hazatérésükig nem töltötték be 18. életévüket. A belgrádi magyar követség azonban a rendelet végrehajtási utasítása szerint *közvetlen* mentességet adhatott a büntetőeljárás alól a kiskorúakkal együtt hazatérő szülőknek és nagyszülőknek, a terhes anyáknak és házas-társaiknak is, anélkül, hogy a kérelmeket a belügyhöz felterjesztette volna.²⁰

A bizottság tagjai – a jugoszláv belügyi és külügyi titkársággal egyeztetve, a jugoszláv belügyi szervek és az ENSZ nemzetközi felügyelete mellett – három héten át látogatták az egyre szaporodó menekülttáborokat. Látogatásuk fő célja, mint már utaltam rá, hogy hazatérésre buzdítsák az ekkortól már „szökevénynek”, majd „disszidensnek” nevezett menekülteket. Úgy tűnik, a bizottság tagjai nem ringatták magukat illúziókban. Kuti Jenő, a belgrádi magyar követség ideiglenes ügyvivője már az első, január elején lezajlott táborlátogatások után lakonikusan így fogalmazott: „tömeges hazatérési jelentkezések nem lesznek”.²¹ A hazatérési propaganda csődje azonban még őket is meglepte, ráadásul a sikertelenséget a jugoszlávok minduntalan a szemükre vetették, bár minden alkalommal igyekeztek hangsúlyozni, hogy a magyar bizottság munkájával „minden tekintetben” meg vannak elégedve.

Amikor a magyar küldöttség és a jugoszláv belügyminiszter kiértékelte a bizottság munkáját, Stefanović a hazatérési propaganda kudarcának okát abban látta, hogy a magyar bizottság egyik ávós tagját felismerték egy táborban, és ez erősen rontotta szavahihetőségüket.²² Véleménye szerint az is za-

A tárgyalásoknak ebben a szakaszában a jugoszláv belügyi titkárság részéről továbbra is Slobodan Šakota, a külügyi államtitkárságtól pedig Anton Kacian foglalkozott a menekültügyekkel. Kacian egyben a jugoszláv kormány és az ENSZ Menekültügyi Főbiztos-sága, illetve az ENSZ Menekültügyi Alapja közötti kapcsolattartásért is felelős volt.

A bizottság január elején kezdte és március 31-én fejezte be munkáját. S

varólag hatott, hogy a menekültek nem voltak tisztában az amnesztiarendelet érvényességével, és erőtlennek minősítette a bizottság propagandatevékenységét is. Erre a magyar küldöttség szóvá tette a táborokban, különösen a fehértemplomi ifjúsági és gyermektáborban tapasztalt nem kívánatos jelenségeket (például hogy a nagyobbak terrorizálják a kisebbeket, hogy a kulturális programokban szerintük kormány- és szovjetellenes propaganda nyilvánul meg, példaként egy Rajk-perről szóló jugoszláv színdarab bemutatóját, illetve a menekültek által rendezett március 15-i ünnepeket hozva fel). A bírálólat hallatán a jugoszláv belügyminiszter már csak rutinból is azt vetette a magyarok szemére, hogy a mintegy ötven „legvéresebb szájú” jugoszláv emigráns jelentős funkciókhoz jutott a Kádár-kormány által létrehozott karhatalomban, és a két ország együttműködése ellenére a magyar rendőrség beépített ügynököket dob át a határon, hogy rajtuk keresztül szerezzen információkat a menekültekről. Ez nyilván csak a „helyi szervek” kezdeményezése – tette hozzá Stefanović, mintegy szavait enyhítendő –, de kénytelen arra gondolni, hogy a helyi szervek akcióit az azokban helyet foglaló és „jelentős funkcióval rendelkező jugoszláv emigránsok támogatják”. Fejtegetését végül azzal zárta, hogy szíve szerint mit tenne ő ezekkel a személyekkel: „25-öt húzatna rájuk és aztán visszadobná őket”.²³

Cséby Lajos nagykövet, aki az események kellős közepén, 1957 márciusában foglalta el belgrádi állomáshelyét, a hazatelepítés eddigi eredményeit összegezve a következőképp számolt be kormányának: „A jugoszláv hatóságok továbbra is segítették, támogatták bizottságunk munkáját. Megfigyelhető volt azonban az, hogy az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának képviselőjével szemben nagyobb figyelmet tanúsítottak. [...] A jugoszláv hatóságok minden menekültről 10 éves koráig visszamenőleg részletes kérdések alapján nacionálét készítenek el. Ehhez fényképet csatolnak, és ráhelyezik az illető személy újjelenyomatát.”²⁴ A nagykövet adatai szerint 1957. április 6-ig 2124 fő települt haza, azaz az összesen 2327 hazatelepülő döntő többsége. Április és szept-

22 Egy táborlátogatás alkalmával Hegedűs Mihályt a gerovói táborban többen felismerték mint ávóst, ezért a jugoszláv belügyminiszter, Stefanović azt javasolta, hogy „Hegedűs elvtárs többet ebbe a táborba ne menjen”. Mint Cséby Lajos nagykövet az ügy kapcsán egyik jelentésében megjegyezte: „Mi ezt a javaslatot azonnal elfogadtuk, és Hegedűs elvtársat a szerbiai és a vajdasági táborokba küldtük.” MOL XIX-J-4-a-Belgrád KÜM TÜK 67/2-1957. 25. d.

23 MOL XIX-J-4-a-Belgrád KÜM TÜK 67/2-1957. 25. d.

24 MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 20/f-001707/1-1957. 26. d.

tember között tehát már csak kétszázharman tértek vissza Magyarországra Jugoszláviából. Vagyis az amnesztia leszűkítése a fiatalkorúakra a felnőttek körében eddig végzett – mint láttuk, korántsem sikeres – hazatérési agitáció teljes ellehetetlenülését eredményezte. Így a hazatelepítési bizottság tevékenysége szinte kizárólag a kiskorúak repatriálására korlátozódott.

1957 augusztusában azonban történt még egy utolsó kísérlet. A menekültkérdésben már komoly rutinra szert tett Barity Miklós vezetésével újabb bizottság kezdte meg munkáját Belgrádban. Augusztus 26. és szeptember 14. között egy kivételével minden tábort meglátogatott. Feladata az volt, hogy az Elnöki Tanács 1957. évi 24. rendelete alapján, de *gyorsított eljárással* tegye lehetővé a jelentkezők hazatérését. Egy 1957. június 22-én Horgoson történt megbeszélés alapján ugyanis a magyar fél eltekintett a hazatérési kérelmek előzetes belügyminisztériumi felterjesztésétől és egyéni elbírálásától, és a jugoszláv táborokban lévőeknek lehetővé tette, hogy a hazatelepítési bizottság előtt tett nyilatkozatuk után csoportosan térjenek haza. A bizottság először a táborok parancsnokainál tájékozódott a helyzetről, majd a „szökevények” választott bizottságait tájékoztatta a hazatérés feltételeiről. Ezután „nyilvános gyűlésre” hívta a táborok lakóit, a fogadóórákon pedig egyéni meghallgatásokra is sort kerített.

A menekültek azonban gyanakodva, sőt ellenségesen fogadták a sok helyütt „Kádár-huszároknak” titulált bizottságot. Volt, ahol Kádár-pribékeknek nevezték őket, másutt „lezsídózták” a küldötteket, autójukat leköpdözték, megdobálták. Igaz, a hosszú várakozástól és bizonytalanságtól ekkor már igencsak megviselt táborlakók a nyugati országok válogató bizottságairól sem voltak mindig a legjobb véleménnyel. Mint Szatmári István, a bizottság Vöröskereszt által delegált tagja írta: az egyik „szökött magyar” azt mondta nekik, hogy „a belgák úgy bántak a magyarokkal, mint a marhavásáron az állatokkal”. A menekültek hangulatára azonban természetesen nem a nyugati országokkal szembeni kritikus vélemény, hanem Szatmári szerint is „a nyugatimádat és mélységes szovjet- és magyarellenesség [azaz a Kádár-rendszer iránti ellenszenv] volt jellemző”. Sőt, mint írta: „Nagymérvű revizionista megnyilvánulással találkoztunk. [...] nem egy kifejtette, hogy éppen ez az igazi kommunizmus, szocializmus, amit itt, Jugoszláviában építenek, mert itt nem szól bele a Szovjetunió abba, milyen úton fejlődjenek...”²⁵ A bizottság munkájának „eredményességét” Szatmári e szavakkal

foglalta össze: „a hazatelepítési bizottság munkája elsősorban erkölcsi

25 MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TŰK 001707/12-1957. 26. d.

eredménnyel [sic!] járt, és csak kevés volt a gyakorlati siker. (Kb. 30–35 fő jelentkezett hazatérésre.)”²⁶

A hazatérési hajlandóságot nyilván az sem fokozta, hogy a bizottság által elsőként átadott csoport tagjait Kelebiánál a magyar határőrök és rendőrök közvetlenül az átvétel után ütlegetni kezdték, s a hír gyorsan eljutott a táborokig.²⁷ Szatmári egy másik jelentésében – nagyfokú eufemizmusról téve tanúbizonyságot – a következőkben jelölte meg a bizottság munkájának sikertelenségét: a hazatérések után „megváltozott a szökevények összetétele”, és „gátolta a hazatérést a különböző nyugati országok delegációinak tevékenysége a táborokban”. Mint ismeretes, ekkor már megkezdődött a forradalomban résztvevők letartóztatása és tevékenységük büntetőjogi felülvizsgálata. Ez közrejátszott abban, hogy a bizottság hazautazását megelőző búcsúlátogatáson arra szerették volna rávenni Šakotát, hogy a jugoszláv hatóságok adják át Magyarországnak „a nyugatra távozott szökevények nacionálját és tartózkodási helyét”. Šakota azzal tért ki a konkrét válasz elől, hogy „abban állást foglalni jelenleg nem tud, a kérésüket továbbítja feletteseinek. Magánvéleményként közölte azt, hogy ha erre sor kerül, akkor azt az év végén tehetik majd meg, de akkor sem hivatalos úton, hanem más formában.”²⁸ Mint korábban már utaltam rá, azt biztosan tudjuk, hogy egy több száz fős lista átadására ennek ellenére sort került.

1957 augusztusában Jugoszlávia végleg lezárta határait a menekülők elől. Ettől kezdve nemcsak a határt illegálisan átlépőket adták vissza a magyar határőröknek, hanem azokat a politikai menedékért folyamodókat is, akik útlevelel érkeztek.²⁹

A magyar Külügyminisztérium Kollégiuma 1957. december 6-án elemezte az elmúlt esztendő magyar–jugoszláv kapcsolatainak alakulását. Mátyik Pál, az első hazatérési bizottság vezetője, aki ekkor már a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője volt, az 1956. október 23. előtti állapothoz képest „jelentős visszaesérről és hanyatlásról” számolt be. Ennek okát nemcsak az 1956-os forradalomban, a jugoszlávok Nagy Imre-ügyben játszott „súlyosan kompromittálódott” szerepében, illetve az „ellenforradalom” leverését követő események tágabb politikai térben értelmezhető következményeiben látta – kifejezetten a kapcsolatok romlását előidéző tényezők közé sorolta Jugoszlávia menekültkérdésben játszott szerepét is.

26 Uo.

27 MOL XIX-J-4-a-Belgrád KÜM TÜK 118/ 1957. 25. d.

28 MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 20/ f-001707/11-1957. 26. d.

29 MOL XIX-J-1-j-Jugoszlávia KÜM TÜK 30/ b-004371/1957. 41. d.

Mint ezzel kapcsolatos feljegyzésében olvashatjuk: „Jugoszlávia közel 20000 disszidensnek, köztük számos ellenforradalmárnak, terroristának adott menedéket. Ezt a barátságtalan gesztusukat nem csökkenthetik a különböző nemzetközi fórumokon vállalt kötelezettségeik sem, amiket a kérdésnél általában érvként használnak.”³⁰

A magyar külpolitika formálóinak szemében a néhány hónappal azelőtt még „példásnak” minősített jugoszláv magatartás így transzformálódott 1957 végére az államközi kapcsolatokat megrontó tényezővé.

30 MOL XIX-J-4-a-Belgrád KÜM TÜK-170/1-1957. 25. d.

HIVATKOZÁSOK

Kanyó (2002)

KANYÓ TAMÁS (szerk.): *Emigráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban*. Budapest, 2002, L'Harmattan–MTA Kisebbségkutató Intézet.

Kovačević (2003)

KATARINA KOVAČEVIĆ: Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956–1957. godine. *Tokovi Istorije*, 2003. 1–2. 91–124. p.

Sós (2005)

SÓS PÉTER JÁNOS: *Magyar exodus*. Budapest, 2005, Gondolat.

STEFANO BOTTONI

EMLÉKEZÉS, FELTÁRÁS, ÉRTELMEZÉS

Szubjektív elemzés a romániai 1956-os kutatás állásáról

AZ EMLÉKEZÉS IGÉNYE

2006 őszén nem kizárólag Erdély magyarlakta településein emlékeztek meg az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulójáról, hanem Románia egész területén, főleg Bukarestben.¹ Több tízezer kapcsolódott be az élénk sajtóérdeklődést kiváltó kulturális és közéleti műsorokba (tudományos előadások, felolvasóestek, ökumenikus istentisztelet és kegyeletadás, díjak és kitüntetések átadása, emlékhelyek meglátogatása, emlékművek avatása, filmvetítések, könyvbemutatók). A szervezők, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a reprezentatív magyar kulturális intézetek vezetői igyekeztek kidomborítani 1956 „össz nemzeti”, pártérdekek és ideológiai áramlatok felett álló, egységteremtő szerepét, és mindent elkövettek, hogy a magyarországi politikai-társadalmi feszültségek ne érintsék negatívan az erdélyi magyar közvéleményt. Az ünneplés legfontosabb mozgatórugója a felszabadult emlékezés igénye volt arról a történelmi eseményről, amelyet közel negyven évig teljes hírzárlat és öncenzúra vett körül. Még azok is hallgattak róla, akik szóval vagy tettel vállalták a magyar forradalommal való szolidaritást Romániában, és emiatt súlyos büntetésben részesültek. A 2006-os megemlékezések szintje és színvonala véleményem szerint három területen is áttörést eredményezett az 1990 óta nyilvánosan ünnepelhető esemény két korábbi „kerek” évfordulójához képest (1996, 2001). Fontos előrelépés történt a tudományos feltárás területén; erről bővebben szó lesz a dolgozat második részében, itt csupán megemlíteni szeretném, hogy az utóbbi másfél évben öt tanulmánykötet és forrásgyűjtemény, valamint többtucatnyi tudományos és ismeretterjesztő közlés jelent meg a „romániai 1956”-ról magyar, román, angol, olasz és francia nyelven.² Pozitív elmozdulás érzé-

1 A magyar állam által szervezett és/vagy támogatott programok listája az interneten is hozzáférhető: http://www.kulgyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Aktualis/1956_2006/romania_programterv.htm (2007. augusztus 6.).

2 Bottoni (2006a); Pál-Antal (2006); Dávid

(2006); Szesztay (2006); Tófalvi Zoltán (2007); románul Cătănuș (2006), angolul Congdon–Király–Nagy (2006), benne Szász Zoltán összefoglaló tanulmánya az 1956-os forradalom romániai hatásáról. 128–148. p.

- 3 A koncepció geneziséről lásd bővebben Bottoni (2005). Az erdélyi magyarok negatív szerepének kidomborítása, valamint az állami szervek reakciójának méltatása az 1996-ban kiadott és ma is gyakran hivatkozott *1956-Explozia* című dokumentumgyűjteményből ered. Legjellegzetesebb példája Troncotă (2003). A posztkommunista román történetírás domináns Magyarország-képéről bővebben lásd Bottoni (2006b).

tartása, valamint a két állampárt viszonyának alakulása és a román kisebbségpolitika 1956-os forradalmat követő változásai iránt. Ennek ellenére 2006-ban a nyilvánosság túllépni látszott a kilencvenes évek elején kialakult – és mindeddig domináló – „etnikai” olvasatokat, amelyek valóságselemekre épültek ugyan, de azokat átértelmezve és elferdítve kizárólag a nemzetiségi konfliktus prizmáján keresztül szemlélték az 1956-os forradalom romániai hatásait, szembeállítva az erdélyi magyar lakosság „nemzeti” elkötelezettségét, kollektív mártíromságát a többségi román lakosság passzivitásával és a megtorlást végrehajtó hatalmi szervekkel való készséges kollaborációjával. E meglehetősen sematikus olvasat ellenpontjaként honosodott meg a román publicisztikában a korabeli párt- és állambiztonsági szemlélettől öröklött tézis, amely bizonyítottan látta a magyar forradalom nacionalista eredetét, másrészt az erdélyi megmozdulások románellenes jellegét.³ A forradalom ötvenedik évfordulójára e két ellentétes értelmezés háttérbe szorult, és ha nem beszélhetünk is a kölcsönös előítéletek és a tévhitek végleges lebontásáról, mégis fontos előrelépések mutatkoztak 1956 romániai hatásainak „teljesebb” bemutatása felé. A forradalmi események a romániai audiovizuális médiában is teret nyertek: az elkészült dokumentumfilmeket nemcsak a határon túli témákra szakosodott Duna TV, hanem a román közszolgálati televízió is főműsoridőben tűzte műsorra. Itt említendő az

kelhető a történeti elbeszélés kommunikációjában is, és a romániai magyar audiovizuális média a korábbi gyakorlathoz képest nagyobb figyelmet és empátiát tanúsított a téma iránt. Ha játékfilm nem is (ehhez jelentős anyagi erőforrásra lenne szükség), az évforduló tiszteletére 2005-ben és 2006-ban kiírt magyarországi pályázatoknak köszönhetően több – szakmai elismerést kiváltó – dokumentumfilm készült a magyar forradalom romániai hatásáról. A dokumentumfilmek egy-egy ellenállócsoport tevékenységét és sorsát rekonstruálták, legtöbbször interjúk és levéltári iratok révén, de érdeklődés mutatkozott a „Nagy Imre-csoport” snagovi fogva

RTV által finanszírozott 1956 című dokumentumfilm, amelyben román és magyar szakértők működtek együtt az ellenzéki kezdeményezések és a Nagy Imre-csoport ügyének rekonstruálásában. A filmet közönségsiker és széles körű szakmai elismerés kísérte, annak ellenére, hogy nem hallgatta el az erdélyi nemzetiségi feszültségeket és a „magyar” kezdeményezések el- leni, különösen súlyos megtorlásokat.⁴ A befogadókészség növelésében szerepet játszott a 2006 tavaszán megalakult, Vladimir Tismăneanu vezette „kommunizmuskutató” elnöki bizottság tevékenysége és annak sajtóvisszhangja is. A testület feltáró munkáját összefoglaló kötet nem tér el az eddig domináns definíciótól (a román értelmiség 1956-ot általában kommunista- ellenes forradalomként értelmezi), de több ponton hangsúlyozza a magyar- országi események romániai hatását és az erdélyi magyar lakosság szolida- ritását. Ami még fontosabb: az ötvenedik évforduló alkalmával rendezett közéleti műsorokban nem hangzott el a korábban gyakran ismételt vád a kisebbségek illojalitásáról a román állam iránt. Az elnöki bizottság mun- kájának is köszönhetően Romániában az 1956-os forradalom és általában Magyarország iránt ma nagyobb a tisztelet és a szakmai érdeklődés, mint va- laha az utóbbi másfél évtizedben. A Tismăneanu-bizottságban elindított együttműködés a jövőbeli magyar–román *autentikus* szakmai párbeszéd reményt keltő jele. Az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulójának méltá- nyos megünneplése – beleértve a szimbolikus és kegyeleti aktusokat: kopja- fák, szobrok, emléktáblák avatását – a magyar–román kapcsolatok rendezé- sének és nem utolsósorban a magyar–román „közös” múlt fokozatos dekri- minalizálásának szerves része lehet. A további lépések előfeltétele azonban a történeti források szabad hozzáférhetősége és szakszerű kezelése.

A LEVÉLTÁRI FORRÁSOK HOZZÁFÉRHETŐSÉGE

A magyar és román jelenkorkutatásban az összehasonlító perspektíva alkal- mazását megnehezíti a két ország között tapasztalható fáziskésés. Ma- gyarországon már a nyolcvanas években megteremtődött a szakmai nyelve- zet és diskurzus, amely (többé-kevésbé) független maradhatott a pártállam ideológiájától, és elfogadottá vált az 1918, illetve az 1945 utáni történe- lemről szóló reflexív elbeszélésmód. Romániában e tekintetben legalább tí- zenöt éves lemaradás érzékelhető.⁵ A kommunista állam és alrendszerének

4 1956. Rendezte Alin Gelmărean és Víg Emese. A dokumentumfilmet 2006. no- vember 4-én és 11-én vetítette az RTV1 csatorna.

5 Iordachi–Trencsényi (2000).

működéséről és az államszocializmus korszakairól, különösképpen a döntő jelentőségű 1956–65 közötti szakasról eddig alig születtek alapkutató-sokból kifejlődő monográfiák.⁶ Ráadásul a tudományos mércének számító és a romániai felsőoktatásban használatos szintézisek zöme külföldi történészek tollából származik.⁷ További gondokat okoz, hogy a szakdolgozók és a doktori képzésben részt vevő fiatal történészek gyakran arra kényszerülnek, hogy „nagyot fogjanak” (nem romániai kötődésű témák választása, vagy egy Nyugaton éppen „divatos” megközelítésmód). A kényszerhelyzet legsúlyosabb eredménye, hogy a primer forrásokon alapuló, jó értelemben vett „pozitivista”, hiánypótló mikroszintű leírások helyett ambiciózus, de

óhatatlanul felületes, tényanyagban és módszertanilag is csekély újdonságot nyújtó munkák születnek. A szakmai felzárkózást – nem kizárólag az 1956-os forradalom hatásainak kutatásában – a román levéltárak áldatlan állapota mellett nagymértékben nehezítik az iratok hozzáférhetősége körül kialakult tévhitek is. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az 1945 után keletkezett írott források tekintélyes része, mind központi, mind helyi szinten (megye/tartomány/körzet, város, község) hozzáférhetetlen, vagy leginkább feltáratlan vagy feldolgozatlan. A közintézményeket 1989 után különösen sújtó pénzügyi és átszervezési nehézségek mellett a késlekedés legfőbb oka a diktatúrától örökölt és fel nem számolt szoros politikai és adminisztratív ellenőrzés: a legtöbb uniós országtól eltérően Romániában a Nemzeti Levéltár (Arhivele Naționale) megyei fiókjaival együtt a belügyminisztériumhoz tartozik, a levéltárosokat ma is a belügyminisztérium által működtetett levéltári szakon képzik.⁸ A „civil” (szakmai alapon mérlegelő) és a „belügyes”

6 Szerencsére egyre több kivétel is akad: például Bîțoi (2004); Andi Mihalache dolgozata az 1950-es évek kultúrpolitikájáról: Mihalache (2003); Cristian Vasile és Ovidiu Bozgan munkái az egyházakról, valamint Adrian Cioroianu összefoglaló szintézise: Cioroianu (2005). Fokozott publikációs tevékenységet folytat az állambiztonsági levéltár is, bár az eddig kiadott művek nem hoztak igazi historiográfiai áttörést, inkább csak „adalekokat” szolgáltatnak a totalitárius állam mindennapi működéséről. Az erdélyi magyarságot érintő kérdésekről lásd Bárdi (2005).

7 Elsősorban Dennis Deletant, Vladimir Tismăneanu, Radu Ioanid, Robert Levy, Katherine Verdery, Gail Kligman és Tom Gallagher műveire gondolok.

8 A román Nemzeti Levéltár sajátos működésével tekintélyes publicisztika foglalkozik: pontos és lényeglátó Mircea Stănescu írása (Arhivele românești după 1989. *Ziua*, 2005. május 28.). A tanulmány az interneten is olvasható: <http://www.gid-romania.com/Articol.asp?ID=526>

(kizárólag állambiztonsági szempontokat figyelembe vévő) szemléletet követő levéltárosok és történészek között folyamatos volt a konfliktus egészen 2007 júliusáig. Ekkor sikerült a kormánynak elfogadtatnia a titkosszolgálatnál Corneliu Mihai Lungunak, a Nemzeti Levéltár főigazgatójának 2005 óta tervbe vett leváltását.⁹ A kétes szakmai háttérű, szélsőséges nacionalista Lungu utódja a 35 éves, „européer” személetű és tehetséges Dorin Dobrinu iași-i történész, akit a Tismăneanu-bizottság tagjaként ismert meg a szakmai közvélemény. Az új, „rendszerváltó” vezetés nehéz feladat előtt áll: egyrészt meg kell győznie lojalitásáról a levéltári rendszert ellenőrző belügyi apparátust, másrészt meg kell felelnie a kutatók és a „civiliek” elvárásainak (a második csoportot főleg időskorú kérvényezőik alkotják, akik ma is nagy számban keresik fel a levéltárat, hogy birtokviszonyaikat rendezzék, vagy elkobzott javaik után érdeklődjenek). Számos feladat gyors megoldására van szükség a román intézményrendszer felzárkózása érdekében: a levéltári hálózat szervezeti és pénzügyi decentralizációja, számítógépes rendszerek kiépítése, bekapcsolódás európai digitalizálási programokba és – nem utolsósorban – az állomány „felfrissítése” fiatal, demokratikus szemléletű levéltárosokkal. Magyar szempontól ez különösen fontosnak látszik, tekintettel arra, hogy a román állami levéltárak teljes hálózatában jelenleg egyetlen magyar nemzetiségű történész dolgozik, Marosvásárhelyen.

Az utóbbi években sajnos csak kismértékben bővült az 1956 utáni évekre vonatkozó hozzáférhető források száma a Nemzeti Levéltár bukaresti (központi) részlegében is. Szabadon kutathatók a kommunista párt vezető testületeinek (a KB Titkársága, az 1956-os magyar forradalom utáni megtorlás előkészítésében fontos szerepet játszó adminisztratív osztály, valamint a pénzügyi és a mezőgazdasági osztály) iratai. A külügyi osztály iratai ellenben csak 1953-ig kutathatók, noha a Tismăneanu-bizottság szakértőjeként olvashattam többek között az 1958. februári Kádár-látogatás teljes román dokumentációját.¹⁰ Miután 2007 májusában a kormány és az államfő megállapodott a kommunista párt iratainak teljes nyilvánossá tételéről, a Nemzeti Levéltárban bekövetkezett személyi változásoknak is köszönhetően több eddig titkosított, hivatalosan „eltűntnek” vagy „leltározás alatt” állónak nyilvánított iratsomó kutathatóvá tétele várható a közeljövőben: elsősorban az 1956 utáni „adminisztratív megtorlásokban”, például az oktatási intézmények „megtisztításában” kulcs-

9 Mirela Corlăţan: Arhivele Naţionale se deschid cu scandal. *Cotidianul*, 2007. júl. 13.

10 Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti (ANIC), fond CC PCR, Secţia Relaţii Externe, dos. 53/1958.

szerepet vállaló Romám Munkáspárt (RMP) KB ellenőrző osztálya és a vele együttműködő UTM (Uninea Tineretului Muncitoresc, Dolgozó Ifjúság Szövetsége), valamint a káderosztály és az agitációs és propagandaosztály RMP KB nómenklatúrájára vonatkozó iratai.¹¹ A minisztériumok és más állami intézmények többsége – Magyarországtól eltérően – a kilencvenes években sem adta át a Nemzeti Levéltárnak az 1945 utáni időszakra vonatkozó irattárát, hanem továbbra is az utódszervek őrzik, és gyakran leltár sem készült az immár „nem operatív”, tehát archiválendő iratokról. Kivétel a Pitești-ben található Katonai Levéltár, ahol a honvédelmi minisztérium iratai kutathatók; 2006 nyarán a Tismăneanu-bizottság szakértői közül néhányan betekintést nyertek a katonai bíróságok által elítéltek nevét tartalmazó, eddig hozzá nem férhető lajstromokba, és meglepetten konstatálták, hogy főleg az 1956 utáni években kiugróan magasnak tűnik a (nagyobbrészt magyar nemzetiségű vagy anyanyelvű) sorkatonák, valamint altisztek és tisztek száma.¹² Noha ebből a felszínes vizsgálatból nem vonható le végleges következtetés, munkahipotézisként megfogalmazható, hogy a magyar forradalom komolyabb visszhangot keltett a román hadseregben, ahogy a már nyilvánosságra került Mărgineanu-ügy is bizonyítja.¹³

Az oktatási és a kulturális minisztérium, illetve az RMP KB tudományos és kulturális osztályának dokumentációja hiányában máig lehetetlen követni és értelmezni a kulturális életben, az oktatáspolitikában 1956 és 1959 között végbement gyors és mélyreható változásokat. A három fő szakasz (irányított desztalinizáció 1956 nyarától, nemzetiségi engedmények 1957 elején, kisebbségellenes dogmatikus támadás 1958 őszétől) belső logikájának megértéséhez szükséges lenne továbbá a kulcsszeplők személyes iratainak kutatása. Közel húsz évvel az 1989-es események után sem lehet hozzáférni Gheorghiu-Dej és Ceaușescu személyes irataihoz, és ugyanez vonatkozik a párt többi vezető személyiségére, valamint a szakpolitikusokra és az ideológusokra is (nemzetiségre való tekintet nélkül). Ami a megyei fiókokban

11 A máig titkosított fondokról lásd Adrian Cioflâncă elemzését: Paznicii trecutului recent. *Revista*, 22, nr. 900, 8–14 iunie 2007.

12 Olti Ágoston személyes közlése.

13 Teodor Mărgineanu besztercei katonatiszt 1956. decemberi puccskísérletéről Ghinea (2000).

őrzött iratanyagot illeti, a kutatási lehetőségek (a fondjegyzékekhez való hozzáféréstől a laptop és a digitális fényképezőgép használatáig) még nagyobb mértékben függenek az intézményvezetők jóindulatától, a velük kialakított munkakapcsolattól. A területi párt- és állami szervek működésének vizsgálatához segítséget nyújt az

a Romániában egyedülálló és hiánypótló elektronikus adatbank, amely 2007 elején került fel az internetre, és 16 erdélyi megyei levéltár „magyar” vonatkozású iratairól, valamint a már feldolgozott és kutatható fondokról ad részletes tájékoztatást.¹⁴ Az általános vélekedés szerint a vidéki levéltárakban kevesebb és kisebb horderejű 1956-ra vonatkozó anyag lelhető csak fel. Az eddig végzett mélyfúrások azonban ennek épp az ellenkezőjét bizonyítják: jó példa Pál-Antal Sándor marosvásárhelyi levéltáros többéves kutatása a Magyar Autonóm Tartomány katonai ügyészsége által 1956–65 között indított bűnvádi eljárásokról, amelyek nagy része még közvetett módon sem köthető össze a magyar forradalommal, hanem a romániai társadalom preventív megfélemlítését és „megregulázását” célozta.

A romániai 1956-os események és elsősorban a megtorlások rekonstrukciójához azonban az 1999-ben létrehozott ACNSAS-ban kutatható anyagok nyújtják a legjelentősebb támpontot.¹⁵ A magyar ÁBTL-hez (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) hasonlóan a ACNSAS is „gyűjtőlevéltárként” működik, és az 1930-as évektől 1989 decemberéig keletkezett, a jelenlegi szolgálatok által visszaminősített és átadott állambiztonsági iratokat kezeli. A több ezer figyelő és há-
lózati dosszié mellett itt található az állambiztonság által indított bűnügyi vizsgálatok eredményeként keletkezett periratok; jelenleg kb. négyszáz, többségében csoportos eljárás dokumentációja kutatható, néhány akta az igazságügyi minisztériumból került át az ACNSAS-hoz. A legjelentősebb romániai „56-os perek” közül szabadon kutatható a Szoboszlai Aladár-per (57 kötet), az 1959-es EMISZ-perek (összesen 101 kötet), az 1961–62-ben lefolytatott SZVISZ-perek (44 kötet) a Dobai-per (18 kötet), a SZIT-per (16 kötet), a Bara Lajos vezette gyergyószárhelyi csoport per (35 kötet), de az 1956-os forradalommal szolidarizáló és többéves börtönre ítélt Paul Goma író elleni eljárás is.¹⁶ Az 1958. október 2-án kivégzett

14 <http://leveltar.adatbank.transindex.ro/>

15 Az 1999. december 9-én elfogadott 187. sz. törvényt létrehozta a kommunista állambiztonság irattárát vizsgáló bizottságot (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității – CNSAS), és szabályozta működését. A parlament ellenőrzése alatt levő testületre bízták az ún. lusztráció (az állambiztonsággal együttműködő közszereplők leleplezése és a tudományos kutatás, a korszak feldolgozásának elősegítése) elvégzését. A testület feladata a személyes dossziéba betekinteni kívánó magánszemélyek kéréseinek elbírálása és teljesítése. Az ACNSAS a Securitate irattárát vizsgáló bizottság levéltára, működéséről bővebb információt nyújt <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=463#1>.

16 EMISZ: Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsé-

- ge, SZVISZ: Szabadságra Vágyó Ifjak Szövetsége, SZIT: Székely Ifjak Társasága. A felsorolt periratok levéltári jelzete: ACNSAS, fond Penal, dosar 157, 184, 186, 104, 109, 110, 330.
- 17 ACNSAS, fond Informativ, dosar 2476, vol. 2.
- 18 Lásd <http://vincze.adatbank.transindex.ro/>.
- 19 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 1. 11. 12 BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya 5. és 7. d. Románia 1957–1962.
- 20 Bottoni (2006a) 40–41. p.

Sass Kálmán református lelkész és Hollós István volt hadbíró, az úgynevezett érmihályfalvi csoport vezetői elleni eljárás dokumentációja még nem került át a levéltárhoz, de az érintettek 1945 utáni folyamatos megfigyeléséről szóló dokumentáció, valamint az ítélet másolata szintén az ACNSAS-ban olvasható.¹⁷ Az 1956 utáni letartóztatási hullám görbéjének alakulásáról, valamint a letartóztatottak és elítéltek területi, nemzeti-ségi, foglalkozásbeli megoszlásáról megbízható adatsorok találhatóak a belügyminisztérium C osztálya által

vezetett havi és éves bontású statisztikai összeállításokban. Az ACNSAS-ban a kutatók rendelkezésére álló iratanyag is folyamatosan bővül: 2006 decemberében a jelenlegi titkosszolgálatok közel 1,6 millió dossziét (kb. 18 ezer folyóméternyi dokumentációt) bocsátottak az intézmény rendelkezésére, és nemrég kezdődött a leltározott és „átfésült” iratok beáramlása a levéltár kutatótermébe.

Végezetül felhívom a figyelmet a romániai 1956 kutatásában és az ehhez szorosan kapcsolódó magyar–román viszonyrendszer alakulásának vizsgálatában hasznosítható magyarországi forrásokra. A Magyar Országos Levéltárban őrzött iratok közül kiemelkedően fontosak a Külügyminisztérium állagában található román TÜK és adminisztratív iratok, valamint a 288. fond (MSZMP külügyi osztálya). Az iratok legalaposabb feldolgozását Vincze Gábor végezte el kéziratban maradt, de interneten szabadon hozzáférhető romániai magyar kisebbségtörténeti kronológiájában.¹⁸ Az 1956 utáni magyar–román kapcsolatok mélyrehatóbb tanulmányzásához rendkívül fontos a két ország belügyi szerveinek együttműködését is megvizsgálni.¹⁹ Az általam eddig tanulmányozott töredékes anyag bizonyítja hipotézisként megfogalmazott korábbi állításomat: az 1957 első hónapjaiban Magyarországon és Romániában indított politikai megtorlások során nemcsak párhuzamos, szinte egybeeső intézkedésekkel állunk szemben, hanem egy feltehetően szovjet utasításra létrejött koordinációval is.²⁰ A hatvanas évek elejéig a két ország belügyminisztériuma rendszeresen cserélt információt orosz nyelven az „ellenforradalmi” eseményekbe keveredett román állam-

polgárokról (ez több letartóztatáshoz is vezetett), de tájékoztatták egymást a magyarországi kapcsolatokkal rendelkező, már letartóztatásban levő román állampolgárokról is (például Harangozó Szilveszter és Hollós Ervin kérésére a Securitate kihallgatói Czine Mihállyal való kapcsolatáról faggatták Lakó Elemért és Varró Jánost, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem oktatóit). A legtöbb információt azonban a román állambiztonsági szervek szolgáltatták a magyar partnereknek azokról a Romániába utazó magyar állampolgárokról, akik politikai múltjuk (volt katonatisztek) vagy társadalmi származásuk (papi család, „volt kizsákmányoló” gyermeke) miatt az elhárító szervek figyelmébe kerültek, és „helytelenül” nyilatkoztak ismerőseik, rokonaik előtt az erdélyi magyar kisebbség helyzetéről.

AZ 1956-OS MEGMOZDULÁSOK ÉRTELMEZÉSE

Közel negyven évig kényszerültek a külvilág elől elrejtteni 1956 „mély titkát” mindazok, akik Romániában szolidaritást vállaltak a magyar forradalommal. Sokak számára elkövetett – vagy csak éppen elkövetni szándékozott – „álmellenes” cselekményük is értelmezhetetlenné vált, sőt a vállalt kockázat is értelmetlennek tűnhetett: ezt sugallták évtizedeken keresztül az ország vezetői, de szűkebb környezetük is. Az 1956. őszi tüntetés- és sztrájkkísérleteket, a több ezer embert, elsősorban fiatalokat, diákokat és egyházi személyeket megmozgató földalatti szervezkedéseket 1990-re majdnem teljesen sikerült kitörölni a lakosság kollektív emlékezetéből. A romániai lakosság mai napig nincs tudatában annak, ami 1956-ban Magyarországon vagy Romániában történt. Feltűnő, de nem egészen meglepő tehát, hogy az egyik legjelentősebb 1956 utáni, szinte kizárólag erdélyi román nemzetiségű személyeket érintő politikai ügygel, a Ioan Faliboga marosvásárhelyi tisztviselő és hatvan társa ellen Nagyszebenben 1957-ben rendezett perrel egyetlen sajtócikk foglalkozott, és az 1956-os forradalommal foglalkozó történészek sem ismerik az esetet.²¹ A kilencvenes években 1956 kizárólag „magyar ügynek” számított Romániában. A posztkommunista kormányok

21 A Faliboga-per iratanyaga még nem kutatható a volt titkosrendőrség levéltárában (ACNSAS). A marosvásárhelyi katonai ügyészség iratait felhasználva részletesen tárgyalja az ügyet Nicolae Balint újságíró: Balint (2005). Érdekes információkat tartalmaz Böződi György író interjúja, aki 1957-ben jelen volt a Nagyszebenben rendezett csoportos peren. Böződi György-interjú, készítette Bekéné Nádor Orsolya, 1986. 1956-os Intézet Oral History Archívum (OHA). 68. sz. 139–140. p.

revizionista veszélyforrásnak tekintették a magyarországi felkelést és az erdélyi „magyar” megmozdulásokat. Noha az utóbbi években némi változás tapasztalható e téren, az állami szervek (politikai hovatartozásuktól függetlenül) nem járulnak hozzá az 1956 utáni politikai elítéltek, elsősorban a magyar nemzetiségűek rehabilitálásához annak ellenére, hogy a román véleményformáló értelmiség erőteljesen hangoztatja kommunizmusellenességét. Mindenki büszkén tekint a magyar forradalmárookra, *függetlenül attól*, hogy a forradalom megbukott, sokan mégis felelőtlen kalandornak tartják azokat ma is, akik Romániában 1956-ban *kisebbségiként* felmondták a politikai integráció paradigmáját, és helyette demokráciát, kulturális/területi autonómiát vagy éppen határrevíziót követeltek. Míg a távoli budapesti események „nemzeti ügyé” emelkednek (ebben az értelmezésben az erdélyi megmozdulások elsősorban a nemzeti szolidaritást fejezték ki), a romániai kísérletekre vonatkozó újságcikkek, beszámolók, emlékezések és interjúk ma is szinte kizárólag a kisebbségi sors szemszögéből tárgyalják a romániai eseményeket, veszélyes és feloldhatatlan ambivalenciát hordoznak magukban: ha a magyar 1956 és az erdélyi magyarság ehhez köthető politikai „elbizonytalanodása” okozta az 1958–59-től érezhető román nemzetiségpolitikai fordulatot, milyen értelmet lehet tulajdonítani annak a forradalomnak, amely „objektív módon” hozzájárult a kisebbségi magyar közösség megőrzéséhez?

A korszakot kutatók egy részének véleménye szerint a romániai lakosság, elsősorban az erdélyi magyarság a román nacionalista állam „ártatlan” áldozata volt, vagyis szenvedett anélkül, hogy bármit is cselekedett volna. E széles körben elfogadott alaptétel viszont *minimalizálja* a rendszerellenes mozgalmak és szervezkedések társadalmi beágyazottságát. A „kollektív ártatlanság” hívei saját előítéleteiken és sztereotípiákon keresztül értelmezik a korabeli dokumentumokat, és olyan következtetésekre jutnak, hogy a *román* (vagyis a román hatalom által termelt) levéltári iratok nem hitelesek, hogy az egyes szervezetekbe beépített ügynökök „biztosan románok”, sőt hogy a (bármennyire naivan hangzó) összeesküvési kísérletek csupán állambiztonsági konstrukciók (például Szoboszlai Aladár vagy Ioan Faliboga szervezkedései).

Ahhoz, hogy 1956 romániai visszhangját rekonstruálni tudjuk, konszenzusra kell jutni abban, hogy a forráskritika jogosságának fenntartásával tényként kezeljük: a megtorlást (és az azt „kiváltó” megmozdulásokat) dokumentáló állambiztonsági források elferdíthetnek néhány összefüggést, de *ritkán* hamisítják a tényeket. És éppen a tényfeltáró munka miatt ítéljük

fontosnak a Dávid Gyula által szerkesztett lexikont az 1956-os elítéltekről és Pál-Antal Sándor kötetét a Magyar Autonóm Tartomány eseményeiről. Az évforduló tiszteletére megjelent művek hosszú és aprólékos kutatómunka gyümölcsei, és nemcsak jó kiindulópontot jelenthetnek a megtorlást szenvedő társadalmi rétegek további szociológiai és társadalompszichológiai vizsgálataihoz, de egyértelműen bizonyítják, hogy az 1956-os erdélyi „mártírok” nagy része a kemény diktatúra által kikényszerített tiltakozást „követte el”: titkos társaságokat alapított, hangosan szidta a kommunista rendszert és vezetőit. Elsősorban, de nem kizárólag, a többségi nemzethez tartoztak, s főként a falvakban tiltakoztak a tulajdonjog folyamatos megsértése ellen, vagy (sokkal ritkábban) tettelegesen is bántalmaztak hivatalos személyeket, rendőrt, párttitkárt, adóbeszedőt.

A levéltári mélyfúrásokon alapuló legújabb kötetek és tanulmányok legnagyobb hozadéka éppen a korábban említett „kisebbségi” retorika meghaladása és a romániai 1956 elhelyezése egy tágabb térben. Elég megemlíteni a román kommunista rendszer 1956-os politikai kihívásokra 1957 és 1962–63 között adott társadalmi-gazdasági válaszait: az iparosítást, az urbanizációt, a mezőgazdaság erőszakos kollektivizációjának felgyorsítását, a Szovjetuniótól és a Varsói Szerződéstől való részleges függetlenedés érdekében tett első tudatos lépéseket (mindezt természetesen az 1958 nyarán bekövetkezett szovjet csapatkivonás tette lehetővé), valamint az ezzel párhuzamos „nemzetiségi” intézkedéseket, melyeknek talán legsúlyosabb, bár kevésbé ismert következménye a hivatalos, „állami” antiszemitizmus kiépülése, a zsidók eltávolítása a párt- és állami intézmények vezetéséből, majd a zsidó lakosság izraeli kivándorlásának ösztönzése, helyesebben kikényszerítése.

A romániai 1956-os események, majd a megtorlások sajátosságát és *önálló* történelmi relevanciáját többé-kevésbé pontos adatsorok is bizonyítják: az 1956-os magyar forradalom utáni időszakban indított „politikai” eljárások során 1964-ig több mint 32 ezer ember vesztette el szabadságát, vagy került ideiglenesen kényszerlakhelyre. További ezreket ítéltek el „politikai nevelési” céllal rendezett, kevésbé ismert, de rendkívül tanulságos gazdasági természetű (sikkasztás, korrupció vádjával indított) perek során, főleg 1958-ban. A kutatást és a felszínre kerülő adathalmaz értelmezését, keretek közé helyezését nagymértékben nehezíti a romániai 1956-os jelenség rendkívül összetett mivolta. Az 1956. október 30–31-i temesvári diáktüntetés kezdeményezői által közzétett követelések semmiben sem különböztek a szegedi és budapesti diákság pontjaitól. A Bánság központjában az érettebb

politikai kultúra, valamint a különböző nemzetiségek harmonikusabb együttélése kooperációs felületet teremtett a román, magyar, német és szerb diákok számára. Ugyanezt a „forgatókönyvet” meghíúsította október 24–25-én Kolozsváron az etnikumközi feszültségeket tudatosan manipuláló állambiztonság, a pártszervek és a román nyelvű Babeş Egyetem vezetése, valamint november 5-én Bukarestben a hiányos konspiráció miatti erőteljes rendőri fellépés.

Az 1956-os eseményeket követően Romániában felszámolt „ellenforradalmi” szervezkedéseket hasonlóan mély különbségek jellemzik. Egy részük jóval a magyar forradalom előtt jött létre, mint például a Szoboszlai Aladár katolikus pap és Huszár József báró vezette Keresztény Dolgozók Pártja, a Sass Kálmán református lelkész vezette érmihályfalvi csoport, valamint Dobai István kolozsvári jogász magyar ellenzéki hálózata és a Ioan Faliboga Marosvásárhelyen élő volt katonatiszt vezette román összeesküvők csoportja. Az azonos társadalmi beágyazottságú csoportok (a zaklatásnak kitett katolikus és református klérus tagjai, az egykori nemesség képviselői, tönkretett földbirtokosok, gyártulajdonosok, kereskedők, elkobzott házak tulajdonosai, a szakmájuk gyakorlásától eltiltott ügyvédek) azonos politikai-társadalmi sérelmeik miatt léptek fel egy számukra teljesen elfogadhatatlan rendszer ellen. Társadalomképük és politikai programjuk azonban eltérő volt: Szoboszlai Aladár (legalábbis 1956 nyaráig) a többpártrendszer visszaállítására készítette fel születendő mozgalmát, és több román tag beszerzésével interetnikus csoport kiépítésére tett kísérletet, míg Dobai István kizárólag az erdélyi kérdés „méltányos” megoldását (vagyis a trianoni határ revízióját) célozta meg. Sass Kálmán határ menti csoportja már 1945 óta aktív propagandát fejtett ki ebben az irányban. Szoboszlaitól eltérően Sass Kálmánt nem 1956-os tevékenysége miatt ítélték halálra, hanem a belügyminisztérium 1957. január 17-i 70. sz. utasítása alapján, amely elrendelte az „ellenséges múltjáról” ismert személyek szoros megfigyelés alá helyezését, és azonnali eljárásindítást írt elő a volt fasiszta szervezetek vezetői ellen. (A Securitate információi szerint 1940 előtt Sass a Rongyos Gárda, 1946–47-ben pedig a Magyar Nemzeti Ellenállási Mozgalom nevű illegális szervezet egyik vezetője volt.)

Az intézkedés nemcsak a magyar nemzetiségűeket sújtotta: ennek alapján 1958-ban súlyos büntetéseket szabtak ki több száz szélsőjobboldali érzelmű román nemzetiségű állampolgárra is, például Nichifor Crainic és Constantin Noica filozófusokra.²²

22 ACNSAS, fond Documentar, dosar 131, vol. 2, 1. f. 4–31.

A magyar forradalom hírének hatására létrehozott rendszerellenes/ellenálló csoportok közül a legismertebbek a már említett EMISZ, SZIT és SZVISZ. Létrehozóik nem az „osztályellenesség” köréből, hanem az 1945 előtt szocializált magyar vagy történelem szakos középiskolai tanárokból és középiskolai diákokból kerültek ki. A székelyföldi és partiumi gimnáziumokban működő hálózatok tagjai rokonszenvtüntetéseken vettek részt (gyászszalag viselése – ez volt Erdély-szerte a leggyakoribb tiltakozási forma –, szobrok és műemlékek illegális megkoszorúzása 1957. március 15-én, röplapok szerkesztése és terjesztése). A „szocializmusban” felnőtt diákok lázadása politikai, nemzedéki és vallási jelleget is öltött: sok EMISZ-tag az állammal jó viszonyt ápoló unitárius egyház híve volt. Az együttműködő papok, tanárok, diáktársak elleni lázadásuk a kolozsvári protestáns teológia hallgatóinak tiltakozásával mutat rokonságot, amelynek 1959 márciusában több mint egy tucat diák letartóztatásával vetett véget az állambiztonság. Az illegális szervezkedésekért is súlyos büntetést mértek ki a politikai ügyekben illetékes katonai törvényszékek. A kolozsvári katonai törvényszék 1958 júniusában, a SZIT-perben kilenc személyt ítélt 7–20 évre, 1959-ben pedig három csoportban összesen 76 EMISZ-tagot ítélt 3–25 év börtönre vagy kényszermunkára. A nagyváradi SZVISZ-tagok esetében többéves megfigyelés előzte meg a letartóztatásokat és az 1961–62-ben rendezett pereket. A tömeges megtorlás az 1956 utáni retorziók utolsó nagy hulláma volt (ekkor a politikai elítéltek egy része már egyéni vagy csoportos kegyelemben részesült), és megkockázható, hogy az eljárás lefolytatása inkább megfélemlítési célokat szolgált.

A következő csoportot azok alkották, akiket az állambiztonság és az RMP-vezetés etnikai és társadalmi származásuk, illetve politikai és vallási meggyőződésük miatt *a priori* rendszerellenes beállítottságúnak tartott. Ide tartozott például az a több mint 150 Jehova tanúja, akiket 1957–59 között a Magyar Autonóm Tartomány területén zártak börtönbe államellenes bűncselekmény vádjával.²³ Ugyancsak ide sorolhatók a volt vasgárdisták, parasztpártiak és a nemzeti-liberális párt egykori tagjai. Ellenük összesen 2404 elmarasztaló ítélet született 1957–59 között, amelyek gyakran semmilyen 1956-ban elkövetett bűncselekményhez sem kapcsolódtak.²⁴

A legnépesebb csoportot azonban a falusi társadalom azon rétegei alkotják, akik aktív vagy passzív ellenállást tanúsítottak az 1957-ben megújult erővel újraindított mezőgazdasági kol-

23 ACNSAS, fond Informativ, dosar 2672, vol. 21.

24 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 1. f. 100.

lektivizálás ellen. Bár ellenzéki magatartásuk ritkán merített a magyar forradalom tapasztalataiból (ennek politikai és kulturális feltételei is hiányoztak), az eddig feltárt párt- és állambiztonsági iratokból kiderül, milyen csodálatot keltett a romániai paraszti világban a szervezett hatalommal való nyílt konfrontáció. 1956–59 között 5341 földművest ítétek el a „mezőgazdaság szocialista átalakítása” ellen kifejtett tevékenység miatt.

A „romániai ötvenhat” nem a budapesti forradalom függvénye volt, a rendszerellenes kezdeményezéseket nem elsősorban „nemzeti” megfontolások, érzelmek vezették. A recepció, a kölcsönhatások története mellett a további kutatásokban Románia *sajátos* ötvenhatjára kellene fókuszálni, felismerve azt, hogy 1956 a két ország 1918 utáni *párbuzamos* történelmének része, amelyben a kizárólagosságra épülő államépítési logika (a fennálló politikai rendszertől függetlenül) a természetes kölcsönhatásokat kioltotta vagy eltorzította.

HIVATKOZÁSOK

Balint (2005)

NICOLAE BALINT: Ecouri mureşene ale revoluţiei anticomuniste din Ungaria – octombrie 1956. *Anuarul Arhivelor Mureşene IV*, Tîrgu-Mureş, 2005, 194–201. p.

Bárdi (2005)

BÁRDI NÁNDOR (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Csíkszereda, 2005, Pro-Print Kiadó.

Bítfoi (2004)

DORIN LIVIU BÍTFOI: *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*. Bucureşti, 2004, Compania.

Bottoni (2005)

STEFANO BOTTONI: Kényszerből stratégia. A román állambiztonság válaszlépései a magyar forradalomra (1956–1958). In *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs és Fedinec Csilla. Budapest, 2005, Teleki László Alapítvány. 221–257. p.

Bottoni (2006a)

STEFANO BOTTONI (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Csíkszereda, 2006, Pro-Print Kiadó.

Bottoni (2006b)

STEFANO BOTTONI: Az 1945 utáni Magyarország hagyományos román szemszögből. *Múltunk*, 2006. 1. 308–315. p.

Cătănuș–Bugă (2006)

DAN CĂTĂNUȘ–VASILE BUGĂ (coord.): *1956. Lăgărul comunist sub impactul destalinizării 1956*. București, 2006, Academia Română–Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.

Cioroianu (2005)

ADRIAN CIOROIANU: *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*. București, 2005, Curtea Veche.

Congdon–Király–Nagy (2006)

LEE CONGDON–BÉLA K. KIRÁLY–KÁROLY NAGY (eds.): *1956. The Hungarian Revolution and War of Independence*. New York, 2006, Atlantic Research and Publications, Inc.

Dávid (2006)

DÁVID GYULA (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elitéltek életrajzi adataira 1956–1965*. Kolozsvár, 2006, Polis Kiadó.

Ghinea (2000)

CORNELIA GHINEA: Un caz de revolta anticomunistă în armată – decembrie 1956. *Analele Sighet, Vol. 8*. București, 2000, Fundația Academia Civică. 714–722. p.

Iordachi–Trencsényi (2000)

CONSTANTIN IORDACHI–TRENCSÉNYI BALÁZS: A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1999). *Replika*, 41–42. 2000. november. 165–195. p.

Mihalache (2003)

ANDI MIHALACHE: *Istorie și practici discursive în România democrat-populară*. București, 2003, Albatros.

Pál-Antal (2006)

PÁL-ANTAL SÁNDOR: *Áldozatok – 1956. A forradalmat követő megtorlások a Magyar Autonóm Tartományban*. Marosvásárhely, 2006, Mentor Kiadó.

Szesztay (2006)

SZESZTAY ÁDÁM (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest, 2006, Lucidius Kiadó.

Tófalvi (2007)

TÓFALVI ZOLTÁN (szerk.): *1956 erdélyi mártírjai I. A Szoboszlai-csoport*. Marosvásárhely, 2007, Mentor Kiadó.

Troncotă (2003)

CRISTIAN TRONCOTĂ: *Istoria Securității regimului comunist din România 1948–1964*. București, 2003, Academia Română–Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.

SIMON ATTILA

AZ 1956-OS FORRADALOM VISSZHANGJA A SZLOVÁKIAI MAGYAROK KÖZÖTT

Az 1956-os forradalom szlovákiai, illetve szlovákiai magyarok közötti visszhangjával foglalkozó kutatónak előbb vagy utóbb szembesülnie kell a ténnyel, hogy a kommunizmus időszakának kisebbségtörténete jórészt feltáratlan és megíratlan. Nincsenek feltárva és kiadva a források, a kor szlovákiai magyar személyiségei (apparatcsikjai) egyikének sem írták meg az életútját, nem tudjuk, hogy a zömmel falusi magyar társadalomban hogyan zajlott és hogyan hatott a kollektivizáció.¹ A megfelelő tudományos kontextus hiányában pedig a témáról szólni nem lehet más, mint szaltó a sötét porond fölött, biztosítókötél nélkül. Nem is sokan vállalkoztak erre, így a forradalom szlovákiai magyar visszhangjával kapcsolatos irodalom rendkívül szegényes. Szesztay Ádám utóbbi években született munkáin² kívül érdemleges írásról nem lehet beszámolni, bár a forradalom szlovákiai recepcióját vizsgáló irodalom is tartalmaz adalékokat a témához.³

A megfelelő alap kutatások hiányában a jelen dolgozat sem kíván komplex és mindenre kiterjedő képet adni arról, hogyan fogadta a szlovákiai magyarság a forradalmat, inkább csak pillanatfelvételeket próbál közvetíteni

1 Gyurgyik László leginkább a korszak demográfiai változásait térképezte fel, például Gyurgyik (1994). Viszonylag sokat tudunk az 1968-as reformfolyamat kisebbségi vonatkozásairól. Kiss Józsefnek – Kiss (1999) –, illetve Juraj Marušiaknak – Marušiak (2005a,b); – köszönhetően vannak elképzeléseink azokról a folyamatokról, amelyek a normalizáció időszakában a magyar kisebbségen belül lezajlottak. Óriási azonban az elmaradás az ötvenes évek történetét illetően, amellyel érdemben alig foglalkozott a szlovákiai történetírás. A kivételek között említhető Kiss (2003). Az egész háború utáni korszakot illetően fordulatot jelenthet Popély Árpád 2006 végén megjelent kronológiája: Popély (2006).

2 Szesztay (2003) 40–41. p.; uő (2002).

3 Ezek közül a legfontosabbak: Blaive (2001); Kaplan (2005); Marušiak (2005c); Pešek (1993).

a forradalom felvidéki magyar recepciójáról. A tanulmány elsősorban a csehszlovák belügyminisztérium által Dél-Szlovákiában készített úgynevezett szituációs jelentésekre támaszkodik, amelyek a prágai Belügyi Levéltárban, illetve a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban is fellelhetők, s amelyeket a források lelőhelyének megnevezése nélkül Karel Kaplan cseh történész részben már publikált. A levéltári anyagokon kívül haszonnal forgathatók a témát érintő kisszámú visszaemlékezések és a napjainkban készült interjúk, de értékes információkkal gazdagították tudásunkat a kortársakkal folytatott személyes beszélgetéseink is.

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK HELYZETE AZ ÖTVENES ÉVEK CSEHSZLOVÁKIÁJÁBAN

A szlovákiai magyarok forradalom alatti reakcióinak megértéséhez szükségesnek látszik röviden felvázolni helyzetüket az ötvenes évek Csehszlovákiájában. A sztálini típusú egypárti diktatúra ugyan a többségi társadalomhoz hasonlóan érintette őket, kisebbségi voltukból és az előző korszak sajátos történelmi fejlődéséből adódóan azonban helyzetük kissé mégis eltérő volt.

A szakirodalomban is eluralkodott közfelfogás szerint – amely sokkal inkább a rendszerváltás előtti ideológia terméke, mint a forrásokon alapuló történelmi kutatásé – az 1948-as kommunista hatalomátvétel azonnal véget vetett a csehszlovákiai magyarok jogfosztottságának, s innentől egyenes és egyenletesen emelkedő út vezetett teljes társadalmi egyenjogúsításukig. Ezt a közhelyet a legújabb kutatások azonban megcáfolták.

A jogfosztó rendeletek felszámolása ugyan megkezdődött, de nem került sor sem a jogfosztók megbüntetésére (az úgynevezett szlovák burzsoá nacionalisták perét sem a magyar kérdés, hanem a cseh–szlovák viszony motíválta), sem az áldozatok rehabilitálására. A hatalom a hallgatás és elhallgatás fátylát borította az eseményekre. A szlovákiai magyarok 1944 és 1948 közötti kálváriájukról a rendszerváltásig nem beszélhettek, s még utána sem nagyon mertek.⁴

4 Az egyik visszaemlékező szerint a jogfosztottság hatása oly erős volt, hogy „a magyar forradalom eseményeit jómagam és környezetem még a »hallgatás éveiből« bennünk maradt traumák hatása alatt éltem meg.” *Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Máté László visszaemlékezése*. Bibliotheca Hungarica. Kézirattár. Kmeczkó Mihály hagyatéka.

Az 1948 februárját követően a hatalmat kezébe kaparintó párt, Cseh-

szlovákia Kommunista Pártja (CSKP) sem szakított a nemzetállami beidegződésekkel. Megengedték ugyan a Csehszágba deportáltak hazatérését, de a Belügyi Megbízotti Hivatal körlevele még 1948 novemberében is azt hangsúlyozta, hogy ennek során a deportáltak birtokaiba beültetett „bizalmi szlovákok” érdekeit kell szem előtt tartani. Megkezdtek a magyarok felvételét a pártba, a párton belül 1948 végén létrehozták a Magyar Bizottságot, de az első adandó alkalommal, 1949 októberében már fel is oszlatták. A déli járásokban megkezdtek a magyarok bevonását a nemzeti bizottságok munkájába, de Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottságának 1949. márciusi határozata szerint arányuk egyetlen járási nemzeti bizottságban, tehát a magyar többségükben sem haladhatta meg az ötven százalékot. 1948 szeptemberében ugyan megnyílhattak az első magyar iskolák, de az SZLKP KB 1949. február 5-i ülésén olyan döntés született, hogy „az iskolaügyben olyan politikát kell folytatni, amelynek végeredményben az asszimilációhoz kell vezetnie”.⁵ S megalakulhatott ugyan a magyar dolgozók kulturális egyesülete, a Csemadok, de a párt vezetői folyamatosan hangsúlyozták: nem lehet érdekvédelmi szervezet, s egyetlen elfogadható célja, hogy a párt politikáját népszerűsítse a magyarok között.

A magyarok társadalmi egyenjogúsításának folyamata így csak nagyon vontatottan, s meglehetősen ellentmondásosan indulhatott meg. Az ötvenes évek első felében azonban mégis jelentős előrelépések történtek ezen a téren, s számos párthatározat szól arról, hogy a szlovákiai magyarokat integrálni kell az ország gazdasági és társadalmi életébe. Ám a határozatok ismételtlen csak korlátozott mértékben, nemritkán csupán papíron valósultak meg, sőt mivel titkos határozatokról volt szó, ellenőrzésükre sem került sor.⁶ S az sem véletlen, hogy az 1951. november 13-án megkötött csehszlovák–magyar kulturális együttműködési egyezményből – hiába szorgalmazták a magyarok – a csehszlovák fél ellenállása miatt kimaradt a kisebbségi jogok és a nemzetiségek kölcsönös támogatásának rögzítése.

Ezek a felemás intézkedések bizonytalanságot keltettek a szlovákiai magyarok körében. Egyre inkább úgy érezték, hogy menedéket és biztonságot csak a párt adhat nekik, s ez minden bizonnyal megkönnyítette, hogy a párt gleichschaltolja a szlovákiai magyar társadalmat.

5 Popély (2006) 160. p.

6 Uo.

AZ OKTÓBERI ESEMÉNYEK RECEPCIÓJA DÉL-SZLOVÁKIÁBAN

Az ötvenes évek elején lassú, de fokozatos eltávolodás kezdődött az anyaország és a szlovákiai magyar kisebbség között. Ennek számtalan oka volt: a határátlépés nehézségei és ezáltal a rokoni kapcsolatok lazulása éppúgy közjük sorolható, mint az a hivatalos csehszlovák vélekedés, hogy a magyar kisebbség helyzete kizárólag a Csehszlovák Köztársaság belügyének tekinthető. Fontos és erősödő fogódzót jelentett viszont a média. Ekkoriban már a háztartások egyre nagyobb hányadában volt rádiókészülék, s a szlovákiai magyarok – már csak azért is, mivel gyengén vagy egyáltalán nem beszéltek a szlovák nyelvet – szinte kizárólag a budapesti rádiót hallgatták. Másrészt pedig a forradalom előtt a két ország közötti kulturális egyezmény értelmében 220 magyarországi sajtóterméket forgalmazhattak Szlovákiában, évi összpéldányszámuk elérte a 3,5 milliót.⁷ A rádióknak és a sajtónak köszönhetően a szlovákiai magyarság naprakészen tájékozódott a magyarországi eseményekről, és a maga módján reagált is rájuk. Nem véletlen, hogy Nagy Imre 1953-as fellépését követően Dél-Szlovákiában is szövetkezetek tucatjai szűntek meg, s az egyik visszaemlékező szavai szerint a falusi magyar lakosság körében „Nagy Imrét úgy emlegették, mint Petőfit, Kossuthot, az ő személyében reménykedtek, hogy az újra magángazdálkodóvá vált volt szövetkezeti tagok földjeit nem veszik el újra”.⁸ Az pedig szinte természetes, hogy a felvidéki magyar értelmiség különösen nagy figyelemmel kísérte az 1956 nyarán Magyarországon felszínre törő politikai elégedetlenséget, a Petőfi Kör vitáit és a Rajk László újratemetésével fellángoló polémiákat.

A szlovákiai magyarok azonban nem csupán figyelték, de össze is kapcsolták saját sorsukkal a magyarországi eseményeket. Általános vélekedés volt, hogy a magyarországi változások az ő életükben is fordulatot jelenthetnek.

A korabeli csehszlovák belügyi jelentések is jól szemléltetik azt az érdeklődést, amellyel Dél-Szlovákia a forradalmi események felé fordult.

„A falvakban esténként kevesen mennek az utcára, mivel nagy az igény a felkelők kezében lévő rádióadások iránt.” (Szenci járás.) „A budapesti rádió adásának hallgatása az üzemekben és néhány nyilvános helyen is lehetővé van téve.” (Dunaszerdahely.) „A lakosság egy része teljesen úgy viselkedik, mintha Magyarországon élne, és

7 Slovenský Národný Archív (SNA), ÚV KSS-pléna; kr. 1836, a. j. 30. Zasadanie ÚV KSS konané v dňoch 12–13. decembra 1956.

8 *Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Máté László visszaemlékezése.* Bibliotheca Hungarica, Kézirattár, Kmeczkó Mihály hagyatéka.

miután a budapesti rádióban felhívást tettek közzé, hogy tegyék ki az ablakba a rádiókészülékeket, az itteni lakosság egy része is hallgatott a felhívásra, s kirakta a rádiókészülékeket az ablakokba.” (Somorja.)⁹

A jelentések arra is felhívják a figyelmet, hogy a magyar lakosság oly mértékben csak a budapesti eseményekkel foglalkozik, hogy az már sok munkahelyen akadályozza a normális munkavégzést: „Október 24-én a szenci gépállomáson szinte senki nem dolgozott, mivel a magyar nemzetiségű dolgozók egész nap a magyar rádiót hallgatják, [...] s látszik rajtuk, hogy örülnek a magyarországi eseményeknek.” (Szenc.) „[...] a magyar nemzetiségű lakosság erősen érdeklődik a magyarországi események iránt, így munkáját rendszeren nem végzi [...]. Konkrétan megállapítást nyert, hogy a zselízi felvásárló üzembem a magyar nemzetiségű alkalmazottak folyamatosan a rádiókészülékek mellett ülnek, ami hatással van a többi alkalmazottra és a munkamorálra is. Amikor a szlovák nemzetiségű alkalmazottak figyelmeztették őket, hogy ne hallgassák állandóan a rádiót, s végezzék inkább rendszeren el a munkájukat, a magyar alkalmazottak nevetve válaszolták, hogy ha majd Prágában lesz hasonló felkelés, akkor majd ők fogják a szlovák munkásokat figyelmeztetni, hogy dolgozzanak, ne pedig a rádió mellett üljenek.” (Zselíz.)¹⁰

A nagyfokú érdeklődés kiderül a jelentésekből, azt azonban már sokkal nehezebb eldönteni, milyen érzésekkel fogadta Dél-Szlovákia lakossága a forradalom hírért. Szabó Béla, a pártos szlovákiai magyar újságíró és szépirodalomkritikus *Napló 1956* című könyvében a negatív reakciókat emeli ki.¹¹ Propagandisztikus alkotásának – amelyért később Állami Díjat is kapott – hitelessége azonban megkérdőjelezhető, és az is valószínű, hogy az októberi és novemberi bejegyzések utólagos „naplójegyzetek”.¹²

Nem vonható kétségbe viszont, hogy – s ebben a nem látni különbséget a magyarok és a szlovákok reakciója között – a fegyveres harcok féltelmet ébresztettek Dél-Szlovákia lakosságában. Az államhatárok közelében lakók viszonylag tisztán hallották a harcok zaját, sőt – Bodrogköz-

9 Archív Ministerstva Vnitra, Praha (AMV), H-761-4-7, Mimoriadné udalosti – hlásenie.

10 Uo.

11 Szabó (1961).

12 Az utólagos konstrukció tényét az alábbi idézet is igazolni látszik. „Október 24. (szerda). [...] Ma reggel értesültem a magyarországi eseményekről, a magyar ifjúság tüntetéséről, amely nyilvánvalóan ellenforradalomra növi ki magát. Ami engem illet, én az első perctől kezdve tisztában vagyok az események ellenforradalmi jellegével...” Uo. 173. p.

ből ilyen információk is vannak – néhány eltévedt lövedék szlovák oldalon ért földet. A harcok zaja pedig (érkezzen akár a rádió hullámain) sokukban a háború emlékeit, a nem sokkal korábbi ostrom nehéz napjait idézte fel.¹³ A csehszlovák propaganda ezt az érzést még erősítette is, hiszen a szlovákiai sajtó rendre közölte a magyarországi harcok és a bosszú áldozatainak elrettentő képeit.

Félelemmel és ellenérzéssel fogadta a magyar forradalomról érkezett híreket a szlovákiai magyar kommunisták egy része is, akik nem csupán adigi pozíciójukat féltették, de olykor a maguk és családjuk biztonságát is. Erre utal, hogy a forradalom idején néhány településen a kommunista vezetők nem merték otthonukban tölteni az éjszakákat.¹⁴

A meghatározó érzés azonban a szimpátia volt a szlovákiai magyarok között. Ezt elsősorban nem a gazdasági és ideológiai rendszerváltás lehetősége váltotta ki, hanem a nemzeti érzések fellobbanása. Plasztikusan fejezik ki ezt Máté László sorai: „A »suttogó propaganda« nagy-nagy szimpátiával követte az odaíti eseményeket, valahogy azzal a parázs alatt izzó reménységgel, hogy »a magyar név megint szép lesz!« és megmutatja a világnak – Sztálinnal és Rákosival szemben –, hogy nem minden magyar fasiszta. Az izmosabb nemzeti öntudat pedig úgy nyugtázta az eseményeket, legalább a magyarok egyszer megmutatják a ruszkiknak...”¹⁵ Ebben az esetben utólagos emlékezésről van szó, a nemzeti büszkeség fellobbanásának azonban számos jele van a korabeli jelentésekben is. „Mi a véleményük a budapesti eseményekről? Mi, magyarok büszkék vagyunk arra, hogy a mi nemzetünk fellázadt a bolsevizmus ellen” – mondja H. A. pozsonypüspöki tanítónő.¹⁶ A forradalom kiváltotta nemzeti büszkeség, majd az elfojtása felett érzett keserűség megnyilvánulása mellett gyakran bukkan fel a belügyi jelentésekben a szovjetellenesség is.

13 Vö. *Hogyan éltek meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Tarics János visszaemlékezése*. Bibliotheca Hungarica, Kéziratár. Kmeczkó Mihály hagyatéka.

14 Illés Sándor (Nagyatárkány) személyes közlése.

15 *Hogyan éltek meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Máté László visszaemlékezése*. Bibliotheca Hungarica, Kéziratár, Kmeczkó Mihály hagyatéka.

16 Kaplan (2005) 527. p.

A szlovákiai magyarok természetesen nem csupán rokonszenveztek a forradalommal, de hatására saját sorukban is változást reméltek. Ezt egy belügyminisztériumi jelentés így fogalmazta meg: „A Dél-Szlovákia falvaiban élő magyar nemzetiségű lakosság körében az általános hangulat nem kielégítő, mivel az figyelhető meg, hogy azt várják, hogy nálunk is valami hasonló történjen, mint Ma-

gyarországon.”¹⁷ S bár az emberek ezeket a reményeket általában nem fogalmazták meg konkrétan, s csak általánosságban várták sorsuk jobbra fordulását, a legtöbb forrás arról tanúskodik, hogy nemzetiségi jogaik kiterjesztését remélték a forradalomtól: „Az emberek titkon lelkesedtek, az asszonyok titkon imádkoztak a forradalom sikeréért, teljes bizalommal volt minden magyar az iránt, hogyha kimennek a bolsevista zsandárok, akkor az itteni csehszlovák politika visszazökken egy humánusabb, legalább a két háború közötti republika demokráciájához.”¹⁸ Mások karakteresebben és radikálisabban nyilvánították ki véleményüket, s 1948 után most először merült fel a lakosságcsere és a jogfosztó intézkedések revíziójának igénye is: „A szenci járás egyik községében olyan hírek terjednek, hogy az összes repatriánsnak, aki Magyarországról települt át, vissza kell térnie, mint ahogy azoknak is vissza kell térniük Csehszlovákiába, akik Magyarországra települtek át. Ezt a hírt az új magyar kormány állítólagos rendeletével hozzák kapcsolatba.”¹⁹

Tornalján pedig, amelynek nevét 1948-ban egyetlen tollvonással Šafárikovóra változtatták, ezekben a napokban ugyanaz a gondolat bukkant fel, amely a rendszerváltást követően is azonnal jelentkezett: hogy a város kapja vissza eredeti nevét.²⁰ 1956-ban ezt az igényt a hatalom nacionalista megnyilvánulásnak minősítette, 1990-ben azonban már megvalósulhatott.

A forradalom felfokozta nemzeti érzések egyesekben a határrevízió reményét is felébresztették, amire a szlovák hatóságok is felfigyeltek: „A magyar lakosok között, főleg az intelligencia körében sovíniszta megnyilvánulások voltak észlelhetőek. Állítólag Dél-Szlovákia mindig magyar volt, és Magyarországhoz kell tartoznia. Kassán azt beszéltek, hogy eljön az idő, amikor kiüldözik a szlovákokat. A Magyarországról áttelepültek között olyan hírek terjedtek el, hogy vissza kell térniük Magyarországra” – áll egy belső használatra készült jelentésben.²¹ A nemzetvédelmi minisztérium rendkívüli kollégiumának ülésén, október 29-én elhangzottak szerint ezt a hatóságok komolyan is vették. A megbeszélésen konstataáltak, hogy a dél-szlovákiai határ nem eléggé biztosított, majd javaslatot tettek, hogy – az 1. katonai körzet meggyengítés nélkül – minden szabad harci eszközt össze

17 AMV, sign. 319–23-1.

18 *Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Id. Kmečzkó Mihály visszaemlékezése.* Bibliotheca Hungarica, Kézirattár, Kmečzkó Mihály hagyatéka.

19 SNA ÚV KSS-taj. David, kr. 2237, a. j. 73., Správy krajských prokuratúr počas udalostí v Maďarsku (1956).

20 „Tornalja sohasem volt Šafárikovo, csak a szlovákok nevezték át, de újra Tornalja lesz. Mi ezt ki fogjuk harcolni.” Uo.

21 SNA, ÚV KSS-taj. David, kr. 2253, a. j. 40. Maďarsko a Polsko.

kell vonni a magyar határok mellé, de jegyzőkönyvbe került a következő megjegyzés is: „megállapítást nyert, hogy a magyar határövezetbe küldött tankok az itt 10 év után újra felbukkanó sovinizta irányzatok megfékezésében is nagy szolgálatot tehetnek”.²²

S bár a határrevízió utólag naivnak tűnő felvetése sok esetben az alkohol számlájára írható, az ilyen elképzelések létezését több egymástól független forrás is alátámasztja. Kollár Péter, a kassai Thália Színház jelenlegi igazgatója, aki egy kis gömöri faluban élte át az eseményeket, visszaemlékezésében ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy a településen „a magyar lakosság zöme viszont legalábbis november 4-ig abban a hitben élt, hogy a magyar csapatok mégiscsak bejönnek”.²³

Az, hogy a szlovákiai magyarok között, még ha elvéve is, de felbukkantak ilyen vélemények, érthető nyugtalanságot keltett a szlovákok körében, akik eleinte többségében szintén egyetértettek a forradalom célkitűzéseivel. A fülükbe jutó „álhírek” azonban sokukat elidegenítették az eseményektől. Egy jelentés szerint ez a római katolikus papság köreiből is megfigyelhető volt: „A magyar római katolikus papság örül a magyarországi felkelésnek, s az a véleményük, hogy a magyarok ezzel kivívták az egész civilizált világ szimpátiáját. Hegyi [nevű] r. k. pap Ostrov faluból (Nagymegyéri járás) úgy nyilatkozott, hogy a kommunizmus Magyarországon már eljátszotta a szerepét.

Hasonlóan nyilatkozott a tótgurabi plébános, aki dicsérte a magyar hősiességet, s azt mondta, ezzel a magyar felkelők beírták a nevüket a történelembe. A szlovák papok között általános az elutasítás a magyarokkal szemben. A nagyszombati Szent Adalbert Társulás intézője többek előtt szó szerint azt mondta: Inkább százszor a kommunisták, mint a magyarok alatt.”²⁴ Az esetleges revízióról szóló hírek leginkább a Dél-Szlovákiában élő telepeseket rémítették meg; több helyütt olyan híresztelések kaptak lábra közöttük, hogy hamarosan el kell hagyniuk otthonukat.²⁵

Az ilyen és hasonló tartalmú források ellenére a forradalom kiváltotta

22 Zápís z mimořádného kolegia ministra národní obrany. In Vojenská a další opatření—Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956. Díl 1/K vyd. připravili Jiří Bílek, Praha, Historický ústav Armády České republiky, 1993. VHA Praha, MNO, 1956, SM/KM, 1/10-2.

23 *Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Kollár Péter visszaemlékezése.* Bibliotheca Hungarica, Kézirattár, Kmeckó Mihály hagyatéka.

24 AMV sign. 319-23-1, Skúmanie verejnej mienky obyvateľstva v Bratislavskom kraji v súvislosti s udalosťami v Poľsku a Maďarsku.

25 Vö. Kaplan (2005) 505. és 516. p.

nacionalista megnyilvánulásokat mégis marginális jelenségnek kell tekintenünk. Ebből a szempontból Pászto András sorait tartjuk hitelesnek, aki kamasz fejjel, az esztergomi eseményeket Párkányból figyelve élte át a forradalmat: „[...] többségében azonban azt vártuk, hogy végre nyugodtan átmeheassunk Esztergomba, találkozhatunk a rokonokkal, ismerősökkel. Úgy érzem ma is, hogy még a felnőttek is csak így, egyszerűen fogalmazták meg a dolgokat, és senki sem beszélt visszacsatolásról, határrevízióról. Olyan esetekről sincs tudomásom, hogy a városkánkban élő szlovákok ellen fordult volna a hangulat, vagy ők ítélték volna el a forradalmat. Ez már akkor sem nemzetiség kérdése volt.”²⁶

A FORRADALOMMAL KAPCSOLATOS SZLOVÁKIAI MAGYAR MEGNYILVÁNULÁSOK FORMÁI

Az 1956-os forradalom idején a szlovákiai magyaroknak nem volt legitim képviseleti szervük. A Csemadok ugyan a szlovákiai magyar lakosság jelentős tömegeit tömörítette, akik lelkesen használták ki a szervezet égisze alatt adódó magyar nyelvű kulturális lehetőségeket, ám a Csemadok központi vezetése sokkal inkább a CSKP érdekeit képviselte, mint a magyar kisebbségét. Ez mutatkozott meg a forradalom napjaiban is, s ezért nem meglepő, hogy a társadalmi szervezet 1956. október 26-i elnökségi ülésének hivatalos jegyzőkönyvében semmiféle utalás nincs a magyarországi eseményekre. Márpedig nehezen elképzelhető, hogy a kérdés ne merült volna fel, így Szesztay Ádámmal egyetértve magunk is úgy gondoljuk, hogy – legalábbis informális szinten – az ülés meghatározó témája lehetett a forradalom.²⁷ Hivatalos állásfoglalást azonban csak október 29-én tett közzé a kultúr-egyesület elnöksége, a nyilatkozatot a másnapi *Új Szó*, majd a legfontosabb szlovák és cseh lapok is közölték.²⁸

Az állásfoglalás a párt érdekeinek behódoló szervilizmus tipikus példája. A korabeli szóhasználatnak megfelelően a nemzetközi reakció által irányított ellenforradalmi bandák tevékenységeként értékeli és élesen elítéli a magyarországi forradalmat, s külön hangsúllyal emeli ki a csehszlovákiai magyarok lojalitását a csehszlovák állam és párt iránt.

Nem tudjuk, hogy a Csemadok-vezetésen belül milyen visszhangot váltott ki az elnökség nyilatkozata, a

26 *Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Pászto András visszaemlékezése.* Bibliotheca Hungarica, Kézirat-tár, Kmeczkó Mihály hagyatéka.

27 Szesztay (2003) 42. p.

28 *Új Szó*, 1956. október 30.

tagság viszont több forrás szerint is negatívan fogadta.²⁹ Mivel a Csemadok-vezetéssel való nyílt szembeszegülés nem volt lehetséges, a tagok csak azzal fejezhették ki tiltakozásukat, hogy nem vettek részt a taggyűléseken, bejelentették kilépésüket a szervezetből, illetve több alapszervezetben nem tartottak évzáró gyűlést.

A Csemadokon belüli feszültségre a szervezet 1957 májusában megtartott VI. országos konferenciájának anyagában is találni rejtett utalásokat.

29 „Néhány nappal ezelőtt [volt] Somorján Csemadok-gyűlés, ahol a pozsonyi küldött magyarázta a magyarországi helyzetet. De Csiberová Magda félbeszakította, hogy ilyen szöveggel nem ér el semmit.” SNA ÚV KSS-taj. David, kr. 2253, a. j. 40. Maďarsko a Polsko.

„A Csemadok KB felhívásával kapcsolatban a Csemadok pozsonyi helyi szervezetének titkára jelenti, hogy a magyar nemzetiségű főiskolások nem értenek egyet azzal, s a jelenlegi magyarországi vezetés szellemében hazafias mozgalomként értékeli az eseményeket. Bakán és más falvakban is felháborodás tört ki a Csemadok állásfoglalása miatt.” SNA ÚV KSS-taj. David, kr. 2252, a. j. 39. Z informačných zpráv slovenského ÚV ČSM zo dna 1. XI. 1956.

30 A Csemadok VI. Országos Közgyűlése. 1957. május 26–27. Lőrincz Gyula elnöki beszámolója. Bibliotheca Hungarica Somorja, Csemadok Levéltár.

31 Ezt támasztja alá Őszi Irma közlése is, miszerint a közben a Csemadok tagjai közül kizárt Kovács Flóriánt háromhavi börtönbüntetésre ítélték, ami életének további alakulását jelentős mértékben befolyásolta.

32 Szesztay (2003) 40–41. p.

Lőrincz Gyula elnöki beszámolójában egyszerűen csak a Csemadok soraiban megbújó „magyar burzsoá-nacionalista elemekről” beszélt, külön kiemelve a párkányi járás két Csemadok-funkcionáriusát, Kovács Flórián járási titkárt és Bajkai Béla járási vezetőségi tagot.³⁰ Noha Lőrincz a „nemzetiségi érdekeiket az osztályérdekek fölé helyező” csemadokosokkal kapcsolatosan fasizmust dicsőítő és a Szovjetuniót kigúnyoló vicceket említett, vélhetően azért ennél többről volt szó.³¹

A Csemadok példája is igazolni látszik, hogy a szlovákiai magyarok állásfoglalása korántsem volt olyan egyöntetű, mint ahogyan azt a hivatalos információs csatornák kommunikálták. A korabeli nyugati magyar sajtó és főleg Brogyáni Kálmán egyik tanulmánya alapján Szesztay Ádám rendszerellenes tüntetésekről is beszámol.³² Az állítólagos tüntetések helyszínei az alábbi szlovákiai magyar városok: Léva, Nyitra, Érsekújvár, Kassa, Losonc, Szepesi, Nagykapos. Szesztay valószínűnek tartja, hogy valóban voltak tüntetések, s feltételezi, hogy ezeken magyarok és szlovákok közösen vettek részt. Véleményünk ezzel szemben az, hogy ha lettek volna tün-

tetések, minden bizonnyal nyomuk lenne a levéltári forrásokban. Ám mivel ilyenek a mai napig nem bukkantak elő, a tüntetések feltehetően csupán az emigráció képzeletében születtek meg.

Demonstrációk helyett a kutató csupán az ellenállás lágyabb formáiról, leginkább úgynevezett szimbolikus cselekedetéről tud beszámolni. Ilyenek minősíthetők a himnuszéneklések, nemzetiszín koszorúk elhelyezése, gyászszalag viselése – vagy éppen a forradalmat elítélő nyilatkozatok aláírásának megtagadása.

Az első csehszlovák köztársaságból örökölt szlovákiai szokásjog nem tűrte (s ma is nehezen tolerálja) a magyar nemzeti jelképek viselését, illetve a nemzeti himnusz nyilvános eléneklését. Így az ilyen esetek forradalom alatti felbukkanását egyértelműen a hatalommal való szembeszegülés lehetséges formájának kell minősítenünk, ami kemény büntetést vont maga után. A nemzeti himnusz nyilvános eléneklésének tradicionális helyszínei a templomok voltak. A forradalom időszakában a vasárnapi mise után többek között a Nyitra melletti Alsóbodokon és a Rimaszombati járásba tartozó Geszteten is elénekeltek a magyar himnuszt.³³ Nagyobb visszhangot váltott azonban ki a szintén Nyitrához közeli Kolonban történt eset, amikor egy asztaltársaság kezdeményezésére a kocsma egész közönsége bekapcsolódott a himnuszéneklésbe (a visszaemlékezők szerint paradox módon épp egy szlovák származású ember kezdte az éneklést).³⁴ Sándor János helytörténésznek köszönhetően az eset hátterét viszonylag jól ismerjük, s tudjuk azt is, hogy a faluban már másnap megjelenő hatóságok öt személyt le tartóztattak, akiket az aranyosmaróti népbíróság köztársaságellenes magatartás vádjával egy-három hónapig tartó szabadságvesztésre ítélt.

A csendes tiltakozás sajátos formája volt a korábban elhanyagolt, nyilvánosan meg nem koszorúzott világháborús emlékművek, a háborúban hősi halált halt (magyar) katonák sírjainak rendbetétele, illetve megkoszorúzása. A belügyi szervek jelentései szerint november 1-jén erre került sor a szenci, illetve az ipolysági temetőben is.³⁵

33 SNA ÚV KSS-taj. David, kr. 2253, a. j. 40. Maďarsko a Poľsko.

34 Sándor (é. n.)

35 „Megállapítást nyert, hogy a szenci temetőben 1956. november elsejéről másodikára virradó éjszaka valakik rendbe rakták az itt eltemetett magyar katonák sírját.” AMV sign. 319-23-1.

„November elsején Ipolyságon Lámi molnár özvegye egy nagy koszorút vitt a temetőbe 4 m hosszú és 2 cm széles magyar trikólorral, és a temető bejáratánál lévő nagy kereszthez tette. Elkobozva, vizsgálat.” SNA ÚV KSS-taj. David, kr. 2237, a. j. 73. Správy krajských prokurátúr počas udalostí v Maďarsku (1956).

Nemzeti színek helyett a gyász fekete szalagját tűzték ruhájukra a pozsonyi Magyar Tannyelvű Pedagógiai Iskola diákjai. A napjainkban megszólaltatott visszaemlékezők ugyan ellentmondásosan nyilatkoznak a történések időpontjáról, de valószínű, hogy erre november 4-e után került sor, mégpedig először a IV. osztályban, majd pedig a hagyományos november 7-i pozsonyi felvonuláson.³⁶

A forradalom melletti szimbolikus kiállásnak tekinthetjük azt is, amikor egyének vagy csoportok megtagadták, illetve megkerülték a magyarországi eseményeket elítélő és ellenforradalomnak minősítő nyilatkozatok aláírását. A számtalan ilyen eset közül említést érdemel a komáromi gimnáziumé. A gimnázium aulájában összehívott diákok és tanárok közül ugyanis senki nem szavazta meg a pártszervek által előre elkészített nyilatkozatot.³⁷

Érdekes, de feltehetően nem egyedi eset történt a bálványosi állami gazdaságban, ahol a forradalmat elítélő nyilatkozat elfogadására összehívott gyűlésen a zootechnikus (állattenyésztő) nyilvánosan kiállt a forradalmárok mellett, s mint a belügyi jelentés rögzíti, álláspontját részben azzal magyarázta, hogy „a felkelők azért sem lehetnek csirkefogók, mert a neves focista, Puskás is támogatja őket”.³⁸

36 *Az 1956-os forradalom visszhangja a Felvidéken.* Oral History-interjúkr. Készítette Vajda Barnabás. 2006. Bibliotheca Hungarica, Kézirattár.

37 Gáspár (2003) 99–100. p.

38 SNA ÚV KSS-taj. David, kr. 2253, a. j. 40. Maďarsko a Poľsko.

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK RÉSZVÁLLALÁSA A FORRADALOMMAL SZEMBENI CSEHSZLOVÁK INTÉZKEDÉSEKBEN

A csehszlovák párt- és állami szervek gyanakvással figyelték a szlovákiai magyarok forradalom alatti viselkedését, a forradalom napjaiban a mozgósított tartalékosok közé magyarokat nem is hívtak be. Ennek ellenére a magyarországi események kapcsán fogantatott csehszlovák intézkedések egy részébe kénytelenek voltak a magyarokat is bevonni, sőt olykor főszerepet is osztani rájuk.

39 Fábry Józsefnek, a Magyar Néphadsereg alezredesének, a Hadtörténeti Múzeum munkatársának testvéréről van szó. Fábry István 1945 után Csehszlovákiában maradt, és az ötvenes években komoly pártkarriert futott be, Fábry József viszont az 1944-től Szlovákiában

szlovákiai magyarok részébe kénytelenek voltak a magyarokat is bevonni, sőt olykor főszerepet is osztani rájuk.

Ilyen főszerepet szántak volna Fábry Istvánnak,³⁹ a rozsnyói származású magyar kommunistának is, akit a

CSKP KB október 24-i ülésén felmerült javaslat szerint a magyarországi ellenforradalmárok ellen verbuválandó önkéntes egységek élére kívántak állítani.⁴⁰ S bár a javaslatot a szovjetek feltehetően elvetették (hiszen a továbbiakban nem találni utalást rá), a Magyarországra küldendő harci egységekben minden bizonnyal fontos szerepet szántak volna a nyelvet beszélő és jó helyismerettel bíró szlovákiai magyar önkénteseknek.

Az SZLKP KB viszont már október 28-án megalakított egy külön koordinációs központot, amely a Magyarországra irányuló „illegális és legális” tevékenységet irányította.⁴¹ Élére – ismét csak nem véletlenül – egy neves szlovákiai magyar kommunista, a Csemadok akkori elnöke, az SZLKP KB tagja, Lőrincz Gyula került. A járási pártközpontokba (itt elsősorban a Dél-Szlovákiai járásokról van szó), ahol a korábbi időszak örökségének köszönhetően elsősorban szlovák nemzetiségűek ültek, az SZLKP KB negyven magyar anyanyelvű vagy magyarul jól beszélő pártmunkást küldött, hogy azokat a magyarországi forradalommal kapcsolatos pártfeladatokat koordinálják, amelyek megkövetelték a magyar nyelvben való jártasságot.

A Magyarországra irányuló csehszlovák propaganda fontos eleme volt a röplapok és a szovjetbarát szemléletet tükröző sajtó magyarországi terjesztése. A százezres példányszámot is meghaladó alkalmi röplapok mellett hangsúlyos szerepet kaptak a dél-szlovákiai magyar sajtótermékek magyarországi terjesztésre szánt különkiadásai, amelyekben a CSKP álláspontját tükröző írásokkal próbálták befolyásolni a magyarországi közvéleményt. Karol Bacilek SZLKP KB-főtitkár 1956. december 12-i, KB elé terjesztett beszámolója szerint november 12-ig az *Új Szó* című napilap tizennégy rendkívüli kiadását szállították Magyarországra, átlagosan ötvenezres példányszámban.⁴² Ezen kívül az *Új Ifjúság* című hetilap négy rendkívüli kiadása, de több járási lap és a *Dolgozó Nő* e célra nyomtatott különkiadásai is nagy számban kerültek át a forradalmi Magyarországra. A Komáromban megjelenő járási mezőgazdasági lapnak például tíz rendkívüli, Magyarországra szánt kiadása jelent meg november végéig.

kibontakozó magyarüldözések miatt Magyarországra települt át.

40 SUA Praha, ÚV KSČ 02/2 – PB ÚV KSČ, sv. 19, a. j. 146.

41 SNA ÚV KSS-taj. David, kr. 2252, a. j. 39, Zpráva o opatreniach strany na Slovensku v súvislosti so situáciou v Maďarsku.

42 SNA ÚV KSS-Pr, f. kr. 934, a. j. 153, Zpráva o činnosti Komunistickej strany Slovenska a uplatňovanie jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku. 7. 12. 1956; SNA ÚV KSS-pléna; kr. 1836, a. j. 30. Zasadanie ÚV KSS konané v dňoch 12–13. decembra 1956.

A határon átszállított sajtótermékek két érdekes kérdést is felvetnek: az újságok átjuttatásának módját és magyarországi recepciójukét. A csehszlovákiai lapok átszállításában meghatározó szerepet vittek a szlovákiai magyarok. Ezt Bacílek is fontosnak tartotta hangsúlyozni már említett értékelő felszólalásában, amelyben többek között ezt mondta: „Ebben az időszakban a rendkívüli intézkedések biztosítása és a Magyarországra irányuló sajtó- és agitációs anyag átszállítása terén óriási munkát végeztek a magyar nyelven tudó párttagok, de pártonkívüliek is. Főképpen azok a magyar nemzetiségű elvtársak, akik az ellenforradalmárok által megszállt magyarországi területeken kilométerek tucatjait és százait tették meg, hogy kapcsolatot teremtsenek az ottani párttagokkal, segítsék a pártépítést, és rendeltetési helyükre szállítsák az agitációs anyagokat. Talán helyénvaló lenne megfontolni, és néhányukat kitüntetésre felterjeszteni bátorságuk miatt.”⁴³

A propagandaanyagot, napi-, hetilapokat és rölapokat elsősorban Magyarország északi, határ menti megyéibe igyekeztek eljuttatni. Ebből a feladatból természetesen főként azok vállaltak nagyobb részt, akik megfelelő helyismerettel rendelkeztek, rokoni és baráti kapcsolataik révén könnyebben vehettek igénybe magyarországi segítséget. Tevékenységük azonban így sem volt egészen veszélytelen, hiszen a forradalmi erők gyorsan felfigyeltek az ellenük irányuló agitációra, s igyekeztek akadályokat gördíteni eléje. Jó példa erre az a levéltári forrásokkal is dokumentálható eset, amely az államhatár dunai szakaszán, Mosonmagyaróvár közelében zajlott le: október 28-án a szlovákiai Somorjai járási pártszervezet megbízásából két férfi (Juricin Imre és Nagy János) a Dunán csónakkal átkelve Doborgazsziget közelében kötött ki. A magukkal vitt lapokat elrejtették a part közelében, majd sötétedésig ismerőseiknél húzták meg magukat. Mikor este visszatértek, hogy az elrejtett lapokat a környék településeire széthordják, forradalmárok 15–20 fős csoportja vette őket körül. A két szlovákiai magyar férfi későbbi vallomása szerint a forradalmárok (akik a szlovákiai újságokat is megtalálták) azzal fenyegetőztek, hogy kivégzik őket, a határőrség egyik hadnagyának azonban, aki a fegyveresekkel volt, végül sikerült a két szlovákiait a dunakiliti laktanyába kísértetni. A laktanyában töltött éjszaka után a napilapcsempészeket visszaküldték Szlovákiába. Az evezőt azonban – jegyezték meg

43 SNA ÚV KSS-pléna; kr. 1836, a. j. 30.

Zasadanie ÚV KSS konané v dňoch
12–13. decembra 1956.

44 SNA ÚV KSS-taj. David, kr. 2252, a. j.

keserűen a delikvensek a szlovák hatóságoknak tett vallomásukban – elvették tőlük, így aztán nagy keservesen, kézzel evezve kellett visszatérniük a Duna szlovákiai partjára.⁴⁴

Egy másik – ma már még mulatságosabbnak tűnő – esetet a losonci járásból említenek a pártanyagok. A forrás egy törincsi (Szlovákiához tartozó nógrádi település) elvtárs önfeláldozását emeli ki. Az illető ugyanis a sajtó átszállítása közben az Ipolyba pottyant, „de a hideg időjárás ellenére nem fordult vissza, amíg a pártfeladatot el nem végezte”.⁴⁵

A Csehszlovákiából átjuttatott nyomtatott sajtót a forradalmi Magyarország nem fogadta örömmel. A Nógrád megyei járási rendőrkapitányság forradalmi tanácsának ülésén például többen kifogásolták, hogy Csehszlovákiából olyan sajtótermékeket hoznak be, amelyek fasiszta ellenforradalomnak minősítik a magyarországi eseményeket.⁴⁶ De a *Szabad Nógrád* október 30-i száma is foglalkozott a megyében terjesztett *Új Szó* tartalmával.⁴⁷

Szlovákiai magyarok közreműködése nélkül nem sugározhatott volna az a négy ideiglenes rádióállomás sem, amelyeket a csehszlovák fél október 3-án és 4-én állított üzembe a magyar államhatár mentén.⁴⁸

A szlovákiai magyarok szerepvállalását vizsgálva nem szabad elfeledkezni a forradalom időszakában átküldött ügynökökről s azokról a pártmunkásokról sem, akik november 4-e után nagy számban – feltehetően több tucatnyian – jártak át Magyarországra, s kapcsolódtak be a párt újjáépítésébe, ideológiai, cenzori vagy más szerepkört betöltve. A szakirodalom közlései szerint a kassai kerületi pártbizottság naponta harminc-egyven, esetenként akár nyolcvan magyarul beszélő agitátort küldött magyarországi pártmunkára, a losonci járásból pedig tizenheten jártak rendszeresen át.⁴⁹

38. Hodnotenie udalostí v Maďarsku a ich vplyv u nás.

45 Uo.

46 Á. Varga (1996) 138. p.

47 Á. Varga–Pásztor (2001) 124. p.

48 Az említett adók Nagymegyeren, Párkányban, Füleken és Töketerebesén jöttek létre. Füleken Bányászrádió néven sugározták adásukat.

49 Pešek (1993) 439. p.; Kaplan (2005) 463. p.

TANULSÁGOK

Ha összességében akarjuk értékelni a szlovákiai magyar lakosság viszonyát az 1956-os magyar forradalomhoz, csak nagyon óvatos megállapításokat tehetünk. Az ugyan leszögezhető, hogy a magyar lakosság rendkívül nagy figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket, ám véleményét többségük nem fejezte ki nyilvánosan. Megkockáztathatjuk a feltevést, hogy ebben a pártállami terror, a déli járásokba felvonuló hadsereg és belügyi szervek fokozott jelenléte éppúgy közrejátszott, mint az a bénultság, amely még

mindig nem oldódott fel a magyarok körében az 1944 és 1948 közötti időszak óta. Ebben a helyzetben döntőnek mutatkozott az is, hogy 1945 és 1948 között a szlovákiai magyarok nemcsak korábbi országos politikai vezetőiket veszítették el (1945-ben a két háború közötti magyar politikusok legtöbbször börtönbe került, illetve Magyarországra vagy Nyugatra távozott), hanem a falusi közösségekben természetes autoritással bíró gazdákat, református papokat, tanítókat, s szinte a teljes pozsonyi és kassai magyar polgárságot is. A helyükbe lépő új nomenklatúra nem volt alkalmas arra, hogy a magyar közösség érdekeinek védelmét vállalja, de nem is állt szándékában. Megfelelő vezetők és irányadók, érdekvédelmi szervezetek stb. nélkül pedig a magyarság többé-kevésbé engedelmes tömegnek bizonyult.

Ugyanilyen fontosnak tartjuk azonban azt is, hogy a szlovákiai magyarok többsége úgy tartotta, a forradalommal a magyarság kivívta a demokratikus világ elismerését. A második világháborúban ismét a vesztes oldalra kerülő, s igazságtalanul a kollektív bűnösség vádjával sújtott kisebbség számára 1956 így hosszú idő után az első olyan eseményt jelentette, amelynek kapcsán büszke lehetett magyarságára, s ez pozitívan hatott önértékelésére és nemzettudatára is.

HIVATKOZÁSOK

Á. Varga (1996)

Á. VARGA LÁSZLÓ (szerk.): *1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára*. Salgótarján, 1996, Nógrád Megyei Levéltár.

Á. Varga–Pásztor (2001)

Á. VARGA LÁSZLÓ–PÁSZTOR CECÍLIA: *Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára I. (1956. október 24. – november 13.)* Salgótarján, 2001, Nógrád Megyei Levéltár.

Blaive (2001)

MURIEL BLAIVE: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, 2001, Prostor.

Gáspár (2003)

GÁSPÁR TIBOR: *Az 1956-os komáromi diákok. Valóság*, 2003. 6.

Gyurgyik (1994)

GYURGYIK LÁSZLÓ: *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, 1994, Kalligram.

Kaplan (2005)

KAREL KAPLAN: *Kronika komunistického Českoslovenka. Doba táni 1953–1956*. Brno, 2005, Barrister & Principal.

Kiss (1999)

KISS JÓZSEF: A szlovákiai magyar kisebbség a reformfolyamat első szakaszában (1964–1967). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999. 1. 99–108. p.

Kiss (2003)

KISS JÓZSEF: A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete a cseh–szlovák viszony keretei között (1948–1960). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003. 3. 3–24. p.

Marušiak (2005a)

JURAJ MARUŠIAK: A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben. 1. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005. 1. 51–75. p.

Marušiak (2005b)

JURAJ MARUŠIAK: A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben. 2. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005. 2. 63–84. p.

Marušiak (2005c)

JURAJ MARUŠIAK: Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. In „*Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu...*” *Pocsta Jozefovi Jabloničému*. Bratislava, 2005, Veda. 183–227. p.

Pešek (1993)

JAN PEŠEK: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. *Historický Časopis*, č. 4. 1993. 430–440. p.

Popély (2006)

POPÉLY ÁRPÁD: *A csehszlovákiai magyar kisebbség történeti kronológiája (1944–1992)*. Somorja, 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Sándor (é. n.)

SÁNDOR JÁNOS: *1956 Kolonban*. Kézirat.

Szabó (1961)

SZABÓ BÉLA: *Napló 1956*. Bratislava, 1961, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó.

Szesztay (2002)

SZESZTAY ÁDÁM: Kisebbségi '56: a forradalomhoz kapcsolódó kisebbségi megmozdulások tipológiája. *Valóság*, 2002. 10. sz. 69–99. p.

Szesztay (2003)

SZESZTAY ÁDÁM: Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962.
Budapest, 2003, MTA Kisebbségkutató Intézet.

TÓTH ISTVÁN

1956 KÁRPÁTALJÁN

Hatások, következmények, tanulságok

HELY ÉS IDŐ

Az egykori négy történelmi vármegye, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros részeiből összeálló Kárpátalja az 1945. június 29-én Moszkvában aláírt egyezmény – a szellemes-keserű meghatározás szerint szovjet–csehszlovák „zsebszerződés”¹ – következményeként még a szövetséges hatalmak Magyarországgal 1947. február 10-én Párizsban megkötött békeszerződése előtt a Szovjetunióhoz került. A lebonyolításában kissé dőcögősre sikeredett² különmegállapodás elsősorban Moszkva politikai és katonapolitikai érdekeit szolgálta: a szovjet hadsereg szárazföldi haderejével és légiflottájával a Kárpát-medencébe telepedve közvetlen összeköttetésbe került Ausztriában, Magyarországon és Romániában állomásozó hadseregcsoporthaival, emellett fontos stratégiai pozíciókat nyert a korábbi szövetséges, hamarosan azonban ideológiai, gazdasági és katonai ellenséggé vált nyugat-európai hatalmakkal és az Egyesült Államokkal szemben. A megoldás praktikus volta mind 1956-ban, mind 1968-ban, Magyarország, majd Csehszlovákia lerohanásakor fényesen beigazolódott. A terület Szovjetunióhoz csatolása tulajdonképpen nem

- 1 A dolgozat szerzője Vida Istvántól hallotta ezt a magyarországi rendszerváltás során elterjedt kifejezést.
- 2 „Az 1944. május 8-i szovjet–csehszlovák egyezmény lehetővé tette, hogy a hadműveleti zóna mögötti területek a csehszlovák kormány fennhatósága alá kerüljenek, s Beneš kormányküldöttséget küldhessen oda a közigazgatás újjászervezésére és az élet beindítására. 1944. augusztus 21-én a szociáldemokrata F. Nemeč vezetésével 24 tagú, koalíciós összetételű delegáció indult el Londonból Moszkvába, ahonnan 1944. október 7-én jutott el Besztercebányára, s a csehszlovák exelnök utasítására október 27-én tette át székhelyét Husztra. A kormánydelegáció, abban a tudatban, hogy a vidék továbbra is Csehszlovákia része, az általa ellenőrzött területen hozzáállott az 1938 előtti közigazgatás újjászervezéséhez, szorgalmazta a politikai pártok újjáalakítását, s megkísérelte, hogy katonákat toborozzon a csehszlo-

vák önkéntes hadseregbe.” Vida–Zselicky (2004) 234. p. A csehszlovák szervezkedést a szovjet katonai hatóságok megakadályozták, hathatós támogatással november 26-ra Munkácsra összehívták a népi bizottságok küldötteinnek első kongresszusát, amely megválasztotta Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsát, s manifesztumban tette közzé azt az óhaját, hogy a terület „újra egyesüljön” Szovjet-Ukrajnával. A testület december 5-én ultimátumszerűen szólította fel a csehszlovák delegációt Kárpátalja elhagyására.

- 3 Robert Nowak *Der künstliche Staat, Berlin, 1938* című könyvéből idézi Kemény (1939) 72. p.

volt elfogadhatatlan a homogén szláv nemzetállam kiépítésén fáradozó Eduard Beneš számára sem. A Londonban székelő csehszlovák exilium vezetője nem akarta, hogy Kárpátalja Romániához vagy Lengyelországhoz, de legfőképpen, hogy Magyarországhoz kerüljön. Eduard Beneš nem tett egyebet, csupán következetes volt Csehszlovákia megálmodója, Tomáš Garrigue Masaryk Kárpátaljával kapcsolatos politikájához. Csehszlovákia első köztársasági elnöke 1920-ban, a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt XIII. kongresszusán így nyilatkozott S. I. Gillersonnak, a Szovjet Vörös kereszt prágai kiküldöttének: „Én úgy tekintem Kárpátoroszországot, mint egy Oroszország részéről Csehszlovákiára bízott zálogot, melyet mi az első adandó alkalommal vissza fogunk adni Oroszországnak, ezt én köztársasági elnöki minőségemben leghivatalosabban kijelentem. Felhatalmazom Önt, hogy erről kormányának Moszkvában jelentést tegyen.”³

A második világháború utáni első szovjet népszámlálás 1959-ben 146 247 személyt, a 920 173 lélekszámú összlakosság 15,9 százalékát regisztrálta magyar nemzetiségűként. (Az 1941-es magyar népszámlálás az anyanyelv bevallása szerint az összlakosság 28,8 százalékát kitevő 245 286 magyarról tudott. A háború utáni fogyás okai között szerepel az 1944 tavaszán deportált magyar anyanyelvű zsidóság eltűnése, a magyar férfilakosság 1944–45-ös elhurcolása, az ezzel járó vérvesztés, s néhány településen a magyar nemzetiségű görög katolikus lakosság ukránként való számbavétele.)

A Kárpátalján élő magyarokat súlyos fizikai és lelki traumák érték azon kívül is, hogy a háború végén nyilvánvalóvá vált, ismét elcsatolják őket Magyarországtól. 1944 novemberében a hadköteles, munkaképes férfiak többségét (több mint 40 ezer személyt) gyűjtőtáborokba, kényszermunkára hurcolták Ukrajnába s a Szovjetunió távolabbi vidékeire. A magyar híveket is tömörítő görög katolikus egyházat 1949-ben rendeletileg betiltották, a hite mellett kitartó, pravoszláv vallásra áttérni nem hajlandó 129 papját 25 éves, munkatáborokban letöltendő büntetésekre ítélték. Az állami ideológ-

gia rangjára emelt ateizmus jegyében hasonlóan jártak el a református és a római katolikus egyház papjaival is, a következő vádakkal ítélték hosszú büntetésre őket: szovjetellenes tevékenység, a néphatalom megdöntésére irányuló kísérlet, az emberek félrevezetése, „butítása”,⁴ s főleg szovjetellenes propaganda a fiatalság körében.

Diszkriminálták az 1927 és 1930 között született magyar és német nemzetiségű fiatalokat. A hadköteleseket 1947 őszétől 1952-ig a bizalmatlanság jegyében nem sorozták be a szovjet hadseregbe, ehelyett a Donyec-medence szénbányáiba, munkaszolgálatra irányították őket. Az ínséges körülmények közül szabadulni akaró szökevényeket börtönbüntetéssel sújtották.

A magyar nyelvű közoktatás az ötvenes évek közepe felé, 1953–55 között kezdett újraéledni: ekkor nyíltak meg a városokban és a nagyobb településeken a magyar középiskolák.

A magyarországi könyvek és sajtótermékek behozatala, majd az újságok tömeges előfizetése 1957-ben indult meg. A magyarországi eseményekről az ötvenes évek elején a kárpátaljai magyarok – igaz, a legtöbb esetben erősen eltorzítva – a budapesti adásokból s a müncheni Szabad Európa Rádióból értesülhettek. A korabeli vételi viszonyok mellett hallgathatták még a BBC és az Amerika Hangja magyar nyelvű adásait.

4 Gulácsy Lajos visszaemlékezéséből. A református lelkészt 1949. március 19–20-án elítélték, a kilencvenes években püspök volt. Lásd Dupka (1993) 97. p.

A FORRADALOM NAPJAIBAN

A rádióadásokból a kárpátaljai magyar lakosság az eseményekkel szinte egy időben értesült a Magyarországon kitört forradalomról. A tizenkét esztendeje még magyar állampolgárságú, a szovjet fennhatóság alatt túlnyomórészt negatív egyéni és közösségi élményeket szerzett magyarok elsöprő többsége örömmel és aggodalommal hallgatta a budapesti és a müncheni adásokat. S bár szemük előtt zajlottak a nagy katonai erőt mutató szovjet csapatmozgások, hinni akarták, hogy Magyarország hamarosan függetlené válik. Haloványan abban is reménykedtek – ez a különböző településeken szétszórt röpcédulákon is megfogalmazódott –, hogy Kárpátalja visszakerül Magyarországhoz. Kevésbé örültek a forradalomnak azok a magyarok, akik 1945 után a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) tagjaiként kerültek politikai-közéleti funkcióba, vagy a falvakban, a kolhozokban kaptak általában középszintű vezetői pozíciókat.

A későbbi büntetőeljárások tanúsága szerint Kárpátalja három településén észleltek és lepleztek le csoportos szovjetellenes összeesküvést. A 2006-ban Dupka György szerkesztésében megjelent *'56 és Kárpátalja* című, a Kárpátaljai Megyei Levéltár anyagaiból több fontos dokumentumot közreadó gyűjtemény nézetem szerint túlzóan minősíti „szovjetellenes ifjúsági szervezeteknek” ezeket a főként érzelmi indíttatású, őszinte és természetes, a diákcsíny kaján érzését is hordozó megnyilvánulásokat. Ezzel a szerkesztő – feltételezem, szándékán kívül – mintegy legitimálja a túldimenzionált korabeli bírósági eljárásokat és ítéleteket.

A szovjet–magyar határon fekvő Mezőkaszonnyban a helybéliek nemcsak a rádióból értesültek a Budapesten zajló forradalmi eseményekről. A határ túloldalán lévő Barabás község lakói átkiabáltak a határon: napjainkból visszatekintve szinte megmagyarázhatatlan, de segítséget kértek a szovjet uralom alatt élő kaszonyiaktól. Ennek is tulajdonítható, hogy egy testvérpár, Ormos István és Ormos Mária,⁵ valamint unokatestvérük, Szécsi Sándor a magyarországiak megsegítésére buzdító, kézzel írott röplapokat és plakátokat készített, s nyilvános helyen ki is ragasztották őket. A röplapokat és a plakátokat a helyi hatóság gyorsan leszedette, az esetet pedig jelentette a KGB beregszászi járási hivatalának. A hivatalos jelentéshez egy helyi besúgó feljelentése is társult, így az iskoláskorú fiatalok ellen megindult a nyomozás. A bizonyítékok összegyűjtése után a három fiatalembert – Ormos Mária és Szécsi Sándor akkor már az ungvári egyetem diákja volt – 1957. november 2-án letartóztatták. Ítéletet 1958. január 2-án hirdettek. A vád mindhárom elítélt esetében „szovjetellenes röpiratok, falragaszok írása, terjesztése”.

5 Édesapjukat, az asztalosmester Ormos Józsefet 1948-ban kulákság vádjával letartóztatták, majd hosszú, szibériai munkatáborban letöltendő büntetésre ítélték. A vád fő mozzgóeleme az iparos tágas családi háza lehetett. A házat „közösségi célokra” hivatkozva elko-bozták a családtól.

6 Ormos Mária és Szécsi Sándor hazatérése után befejezte az ungvári egyetemet, utána mindketten tanárként dolgoztak. Ormos István Kárpátalján él, édesapja foglalkozását folytatja, asztalos.

Szécsi Sándor elsőrendű vádlott lehet, a másodrendű Ormos Istvánt négy, a harmadrendű Ormos Máriát szintén négy év munkatáborban letöltendő büntetésre ítélték. Szécsi és Ormos István a Mordvin Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság területén raboskodott, Ormos Máriát pedig az Urálon túlra, a kemmerovói női politikai lágerbe szállították. Büntetésüket nem töltötték ki, mindhárman hamarabb szabadultak.⁶

Az 1956 őszen, 1957 tavaszán a forradalommal tevőlegesen is rokon-

szenvező nagyszülősi fiatalokat úgyszintén szovjetellenes röpiratok, falragaszok írásának és terjesztésének vádjával ítélték el. Nagyszülőös járási székhely, az egykori Ugocsa vármegye központja volt. Magyar középiskolájának öt diákja, Illés József, Varga János, Kovács Zoltán, Milován Sándor és Dudás István a forradalom napjaiban kézzel írott röplapokon követelte a magyarországi szovjet haderő kivonását. 1957 tavaszán – nyilvánvalóan a MUK⁷ hatására – a nagyszülősi diákok is a folytatás mellett döntöttek. „[...]1957 márciusában újrakezdtük. De akkor már a röplapokat gumiklisével készítettük. Az is kezdetleges volt, mert először a betűket ki kellett vágni zsiletel, minden betűt külön felragasztottunk, így csináltuk a lapokat, s ezeket a piactéren, csütörtöki napokon, mert akkor volt a vásárnap, akkor gyűlt össze a legtöbb ember, kiragasztottuk és szétszórtuk. A hatóság nem tudta elképzelni, honnan erednek ezek, de azért sokáig nem kellett gondolkodniuk, mert egyetlenegy magyar középiskola volt, ott kezdték el a puhatolózást” – emlékezett vissza 1992-ben Illés József.⁸ 1957 augusztusában hirdették ki az ítéletet, az akkor tizenkilenc, tizenhét és tizenhat éves fiatalokat négytől hat esztendeig tartó, javító-nevelő intézetben, majd javító-nevelő munkatáborban letöltendő büntetésre ítélték. Milován kivételével, akit a nyugat-ukrajnai Dubnóban (Rovnói terület) tartottak fogva, mindnyájan a Mordvin ASZSZK-ban raboskodtak. Büntetését egyikük sem töltötte ki.⁹

A nyomozó hatóságok a fiatalok megmozdulásai mögé mindenütt igyekeztek értelmi szerzőt, lehetőleg a helyi közösségek életében befolyásos értelmiségit – vagy még inkább valamelyik történelmi egyház lelkészét – állítani. Meglepő módon ez leginkább egy alig félezres lélekszámú ungi kistélepülésen, Gálocsban ke-

7 MUK (Márciusban Újra Kezdjük!). A jelszó 1957. január–februárban tűnt föl elsősorban Budapesten, de az ország más településein, sőt a határon túl is. Elsősorban a fegyveres harcban részt vett fiatalok néhány kisebb csoportja nem tudott beletörődni a forradalom leverésébe, és tervezték, hogy március 15-én fegyveres felkelést robbantanak ki a rendszer ellen.

8 Dupka (2006) 21. p.

9 Szabadulása után Illés József levelező tagozaton elvégezte az Ungvári Állami Egyetem orosz nyelv- és irodalom szakát, majd a nagyszülősi járási nevetlenfalui iskolában tanított. Varga János a Lembergi (ma Lviv) Testnevelési Főiskolát végezte el, később szülőfalujában, Feketeardón polgármester is volt. Dudás István 1974-ben bekövetkezett haláláig a kereskedelemben dolgozott. Milován Sándor, miután elvégezte a Munkácsi Kereskedelmi Technikumot, 1989-ig úgyszintén kereskedelmi területen dolgozott.

csegtetett sikerrel. A veszélyes szovjetellenes „felbujtót” a falu szülőttében, Gecse Endre református lelkészben, a gyülekezete körében főleg puritanizmusa, őszinte elkötelezettsége, valamint a fiatalok körében végzett munkája miatt népszerű pap személyében próbálták megtalálni. A településen három gyerek, a 13 éves Molnár László és Pasztellák István, valamint a tizennégy éves Perduk Tibor a forradalom napjaiban röplapokat írt és terjesztett, s világháborúból visszamaradt fegyvereket rejtegetett. (A településen 1944 őszén hetekig hullámozott a front, a harcoló alakulatok néhány kézi fegyvert és lőszert hagytak maguk után.) Az 1959. január 30–31-én Ungváron, zárt bírósági tárgyaláson meghozott ítéletben Pasztellákot egyebek között azzal vádolták, hogy „az 1957–58-as években gyakran látogatta az ungvári járási Gálócsi falu református templomának lelkészét – Gecse Andrij Gejzovicsot [a hivatalos szovjet okmányokban a nem orosz nemzetiségű állampolgárok neve is oroszul, az orosz névadási szabályoknak megfelelően szerepelt], aki az előzetes nyomozás során, 1959. január 4-én elhunyt, és akitől ő különböző szépirodalmi könyveket és a burzsoá Magyarország történelméről szóló könyveket kapott. A szovjetellenes beszélgetések befolyása alatt, amelyeket Gecsével folytatott [...], Pasztellák vádlott a magyar burzsoá nacionalizmus és a szovjethatalom elleni harc útjára lépett.”¹⁰

Gálócsi gyülekezete – talán nem éppen keresztyéni módon – nem volt képes eltartani lelképásztorát, ezért Gecse Endre elvállalta a megüresedett huszti lelkészi állást. Tisztébe 1959 májusában iktatták be. A személye iránt addig is élénken érdeklődő KGB azonban nem sok időt hagyott itteni működésére. Még ugyanezen év december 2-án letartóztatták, s Ungvárra hurcolták. Konceptációs per elsőrendű vádlottjának szerepét szánták neki: amerikai kapcsolattal rendelkező szovjetellenes fegyveres csoport szervezőjeként, eszmei előkészítőjeként, kiterjedt összeesküvő csoport vezetőjeként akarták bíróság elé állítani. Amerikai kapcsolatának „tárgyi bizonyítékát” a huszti gyülekezetétől kapott új palást formájában meg is találták, mert azt a hívek amerikai csomagban érkezett anyagból varrták meg új papjuknak. Pert azonban mégsem sikerült ellene kreálni. Gecse Endre egy hónapos vizsgálati fogság után, 1959. január 4-én a foglyokat sűrűn tizedelő „betegségben”, szívelégtelenségben elhunyt. Temetése – elhantolása – titokban zajlott az ungvári Kapos utcai régi temetőben. Felesége ugyan részt vehetett az eseményen, lelkészt azonban a hatóságok nem engedtek oda. Újratemetésére 1992. október 24-én, a gálócsi temetőben került sor.

A gálócsi gyerekek megbüntetéséről azonban nem mondott le a ható-

10 Dupka (2006) 37. p.

ság. Szovjetellenes röpiratok írásának, terjesztésének és fegyverek rejtegetésének vádjával Pasztellákot, az elsőrendű vádlottat hat évre, a másodrendű vádlottat, Perdukot két évre ítélték. Molnár két napot töltött vizsgálati fogságban, s egy esztendeig, mint valami veszedelmes politikai ellenfélnek, heti rendszerességgel meg kellett jelennie a községházára kikerkező KGB-nyomozó előtt. Az elsőrendű vádlott büntetéséből egy évet töltött le az ungvári börtönben, amnesztiával szabadult. Perduk tíz hónapot töltött köztörvényesek között a dubnói javító-nevelő intézetben.

A bírósági úton elítéltek rehabilitálása, erkölcsi-anyagi kárpótlása érdekében 1991. július 1-jén lépett életbe a politikai megtorlások ukrainai áldozatainak rehabilitációjáról szóló törvény. E törvény hatálya alá estek az 1956-os cselekményeikért elítélt magyar ifjak is, ezzel rehabilitálásuk automatikusan megtörtént. Az élő ötvenhatosok tetteit a köztársasági elnök által adományozott '56-os Emlékéremmel a Magyar Köztársaság is megbecsülte. (Posztumusz kitüntetést kapott Gecse Endre és Dudás István is.) Pasztellák és Perduk a fegyverrejtegetés vádja ellen fellebbezést nyújtott be az Ukrán Legfelsőbb Bíróságnál. A testület a fellebbezést elutasította.

A csoportosan elítéltek esetéből megállapíthatjuk, hogy szovjet- és intervencióellenes cselekedeteket falusi vagy mezővárosi gyerekek és kamaszok hajtották végre. Ezek a cselekmények a legteljesebb naivitásra, a reálpolitika ismeretének teljes hiányára utalnak. Utalnak azonban a magyarországi példa követésére, valamint arra is, hogy a kárpátaljai magyarok az egyetemes magyarság szerves részének tudták magukat, s ez a gondolkodás hatott a „bűnelkövetők” eszmevilágára. Az ottani események, a romantikus áldozatvállalás azt jelzik, hogy a múlt század ötvenes-hatvanas éveinek fordulóján a kárpát-medencei magyarság szolidaritási ösztönei még kevésbé sérültek: a magyarországi és a határokon túli kollaboráns rétegeket leszámítva 1956-ban mindenki Magyarország függetlenségét, a csatlóslét, a szovjet megszállás megszűnését akarta. Történelmünk e fényes fejezetéből azonban nem hagyhatjuk ki az árnyoldalt sem. Azt, hogy bizonyítási tételként szinte mindegyik perben megjelennek az alapvető erkölcsi normákat és községeiket eláruló besúgók jelentései.

Az említett *'56 és Kárpátalja* című kötet felsorolja azokat is, akik röplapok írásával, szovjetellenes kijelentésekkel egyénileg álltak ki a forradalom mellett, majd a bírósági ítéletek során több-kevesebb börtönbüntetést kaptak. Ilyen sors jutott az eszenyi Balla Ilonának, az ungvári Volodimir Margiticsnak, Dóri Jánosnak és Melnik Jenőnek.

Az ötvenes évek elejétől enyhült a magyarokkal szembeni gyanakvás és bizalmatlanság, ennek következményeként a hadköteles ifjakat a hadseregbe hívták be. A szovjet hadvezetés nem foglalkozott azzal, hogy Magyarországra bevonuló vagy ott állomásozó alakulatait „megtisztítsa” magyar nemzetiségű katonáitól. A szovjet egyenruhában szolgáló besorozott magyaroknak nehéz lehetett szembeszállni a szabadságért és a függetlenségért küzdő magyar civilekkel és katonákkal. Dezertálásért, fegyvere eldobásáért a világ minden hadseregében súlyos büntetésre számíthat a katona, ezzel mindegyikük tisztában volt. Jelenlegi ismereteink szerint ketten, a munkácsi Lukács Mátyás és a fansikai (Nagyszőlősi járás) Bucsella József vállalták ennek a kockázatát. Bevetés előtt hagyták el egységeiket, dobták el fegyvereiket. Elfogták őket, s a hadbíróság Lukácsot négy, Bucsellát tizenöt év Gulagban letöltendő büntetésre ítélte.

A MÁSIK OLDAL

Az ötvenes években Kárpátalján a mezőgazdaságban, a kulturában, valamint

- 11 Publicista, író, szerkesztő, 1922-ben született Ungváron. A beregszászi *Vörös Zászló* (fő)szerkesztése után a nyolcvanas évek elejéig a *Kárpáti Igaz Szó* munkatársa volt. 1992-ben Izraelbe települt, 2005-ben azonban visszaköltözött Ungvárra.
- 12 Költő, író, lapszerkesztő, 1927-ben született Pálócon. 1966-tól nyugdíjba vonulásáig a magyar nyelvű területi pártlap, a *Kárpáti Igaz Szó* főszerkesztője, elkötelezett keményvonalas kommunista volt. 1991-ben, a balti államoknak a Szovjetunióból való kiválása idején – kissé teátrálisan – nyilvános sajtóközleményben jelentette be kilépését az SZKP-ből.
- 13 Az 1909-ben Budapesten született irodalomtörténész, kritikus és műfordító a hatvanas évek elejéig Ungváron élt,

a sajtóban már kialakulóban volt a rendszer szempontjából „megbízható” magyar „káderekből” álló réteg. Faluhelyen a kor hagyományos logikája szerint ezek az emberek mezőgazdasági brigádok vezetésével megbízva töltöttek be „bizalmi állást”. A bizalmi státus a kultúra vagy a sajtó területén természetesen egészen más fajsúllyal bírt: a Szovjetunióba szakadt magyar nemzetiségű tudatát volt hivatva „helyes mederbe terelni”. Az itt dolgozó magyarokat, Lusztig Károlyt,¹¹ a beregszászi járási pártlap, a *Vörös Zászló* főszerkesztőjét, Balla Lászlót,¹² az ungvári tankönyvkiadó magyar szerkesztőségének főszerkesztőjét és Sándor Lászlót,¹³ az ungvári rádió magyar szerkesztőségének munkatársát érte az akkor számukra nem is kétes megtiszteltetés, hogy oroszról ma-

gyarra fordítsák, lektorálják, majd november 4-e hajnalán az ungvári rádióban beolvassák a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívását.¹⁴ Ebben Kádár János bejelentette, hogy az október 23-i tömegmozgalom fasiszta felkelésbe torkollott, ezért vált szükségessé a szovjet csapatok segítségül hívása. Beszédében büntetlenséget ígért mindazoknak, „akik a mozgalomba becsületes, hazafias szándékkal kapcsolódtak be”, egyúttal ígéretet tett a forradalom több követelésének megvalósítására. Ezek között szerepelt, hogy a rend helyreállítása után az új kormány tárgyalásokat kezdeményez a szovjet csapatok kivonásáról.

Az említetteket munkahelyükön találta meg a történelmi feladat, mások a párt utasításainak engedelmességgel vették ki részüket a forradalom leveréséből. A Magyarországon állomásozó szovjet hadseregcsoport parancsnoksága a „rendcsinálás” megkönnyítése érdekében a parancsnokok gazdasági-politikai helyettesei mellé negyven-ötven megbízható pártfunkcionárius kivezénylését kérte néhány hónapos időtartamra. A megbízhatóság mellett a magyar nyelvismeret volt a legfontosabb kritérium, ezért az illetékesek magyar káderekből állították össze a tiszti rendfokozattal Magyarországra induló kontingenst. Ha katonai behívásnak tettek is eleget, legtöbbjük meggyőződésből, s a feladatot megtiszteltetésnek tekintve végezte munkáját, a legtöbb esetben fordítóitölmácsi teendőket. Magyarországi szolgálatuk tovább erősítette otthoni politikai presztízsüket, fontos bizalmi állásokban helyezték el őket. Nem mellékesen számos egzisztenciális kiváltság birtokosai is lettek. Életüknek erre a szakaszára büszkéek voltak, ezt a Szovjetunió fennállása alatt hirdették is. A forradalom vérbe fojtásával igazolva látták tetteik helyességét, s ha egyáltalán felötlött bennük, hogy – az intervenció hadsereg egyenruháját vi-

ezután települt át Budapestre. 1953–56-ban a Kárpátukrajnai Területi Könyvkiadó, 1956-ban a Kárpátukrajnai Területi rádió munkatársa volt. 1962-től a Gondolat Könyvkiadó szerkesztője, 1966–78 között az Állami Gorkij Könyvtár igazgatója. Itteni, s talán szovjetunióbeli tevékenységét a magyar kultúrpolitika A Szocialista Kultúráért (1966), A Munka Érdemrend arany fokozata (1969), a Szocialista Magyarországért (1979), és A Magyar Népköztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendje (1989) kitüntetéssel ismerte el.

- 14 „Másnap aztán megtudtam, hogy a szolnoki adóállomás is sugározta a kormánynyilatkozatot, és a későbbiek során híreket kaptam a határon túlról, elsősorban Salgótarján és Diósgyőr környékéről, hogy nagy tömegek hallgatták a két rádió adását, és az elhangzott szövegek bizakodással töltötték el az embereket a jövőt illetően.” Sándor László visszaemlékezése. Dupka (2006) 76. p.

selve – mégiscsak magyarként vettek részt a magyar forradalom és szabadságharc vérbe fojtásában, valószínűleg könnyen úrrá lettek feltörő kételyeiken. Közéjük tartozott Vladimir Mihály, a *Kárpáti Igaz Szó* főszerkesztő-helyettese, Nemes János, a lap rovatvezetője, Barzsó Tibor, a Kárpáti Kiadó szerkesztője, Szalai Borbála, a *Ragyanszka Skola* (Szovjet Iskola) szerkesztője, később gyermekversek szerzője, Veress Gábor, a beregszászi járási pártbizottság első titkára, aki az önállósult Ukrajnában a Kárpátalja Megyei Állami Közigazgatásban a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó osztály vezetőjének tisztét is betöltötte.

Helyzetüknél fogva meghatározó szerepet játszottak a kárpátaljai magyarság szellemi és kulturális életében. Mivel ezek is központilag irányított, erőteljesen ideologizált területek voltak, a végrehajtók tevékenységét nehéz lenne valamennyire is pozitív színben feltüntetni. Nemzeti önazonosságukat háttérbe szorítva, neofita módon, kizárólag a kommunista pártideológia kiszolgálói lettek. Magyar identitásukat voltaképpen „a magyar nemzetiségű elvtársak” látszatának fenntartásáért, mintegy pártfeladatként hirdették s tartották meg. S ahogyan a neofitáktól megszokhattuk, mindig és mindennütt igyekeztek túlteljesíteni. Számos példát hozhatnánk, ez azonban nem szorosan vett tárgya a dolgozatnak. Egyet azonban, mivel kimondottan a forradalomhoz társul, mégis felidézünk. Éppen ötvenhatnak köszönhető, hogy nagyobb lehetőségeket kapott a magyar nyelvű könyvkiadás, valamint a magyarországi sajtó behozatala Kárpátaljára. A helyi vezetők ugyanis rádőbbsentek: szükség van a kommunista propaganda magyar nyelvű népszerűsítésére.¹⁵ Ebbe a folyamatba illeszthetők azok a korábbi igények is, hogy magyar nyelvű antológiát vagy almanachot adhassanak ki. Így jelenhetett

15 „A munka nagyon fontos része az ideológiai munka. Azért, hogy kellő szintre emeljük az ideológiai munkát, először is olyan állapot meglétét kell elérnünk, hogy az egész nevelő munkát a népnyelvén folytassuk.” M. V. Povzik, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátontúli (Kárpátalja az akkori és a mai ukrán hivatalos szóhasználatban. T. I.) területi pártbizottsága titkárának felszólalása a XII. beregszászi járási pártkonferencián 1957. december 18-án.

meg Ungváron 1958-ban a Kárpáti Kiadónál a *Kárpátok* című antológia is. Ebben az akkor még Kárpátalján élő, később Magyarországon szépen megbecsült Sándor László az alábbi verssorokkal foglalta össze a forradalom akkor ismert, kivégzésekkel terhelt utóéletét: „*A nemzet eszmél, ocsúdik / jobbik része, im talpra állt, / s a szovjettel vállvetve mér / a pribékhadra száz halált.*” Tudjuk, abban az évben akasztották fel Nagy Imrét.

A HELYI SZERVEK MAGATARTÁSA A FORRADALOM NAPJAIBAN ÉS A KÖVETKEZŐ IDŐSZAKBAN

A már az események pillanatában világhírre szert tevő magyarországi forradalom a szomszédos országokban is heves politikai mozgásokat váltott ki. A szovjet csatlós diktatúrák értetlenül és – talán saját bukásukat is vizionálva – megrettenve szemlélték a Magyarországon történeteket. A rendszer esetleges összeomlása fölötti aggodalmaikat súlyosbította a magyar területi revíziótól való, egyébként teljesen megalapozatlan félelem. Erre legfeljebb hangulati alapot teremtettek a magyarok körében tapasztalt szervezkedések és megmozdulások, a röplapokon megjelenő követelések. Ezek a – főleg a határ menti térségben, valamint Erdélyben, Kolozsváron és Marosvásárhelyen észlelhető – jelenségek nem kis bizonytalanságot keltettek a közigazgatásban, a titkosszolgálatoknál, valamint a rendőrségen. Értetlenségük egyik kiváltó oka az volt, hogy a közigazgatás és az erőszakszervezetek irányítását legtöbb esetben az ország távoli vidékeiről érkezett, a helyi sajátosságokat egyáltalán nem ismerő, politikailag azonban elsőrendűnek minősített személyekre bízták. A szisztéma zavart okozó hatását a forradalom, majd a megtorlások időszakában elsősorban Kárpátalján lehetett megtapasztalni. A terület Szovjetunióhoz csatolása után – a helyi ukrán-ságot is háttérbe szorítva – itt kizárólag a birodalom belső területeiről érkezett, döntő többségükben orosz nemzetiségű funkcionáriusok számítottak megbízhatónak. Olyanok, akik legfeljebb pártbrosúrákból alkothattak valamilyen (torz) képet Kárpátaljáról, a térség történelméről.

A forradalmi eseményekkel, a kárpátaljai magyarság politikai magatartásával elsősorban a magyar többségű Beregszászi járás pártbizottsága foglalkozott. A Beregszászban lévő Kárpátaljai Területi Állami Levéltár dokumentumai szerint a járási szerv már 1956 októberében arra figyelmeztetett, hogy a „népi demokrácia országaiból” sok olyan vendég érkezik, aki elferdíti a szovjet valóságot, sovinszta propagandát folytat, és negatívan hat „a járásban lakó magyar lakosság elmaradott részének érzelmeire”. A pártbizottság ezért is látta fontosnak olyan „kvalifikált, nemzetközi kérdésekkel foglalkozó előadónak” kiküldését a járásba, aki magyarul tud előadásokat tartani a „munkások és a kolhoztagok előtt”. Az „elmaradott részek”, ahogyan azt a későbbi, immár történelmi események bizonyították, megmaradtak józan eszüknél, s érzelmeikre hallgatva továbbra is a magyar nemzet szerves részének tekintették magukat.

Jelzi a zavarokat, hogy a központi és a regionális hatalom között is ingtag volt az egyetértés, s ellentétek mutatkoztak a helybéli ukrán és magyar kommunisták között is. Az „elhajlások” elleni küzdelem egyik ütközetét az ungvári ukrán nyelvű *Zakarpatszka Pravda* (Kárpátontúli Igazság) vezényelte le. Az 1957. február 7-én közölt Az újság és az ideológiai munka kérdései című cikkében bírálta a magyar nyelvű beregszászi *Vörös Zászló* ideológiai fogyatékoságait. Ahogyan az Ukrán Kommunista Párt beregszászi járási bizottsága vezetőségi ülésének 1957. február 19-i jegyzőkönyve fogalmazott: „A lap ideológiai kérdésekkel foglalkozó anyagaiból hiányzik a kellő élesség és a párti principitás, elvhűség [...]. A lap egyáltalán nem folytat harcot a járásunkban létező vallások ártalmas ideológiájával, nem leplezi le egyes munkások vallásos csökönyösségét, teljesen mellőzi a magyar és más nacionalizmusok megnyilvánulásának leleplezését.”¹⁶ A vezetőség határozatban kötelezte „Lusztig elvtársat” a hibák kijavítására. Biztosak lehetünk benne, hogy Lusztig elvtárs értett a szóból.

Mivel a forradalmi tevékenység gyanújába keveredettek, a későbbi elítéltek között sok iskoláskorú volt, a hatóságok figyelme az iskolákra s a nevelőtestületekre is kiterjedt. Az oktatói-nevelői munkából hiányolták a Szovjetunió iránti lojalitást. A mezőkaszonyi középiskoláról szóló feljegyzésében Sz. E. Jevdokimov alezredes, a KGB beregszászi járási megbízottja az alábbi mondatokat vetette papírra: „Az elmondottak kapcsán nem lehet nem szólni róla, hogy járásunk tanári karában jelentős számban található olyan tanítók, akik papi, kulák- vagy kereskedőcsaládból származnak, valamint az ellenforradalmi kicsapongások miatt korábban elítélt egyének családjából, akik a magyar megszállók tettestársai voltak.”¹⁷ A KGB az egyházak papjait is felelőssé tette a helyi forradalmi eseményekért. Jevdokimov az 1957. december 18-i járási pártkonferencián kijelentette: „Meg kell mondanom, nálunk a papi ideológia néha győzelmeket arat, a papok olyan yira féktelenek, hogy még a fiatalokat is bevonják olyan egyházi szertartásokba, mint a gyónás és az áldozás.”¹⁸

A kádári hatalomátvételt követő megtorlások, kivégzések, majd a konszolidáció után a KGB-nek Kárpátalján is egyre kevesebb aggódnivalója akadt. Igaz, a magyar forradalom és szabadságharc emlékét, bármennyire is akarták, nem sikerült kitörölniük az emberek emlékezetéből.

16 Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), 15. f. 36. sz.

17 KTÁL 15. f. 36. sz.

18 KTÁL 15. f. 28. sz.

„FORRADALMI TURIZMUS” MAGYAR POLITIKUSOK, ÁVÓSOK, FOGLYOK KÁRPÁTALJÁN

A kesernyés cím némi magyarázatra szorul. A szinte légmentesen lezárt Szovjetunióban az ötvenes években az átlagos állampolgár egyáltalán nem gondolhatott külföldi utazásokra, még a „külföldi útlevelek” birtoklására sem. Egyéni utazásokra, rokonlátogatásra egyáltalán nem volt lehetőség. S nem csupán az ellenségként kezelt nyugati országokba vagy az Egyesült Államokba, de még a „barátnak” vagy „testvérinek” nevezett szocialista országokba sem. Magyarországon is ilyen utazási politika volt érvényben, ha nem is ekkora vasszigorral. A hatóságok szemében csak súlyosbította a helyzetet, hogy a Magyar Népköztársaság állampolgára, bármilyen irányban lépte át a határt, sajátos helyzetben találta magát. Nagy esélye volt ugyanis arra, hogy akár már a vámalkalmazott személyében magyar emberbe ütközzön. A határon túli magyarokról teljes egészében lemondó kormányzat hajlamos volt egy-egy ilyen találkozásban a szovjetellenességgel megfejeelt sovinizmus újjáébredését szimatolni.

Hivatalos szovjetunióbeli útjaik során a magyar kormány, majd a Magyar Kommunista Párt, később a Magyar Dolgozók Pártjának politikusai sohasem álltak meg Kárpátalján, az ottani magyar nemzetrészt léte ugyanis fontos elem volt a tabukkal terhelt magyar–szovjet viszonyban. Róluk a budapesti kormányok, az MKP, majd az MDP egyáltalán nem vett tudomást. Hivatalos érintkezésre legfeljebb regionális szinten került sor, az akkori Szabolcs-Szatmár megye és Kárpátalja vezetői között. Erre nyújtott igen látványos lehetőséget a kárpátaljai Asztély és a magyarországi Beregsurány határán 1959-ben létesített almaültetvény, a Barátság-kert. A politikai és gazdasági vezetők által levezényelt, protokoll jellegű almaszüretek a kor fogalmi szerint a „szovjet–magyar barátság” fontos eseményei voltak.

Ma már ismert történelmi tény, de sokáig eltitkolták, hogy a Kádár-kormányt a későbbi kormányfő jelenlétében Moszkvában, az SZKP KB ülésén állították össze. Itt készült a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívása is, amelyet a szovjet támadás elindításának hajnalán, november 4-én először az ungvári rádióban olvastak be. Kárpátalján úgy tartják, hogy ezekben a napokban Kádár János a megyei pártbizottság üdülőjében tartózkodott, az Ungvár melletti Ókemencén. Ennek hiteles, kétséget kizáró bizonyítékai azonban ma még hiányoznak.

A Rákosi-korszak hírhedt titkosrendőrsége, a gyűlölt ÁVH, az állami terror megtestesítője a forradalom napjaiban a kibontakozás és a konszoli-

dálás jelentős gátja volt. Nem véletlenül mondta október 28-i rádióbeszédében Nagy Imre, hogy „a rend helyreállítása után egységes, új államrendőrséget szervezünk, és az Államvédelmi Hatóságot megszüntetjük”.¹⁹ Ezzel ugyan nem szűnt meg a testület, a miniszterelnöki bejelentés azonban komoly szándékot jelzett. November 7-én Münnich Ferenc, a Kádár-kormány miniszterelnök-helyettese rendeletben tiltotta meg a hatóság újjászervezését, s az addig felállított szervek haladéktalan felosztatását rendelte el. Kádárék ezzel a lépéssel azt igyekeztek demonstrálni, hogy nem vállalnak közösséget Rákosiék terrorszervezetével. Emellett azt is igyekeztek megakadályozni, hogy a számukra potenciálisan veszélyt jelentő testület ismét hatalmi helyzetbe kerüljön. A karhatalomba átlépő ávósokat azonban a felül-

vizsgáló bizottságok kevés kivétellel igazolták, így a megtorlásokban a régi gárda tagjai is szerepet kaptak.

A forradalom idején teljesen szétzilálódott Államvédelmi Hatóság tagjai illegalitásba vonultak, többen a számukra biztonságot ígérő Csehszlovákiába vagy a Szovjetunóba, Kárpátaljára igyekeztek. Erre utal az Országos Rendőrkapitányság Központi Ügyeletére november 17-én Szabolcs-Szatmár megyéből beérkezett jelentés. (A megyék kötelesek voltak jelenteni a miniszterelnök-helyettesi rendelet végrehajtását, melyben a volt ávósok szervezkedéseiről is be kellett számolniuk.) Ebben az szerepel, hogy a megye volt ávósainak nagy része a Szovjetunióba ment, sokan teljes családjukkal.²⁰

A szovjet hadvezetés néhány politikust és a hozzájuk csatlakozott egykori ávósokat²¹ leszámítva egyáltalán nem bízott a magyarokban. Úgy találták helyénvalónak, hogy a letartóztatottakat – néhány pártfunkcionárius²²

19 Nagy Imre rádióbeszéde. 1956. október 30. Varga–Kenedi (1989) 132. p.

20 Pintér (2000) 224. p.

21 Volt államvédelmi tisztok 1956 decemberében nem alaptalanul írták Kádár Jánosnak: „az ÁVH állományának legdicsőbb fegyvertényei közé tartozik, hogy ingadozás nélkül felismerte a helyzetet és szembeszállt az ellenforradalommal, először egyedül [sic!], majd a Szovjetunió oldalán”. Uo. 212. p.

22 Közéjük tartozott Földvári Rudolf, Rákosi Mátyás egyik bírálója, az MDP Borsod-Abaúj-Zemplén megyei első titkára. November 5-én szállították az ungvári börtönbe. Szerov 1956. november 19-i, az SZKP KB-nak és az első titkárnak, Nyikita Sz. Hruscovnak küldött jelentésében az alábbiakat írta Földváriról: „Sz. Konyev elvtárrsal közösen tanulmányoztuk Holodkov elvtárs, belügyi munkatárs feljegyzését, aki néhány napig Uzsgorodban [Ungvár] tartózkodott, és felhívta a figyelmet arra, hogy Uzsgorodban számos olyan személy van, akit megalapozatlanul tar-

mellett a fegyveres harcok résztvevőit – nem magyarországi, hanem szovjetunióbeli börtönökbe viszik. Azzal érveltek, hogy a magyarországi börtönviszonyok nem alkalmasak az „objektív” kihallgatások lebonyolítására. A KGB magyarországi működését irányító Ivan Szerov tábornok már idézett jelentésében leírta, hogy a hadművelet ideje alatt 4700 személyt vettek őrizetbe, közülük 1400-at letartóztattak. 860 főt szállítottak Ungvárra és a Kárpátokon túli Sztrijbe. Leírja továbbá, hogy: „Az őrizetbe vettek és letartóztatottak útnak indítása során az első napokban előfordultak olyan esetek, amikor a katonai egységek parancsnokai a Különleges Ügyosztályon és az állambiztonsági szervek képviselőin kívül önállóan indítottak útnak őrizetbe vettek Csop [Csop] állomásra, a Belügyminisztérium táborai pedig a velünk való egyeztetés nélkül, a szóban forgó személyek nyomozati anyagai nélkül vették át őket. Így az uzsgorodi [ungvári] gyűjtőtábor parancsnoka vette át azt a 68 ipari tanulót, akit az egyik Budapesten állomásozó hadosztály parancsnoka indított útnak. I. Sz. Konyev elvtárs utasítására a serdülők e csoportját visszavitték Budapestre, és szabadon engedték.”²³

Az elhurcoltak, élénken emlékezve még a háború alatti és utáni „malenkij robotra”, okkal tarthattak attól, hogy Szibériába, munkatáborokba viszik őket. Az elhurcolás módja igen

tóztattak le. Példaként említette Földvári Rudolfot, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának tagját, parlamenti képviselőt, a miskolci megyei pártbizottság első titkárát. Földvári Rudolf a felkelés idején egy úgynevezett forradalmi bizottságot vezetett, és ellenséges propagandát folytatott a Szovjetunióval szemben, a rádióban a felkelők ellenforradalmi tetteit igazoló beszédet mondott. Földvári tevékenysége idején a szervek 64 kommunistáját tartóztattak le, 8 főt pedig a tömeg meglincselt. Földvári más képviselőkkel együtt rádió- és repülőgép-kapcsolatot szervezett Ausztriával és Nyugat-Németországgal, és kérte az Egyesült Nemzetek Szervezete csapatainak bejövetelét.

A Kádár-kormány megalakulása után Földvári nem ismerte el ezt a kormányt, kijelentette, hogy aki Kádárt elismeri, azt ellenforradalmárnak fogják tekinteni. Ily módon látható, hogy letartóztatásának kellő alapja volt.

A napokban Kádár elvtárs fölvetette Földvári szabadon engedésének lehetőségét. Amikor közöltük vele, hogy milyen bűnököt követett el Földvári, Kádár elvtárs egyetértett azzal, hogy Földvári képes erre, ugyanakkor hozzátette, hogy ez egy olyan ember, aki aktívan szolgál bármely hatalmat, és amennyiben most szabadon engedjük, aktívan fog tevékenykedni kormányunk érdekében. Úgy döntöttünk, hogy Földvárit szabadlábra helyezzük.” Szereda–Sztikalin (1993) 161–164. p.

23 Uo.

24 A deportálások elleni tiltakozás a debreceni munkástanácsok 1956. november 13-i követelésében is megjelent: „Követeljük a forradalomban részt vett és jelenleg letartóztatásban lévő személyek azonnali szabadon bocsátását, továbbá azt, hogy a forradalomban való részvételért jogkövetkezmény senkit ne terheljen. Azokat a személyeket, akik a munkásság jogos követelését és a nemzeti függetlenségért indított szocialista forradalmat kihasználva bűncselekményeket követtek el, állítsák bíróság elé, és ügyüket nyilvánosan tárgyalják meg. Egyúttal pontos adatokra támaszkodva az Ideiglenes Forradalmi Kormány tudomására hozzuk azt a tényt, hogy magyar polgári és katonai személyeket, köztük asszonyokat és gyerekeket Debrecenen keresztül Nyíregyháza–Záhony irányába szovjet katonai őrizet mellett szállítanak. Ez ellen a tény ellen mint nemzetközi jogba ütköző bűncselekmény ellen a leghatározottabban tiltakozunk, és követeljük az érintett személyek azonnali visszaszállítását.” Kozák–Molnár (1993) 351–353. p.

sokban egyezett a háború utáni deportálások lebonyolításával.

Most azonban más volt a helyzet. A foglyok a tehervagonokból kidobott levelekben értesítették hozzátartozóikat az elhurcolásról. Az ungvári és más börtönökben hamarosan követelni kezdték, hogy adjanak magyarázatot elhurcolásukra. A szovjet támadást követően az országban feszült volt a hangulat, sehol nem vették fel a munkát. A magyar társadalom által illegitimnek tekintett Kádár-kormány tevékenységét a munkástanácsokkal folytatott tárgyalások, a hatalom valószínű átvétele során rendkívüli módon hátráltatta a feszült belpolitikai helyzet. A deportálások vasúton történtek a Budapest–Debrecen–Nyíregyháza–Záhony vonalon, s a magyar vasutasok többször sztrájkba léptek, nem voltak hajlandók magyar foglyokat szállítani a Szovjetunióba.²⁴ A deportálások hírére a felkelők megrongálták a vasúti síneket, Pásztó és Szurdokpüspöki között pedig a vasúti hidat tették használhatatlanná a forradalommal rokonszenvező munká-

sok. A szovjet fegyveres erőkre támaszkodó és a „testvéri szocialista országok” segélyeit elfogadni kénytelen rezsimnek egyáltalán nem hiányzott, hogy helyzetét a szovjet deportálások is súlyosbítsák. November közepén ezért Kádár János és Münnich Ferenc kénytelen volt közbenjárni a szovjet hadvezetésnél és Szerovnál a deportálások leállítására és egyes letartóztatottak szabadon bocsátására érdekében. Az intervenálás sikeres volt, mert a deportáltak egy részét átadták a magyar hatóságoknak.

A szovjeteket ebben a döntésben nem csupán a kollaboráns magyar kormány megsegítésének szándéka, a konszolidáció előkészítésének igyekezete vezérelte. Moszkvának, akárcsak a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt

Kormányának egyáltalán nem volt ínyére, hogy az intervenció hírére New Yorkban összehívták az ENSZ Biztonsági Tanácsának ülését, majd a világ-szervezet Közgyűlésének 1956. november 12-i ülése napirendjére tűzte a magyar kérdés tárgyalását. A BT-tag Szovjetunióknak egyáltalán nem hiányzott, hogy az önmagának kiosztott és világszerte terjesztett epithon ornansa – „békeszerető ország” – a világ nyilvánossága előtt megtépázódjék, de érzékelve, hogy az Egyesült Államok nem kíván beavatkozni, maga sem akarta tovább feszíteni a húrt. Módosított hát rögzült reflexein, ezért is állította le a forradalom idején foglyul ejtett magyarok Szovjetunióba hurcolását.

Az *'56 és Kárpátalja* című kötet idézi Árpá István ungvári zenetanár és zenekutató magyar forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos visszaemlékezéseit. Ebben az szerepel, hogy november harmadikának hajnalán Ungvárra ponyvás katonai teherautókon óvodás korú, feltételezhetően árvaházi magyarországi gyerekeket szállítottak. Az eset igen gyorsan kitudódott, s az ungvári magyar családok tagjai valamilyen híresztelés hatására a Szobránc utcai gyermekelosztóhoz mentek, hogy magukhoz vegyék a gyerekeket. Ebből azonban nem lett semmi, az interjú szerint a teherautók gyorsan elhajtottak az Uzsoki-hágó felé. A magyar gyerekek elhurcolását más források egyelőre nem támasztották alá.

A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A magyarországi rendszerváltás politikai legitimitációjának egyik, ha nem a legfontosabb forrása az 1956-os forradalom és szabadságharc volt. A magyarországi demokratikus fordulat ugyanakkor jelzés is volt: dominóeffektust indított el a kelet-közép-európai úgynevezett szocialista országokban. Tegyük azonban egyértelművé, hogy a Szovjetunióval szövetségi rendszerben lévő országokban a kommunista diktatúrák bukását a gazdasági és az azt követő politikai összeomlás idézte elő. A vértelen csehszlovákiai és a véres romániai fordulatokban országos jelentőségű szerepet vállalva ott voltak a magyarok társadalmi és politikai szervezetei is. Az sem vitatható, hogy magyarországi kapcsolataik, politikai orientáltságuk révén országaikban a kommunista rendszer lebontásában a magyarországi tapasztalatokat is kamatoztatták.

Így volt ez Kárpátalján is. A szovjetunióbeli változásokból és a magyarországi rendszerváltó folyamatokból erőt, bátorságot és lelkesedést merítve regionálisan fontos politikai szerepet töltöttek be. A Kárpát-medencében

elsőként, 1989. február 26-án Ungváron alakult kisebbségi magyar érdekvédelmi szervezet, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. A Szövetség 1956 szellemi és politikai üzenetét is a sajátjának tekinti. Nem véletlen, hogy még a Szovjetunió fennállása idején, 1991. október 23-án Ungváron nyilvánosan emlékeztek meg a magyar forradalomról és szabadságharcról. A birodalom ugyan a végórát élte, de akkoriban egy ilyen eseménynek a résztvevők számára még volt személyes kockázata.

A különösebb társadalmi és politikai katarzis nélkül függetlenné lett Ukrajna sajtója a forradalom leverését egyértelműen Moszkva történelmi bűnének tekintette, s hangsúlyos oroszellenes éllel számos 1956-tal rokon-szenvező írást tett közzé. A hatalmi torzsalkodásokkal másfél évtizede elfoglalt ukrán nagypolitika nem tett negatív lépéseket az 1956-os ukrajnai megemlékezésekkel kapcsolatban. Ez a semleges, nem tiltó magatartás annak köszönhető, hogy a hivatalos Kijevet (ma Kijiv) a legkevésbé sem érdekli az esemény s annak kárpátaljai kultusza.

Örvendetes viszont, hogy Kárpátalján – de a kijevei magyar diaszpórában is – a megyei, a járási és a helyi közigazgatás képviselői, ukránok és magyarok a magyar szervezetekkel, valamint a magyar diplomáciai képviselőkkel (nagykövetség, főkonzulátus), a magyarországi önkormányzatok, a politikai pártok s az éppen megszűnt Határon Túli Magyarok Hivatalának képviselőivel közösen vettek és vesznek részt az évente megrendezett október 23-i megemlékezéseken. Ez politikai üzenet is. Az jelenti, hogy a magyar forradalom céljai, erkölcsi tisztasága nemcsak a magyarokat, hanem a közösen átélt történelem miatt az ukránokat, a ruszinokat is őszinte főhajtásra készíti. Kárpátalján 1956 a közös emlékünnepekhez sorolódott, a Rákóczi-szabadságharc és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc mellé.

HIVATKOZÁSOK

Dupka (1993)

DUPKA GYÖRGY: *Koncepciós perek magyar elitélteji*. Ungvár–Budapest, 1993, Intermix Kiadó.

Dupka (2006)

DUPKA GYÖRGY: *'56 és Kárpátalja*. Ungvár–Budapest, 2006. Intermix Kiadó.

Kemény (1939)

KEMÉNY GÁBOR: *Verhovina feltámad*. Budapest, 1939, MEFHOSZ Könyvkiadó.

Kozák–Molnár (1993)

KOZÁK GYULA–MOLNÁR ADRIENNE (szerk.): „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni.” *Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből.* Budapest, 1993, Századvég–1956-os Intézet.

Pintér (2000)

PINTÉR TAMÁS: A megszüntetve megőrzött. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban 1945–1956. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Budapest, 2000, Történeti Hivatal.

Szereda–Sztikalín (1993)

VJACESZLAV SZEREDA–ALEKSZANDR SZTIKALIN (szerk.): *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából.* Budapest, 1993, Móra. /Zenit Könyvek./

Varga–Kenedi (1989)

VARGA LÁSZLÓ–KENEDI JÁNOS (szerk.): *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23.–november 9.* Budapest, 1989, Századvég Kiadó–Nyilvánosság Klub.

Vida–Zselický (2004)

VIDA ISTVÁN–ZSELICKY BÉLA: Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. *Külügyi Szemle*, 2004. 1–2. sz.

VÁRADI NATÁLIA

AZ 1956-OS FORRADALOM
KÁRPÁTALJAI ESEMÉNYEI

Az újabb kori magyar történelemben nem volt még egy olyan esemény, amelyet annyira eltorzítottak volna, mint a magyar forradalmat. A volt Szovjetunió számos állampolgára a legutóbbi időkig csak ilyesfajta meghatározásokat hallott Magyarország történelmének 1956. október–novemberi tragikus és hősie napjairól: „1956-os magyar események”, „magyar ellenforradalmi lázadás”. A központi és a kárpátaljai sajtóban megjelent vagy a rádióban elhangzott riportok a magyar kommunisták kivégzésére, a szovjet katonák meggyilkolására, a párt- és állami intézmények elfoglalására irányították a figyelmet, ezek az események felháborodást keltettek, és részvétet váltottak ki az áldozatok iránt.

Mindent elkövettek, hogy eltitkolják a nép elől: a magyarországi felkelés volt Európában a szovjet rendszer törekvéseivel szembeni első fegyveres kihívás. A kárpátaljai magyar lakosságot teljesen elzárták 1956 eseményeitől.

A szovjet hadsereg vezérkara által kitervelt Forgószél fedőnevű hadművelet, amelyben mintegy hatvanezer katona vett részt, azt a célt tűzte ki, hogy a magyar kormánytól és a magyar hadseregtől teljesen függetlenül, gyorsan és határozottan megsemmisítse a magyar felkelő erőket. Lefegyverezze a reguláris alakulatokat, amelyek mind nyilvánvalóbban támogatták a forradalmárokat, megbénítsa a szovjet csapatokkal szemben álló többi erőt, megszilárdítsa a magyarokra erőszakolt szocialista rezsimet, ezáltal megtartsa Magyarországot a Varsói Szerződés és a szocialista tábor tagállamai közt. A különböző adatok szerint azok közül, akik részt vettek Magyarország lerohanásában, mintegy hétszázan elesetek a harcokban, 1450-en megsebesültek, 51 katona nyomtalanul eltűnt. Számolatlanul maradtak azok, akik egész életükre nyomorékok lettek, vagy erkölcsileg sérültek.

A nyolcvanas évek közepétől Kárpátalján is elkezdődött a múlt átértékelése. A történészek hozzákezdtek a korábbi tabutémák tudományos kutatásához. Ezek közé tartozik az 1956-os magyar forradalom és kora.

A rendszerváltás óta már Kárpátalján sem vonják kétségbe az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentőségét, résztvevőinek történelmi érdekeit, sőt több kárpátaljai ötvenhatost is kitüntettek.

1956 A KORABELI KÁRPÁTALJAI SAJTÓ TÜKRÉBEN

Az 1956-os magyarországi forradalom eseményei nagy visszhangot váltottak ki a helyi lapokban is. A kárpátaljai történelmi irodalomban először kiűzött cél a helyi sajtó reagálásának bemutatása.

Rendkívül érdekes – ötven év után is – a korabeli újságok lapozgatása. Október 24-től szinte mindennap felmerül a kérdés: mi okozta, mi váltotta ki a forradalmat? Mi történt valójában októberben?

Munkám során áttekintettem a *Vörös Zászló*, a *Zakarpatszka Pravda / Kárpáti Igaz Szó*, a *Szovetszkaja Zakarpatyja* (Szovjet Kárpátalja), a *Prapor Kommunizmu* (Kommunizmus Zászlaja), a *Krasznaja Zvezda* (Vörös Csillag), a *Pravda*, a *Mology Zakarpatyja* (Kárpátalja Ifjúsága) című újságokat, amelyek 1956-ban négyoldalas lapok voltak, s hetente többször is megjelentek. Az újságok mindegyikének fejlécén a „Világ proletárjai, egyesüljete!” mottó olvasható. A lapok az Ukrán Kommunista Párt (UKP) szócsövei voltak, mint akkoriban csaknem minden újság, folyóirat és tudományos munka.

A forradalom előzményeiről, valódi okairól a lapok hallgatnak. Október végén ezt írják: „Magyarországon a második világháború után a munkásosztály, a Kommunista Párt vezetésével és szoros szövetségben a dolgozó parasztsággal, kezébe vette az országban a politikai hatalmat, megsemmisítette a kapitalista kizsákmányolási rendszert, megteremtette a Magyar Népköztársaságot, a népi demokrácia szocialista országát. A magyar tőkésék és földbirtokosok azonban nem nyugodtak bele hatalmuk, előjogaik elvesztésébe. A nemzetközi és elsősorban az amerikai reakció közvetlen segítségére támaszkodva, aktív aknamunkát bontakoztattak ki a népi Magyarország ellen.” Továbbá: „[...] a volt magyar vezetőség, a Rákosi–Gerő-politika komoly hibákat követett el a múltban, melyeket lassan és határozatlanul küszöböltek ki. Zsákutcába vezette az ország szocialista fejlődését. Ennek a bűnös politikának a következményei nagy felháborodást és széles népi mozgalmat váltottak ki. Ezt az elégedetlenséget használták ki a Magyarországon elrejtőzött reakciós elemek, hogy megtámadják a népi demokratikus rendszert.”¹

1 A magyarországi eseményekről. *Mology Zakarpatyja*, 1956. október 31.

Nem egy helyen említik az események kiváltó okaként, hogy az imperialista erők el akarták szakítani Magyarországot a szocialista tábortól, és ennek érdekében mindent meg is tettek, kirobbantották a forradalmat.²

A forradalom első napjairól a következőket olvashatták a kárpátaljai és szovjet lakosok a helyi lapokban: „A jogos népi és nemzeti követelések jegyében kibontakozott mozgalmat az ellenforradalom sötét erői kezdettől fogva a népi hatalom megdöntésére igyekeztek felhasználni.”³ „A tömeg közé vegyülve és felhasználva a besötétedést, összetűzéseket provokáltak ki a rendőrség ellen, bevetették a már régen előkészített fegyvereket, a felkelők előre megfontolt terv szerint cselekedtek, irányításukban tevékeny szerepet játszottak katonai tekintetben tapasztalt emberek – horthysta tiszték. Éjszaka már a főváros számos kerületében utcai harcok voltak. A harcokban kezdetben részt vett a lakosság jelentős tömege és különösen az ifjúság, akit a reakciós és szocialistaellenes elemek durván becsaptak hazug és demagóg jelszavaikkal, röpcéduláikkal.”⁴ „Az igazi támadás október 30-án a Magyar Dolgozók Pártja budapesti bizottságának épülete elleni hadművelettel kezdődött. Ezt megelőzően Budapest VII. és VIII. kerületében támadást intéztek a kerületi pártbizottság és a politikai Oktatás Háza ellen.”⁵

Ismertetik az ellenforradalmárok céljait, követeléseit is, a következőképpen: „Az ellenforradalmi erők első követelménye volt a Magyar Dolgozók Pártjának felszámolása. Fő célja a népi hatalom vezető erejének, a munkásosztály pártjának leverése volt.”⁶

Arra is válaszolnak, hogy mi volt Nyugat célja a forradalom kirobbantásával: „Az volt a szándékuk, hogy Magyarországot egy új világháború tűzfészekévé, a NATO-csapatok haditámaszpontjává változtassák.”⁷

Beszámolnak arról, hogy a forradalmárok tervszerű, fegyveres felkelést készítettek elő, amit Nyugatról irányítottak. Bizonyítékként azt hozzák fel, hogy a tömegtüntetések első estéjén „a felkelők fegyveres támadást intéztek a rádióállomás, a nemzetközi telefonközpont, a gépkocsiparkok és a fegyvertárak ellen. Egymás után alakultak meg a különféle ellenforradalmi

2 A magyar nép győzelme az ellenforradalom erői felett. *Vörös Zászló*, 1956. október 28.

3 A fasiszta banditák megtámadták a pártbizottságok helyiségeit. *Pravda*, 1956. december 11.

4 *Vörös Zászló*, 1956. október 31.

5 A magyarországi eseményekről. *Mology Zakarpatyja*, 1956. november 15.

6 A magyarországi ellenforradalmárok fegyvert kaptak Nyugatról. *Vörös Zászló*, 1956. december 23.

7 A magyarországi népellenes kaland megghiúsulása. *Vörös Zászló*, 1956. október 28.

osztagok, amelyek megsemmisítő hadjáratot kezdtek az állambiztonsági szervek munkatársai ellen.”⁸ Sokszor hangsúlyozzák, hogy a forradalmat külföldről irányították, támogatták, és hogy a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül és egyéb módon is fegyvereket és anyagi támogatást nyújtottak a magyarországi forradalmároknak.⁹

Írnak az ellenforradalom 25-én, 26-án vidéken zajló „vérengzéseiről” is. Így az újságcikkek megemlékik a Győrben, Szekszárdon, Füzesabonyban, Baján, Szombathelyen, Miskolcon, Ózdon, Kiskunmajsán, Pápan, Tét községben történeteket. Azt írják, hogy ezeken a településeken megkínózták, felakasztották a helyi vezetőket, rendőröket gyilkoltak le, kiengedték a börtönökből a foglyokat, nyilaskeresztes pártot alakítottak, és rettegésben tartották a lakosságot.¹⁰

Kik voltak a forradalom vezetői és a budapesti fegyveres csoportok tagjai? Ki szabadította őket a magyar nép nyakára, milyen erők álltak mögöttük? – teszi fel a kérdést jó néhány cikk, és részletes választ is ad.

„A puccs szervezőinek egyike Esterházy nagybirtokos volt. Horthy uralma alatt az övé volt Magyarország földjeinek majdnem egynegyede. A felkelés napjaiban Budapestre érkezett, felhívta telefonon a külföldi államok nagykövetségeit, és kijelentette: Gróf Esterházy beszél. Újból megkezdem politikai tevékenységemet.”¹¹ „Sugalmazóik között volt Habsburg Ottó és Gömbösnek, Hitler egykori magyarországi helytartójának fia. Ifjabb Horthy [...], aki utasítást küldött a felkelőknek: hogyan kell leszámolni a kommunizmussal.”¹² Jelentős vezetőnek tüntetik fel Mindszentyt, az antikommunizmus legendás mártírját, aki a katolikus eszmét képviselte a felkelők szemében. A népi demokratikus rendszerről a hercegprímás nyíltan úgy beszélt, mint „megbukotról”.¹³

A sajtó több kárpátaljai szemtanú elbeszélését is közreadta, akik a felkelők „gaztetteit, vérengzéseit” ecsetelték, illetve olyan vallomásokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy a felkelők nem tudták, mibe rángatják bele

8 Arról, hogy milyen embertelenséget vittek véghez az ellenforradalmárok Budapesten. *Zakarpatszka Pravda*, 1956. november 16.

9 A magyarországi népellenes kaland megíjásulása. *Vörös Zászló*, 1956. október 28.

10 Az ellenforradalom vérengzéseit Magyarországon. *Vörös Zászló*, 1956. december 23.

11 Ki szervezte Magyarországon a forradalmat? *Zakarpatszka Pravda*, 1956. november 22.

12 Ki vezette az ellenforradalmi bandákat Magyarországon? *Zakarpatszka Pravda*, 1956. november 16.

13 Ki vezette a népellenes forradalmat Magyarországon? *Mology Zakarpatyja*, 1956. november 16.

őket. Megszólaltatták például Balla Júliát, a beregszászi ruhagyár munkásnőjét, Sütő Ilonát, a borzsovai hétosztályos iskola tanítónőjét, Vizer Ferenc szojvai orvost, a nagybereznai Janvári Gyulát és Máriát stb.¹⁴

Kutatásokat végeztem, hogy megtaláljam őket. Átnéztem a ruhagyári alkalmazottak névsorát, de Balla Júlia nevével nem találkoztam. Ezután ellátogattam néhány egykori ruhagyári munkásnőhöz, és kérdezősködtem róla. Látogatást tettem Ribakova Tatyjanánál, aki 1952-től, Szabó Erzsébetnél, aki 1953-tól, Zsukova Nyinánál, aki 1953-tól, Palágyi Máriánál, aki 1953-tól dolgozott a gyárban. Felkerestem Balla Annát is, ő 1954-től szintén ott dolgozott, feltételeztem, hogy Balla Júlia rokona, de tévedtem. A felsoroltak közül senki nem hallott Balla Júlia nevű munkásról. Meggyőződésük, hogy kitalált személy volt. A továbbiakban kiderült, hogy a többi „szemtanúról” sem tud senki, vagyis ők sem léteztek. Csak azért „találták ki” őket, hogy nagyobb ellenszenvet váltsanak ki a helyi lakosokban a forradalom résztvevői iránt. Sőt külföldi szemtanúkat: orvosokat, mérnököket, írókat, újságírókat stb. is felsorakoztattak, hogy a forradalom negatív visszhangját még hitelesebbé tegyék.¹⁵

Számos cikk hangsúlyozza, hogy a Szabad Európa Rádió nagy szerepet játszott az ellenséges hangulat megteremtésében és fenntartásában: „A felkelés idején a Szabad Európa Rádió felhívásait bizonyára igen sokan követték [...], vajon nem azért folytatták-e napokon át a hiábavaló harcot, mert követték a Szabad Európa Rádióknak az amerikai elnökválasztás előestéjén adott tanácsát, amely biztosította hallgatóit, hogy ha a fegyveres felkelés folytatódna az elnökválasztás eredményeinek kihirdetése után is, akkor a washingtoni kormány felléphetne Magyarország érdekében?”¹⁶

Csanádi György, a *Vörös Zászló* ma már nyugdíjas szerkesztője arról számol be, hogy neki, a szerkesztőnek 1956-ban állandóan a TASZSZ-t kellett hallgatnia a 1435,6 megaherzen, ahol a Kijevi Rádió (RATAU) bizonyos

órákban a járási lapoknak adott információt az eseményekkel kapcsolatban. Ezt az emberek nem hallották, de ők is csak nagyon nehezen. Az óránként leadott hanganyagot állandóan cserélték. Hol támogatták, hol ellenforradalmárnak nevezték Nagy Imrét. Látszott, hogy Moszkvában sem tudták, mitévők legyenek.

14 Magyarország dolgozói leszámolnak az ellenséggel. *Vörös Zászló*, 1956. december 18.

15 A Magyarországon folytatott fehérterrorról. *Zakarpatszka Pravda*, 1956. november 20.

16 A magyarországi ellenforradalmi puccs szervezőiről és támogatóiról. *Zakarpatszka Pravda*, 1956. november 16.

A Déli Hadseregcsoport Politikai Osztálya 1957-ben húsz–huszonöt embert elvitt tolmácsnak. A csoport vezetője Vlagyimir Mihály, a *Kárpáti Igaz Szó* helyettes vezetője lett, feladatuk az volt, hogy a magyarországi sajtót oroszra fordítsák. Behívásukkor meg kellett nevezniük magyarországi rokonaikat, illetve ismerőseiket. Begyűjtött káderlapjaikat három napon keresztül vizsgálták, akinek túl sok magyarországi ismerőse volt, azt visszaküldték. Az összeválogatott csapat több mint egy fél évig maradt távol. Elbeszéléseik szerint nagyon jól bántak velük, és jó fizetést kaptak. A forradalom után tehát kárpátaljai magyarokat küldtek Magyarországra, hogy a „rend helyreállításában” segítkezzenek.¹⁷

Az 1956-os eseményekkel a kárpátaljai sajtóban elég sok – 1956 végén és 1957 elején több mint kétszáz – cikk foglalkozott. A lapok csaknem minden számban közöltek cikket a magyarországi helyzetről, előfordult, hogy többet is, az újság különböző oldalain, legtöbbször a kevésbé fontos írások között. A helyi lapok főként a *Pravdából* átvett írásokat publikáltak.

Az UKP Megyei Bizottságának 7–10. számú jegyzőkönyve a párt Titkárságának határozatát tartalmazza, amely szerint: „Össze kell állítani egy gyűjteményt a fasiszta banditák vérengzéséről Magyarországon, amit 3000 példányban kell kiadni. Az anyag összeállításával az Ukrán Kommunista Párt Megyei Bizottságának agitációs és propagandaosztálya van megbízva.”¹⁸ A gyűjtemény a helyi lapok cikkeit foglalja össze.

17 A szerző interjúja Csanádi Györggyel, aki 1956-ban a *Vörös Zászló* szerkesztője volt.

18 Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) 1. f. 2780. sz.

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC A KÁRPÁTALJAI LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK ALAPJÁN

Kárpátalján a magyarországihoz hasonló forradalmi megmozdulásokra, fegyveres harcokra nem került sor. Az itteni magyarság viszont visszanyerte önbizalmát, s ideig-óráig reménykedett a totalitárius diktatúra megszűnésében, a kötelező beszolgáltatások eltörlésében, a házkutatások, megtorló intézkedések, deportálások felszámolásában.

Értelmiségiek, iskolások, kétékezi munkások, földművesek fejezték ki együttérzésüket a magyar forradalom eszméivel és mindazokkal, akik fegyverrel a kezükben harcoltak. Többen megkíséreltek átszökni a szovjet–magyar határon, hogy harcoljanak a magyar forradalom védelmében, azonban a szovjet hatóságok visszatoloncolták őket.

A kommunista párt- és államvezetés attól tartott, hogy a forradalmi eszmék átterjednek Kárpátaljára is, és hasonló megmozdulásokra kerül sor. A leghigorúbb intézkedéseket vezették be, hogy a forradalmi eszmék terjedését, a forradalmi hangulat kialakulását megakadályozzák. Növelték a határőrség létszámát, elrendelték a gyorshadtestekriadókészültségét.

Ma már egyre több adat bizonyítja, hogy a szabadságharc eltiprását Kárpátaljáról irányították. Kárpátaljai magyar visszaemlékezők (például Veres László) és önmagukat megnevezni nem kívánó volt helyhatósági hivatalnokok vallomásából ismeretes, hogy a Munkács–Ungvár „tengelyvonalon” rendezkedett be a központi szovjet hatóság főhadiszállása, s „kézi vezérléssel” irányították a magyar forradalom vérbe fojtását. A Moszkvából küldött KGB-fővezérek, belügyminisztériumi tisztviselők, magas rangú katonai személyiségek szinte óránként informálták forródróton a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) Központi Bizottságát és Titkárságát a magyarországi fejleményekről. Munkájukat aktívan segítették a kárpátaljai magyar pártfunkcionáriusok, például Veres Gábor,¹⁹ elkötelezett magyar kommunista újságírók, mint Balla László,²⁰ az ideológiai front harcosai, párttitkárok. A megbízható kádereken kívül Kárpátalján „nyüzsögtek” a magyar nép haragja előtt ide menekült volt ávós tisztek, magyar kommunista funkcionáriusok; családjukat az ungvári kaszárnyákban helyezték el.

Találhatók olyan iratok, amelyek a BM karhatalmi tisztjeinek kárpátaljai befogadását bizonyítják. Szerov tábornok például 1956. október 29-én jelentést tett az SZKP Központi Bizottságának, Mikojának és Szuszlovnak arról, hogy Magyarországon a „magyar lakosság hangulata élesen kommunistaellenes, egyes helyeken fegyveres személyek a lakásokat járva kutatják fel a kommunistákat, agyonlövik őket”, ezért azok kapcsolatba lépnek a szovjet katonai egységekkel, és a Szovjetunióba, Ungvárra menekülnek át.²¹

Ezt megerősíti az a tájékoztató jelentés is, amely 1956. október 29-én a 27. határőrosztalag 14. őrszemének határszakaszán a Szovjetunió területére átlépett Végh (a szovjet dokumentumokban Vig)²² őrnagyról, a Belügyminisz-

térium Szabolcs megyei főosztályának vezetőjéről készült. A feljegyzést Sztarovojtov ezredes készítette, és az SZKP KB elnökségének továbbították. Végh őrnagy munkatársaival együtt október 29-én lépett a Szovjetunió területére, s így került Ungvárra.

19 Veres Gábor ekkor a Beregszászi járás párttitkára volt.

20 Balla László író részt vett az úgynevezett szolnoki felhívás fordításában, stilizálásában.

21 Szereda–Sztikalin (1993) 124. p.

22 Fazekas (1994) 37. p.

Négy-öt Pobeda személygépkocsival és egy teherautóval Ungvárra menekült kb. negyven személy, köztük családtagok és néhány operatív tiszt, akik az ungvári börtönben részt vettek az 1956-os elhurcolt magyarok kihallgatásában. Köztük volt a nyíregyházi Végh György, aki, mielőtt elindult volna, a következő utasítást adta helyettesének, Petényi Józsefnek: „Úgy határoztunk, Jóska, hogy elmegyünk! Vigyázz mindenre, nehogy az ügynöki hálózat névsora kijusson a közönség közé!” Végh György főosztályvezető 1956. november 5-én éjjel visszajött a szovjetekkel, és itthon folytatta kegyetlenkedését.²³

Ezek után elképzelhető, milyen nagymérvű mozgás bontakozott ki Kárpátalján. A KGB-hírszerzés teljes bevetéssel dolgozott, a Kárpátmelléki Katonai Körzet pedig összevonta a támadásra felkészített csapatokat a szovjet–magyar határ mentén.

Miután a Moszkvában kiadott parancs értelmében „Magyarország lerohanása megtörtént”, Ungváron még hónapokon keresztül működött az SZKP KB utasítására felállított politikai főhadiszállás. Vezetői mindent elkövettek, hogy az általuk összetákolta Kádár-kormány zökkenőmentesen működjön, és a felkelők megkapják méltó büntetésüket. Ezen kívül élelmi-szercsomagokkal, ingyenes fogyasztási cikkekkel és más jellegű gazdasági segítséggel járultak hozzá, hogy a kommunisták által irányított Magyarországon minden tekintetben normalizálódjon a helyzet, s az élet visszatérjen a forradalom előtti mederbe.²⁴

Az Ungváron felállított politikai főhadiszállás munkájáról tanúskodnak az Ungvári Megyei Levéltárban található dokumentumok is, bizonyítva, hogy a kárpátaljai magyarok minden szimpatizáló megnyilvánulását börtönbüntetéssel jutalmazták. Voltak olyan kárpátaljai magyarok, akik szívvel-lélekkel magukévá tették a felkelők eszméit, és bátran szembeszálltak a rendszerrel. 1956 kárpátaljai visszhangjának ismertetésénél azonban feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy gyakran szerény próbálkozásokat nagyítottak fel, hogy ártatlan embereket zárjanak börtönbe, elrettentésül.

A levéltári dokumentumok főleg titkos bírósági döntések, és valamennyi az alábbiakhoz hasonló hangnemű: „Pockin, aki már kétszer volt elítélve szovjet ellenes lépések miatt, az események alatt az egész járásban mozgalmakat próbált szíjtani a szovjet ellenes szövegeivel. [...] Az útkarbantartó munkavezetője, Pilip, a Tisza étteremben arról akarta meggyőzni Szicejt és Uszakot, hogy azon a röplapon, amit a zsebéből kivett, csak az igazság van írva. [...] A nagyszőlősi cipőgyárban

23 *Kelet-Magyarország*, 1993. augusztus 3.

24 Dupka–Horváth (1993) 21. p.

nem akartak dolgozni, és megvitatták a magyarországi eseményeket. [...] Két magyar katona, Szik és Drabant megszöktek a hadseregből, mert nem akartak a magyar ellenforradalmárok ellen harcolni Magyarországon. [...] Beregszászban egy Kőszegi nevű munkás a magyarokkal szimpatizálva, nem volt hajlandó részt venni az októberi felvonulásban. [...] A beregszászi gyár űre, Tóth István, illetve a két könyvelő, Mergenics Rozália és Kerekes Magda igazságosnak találták a magyar ellenforradalmat. [...] A beregszászi varrodában egy Borbas nevű munkás egész idő alatt dicsőítette a kapitalizmust, bizonygatta a magyar forradalom igazságosságát, kifejezte ellenszenvét azzal kapcsolatban, hogy az oroszok beleszólnak a magyar nép életébe [...]”²⁵

„December első felében egy mozdonyvezető Salánkról, Sarkádi László fizetéskor a munkások között lázadást próbált szítani, azt mondva, hogy fizetésemelést csak olyan eszközzel lehet elérni, mint ahogyan azt Magyarországon csinálják. A munkások kikergették az utcára. [...] Lucskán a Lenin Kolhozban G. M. Ladányi hangsúlyozta, hogy az események alatt a kommunisták udvarán, pld. Bubisa, Gazija, Sztrojina, következő feliratú röplapokat találtak: »Gazija elvtárs azt ajánljuk, hogy mondjon fel, míg nem késő«. Gazija a helybéli alapszervezet titkára volt. [...] A Rahói járásban névtelen leveleket küldtek a járási pártbizottság épületébe, amelyek arról szóltak, hogy támadás készül az intézmény munkatársai ellen. [...] Ungváron október 4-én éjjel a forradalommal szimpatizálók olajtartályokat robbantgattak a busz- és taxiállomásokon.”²⁶

Természetesen mindnyájukat letartóztatták és rövidebb-hosszabb időre börtönbe zárták.

A levéltári adatokból az is kiderül, hogy Kárpátalján több helyen politizáló csoport működött. A Beregszászi járásban az emberek szovjetellenes dalokat énekeltek, az épületek falára írt szövegek a pártfunkcionáriusokat fenyegették, röplapjaikban üdvözölték a szabad Magyarországot, és az október 23-i évfordulókon tiltakoztak a forradalom eltiprása miatt.

Az UKP járási bizottsága 95 tagú bizottságot vezényelt ki különböző városokba és falvakba, hogy beépülve a helyi szervezetekbe, minden mozgalmat jelentsenek.²⁷

Nagyszőlősen a középiskolás fiatalok 1956 őszétől 1957 júliusáig röplapokat terjesztettek, titkos összejöveteleket szerveztek. A csoport hat tagját letartóztatták, s ügyükkel hónapokig foglalkoztak a KGB nyomozótisztjei. Titokban ítélték el őket.

25 KTÁL 1. f. 2843. sz.

26 KTÁL 1. f. 2881. sz.

27 KTÁL 1. f. 2803. sz.

Mezőkaszonyban az Ormos család plakátokat, röplapokat terjesztett. Politikai harcra, a magyarországiak megsegítésére buzdították a helyi magyarságot. Első, kézírással kibocsátott plakátjukon Petőfi Sándor *Nemzeti dal*ának közismert sorait idézték. A szomszéd ukrán szakos tanárnő feljelentésére a család minden tagját letartóztatták, több év börtönbüntetést kaptak.

A gálócsi csoport vezetője a vádirat szerint Gecse Endre református lelkes volt. Itt néhány fiatal röplapokat terjesztett, s második világháborúból visszamaradt fegyvereket rejtegetett. Erről tett tanúvallomást a gálócsi születésű Molnár László, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége helyi alapszervezetének jelenlegi elnöke. Mint elmondta, ő akkor 13 éves volt, s társai, akik két-három évvel voltak idősebbek, megbízták a fegyverek őrzésével. Abban reménykedtek, hogy a kiskorúakat nem fogják perbe. Leleplezték őket. Két idősebb társát, Pasztellák Istvánt és Perduk Tibort hat, illetve két év szabadságvesztésre ítélték. Vele szemben a vádat elejtették. Gecse Endrét elhurcolták, rokonai már csak holtan látták viszont. Közülük nem mehettek hozzá, csak az arcát látták. Az egyik halántéka kék volt.²⁸

A csepei általános iskola V–VIII. osztályos tanulóiból a magyar események idején titkos szervezet jött létre, a „Szabad Gárda”. A csepei Kirova Kolhoz vezetősége és az iskola igazgatója igyekezett az ügyet leállítani. Az iskolába pártaktivista csoportot küldtek, amely az ott dolgozókkal együtt próbálta kideríteni, kik a lázadók. Tanári és szülői értekezleteket is összehívtak.²⁹

A csoportok létezéséről nemcsak a levéltári dokumentumokból tudunk, néhány egykori tagjuk a visszaemlékezők között van.

Az UKP járási bizottsága a pártszervezetek titkárainak részvételével ülést tartott, amelyen felszólították őket, hogy jobban figyeljenek oda az elméleti-politikai munka megerősítésére, a fegyelem, a bizalom növekedésére.

A járási lakosság körében végzendő nevelőmunka erősítésére a területi központból a járásba irányítottak hat előadót, akik a járási pártbizottság tagjaival együtt október végén és november elején mintegy száz előadást tartottak a járásban.

November 4. után a járás minden településén beszélgetéseket folytattak a lakosság körében, hogy elmagyarázzák a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány programját, valamint a Nagy Imre-kormányból kivált négy politikus leveleinek lényegét.³⁰ A kommunisták és a párton kívüli aktíva sorai-
ból minden településen szolgálatokat

szerveztek a rend és a társadalmi va-
gyon védelmének biztosítása érdeké-
ben. November 16-án a határ menti

28 Dupka–Horváth (1993).

29 KTÁL 1. f. 2804. sz.

30 KTÁL 15. f. 5. sz

Muzsaly községében feltartóztatták a 17 éves Sulkó Vaszilijt, valamint a benei hatosztályos iskola tanulóit, a 15 éves Balázs Jozsefet és a 14 éves Váradai Alekszandrt, akik Magyarországra próbáltak átjutni a határon. Feltartóztatásukkor kijelentették: hallgatták az Amerika Hangja adásait, valamint a miskolci városi ellenforradalmi adót, amelyek szerint a szovjet csapatok elnyomják a magyar népet. Emiatt határozták el, hogy átjutnak a határon, és a felkelők segítségére sietnek. Elemző, ismertető munkára az iskolába irányították a járási pártbizottság dolgozóját, aki beszélgetést folytatott az iskola tanáraival és az említett tanulók szüleivel.³¹

Mivel a helyi mozgalmakban főleg diákok vettek részt, arra a következtetésre jutottak, hogy a nevelői munkára, az oktatásra kell odafigyelni a magyar lakosság körében, és erősíteni kell a propagandamunkát.³²

Az UKP Beregszászi járási bizottsága vezetőségének 1957. február 19-i ülésén vezetett jegyzőkönyv szerint nemcsak az iskolában kell aktívabb propagandát, szovjet nevelést folytatni, hanem a társadalom más szféráiban is, például az egészségügyi dolgozók körében.

1958. március 17-én, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa tagjainak választásán a szavazóláda felnyitásakor a Beregszászi járási Vári községben a következő cédula került elő: „Kommunisták, ez az utolsó választásotok! Meg kell halnotok, kutyák, és elszámolni tetteitekért. Hadd vezéreljen minket a magyar Isten, mint elnyomottakat, ezt hozzuk mi, Vári község magyarjai, tudotokra. Éljen Nagy Imre, aki kiáll a magyarokért. Éljen örökké!”

A KGB szervei az ügyben nyomozást indítottak, de a forrásokból nem derül ki, hogy sikerült-e megtalálniuk a tetteseket.

A forradalom első napjaiban Beregszászon keresztül vonultak a tankok a forradalom eltiprására. 1956 végén a Beregszászi járási postairoda nemzetközi telefonvonalak erősítését végző részlegének technikus, Lődár E. Budapesten, a főpostán dolgozó gyanús személyeknek „kifecsegte” a szovjet csapatok áthaladásáról szóló információkat. Az UKP járási bizottsága utasította a felettes szerveket, hogy erősítsék meg az ellenőrzést az adott ügyben a teljes „rendbetétel” érdekében.³³

A levéltári adatokból kiderül tehát, hogy Kárpátalja több járásában, városában és településén voltak szervezkedések. A legjelentősebbek Nagyszőlősen, Beregszászban, Ungváron, Papiban, Kaszonyban, Munkácson, Muzsalyban, Nagybéányban, Gálocon, Fertősalmáson, Csapon, Csepén, Lucskán, Salánkon, Rahón.

31 KTÁL 15. f. 15., 13. sz.

32 KTÁL 1. f. 2816. sz.

33 KTÁL F. 15. 15., 13. sz.

KÁDÁR SZOLNOKI BESZÉDE

Kádár János szolnoki beszéde, valamint pártja megalakulásának körülményei a mai napig vitatottak a történészek körében.

Mint ismeretes, Rákosi Máttyás 1956 júliusa óta „gyógykezelésen” tartózkodott a Szovjetunióban,³⁴ más vezetők pedig október 28-án hagyták el Magyarországot.³⁵

Rákosi Máttyás visszaemlékezésében azt állítja, hogy vele már közvetlenül a forradalom kitörése után kapcsolatba léptek a szovjet vezetők.

Eszerint őt már október 23-án meghívták az SZKP KB ülésére, ahol informálták a budapesti helyzetről.³⁶ Úgy emlékszik, az SZKP KB Elnökségén tett következő látogatására október 29-én vagy 30-án este került sor, ahol Hruscsov felvázolta egy ellenkormány megalakításának tervét. Memoárja szerint a szovjetek kérték, hogy az időközben Moszkvába érkezett magyar vezetőkkel – Gerő Ernő, Hegedüs András, Kovács István, Piros László – közösen tegyenek javaslatot arra, kiket vonjanak be a „rendezésbe”.³⁷

Rákosi visszaemlékezése szerint: „Azonnal felmerült annak a politikai okmányoknak a megírása, amellyel az új szocialista kormány a magyar nép elé tárja indokait. Ennek megírására is mi, a magyar elvtársak kaptunk megbízatást.”³⁸ Eszerint előfordulhat, hogy a felhívás első változata Gerőék aktív közreműködésével készült.

A rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján még most sem tisztázható, milyen felhívástervezet került Kádárék elé. Nem tudjuk azt sem, hogy Kádár november 3-án, az SZKP KB Elnöksége ülését megelőzően megismerhette-e a nyilatkozat szövegét, vagy csak azután javíthatott bele, hogy a szovjet vezetés elfogadta.

Kádár János és vélhetően Münnich Ferenc november 3-ról 4-re virradó éjszaka javítottak az eredetileg valószínűleg orosz nyelvű szöveg magyar fordításán. A „*Jelcin-dosszié*”-ban publikált szöveg már tartalmazza a javításait.³⁹

Az is sok vitát kavart a történészek között, hogy a magyar kormány megalakulásáról szóló felhívást honnan sugározták.

Kádár János és Münnich Ferenc 1956. november 4-én hajnalban indultak el az új kormány megalakulásá-

34 Rákosi (1997) 1010–1040. p.

35 Hegedüs (1989) 280–314. p.; Hegedüs (1988) 291–325. p.; Berecz (1986) 32–39. p.; Huszár (2003) 298–348. p.; Marosán (1989) 121. p.

36 Rákosi (1997) 1032–1033. p.

37 Uo. 1035–1036. p.

38 Uo. 1036. p.

39 Gál (1993) 89–92. p.

nak hírével Moszkvából Ungvár irányába, majd innen Szolnokra. Az erre vonatkozó moszkvai feljegyzések szerint az indulást magyar idő szerint éjfélre, hajnali egy órára tették.⁴⁰

A magyar pártemberek Munkácson találkoztak a szovjetekkel, onnan folytatták útjukat Ungvárra, itt olvasták, olvastatták be a nyilatkozatot a rádióba, mert nem értek volna Szolnokra november 4-én hajnalra, de nem is lett volna ésszerű a berepülés a Forgószeél nevű hadművelet megkezdésekor, hiszen senki sem tudhatta előre, hogyan reagál a magyar honvédség a szovjet erőkre.⁴¹ Valószínűleg erre utal Rákosi Mátyás is, amikor ezt mondja Zsukovnak: „ha november 4-ére [...] nem tudjuk elkezdni, akkor [...] aznap már olyan vérfürdővel kell számolnunk, amelynek rengeteg elvtársunk esik áldozatul”.⁴²

Sándor László, aki 1956-ban a Kárpátukrajnai Területi Rádió ungvári szerkesztősége magyar adásának munkatársa volt, november 3-án, szombaton azt a feladatot kapta, hogy olvassa be Kádár János nyilatkozatát a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásáról. Ezt támasztja alá Kádár későbbi, 1959. december 7-én tett kijelentése: „Három évvel ezelőtt, amikor a magyar nép nehéz helyzetben volt, én már jártam ezen a vidéken. Azért jöttünk ide, hogy testvéri segítséget kérjünk a szovjet néptől” – mondta, amikor szovjet területre kísérte vissza a Magyarországra látogató Nyikita Hruscsovot.

Balla László, aki a kijevi tankönyvkiadó ungvári részlegének magyar és lengyel főszerkesztője volt, megerősíti Kádár János kárpátaljai tartózkodásának tényét. Őt 1956 novemberének első napjaiban az ungvári rádióba rendelték, a stúdióba természetesen katonatisztek jártak be. Elejtett szavakból kiderült, hogy Kádár János Kárpátalján tartózkodik, Ókemencén, a területi pártbizottság nyaralójában. „Én tehát nem láttam, nem találkoztam vele – emlékezett Balla –, viszont kaptam egy anyagot kontrollszerkesztésre, hogy nézzem meg nyelvi szempontból. Magyar szöveg volt, de megoldásai-ból, a nyelvi fordulataiból lehetett tudni, hogy fordítás. [...] Kádár szolnoki beszéde volt.” Miért éppen Balla Lászlót bízták meg a fordítással? Azért, mert a XX. kongresszus anyagának is ő volt a nyelvi lektora.⁴³

Kádár János ókemencei tartózkodását egy egykor KGB-ügynökként dolgozó helyi lakos, Ivan Mihajlovics Kizma is megerősíti, aki személyesen látta Kádár Jánost egy éjszaka Ókemencén.

Az Ungváron élő volt nagyköveti ügyvéd, egykori szociáldemokrata po-

40 Szereda–Rainer (1996) 90. p.

41 Fekete (2001) 132. p.

42 Rákosi (1997) 1036–1037. p.

43 KTÁL 1. f. 2878. sz

litikus, Gábor Mózes, aki 1919 után a Szovjetunióba emigrált, megerősíti, hogy Kádár és Münnich Ungváron szállt meg 1956. november 3-án éjszaka.⁴⁴

A felhívás magyar nyelvű gépiratos fogalmazványán kézzel írt javítások láthatók. Két kézírás különböztethető meg. Az egyik Kádár Jánosé, a másikat egyelőre nem sikerült biztosan azonosítani, de valószínűleg Münnich Ferencé. A javított szöveg – jelentéktelen különbségektől eltekintve – azonos azzal, amely 1956. november 6-án a Szolnokon kiadott *Szabad Nép* első oldalán megjelent, s amelyet a következő napokban falragaszokon is terjesztettek. Ugyanezt a felhívást közli ukránul a *Szovetszkaja Zakarpatyja*, illetve magyarul a *Kárpáti Igaz Szó* 1956. november 6-i száma.

November 3-ról a szolnoki katonai repülőtéren megfigyelő szolgálatot teljesítő tisztek azt jegyezték fel, hogy „ismeretlen berepülés nem történt”. A szolnokiak közül többen is arra emlékeztek, hogy három szovjet helikopter november 4-én délelőtt északnyugati irányból, igen alacsonyan repülve érkezett a város fölé. A légtér november 4-i megfigyeléséről már nincs adat, hiszen a repülőteret hajnalban megszállták a szovjet csapatok.⁴⁵

Kádár János november 4-én csak a déli órákban érkezik Szolnokra, és 17-18 óra körül találkozik a városi pártbizottság épületében a helyi párt- és tanácsi funkcionáriusokkal, akikkel éjszakába nyúló beszélgetést folytat.⁴⁶ Ez is azt bizonyítja, hogy Kádár nem olvashatta be a felhívást kora hajnalban Szolnokon.

Kövér Gyula, aki 1956-ban a Magyar Rádió szolnoki stúdiójának vezető technikus volt, elmondja, hogy „öt óra előtt néhány perccel hoztak [...] egy adásra kész magnetofonszalagot [...], és ezt a szalagot félóránként kellett beforgatnom az adásba. [...] a Kádár-beszéd volt. Jól felszerelt stúdióban készülhetett a felvétel, mert műszakilag hibátlan volt [...]. A délelőtti adások hangtechnikai minősége viszont csapnivalóan fedingens [...]. Kádár János sosem járt a szolnoki stúdióban.”⁴⁷

Tiszai Lajos újságíró tényfeltáró riportjai és a rádióállomás iratai is egybehangzóan cáfolják, hogy a szolnoki adótoronyból november 4-én hajnali öt óra körül sugároztak volna, s ráadásul ekkor a stúdió sem üzemelt.⁴⁸

Alátámasztja ezt Jenvay Kálmánnak, a szolnoki rádióállomás üzemvezetőjének 1957-ben írt jelentése is.⁴⁹

A korabeli üzemnapló kivonatos másolata alapján – az eredeti nincs meg – megállapítható, hogy a 0,4 kilowattos szolnoki úgynevezett kisadó

44 Tiszai (2001) 127. p.

45 Uo. 119. p.

46 Cseh (2006) 229. p.

47 *Nagyalföld*, 1992. október 22.

48 Tiszai (2001) 120–124. p.

49 Cseh (2003) 20. p.

1956. november 4-én hajnali 4 óra 30 perc után nem sugárzott műsort, november 8-ig nem volt üzemben. Ez azt jelenti, hogy a szolnoki stúdióból november 4-én 22 óra 5 percnél előbb a többször említett felhívás, a Kádár-beszéd nem kerülhetett ki az éterbe.⁵⁰

Annak ellenére, hogy az új kormány vezetői nem voltak a megyei tanácsházán, november 5-én hajnalban kivezényelték a Kilián György Repülőti Iskola egyik növendékszázadát a megyei tanácsháza őrzésére. Ugyanis többedmagával itt tartózkodott Berei Andor, Andics Erzsébet és Hidas Antal.⁵¹ Tartalékkormánynak számítottak, arra az esetre, ha a szovjetek Kádárral netán nem tudnak megegyezni.

A moszkvai nagykövetség jelentéséből megtudhatjuk, hogy munkájukat három periódusra osztották: „1. Az ellenforradalmi és az ezt közvetlenül megelőző periódusra, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásáig. 2. A november 3-a utáni időszak, a párt- és a kormánydelegáció moszkvai tárgyalásainak befejezéséig. 3. A magyar–szovjet párt- és kormánynyilatkozat aláírásától napjainkig.”⁵² Ebből is látszik, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány már november 3-án létezett a szovjet vezetőség szemében.

A kormány megalakulásának körülményeit a látszat megőrzése érdekében titkolták. Ne mondhassa senki, hogy előbb kezdődött a szovjet katonai intervenció, mint ahogyan a „kormány” megalakult. Körültekintőek voltak,

hogy mindenképpen véghez tudják vinni elgondolásukat, három lehetséges csoportot is előkészítettek a kormányalakításra: Uszpenszkójában Rákosiékat, Szolnokon Bereiéket és harmadikként Kádárékat.

50 *Nagyalföld*, 1992. október 22.

51 Tiszai (2001) 129. p.

52 Magyar Országos Levéltár (MOL) KÜM TÜK XIX-J-1-j-SzU-26/a-004912-1957, 511–514. p.

KÁRPÁTALJAIK A FORRADALOMBAN

Kevesen tudják, hogy a kárpátaljai magyar fiatalok is többen „csatlakoztak” a magyarországi forradalomhoz. Megpróbáltak segíteni, s ezért többévi börtönbüntetés vagy halál járt. Vannak köztük, akik megúszták a számonkérést, és vannak, akik hónapokat ültek a siralomházban.

Az idősebb korosztály mindenáron segíteni akart a forradalmároknak de a határt jobban figyelték, mint bármikor: attól tartottak, hogy az itteni magyarok csapatostul akarnak majd átmenni a határon. Minden eshetőségre felkészülve olyan embereket építettek be a magyarok közé, akik a határt figyelték, s a legkisebb moccanást is jelenteniük kellett a hatóságoknak.

Voltak, akik esténként titokban összeültek, és a magyar eseményekről beszélgettek, esetleg elénekelték a magyar himnuszt. Ilyenkor néhány perc múlva már jött is a rendőrség, és bevitték őket lázadás szításának vádjával. Többnapos megaláztatás, vallatás után legtöbbjüket kiengedték.

A Magyarország elleni szovjet intervencióban nemcsak kárpátaljai magyar tolmácsok, orvosok, hanem kárpátaljai magyar katonák is részt vettek; legtöbbjük nem is tudta, hova viszik, csak csodálkozott, hogy szülőfaluján vagy szülővárosán megy keresztül. Az meg végképp különlegesnek számított, hogy átlépi a Szovjetunió határát, hiszen ez abban az időben csak kevés embernek sikerült.

Akik Magyarországról hazajöttek – akár katonák voltak, akár tolmácsok –, máig nehezen bírhatók szóra. Soha, még a családjuknak sem mondtak semmit az ott látottakról, hallottakról. Megfélemlítették őket, családjuk kiirtásával fenyegetőztek.

Az iskolában gúnyolták a magyar gyerekeket: „szvinyi” (disznók), „magyarszki fasiszti” (magyar fasiszták) és hasonló szavakkal illették őket. Az ellenségeskedés főleg akkor erősödött fel, amikor a halott orosz katonákat szállították haza.

A magyar iskolákban a tanárok az állásukat is kockáztatva hallgatták a Szabad Európa rádió műsorát, a helyi hatóságok URH-val felszerelt autókkal jártak, és ha észrevették, hogy valaki a nyugati adókat hallgatja, akár két év börtönbüntetést is kaphatott.

Néhány fiataalt, iskolást, mint például Milován Sándort, Varga Jánost, Illés Józsefet, Dudás Lászlót röplapterjesztésért csuktak le. A börtönévek alatt sok szenvedésen mentek keresztül, de a megaláztatás hazatérésük után sem ért végett. Állandó megfigyelés alatt tartották őket.

A forradalom után hadbírószági tárgyalások sorozata következett, ugyanis több kárpátaljai magyar és nem magyar katona állt át a forradalmárok oldalára. A bíróságon kárpátaljai magyar fiatalok voltak a tolmácsok. A tárgyalások után sokan a szovjet lágerekbe kerültek. A börtönbe zártak között voltak, akik azért kaptak 15 évet, mert megszöktek a katonaságtól, nem akartak magyar testvéreik ellen harcolni.⁵³

Természetesen vannak orosz nemzetiségű katonák, akik a mai napig azt hiszik, hogy a szovjet vezetésnek volt igaza, és vádolják a magyar szabadságharcban résztvevőket.⁵⁴

Az 1956-os magyarországi forradalom vérbe fojtása idején Kárpátalján a hatóságok nagyon féltek a helyi ma-

53 A szerző interjúja P. Jánossal.

54 A szerző interjúja Sztorozsuk Andrással.

55 A szerző interjúja Károly Lászlóval.

56 Dupka (1993) 82. p.

gyarság zendülésétől. Alaptalanul, mert a megfélemlített és megtizedelt helyi magyarság már lélegezni is alig mert. Ráadásul épp azelőtt részesítették általános amnesztiában az 1945-től koncepciós perbe fogott és elítélt magyar értelmiségieket.⁵⁵

A KGB és a kommunista párt helyi vezetési a budapesti forradalom levezetését követően Kárpátalján is igyekeztek példát statuálni. Feketelistákat készítettek azokról a magyarokról, akik nyíltan vagy burkoltan kinyilvánították rokonszenvüket a magyarországi felkeléssel. A röplapterjesztőket is perbe fogták, koncepciós pereket konstruáltak. A kárpátaljai bírósági tárgyalásokat a KGB forgatókönyvei alapján bonyolították le. A cél azok megfélemlítése volt, akiknek esetleg – a magyarországi események hatására – megfordul a fejében a rendszerrel való szembeszállás gondolata.

Kevesen tudnak róla, hogy megtorlások áldozatai között voltak papok is, akikre igyekeztek rásütni az ellenforradalmi jelzőt. E KGB által nyitott hajszát áldozata lett például a gálóczi Gecse Endre református lelkész.⁵⁶

A forradalomban részt vett kárpátaljai magyarok máig ismert névsora: Barna György (Beregszász) • Bucsellá József (Fancsika) • Csiholi József (Szlatina) • Csirpák Vlagyimir (Macsola) • Csóri László – (Beregszász) • Demjén Emil (Bátyú) • Dudás László (Feketeardó) • Fábíán Elemér (Újlak) • Gecse Endre (Gálóc) • Homoki Kálmán (Macsola) • Illés József (Fertőszalmás) • Károly József (Nagyszőlős) • Klincsák Imre (Nagyszőlős) • Kovács Zoltán (Nagyszőlős) • Lautner Rudolf (Munkács) • Lóga István (Beregszász) • Lukács Mátyás (Beregszász) • Milován Sándor (Nagyszőlős) • Molnár László (Gálóc) • Morgentál Gyula (Beregszász) • Nedbál László (Beregszász) • Ormos István (Kaszony) • Ormos Mária (Kaszony) • P. János (Beregszász) • Pasztellák István (Gálóc) • Perduk Tibor (Gálóc) • Selembe László (Beregszász) • Suba Sándor (Mezővári) • Szécsi Sándor (Kaszony) • Szinyicskó Iván (Daróc) • Sztorozsuk András (Beregszász) • Vágányi Gyula (Ungvár) • Váradi Imre (Beregszász) • Varga János (Feketeardó).

A FORRADALMÁROK DEPORTÁLÁSA A SZOVJETUNIÓBA

Manapság már arra is lehet megközelítő választ adni, hogy a szovjet katonai hatóságok hány magyar fiatal internáltak és tartottak fogva börtöneikben 1956 végétől hosszú hónapokig.

Sajnálatos, de megérthető, hogy a még élő magyar szem- és fültanúk napjainkban is félnek megnyilatkozni, és csak kevesen járulnak hozzá nevük, adataik vagy fényképük közléséhez.

A magyar lakosság a nyíregyházi vasutasok, utasok és a vasútállomások környékén élők elmondása alapján szerzett tudomást a magyar szabadságharcosok deportálásáról. Az állomásokon áthaladó vagy megálló marhavagonokban a bezárt magyarok a *Himnusz*t énekelték, és cédulákat dobtak ki nevükkel, lakcímükkel a szellőzőrácson keresztül. A hatóságok és a helyi vezetők eleinte tagadták, valószínűtlennek tartották a szovjet deportálást. A lakosság bizalma azonban már réges-régen megrendült, s így a Magyar Szocialista Munkáspárt Szabolcs-Szatmár megyei bizottsága és a megyei tanács végrehajtó bizottsága kénytelen volt tényfeltáró különbizottságot létrehozni az ügy kivizsgálására, amely a helyszínen megállapította, hogy Magyarország határát valóban átlépték magyar foglyokat szállító szerelvények.

Az öttagú bizottság Bálint Pál vezetésével a megyei pártbizottság autóján ment végig Nyíregyházától a vasútvonal mentén Kemece, Demecser, Pátroha, Kisvárada, Fényeslitke, Komoró, Tuzsér érintésével Záhonyba. Minden községben beszéltek a lakosokkal, így több mint száz vagonokból kidobott cédulát gyűjtöttek. A bizottság Záhonyban az állomásfőnök helyett egyenesen az újonnan kinevezett Kovács kormánybiztoshoz ment, aki látogatásuk után rendkívüli magyar–szovjet tanácskozást hívott össze. Az összegyűjtött cédulák bemutatása arra kényszerítette a szovjet felet, hogy a deportálás tényét elismerje. A kormánybiztos telefonon beszélt Münnich Ferencsel, aki, mint állította, semmit nem tudott a dologról, s azonnali tájékozódást és gyors visszahívást ígért, egyben kérte, hogy a záhonyi tanácskozók maradjanak együtt. Münnich rövidesen a következő választ adta: a deportálást alsóbb fokú szovjet katonai parancsnokság végezte, s parancsot adott azonnali leállítására.⁵⁷

Fényeslitkén a bizottság talált egy füzetet, amelyben húsz budapesti neve és lakcíme mellett a következő szöveg volt olvasható: „Kedves Honfitárs! Ki ezt megtalálja, legyen szíves értesíteni a hozzátartozóinkat, hogy élünk, és kivittek bennünket a SzU-ba.”⁵⁸

A Bálint Pál vezette bizottságnak köszönhetően lelepleződtek a Nyíregyháza környéki deportálások, de ez nem azt jelenti, hogy teljesen meg is szűntek.

Az említettekhez hasonló cédulákat találtak a kárpátaljai lakosok a Csap–Ungvár vasútvonalon, ezek kö-

57 Fazekas (1994) 57–61. p.

58 Uo. 58. p.

zül a legfontosabbak azok, amelyek segítségért kérnek gyermekeik megmentésére.⁵⁹ Ugyanis a buzgó ÁVH gyerekeket is hozott a Szovjetunióba, akiket az onokóci gyermekotthonban akartak elhelyezni. De a vagonokból kidobott céduláknak köszönhetően kárpátaljai szülők jelentkeztek a gyermekek befogadásáért, hogy a forradalom után vissza tudják juttatni őket szüleikhez. Természetesen a szovjet hatóságok tagadták, hogy gyerekeket helyeztek el a gyermekotthonban, de ennek a lépésnek köszönhetően visszaszállították őket Magyarországra.⁶⁰

Megbízható adatokat és dokumentumokat találunk a deportálásokról két orosz történész, Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin közösen összeállított könyvében. Az iratok tanúsága szerint Szerov hadseregtábornok 1956. november 11-én azt jelentette Hruscsovnak, az SZKP KB főtitkárának, hogy november 10-ig 3773 főt tartóztattak le. A letartóztatottak közül több mint hétszáz főt katonai fedezettel Csap állomásra irányítottak.⁶¹ November 13-án Szerov ismét jelentést tett Hruscsovnak, miszerint november 10-én és 11-én 83 főt, a hadművelet első napja óta 4056 főt tartóztattak le, közülük 767 főt Csap állomásra irányítottak, róluk nyomozati anyagot készítettek. Szerov szóvá tette Münnich javaslatát is, hogy vessenek véget a letartóztatásoknak a megyékben, mivel válaszul a munkások sztrájkolnak. Különösen nagy az elégedetlenség amiatt, hogy a letartóztatottakat állítólag Szibériába szállítják. De Szerov szerint nem kell engedményeket tenni, mivel a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a „reakcióknak tett legkisebb engedmény is újabb követeléseket és fenyegetéseket von maga után”.⁶²

Münnich maga is kéréssel fordult Szerovhoz: szervezze meg Budapesten hetven, különböző szervezetekhez tartozó személy letartóztatását, akik november 10-én 15 órakor akarnak tanácskozássra összeülni, hogy a kormánnyal szembeni követeléseiket megfogalmazzák. Természetesen Szerov intézkedett ebben az ügyben.⁶³ 1956. november 13-án Szerov és Andropov budapesti szovjet nagykövét jelenti Hruscsovnak, hogy Kádár és Münnich

felkereste őket, és közölték, hogy szovjet katonai hatóságok a fegyveres felkelésben részt vett magyar fiatalokat szállítottak a Szovjetunióba. Kijelentették, nem helyeslik az ilyen szovjet eljárást, mert szerintük ez készítette a magyar vasutasokat általános sztrájkra, és rontott az egész belpolitikai helyzeten.⁶⁴

59 A szerző interjúja Paládi Mária beregszászi, illetve Rohály Gyula ungvári lakossal.

60 A szerző interjúja Árpa István ungvári lakossal.

61 Szereda–Sztikalin (1993) 145. p.

62 Uo. 146. p.

63 Uo. 149. p.

Münnich azt kérte, hogy a szovjet csapatok parancsnoksága hivatalos sajtóközleményben jelentse be: Magyarországról senkit nem szállított a Szovjetunióba, és nem is fog.

Kádár és Münnich november 14-én már határozottan tiltakoztak a deportálások miatt, főleg a Bálint Pál vezette bizottság bejelentése után. Szerov és Andropov ezután elismerték, hogy november 14-én Csap állomásra irányítottak egy kisebb szerelvényt, olyan letartóztatottakkal, akik a vizsgálati anyagban a fegyveres lázadás tevékeny résztvevőiként és szervezőiként szerepeltek. A szerelvény áthaladt a határon. A foglyok két állomáson cédulákat dobáltak ki, amelyeken tudatták, hogy Szibériába viszik őket. Ezeket a cédulákat magyar vasutasok felszedték, és értesítették a kormányt.⁶⁵

Szerov és Andropov, a szovjet cseleszövészek irányítói, 1956. november 14-én K vonalon előre közölték az SZKP Központi Bizottságával, hogy Münnichnek azt fogják mondani, azért akartak letartóztatni és a szovjet–magyar határ közelében lévő épületben elhelyezni egy kis csoportot, mert Magyarországon nincs a foglyok elhelyezésére kellően felkészült börtön, ahol biztosítani lehetne az objektív vizsgálat lefolytatását. Ezek után Szerovék utasítást adtak, hogy a jövőben a letartóztatottakat zárt gépkocsikon szállítsák, megerősített konvojokkal.⁶⁶

November 4-én Tóth főhadnagy a záhonyi református templom tornyából figyelte a szovjet csapatok mozgását a Tisza kárpátaljai partján, és jelentette a forradalmároknak, hogy a szovjet katonák november 4-én 58 magyar foglyot vittek át Záhonyból Kárpátaljára. Egy régi, még a csehek által használt vámépületben helyezték el, de másnap vissza is vitték őket. Szűcs Sándort azonban csak negyven nap után szállították haza, Könczöl hadnagyot pedig továbbvitték Sztrij város börtönébe.⁶⁷ Pintér István nyíregyházi alezredes viszont – akit valamivel később hurcoltak át szovjet földre – meghalt az ungvári börtönben.⁶⁸

1956. november 15-e után, mivel a sztrájkolók már elemi erővel követelték Münnichtől a foglyok hazaszállítását, először a tatabányai bányásziskola 16-17 éves tanulóit, majd a nőket – a Nyugati pályaudvar takarítószemélyzetét – engedték haza, utána a férfiakat. Visszafelé a beregsurányi határátelőkön hozták őket Magyarországra, leponyvázott teherautón.⁶⁹

Meghatóan emlékeztek vissza az ötven évvel ezelőtti történetekre az ungvári börtön egykori lakói. Elmondták,

64 Uo. 150–151. p.

65 Uo. 152. old.

66 Uo. 153. p.

67 *Kelet-Magyarország*, 1991. június 15.

68 *Kelet-Magyarország*, 1990. március 3.

69 *Kelet-Magyarország*, 1991. október 22.

hogy az egyszerű orosz nép, a szovjet hadsereg közkatonái, sőt még a börtönőrök nagy része is együtt érzett a magyar néppel, és együttérzéssel viseltettek a foglyok iránt is.

A budapesti Vándor Béla a forradalom idején 16 éves volt. A forradalom kitörésének hírére a Sztálin-szoborhoz sietett, majd a Tompa utcai felkelők csoportjához került. November 9-én tartóztatták le. Miután az ÁVH más forradalmárokkal együtt egy teljes éjszakán át vallatta a Kilián laktanyában, vagonokba ültették őket, és a Szovjetunió irányába szállították. Ekkor még nem tudták, hogy az ungvári börtönbe kerülnek, csak a vagonok résein kinézve tájékozódtak. Mikor kiderült, hogy a Szovjetunióba viszik őket, megpróbálták nyomot hagyni. A legjobbnak látszó pénztárcába egy cédulát tettek, amire felírták a vagonban lévők nevét és címét, majd kidobták. Vándor Béla szülei így szereztek tudomást fiuk hollétéről. Az ungvári börtönben – mint elmondta – a börtönőrök nem tudták, mi zajlik Magyarországon. Sokan úgy tudták, hogy a Szovjetunió katonái Szezbbe mennek.⁷⁰

Bük János budapesti születésű magyar állampolgár visszaemlékezéséből tudjuk, hogy miután a felkelőket elfogták, gyakran katonai teherautóban vitték kihallgatásra. Aztán marhavagonokba terelték, és Ungvárra vitték őket. A foglyokat legtöbbször a városi börtönben helyezték el, ahol éjjelnappal folytak a kihallgatások. Innen néhányukat a lengyel határhoz, Sztrijbe szállították, ahol ugyanúgy folytatódott a kihallgatássorozat. Sztrijben egy ideig azokkal a szovjet katonákkal együtt voltak elszállásolva, akik átálltak a forradalom oldalára.⁷¹

Az Ungvári Katonai Hadbíróóság pincéjében volt a KGB börtöne, ahol szintén sok magyar forradalmárt tartottak fogva hosszú hetekig.⁷² A börtön a csehszlovák érában épült, új volt és modern.⁷³

1956. november 19-én Szerov ismét jelentést tesz Hruscsovnak: a forradalom alatt az állambiztonsági szervek 1278 főt vettek őrizetbe, közülük 102 személyt letartóztattak. Elkoboztak 293 géppuskát, 33 445 lőfegyvert (puskákat, karabélyokat, géppisztolyokat és pisztolyokat), valamint 57 500

gránátot. A hadművelet ideje alatt 4700 főt vettek őrizetbe, közülük 1400 főt letartóztattak. 860 embert szállítottak Ungvárra és Sztrijbe, ahol fogva tartják őket. Az őrizetbe vettek és letartóztatottak útnak indítása során – tette hozzá Szerov – az első napokban előfordultak olyan esetek,

70 A szerző interjúja dr. Vándor Bélával.

71 A szerző interjúja Bük Jánossal; Csete (1999) 32–35. p.

72 A szerző interjúja Lizák Katalinnal, aki 1956-ban titkárnő volt a KGB épületében.

73 Milován (2004) 188–190. p.

amikor a katonai egységek parancsnokai a Különleges Ügyosztálytól és az állambiztonsági szervek képviselőitől függetlenül, önállóan intézkedve küldtek őrizetbe vettek Csap állomásra, a belügyminisztérium táborai pedig velük nem egyeztetve, a nyomozati anyagok nélkül vették át őket. Így az ungvári gyűjtőtábor parancsnoka vette át azt a 68 ipari tanulót, akiket az egyik Budapesten állomásozó hadosztály parancsnoka indított útnak. I. Sz. Konyev utasítására a serdülők csoportját visszavitték Budapestre, és szabadon engedték őket.⁷⁴

Holodkov belügyminiszter-helyettes november 7–13. között Ungváron tartózkodott,⁷⁵ és felhívta a figyelmet arra, hogy ott számos olyan fogva tartott van, akit megalapozatlanul tartóztattak le. Példaként említette Földvári Rudolfot, a Magyar Dolgozók Pártja Közponzi Bizottságának tagját, parlamenti képviselőt, a miskolci megyei pártbizottság első titkárát.⁷⁶

Szerovék megszervezték az ungvári és sztriji börtönben őrzött letartóztatottak újbóli ellenőrzését és ügyirataik összeállítását. E célból a KGB nyomozati csoportfőnökségéről két csoport tapasztalt nyomozót küldtek a helyszínre.⁷⁷

Holodkov belügyminiszter-helyettes Ungváron főleg a magyar „ellenforradalmi felkelés” letartóztatott és a szovjet hadsereg egységei által oda szállított résztvevőinek fogadásával és elhelyezésével foglalkozott. Majd jelentette Dudorovnak, hogy a belügyminisztérium munkatársainak egy csoportjával és Berezin ezredessel, a szovjet honvédelmi minisztérium képviselőjével november 6-án Munkácsra érkezett, ahol felvette a kapcsolatot Komarov vezérezredessel, a szovjet csapatok parancsnokságának képviselőjével. Megállapodtak a magyarországi ellenforradalmi megmozdulásban részt vevő, a szovjet hadsereg egységei által letartóztatott személyek fogadási rendjéről és helyéről.

Úgy döntöttek, hogy a szovjet hadsereg egységei valamennyi letartóztatottat az ungvári börtönbe szállítják. „November 7-én K vonalon beszélgetést folytatott Szerovval, aki tájékoztatta, hogy a letartóztatottak száma négy-ötezer fő. Ezt követően az Ukrán SZSZK belügyminisztériumának képviselőivel közösen úgy döntöttek, hogy a foglyokat az ungvári börtönön kívül Sztrij, Drogobics, Csemovci és Sztanyiszlav város börtöneiben kell elhelyezni. A foglyok november 8-án érkeztek az ungvári börtönbe. Ezen a napon Debrecenből és Miskolcra 22 főt szállítottak ide.”⁷⁸ 1956. novem-

74 Szereda–Sztikalín (1993) 161. p.

75 Uo. 149. p.

76 Uo. 161–162. p.

77 Uo. 162. p.

78 Uo. 155. p.

ber 15-én az ungvári börtönben 846 fogoly volt – közöttük 23 nő –, akik közül 463 főt további fogva tartás céljából Sztrij város és a drogobicsi terület börtöneibe szállítottak. A további fogolyszállítmányokat a sztanyiszlavi, csemovci és drogobicsi városi börtönökben helyezték el. „A foglyok többsége Budapest környékéről (548 fő), Veszpremből [sic!] (90 fő), Kaposváról [sic!] (45 fő), Szambatelről [sic!] (55 fő) és Miskolcra (20 fő) lett letartóztatva.”⁷⁹ A beérkezett foglyok között jelentős számban voltak MDP-tagok, a magyar hadsereg katonái és egyetemi hallgatók, valamint 68 kiskorú (1939–42 között születettek), közöttük kilenc kislány. A foglyok jelentős részére vonatkozóan nem voltak megfelelően kitöltött dokumentumaik. A rendelkezésre álló anyagok alapvetően a helyi magyar hatóságok, a szovjet hadsereg elhárító szervei, a katonák jelentései, illetve a letartóztatottak bemondása alapján készített listák voltak. A foglyok többségénél hiányoztak a letartóztatáshoz szükséges dokumentumok, sőt némelyikük még a listákon sem szerepelt.⁸⁰

Holodkov maga vallotta be a következőket: „[...] figyelembe véve, hogy a letartóztatottak között 14–17 éves kamaszok, közöttük lányok is vannak, feltételezhető, hogy a letartóztatások egy része nem volt megalapozott.”⁸¹

A deportálások ügyéről az iratokban nincs további dokumentum, és mindeddig más forrásból sem állnak rendelkezésre számszerű adatok. Valószínűnek látszik, hogy a Kárpátaljára (a munkácsi és az ungvári börtönbe) irányított néhány fogolyszállítmány után a moszkvai vezetés ezt az akciót a nemzetközi közvéleményre való tekintettel – s talán Kádárék fellépésének hatására – leállította. A deportálás ellen tiltakozott a Magyar Írók Szövetsége és a Nagy-budapesti Központi Munkástanács is.

Sebes István külügyminiszter-helyettesnek címzett feljegyzésében Maráz László 1957. január 17-én a következőket írja: „[...] a Szovjetunió ellen Magyarországon elkövetett bűnökért kiszabott büntetésüket a Szovjetunióban töltik [...]. 1956-ban a Szovjetunió több száz magyar állampolgárt átadott az illetékes magyar szerveknek. Az átadás után közölték, hogy az átadottak egy részét téves bírói ítélet alapján ítélték el (általában 10–15 évre), mások vádiratában a vádak nem kellően megalapozottak, ismét másoknál pedig az ítéletet túl szigorúnak találta a szovjet felülvizsgáló bizottság. Az átadottak egy részénél a bizottság az ítéletet megerősítette, ezek büntetésük hátralévő részét Magyarországon töltik le. Szükség lenne azonban arra, hogy a szovjet szervek minden esetben rendelkezésünkre bocsássák

79 Szereda–Sztikalín (1993) 155. p.

80 Uo.

81 Uo. 157. p.

az átadott személyekkel kapcsolatos bírósági anyagokat, a bűnügyi nyilván-
tartási anyagokat és az ítéletekről szóló okmányokat.”⁸²

Az okmányok megdöntik azt a korábbi feltevést, hogy a KGB és a szovjet katonai hatóságok az összefogdosott fiatalokat csak az ungvári börtönbe szállították. A szovjet belügyminisztérium jelentése alátámasztja, hogy a letartóztatottak nagyobb részét a Kárpátokon túli, sztriji, drogobicsi börtönökbe vitték, ezt a túlélők vallomásai is megerősítik. Biztos, hogy az első intézkedések között szerepelt az az utasítás is, hogy a budapesti és a vidéki felkelőket Szibériába kell internálni. Miután kiszivárogtak a hírek, a nemzetközi tiltakozás arra kényszerítette a szovjet állambiztonsági hatóság vezetőit, hogy lemondjanak a tervükről, a fiatalok így menekültek meg a szibériai légerektől.

Szibériából hazatért politikai foglyok mesélték, hogy Kazahsztán lége-
reiben együtt raboskodtak 1956-os felkelőkkel. Leskó László közlése sze-
rint – akinek elnökségével 1991. január 29-én megalakult a Kazahsztáni
Magyarok Kulturális Szövetsége – az egyesület alapító tagjai között több
olyan magyar akad, akit szovjetellenes tevékenység vádjával hurcoltak Ka-
zahsztánba.

Az is kiderült, hogy az 1956-os forradalom után Ungvár, Beregszász kör-
nyékéről, valamint a baltikumi városokból, ezenkívül Leningrádból és
Moszkvából is begyűjtöttek olyan nem magyar fiatalokat, akik szolidaritást
vállaltak a Budapesten a kommunista diktatúra ellen harcoló felkelőkkel.
Közülük többen a Mordvin ASZSZK-ba, Kazahsztánba kerültek. A koráb-
bi évek gyakorlatának megfelelően hat évig terjedő szabadságvesztésre ítélték
őket mint ellenforradalmárokat, ezt a minősítést azonban könnyen
megkapták a legártatlanabb kárpátaljai baráti közösségek tagjai is.

2006. október 20-án a Magyar Köztársaság Ungvári Főkonzulátusának
szervezésében az ungvári börtön falán – ahol a kárpátaljai forradalmárok,
a magyar forradalommal szimpatizálók mellett magyar állampolgárokat tar-
tottak fogva a forradalom és szabadságharc leverését követően – emlék-
táblát avattak az ötvenhatos áldozatok tiszteletére.

2007. július 10-én Viktor Juscsenko, Ukrajna elnöke átadta Sólyom
Lászlónak, a Magyar Köztársaság elnökének az 1956-os forradalom és sza-
badsággharc leverése során letartóztatott és az Ukrán SZSZK börtöneibe
hurcolt magyar állampolgárok listáját,
amely közel háromezer nevet tartal-
maz.⁸³

82 MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Szovjet-
unió-26/a-00913/8-1957. 694–695. p.

83 *Kárpáti Igaz Szó*, 2007. július 14.

HIVATKOZÁSOK

Berecz (1986)

BERECZ JÁNOS (szerk.): *Visszaemlékezések, 1956*. Budapest, 1986, Zrínyi Katonai Kiadó.

Cseh (2003)

CSEH GÉZA: *A Damjanich Rádió hullámhosszán*. Szolnok, 2003, Szoltisz Kft.

Cseh (2006)

CSEH GÉZA: *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból*. Szolnok, 2006, Szoltisz Kft.

Csete (1999)

CSETE ÖRS: *1956 Budapest. Arcok és sorsok*. Budapest, 1999, Magyar Napló Kiadó.

Dupka (1993)

DUPKA GYÖRGY: *Koncepciós perek magyar elitétljei*. Ungvár–Budapest, 1993, Intermix Kiadó.

Dupka–Horváth (1993)

DUPKA GYÖRGY–HORVÁTH SÁNDOR: *'56 Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, 1993, Intermix Kiadó.

Fazekas (1994)

FAZEKAS ÁRPÁD: *1956 Szabolcs-Szatmárban a valóságban*. Nyíregyháza, 1994, Történelmi Igazságtétel Bizottság.

Fekete (2001)

FEKETE ISTVÁN: A forradalom és a Forgószél hadművelet. *Jászkunság*, 2001. 3–4.

Gál (1993)

GÁL ÉVA et al. (szerk.): *A „Jelcin-dosszié” Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Budapest, 1993, Századvég Kiadó–1956-os Intézet.

Hegedüs (1988)

HEGEDÜS ANDRÁS: *A történelem és hatalom igézetében*. Budapest, 1988, Kossuth Könyvkiadó.

Hegedüs (1989)

HEGEDÜS ANDRÁS: *Élet egy eszme árnyékában*. Budapest, 1989, Bethlen Gábor Könyvkiadó.

Huszár (2003)

HUSZÁR TIBOR: *Kádár János politikai életrajza, 1912–1956. 1. kötet*. Budapest, 2003, Kossuth Kiadó.

Marosán (1989)

MAROSÁN GYÖRGY: *A tanúk még élnek*. Szerk. Faragó Jenő. Budapest, 1989, Hírlapkiadó.

Milován (2004)

MILOVÁN SÁNDOR: *Kárpátaljai mozaik*. Ungvár, 2004, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Rákosi (1997)

RÁKOSI MÁTYÁS: *Visszaemlékezések 1940–1956. 1–2. kötet*. Szerk. Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente. Budapest, 1997, Napvilág Kiadó.

Szereda–Rainer (1996)

VJACESZLAV SZEREDA–RAINER M. JÁNOS: *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest, 1996, 1956-os Intézet.

Szereda–Sztikalin (1993)

VJACESZLAV SZEREDA–ALEKSZANDR SZTIKALIN: *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Budapest, 1993, Móra.

Tiszai (2001)

TISZAI LAJOS: *Szolnokország*. Szolnok, 2001, Szélrózsa Kiadó.

DÁVID GYULA

AZ ELHÚZÓDÓ RETORZIÓ TÍPUSAI ÉS NAGYSÁGRENDJE ROMÁNIÁBAN AZ 1956-OS FORRADALOM LEVERÉSE UTÁN

Az 1956 októbere utáni romániai eseményekről, a forradalom leverését követő – és nálunk egészen 1965-ig tartó – megtorlások eseménysorozatáról számot adva elkerülhetetlen, hogy röviden vissza ne lépjek az időben az 1956-os év elejére, sőt még korábbra. Az eseményeket ugyanis akkor lehet igazán megérteni, ha ismerjük az előzményeket, azt a történelmi-politikai helyzetet, amelyben Románia népe és a hatalom (azaz a párt és szolgálatában a román állambiztonsági szerv: a Securitate) cselekedett.

Igazság szerint nem is „megtorlásról” kellene beszélnünk, sokkal inkább arról, hogy az állam- és párthatalom a magyar forradalom leverését követő hatalmi visszarendeződés keretében adott eszközöket felhasználva teljes erővel hozzátartott egy új kisebbségpolitika – a kisebbségi etnikumok beolvasztása, későbbi terminussal élve: a „homogenizálás” – megvalósításához. Kiváló ürügyet szolgáltatott erre a romániai magyarság szinte egyetemleges szolidarizálása a magyar forradalommal. Nem véletlen, hogy ennek az évtizednek a kulcseseményeinél mindenütt jelen van a magát a „Kárpátok Géniusának” tituláltató Nicolae Ceaușescu.

1956 ŐSZÉNEK ELŐTÖRTÉNETE

Romániában a Sztálin halálát követő éveket a sztálinista párthatalom meghosszabbodó uralma, biztonságának megszilárdulása jellemezte. Ezek azok az évek, amikor a Gheorghiu-Dej körül felsorakozott pártvezetés leszámol belső ellenzékével: előbb az 1948 óta letartóztatásban lévő Lucretiu Patrascanuval, akit 1954-ben bíróság elé állítanak és halálra ítélik, majd az 1952-ben félreállított Vasile Lucával és Ana Paukerrel. Utóbbiakkal történik ugyan egy egyezkedési kísérlet 1955-ben, de utána mindketten maradnak a börtönben (amely Pauker esetében életfogytiglani kényszerlakhellyé szelídül). Ugyanakkor a párt torkára forrasztja a szót (vagy ahogy az ügy első

számú szereplője, Alexandru Jar mondta: „szájába nyomja az öklét”) a mindaddig párthű, de akkor, a XX. kongresszus szellemétől megérintetten „másként gondolkodó” értelmiségnek is. A Jar-ügy¹ 1956 kora nyarán mindenki számára figyelmeztetés volt: a párt még illegalitásbeli harcostársaitól sem tűri el a felelősség kérdését firtató bírálatot, a Hruscsov-féle tézisek általa körülírtnál átfogóbb végiggondolását

Hogy meddig ment el az „önbírálatban” a Gheorghiu-Dej-féle pártvezetés, arra nézzünk csak egy példát: 1954–55-ben játsszák le a „Duna-csatorna-pert” (az ott embertelen körülmények között bekövetkezett halálozások „felelőseinek” kivizsgálásával és bíróság elé állításával), valamint a „pitești-átnevelés” (reedukáció) néven hírhedtté vált ügyben érintettek perét, s zárják le a fővádlottak halálos ítéletével és kivégzésével.² A bíróság elé állítottak között a látszat kedvéért egy-két börtönőr, szekus tiszt is akad. De sehol sincsenek azok, akik – a Securitate legfelső vezetéséből – az egész módszert kidolgozták, az elítéltek között kezdeményezték és felügyelték.

Az 1956-os év gondolkodó romániai értelmisége nyilván a XX. szovjet pártkongresszus téziseinek „felszabadító légkörében” élt, és hitte: azok mentén, reformokkal, a „hibák” kijavításával emberibb világot lehet teremteni Európának azon a felén, amelyet a győztesek jaltai megegyezése „szovjet befolyási övezet” néven szentesített. Ami pedig a romániai magyar értelmiséget, elsősorban annak a szocializmus eszméje és gyakorlata mögé 1945-ben felsorakozott rétegét illeti, ők lehetőséget láttak arra, hogy az egyre nyíltabb kisebbségellenes irányvonallal szembeszállva érvényt szerezzenek a „népek közötti testvériség”, a „teljes nemzeti egyenjogúság” fennen hirdett eszméjének. Ez a magyarázata annak, hogy 1956 nyarán a magyarsággal szemben a román kommunista párt defenzívába kényszerült: leültek meghallgatni a sérelmeket, s „intézkedéseket hoztak” azok orvoslására.

1 Alexandru Jar író 1956 tavaszán a *Gazeta Literară*-ban sürgette a romániai desztalinizáció felgyorsítását a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának szellemében. A Román Munkáspárt dogmatikus vezetése megtette az ellenlépéseket, Jart kizárták a pártból, és háttérbe szorították a közéletben.

2 Felszínre kerülnek ez utóbbi pernek a során azok a borzalmak, amelyeket Turcanu és társai, elsősorban a pitești-i és a szamosújvári börtönben, rabtársaik „átnevelése” címén elkövettek, a minden képzeletet felülmúló kínzások, amelyekbe számosan belehaltak, vagy amelyek elől sokan öngyilkosságba menekültek. Az „átnevelés” hiteles történetét azonban – teljes részletességgel és adatoltan – sírba vitték magukkal a kivégzettek, s csak egy-két túlélő visszaemlékezéseiből ismerhetjük meg, mi is volt az valójában.

Tagadhatatlan, hogy az „olvadás” reménységét a romániai társadalom széles körei élték át ebben az esztendőben: visszafogottabb lett a kollektívizálás, hazatérhettek az al-dunai síkságra kitelepítettek, a „D. O-sok”,³ megritkultak a letartóztatások, leállították a Duna-csatorna építését, amely – értelmetlenül – sok ezer elítélt vagy adminisztratív úton kényszermunkára hurcolt ember életébe került, 1955-ben tíz évig terjedő általános amnesztiával a politikai foglyok egy része is kiszabadult, bizonyos útlevelelrendeletek nyomán szabadabbá vált a mozgás. A sajtóban, az irodalomban már nem volt kötelező norma a szocialista realizmus, sőt nyilvános viták dúlhattak a valóság „lakkozásának”, az irodalom kívülről jövő (párt)irányításának fellettel káros voltáról. És ami még fontosabb volt: az „olvadás” szellemében olyan novellák, regények, versek kezdtek megjelenni, amelyekben az élet elfoglalta a maga helyét, és kezdte kiszorítani az ideológiát.

Ez a folyamat az 1956-os magyar forradalom előtörténetéből is jól ismert, s jeleire érdemes odafigyelnünk, még akkor is, ha az események belső töltetüket tekintve elmaradnak a hasonló magyarországi eseményektől: a Petőfi Körben, az *Irodalmi Ujság* hasábjain vagy az Írószövetségben folyó vitáktól, a Nagy Imre köré felsorakozott csoport politikai kiállításától.

Így érkezik el a romániai társadalom 1956 októberéhez: alig másfél hónappal azelőtt emelte fel fejét Kolozsváron, nyilvános szentmise keretében az 1949-ben az ortodoxiába erőszakkal bekebelezett román görög katolikus egyház; az egyetemeken egy – különben felülről kezdeményezett – diákszövetség megalakításának előkészítése címén az egyetemi életet is meghaladó reformprogramok formálódnak, a korábban „párthű” magyar értelmiség körein kívül pedig olyan elképzelések öltenek alakot, amelyek a román–magyar viszony és az „erdélyi kérdés” gyökeresebb megoldásának módjait keresik.

Mindezek a törekvések kerülnek szembe 1956 októbere után az ismét „bekeményítő” hatalommal.

A MAGYAR FORRADALOM FOGADTATÁSA

A román párt- és államhatalom az első pillanattól kezdve „ellenforradalomnak” nevezte és akként is kezelte azt, ami Magyarországon október 23-tól történt. Az épp Jugoszláviában tartózkodó – Titóhoz Canossát járni küldött – Gheorghiu-Dej helyett Gheorghiu Apostol elnökletével már október 24-én határozatot hozott a párt Központi Bizottsága a határok azonnali lezárásáról

és megerősítéséről, a levélcenzúra megszigorításáról, a rádióadások és a saját szigorú pártfelügyeletéről, az egyetemi központok fokozott megfigyeléséről, s többek között Márton Áron – a csak egy évvel korábban szabadlábba helyezett gyulafehérvári püspök – szabad mozgásának korlátozásáról.

A határokon kívüli rádiók adásait azonban legfeljebb zavarni lehetett, „betiltani” nem. S azokon át – a magyarlakta vidékeken a Szabad Kossuth Rádió, de mellette román és idegen nyelvű adásaival a BBC, a Szabad Európa vagy az Amerika Hangja révén – a lakosság széles körei szereztek tudomást arról, ami Magyarországon valójában történik. S ennek megfelelően széles körű volt a reakció is. A tartományokból belügyi és pártvonalon befutó jelentések tele vannak a spontán megnyilvánulások konkrét eseteivel: a pártaktivistákkal, szekusokkal, a hatalom helyi képviselőivel szemben felszabadulnak a spontán indulatok, széles körben folyik az „ellenséges” rádiókból származó hírek kommentálása, s különösen a fiatalság körében igen sok helyütt a magyar forradalommal való szolidaritás kinyilvánítására kerül sor. Kommunistaellenes jelszavak, felhívások jelennek meg a falakon, kerítésekben, röpcédulákon, Kolozsváron és Bukarestben a diákság rokonszenvtüntetésre készül, november 1-jén, halottak napján pedig nemcsak Kolozsváron, a Házsongárdi temetőben (ahová a Bolyai Tudományegyetem hallgatói mellett a protestáns teológusok közül is sokan kivonulnak), hanem az ország más pontjain is gyertyagyújtással, fekete szalag viselésével emlékeznek a forradalomban elesettekre, az áldozatokra.

Vannak szervezett akciók is: egy – Kelemen Imre vezette – szovétai csoport tagjai, néhány baróti és nagyváradi kisdiák Magyarországra készülnek, „segíteni a forradalmat”; egy szilágysomlyói gépkocsivezető teljes rakomány élelmiszerral indul neki a határnak; Veress Sándor Titkos Forradalmi Szervezetének gyulakutai csoportja magyarul és románul megfogalmazott levelek sokaságát küldi szét az országban, ellensúlyozandó az „ellenforradalmazó” hivatalos propagandát.

A magyar forradalom napjaihoz kapcsolódik néhány nagyobb horderejű akció is: Teodor Margineanu, a borgóprundi tankos alakulat hadnagya társával eltervezi, hogy riadókézsültség ürügyével kiszabadítják a szamosújvári börtön rabjait; egy nagybányai híradóscsoport (a „kormányzónak” nevezett Popescu csoportja) a szovjet hadsereg telefonvonalainak megrongálására készül; Szoboszlai Aladár pécskai római katolikus pap október 28-ra államszínnyirobbantását készül időzíteni; s tudunk egy Botos József vezette avasújvárosi csoportról is, amelynek elsőrendű vádlottját – pontosan még ezután kiderítendő vádak alapján – első fokon halálra ítélte a katonai bíróság.

Voltak, akik épp a forradalom napjaiban Magyarországon tartózkodtak, és közülük többen ténylegesen is részt vettek a forradalomban, egyelőre csak néhányuk: Molnár Mihály repülőtiszt, a Sátoraljaújhelyen harcoló Nagy Lakatos János, a budapesti harcokban részt vett Salamon László neve ismert. De voltak hitelt érdemlő szemtanúk is: Kusztoz Endre grafikusművész naplójába rajzolt, a szászrégeni Genoî Ioan fényképsorozat, Varga László abrudbányai református lelkész naplójegyzeteket készített az általa látottakról. A hazatérő Kós Károly családi-baráti körben tartott szóbeli élménybeszámolójáról a Securitate iratai közül előkerült besúgói jelentésből tudunk.

Az egyetemi ifjúság megmozdulásai számára hivatalos keretet 1956 őszén a leendő diákszövetség szervezésének „pártfeladata” kínált. 1956 október 24-én a kolozsvári Képzőművészeti Főiskolán tartott diákszövetségi gyűlésen azonban már az egyetemi élet reformjára vonatkozó radikálisabb követelések is elhangzottak (a gyűlést levezető két hatodéves diákot, Balázs Imrét és Tirnován Videt már másnap letartóztatták); október 30-án a temesvári műszaki főiskolán került sor nagyszabású közgyűlésre, ahol még radikálisabb követelések (a szovjet csapatok kivonása, az alkotmányban előírt sajtószabadság szavatolása, a személyi kultusz felszámolása, az iparban a normarendszer, a mezőgazdaságban a kollektivizálás erőltetésének megszüntetése, a kötelező terménybeszolgáltatás eltörlése stb.) szerepeltek. A nagygyűlés után a szervezőket – Mutiu Caiust, Teodor Stancát és Aurel Baghiut – és a felszólalók egy részét azonnal letartóztatták, a kiszabadításukra indított tömegakció során pedig összeütközésekre is sor került a karhatalmi egységekkel, közel háromezer diákot hurcoltak be a kisbecskereki (akkor már üres) szovjet katonai laktanyába, s végül 31 diákot állítottak bíróság elé. Bukarestben Alexandru Ivasiuc filozófia szakos hallgató és társai november 4-re terveztek utcai demonstrációt, amelyet a Securitate akadályozott meg. Kisebb megmozdulásokra került sor emellett Iași-ban, Craiován is – ezek résztvevői között olyanok is vannak, akiket majd csak 1958-ban tartóztatnak le és állítanak bíróság elé.

Diákszövetség-ügyben a legutolsó letartóztatásokra 1956. november 17-én kerül sor: azon a napon a Bolyai Tudományegyetem bölcsészkar diákszövetségének vezetőjét, Várhegyi Istvánt, és három tagját, Nagy Benedeket, Koczka Györgyöt és Kelemen Kálmánt tartóztatták le. Ők ugyanis az egyetem vezetőségének tiltakozása ellenére a diákszövetség közgyűlése elé akarták vinni a maguk korábban kidolgozott – s többek között egyetemi autonómiát, a marxizmus és az orosz nyelv fakultatívvá tételét is magában foglaló – programtervezetét.

A MEGTORLÁS KEZDETEI...

A magyar forradalom napjaiban, de egy ideig még utána is viszonylag alacsony volt a letartóztatások száma. Pártutasítás is volt erre: nem kell fölöslegesen provokálni a lakosságot. De bizonyára az is szerepet játszott, hogy a Securitatét elbizonytalanították a „szocialista törvényességről” az év első felében elhangzott pártszólamok, s az „átnevelési per” ítéletei. Majd csak 1957-ben nyeri vissza biztonságát – amikor a Nyugat passzivitása egyértelművé válik, s a magyar forradalom leverése után a Kádár-kormánynak, szovjet segítséggel, sikerül helyzetét megszilárdítania –, s kezdődik meg az elmúlt hónapokban „kompromittáltak” nagyobb méretű letartóztatása, az ügynökhálózat révén ismertté vált személyek, csoportok felgöngyölítése.

Bár a párt központi vezetése elsősorban a magyarság körében kereste az „ellenforradalmi elemeket”, s 1957 elején a legfelső pártvezetés már-már a kollektív bűnösség bélyegét sütötte ránk, nemcsak ezen a vonalon indultak meg az egyre nagyobb méretű letartóztatások. A hatalom megfelelőnek látta az alkalmat arra, hogy mindazokkal leszámoljon, akiktől hatalmát féltette: az egykori (és 1947 óta már hivatalosan nem létező) történelmi pártokhoz kötődőkkel; a hegyekben rejtőző, várható letartóztatásuk elől szökésben lévő „fugárokkal” és támogatóikkal; a jogait követelő görög katolikus egyház papjaival és híveivel; a kollektivizálással szembeszálló parasztokkal, a „szektákkal”. Az eddig ismert adatok szerint csak 1957. január 1-je és 1959 májusa között közel tízezer embert ítéltek el politikaiként (a letartóztatottak száma ennek kb. kétszerese).

Ami a romániai magyarság részarányát illeti, pontos adatokkal nem rendelkezünk,⁴ de a becslések alapján elfogadhatónak tartjuk azt a megállapítást, amely szerint ez az arány 1957-ben 10 százalék volt, majd 1958-ban 15 százalékra emelkedett. Talán beszédesebb lesz az 1957-es „magyar perek” rövid felsorolása: 1957. február 19-én kezdődik el Sass Kálmán érmi-

4 Két évvel ezelőtt indult el az az adatgyűjtés, amelynek eredménye – az 1956–65 között Romániában politikai üldözöttestét szenvedett magyarok életrajzi adattára a közelmúltban látott napvilágot (*1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára, 1956–1965.* Szerkesztette Dávid Gyula. Kolozsvár, 2006. Erdélyi Múzeum Egyesület–Polis.). Az a 1400 személy, akiknek adatai itt hozzáférhetőek, szükségszerűen csak egy része azoknak, akiket abban az időben meghurcoltak. A begyűlt adatokban is sok a bizonytalanság. Bízunk azonban benne, hogy a romániai belügyi levéltárak tényleges hozzáférhetővé tétele révén – és a feltárt tényanyag ismeretében – lehetőség lesz a történések részletes megismerésére.

hályfalvi lelkész és társai letartóztatása. A hazaárulással és fegyveres összekövés előkészítésével vádoltak perében 32 ítélet születik, ebből három halálos. 1957. február 27-én tárgyalják az első Bolyai-csoport (Várhegyi Istvánék) perét. Ugyancsak februárban kezdődik meg Nagybánya–Szatmár térségében a 21 fős „telefonista” (híradós) csoport letartóztatása. Március 12–13-án tartóztatják le a Házsongárdi temetői tüntetés megszervezésével vádolt Dávid Gyulát, az abban aktív részt vállalt Bartis Ferencet és a Várhegyi-csoporttal összekapcsolt Páskándi Géza költőt, akiket a második Bolyai-perben állítanak bíróság elé. Március 15-én tartóztatják le a Marosvásárhelyen röpcédulázással vádolt Molnár Andrást és két társát. Március 20-án tartóztatják le a Márton Árontól hazatérő Dobai Istvánt, a Bolyai Tudományegyetem nemzetközi jogi tanszékének volt tanársegédét, majd szeptemberben az „erdélyi kérdés” megoldására kidolgozott tervezet alapján nyolc társával együtt hazaárulás vádjával állítják bíróság elé. (Ebben a perben két életfogytiglani ítélet születik.) 1957. március 29-én tárgyalja a kolozsvári katonai bíróság a szilágysomlyói Mike András és négy társa perét. 1957. május 18-án tartóztatják le, a hadseregben elkövetett lázítással vádolva, a kolozsvári hadosztályparancsnokság két tisztjét, Papp Gézát és Szántó Jánost. 1957. június 20-án történnek az első letartóztatások a Veress Sándor-féle gyulakutai Titkos Forradalmi Szervezet kapcsán. 1957. július 7-én tartóztatják le Fodor Pál mérnököt, egy második „erdélyi rendezési terv” készítőjét. S 1957. szeptember 10-én, Szoboszlai Aladárt letartóztatásával indul el – az általa elképzelt Keresztény Munkás Párt és egy magyar-román-osztrák Duna-konföderáció kapcsán – a letartóztatások lavínája. Végül 1957 novemberében már folynak a letartóztatások az első fokon halálra ítélt avasfelsőfalusi Botos József és huszonegy társa ügyében.

...ÉS A FOLYTATÁS

A Szoboszlai-per tárgyalására 1958. április 20-án kerül sor, de ez már az év magyar monstre pereinek nyitánya. Az ügyben a becslések szerint több mint kétszáz letartóztatás történik, Arad vidékétől Csíkiig és Felső-Háromszékig kiterjedő, sőt Bukarestbe, Brassóba is elágazó szálakkal, s a Temesváron megrendezett kirakatperben 57 személyt ítélnek el, közülük tízet halálra, akiken szeptember 2-án végre is hajtják az ítéletet. 1958. március 15-én kezdődnek meg a letartóztatások a sepsiszentgyörgyi diákok csoportja, a Székely Ifjak Társasága, majd a szintén sepsiszentgyörgyi Kossuth Kör tagjai ügyében. A két csoportban 14 személy kerül bíróság elé. Április 29-én tar-

tóztatják le Soós Ferenc kolozsvári református teológust, majd a következőkben hét társát. Ellenük a vád: fegyveres terrorista szervezetbe tömörülés (az egyetlen „fegyver” egy Soóséknál diótörőként használt világháborús kukoricagránát). Perükben két (később életfogytiglanra változtatott) halálos és négy életfogytiglani ítélet születik. 1958. augusztus elején folyik a kolozsvári Bányai Miklós tanár és négy társa letartóztatása. Őt mint elsőrendű vádlottat életfogytiglani fegyházra ítélik. Augusztus 17-én kezdődik meg a brassói központú, de az egész Erdővidékre és a Homoród mentére kiterjedő EMISZ (Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége) felgöngyölítése. A majdani perben három csoportban 77 személyt ítél el a kolozsvári katonai bíróság. Végül ugyancsak 1958-as a temesvári kisdiákok szervezte Bíbor Banda pere; a kilencfős csoportot 1958. október 29-én ítéli el a temesvári katonai bíróság.

A magyar forradalom leverését követő romániai letartóztatási hullám azonban kiterjed olyan csoportokra is, amelyeknek közvetlenül semmi kapcsolatuk nincs a forradalommal, sőt a politikum más szféráival is csak áttételesen, de mint „hivatalosan nem engedélyezett” tömörüléseket a rendszer a maga részéről veszélyesnek ítéli őket. Ilyen a Bethania-mozgalom, amely a református egyházon belül törekedett a hitélet belső megújítására. Ezt a már több mint fél évszázados irányzatot a hivatalos egyházi vezetés is el-lenszenvvel kezelte, s nem kis része volt abban, hogy 1958 nyarán, három (székelyföldi, szilágysági és nagyváradi) csoportban, a Securitate letartóztatta és a bíróság elítélte húsz legaktívabbnak tekintett képviselőjét, élükön Visky Ferenc magyarkecei lelkésszel. 1958 nyarán fogják el a magyar politikai rendőrség által 1946 óta keresett Mikulich Tibort, majd bujtatóit-támogatóit (összesen tíz személyt). Őt átadják a magyar hatóságoknak, amelyek 1960-ban halálra ítélik, a többieket Romániában állítják bíróság elé. 1958-ban tartóztatják le a „terrorista akcióval” vádolt Szígyártó Domokost a felső-háromszéki Ozsdoláról, akit az ötvenes évek eleji ottani kommunistaellenes merényletekben való bűnrészességgel is vádolnak, a reá kimondott halálos ítéletet Szamosújváron hajtják végre 1959. április 20-án. 1958 novemberében „hozzák be” az erdőfüle „öreg kulákokat” (ez a börtönbeli ragadványnevük volt), bűnük csupán annyi, hogy – háború előtti hagyományokat követve – az otthoni nyomorúságos helyzet elől ki akartak vándorolni Amerikába.

Az 1958-as évvel azonban nem zárultak le az „ötvenhatos” perek, hiszen a román párt- és államhatalom még csak ezután fog hozzá hosszú távú műve: a kisebbségi magyarság teljes jogfosztása és elnemzetietlenítése kiteljesítéséhez. 1959 a romániai magyarság köztörténetében a Bolyai Tudományegye-

tem felszámolásának („egyesítésének”) éve. S ehhez a korábbi perek mint a közösséget megfélemlítő lépések már bizonyára hozzátartoztak. Szükség volt azonban a közvetlen ellenállás megtörésére is. Már 1958 augusztusában letartóztatják a Bolyai Tudományegyetem két tanársegédét, a különben már 1957 tavasza óta ügynökökkel körülvett Varró Jánost és Lakó Elemért, akiket három hallgatóval együtt állítanak bíróság elé, s akiknek perében február 16-án hirdetik ki az ítéletet. (Egy héttel később, február 23-án tartják az egyetem személyzete számára azt a gyűlést, ahol bejelentik a két egyetem egyesítését.) 1959. március 15-én kezdődik meg a kolozsvári protestáns teológusok első csoportjának letartóztatása (tárgyalásuk napja 1959. május 25.), s április 24-én tartóztatják le (ünnepi prédikációk engedély nélküli sokszorosítása miatt) a teológia három tanárát és az ügyben érintett két másik személyt (alig egy héttel azután, hogy április 18-án a Bolyai felszámolása ellen Szabédi László öngyilkosságával tiltakozik). Közben Fejér Miklós és Nagy Jenő kolozsvári tanárok, több magyar nyelv- és irodalomtankönyv szerzői április 1-jei letartóztatásával kezdetét veszi az a „tankönyvper”, amelyben őket – hét hónapi vizsgálati fogság után – végül is felmentik, de a Dobai-perben már elítélt Gazda Ferenc akadémiai kutatóra még 15 évet ró ki a katonai bíróság. Ez a per éppúgy a magyar értelmiség szélesebb körű megfélemlítését szolgálja, mint a szintén 1959-es két csík-szeredai tanár-diák-per: Puskás Attilát és kilenc társát 1959. április 13-tól kezdődően, Kacsó Tibort és két tanártársát július 10-én tartóztatják le. Mindkét csoportban szeptember első felében születik ítélet. Végül októberben kerül sorra az evangélikus teológusok csoportjára (elsőrendű vádlottja Mózes Árpád székelysombori lelkész). Az említett három teológusperben összesen 25 tanárt, hallgatót, fiatal lelkészt és „civilt” ítélnek el.

Ezeknek a pereknek a vádanyagában központi helyet foglalnak el a „magyar nacionalista” megnyilvánulások, s a vád alá helyezetteknek a magyar forradalom napjaiban tanúsított magatartása, több esetben a forradalom napjaiban született versek írása, olvasása, „terjesztése”, levélcenzúrán elfogott levelek, házkutatáskor kézre került naplójegyzetek. A Varró-csoport perében az 1956. november 1-jei Házsongárdi temetői tüntetésen való részvétel, gyászszalag viselése, a magyar forradalmi sajtó termékeinek terjesztése, pénzgyűjtés korábban letartóztatottak családjá számára, a teológusperekben az „ellenforradalmat” elítélő, hivatalosan szervezett nyilatkozatokkal szembeni negatív hozzáállás vagy legalább az „ellenséges” rádióadásainak kommentálása is szerepelt. A forradalom napjaiban vagy azt követően – a letartóztatások során megfélemlítettekből nagy igyekezettel ki-

épített besúgóhálózattól – begyűjtött információk, megfelelő koncepciók körítéssel, még öt-hat évvel később is „ténybeli bizonyítékként” szolgáltak a politikai perekhez. S a megfelelő súlyú új „bizonyítékkal” nem rendelkező Securitate a jelek szerint bőszégesen merített ebből a forrásból. Az 1959 novemberétől letartóztatott érendrédi értelmiségi csoport (Bujdosó Gézátt és öt társát 1960. szeptember 3-án ítélik el), a marosvásárhelyi Dávid Sándor kilencfős csoportja (1961. augusztus–szeptemberben kerül sor letartóztatásukra), vagy a Márton Áron-perben annak idején elítélt és 1955-ben szabadult gróf Teleki Ádám és két társa pere (szintén 1961-ben) csak néhány kiragadott példa.

AKIKNEK NEM VOLT KÖZÜK 56-HOZ

A hatalom – mint már jeleztük – a saját biztonságérzete kedvéért igencsak széles körben kereste és találta meg a maga „ellenségeit”. Az itt tárgyalt időszak második felében szintén találkozni ezzel a jelenséggel. 1959 a romániai szocializmus történetében „a mezőgazdaság szocialista átalakításának” befejező éve. S valóban, 1959. augusztus 23-ra megjelenik a kegyelmi rendelet, amelynek következtében több száz falusi embert helyeznek szabadlábra (közülük sokan letartóztatások elől szökésben lévők támogatása miatt, mások különböző, „lázításnak” minősített megnyilvánulások miatt voltak elítélve). Ugyanakkor 1959 kora őszén egész sor újabb letartóztatás kezdődik azokban a falvakban, amelyeknek népe szembeszegült a társas vagy kollektív gazdaságok szervezőivel. Csak a Magyar Autonóm Tartomány területén 1959. augusztus 26-án Nyárádtőn, szeptember 4-én Kézdiszentléleken, szeptember 8-án Sáromberkén, a Gyergyói-medencében 23-án Tekerőpatakon, 26-án Gyergyóújfaluban, szeptember 30-án Csíkcsicsóban, október 3-án Csíkkozmasón történnek tömeges letartóztatások. Az ezek nyomán beindított perekben összesen 57 férfit és asszonyt ítélnak el.

A tömeges megfélemlítés kiváló eszközei – nemcsak ekkor, hanem az ötvenes-hatvanas évek alatt is – a Jehova-tanúk csoportjai elleni perek. Ezt a szektát 1948-ban helyezték törvényen kívül Romániában, mivel nem ismertek el semmiféle világi hatalmat, s katonának besorozott fiaik megtagadták a fegyverfogást. Csak a Magyar Autonóm Tartományból és csak az 1956–65 közötti időszakból tíz, többségükben magyarokból álló jehovista csoportot ismerünk, amelyekből 92 főt állítottak bíróság elé, részben visszaesőként. Bár a székelyföldi falvak közösségében nem voltak igazán népszerűek, letartóztatásuk kétségtelenül „figyelmeztetésként” hatott.

1956 TOVÁBB ÉLŐ HATÁSA

A magyar forradalom azonban, főképp az ifjúság körében, sokkal mélyebb nyomokat hagyott. Az EMISZ-re és a SZIT-re már utaltunk a korábbiakban, az ő elképzeléseikben és cselekvéseikben fontos helyet foglalt el a nemzeti hagyományokhoz való ragaszkodás és annak tettekben való kifejezése. Ilyen csoportok némely esetekben éveken át működtek anélkül, hogy a Securitate felfedezte volna őket, mint a nagyváradi Szabadságra Vágyó Ifjak Szövetsége, amelyet a forradalom napjainak tenni akarása hozott össze még 1956 őszén, s amelyet a Securitate csak 1960 októberével kezdődően göngyölített fel. Ügyükkel kapcsolatosan a köztudat szerint több mint négyszáz diákot és tanárt hurcoltak meg, hogy a végén, a kettéosztott csoport perének 1961. december 1-jei tárgyalásán, 59 főt ítéljenek el, összesen 540 évre. Ugyancsak az 1956-os napokra lehet visszavezetni a gyergyószentmiklósi Fekete Kéz nevű csoport tevékenységét. Ők már a magyar középiskoláknak a Bolyait követő „egyesítése” ellen is tiltakozni próbáltak: 24-üket ítélte el 1961. június 6-án a kolozsvári katonai bíróság. De említhetjük a sepsiszentgyörgyi Fehér Szarvasokat, akik 1961. március 15-én készültek koszorúzni a város parkjában álló Székely Vértanúk emlékművénél, vagy a gyergyóújfalusi Erszényi-csoportot, amelynek tagjait 1961. október 31. és november 21. között tartóztatták le.

Az 1956-os indíttatású romániai politika futó áttekintését le is zárhatnánk az 1964-es kegyelmi rendelettel, amellyel (tulajdonképpen több, 1962-től egymást követő csoportban) az új világpolitikai helyzetben, nyugati nyomásra az összes politikai foglyot szabadlábra helyezték Romániában. Nem egy forrás „általános amnesztiát” említ, holott névre szóló tömeges egyéni kegyelemről volt szó, amelynek erejénél fogva elengedték ugyan az elítéltek hátralévő büntetését, de változatlanul megmaradt „büntetett előéletű” minősítése. Nem törölték el a mellékbüntetések (például a vagyonelkobzást), s a kiszabadultak egy része polgári jogait is csak egy későbbi, határidőhöz kötött „rehabilitációs per” határozata alapján kapta vissza.

A kutatásaink során magunk elé kiszabott időhatárt azonban nemcsak ezért rögzítettük 1965-re, az említett kegyelmi rendeleten túlra. Hanem azért is, mert még az 1964-es kegyelmi rendelet után is voltak olyan perek, amelyekben a vádak szálai – nem csupán a szervek koncepciója szerint, hanem a valóságban is – 1956-ig visszavezethetők. Tulajdonképpen két ifjúsági szervezetről van szó: az 1965 márciusában letartóztatott Erdélyi Ifjúság-

ról és az 1965. november 13-án letartóztatott gyergyói Török József – akkor már bukaresti műegyetemi hallgató – csoportjáról. Az előbbiben hatan, az utóbbiban tizenketten álltak bíróság előtt. Törökek ellen a vád többek között az volt, hogy – amint a vád alá helyezési indítvány fogalmazott – „kapcsolatot tartottak olyan ellenséges és kalandvágyó magyar állampolgárokkal, akik 1956-ban részt vettek az ottani ellenforradalomban, és akiknek sugallatára felforgató tevékenység céljából szervezkedtek Románia szocialista rendszere ellen és a román állam területi megcsonkítása érdekében”.

IOANA BOCA

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM UTÁNI ROMÁNIA

A román hatóságok fellépése a diáktüntetésekkel szemben

1956 őszén a román egyetemisták tüntetései váratlan megrázkódtatást okoztak a kommunista vezetésnek. A bukaresti döntéshozó testületeket azonnali fellépésre sarkallta, hogy – a legalábbis elméletileg – az új ideológia jegyében felnevelkedett fiatalság nyíltan bírálni kezdte magát a kommunista rendszert, és ezért igyekeztek csírájában elfojtani minden kezdeményezést.

Figyelemre méltó, hogy a nagyobb egyetemi városok 1956 őszén mind az elégedetlenség melegágyai voltak Romániában, és a diákság követelései többé-kevésbé egybecsengtek. Nem célozom a diákmozgalmak részletes bemutatására, csupán rövid áttekintést szeretnék adni róluk. A rendszerrel szembeni első bírálatok az egyetemisták körében már 1956 tavaszán és nyáron megfogalmazódtak, hol az UTM (Uninea Tineretului Muncitoresc)¹ gyűlésein, hol kevésbé nyíltan, az egyetemeken folyosóin, a diákszállításokon folytatott beszélgetésekben. A román hatóságok szorosabb megfigyelés alá is vették a diákságot, hogy szükség esetén megakadályozhassák a válság kitörését. 1956 augusztusában a Román Munkáspárt (RMP) vezetősége új szervezet létrehozását határozta el. Terveik szerint a Diákszervezetek Szövetségébe minden egyetemistának be kellett lépnie. Az új ifjúsági szervezet – noha a hivatalos nyilatkozatokban kimondottan nem politikai tömörülésként emlegették – a párt közvetlen irányítása alá tartozott. Ezt bizonyítja, hogy vezetőjévé a RMP KB Politikai Bizottságának egyik tagját nevezték ki.

Amikor 1956 szeptemberében a diákok visszatértek az egyetemekre, nyilvánvalóvá vált, hogy az addigi intézkedések elégtelenek. Ahelyett, hogy csillapították volna a diákság elégedetlenségét, a helyzet ősszel – a magyarországi és lengyelországi események nyomán – válságosra fordult. Az UTM-gyűléseken, valamint a pártaktivisták kezdeményezésére a Magyarországról

1 Dolgozó Ifjúság Szövetsége, az RMP ifjúsági szervezete (a szerk.).

és Lengyelországról érkező hírek „tisztázására” szervezett vitákon az egyetemisták addig tabuként kezelt

témákat kezdtek feszegetni, köztük a román–szovjet külkapcsolatokat, a szovjet csapatok romániai tartózkodását, a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálását. Az egyetemisták azt is tudni szerették volna, mi történik Lengyelországban és Magyarországon, mit akarnak valójában a magyarok és a lengyelek.

Szeptembertől kezdve több előre meghirdetett, illetve spontán toborzódott gyűlést tartottak az egyetemeken, ahol a diákok nyíltan kifejezték elégedetlenségüket. A felszólalók élesen fogalmaztak, és addig elhallgatott kérdések megvitatását kezdeményezték. Beszéltek a parasztság helyzetéről, az egyetemisták nehéz életkörülményeiről, a diákszövetség életét átszövő hazugságokról, a pártvezetőség és a hivatalos sajtó valóságot meghamisító nyilatkozatairól. Bírálták az ösztöndíjak elosztásának új rendszerét, a túlzottan átpolitizált oktatást, valamint az UTM bürokratikus szervezetét. Követelték, hogy a könyvtárakban tegyék hozzáférhetővé a tiltott könyveket. A bukaresti filozófiai tanszék szeptember 27-i UTM-gyűlésén történtek miatt egy hónappal később több hallgatót kizártak az egyetemről, és az RMP Politikai Bizottságának döntése alapján az egész szervezetet megrótták.² Október 24-én a kolozsvári Szépművészeti Főiskolán nem hivatalos gyűlést tartottak. Másnap letartóztatták a rendezvény két szervezőjét. Ugyanaznap a bukaresti bölcsészkar néhány diákját is őrizetbe vették. Ők olyan írást akartak megjelentetni a *Scântea Tinerețului*-ban, amelyben a személyi kultusz felszámolásának elmaradásáért bírálták a pártvezetést. Október 27-én Temesvárott diákok egy kis csoportja nagygyűlés szervezésébe kezdett. Október 30-án háromezer egyetemista vett részt a gyűlésen, közülük kétezret őrizetbe vettek, s harmincukat nyilvánosan elkövetett igazgatásért nyolc évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. November 1-jén Kolozsvárott a Bolyai Tudományegyetem diákjai a városi temetőben találkoztak, együtt ünnepelték mindszentek napját, tisztelgésül a budapesti harcok áldozatai előtt.

A bukaresti egyetemen november 5-én tetőzött a válság. Délután háromkor az egyetemisták csoportokba verődve készülődtek a meghirdetett nagygyűlésre. A tömeg végül is anélkül oszlott fel, hogy tüntetésre került volna sor, mivel a tiltakozás kezdeményezőit már egy nappal korábban letartóztatták, a térre rendfenntartó erőket vezényelték ki, de a diákság vezetői közül se mert senki kiállni a tömeg elé. Még aznap este folytatódtak a letartóztatások. Az orvostudományi, jogi, színházművészeti egyetem és a bölcsészkar, valamint a műegyetem és az építészmérnöki kar diákjainak tu-

² Részletesen lásd Boca (2001).

catjait hallgatta ki a Securitate. Egy másik, november 15-re tervezett demonstráció is csak terv maradt, mivel a szervezőket ismét idejekorán letartóztatták. November közepén újabb letartóztatási hullámra került sor Kolozsvárott a filológia és a történelem szakon, Bukarestben a filozófia szakon pedig a Paul Goma-csoportot fogták le.

Az egyetemisták tehát többféle módon igyekeztek követeléseiknek érvényt szerezni. Megpróbálták elégedetlenségüket az adott szervezeti kereteken belül kifejezni, és abban reménykedtek, hogy rá tudják bírni az illetékeseket problémáik legalább egy részének megoldására. Mások más utat, sztrájkot, esetleg utcai demonstrációt választottak, hogy nyomást gyakoroljanak a hatalomra. Mivel tettekre már nem kerülhetett sor, felvetődött egy olyan nyilvános tiltakozás szervezésének ötlete is, amelyhez a lakosság szélesebb rétegei csatlakozhattak volna. A kezdeményezések azonban a diákság soraiban is megbúvó ügynökök, az egyetemisták megfigyelése, s mindenekelőtt Magyarország 1956. november 4-i szovjet megszállása miatt elbuktak. Ennek ellenére, mint azt az egyik letartóztatott diákvezető akkoriban ki is jelentette, nem magukban a tiltakozásokban, hanem azok céljaiban rejlett a dolgok jelentősége. A bukaresti döntéshozó körök reagálása az egyetemi válságra azt mutatja, hogy az egyetemisták bizonyos szempontból elérték céljaikat.

Jóllehet a történetek a diákok elővigyázatlanágáról, felkészületlenségéről és naivitásáról árulkodnak, 1956 őszén mégis egyedül ők tudtak olyan tiltakozó megmozdulást szervezni, amelynek jól körülírható programja volt, s ez a program az egész román társadalom követeléseit magában foglalta. A fiatalok bebizonyították, hogy bár a párt égisze alatt nevelkedtek, és a rendszer legstabilabb pillérének tartották őket, nem hajlandók bedőlni a bukaresti vezetés hazugságainak és csúsztatásainak, és elégük van az ínséges életkörülményekből. Bebizonyosodott – még akkor is, ha a mozgalom elbukott, számos másként gondolkodót letartóztattak és hosszú börtönbüntetésre ítélték, másokat pedig kizártak az egyetemről –, hogy a diákság egységes, és a társadalom reformját sürgeti.

A különböző felsőoktatási központokban megfogalmazódott követelések nem egyazon szerzőtől származtak, mégis hasonlóak voltak, ami arra utal, hogy a fiatalság és általában a román társadalom legégetőbb problémáit érintették. Az egyetemisták tudták: egységesnek kell mutatkozniuk, de azzal is tisztában voltak, hogy a lakosságot is a maguk oldalára kell állítaniuk. Törekvéseik mégis elbuktak, mivel a kezdeményezések között nem volt koordináció, nem támogatta őket a társadalom egyetlen más csoportja

sem, és a hatóságok idejében megakadályozták a mozgalom szárba szökkenését.

Az 1956 őszen történtek a következő évekre is kihatottak. Az 1956 utáni letartóztatásokból arra következtethetünk, hogy az egyetemeken még maradtak másként gondolkodó csoportok, amelyeket nem félemlítettek meg a hatalom megtorló intézkedései. Az 1956. őszi tiltakozásban aktív szerepet vállaló egyetemisták közül azokat, akiket letartóztattak vagy kizártak a felsőoktatásból, egy életre megbélyegezték. Noha 1964 után néhányan befejezhatték tanulmányaikat, egész életükön át egykori politikai fogolyként tartották nyilván őket.

A bukaresti pártvezetés mindennemű tiltakozás azonnali, kegyetlen felszámolására törekedett. Az egyetemeken tapasztalt válság idején a hatóságok gyorsan reagáltak. Azonnal lépniük kellett, ha meg akarták akadályozni, hogy a tiltakozás egyes gócpontjai kapcsolatba lépjenek egymással. Az RMP Politikai Bizottsága haladéktalanul elrendelte a tiltakozók letartóztatását, Temesvárott pedig a tanítás szüneteltetését.

1956. november 12-én a felsőoktatási intézmények rektorai utasították a karokat, hogy tartsák szoros megfigyelés alatt a diákokat. Azt javasolták a tanároknak, töltsenek több időt hallgatóik társaságában, tudjanak meg mindent a diákok életéről, egyetemi szerepvállalásuktól kezdve a magánéletükig, és fordítsanak különös figyelmet kulturális és sportolási szokásaikra, valamint összejöveleikre.³ Intézkedtek, hogy kizárólag hivatalosan engedélyezett gyűléseket lehessen tartani, hogy ne kerülhessen sor olyan demonstrációkra, mint október 24-én a kolozsvári szépművészeti, vagy október 30-án temesvári műszaki főiskolán. Az oktatási minisztérium döntése alapján a dékáni hivatalok kötelesek voltak ismertetni a diáksággal a felsőoktatási szabályzatot és a szabályok megsértéséért járó büntetéseket.⁴ Elsődleges követelményként mind a tanároknak, mind a diákoknak pontosan kellett megjelenniük az előadásokon.

Az 1956 utáni oktatáspolitikai egyik fő célja az egyetemi felvételi rendszer kritériumainak megváltoztatása és a diákság sorainak „megtisztítása” lett. 1956. november 13-án az RMP Politikai Bizottsága úgy határozott, hogy utasítja az oktatási minisztériumot az egyetemisták „társadalmi öszszetételének feljavítását” célzó, konkrét intézkedéseket is tartalmazó program kidolgozására.⁵ Ennek érdekében 1956. november 19-én az oktatási mi-

3 Arhivele Municipiului București, fond Institutul de Medicină și Farmacie (AMB, IMF), 10/1956, f. 6.

4 Uo.

5 Lungu–Retegan (1996) 243. p.

nisztérium körlevélben kérte az ország felsőoktatási intézményeit, hogy az 1955–56-ban beiratkozott hallgatókról hét napon belül állítsanak össze kimutatást a Felsőoktatási Tanács számára, amelyben külön megjelölik a határozott politikai nézeteket vallókat.⁶ 1955-ben Romániát felvették az ENSZ tagállamai közé, és a román belpolitikában is egyre erősebben érezte hatását az úgynevezett genfi szellem. Az enyhülés légkörében a bukaresti hatóságok elnyomó politikáján is lazítottak. Az 1955–56-os amnesztiarendeletek nyomán több tucat politikai foglyot helyeztek szabadlábra, köztük volt egyetemistákat is, akiknek engedélyezték megkezdett tanulmányaik folytatását. 1956 után ezek az egyetemisták lettek a diákmegmozdulások közvetett áldozatai, még akkor is, ha túlnyomó többségük nem is vett részt a tüntetéseken. Visszaállították az ötvenes évek elejének gyakorlatát, amikor az egyetemi felvétel elsősorban a „káderlapon” múltott, ráadásul a

6 AMB, IMF, 3/1956, f. 159.

7 Közéjük tartozott Mircea Selten ötödéves orvostanhallgató is. Seltent, aki a Nemzeti Parasztpárt ifjúsági mozgalmanak a tagja volt, 1947-ben letartóztatták, és tíz év börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban szabadult, és még abban az évben vissza is vették az orvosi karra. Három hónappal később azonban az oktatási minisztérium utasítására kizárták. 1957 februárjában az oktatási miniszterhez intézett kérvényében Selten azt kéri: „vegyék figyelembe, hogy már csak három féléve maradt a diplomáig, valamint azt, hogy 32 éves, azaz olyan korban van, amikor már nagyon nehéz lenne új szakmát kitanulnia, és engedélyezzék, hogy folytathassa egyetemi tanulmányait, és a diploma megszerzése után egy olyan hivatást folytathasson, amihez már csak keveset kell tanulnia”. AMB, IMF, 18/1956, f. 23.

8 Uo. f. 27.

9 Lungu–Retegan (1996) 255. p.

jelentkezőknek nyilatkozniuk kellett szüleik szokásairól és politikai beállítottságáról.

1956 decembere és 1957 januárja között aztán az oktatási minisztérium közvetlen utasítására azonnali hatállyal kizárták a felsőoktatásból azokat, akiknek nem volt megfelelő a személyi lapjuk – a miniszteri rendelet szerint mindazokat, akiknek valamilyen vétség terhelte a múltját⁷ –, anélkül, hogy tanulmányi előmenetelüket figyelembe vették volna.⁸ A kizárási kampányt az RMP Politikai Bizottságának egyik tagja, Nicolae Ceaușescu indította el, amikor egy bukaresti beszédében november 15-én kijelentette, hogy az egykori politikai foglyokat ki kellene zárni az egyetemekről. „Nem engedhetjük meg – mondta –, hogy a másodéves hallgatók között hat börtönviselt is legyen. Hogy is lehetne ezt megengedni?”⁹ Sürgette továbbá a rendszert bíráló hallgatók eltávolítását is, hogy ezzel is példát

statuáljanak: „Mutassuk meg a többieknek, hogy a helytelen viselkedés milyen következményekkel jár, és bizonyítsuk be nekik, hogy pártunk szemmel tartja őket.”¹⁰

Azzal a céllal tehát, hogy tovább „javítsanak az egyetemisták társadalmi összetételén”, és ugyanakkor „megtisztítsák” a diákság sorait mindazoktól, akik megzavarhatják a „nyugalom” helyreállítását, 1957 folyamán megszületett az 1003/1957-es határozat, amely szigorú feltételekhez kötötte az egyetemi felvételt. Az 1958–59-es egyetemi tanévben, egy évvel az említett rendelet hatályba lépte után, az oktatási minisztérium egyik kimutatása szerint már kétszáz hallgatót zártak ki az egyetemekről azzal az indokkal, hogy „helytelen kijelentéseket tettek, és megsértették az előírásokat”.¹¹ 1956 hatása érződött az 1958–59-es kizárásokban is.¹² A bukaresti egyetem matematika és fizika szakáról például Nicolae Frecuş, Alecu Cuturicut és Emil Bîlceát távolították el 1958-ban azzal az indokkal, hogy „gyanús viselkedést tanúsítottak a magyarországi eseményekkel egy időben”. Elena Dumitrescu filozófia szakos hallgatónak pedig azért kellett elhagynia az egyetemet, mert „helytelenül viszonyult a magyarországi eseményekhez” akkor, amikor a Szovjetunióban tanult. A példákat még sokáig lehetne sorolni. Azokat, akiket még 1956 őszén letartóztattak, „igazolatlan hiányzás” ürügyével zárták ki az egyetemekről.¹³ A döntéseket UTM- vagy más hallgatói gyűléseken közölték az érintettekkel, így az értekezletek nemegyszer nyilvános boszorkányüldözésbe csaptak át.¹⁴ A párt-, illetve UTM-vezetők elnökletével hozott határozatokat a karok vezetőinek kellett végrehajtaniuk.¹⁵ Az első UTM-

10 Lungu–Retegan (1996) 255. p.

11 Az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Tanácsa által 1959-ben készített jelentés az RMP Politikai Bizottsága számára. Arhivele Nationale Istorice Centrale (ANIC), RMP KB, Kancellária, 16/1959, f. 63.; Moraru (2000) 864. p.

12 Berciu–Drăghicescu–Bozgan (2004) 297–301. p.

13 Maria Someşan említi, hogy a bukaresti egyetem levéltárában megtalálta Christl Depner, Mihai Derdena, Dan Onaca, Dumitru Constantin, Paul Goma, Alexandru Calciu, Mihai Rădulescu, Teodor Lupaş, Stefan Negrea, Marcel Petrişor és Horia Popescu kizárási végzését. Mindnyájukat 1956 novembere és decembere között tartóztatták le, és „izgatás”, valamint „nyilvánosan elkövetett felbujtás” vádjával ítélték el. Someşan (2004) 324. p.

14 Az ítékezés menetét lásd Mihalcea (1994) 17–20., 59–63. p.

15 1959. március 16-án az orvosi kar vezetősége négy hallgatót kizárt az egyetemről. A negyedéves orvostanhallgató Edgar Savint (akit a vezetőség döntése nyomán 1959. június 23-án ismét fel-

vettek az egyetem hallgatói közé), Lili Ștefant (egy másik negyedéves orvostanhallgatót, akit az 1959–60-as tanévben vettek vissza azzal a feltétellel, hogy addig a termelésben dolgozik), valamint a hatodéves Mihai és Ovidiu Dimitriut. AMB, IMF, 38/1956, f. 39v.

16 Uo. 18/1956, f. 35v.

17 „A kizárási eljárás során Hangiu Gheorghe volt az, aki megnevezte és megvádolta a kérdéses személyeket azok után, hogy behivatták a párthoz, és őt magát is felelősségre vonták.” Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS) Information, 1269., vol. I, f. 141v.

18 1956. decemberében került sor az első letartóztatásokra. 1958. június 24-én hozta meg a bukaresti katonai törvényszék 585. számú ítéletét a filozófiai szakos egyetemisták ügyében. ACNSAS, Büntetőügyek, 845., vol. I.; Boca (2001).

19 ACNSAS, Büntetőügyek, 1060.

20 Uo. 915.

gyűlést az orvosi karon hívták össze még 1956. december 20-án, a letartóztatási hullám kellős közepén. Tíz egykori politikai fogoly hallgatót idéztek huszonöt UTM-vezető elé, és közölték velük, hogy a múltjuk miatt semmi keresnivalójuk a karon. Kizárásukra egyszerűen telefonon adtak utasítást az oktatási minisztériumból. Néhány nappal később, december 24-én a „minisztérium határozatának eleget téve” nyilvánosságra is hozták a kizárt egyetemisták névsorát.¹⁶

Az 1956-os diákmegmozdulások után sok ehhez hasonló gyűlést tartottak, s ezek során többeket megvádoltak és kizártak az UTM-ből. A gyűléseken a hallgatóknak – és nemegyszer a tanároknak is – el kellett tűrniük a tagság vádaskodását, amely általában azzal végződött, hogy a megvádoltakat nemcsak az UTM-ből, de a karról is kizárták. A diákok közül választott UTM-aktivistáknak az volt a szerepük, hogy „leleplezzék” társaikat,

megvádolják őket, és követeljük kizárásukat a felsorakoztatott „bizonyítékok” alapján.¹⁷ A letartóztatások a következő években is folytatódtak. 1957 decembere és 1958 februárja között a bukaresti egyetem filozófia szakának egyes diákjait és volt diákjait tartóztatták le, mivel 1956 októberében a Romániában állomásozó szovjet csapatok kivonását követelő röplapot terjesztettek Bukarestben. A legsúlyosabb ítélet a csoport esetében 18 év kényszermunka volt.¹⁸ 1958 márciusában a bukaresti egyetem bölcsészkarának négy hallgatóját tartóztatták le. Azzal vádolták őket, hogy „a magyarországi események alatt ellenséges magatartást tanúsítottak”.¹⁹ 1958 augusztusában a Securitate a Bolyai Tudományegyetem több diákját letartóztatta. Ellenük az volt a vád, hogy 1956 októberében és novemberében a magyar forradalmárokkal szolidarizáltak.²⁰

1957–59 több szempontból is sajátosnak tekinthető időszak volt. A hatóságok fokozott éberséggel figyelték az egyetemistákat. A Securitate minden lehetséges eszközt felhasznált – ügynököket, beépített ügynököket, lehallgatást –, hogy felderítse a „reakció” melegágyait, és az érintetteket eltávolítsa a hallgatók soraiból.

A lefogottak esetében súlyosbító körülmény volt, ha a magyarországi események alatt ellenséges magatartást tanúsítottak. Jellemző a Securitate akkori eljárásaira, hogy a vádat lassan, módszeresen építették fel, és nem tartóztatták le rögvest a kommunista rendszer elleni tevékenységgel meggyanúsítottakat. A már említett gyűlések is – ahol az UTM-ből vagy az egyetemről való kizárásról döntöttek – hozzájárultak ahhoz, hogy az egyetemisták körében fennmaradjon a terrorhangulat. A letartóztatásra csak később, azok után került sor, hogy a vétkes diákokot nyíltan „leleplezték” és a „pitești-i módszerhez”²¹ hasonlóan lelkileg meggyötörték.

Az 1956 utáni megtorlás széles rétegeket érintett. A hivatalos adatok szerint 1956-ban 2431 főt tartóztattak le, közülük 528-an nem kerültek bíróság elé, csak nyomozást indítottak ellenük.²² 1956 novembere és 1957 januárja között egyetemisták százait fogták le, igaz, néhányukat csak egy-két napra. A vizsgálatot a Securitate vezette ellenük, majd egyesek ügyét bíróság elé vitte, másokat tanúként használtak fel a tárgyalásokon.

A kizárási hullám nemcsak a diákság egészére veszélyesnek tartott egykori politikai foglyokat érintette az egyetemeken. Azok is egyetemi tanulmányaik megszakítására kényszerültek, akik a legkisebb szimpátiát mutatták a magyar forradalmárok iránt. Gloria Barna bölcsészhallgatót azért zárták ki 1957 januárjában, mert szimpatizált a letartóztatott egyetemistákkal. A Goma-perrel összefüggésben indítottak vizsgálatot ellene.²³ Két évvel később őt magát is letartóztatták, és három év börtönbüntetésre ítélték. November végén az RMP Központi Bizottságának oktatói értekezletén már hatvan diák elítéléséről számoltak be, és az UTM-ből való kizárásukra is javaslatot tettek. Az elégedetlenség az egyetemisták körében 1956 őszén olyan széles körű volt, hogy Petre Lupu, az RMP vezetőinek egyike úgy nyilatkozott, ha mindenféle ellenséges megnyilvánulást megtorolnak, „az rengeteg fiatal eltávolításával járt volna”.²⁴

21 1949 és 1951 között a fiatal politikai foglyok lelki és fizikai megtörésére, a kor szóhasználatában „átnevelésére” alkalmazott kínzó módszerek, melyeket a pitești-i büntetőtáborban használtak először.

22 ACNSAS, Büntetőügyek, 55., vol. LXI-II, f. 170.

23 Uo. Tájékoztató, 3654., vol. I, f. 188.

24 ANIC, RMP KB, Szervezés, 45/1956, f. 49.

1957 decemberében Alexandru Drăghici belügyminiszter egy miniszteri értekezleten hosszú előadást tartott a Securitate 1957-es tevékenységéről, és kitért az 1956. őszi eseményekre is. Az értekezletre készült jelentés alapján 1957-ben „242 ellenséges tevékenységgel gyanúsított elemet” azonosítottak,²⁵ és az „ellenforradalmi elemek” közül 169-et letartóztattak.²⁶ Az egyetemeken 33 főt vettek őrizetbe, 29 hallgatót és a tanári kar négy tagját.²⁷ A Securitate III. osztálya 1957-ben azt jelentette, hogy „likvidált” tíz ellenforradalmi szervezetet, és 142 főt letartóztatott.²⁸ A hivatalos statisztikák szerint 1957-ben „a társadalmi rend ellen folytatott szervezkedés” vádjával 852 embert vettek őrizetbe, szemben az 1956-ban letartóztatott 327 fővel. „Nyilvános izgatásért” 1017 főt fogtak le, 78-at pedig „röpiratok terjesztésért”.²⁹

Az 1956-ban még a párttagok részéről is tapasztalható elégedetlenség, amelyről az RMP KB pontosan értesült is, arra készítette a román pártvezetőket, hogy igyekezzenek megszabadulni a „betolakodóktól”. Az RMP KB plenáris ülésén Nicolae Ceaușescu képviselte az egyik legengesztelhetlenebb álláspontot a román pártvezetők között. Felszólalása meghatározta a román társadalom széles rétegeit érintő tisztogatási kampány főbb vonalait. „Láthattuk [a magyarországi események kapcsán] – jelentette ki –, hogy a pártban még mindig megbújnak az alkalmatlan, egykori vasgárdista elemek. A pártot meg kell tisztítani tőlük. S ugyanígy, a párttagság bővítése során az eddigieknél több munkást kell felvenni, hogy a párt társadalmi elfogadottsága nőjön.”³⁰ Ceaușescu volt az is, aki a tisztogatási kampányt az egyetemeken útjára indította.

A tisztogatások a párt és az állam szerkezetének egyetlen zugát sem kímélték, igyekeztek megszabadulni az összes „ellenforradalmi” tűzfészekről. A korábbi években ugyanis a régi elit néhány tagjának lehetővé tették, hogy

visszatérjen a közéletbe. Elsősorban gazdasági területen helyezkedhettek el, mert ott súlyos szakemberhiány volt. Kiengedtek továbbá a politikai foglyok egy részét, akik közül néhányan fontos pozíciókba kerültek, mások visszatértek egyetemi tanulmányaikhoz. A magyarországi események után ismételt üldözés indult ellenük, először ők kerültek a hatóságok célkeresztjébe.³¹

25 ACNSAS, Dokumentáció, 114., f. 226.

26 Uo. f. 230.

27 Uo. f. 226.

28 Uo. f. 267.

29 Uo. f. 79.

30 ANIC, RMP KB, Kancellária, 139/1956, vol. I, f. 77.

31 „A régi szakemberek alkalmazásából adódó problémák: a Központi Bizottság javaslatait egy sor üzemben megpróbál-

Az 1958–59-es letartóztatási hullám – amely válasz volt az 1956-os tüntetésekre, de ugyanakkor megelőző intézkedésnek is szánták, nehogy ismét közbeszéd tárgya legyen a szovjet csapatok kivonásának kérdése – az ötvenes évek elejének terrorjára emlékeztetett. Értelmiségiek, diákok, parasztok és egykori politikai foglyok estek áldozatul ennek a kései sztálinista elnyomásnak. Elég egy adatot idéznünk ahhoz, hogy hozzávetőleges képet alkothassunk a megtorlás méreteiről. Egy hivatalos kimutatás szerint

18 529 román állampolgárt tartóztattak le 1957 és 1959 között.³² Ezenkívül a Román Nemzetgyűlés 1958. február 17-i 89. számú rendelete értelmében 3659 főt rendeltek kényszermunkahelyre 1958 és 1963 között.³³ Ez a rendelet kiegészítette az 1957. szeptember 12-i rendeletet, amely kényszerlakhelyet írt elő mindazok számára, akik bárminemű cselekedetükkel veszélyeztették a népi demokratikus rendet.³⁴

A román társadalom 1956. őszi mozgolódása, amely az egyetemisták nyílt tiltakozásában érte el csúcspontját, azt mutatta, hogy tíz évvel a kommunista hatalomátvétel után a román társadalom még képes volt a lázadásra – az új értékek erőszakos sulykolása ellenére is –, bár próbálkozásai nem mérhetők a magyarországi, lengyelországi vagy németországi felkelésekhez.³⁵

HIVATKOZÁSOK

Berciu-Drăghicescu –Bozgan (2004)

ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU–OVIDIU BOZGAN: *O istorie a Universității București, 1864–2004*. București, 2004, Editura Universității din București.

Boca (2001)

IOANA BOCA: *1956 – un an de ruptura. Romania intre internationalismul proletar si stalinismul antisovietic*. București, 2001, Fundația Academia Civică.

ták túlzottan liberálisan értelmezni, és ez hátrányokkal is járhatott. [...] néhányuk ugyanis ellenségesen viszonyult a párttagokhoz, minden lehetséges eszközzel hátráltatták őket.” Uo. f. 55.

32 Lásd az Állambiztonsági Tanács által készített 1968. április 17-i jelentést. Marițiu (1998) 763. p.

33 Oprea (1998) 755. p.

34 Uo. 754–755. p.

35 A román társadalom 1956-os megnyilvánulásairól lásd még Boca (2001); Lungu–Retegan (1996).

Lungu–Retegan (1996)

CORNELIU MIHAI LUNGU–MIHAI RETEGAN (coord.): *1956: Explosia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*. București, 1996, Univers Enciclopedic.

Marițiu (1998)

ȘTEFAN MARIȚIU: Represiunea comunistă din România și dimensiunile ei oficiale. In Stéphane Courtois și alții (coord.): *Addenda. Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*. București, 1998, Humanitas și Fundația Academia Civică.

Mihalcea (1994)

ALEXANDRU MIHALCEA: *Jurnal de ocnă*. București, 1994, Editura Albatros.

Moraru (2000)

CAMELIA MORARU: Un protest italian și urmările lui în Biroul Politic PMR. In Romulus Rusan (coord.): *Analele Sigbet 8, Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*. București, 2000, Fundația Academia Civică.

Oprea (1998)

MARIUS OPREA: Legislația represiunii. In Stéphane Courtois et al. (coord.): *Addenda. Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*. București, 1998, Humanitas și Fundația Academia Civică.

Someșan (2004)

MARIA SOMEȘAN: *Universitate și politică în deceniile 4–6 ale secolului XX*. București, 2004, Editura Universității din București.

PÁL-ANTAL SÁNDOR

AZ ÁLLAMHATALMI RETORZIÓ FELTÁRÁSÁNAK KUTATÁS-MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc széles körű visszhangot váltott ki Romániában, különösen a magyarlakta vidékeken, így a Székelyföldet magában foglaló Magyar Autonóm Tartományban.

A forradalom utáni hatósági megtorlások mértékének, lefolyásának feltárásához sokrétű kérdések kapcsolódnak. Egyrészt tisztázandók a megtorlási politika kidolgozásának és alkalmazásának körülményei. Gondolunk itt elsősorban a Román Munkáspárt (ez volt a román kommunista párt hivatalos neve 1948–65 között) e téren követett politikájára, annak nyomon követésére. Itt is számolni kell a belpolitikai helyzet alakulásával, valamint a pillanatnyi nemzetközi viszonyokkal. Hiszen ismert tény, hogy Románia szovjet rábólintással 1957 elején szabad kezet kapott a megtorlásban, 1960-tól nemzetközi nyomásra enyhítenie kellett a retorzió szorításán, 1962–64 között pedig amnesztiát kellett hirdetnie a politikai foglyok számára. Kutatások e célból – ha korlátozottan is – ma már végezhetők a Román Kommunista Párt és a belügyminisztérium levéltáraiban, amelyek a Román Országos Levéltár kezelésébe kerültek.

Az államhatalmi retorzió Romániában erre szakosodott intézmények: az állambiztonság szerve, vagyis a hírhedt Securitate, a katonai ügyészségek és a katonai törvényszékek feladata volt. Hozzájuk társultak az ítéletvégrehajtó szervek, a börtönökkel, a Gulag jellegű táborokkal vagy a kényszerlakhelyekkel foglalkozó intézmények.

A büntetőpereket a katonai ügyészségek terjesztették a katonai törvényszékek elé, de a kivizsgálásokat az állambiztonsági szerv, a Securitate végezte. A katonai ügyészségnek nem is volt megfelelő számú személyzete a nyomozásokra, kivizsgálásokra, valamint a tanúkihallgatásokra (a marosvásárhelyi katonai ügyészségen hárman tevékenykedtek). Az ilyen jellegű munkára a Securitaténak voltak vizsgálotisztjei. Éppen ezért a kérdéskör tanulmányozásához – a katonai ügyészségek és törvényszékek levéltárai mel-

lett – elengedhetetlen a Securitaténál keletkezett iratok kutatása. Ez azért is rendkívüli fontosságú, mivel a megfigyeléseket és lehallgatásokat a Securitate végezte, saját embereivel és besúgói hálózata segítségével. A Securitate levéltárai a Bukarestben e célra felállított bizottság, a Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS) kezelésében fokozatosan válnak kutathatóvá. A katonai ügyészségek és törvényszékek anyaga még mindig hozzáférhetetlen. Egyetlen kivételről van tudomásunk: a Marosvásárhelyi Katonai Ügyészségéről, amely a Román Országos Levéltár helyi igazgatóságához került, és ma már a kutatók rendelkezésére áll.

A megtorló perek behatóbb elemzése egy sor téma vizsgálatára lehetőséget nyújt. Segítségével feltárható a büntető törvénykezés embertelensége, a kivizsgálásokat végzők felsőbb utasításra történt vagy magánkezdeményezésű túlkapásai (egyszerű véleménynyilvánítások, elszólások rendszerellenes megnyilvánulássá fokozása, társasági beszélgetések államellenes szervezkedésé torzítása stb.), a megtorló intézkedések gyakorisága, a „bűncselekmények” tárgykörének bővülése vagy szűkülése, a megtorlást szenvedők társadalmi, etnikai, foglalkozási hovatartozása, a kirótt büntetések mértéke és egyebek. Az 1956-os magyar forradalom romániai hatásának mértékét sem lehet teljességében felmérni a peres iratok elemzése nélkül.

A felvetett kérdésekre kerestünk és kaptunk választ egy nagyobb közigazgatási egység, a Magyar Autonóm Tartomány esetében a Marosvásárhelyi Katonai Ügyészség iratai alapján. A szervek együttműködése révén az ügyiratcsomókat a Securitate állította össze, a vád záróindítványát is az állambiztonsági vizsgálótiszt készítette, a katonai ügyészség csak láttamozta, és továbbította a katonai bíróságnak.

A katonai ügyészségi ügyiratcsomókban a Securitate és az ügyészség közti levelezés átiratai, kísérőlevelei mellett vannak letartóztatási parancsok, a letartóztatás határidejének meghosszabbítását kérő és jóváhagyó iratok, gyanúsítottá nyilvánító rendelkezések és azok újabb adatokkal való kiegészítései és végül a részletes, több esetben 20–30 oldalt is kitevő vád alá helyező záróindítványok. Az ügyészségi iratok a következő adatokat tartalmazzák: a letartóztatott – gyanúsított – vádlott személyi adatait: név, születési dátum és hely, a szülők keresztneve, állampolgársága, nemzetisége, iskolai végzettsége, foglalkozása, (nem minden esetben) munkahelye, a letartóztatás előtti lakcíme; a büntettnek számító cselekedet vagy cselekedetek elég részletes leírása; a „cselekmény” büntető törvénykönyvi besorolása; a tanúk névsora; a letartóztatott vagyonának zárolása (jegyzőkönyv és leltár).

A felsorolt iratokat tartalmazó ügyiratcsomók feldolgozása során több kérdésre kaptunk választ, és pedíg:

– *A retorziót szenvedők száma.* A Marosvásárhelyi Katonai Ügyészség hatásköre kiterjedt a Magyar Autonóm Tartomány egész területére. (A tartomány akkor 13 ezer négyzetkilométer kiterjedésű volt, lakóinak száma 731 ezer, 77,5 százalékban magyar nemzetiségű.) A tartományban az 1956. október 26. és 1965. decembere közötti időszakban a Securitate 1089 személy ellen folytatott politikai jellegű bűnvádi vizsgálatot. Közülük a katonai ügyészség 821 személyt állított bíróság elé (adataink szerint a törvényszék nyolcukat felmentette, de ez a szám nagyobb is lehet).

– *A perek gyakoriságának alakulása 1956–65 között.* 1956. október 28. és 1965. decembere között a letartóztatások és bíróság elé állítások száma ingadozott. 1956 végén 98 személyt helyeztek vád alá, 1957-ben ez a szám 71-re csökkent, 1958-ban 186-ra, 1959-ben pedig 268-ra nőtt. Ebben az évben volt a legerősebb – 1948–52 után – Romániában a retorzió. 1962–64 között ez a szám a minimumra csökkent (egy ügy 1963-ban, négy 1964-ben). Az évenkénti ingadozás újabb kérdéseket vet fel.

– *A perek területi szóródása.* A bíróság elé állított személyek 266 településről származtak, 36,5 százalékuk városi, 63,5 százalékuk falusi volt. A legtöbb, 122 bíróság elé állított személy marosvásárhelyi volt (14,9 százalék). Több gyergyói és csíki faluból 10–15-en is a retorzió áldozatai lettek.

– *Az életrajzi adatok száma.* 1089 személyre vonatkozó életrajzi adatot kaptunk. Ezeket a romániai ötvenhatosok életrajzi lexikonának összeállításához fel is használtuk.

– *A bíróság elé állított személyek nemzetiségi összetétele.* 75,3 százalékuk (619 személy) magyar, 22,5 százalék román, 1,9 százalék német volt. Az arány nagyjából megfelel a volt tartomány nemzetiségi összetételének.

– *Az ügyek büntető törvénykönyvi besorolása.* A perek 60,4 százalékánál a társadalmi rend elleni tevékenység volt a vád, 19,8 százalékukat a mezőgazdaság szocialista átalakítása elleni megnyilvánulásért, 13,9 százalékot tiltott vallásgyakorlásért, 1,3 százalékot tiltott határátlépésért (vagy átlépési kísérletért), 1,5 százalékukat szabotázsért vagy terrorcselekményért, egy százalékot munkásmozgalom elleni tettért, 1,4 százalékot a nemzeti szimbólumok vagy a hadsereg gyalázásáért, 1,6 százalékot egyéb ügyben voltak felelősségre. Rendszerellenes tevékenységnek számított az „izgatás”, a „bujtogatás”, „rendszergyalázás”, a szovjet párt- és állami vezetők szidalmazása, a Szovjetunió „eredményeinek” becsmérése, a helyi vezetők elleni támadás (kírvó az ozsdolai Szigyártó Domokos esete, aki az utcáról a helyi tanácsi

titkár szobájába lőtt, amiért halálra ítélték és kivégezték). Ide sorolták a nyugati rádióadók híreinek hallgatását és kommentálását, a hazai sajtóhírek hitelének megkérdőjelezését vagy a hazai eredmények, illetve a hazai élet-színvonal lekicsinylését és a nyugati magasztalását.

– *Az 1956-os magyar forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos ügyek.* Az esetek 45,9 százalékánál (380 személy) a vádiratban tételesen is szerepel valamilyen kapcsolat a „magyar ellenforradalommal”. Közülük négyen Magyarországon tartózkodva részt vettek az eseményekben, 337 személy különböző népi demokratikus rendszer elleni cselekedetet követett el (szervezkedett vagy meglévő szervezetet aktivizált, híreket terjesztett, várta a rendszer bukását, a forradalom átterjedését Romániába, szidta a rendszert, a pártot és a kormányt vagy annak vezetőit, megfenyegette a kommunistákat, kinyilvánította az itteni változásokban való részvételi szándékát, szidalmazta a Szovjetuniót, annak párt- és állami vezetőségét Magyarország belügyeibe való beavatkozása miatt stb.), 35 személy ellenezte a társas, illetve kollektív gazdaságok (téeszek) megalakítását, követendő példaként hozva fel a magyarországi téeszellenes cselekedeteket, négyen pedig terrorcselekedetnek minősített fegyveres akcióra készültek. A megvádoltak között szép számmal voltak románok is, főként 1956-ban (a szervezkedők, például a Faliboga-ügy), és 1959-ben (a kollektivizálást ellenzők köréből). A magyarországi eseményekkel közvetlenül kapcsolatba hozott esetek között meglepően sok a „csoport-per”. Huszonöt ilyen ügyben 285 személyt ítélték el. Két szervezkedés résztvevőinek száma rendkívül magas volt: a Faliboga-ügyben 70, az EMISZ-ügyben (Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége) 77 személyt állítottak a vádlottak padjára, négy, illetve három csoportban.

– *A bíróság elé állított személyek foglalkozás szerinti megoszlása.* A 821 személy között találunk 260 gazdálkodót, 235 kisiparost és munkást, 225 értelmiségit, 49 háztartásbeli nőt és másokat. Az értelmiségiek közül 27,1 százalék tisztviselő, 17,8 százalék műszaki értelmiségi, 11,5 százalék pedagógus, 18,2 százalék egyházi személy, 4,9 százalék jogász, 3,6 százalék egészségügyi dolgozó (orvos) és 16,9 százalék diák (egyetemista vagy középiskolás). Szembetűnő az egyházi személyek magas száma, főként a magyar anyanyelvű római katolikus plébánosoké, a református és unitárius lelkészeké. Hasonlóan magas az egyetemistáké (többségükben protestáns teológiát végzőké), valamint a középiskolás diákoké. Meglepő viszont az írók, szerkesztők és színészek hiánya. Minden csoport külön elemzést érdemel. Csak kettőre térünk ki röviden: az egyházi személyekre és a fiatalokra. Az egyházi személyek között a legérintettebbek a római katolikus és (számará-

nyukhoz képest) az unitárius lelkészek voltak (15 katolikus pap és szerzetes, 7 unitárius lelkész). „Bűnük” rendszer elleni izgatás, uszítás, a rendszer eredményeinek lekicsinylése, az egyházi oktatás felszámolásának kritikája, káros következményeinek hangoztatása, fiatalok megrontása és egyebek. Érthetően magas a fiatalok száma, főként a középiskolásoké. Radikalizálódott egyetemi ifjúság nem Marosvásárhelyen, hanem Temesváron és Kolozsvárott volt. A Magyar Autonóm Tartományban letartóztatott egyetemisták többsége Kolozsváron folytatta tanulmányait. A középiskolásokat Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában, Gyergyószentmiklóson, valamint Marosvásárhelyen találjuk. Számuk azért nem magasabb, mert egy részüket később, az iskola befejezése, illetve 18. életévük betöltése után vették őrizetbe, és emiatt statisztikánkban a munkások sorait szaporították.

Megemlíjtjük, hogy a levéltári forrásokat jól kiegészítik a személyes visszaemlékezések, megbízhatóságukat a levéltári adatokkal történő összevetésük szavatolja.

Az államhatalmi retorzió kérdése Romániában ma már konkrét kutatás tárgya. Részletes feltérképezése jól körülhatárolt részmunkákkal kezdődik, a folyamatok átfogó megértéséhez viszont országos feldolgozás szükséges, csak ahhoz viszonyítva értékelhetjük a maga valóságában a romániai magyarságra vonatkozó hatásait.

Nem mellőzhetjük azt a tényt sem, hogy a megtorló intézkedések skálája túllép a büntetőperek megrendezésén, akkor is, ha ezek adják a retorziós intézkedések gerincét. A megtorlás áldozatai közé sorolhatók mindazok, akiket a bűnvádi vizsgálatok során meghurcoltak, zsarolással együttműködésre kényszerítettek – számuk jóval meghaladja a bebörtönzöttekét. A meghurcolt családtagok és tanúk vagy tanúságtételre kényszerítettek számát írott forrásokból kideríteni nehéz, ehhez járhatóbb út a még élőkkel folytatott beszélgetés.

ŁUKASZ KAMIŃSKI

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM A LENGYEL TITKOSSZOLGÁLATOK LEVÉLTÁRÁBAN

Tanulmányom elkészítését megelőzően a lengyelországi Nemzeti Emlékezet Intézetéhez tartozó levéltárak – amelyekben a kommunista biztonsági szolgálatok iratait őrzik – országos felmérést készítettek. Sajnos a kutatások nem váltották be a reményeket, mivel csak elvétve találtunk az 1956-os magyar forradalom lengyelországi visszhangjáról árulkodó iratot.¹ A fellelt dokumentumok leginkább eseti jelentések. A titkosszolgálatok által készített negyedik negyedéves összegző jelentések 1956-ból nem maradtak fenn, nagy valószínűséggel el sem készítették őket, sem körzeti, sem megyei szinten. A levéltárakban nem találni magyarországi eseményekkel kapcsolatosan keletkezett normatív iratokat (rendeleteket, körleveleket stb.) és átfogó elemzéseket sem.

Teljesen más a helyzet, mint a kevésbé tragikus prágai tavasz és a Varsói Szerződés tagállamainak csehszlovákiai bevonulása után. Akkor szó szerint több száz kötetnyi, különféle eredetű irat maradt fenn: a normatív iratoktól kezdve a jelentéseken át egészen az elemzésekig. Ezek a dokumentumok jó lehetőséget nyújtanak arra, hogy egyszerre nyerhessünk betekintést a lengyel társadalom reakciójába és a biztonsági szolgálatok működésébe a kommunista rendszer belső válsága idején.² A magyar forradalom esetében csak az előbbi kérdés vizsgálható a titkosszolgálati iratok alapján.

Az iratok hiányát mindenekelőtt a lengyel kommunista titkosszolgálatok 1956. őszi helyzetével lehet magyarázni. A titkosszolgálatok működése már 1954-ben elbizonytalanodott. Jóval azután, hogy Światło ezredes, a

1 Három helyen (a Nemzeti Emlékezet Intézetének katowicei, kielcei és krakói levéltárában) a levéltárosok kutatásai eredménytelenül végződtek.

2 Majchrzak (2004); Kamiński (2005).

belbiztonsági minisztérium 10., a párt belső ellenőrzésével foglalkozó osztályának igazgatóhelyettese Lengyelországból Nyugatra szökött, a Szabad Európa Rádióban egy műsorsorozatot indítottak a részvételével. Az ügy jó

alapot szolgáltatott azoknak, akik vissza akarták állítani a párt ellenőrzését és felügyeleti jogát a titkosszolgálat felett. A belbiztonsági minisztériumot 1954 novemberében felszámolták, nagy hatalmú vezetőjét, Stanisław Radkiewiczet lefokozták, az állami gazdaságok miniszterévé nevezték ki. Egy pártfunkcionárius, Władysław Dworakowski lett a szovjet mintára újonnan kialakított belbiztonsági bizottság vezetője. Ezzel egyidejűleg fokozatosan csökkenteni kezdték a tisztek és ügynökök számát, és jelentősen szűkítették a megfigyeltek körét. Sok kegyetlen tiszt ellen vizsgálatot indítottak. Ezek a lépések elbizonytalanították az addig teljhatalmú titkosszolgálat tisztjeit. A szervezet belső válsága 1956 őszén még inkább erősödött, amikor ráadásul még az ügynökök közül is sokan megtagadták az együttműködést. Novemberben felszámolták a belbiztonsági bizottságot és területi egységeit. A titkosszolgálatokat formálisan a belügyminisztériumhoz csatolták. Az átszervezések következtében tovább csökkent a tisztek és ügynökök száma. Ezzel magyarázhatjuk, hogy 1956 utolsó heteiből egyáltalán nem, a következő hónapokból is csak rendkívül kevés irat maradt ránk.³

A fennmaradt iratok legnagyobb része arra vonatkozik, hogy miként kommentálta a lengyel társadalom a magyarországi helyzetet. Általánosságban az olvasható ki a jelentésekből, hogy a lengyelek helyeselték a történeteket. A legegyszerűbb megfogalmazás szerint „jó dolgok történnek Magyarországon”. Általában úgy vélték, hogy a forradalom nem más, mint a szabadságharc része. Poznańban a Cegielski gyár munkásai (ahonnan 1956 júniusában a sztrájk kiindult) azt hajtogatták, hogy a magyarok „jól teszik, hogy kiebrudalják őket [a szovjeteket] az országukból, és nekünk is ezt kellene tennünk, mert abból, hogy oroszok vannak nálunk, nem származik semmi jó”. Néhányan nyíltabban kimondták: „Nekünk is, itt, Lengyelországban le kellene ölnünk a nép által gyűlölt kommunistákat.” A szovjet megszállás rémtetteinek hírére pedig így reagáltak: „Magam is szívesen részt vennék a magyarországi forradalmat eltipró szovjetek elleni harcban.”

Mások örültek annak, hogy a lengyelországi események másként alakultak, mint a magyarországi forradalom. Néhányan megjegyezték, hogy „ha nem gyorsítják fel a Központi Bizottság átalakítását Lengyelországban, akkor itt is hasonló vérontásra kerül sor, mint Magyarországon.” Zielona Góra városában a következő véleményt jegyezték fel: „Lengyelország volt az első ország, amelyben elkezdtek gondolkodni a politikai élet és a gazdaság megreformálásáról, és ahol elkezdtek keresni a szocializmushoz vezető más és jobb utat, egy sajátos lengyel utat.

Ez komolyra fordult, az egész világ 3 Ruzikowski (2003); Zblewski (2003).

helyeselte, és nem járt jelentősebb megmozdulásokkal, nem úgy, mint Magyarországon, lázadó lengyel vérünk ellenére sikeresen átmentünk a politikai érettség vizsgáján.” Megint mások, épp ellenkezőleg, úgy látták, hogy még egyáltalán nem múlt el a szovjet beavatkozás veszélye, és „muszáj tenni valamit, különben a szovjet tankok bármikor eltiporhatnak minket, ahogy azt Magyarországgal is tették”. Az a vélemény is megfogalmazódott, hogy Lengyelországnak – a magyarok példája nyomán – ki kellene lépnie a Varsoói Szerződésből. Néhányan pedig attól tartottak, hogy „majd amikor a szovjetek elvégezték munkájukat Magyarországon, Lengyelország ellen fordulnak, és senki sem fogja tudni feltartóztatni őket, mert a Nyugat Egyiptommal van elfoglalva, és a Szovjetunió tenni fogja a kötelességét a saját birodalmában”.⁴

Az országban a legkülönbélebb hírek keringtek a magyarországi helyzetről. Jobbára a szovjet hadsereg által elkövetett mérsárlások méreteivel, a háború kirobbanásának lehetőségével stb. foglalkoztak. A poznańi egyetemisták úgy tudták, hogy „felrobbantottak egy kórházat, amelyben sebesült felkelőket ápoltak, és a szovjet hadsereg lövi a mentőautókat”. Egy legenda szerint a szovjet csapatok egy része

átállt, csatlakozott a lázadókhöz, és kétszáz tankot játszott át a kezükre. Az átálltak helyére kalmükok érkeztek (ezzel a névvel illették az ázsiai eredetű szovjet katonákat), akik „bestiális kegyetlenséggel bánnak el a budapestiekkel, a dunai hidakra akasztották fel a lázadókat”. Olyan hírek is terjedtek, hogy Magyarországon meglincselik az ávós tiszteket, s Poznańban tudni vélték, hogy a júniusi felkelés résztvevői is kiszemelték maguknak a Biztonsági Iroda (UB) tisztjeit, és „ha eljön az ideje, mindenki tudni fogja, mit kell velük tenni. Épp úgy, ahogy most a magyarok is teszik.”⁵

Annak ellenére, hogy 1956 októberében és novemberében a lengyelországi kommunizmus történetében példátlan sajtószabadságot élvezhetett

- 4 Napi jelentés, 1956. október 30. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu (a Nemzeti Emlékezet Intézetének Poznańi Levéltára, AIPN Po), 06/71-26, 140–141. p.; 69. számú sürgős jelentés, 1956. november 5. Uo. 149–150. p.; 7. számú tájékoztató, 1956. október 29., AIPN Po 060/44-62, 35. p.; Sürgős jelentés, 1956. november 3. AIPN Po 06/71–26, 160. p.; 1215. számú sürgős jelentés. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (a Nemzeti Emlékezet Intézetének Gdański Levéltára, AIPN Gd), 0046/22/1, 167. p.; 1425. számú sürgős jelentés, 1956. november 6. Uo. 191., 193. p.
- 5 Sürgős jelentés, 1956. november 3. AIPN Po 06/71–26, 153., 156., 160. p.; 72. számú sürgős jelentés, 1956. november 9. Uo. 165. p.

a lengyel sajtó, sokak számára túlságosan kevés volt a Magyarországról megjelenő tájékoztatás.⁶

Mindenfelé röpcédulák forogtak közkézen, s magyarokat támogató feliratok jelentek meg a falakon. Alsó-Sziléziában például a röplapokon és a falakon a következő szövegek voltak olvashatók: „El a kezekkel Magyarországtól!” „Halál a megszállókra!” „Vessen véget a Szovjetunió magyarországi szégyenletes agressziójának!” „Gyilkos kezeiteket vegyétek le a magyarokról!” Lwówekben (Poznań megyéjében) a következő feliratokat festették a falakra: „Elég a szovjet hadseregből!” „Kövessük a magyar példát!” Kościanban november közepén az alábbi feliratok jelentek meg: „Le az oroszokkal!” „Segítséget Magyarországnak!” „Aljas Bulganyin!” „Le a bolsevikokkal!” A kizárólag a magyar forradalommal kapcsolatos röplapokon kívül voltak olyanok is, amelyekben a magyar forradalom más eseményekkel összefüggésben jelent meg. A poznaí Mezőgazdasági Gépgyárban például egy húszpontos listát terjesztettek, az egyik pont így szólt: „Lengyelek, emlékezzünk meg azokról, akik a magyarországi szabadsáért vívott harcban estek el!”⁷

A röpcédulák egy része nemcsak politikai tiltakozásból született, hanem radikálisabb lépésekre buzdított. Lwówek Śląskiban olyan röpcédulát foglaltak le, amelyben Magyarországot követendő példaként állították, és fegyveres felkelést sürgettek. Mielecben egy röplap a magyarokkal közös harcra hívott fel: „Elvtársak! Segítsünk barátainknak, a magyaroknak, akik igazságos harcot vívnak a szovjetek ellen, hogy szabadok és függetlenek lehessenek Oroszországtól – éljen soká a szabadság!” Jelenia Górában

6 Sürgős jelentés, 1956. november 3. AIPN Po 06/71–26, 153. p.

7 Tájékoztató a legnicai körzet területén tapasztalt ellenséges megnyilvánulásokról és a titkosszolgálat intézkedéseiről 1956. negyedik negyedévében. 1957. március 28. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu (a Nemzeti Emlékezet Intézetének Wrocław-i Levéltára, AIPN Wr), 053/772, 38. p.; Különleges közlemény. 1956. október 26. AIPN Wr 053/459, 144. p.; Különleges közlemény a társadalom állapotáról és magatartásáról Wrocław megye területén a LEMP KB 8. plénumát követő politikai változások utáni lengyelországi eseményekkel kapcsolatban. 1956. november 5. Uo. 149. p.; Tájékoztató az államellenes tevékenységekről 1956. negyedik negyedévében Wrocław megye területén. 1957. április 4. AIPN Wr 053/464, 3. p.; Napi jelentés. 1956. október 30. AIPN Po 06/71–26, 148. p.; 72. számú különleges jelentés. 1956. november 12. AIPN Po 06/71–26, 164. p.; 73. számú különleges jelentés. 1956. november 14. Uo. 170. p.

sztrájkot sürgettek, hogy azzal fejezzék ki szolidaritásukat a budapesti munkásokkal. Miután a második szovjet beavatkozás híre elterjedt, november 4-én délután Gdańsk városában már 29 szovjetellenes plakát lógott a falakon, amelyek fegyveres harcot hirdettek, és támogatást ígértek a harcban álló magyaroknak.⁸

Röpcédulák jelentek meg a falvak utcáin is. Rózankában, a Strzyżówi kerületben például egy „szovjetellenes” röplapot ragasztottak ki. Ez a cédula a varsói egyetemisták magyar diákokhoz írt levele volt.⁹

Több jelentésben is arról olvashatunk, hogy a magyarok iránti szolidaritásból magyar zászlókat tűztek ki.

8 103/56. számú jelentés. 1956. november 7. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie (a Nemzeti Emlékezet Intézetének Rzeszówi Levéltára, AIPN Rz), 04/40, 196. p.; Különleges közlemény a társadalom állapotáról és magatartásáról Wrocław megye területén a LEMP KB 8. plénumát követő politikai változások utáni lengyelországi eseményekkel kapcsolatban. 1956. november 5. AIPN Wr 053/459, 149. p.; Tájékoztató az államellenes tevékenységekről 1956 negyedik negyedévében Wrocław megye területén. 1957. április 4. AIPN Wr 053/464, 4. p.; Különleges jelentés. 1956. november 5. AIPN Gd 0046/22/1, 188. p.

9 105/56. számú jelentés, 1956. november 12. AIPN Rz 04/40, 199. p.

10 Különleges közlemény a társadalom állapotáról és magatartásáról Wrocław megye területén a LEMP KB 8. plénumát követő politikai változások utáni lengyelországi eseményekkel kapcsolatban. 1956. november 5. AIPN Wr 053/459, 149. p.

11 Uo. 148. p.; Különleges jelentés. 1956. november 3. AIPN Po 06/71–26, 152. p.;

Ezt tették többek között a lódzi egyetemisták is. A wrocławai Pafawag gyár munkásai leverték a vörös csillagot az üzem faláról, és helyére lengyel és magyar zászlót tűztek. A magyar zászlók kitűzése vélhetőleg sokkal gyakoribb volt, mint arról a titkosszolgálati jelentésekben olvasható.¹⁰

A titkosszolgálati jelentésekben a valóságosnál jóval kevesebb magyarok iránti szolidaritásból szervezett tüntetésről és gyűlésről vannak információk. Wrocław megyében például a legtöbb embert megmozgató demonstráció Wałbrzych városában volt, a jelentések mégis csak a jelctsi szolidaritási tüntetésről tudnak. Október 27-én a motorgyár munkásai nagygyűlést rendeztek, s „ezen szovjetellenes és magyarbarát jelszavakat skandáltak”. Azt tervezték, hogy megtámadják a közeli Oława városában levő szovjet laktanyát, de tervük meghiúsult. November 2-án a pozñani Cegielski gyárban összehívott munkásgyűlésen is forró volt a hangulat.¹¹

Egy gdański jelentés nagyon érdekes információkat tartalmaz. Az egyik

ügynök beszámolója alapján a jelentés azt állítja, hogy Hamburgban egy hajó rakományának felrakódásakor egy NTS nevű orosz emigráns szervezet aktivistái győzködtek a legénységet arról, hogy „leghatékonyabban úgy segíthetnék Magyarországot”, ha fegyveres harcot szerveznének.¹²

Az áttekintett levéltári forrásokban csak elszórtan találunk utalásokat a magyar forradalommal szimpatizálók elleni megtorló lépésekről. Łódźban 1956. november 10-én három embert tartóztattak le: Stanisław Kłabot, A. Chylińskit és Hanna Kowalskát. Kłab és Chyliński mintegy negyven primitív, „El a kezekkel Magyarországtól!” feliratú röpcédulát gyártott és szórt szét a város különböző pontjain. Hanna Kowalska falfeliratokat festett: „1918–1956. október” „Éljen soká Magyarországnak!” és „Ki az oroszokkal Magyarországról!” A felhívások mellé odafestette a harcoló Lengyelország szimbólumát, a vasmacskát is. Rövid idő után mindhármukat szabadon engedték.¹³

A titkosszolgálati forrásokban nem találni adatot arra, hogy a harcoló Magyarország megsegítésére jelentősebb akciót terveztek volna, lengyelek tízezreinek részvételével. Az egyetlen információ az 1956. október 30-án a Rzeszów megyei Dobrzechówban levő porcelángyárban tartott gyűlésre vonatkozik. Itt, amikor pénzt kezdtek gyűjteni a magyaroknak, az egyik munkás felállt, és kijelentette, hogy „nem ad semennyit sem, mert Oroszország ügyis el fogja venni azt a pénzt”. Ezt valószínűleg arra az egész országban elterjedt szóbeszédre alapozva mondta, hogy a Lengyelországból érkező segélyszállítmányokat a szovjet hadsereg elkobozza.¹⁴

1957-ben Magyarországra vonatkozóan csak egy-egy állítást találunk a forrásokban. Ezek a megjegyzések általában összehasonlítják a lengyel társadalomban tapasztalható fokozatos megbékélést a magyar forradalom napjaival. Például az egyik volt Lublin megyei partizánparancsnok kijelentette, „szükség van rá, hogy Lengyelországban is olyan helyzet teremtődjék, mint Magyarországon – az emberek akkor kiegyenlíthetnék a számlát a kommunistákkal”. Magyarokra való utalás volt hallható a *Po Prostu* hetilap megszüntetése miatti lázongások kapcsán is. 1957 októberében Bydgoszcz megyében az Egyesült Parasztpárt egyik aktivistája kijelentette, hogy „os-

Különleges jelentés. 1956. október 29.

AIPN Gd 0046/22/1, 164. p.

12 Különleges jelentés. 1956. november 10. AIPN Gd 0046/22/1, 205. p.

13 Különleges jelentés. 1956. november 10. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi (a Nemzeti Emlékezet Intézetének Łódźi Levéltára AIPN Ld), 10/315, 215–217. p.

14 173/56 számú napi jelentés. 1956. október 31. AIPN Rz 04/272, 166. p.

tobaság” volt, mivel „ezzel csak megbocsátanak a Szovjetuniónak, pedig a Szovjetunió, ha akarta volna, Lengyelországgal is azt tehetné volna, amit Magyarországgal tett”. Aztán hozzátette, hogy figyelemmel kell kísérni a világ eseményeit, és „ha eljön az alkalmas pillanat, készen kell állnunk a harcra, és ki kell egyenlíteni a számlát az elnyomókkal szemben”.¹⁵

A titkosszolgálat pulawyi részlegének jelentésében is találunk témánkra vonatkozólag néhány érdekes adalékot 1957 második negyedéből. Az ottani Növénytermesztési Intézet igazgatója egy magyar forradalomról szóló dokumentumfilmet hozott magával Varsóból, az amerikai nagykövetségről. A filmet szűk baráti körben le is vetítette. A fennmaradt dokumentumokból nem lehet megállapítani, hogy egyedi esetről volt-e szó, vagy az amerikai diplomaták többször is éltek ezzel az eszközzel.¹⁶

A levelek ellenőrzésének köszönhetően a magyarországi eseményekkel

kapcsolatban rengeteg írásos anyagot lefoglaltak. Ezek között volt például a *Kivonat az ENSZ Különleges Bizottságának magyar felkelésről készített jelentéséből* című dokumentum lengyel fordítása.¹⁷

15 A lublini megyei államrendőrség parancsnokhelyettesének feljegyzése. 1957. április 27. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie (a Nemzeti Emlékezet Intézetének Lublini Levéltára, AIPN Lu), 0110/2, 39. p.; A radziejówi körzeti rendőrség biztonsági szolgálatának negyedéves jelentése az 1957. október 1. és 1957. december 21. közötti időszakról. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy (a Nemzeti Emlékezet Intézetének Bydgoszczi Levéltára, AIPN By), 055/1, 4. p.

16 A pulawy-i körzeti rendőrség biztonsági szolgálatának jelentése 1957. második negyedéről. AIPN Lu 041/54, 159. p.

17 Kivonat az ENSZ Különleges Bizottságának magyar felkelésről készített jelentéséből, 1957. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (a Nemzeti Emlékezet Intézetének Levéltára, AIPN) BU MSW II 4560, 1–4. p.

A titkosszolgálatok iratai között 1958 júniusából találjuk az utolsó említést arról, hogy milyen hatással volt a magyar forradalom a lengyel társadalomra. Akkor Nagy Imre kivégzése keltette fel Magyarország iránt az érdeklődést. A lengyelek egyértelműen és tisztán látták a helyzetet. A poznańi titkosszolgálat a következőket jelentette a központnak: „A tárgyra vonatkozó minden értesülésünk azt mutatja, hogy a megfigyelték elutasítják az ítéletet. A megszólalók között sokan trágár szavakkal illették a Szovjetuniót.” Egy másik jelentésben ez olvasható: „Az ítéletet helytelennek találják, mértékét pedig igazságtalannak. Az emberek számára nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió utasítására hozták

ezt az ítéletet.” Többen úgy vélték, hogy előbb vagy utóbb rehabilitálni fogják a kivégzetteket.¹⁸

A kommunista titkosszolgálatok által készített iratok határozottan kiegészítik a lengyelek magyar forradalommal kapcsolatos magatartásáról – leginkább Tischler János publikációinak nyomán – alkotott képet. Amint már a tanulmány bevezetőjében is elmondtam, a fennmaradt anyag túl kevés ahhoz, hogy teljes képet kaphassunk a forradalom visszhangjáról. Ezért más forrásokhoz is folyamodnunk kell, sajnos azonban azok is szórványosak. Következésképpen szinte lehetetlen visszaidézni a lengyel társadalom szolidaritásának sok epizódját és a következmények teljes skáláját.

- 18 14. számú jelentés. 1958. június 19. AIPN Po 06/71-142, 42. p.; Jelentés, 1958. június 20. Uo. 44. p.; Jelentés, 1958. június 21. Uo. 46–47. p.; Jelentés, 1958. június 22. Uo. 50. p.; Jelentés, 1958. június 23. Uo. 54. p.; Jelentés, 1958. június 24. Uo. 57. p.

HIVATKOZÁSOK

Kamiński (2005)

ŁUKASZ KAMIŃSKI: Polska społeczność a inwazja wojsk Varšavské smlouvy do Československa. In *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Red. Petr Blažek. Praha, 2005, Dokořán. 270–289. p.

Majchrzak (2004)

GRZEGORZ MAJCHRZAK: Operacja „Podhale”. In *Wokół praskiej wiosny. Polska i Czechosłowacja w 1968 roku*. Red. Łukasz Kamiński. Warsaw, 2004, Instytut Pamięci Narodowej.

Ruzikowski (2003)

TADEUSZ RUZIKOWSKI: Tajni współpracownicy pionów operacyjnych aparatu bezpieczeństwa 1950–1984. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2003. 1.

Zblewski (2003)

ZDZISŁAW ZBLEWSKI: Główne problemy Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie w przededniu Października '56. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2003. 1.

FÜGGELÉK

Poznań megye lakónak véleménye a Nagy Imre-perben hozott ítéletekről
(szemelvények)¹

[...] A Magyar Népköztársaság Igazságügy-minisztériumának közleményével kapcsolatban sok jelentés érkezett. A jelentések szerint:

A közlemény heves vitát váltott ki a poznańi Hipolit Cegielski gyár (HCP) munkásai körében. Egyebek között Stachowiak (a főkolompos) trágár szavakkal illette a lengyel és a magyar kormányt a kihirdetett ítélet miatt. Kijelentette többek között, hogy „a kommunisták mindenkit eltávolítanak. Naggi Imre távolról sem volt olyan, mint amilyennek beállítják; most kivégezték, de fél év múlva majd piedesztálra fogják állítani. Ugyanez a helyzet a júniusi eseményekkel is. Azt akarták elhitetni velünk, hogy a munkások tehetnek mindenről, amikor a kormányt kellett volna hibáztatni. A kurva életbe ezzel a rendszerrel!”

A HCP W-7-es részlegének munkásai szerint aránytalanul súlyos volt a vád. Mások nem értették, mi közük a dologhoz, és kerülték a véleménynyilvánítást az ügyben [...].²

A Walewski fedőnevű ügynök azt jelentette, hogy „a poznańiakat tegnap óta foglalkoztatja a Naggi Imre-perben hozott ítélet”. Przybył és Szulc szerint „a poznańi lakosságot felháborította az ítélet, és arra számítanak, hogy a közeljövőben tüntetések lesznek Magyarországon” [...].³

E hónap 18-án a HCP munkásai a Rapacki elvtárs részvételével megtartott munkásgyűlésen a lengyel kormány Nagy-perről kialakított álláspontját feszegették [...].⁴

[...] A beérkezett jelentésekből arra lehet következtetni, hogy a Nagy Imre ellen hozott ítélet még mindig sokakat foglalkoztat. Tudomásunkra jutott többek között, hogy a Stomil munkásait megrázta a Nagy-per. A be-

sélgetések alatt felháborodásuknak adnak hangot, szerintük a per törvénysértő volt, és azt bizonyítja, hogy Kadar szöszegő. Abban mindenki egyetért, hogy az oroszok utasítására született a súlyos ítélet. Az emberek ironikusan tárgyalják Moszkva beavatkozását a magyar belügyekbe. Néhányan céloztak arra is, hogy Go-

1 A fordításban megőriztük Nagy Imre nevének a jelentésekben szereplő számtalan írásmódját.

2 A 3. Osztály tájékoztatója K. Modelewski ezredes aláírásával, 1958. június 19. AIPN Po 06/67-118 z 130, 68. p.

3 Uo. 69. p.

4 Uo.

mułka sem tehet semmit, csak kérheti Moszkvát arra, hogy kivonja csapatait, és nincs remény arra, hogy a helyzet jobbra fordulna. Moszkva ugyanúgy parancsol nekik, mint Sztálin idejében. Azt mondják, hogy már senki sem hisz Moszkvának, s ennek meglesznek a nemzetközi következményei is stb. Határozott és kritikus az álláspontjuk, és ráadásul nem hangzott el olyan vélemény, amely támogatta volna a lépést [...].⁵

A HCP munkásai szerint Nagy Imre ellen igazságtalan ítéletet hoztak. A korábbi híradások értelmében igazságtalanul ítélték el. A korábbi közleményekből azt nem lehetett megtudni, hogy a rendszer megbuktatására törekedett, helyette inkább azt, hogy függetlenedni kívánt a Szovjetuniótól, és saját politikáját akarta megvalósítani. Az orosz hadsereg beavatkozása nem lehet indok arra, hogy bárkit is halálra ítéljenek [...].⁶

[...] A PM munkásai a Nagy-per kapcsán kijelentették, hogy „kizárólag Moszkva miatt kellett kivégezni őket. Hruscovot kellene inkább felelősségre vonni. A Szovjetunió hatalmas erőket küldött Lengyelországba, hogy megakadályozza a hasonló eseményeket. A szerencsétlen Gomułka nem tud kiszabadulni a szovjetek szorításából, és ha ez így megy tovább, őt és az egész országot is tönkreteszik. A júniusi események miatt ránk fognak mászni.” Rapacki miniszter úr Nogyról mondott beszédét úgy értékelték, hogy „Nagy Imre jó ember volt, és érthetetlen, hogy miért kellett kivégezniük”.⁷

A HCP egyik munkása a Nagy Imre-per a Rosenbergék peréhez hasonlította, amikor kijelentette, hogy „a perről mélyen hallgattak nálunk, senki sem tudott róla. Mindkét perben hazaárulás volt a vád, Rosenbergék esetében erről nyíltan beszéltek, de abban az országban nem volt bizonyítékuk, miközben meg akartak szabadulni attól az embertől, s így titokban ítélték el. A szocializmus kegyvesztett lett, az ítélet igazságtalan volt.”⁸

A Maciej nevű ügynök a Nodega Imre peréről szóló magyarországi közlemény kapcsán jelenti, hogy Studttere professzor a Lauzer Vállalat GDR 122-es részlegétől kijelentette, hogy a hír megrázta. Arra számított, hogy Nagy Imrét majd a Szovjetunióba szállítják. Szerinte a halálbüntetést figyelmeztetésül szánták, és az ügy mostani nyilvánosságra hozatala, véleménye szerint, a Jugoszláviával való kapcsolatok várható elhidegüléséről árulkodik [...].⁹

[...] A következő értesítéseket a diákoktól szereztük azok után, hogy megjelent a hír Nagy Imre és társainak kivégzéséről – a Poznańi Mű-

5 A 3. Osztály tájékoztatója... 1958. június 19. 73. p.

6 Uo.

7 Uo. 73–74. p.

8 Uo. 74. p.

9 Uo.

egyetem Słowackiego utcai kollégiumán kívül az egyetemisták máshol nem foglalkoztak a témával.

Az Arski fedőnevű ügynök információi alapján arra következtethetünk, hogy a közlemény elhangzása után a Műegyetem említett kollégiumában lakó diákok egy kissé felháborodtak, mivel „Nogy Imre kivégzése a nemzetközi jog megsértésének számít”, amit azzal indokoltak, hogy „Nogy Imrét azzal az ígérettel bírták rá a jugoszláv nagykövetség elhagyására, hogy nem fogja bántódás érni”. A beszélgetés folyamán az alábbi vélemény is elhangzott: „Nogy nem szolgált rá egy ilyen büntetésre, íme még egy bizonyíték arra, hogy eltérnek a kommunizmus alapelveitől.” A beszélgetésekben részt vevők közül az ügynök a következő harmadéves építésmérnök-hallgatókat nevezi meg: Maciejewski Konrad, Lass Romuald, Makojan, és Chmiel Ryszard. A nevezettek már megfigyelés alatt állnak [...].¹⁰

[...] Még sok üzem munkásait foglalkoztatja a Nagy Imre ellen hozott ítélet. Minden jelentésben az áll, hogy a véleménynyilvánítók egyöntetűen elítélik az ítéletet. Többek között azt mondják, hogy „Magyarország embertelen módon sújtott le Nagy Imrére; Kádár miniszterelnök megölette ellenfelét attól való félelmében, hogy őt ölik meg”. Hasonló megnyilvánulásokat és véleményeket hallani mindenfelé.

Hartman mérnök úr, fedőnevén Earl, kijelentette: „A Nagy-perben hozott ítélet a kultúrán és a civilizáción esett szégyenfolt. Ideológiai meggyőződés miatt semmilyen körülmények között nem szabad gyilkolni. Az ítélet figyelmeztetés mások számára, de ettől eltekintve, szorosan kötődik a Szovjetunió nagyhatalmi politikájához.”

Az Arski fedőnevű ügynök azt állítja, hogy a Nagy Imre kivégzéséről a lengyel lapokban közzétett nyilatkozat megjelenése után a Słowackiego utcai kollégiumban lakó egyetemisták már nem beszéltek többet a témáról. Ugyanezt figyelték meg a Dożynkowa utcai kollégiumban lakók esetében is [...].¹¹

[...] Még mindig sok elítélő véleményt hallani Nogy Imre kivégzésével kapcsolatban. Az alábbi vélemények hangzottak el a témát érintően:

A vélemények egy része szerint az ítéletet a politikai ellenfelek „legyilkolásának” tekinthető.

Más vélemény szerint az ítélet nemzetközi provokáció eredménye, így akarták ugyanis megakadályozni a kelet–nyugati csúcstalálkozót.

10 Uo. 75–76. p.

11 A 3. Osztály tájékoztatója... 1958. június 20. 80. p.

Megint más vélemény szerint Hruscsov miniszterelnök politikai ellenfe-

lei nyomására született az ítélet, mert ezúton akarták őt kompromittálni a Nyugat szemében.

Néhány jellegzetes megnyilatkozás a témában:

A HCP W-3 munkásai szerint az ítéletért a Szovjetunió és Hruscsov a felelősek. A beszélgetések során Bierut moszkvai halálára és a lengyel tisztek 1941-es legyilkolására is céloztak, és a Szovjetuniót vádolják mindezért. A helyzet kényelmetlenségeket okozhat a kormányfők találkozóján.

A PWP munkásai úgy vélik, hogy „Kádár lesújtott politikai ellenfelére és annak követőire, mivel attól tartott, hogy azok fogják őt elkergetni”. Jugoszlávia azzal a feltétellel adta ki Nagyot és társait, hogy nem érheti bántódás őket, és most Tito jogosan állíthatja Hruscsovról és a többi vezetőről, hogy „szavaik és tetteik távol állnak egymástól”.

ZNTK¹² (gördülőanyag-műhely): Barłogiej azt mondta, hogy „az októberi újjászületés atyjait a mennyekbe küldték Magyarországon. Ismét forró a helyzet, mivel az oroszok újra parancsolni próbálnak.” A PKP¹³ (Lengyel Állami Vasút): „A nyugati országok az ítélet miatt felfüggesztették a kereskedelmi egyezmények végrehajtását. Magyarország a Szovjetunióval egyetértésben tette, amit tett, s most Hruscsov azt állítja a rádióban, hogy ilyen cselekedetek vádjával letartóztatott embereket nem kellene halálra ítélni.”

Pomet üzem: „Egészen biztos, hogy az ítéletet már jóval korábban meghozták, de csak a csúcstalálkozó előtt hozták nyilvánosságra, hogy lassítsák az előkészületeket, és megakadályozzák a találkozó létrejöttét.”

Budownictwo [építkezés]: „[...] a munkások és az értelmiségiek felháborással fogadták az ítélet hírét. Szerintük igazságtalanul ítélték halálra. Az ítélet csak tovább rontotta a szocialista tábor renoméját, és hátráltatja a nyugati országokkal kiépített kapcsolatok továbbfejlesztését. Állítólag a Kínai Népköztársaság és Jugoszlávia is tiltakozott az ítélet miatt.”

A *Trybuna Ludu* egyik újságírója jelenti: „Egy újságíró-küldöttség készült Magyarországra. Nagy Imre kivégzésének hírére, tiltakozásképpen, lemondtak az utazásról.”

Ginter – az NDK állampolgára: „Politikai gyilkosság volt. Nogynak a világ közvéleménye előtt bántatlanságot ígértek akkor, amikor a jugoszláv nagykövetségre menekült. A szovjet politikusok is sokat beszéltek a témáról. Az ítélet politikai provokáció Jugoszlávia kárára, az a célja, hogy elmérgesítse a kapcsolatokat Jugoszlávia és a Szovjetunió között. Az ítéletet egy olyan csoport készítette elő,

12 Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego.

13 Polskie Koleje Państwowe.

amely diszkreditálni akarja Hruscsovot és a többi szovjet vezetőt, akik 1956-ban megszólaltak a forradalom kapcsán. Az a célja, hogy elmérgesítse a viszonyt Jugoszláviával, elégedetlenséget váltson ki a Szovjetunióban, és megakadályozza a csúcstalálkozót. Rácáfol azokra a kijelentésekre, melyek szerint a Szovjetunió [...] (1) nem avatkozott be más országok belügyeibe, és alátámasztja azt az állítást, hogy (2) a szocialista országokat csatlósáiként kezeli. Ennek előre nem látható következményei lehetnek.”¹⁴

A Waldemar fedőnevű ügynök a katolikus egyház adott politikai körülmények közötti álláspontjáról jelenti: Fikus atya [...] a 20. Congregatio a Resurrectione Domini Nostri Iesu Christi egyik szerzetese (nyilvánartásba vett, megfigyelt személy) [...] azt állította, hogy az Egyesült Államok tudja, mit kell tennie, és biztosan elmarad a csúcstalálkozó, mivel „nem lehet megbízni a Szovjetunióban”, és általában igen furcsa, hogy az amerikaiak még szóba állnak velük, mivel „nem más, mint a Szovjetunió vállalt garanciát Nagy életéért, és most tessék, meg lehet nézni, hogy végül mit tettek vele”.¹⁵

[...] Az El-Zet fedőnevű ügynök értesülései arra utalnak, hogy az az orvosi kör, amellyel kapcsolatban áll, negatívan viszonyult a Nagy Imre és társai perében hozott ítélethez. Mataczyński és Psuja (Vérellátó Központ) gyilkosságnak nevezték a történeteket, és Katyínt emlegették az ügy kapcsán. Mataczyński doktor kritizálta a szocialista materializmust, és kijelentette, hogy ezek a bűnök a világnézeti különbségekből adódnak. Az ellenfeleket teljesen meg kell semmisíteni eszerint, és ezért nem hiszi, hogy a szocializmus emberséges lenne. Gomulkával példálódzott, aki szintén megéri a pénzét. Hatalomra került, és számos ígérete ellenére sem tudja lerázni magáról szovjet urát, de olyan álláspontra sem sikerült helyezkednie az SZKP-val szemben, mint Titónak, aki nem akarta alávetni magát az orosz direktíváknak, és most jogosan gondolja, hogy Kádár megszegte a neki tett ígéretét, miszerint Nagy Imrét nem vonják felelősségre. Mintschenty [Mindszenty] bíboros még mindig a budapesti angol [amerikai] követségen tartózkodik.

A Sas fedőnevű ügynök értesülései szerint a jogászokat is foglalkoztatta a téma. Kozłowski kijelentette, nem érti, hogy Oroszország hogy járulhatott hozzá egy ilyen ítélethez, és az ítéletet bejelentő közlemény megjelenítéséhez Magyarországon, éppen a csúcstalálkozó előkészítő szakaszában.

Kuleczka hozzátette, hogy forradalmunk felfalta fiait, akárcsak Magyarországon. Egy másik példa a Lengyel Parasztpárt (PSL) egyik vezető politi-

14 A 3. Osztály tájékoztatója... 1958. június 21. 83–84. p.

15 Uo. 1958. június 22. 87. p.

kusa, Nowak, aki kijelentette, hogy ez egy jellegzetes történet. Oroszország inspirálta a magyarországi eseményeket, Nagy elfogadta az orosz iránymutatást, és most Oroszország cserbenhagyta és kivégezte őt. Gomulákára és Cyrankiewiczre is hasonló sors vár, akik szintén alávetik magukat Oroszország akaratának, amely azonban nem fog megbocsátani nekik az „októberi események” miatt [...].¹⁶

[...] Daubert J., a ZNTK egyik munkása, aki tavaly a júniusi események évfordulóján rendezett megemlékezés egyik szervezője volt, kijelentette, hogy „idén távol tartom magam az évforduló előkészületeitől. Tavaly ostoba voltam, senki sem vehet rá arra, hogy még egyszer részt vegyek benne. A politikai rendőrség úgyis le fogja tartóztatni azokat, akik meg akarják ünnepegni a második évfordulót, mert idén már tilos arról megemlékezni. Nem szeretnék a magyarországi Nagy Imre sorsára jutni.” [...].¹⁷

[...] A 738-as fedőnevű ügynök Nagy Imre kivégzésének bejelentésével kapcsolatban jelenti, hogy az Orvosi Egyetem Grunwaldzka utcai kollégiumában lakó diákok azt mondták, hogy „Nagy Imre kivégzésének közvetlen oka Hruscsov magyarországi látogatása volt. Kína megszakította diplomáciai kapcsolatait Jugoszláviával, mivel eltér a véleményük az ítélet kapcsán.” Az ügynök megadta a vitában megszólaló egyetemisták, közöttük a szószólójuk, K. R. nevét is. A csoportot megfigyelés alá vették. [...].¹⁸

A Janosik fedőnevű ügynök jelenti, hogy az S. L. nevű lengyel állampolgárral, operaházi munkással folytatott beszélgetése során ahhoz az információhoz jutott, hogy a hónap 21-én egy röpcédula volt kifüggesztve a lépcső mellett az alábbi szöveggel: „Dicsőség a magyar hősöknek: Nagy Imre és Maléter Pál.” A lap alján egy további mondat volt olvasható: „Nem felejtünk soha, és bosszút állunk értetek.” A helyszínelés során az értesülés nem nyert bizonyítást, és az Operaház pártbizalmija sem tud semmit a fenti esetről [...].¹⁹

[...] Sok üzemben beszélnek még a Nagy Imre-perben hozott ítéletről. Az ügyet érintő megnyilatkozások hasonlóak a korábban már jelentettekhez. Általában úgy összegezhető, hogy az ítélet igazságtalan volt, és Moszkva utasítására történt, veszélybe sodorja a csúcstalálkozót, ilyen és sok más hasonló bírálatot hallani a témáról. [...]

[...] Nagy Imre kapcsán a következő értesülést szereztük: a 738-as fedőnevű ügynök jelenti, hogy a megfigyelés tárgyát képező K. P. két másik egyetemista és az ő jelenlétében a

16 Uo. 90. p.

17 Uo. 1958. június 23. 94. p.

18 Uo. 95–96. p.

19 Uo. 96. p.

tárggyal kapcsolatban kijelentette, hogy: „Gomułka elvtárs szándékosan halogatja az állásfoglalást Nagy Imre ügyében, mivel nem akar szembekerülni Moszkvával.” Az említett hangadó az alábbiakkal támasztotta alá véleményét: „tudja, hogy Gomułka környezete nem helyesli a Nagy Imre ellen hozott ítéletet, és csak a Központi Bizottság megkeseredett sztálinistái értenek egyet a döntéssel”. Az illető továbbá azt állította, hogy „a LEMP kongresszusát is az aktuális magyarországi események miatt halasztották el”.²⁰

[...] Az üzemekben, elsősorban a ZNTK-ban és a PKP-nél elterjedt az a szóbeszéd, hogy Gomułka állítólag le fog mondani a LEMP KB első titkári posztjáról. Ezt azzal magyarázzák, hogy Gomułka elvtárs nem értett egyet a Nagy Imre ellen hozott ítélettel, nem osztja az SZKP vezetőinek véleményét, és beteg [...].²¹

[...] Múlt éjszaka az Orvosi Egyetem Gospoda Targowában lakó négy hallgatója között az alábbi beszélgetés zajlott. A Barbara fedőnevű ügynök jelenti, hogy a megnevezett diákok bírálták a beszélgetés során Nagy Imre kivégzését, és azt állították, hogy a lengyel lapok megpróbálták a libanoni affér hangos tálalásával eltussolni az ügyet. Rágalmazták a Szovjetuniót, egyebek mellett azt állították, hogy „a Szovjetunió jól érti annak a módját, hogy hogyan kell megszabadulni a felesleges emberektől”. Az említett személyek megfigyelés alatt állnak [...].²²

[...] Ami a katolikus papságot illeti, a Zagórski fedőnevű ügynök anyagaiból arra következtethetünk, hogy a kúria egyaránt foglalkozik a lengyel belügyekkel és a lengyel külpolitikával is. Az ügynök azt állítja, hogy sok pap „jót gondol” a Lengyel Népköztársaság kormányáról annak „a magyar per kapcsán kialakított objektív és mértékletes álláspontja” után. [...] Sikorski atya, a kúria nótáriusa [...] úgy nyilatkozott, hogy a kormány álláspontja is amellet szól, hogy „kormányunk szuverén politikát folytat”. Van-e ebben kételkedő vélemények is. Ezek azt feltételezik, hogy a kormány csak taktikázik, mivel nehezen képzelhető el, hogy a lengyelek „szembe akarnának helyezkedni Moszkvával”.

Marlewski atya, prelátus (nyilvántartásba vett, megfigyelt személy) kijelentette, hogy „a magyarok nem saját jószántukból tették, amit tettek, biztosan Moszkva nyomásának engedtek, mely nem törődik a magyar közvéleménnyel, és csak saját önös céljait tartja szem előtt” [...].²³

20 Uo. 110–111. p.

21 Uo. 1958. június 27. 116. p.

22 Uo. 116–117. p.

23 Uo. 117. p.

BUKOVSZKY LÁSZLÓ

OKTÓBER SZLOVÁKIAI RECEPCIÓJÁNAK TÜKRÖZŐDÉSE A (CSEH)SZLOVÁK ÁLLAMBIZTONSÁGI IRATOKBAN¹

A Nemzeti Emlékezet Intézetének levéltára (Archív Ústav Pamäti Národa – AÚPN) az intézetet létrehozó 2002. évi 553. számú törvény alapján kezeli a kommunista állambiztonsági szolgálat (Štátna Bezpečnosť – ŠtB) szlovákiai szerveinek és elődszerveinek fennmaradt levéltári anyagát, amelyet a területi illetőség alapján, illetve 1992–93-ban, a szövetségi vagyon kettéosztásakor Csehország Szlovákiának átadott.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc csehszlovákiai vetületét a Nemzeti Emlékezet Intézete (Ústav Pamäti Národa – ÚPN) levéltárának fondjain belül az állambiztonsági szervek következő öt fondcsoportjában követhetjük nyomon: 1. Normatívák – parancsgyűjteményekben (a belügyminiszter titkos parancsai és a határőrség parancsnokságának parancsai); 2. az ŠtB kerületi és járási szerveinek iratanyagában; 3. az ŠtB vizsgálati dossziéiban; 4. az ŠtB operatív dossziéiban; 5. a határőrség szerveinek iratanyagában.

A felsorolt levéltári egységek rendezettségi foka – a vizsgálati és az operatív dossziék csoportjának kivételével – részben már 2005 végétől lehetővé tette az alapos kutatás megindítását. E két fondcsoportban azonban az alapszintű rendezés nem elégséges a szisztematikus kutatás megindításához, mivel tárgyköri keresést nem tesz lehetővé. A több mint 65 ezer nevet tartalmazó adatbázisból ma még

1 Bár a 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc eseményeinek szlovákiai hatását, társadalmi fogadtatását és következményeit a mai cseh, szlovák és magyarországi historiográfia nagy általánosságokban már tárgyalta (Karel Kaplan, Jiří Pernes, Jan Pešek, Jan Štaigl, Szesztay Ádám stb.), a kiragadott és általánosan, illetve kevésbé ismert kutatási eredmények publikálása mellett hiányzik a megadott problémakör szisztematikus kutatására helyezett hangsúly. A publikált tanulmányok szerzői vagy arra a következtetésre jutottak, hogy az 1956-os októberi magyarországi eseményeknek kevés visszhangja volt odaát, vagy éppen eltúlozták az ottani események jelentőségét.

szinte lehetetlen kiszűrni az 1956-os események érintettjeit. A többi forráscsoportból viszont az iratszintű segédletek alapján megfelelő kiindulópontot kapunk. Érvényes ez az állambiztonság kerületi és járási szerveinek és a határőrség fennmaradt területi szerveinek iratanyagára is.

Október szlovákiai recepcióját jelenleg – a teljesség igénye nélkül – a megjelölt öt fondcsoport alapján értékelhetjük.

A csehszlovák állami és pártvezetés aggodalommal figyelte az 1956. október 23-i budapesti, majd országos eseményeket. Saját hatalmának megengásától joggal tartva félt az esetleges ellenállási formáktól, tömegmegmozdulásoktól. A pártvezetés a kezdeti önvédelmi reflexektől rövid idő alatt az agresszió, majd az internacionalista, baráti segítségnyújtás dimenziójába lépett át. E háromlépcsős folyamat eseményeit teljes egészében dokumentálják az ÚPN levéltárában található dokumentumok.

A pártvezetés közvetlenül irányított szervein – egyebek mellett az állambiztonsági szolgálaton – keresztül ellenőrizte az országhatáron belül, de azon kívül is az események minden mozzanatát. A Sztálin halálát követő politikai enyhülés bizonyos fokú változásokat eredményezett a csehszlovák állambiztonsági szolgálat irányításában és szervezetében. A megszüntetett önálló nemzetbiztonsági minisztérium egybeolvadt a belügyminisztériummal. A minisztérium szerkezeti átalakítását követően a belügyminiszter első helyettese látta el állambiztonsági szolgálat szerveinek felügyeletét.² Az egész szervezet ugyanakkor a belügyminiszter és a párt közvetlen irányítása alatt állt.³

A belügyminisztérium szerveinek tevékenységét a belső szabályzatok mellett a belügyminiszter személyesen irányította. A miniszter által kiadott titkos parancsok szabták meg az egyes főcsoportfőnökségek és az azok alá rendelt területi szervek tevékenységének irányvonalát 1956 őszén is. Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) Központi Bizottsága – Antonín Novotný főtitkár és Rudolf Barák belügyminiszter beszámolóí alapján – 1956. október 23-án foglalkozott először a magyarországi helyzettel. A testület ekkor még tartózkodó álláspontot képviselt. Az aktuális magyarországi és lengyelországi eseményeket leiratban ismertették a párt alsóbb szintű vezetőségével, a kerületi és a járási pártszervekkel.⁴ Később ez napi gyakorlatiá vált. A következő nap délutánján újra összeült a Politbüro, de ekkor már Novotný nélkül, aki Moszkvában tárgyalt. A belügyminiszter értékelő beszámolója után a KB jóvá-

2 Frolík (1991) 463–470. p.; Pešek (2000) 21. p.

3 Frolík (1991); Churaň (2000) 224. p.

4 Kaplan (2005) 440. p.

korlatta vált. A következő nap délutánján újra összeült a Politbüro, de ekkor már Novotný nélkül, aki Moszkvában tárgyalt. A belügyminiszter értékelő beszámolója után a KB jóvá-

hagyta Barák titkos parancsának szövegét.⁵ A Politbüro értelmezése szerint Magyarországon a párton és a magyar társadalmon belüli megtisztulási folyamatot az államellenes, szélsőséges csoportok igyekeztek a maguk javára kihasználni. Az október 24-én kiadott 108. sz. belügyminiszteri titkos parancs az állambiztonsági szervek tevékenységének alaputasításaként egészen 1957 kora tavaszáig érvényben volt.⁶ A 108/1956. sz. titkos parancs országos szinten, tehát a Magyarországgal határos szlovák területeken is a legnagyobb éberséget írta elő, valamint azt, hogy a társadalmi szervezkedések bármely formáját csírájában el kell fojtani. A belügyi szerveknek a titkos parancs alapján a legmagasabb akcióképességet és az éberség legmagasabb fokát kellett tanúsítaniuk.

Az állambiztonsági szervek feladatát Rudolf Barák kilenc pontban szabta meg: Ezek szerint a belügyi szerveknek: *a)* a legnagyobb körültekintéssel, tárgyilagosan és megfontoltan kellett figyelniük az operatív helyzetet; *b)* a magyarországi és a lengyelországi események kapcsán minden operatív módszer bevonásával ki kellett szűrniük az ellenséges tevékenységekre utaló összes jelet és szándékot; *c)* a belügyminisztérium összes alakulatánál állandó szolgálatot kellett bevezetni; *d)* Szlovákia területén a belügyminisztérium valamennyi szervét a határőrséggel közösen 50 százalékos készenlétségre kellett helyezni; *e)* Csehszlovákia összes fegyintézetében 50 százalékos készenlétséget kellett bevezetni; *f)* a magyar, illetve a lengyel határszakaszon meg kellett erősíteni a rendőrség határőr egységeinek személyi állományát és csökkenteni a kishatárforgalmat; *g)* a belügyminisztérium járási szerveinek vezetőit tájékoztatni kellett az eseményekről, és biztosítani kellett a járási és a kerületi szervek együttműködését; *h)* járási és kerületi szinten biztosítani kellett az együttműködést a belügyminisztérium szervei és párt vezetői között; *i)* minden fontosnak számító eseményt azonnal jelezni kellett a belügyminiszternek (a kerületi parancsnokok napi helyzetjelentését a belügyminiszter titkárságára terjesztették fel). A titkos belügyminiszteri parancs ugyanakkor mellékletében tartalmazta a prágai biztonsági intézkedések aprólékos leírását.

Rudolf Barák a CSKP Központi Bizottsága jóváhagyása mellett 1956. október 24-től egészen december 20-ig további tíz titkos parancsban szabályozta a belügyi, köztük az állambiztonsági szervek további tevékenységét. Ezek többsége az időszakra eső társa-

5 Pernes (1996) 512–527. p.; Bílek–Pilát (1996) 500–512. p.

6 A belügyminiszter 108/1956. sz. titkos parancsát a 70/1957. sz. parancs helyezte hatályon kívül. Bukovszky (2006) 74–81. p.

dalmi megmozdulások, állami ünnepek (október 28.,⁷ november 1. és november 7.,⁸ november 17.)⁹) alatti biztonsági intézkedésekre vonatkozik, melyek során a belügyminisztérium összes testülete készen állt az esetleges polgári megmozdulások elleni fegyveres beavatkozásra.¹⁰

Hruscsov – a magyarországi forradalom sikerét látva – a kezdeti hezitálást követően a fegyveres beavatkozást választotta. A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) Központi Bizottságának 1956. október 31-i ülése után a szövetséges tábor fekete bárányait – Gomuškát és Titót – a maga oldalára állította, és a csehszlovák pártvezetést is értesítette elhatározásáról. A CSKP KB magyarországi eseményekkel kapcsolatos álláspontja ezzel nyilvánlová vált: az addigi önvédelmi sündisznóállást felváltotta a nyílt agresszió. Ezt igazolja Barák 1956. november 3-án kiadott 115. sz. titkos parancsa, amely az esetleges provokációk, polgári szervezkedések esetére a belügyi szervek szigorú fellépését írta elő. Az újabb titkos parancs kiadásával rendkívüli intézkedések léptek életbe az egész ország területén, kiváltképp a lengyel és magyar határszakaszon. Az állambiztonsági szervek minden eszközt felhasználhattak a feltételezett ellenállási mozgalmak megfékezésére.

A pártvezetés saját hatalmi helyzetét viszonylagos elégedettséggel értékelte. A CSKP KB meg volt győződve a Nemzeti Front alapjain létrejött kormány politikai irányvonalának helyességéről, még ha bizonyos hibákat nyilvánosan elismert is.¹¹

A társadalmi megingásoknak a párt két módon próbált gátat szabni Csehszlovákiában: egyfelől saját döntéseit ideológiai téren az SZKP XX. kongresszusának jegyében igyekezett igazolni – a kézzelfogható eredmény az életszínvonal emelkedésében mutatkozott meg –, másfelől aktivizálta a biztonsági szerveket. Barák szerint „az ŠtB a múltban és ma is a párt és a dolgozó nép biztosítéka”. A hatalom a

7 A belügyminiszter 1956. október 26-án kiadott 110/1956. sz. titkos parancsa.

8 A belügyminiszter 1956. november 1-jén és 5-én kiadott 116/1956., illetve a 119/1956. sz. titkos parancsai.

9 A belügyminiszter 1956. november 13-án kiadott 125/1956. sz. titkos parancsa.

10 Bukovszky (2006) 78. p.

11 Kaplan (2005) 440. p.; TRMV (Tajnyrozka ministra vnútra – a belügyminiszter titkos parancsa) č. 115/1956.

115/1956-os titkos parancsal ezt a „biztosítékot” elsősorban saját állampolgárai ellen igyekezett felhasználni, mindenekelőtt azon a társadalmi rétegen belül, amelyet 1948 februárja után sem sikerült teljesen elhallgattatni. Az állambiztonsági szervek az operatív tevékenység minden módját felhasználva próbálták feltérképezni és megakadályozni a párt- és államellenes tevékenység legapróbb megnyilvánulá-

sait is. Az ŠtB figyelme elsősorban a volt politikai pártok képviselői, volt katonatisztek, az osztályellenségnek kikiáltott értelmiségiek, a kulákok, az egyházi személyek, az úgynevezett volt emberek (bývalí ľudia) felé irányult.

Az SZKP XX. kongresszusa 1956 tavaszán, illetve azt követően Csehszlovákiában is hozott némi enyhülést. Az egyetemista, főiskolás diákok és egy szűk értelmiségi réteg a fővárosban, de Pozsonyban is egyre nyíltabb, hangosabb vitákat kezdett a pártállam társadalmi és gazdasági problémáiról.¹² Ezek a viták elsősorban a társadalmpolitikai és állampolgári követelések köré sűrűsödtek, de Szlovákiában egyfajta nemzeti, nemzetiségi jelleget is öltöttek. A pártállammal szembeni kritika, a társadalmi ellenállás Szlovákiában több helyen és több formában is jelentkezett. A párt vezető szerepét kétségbe vonó és a szövetkezetesítést elítélő röplapok terjesztésén túl ennek az eseménysorozatnak volt része például az érsekújvári szovjet világháborús emlékmű ledöntése is 1956. augusztus 24-én.¹³

A magyarországi október hatását vizsgálva a szlovákiai történesek két kérdéskörét próbáljuk áttekinteni: a forradalom és szabadságharc kitörésének visszhangját, illetve az egyes ellenállási formák megjelenését.

Mindkét kérdéskör kapcsolódik az említett nemzeti, nemzetiségi színezetű társadalmi-politikai követelésekhez, amelyek háttérében két fontos történelmi sorsfordulót kell látnunk: az utolsó, demokratikusnak mondott 1946-os parlamenti választásokat, majd az 1948-as kommunista hatalomátvételt. A két esemény közé még beékelhetnénk a szintén 1946-ban aláírt magyar–szlovák lakosságcsere-egyezmény következtében kialakult helyzetet, amely azonban csak áttételesen befolyásolta az eseményeket, elsősorban Dél-Szlovákia egyes területein.

Az ország lakosságának többsége október 23-át megelőzően, de azt követően sem rendelkezett valós információkkal a lengyelországi és a magyarországi eseményekről. A kommunista sajtó elferdített, tendenciózus hírei mellett a BBC, az Amerika Hangja és a Szabad Európa Rádió (SZER) híradásai alapján juthattak hitelesebb információkhoz. Jóval reálisabb képet hoztak az országhatár túloldaláról azok az emberek, akik a határátlépés-engedélyezés módosítása nyomán egyre nagyobb számban keresték fel Magyarországot, és az a mintegy kétezer magyar állampolgár is, akik rokonlátogatás, turistaút és egyéb címen tartózkodtak október 23-át követően Csehszlovákiában. (A hatóságok kilátásba helyezték internálásukat, ami végül elmaradt, csak kiutasították őket.)

12 Marušiak (1997) 180–181. p.

13 AÚPN, KS ZNB S-ŠtB Bratislava, V-356.

Szlovákia területén a forradalom kitörése után az elsődleges információkat a nyugati adók mellett a budapesti és a miskolci, valamint a győri rádió híradásaiból szerezhették az emberek. A három magyarországi rádióadó az észak-szlovákiai vidékeket kivéve csaknem az ország egész területén fogható volt. Kassán a Pribina utcai általános iskola tantestületében a tanárok,¹⁴ a Mezőlaborci járás településein pedig a lakosság csoportosan hallgatta a budapesti rádió híradásait, a magyarul még tudók fordítottak. Laborcradványban például Kavčák István pravoszláv pap fordította magyarról szlovák nyelvre a község kocsmájában a legújabb híreket a helyieknek.¹⁵ Több kisebb gyártelepen, üzemben is csoportosan hallgatták a munkások a magyarországi rádióadókat. Az ipolypásztói téglagyár munkásai emiatt csak ötven százalékra teljesítették a normát.¹⁶ Az állambiztonsági szolgálat privigyei járási szerve operatív tevékenysége során lefűlelte a privigyei bányászok egy csoportját, akik a forradalmi miskolci adót hallgatták.¹⁷ De ugyanígy figyelemmel kísérték az emberek a három nyugati adót is, amelyek cseh és szlovák nyelven sugároztak.¹⁸

Barák 108/1956. sz. titkos parancsa alapján az állambiztonság területi szervei október 24-től folyamatosan küldték helyzetjelentéseiket a minisztériumnak. A háromlépcsős irányítási modell (járás–kerület–minisztérium) alapján készült értékelő helyzetjelentéseket az érintett állambiztonsági szervek a hasonló módon felépített pártszervezetnek is közvetítették (járási pártbizottság–kerületi pártbizottság–Központi Bizottság). A fennmaradt dokumentumok szerint például Vasil Biľak, Szlovákia Kommunista Pártja

(SZLKP) eperjesi kerületi főtitkára rendszeresen kézhez kapta azokat a jelentéseket, amelyeket az ŠtB kerületi parancsnoka Prágába küldött.¹⁹ A jelentések száma az események intenzitásától függően változott. A második szovjet katonai intervenció után, november 6-án a kassai kerületi parancsnokságról hat jelentést küldtek Prágába.

Az 1956. október 24-től fennmaradt helyzetjelentések a Barák-féle szempontok alapján készültek. A magyar forradalom történései nagy visszhangot váltottak ki Csehszlovákiában.

14 AÚPN, KS ZNB S-ŠtB Košice, KE-OP. A. Č. 8417.

15 AÚPN, KS MV Prešov (B 10-7), inv. č. 88.

16 AÚPN, KS MV S-VB Nitra (V/R 08), inv. č. 14. (A KS MV S-VB Nitra 1956. 10. 28-i jelentése.)

17 1956. 10. 31-i jelentés. A jelentés privigyei magyar nemzetiségű lakosokat említ, uo.

18 AÚPN, KS ZNB S-ŠtB Košice, KE-OP. a. č. 8417.

19 AÚPN, KS MV Prešov (B 10-7), inv. č. 88.

A polgárok többsége természetszerűnek vélte a budapesti, majd a vidéki fejleményeket. Nemzetiségtől függetlenül, szlovákok, magyarok és ruszinok figyelték reménykedve, mi zajlik az országhatáron túl. Az általános vélekedés szerint a kialakult helyzetért Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Farkas Mihály viseli a politikai felelősséget.²⁰ Sokan úgy látták, hogy Magyarország és Lengyelország – a szovjet érdekszférából kiszakadva – Jugoszláviával közösen ellensúlyozza majd a Szovjetunió befolyását Közép-Európában. Már 24-én általánossá vált az a nézet, hogy egy szlovákiai tömegmozgalom kialakulása esetén északról lengyel, délről viszont magyar fegyveres támogatással sikerül megdönteni a kommunista uralmat Csehszlovákiában.²¹ A forradalom kitörését az egyszerű véleményalkotó polgárok Magyarország rossz gazdasági helyzetével indokolták. A magyaráztatnak volt egy sajátos vonása: a többség a közvetlen kiváltó okot az utazási korlátozások nyári feloldásában látta. A beindult idegenforgalom miatt egyre több magyarországi utazott Csehszlovákiába, akik a viszonylag tűrhető gazdasági, közellátási helyzetet a hazai szegénységgel összehasonlítva az elégedetlenkedők, sőt a fegyveres ellenállók számát növelték.²² Szlovákia-szerte, de elsősorban Kelet-Szlovákiában többen már október 24-én a zsidókat okolták az áldatlan magyarországi politikai-gazdasági helyzetért. A kassai zsidóság körében 25-én elterjedt a hír, hogy Budapesten a forradalmárok több zsidót megöltek. A kassai hitközség tagjai közé beépült ügynök jelentései szerint az „ellenforradalmárokat nacionalista és antiszemita célok hajtják”.²³ Az antiszemita jelenségek rémhírei mellett már az október 25-i helyzetjelentésekben felbukkan, hogy a szlovákiai magyarok között megjelent az esetleges magyar-szlovák határrevízió gondolata.²⁴ Ezeket a megnyilvánulásokat a pártvezetés – és természetesen az állambiztonság – ügyes propagandával szigetelte el, a maga oldalára állítva az ország lakosságának többségét. Az ellenpropaganda „fasiszta, nacionalista és antiszemita, horthysta” jelzőkkel illette a magyarországi eseményeket. A hazai magyarok többségét, akik ilyen vagy olyan értelemben rokonszenveztek a forradalom eszméivel, „magyar sovínisztáknak” és az „úri, régi magyar rendszer támogatóinak” titulálták.²⁵ A mondvacsinált magyar-szlovák nemzeti feszültségre válaszul a miskolci rádió 1956. október 29-én az esti órákban

20 AÚPN, KS ZNB S-ŠtB Košice, KE-OP. a. č. 8417

21 OO MV Levoča 1956. 10. 24-i és KS MV KE 1956. 10. 25-i jelentése, uo.

22 KS MV KE 1956. 10. 25-i jelentése, uo.

23 Uo.

24 Uo.

25 KS MV KE 1956.10.24-i jelentése, uo.; V/R 08 KS MV S-VB Nitra, inv. č. 14. (1956. 10. 29-i jelentés).

Bratia Slováci címmel szlovák nyelvű nyilatkozatot sugárzott. A nyilatkozat cáfolta a területi revízió gondolatát, ugyanakkor megerősítette a szomszéd nemzetekkel való együttműködés szorosabbra fűzésének igényét, mégpedig egy jövőben létrehozandó dunai konföderáció formájában.²⁶ November 4-ét követően a határmódosítás követelése szlovák oldalon is megjelent. Mivel Kádár színre lépése után szovjet támogatással sem sikerült megtörni az ellenállást, néhány rozsnyói bányász a proletár internacionalizmusra hivatkozva úgy gondolta, hogy Magyarország területét szét kell osztani a szomszédos államok között. Szerintük a legésszerűbb az lenne, „ha Magyarországot Csehszlovákiához csatolnák, mivel a csehszlovák párt- és állami vezetés igenis képes a munkásosztályt vezetni”.²⁷

A pártvezetés és az ŠtB tudatosan félreinformálta az ország lakosságát. Ezt a Magyarországról hazatért csehszlovák állampolgárokkal készült kihallgatási jegyzőkönyvek is alátámasztják. Az állambiztonság tisztségviselői az érintett személyek (több esetben az események aktív résztvevői) tapasztalatai alapján valós képet kaptak a magyarországi eseményekről. A kassai Polgár Béla építész-mérnök – aki október 30-ig tartózkodott Budapesten – úgy nyilatkozott, hogy „a fővárosban nem voltak zsidóellenes atrocitások”. A magyar lakosság körében semmilyen nacionalista, csehszlovákellenes megnyilvánulást nem tapasztalt, ellenkezőleg, kellő tisztelettel, figyelemmel viselkedtek a szlovákokkal. Nem látott és nem is hallott nyilvánosan fellépő fasiszta elemekről.²⁸ Hasonló értelemben értékelt a budapesti és a győri eseményeket a galántai Szabó István, akit az állambiztonság november 6-án hallgatott ki.²⁹

Az 1956. október 23-i és az azt követő események hatására országosan mérhető élelmiszer-felvásárlási hullám tört ki Csehszlovákiában. Az előző időszakhoz képest 150 százalékkal nőtt a vásárlások aránya.³⁰ Az alapélel-

mezési cikkek felvásárlása több helyen közellátási zavart okozott. A bizonytalan jövőképet jól mutatja, hogy az élelmiszer-felvásárlással egy időben megindult a bankban elhelyezett megtakarítások nagyarányú kivétele. A készpénzkivételek összege több helyen elérte a bankban akkoriban elhelyezett betétek tízszeresét.³¹

A csehszlovák pártvezetés minden módon igyekezett megakadályozni a

26 AÚPN, KS MV KE (B 10), inv. č. 72.

27 OO MV Rožňava 1956. 11. 7-i jelentése, uo.

28 KE-OP a. č. 8417. 1956. 11. 1-jei jelentés. AÚPN, KS ZNB S-ŠtB Košice.

29 AÚPN, Veliteľstvo Pohraničnej stráže Praha (Fond 6), inv. č. 78.

30 1956. 11. 5-i jelentés. AÚPN, KS MV Prešov (B 10-7).

31 Uo.

magyarországihoz hasonló események bekövetkeztét. Röviden szoltunk már az államvédelmi szolgálat aktivitásáról. Az operatív tevékenység kiszélesítésével csaknem egy időben, október 26-án országos nyomozás indult az illegálisan tartott fegyverek, lőszeres és robbanószeres után. A belügyminisztérium rendelete alapján megerősítették a fegyver- és robbanóanyag-raktárak őrzését.³²

A magyar forradalom és szabadságharc pozitív visszhangja ellenére sem a cseh szágrészben, sem Szlovákiában nem alakult ki szervezett, tömeges, a rendszer megdöntésére irányuló polgári ellenállási mozgalom. Egyéni szervezkedésekre, egyéni ellenállási megnyilvánulásokra több tucat eset utal, ezek azonban nem viszonyíthatók az ismert magyarországi vagy akár erdélyi eseményekhez. Ha a miértre keressük a választ, több szempontot is figyelembe kell vennünk, de elsősorban a politikai és gazdasági vonatkozások, illetve az államvédelmi szervek összehangolt tevékenysége szolgálnak magyarázatul a szervezett ellenállás elmaradására.

A következőkben az ÚPN levéltárában található források alapján ismertetünk néhány példát az egyéni ellenállás megnyilvánulási formáiról és a diákmozgalom némi túlzással szervezettnek mondható eseményeiből. Az egyéni ellenállás többnyire az egyén személyes tapasztalataiból, meggyőződéséből indult ki. Az egyének véleményformálásában nagy szerepet játszott a média, de a propaganda is. 1956. október 23-tól – különböző utakon – folyamatosan érkeztek Csehszlovákiába illegális röplapok Nyugatról, majd Magyarországról. A Rozsnyói járás területén október 24-én 350 magyar, szlovák és cseh nyelven írt röplapot foglaltak le az ŠtB munkatársai. A következő napon nagyobb mennyiségű röplapot foglaltak le a Lévai, a Nagytapolcsányi, a Verebélyi, a Galgóci és az Aranyosmaróti járás területén.³³ Október 27-én ugyancsak nagyobb mennyiségű magyar nyelvű röplapot találtak Bártfán és Sztropkón az államvédelem szervei.³⁴ A külfölről érkezett röplapok terjesztésével egy időben országszerte megindult az otthon készített röplapok terjesztése. Az államvédelem ügynökhálózata több személyt is lebuktatott emiatt, akiket aztán bíróság elé állítottak.³⁵ Szintén operatív úton sikerült lefűlelni október 26-án a kassai diákok egy csoportját. A jelentés szerint a 14–15

32 AÚPN, KS MV Prešov, inv. č. 88.

33 1956. 10. 25-i jelentés. AÚPN, V/R 08 KS MV S-VB Nitra, inv. č. 14.

34 AÚPN, Veliteľstvo Pohraničnej stráže Praha, (Fond 6). inv. č. 78.

35 Az 1956. 11. 14-i jelentés szerint a pálcői (Pavlovce n/U) Ján Bitalát és fiát házkutatás után az államvédelem előállította AÚPN, KS MV Prešov (B 10-7), inv. č. 88..

éves fiatalok írógépen sokszorosították és terjesztették a *Preč so Sovietskym zväzom – chceme nezávislosť* (El a Szovjetunióval – függetlenséget akarunk) című röplapot.³⁶ Ám több helyütt az állambiztonság gépezetének olajozott működése ellenére sem sikerült felderíteni a röplapok szerzőit és terjesztőit. Így volt ez többek között a zselízi³⁷ és a kassai³⁸ középiskolában terjesztett, vagy a komáromi hajógyárban október 30-án megjelent röplap esetében. Komáromban felderítetlen szerzőjű röplap ítélte el a hajógyári munkások korábbi álláspontját, amelyben ellenforradalomnak minősítették a magyarországi eseményeket.³⁹ De az ŠtB az országban több helyütt sikertelenül nyomozott a falra festett jelszavak „szerzői” ellen is.

Az egyéni ellenállási formákhoz sorolhatók a politikai rendszer elleni nyílt, az egész ország területén előforduló véleménynyilvánítások. Az eddig megjelent értékelések szerint Csehszlovákiában 1956 decemberéig 665 köztársaság elleni izgatással, rémhírterjesztéssel, becsületsértéssel, felforgató tevékenységgel vádolt személy ellen indult bünvádi eljárás.⁴⁰ Ezt a számot az ŠtB forrásai is alátámasztják. A kutatások mai állása szerint Szlovákiában mintegy 350–400 személy ellen indítottak bünvádi eljárást a megjelölt időszakig.

Egy esetről mindenképpen bővebben kell szólnunk, amely a már említett röplapterjesztések körébe tartozik ugyan, de jelentőségében túlmutat rajtuk. Az állambiztonság szervei, ahogy már utaltunk rá, minden eszközt bevetettek az esetleges ellenállási formák felgöngyölítéséhez. Két személy, Korbuly Pál pozsonyi és Feszty István ógyallai lakos 1956-ban kifejtett tevékenységére azonban csak viszonylag hosszú nyomozás után, 1959-ben derült fény. Bár tevékenységük más-más jellegű volt, mégis egy vizsgálati anyag foglalkozik velük. Korbuly mint nyugalmazott törvényszéki bíró az október 23-i események hatására ismerőseinek írt névtelen levelekben élte a magyarországi forradalmat. 1956. október 27-ig több levelet írt Ausztria és az Egyesült Államok konzulátusára, illetve nagykövetségére,

36 AÚPN, KS ZNB S-ŠtB, KE-OP a. č. 8417.

37 1956. 11. 1-jei jelentés. AÚPN, V/R 08 KS MV S-VB Nitra, inv. č. 14.

38 Uo.

39 1956. 10. 31-i jelentés. AÚPN, V/R 08 KS MV S-VB Nitra, inv. č. 14.

40 Szesztay (2002) 54. p.

amelyekben megköszönte a magyar népnek nyújtott erkölcsi és anyagi támogatást A leveleket Pozsonyi Harangok és Pozsonyi Magyarok aláírással küldte. A forradalom és szabadságharc első és második évfordulóján szintén több levelet küldött a két ország külképviseletére, ezeket a Felvidéki Magyarok Egyesülete nevében

írta. Mivel sűrűn levelezett vasfüggönyön túli ismerőseivel, kézírását vizs-
szatartott levelei alapján azonosították, és 1959. július 30-án letartóztatták.
Az államrend elleni felforgató tevékenységgel megvádolt Korbulyt a leg-
felsőbb bíróság hároméves börtönbüntetésre ítélte. A Korbuly társaként
számon tartott Feszty Istvánt szintén a köztársaság rendjének felforgatásá-
val vádolta meg az ügyészség. Fesztyt mint „reakciós személyt” az ŠtB
amúgy is figyelte: a népbíróság ugyanis 1945-ben kollaboráció vádjával
nyolchavi börtönbüntetésre ítélte. Ő az október 23-át követően felmerülő
magyar–szlovák nemzetiségi ellentét megoldását a dunai konföderáció lét-
rehozásában látta. Véleményét több ismerősének elmondta, illetve megírta.
Az ŠtB mindezt Feszty múltjához számította, így az ügyészség javaslata
alapján 1959. július 25-én vizsgálati fogságba helyezték, öt nappal koráb-
ban, mint Korbulyt. Az elsőfokú bírósági döntés alapján két és fél éves sza-
badágvesztésre ítélték, majd a fellebbezés után másodfokon büntetését két
évre csökkentették.⁴¹

Ha fenntartásokkal is, de a szervezett ellenállási formák közé sorolhat-
juk a diákok néhány megnyilvánulását. Október 23-a után élénk beszélgeté-
sekre, vitákra került sor a szlovákiai egyetemeken, főiskolákon, elsősorban
a budapesti eseményekről. A kommunista ifjúsági szervezet aktivistáinak
felmérése alapján a kassai műszaki egyetem hallgatói a magyarországi ese-
ményeket a rossz gazdasági helyzet következményének tudták be, és várták
a CSKP KB álláspontját.⁴² Október 27-re az egyetemen nyilvános pártér-
tekezletet hívtak össze, ahová meghívták a diákokat is. Az értekezletnek kel-
lett volna elfogadnia az oktatási intézmény határozatát a magyarországi ese-
mények értékeléséről. Mivel csak a diákok tíz százaléka jelent meg – a töb-
biek elleneztek a magyarországi események elítélését kimondó határozat
elfogadását –, erre végül nem került sor.⁴³ Ezzel egy időben az egyetem
épületének falain kommunistaellenes feliratok jelentek meg.⁴⁴ Az egyetem
bányászati tanszékén október 30-án tartották az ifjúsági szervezet taggyű-
lését. A diákok közül többen nyíltan támogatták, helyeselték a magyaror-
szági egyetemisták, főiskolások fellépését. Egy Román vezetéknévű diák ja-
vaslatára egyperces néma csenddel
tisztelegtek az elesett magyarországi
egyetemisták emlékének. Követelték,
hogy az egyetem fogadja el a prágai
műszaki egyetem diákjainak májusi
határozatát. A vitában felszólaló kö-
vetkező hallgató – Leško – nagyra érté-

41 AÚPN, KS ZNB S-ŠtB Bratislava, BA-V
1640.

42 1956. 10. 25-i jelentés. AÚPN, KS
ZNB S-ŠtB Košice, KE-OP a. č. 8417.

43 1956. 10. 29-i jelentés, uo.

44 1956. 11. 1-jei jelentés, uo.

kelte és példaként állította a jelenlévők elé a magyarországi egyetemisták forradalmi tevékenységét. Megszóltak az egyetem kosárlabdacsapatának a tagjai is, akik részesei voltak a pesti eseményeknek. Elbeszélésük alapján a békés tüntetőkre orosz tankok lőttek Pesten. A csehszlovák pártvezetés minősítésével ellentétben nem ellenforradalomról, hanem a magyar nép igazságos szabadságharcáról van szó, mondták. A kassai eseményeknek komoly következményei lehettek, ugyanis az ŠtB-jelentés eljárást indítványozott a két említett diák ellen.

A diákok hasonló megnyilvánulásáról, a magyarországi eseményekkel való szimpatizálásról több dokumentum is említést tesz. A nyitrai mezőgazdasági főiskola diákjai az október 23-i eseményeket követően gyászba öltözve jelentek meg az előadásokon. A főiskola vezetősége az esetleges megmozdulásoktól tartva október 30-án beszüntette az oktatást és a diákok

45 1956. 10. 31-i jelentés. AÚPN, V/R 08
KS MV S-VB Nitra, inv. č. 14.

honvédelmi felkészítését, az oktatási intézményt pedig bizonytalan időre bezárták.⁴⁵

HIVATKOZÁSOK

Bílek–Pilát (1996)

JIRÍ BÍLEK–VLADIMÍR PILÁT: Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. *Soudobé Dějiny*, 1996. 4. 500–512. p.

Bukovszky (2006)

BUKOVSZKY LÁSZLÓ: Štátna bezpečnosť a maďarská revolúcia v roku 1956. In Edita Ivaničková–Simon Attila (red.): *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko – Az 1956-os forradalom és Szlovákia*. Somorja, 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Churaň (2000)

MILAN CHURAŇ et al.: *Encyklopedie špionáže*. Praha, 2000, Libri.

Frolík (1991)

JAN FROLÍK: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. *Sborník archivních prací*, 1991. 2.

Kaplan (2005)

KAREL KAPLAN: *Kronika komunistického Českoslovenka. Doba tání 1953–1956*. Brno, 2005, Barrister & Principal.

Marušiak (1997)

JURAJ MARUŠIAK: Slovenské postoje počas krízy komunistického systému v rokoch 1956–1957. In *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Red. Michal Štefanský–Marta Zágoršeková. Banská Bystrica, 1997, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského.

Pernes (1996)

JIŘÍ PERNES: Ohlas maďarské revolúcie roku 1956 v československej verejnosti. Z interných hlásení krajských správ ministerstva vnútra. *Soudobé Dějiny*, 1996. 4. 512–526. p.

Pešek (2000)

JAN PEŠEK: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava, 2000, VEDA.

Szesztay (2002)

SZESZTAY ÁDÁM: *Nemzeti kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az 1956-os forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. Budapest, 2002, MTA Kisebbségkutató Intézet.

Štaigl (1997)

JAN ŠTAIGL: Udalosti v Poľsku a Maďarsku na jeseň 1956 z hľadiska vojenskopolitických a vojenských plánov sovietskeho bloku a ich „slovenských” aspektov. In *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Red. Michal Štefanský–Marta Zágoršeková. Banská Bystrica, 1997, Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského.

ÁRPÁD VON KLIMÓ

„17. JUNI (1953)” – „1956. OKTÓBER 23.”

*Politika és emlékezet Németországban és Magyarországon
1989 előtt*

1990-ben Magyarország új, demokratikusan megválasztott országgyűlése október 23-át nemzeti ünneppé nyilvánította. Az 1956-os felkelés, amelyet immár hivatalosan is forradalomként és szabadságharcként emlegetnek, a posztkommunista köztársaság történelmének és politikai kultúrájának egyik legjelentősebb hivatkozási pontjává vált. Június 17. viszont – a kelet-berlini építőmunkások tüntetése nyomán kialakult s néhány nap múlva vérbe fojtott országos tiltakozó mozgalom –, amely Nyugat-Németországban egészen 1989-ig hivatalos állami ünnep volt, az újraegyesült német államban immár nem ünnep, nem a történelmi emlékezés napja. A szövetségi parlament az újraegyesítés napját, október 3-át tette nemzeti ünneppé. Az 1953-as keletnémet felkelésről való nyilvános megemlékezés ugyan – mindenekelőtt a 2003-as ötvenedik évforduló miatt – egy ideig még a közbeszéd tárgya volt Németországban, június 17. jelentősége azonban nem mérhető össze 1956. október 23. magyarországi szerepével. Ez a két parlament ellentétes tartalmú döntésén kívül annak is köszönhető, hogy 1956 emléke sajátos szerepet játszott az 1989/90-es magyarországi „rendszerváltás” során, az 1953-as keletnémet eseményekre pedig utalás sem történt az 1989-es békés keletnémet forradalom alatt. De a holokauszt emlékének a német politikai kultúrában betöltött központi szerepe, e tragikus „közös élmény” is hozzájárult, hogy a kommunistaellenes felkelés emléke napjainkban mást jelent Magyarországon és mást Németországban. Az újraegyesítés a holokauszt emléket „intézményesítette”. Az újraegyesítés napja, 1990. október 3. történelmileg jelentéktelen nap, egy unalmas adminisztratív lépést emel ünnepi rangra, de aláhúzza a holokauszt emléket mint a németiség történelmének legfontosabb pillanatáét. A választható emléknapok között szóba jött még november 9.: ez a nap volt a berlini fal ledöntésének napja, s 1918-ban ugyancsak november 9-én tört ki a német demokratikus forradalom, amely a Német Köztársaságot kikiáltotta. A par-

lament azonban elutasította a felvetést, mivel november 9. egyúttal az 1938-as szervezett antiszemita pogrom, a „kristályéjszaka” emlékét is felidézi. Németországban államberendezésének (kultúrájának) szövetségi szervezete miatt is nehéz volt mindenki számára elfogadható nemzeti ünnepnapot kiválasztani. Az 1918 előtti császári Németországban a vallási és a tartományi konfliktusok miatt nem sikerült megegyezésre jutni egy nemzeti ünnepnapot illetően, ezért csak a császár születésnapját ünnepelték szerte a birodalomban. A következőkben azt vizsgálom, hogy a június 17. és október 23. emlékezetben tartása közötti nagy különbség mennyiben tulajdonítható a hidegháború Magyarországra és Németországra gyakorolt hatásának.

Először magukat az eseményeket és róluk a médiában megjelent képet szeretném bemutatni, mivel egy esemény önmagában (an sich) nincs közvetlen hatással az emlékezésre vagy a felejtésre, a történetet előbb el kell beszélni, le kell fordítani, és ez a már lefordított tudás fogja majd befolyásolni az adott társadalmat, s lesz ismét önmagáért valóan (für sich) történelmi esemény.

Részben azzal foglalkozom tehát, hogy a kommunista időszakban – metaforikusan fogalmazva – hogyan „emlékeztek” vagy hogyan „felejtették el” a forradalmat Nyugat- és Kelet-Németországban, illetve Magyarországon. Persze ez nemcsak azért nagyon erőltetett összehasonlítás, mert Nyugat-Magyarország mint olyan nem létezett, és a magyar emigránsok is különféle nyelveket beszélő és egymástól eltérő kultúrájú országokban éltek. Mégis mindkét esemény, emlékezetük és felejtésük azonos nemzetközi keretben játszódott le Keleten és Nyugaton egyaránt, amelyet a hidegháború kultúrájának nevezhetünk. Az események emléke a hidegháború nemzetközi narratívába épült a vasfüggöny mindkét oldalán, amely már a hatvanas években rozsdásodni kezdett, és meglepően gyorsan leomlott 1989 után. Írásom végén arra keresem a választ, hogyan és miként vált 1956 emléke az 1987–89-es magyar „tárgyalásos forradalom” központi politikai témájává, és hogy az 1989-es keletnémet „Wende” politikai szereplői miért nem támaszkodhattak 1953 emlékére.

„17. JUNI” ÉS „OKTÓBER 23.” A MÉDIÁBAN ÉS A KÖZBESZÉDBEN

Különbség volt a két eseményben részt vevő tüntetők, aktivisták és szemtanúk gondolkodásmódjában és céljaiban, miként társadalmi hovatartozásuk-

ban, de az események tágabb politikai körülményeiben is. Kelet-Berlinben és más keletnémet nagyvárosokban az értelmiségiek és az egyetemisták távol tartották magukat a tiltakozásokat kezdeményező munkásságtól, jóllehet néhány órával később már minden társadalmi réteg képviselője csatlakozott hozzájuk, több mint egymillió ember. Joachim Petzold (1933–99) keletnémet történész emlékirataiban leírja, hogy ő és kollégái, valamint diákjaik a Humboldt Egyetem történelem szakáról június 17-én viszolyogva nézték a tüntetők rombolását. Megpróbálták „megvédeni” az egyetemet a tüntetők támadásaitól. Petzold bevallja, hogy akkor meg volt győződve róla, „fasiszták” is keveredtek a tüntetők közé, bár követeléseik némelyikének jogosságában maga sem kételkedett.¹

Az értelmiség távolmaradása jelentős különbség a magyar 1956-hoz képest, ahol értelmiségiek és egyetemisták készítették elő a forradalomba torkolló októberi tiltakozást. 1953 júniusában valószínűleg a legtöbb magyar egyetemi tanár és diák ugyanúgy gondolkodott és viselkedett volna, mint német kollégáik. Legtöbbjük csak 1955-ben vagy még később, 1956 során változtatott véleményén.

A magyar tüntetők – annak köszönhetően, hogy az értelmiségiek és egyetemisták oroszlánrészt vállaltak az október 23-i tüntetés megszervezésében – céljaikat a magyar történelemből eredeztették, s 1848-hoz kötötték. Közismert, hogy Budapesten a legnagyobb tüntető menet Bem József szobrához vonult. Petőfi és Kossuth nevét ugyanúgy gyakran emlegették azokban az október végi, novemberi napokban, mint ahogy a forradalom kifejezést is magától értetődően használták a résztvevők. A szabadságharcos hagyományokat a magyar függetlenségi harc hét évvel korábbi centenáriumán élesztették újjá a magyar kommunisták, egyben saját diadalukat, a sztálinista diktatúra bevezetését ünneplve. 1956 októberében a magyarok visszaszerezték maguknak 1848-at.²

Három évvel korábban, Berlinben a Stalinalleen (ma Karl-Marxallee) felvonuló több ezer munkásnak eszébe sem jutottak az 1848. március 18-i mártírok, noha sírjaik alig néhány száz méterrel távolabb, a friedrichshaini emlékhelyen voltak. Akkor senki sem asszociált 1848-ra. A százéves évfordulót Kelet- és Nyugat-Berlinben is öt évvel korábban ünnepték. Nem valószínű azonban, hogy az ünneplés az 1949–50-es berlini blokád okozta súlyos helyzetben túl sok nyomot hagyott volna a berliniek kollektív emlékezetében.

A hidegháború heveny sokkja időben közelebb, és főként sokkal drámaibb volt, mint a XIX. századi történelem.

1 Petzold (1995).

2 Gyarmati (1998).

A német tüntetők Sztálin szobrával sem törődtek, pedig az a Stalinallee közepén állt. Elvonultak mellette anélkül, hogy túl sok figyelmet szenteltek volna neki. Budapesten és a magyar városokban a tüntetők a Sztálin-szobrokat és a kommunista szimbólumokat távolították el legelőször.

Nem vitás, hogy a magyar forradalomban a szimbolikus aktusok nagyobb hangsúlyt kaptak, és nagyobb szerep jutott a történelem átpolitizálásának. Az 1953. június 17-én a Német Demokratikus Köztársaságban kirobbant felkelést a németek sokkal inkább aktuális, egyszersmind világpolitikai eseményként élték át: az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország csapatai mindössze néhány méternyire álltak Kelet-Berlin határától, szemtől szemben a tüntetőkkel, később a szovjet harckocsikkal. A keletnémet és a magyar tüntetők közötti különbségek az előkészítésben, a gondolkodásmódban és végül a tettekben is meghatározták az események médialehetőségeit és későbbi utóéletét.

A magyar forradalom néhány nappal tovább tartott, és sokkal drámaibb volt, mint június 17-e – a visszhangjáról nem is beszélve. Újságírók és szemtanúk százai jóval több szimbolikus erejű felvételt készíthettek. Ennél is fontosabb azonban, hogy a tüntetők, felkelők, de ellenfeleik veszteségei is sokkal nagyobbak voltak, a keletnémet felkelés „csak” ötvenöt áldozatot követelt.³ A hidegháború képi emlékei közé bekerült a hatalmas méretű budapesti Sztálin-szobor ledöntése. A magyar szabadságharcos, akit nem sokára a *Time* magazin tett igazán népszerűvé, hatásos médiafigurává vált. A nyugati hírügynökségek mellett az egyházak és a civil szervezetek Nyugat-Európa-szerte – elsősorban Ausztriában, Olaszországban és Nyugat-Németországban, de az Egyesült Államokban is – kivették részüket a segítségnyújtások megszervezésében, egyúttal hozzájárultak a magyar felkelők hősiességéről kialakított elképzelés megerősítéséhez is.

Az ötvenes években a keletnémetek milliószámra menekültek Nyugat-Németországba, 1961. augusztus 13-ig több mint hárommillióan.⁴ Az 1956-os magyar politikai menekültekkel, emigránsokkal ellentétben azonban a keletnémeteknek nem volt a nemzetközi média által felhasználható pozitív imázsuk. Mindössze nyolc évvel a második világháború után szinte lehetetlen volt vonzó képet festeni a németekről. A legtöbb európai ország, köztük Magyarország is – függetlenül attól, hogy a keleti vagy a nyugati érdekszférába tartozott – olyan narratívákat épített be nemzeti emlékezetébe a háború után, amelyek ezt megakadályozták. Ők voltak a német agresz-

3 Ahrberg (2004).

4 Major (2002).

harcok hősei, felnagyították az antifasiszta ellenállás jelentőségét, elhallgatták a kollaboráció eseteit.⁵ Ilyen légkörben nem volt helye a németbarát érzelmeknek, még a médiában sem. Az érthető európai németellenességnek köszönhetően a nagy tömegtámogatottságú francia és olasz kommunista pártnak és értelmiségi holdudvaruknak nem kellett túlzottan aggódnuk az 1953. júniusi kelet-németországi „bajkeverők” miatt. Annak ellenére, hogy a nyugati hidegháborús propaganda az ártatlan berlini tüntetőkre lövő szovjetekről harsogott, az európaiak szemében, eltérően az amerikaiaktól, a németek agresszorok maradtak. Három évvel később az olasz és francia kommunisták már nem nevezhették ilyen egyszerűen „fasisztának” a magyarországi tüntetőket, akik között sok híres kommunista és szocialista volt. Mindemellert Európában a magyarokról még mindig élt a szabadságküzdelmek sorát vívó hősi nép XIX. századi romantikus képe, mint ahogy nem halványult el az emigrációs Kossuth Lajos emléke sem.

A magyar felkelőkről alkotott pozitív médiakép szempontjából hasonlóan fontos volt, hogy XII. Pius pápa több szózatában is támogatta a magyar ügyet. Az sem volt mellékes, hogy a magyar forradalmárok elfoglaltak és az ellenőrzésük alatt tartottak több rádióállomást, új, forradalmi sajtó nőtt ki a földből, amely egész Európában propagálhatta ügyüket, s így módjuk volt befolyásolni a nemzetközi médiában róluk kialakítandó képet is. A keletnémet felkelőknek erre nem volt lehetőségük.

FELEJTÉS ÉS EMLÉKEZÉS:

„17. JUNI” ÉS „OKTÓBER 23.” UTÓÉLETE

A hatalmukban megerősített kommunista rendszerek mindkét esetben véres bosszút álltak a felkelőkön, s minden lehetséges eszközzel megpróbálták kitörölni a történeteket a kollektív emlékezetből. A forradalmárok legendáit leegyszerűsített, kevés támponttal megerősített ellentörténetekkel helyettesítették. Magyarországon azonban a forradalom jól ismert, s mára már világhíre szert tett szimbólumainak tovább élése a forradalom kivégzett vezetőinek kihantolásához vezetett. Kelet-Németországnak meg kellett küzdenie a júniusi felkelésről Nyugat-Németországban készített propaganda- és sajtókampánnyal, amelyet a rádióknak és a televízióknak köszönhetően a keleti, kommunista területeken is gond nélkül terjeszthettek. Június 17-ét már 1957-ben a nemzeti emlékezés napjává (Nationaler Gedenktag)

5 Flacke (2004).

nyilvánították a Szövetségi Köztársaságban, s a német egység nap-

jaként (Tag der deutschen Einheit) százezres tömegek ünnepelték az első években. A felvonulások, a miniszteri beszédek, a szakszervezeti vezetők, értelmiségiek felszólalásai, a nyugatnémet városokban emelt emlékművek, a megemlékezés napján tartott sport- és iskolai rendezvények, az egyéni akciók, mint például az éjszakai gyertyagyújtás mind-mind az egyetlen – közös – nemzeti ünnep jelentőségét voltak hivatottak kiemelni a Német Szövetségi Köztársaságban.

A hatvanas években aztán nemcsak a lakosság, de a közélet szereplői is közönyösebbé váltak a „német egység napja” iránt. Már csak a kötelező hivatalos beszédek emlékeztek meg 1953. június 17-ről, és sajnálkoztak a vasfüggöny mögött sínylódó fivéreinken és nővéreinken. Az elhíresült berlini fal felépítése 1961 augusztusában, majd az új keleti politika a német kérdés pragmatikusabb és kevésbé érzelmi alapú megközelítését segítette elő. A hetvenes, nyolcvanas években sokan megfélemeztek arról, mi történt valójában 1953. június 17-én, és sokan összekeverték 1944. július 20-ával, a Hitler elleni merényletkísérlet napjával. Amint azt Edgar Wolfrum találon megállapította, június 17. emléke egyre erősebben kötődött a nyugatnémetek rossz lelkiismeretéhez, akik már kezdtek hozzászokni Németország szétszakítottságához, mert tudták, hogy sokkal jobb körülmények között élnek, mint keleti honfitársaik.⁶ A Szövetségi Köztársaságban a keletnémetek sikeresen integrált milliói teljesen más körülmények között éltek, mint sok magyar emigráns Nyugaton. Úgy tűnik, a június 17-ről való megemlékezés ötvenes évekbeli divatja paradox módon hozzájárult ahhoz, hogy az esemény még Kelet-Németországban is feledésbe merüljön.

A hetvenes évektől a nyugatnémet média egyre növekvő befolyására a keletnémet ellenzéki csoportok programja a nyugatnémet új társadalmi mozgalmakhoz idomult. A nyolcvanas években, az NDK végső válságában a béke, az atomrakéták jelentette fenyegetettség (az Angst, ahogy az angol-szász világban is nevezték) volt a legfontosabb a „harmadik világgal” való szolidaritás és a környezetvédelmi problémák mellett. 1985 után, amikor a Szovjetunióban és a többi szocialista országban felbukkant a reformkommunista gondolat, a legfőbb politikai kérdéssé a nyugati utazás engedélyezése vált, de a határ még Lengyelország felé is le volt zárva. Ilyen körülmények között nem volt alkalom arra, hogy egy réges-régi antisztálinista felkelésre emlékezzenek.

Az ellenzéki csoportoknak az NDK-ban egyedül az önkritikus, de a kommunista rendszerrel pragmatikus viszonyt ápoló protestáns egyházak

⁶ Wolfrum (2006).

adtak teret. Az egyházon belül azonban jobban szerették az absztrakt erkölcsi és filozófiai problémák és a „nemzetközi” helyzet boncolgatását, a nemzeti, történelmi kérdések a sülyesztőbe kerültek. Magyarországon személy szerint Kádár János volt a felelős Nagy Imre és sok más forradalmár kivégzéséért és magyarok ezreinek meghurcolásáért. Kádár személyi hatalma 1956 véres emlékéen nyugodott. Walter Ulbricht halála és Erich Honecker hatalomra kerülése után, 1971-től még indirektebb lett a felelősség kérdése 1953-at illetően. A Német Szocialista Egységpárt rendszere nem kötődött olyan szorosán június 17-hez, mint Kádár és a magyar párt 1956-hoz. Az 1961-ben felhúzott hírhedt berlini fal vált a keletnémet diktatúra központi szimbólumává, ahogy a forradalom jelképévé Magyarországon az 56-os szám és Nagy Imre lett. Nagy Imre újratemetése ugyanazt jelentette, mint a berlini fal lebontása, ami 17 millió német rabságának vetett véget.

1956 EMLÉKEZETÉNEK SZEREPE

A MAGYAR „KIALKUDOTT FORRADALOMBAN” 1989-BEN – 1953 ELHALLGATÁSA AZ NDK MEGSZŰNÉSEKOR

A két antisztálinista felkelés eltérő utóéletének elemzése során nem feledkeztünk meg végezetül arról, hogy Magyarországon az ellenzék a nyolcvanas évek végén nemcsak erősebb volt, mint Kelet-Németországban, de jobban is érdeklődött a történelmi és nemzeti kérdések, többek között a szlovákiai és romániai magyar kisebbségek sorsa iránt. A nyugati világban is könnyebben hallathatta szavát. Párizsban, Nyugat-Berlinben, New Yorkban és másutt is éltek magyar értelmiségiek. Ők életben tartották 1956 emlékét, segítettek abban, hogy Nyugat- és Kelet-Európa egyaránt foglalkozzon a forradalommal.

Gondoljunk csak a forradalom harmincadik évfordulójának alkalmából, 1986-ban, szamizdatban és tamizdatban megjelent számos írásra. 1956 emlékezetben tartása lehetetlenné tette Kádár hatalmának a legitimálódását is, akinek rendszerét a nyolcvanas években amúgy is válságok sora rázta meg a romló pénzügyi, gazdasági, szociális és környezetvédelmi körülmények miatt.⁷

1956 a magyar szuverenitás kérdését is felvetette. Németország esetében még nagyobb akadályok álltak az ország függetlensége előtt. A németek növekvő befolyása aggodalmat keltett a nyugati politikusokban (Thatcher, Mitterand) is. A keletnémet ellenzék vezéregyéniségei és a nyugat-európai

7 Rainer (2003).

politikusok mindent elkövettek annak érdekében, hogy elkerüljék az olyan pozitív nemzeti eseményekre való utalást, mint amilyen 1953. június 17. is. Ehelyett inkább azt hangsúlyozták, hogy Németország „tanult” a múltjából, és nem fog visszaesni a nacionalista kórságba. Így 1953. június 17-ről ismételten megfellebbeztek, hogy 2003-ban ismét „felfedezhessék”.

HIVATKOZÁSOK

Ahrberg (2004)

EDDA AHRBERG et al. (hrsg.): *Die Toten des Volksaufstandes vom 17. Juni 1953*. Münster, 2004, LIT.

Flacke (2004)

MONIKA FLACKE (hrsg.): *Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen*. Mainz, 2004, Philip von Zabern Verlag.

Gyarmati (1998)

GYARMATI GYÖRGY: *Máricus Hatalma – A Hatalom Márciusa. Fejezetek Március 15. ünneplésének történetéből*. Budapest, 1998, Paginarium.

Major (2002)

PATRICK MAJOR: Going west: the open border and the problem of Republikflucht. In Patrick Major–Jonathan Osmond (eds.): *The Workers' and Peasants' State. Communism and society in East Germany under Ulbricht 1945–71*. Manchester, New York, 2002, Manchester UP. 190–208. p.

Petzold (1995)

JOACHIM PETZOLD: *Parteinahme wofür? DDR-Historiker im Spannungsfeld von Politik und Wissenschaft*. Potsdam, 2000, Verlag f. Berlin-Brandenburg.

Rainer (2003)

RAINER M. JÁNOS: A rendszerváltás és ötvenhat. In uő: *Ötvenhat után*. Budapest, 2003, 1956-os Intézet. 206–215. p.

Wolfrum (2006)

EDGAR WOLFRUM: Die Massenmedialisierung des 17. Juni 1953. In *Aus Politik und Zeitgeschichte*, www.bpb.de/popup/popup_druckversion.html?guid=D1ZO0X&page=0,7 September 2006.

HEINO NYYSSÖNEN

KÁDÁR, KEKKONEN ÉS A MAGYAR 1956 EMLÉKE FINNORSZÁGBAN

Amikor az 1956-os forradalom hatását, utóéletét és a forradalomról a szovjet tömb országaiban fennmaradt emlékképeket vizsgáljuk, némiképp „kellemetlen” és „helytelen” Finnországot is a vizsgálat körébe vonni. Közismert, hogy Finnország egyik politikai tömbhöz sem tartozott, és különleges semleges státussal bírt. 1948 után az országot ennek ellenére katonai szövetség fűzte a Szovjetunióhoz. Ez a „kettősség” és a szoros kötelék tette nemzetközi szempontból érdekessé az ország helyzetét: a hidegháborúban egyfelől a békés egymás mellett élés ékes példája volt, Kelet-Közép-Európa számára pedig modellt jelentett: megmutatta, miként lehetne a Szovjetunió és a térség országai közötti kapcsolatokat átalakítani.

Tanulmányomban mindezek tudatában – s a régi rokonsági kötelékekről sem megfeledkezve – szeretném összehasonlítani az 1956 utáni Finnországot és Magyarországot. A fő kérdés az, hogy milyen eredményre juthatunk egy ilyen összevetés után, találhatunk-e párhuzamokat, amikor nem „szokásos” kereteik között – skandináv országok, illetve keleti tömb – vizsgáljuk a két országot.¹

Ebben az írásban arra keresek választ, miként maradt fenn 1956 emléke, milyen nyilvánosságot kaptak a Magyarországon történtek 1956-ban Finnországban. A forradalom hatásának és az események felidőzésének bemutatásával magáról Finnországról is megtudhatunk valamit. Láthatjuk, hogy Finnországot rövid pórázon tartották, és a hidegháború éveiben bizonytalan volt a helyzete. A történelmi emlékezet három szintjét idézzük fel (ahogy maga a tanulmány is három forráscsoportra támaszkodik). Először azt vizsgáljuk meg, miként reagáltak Finnországban a forradalom hírére, mégpedig egy vadonatúj kutatási anyag segítségével, amelyet tavaly tavasszal gyűjtött a Finn–Magyar Társaság. Azután Kekkonen és Kádár találko-

zóiba és vitáiba tekintünk be a saját kutatásaim során Finnországban és

1 Halmesvirta–Nyyssönen (2006a).

Magyarországon fellelt iratok segítségével, végül azt elemezzük, miként tárgyalták az újságok a legfontosabb évfordulókat, és hogyan emlékeztek meg a finn sajtóban Magyarországról a nyolcvanas évek végéig.

FÜGGETLEN, DE NEM IGAZÁN SEMLEGES?

1948 áprilisában Finnország és a Szovjetunió barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést (Treaty of Friendship, Co-operation and Mutual Assistance – FCMA) írt alá. Az egyezmény meghatározta és korlátozta Finnország mozgásterét. Az FCMA egyik sarkalatos pontja szerint abban az esetben, ha Finnország vagy a Szovjetunió Finnország területén keresztül Németország vagy vele szövetséges más állam fegyveres támadásának célpontjává válna, Finnország kötelezettségeihez híven szuverén államként fog harcolni, hogy visszaverje a támadást, s mindezt Finnország határain belül teszi, „szükség szerint a Szovjetunió segítségével vagy vele karöltve”.² A szerződés nem tartalmazott automatikus mechanizmust: a második bekezdés szerint a két ország „tárgyal egymással, amennyiben katonai támadás veszélyét [...] észlelnék”. Mindez segít megérteni Finnország háború utáni politikáját, politikai kultúráját és belpolitikai harcait. Az, hogy miként lehet meghatározni, mi a katonai támadás veszélye, valamint hogy azt mikor és ki jogosult észlelni, politikai viták tárgya volt, és 1956 Magyarországgal kapcsolatosan is előkerült.

A semlegesség helyett a Szovjetunió 1989-ig csak Finnország törekvését ismerte el a semlegességre. Az értelmezésbeli vita akörül zajlott, hogy vajon a semlegesség vagy az FCMA-e az elsődleges. A kétoldalú találkozóról kiadott közös nyilatkozatok a probléma különböző értelmezéseire és eltérő külpolitikai elképzelésekre utalnak. 1957-ben például a tárgyaló felek olyan közleményt hagytak jóvá, amely a semlegességre helyezte a hangsúlyt. Tizenkét évvel később, az 1969-es közlemény még csak nem is tartalmazta a semlegesség kifejezést, és – akkor először – az FCMA-ban foglaltakat sulykolta helyette. Hosszas politikai iszapbirkózás után 1971-ben megszületett a „békeszerető semleges politika” kifejezés. Az akkori külpolitikai csatározásnak magyar vonatkozásai is voltak. Kekkonen 1976-os magyarországi látogatásának idején a magyarok a „békeszerető aktív semleges politika” meghatározással éltek, a finnek ebből csupán az „aktív semleges politikát” hangsúlyozták.³

2 Suomi (1988) 349. p.

3 J. Seppinen, Tasavallan presidentin vi-rallinen vierailu Unkariin, 17.-20.11.

- 1976; Vierailutiedonanto (Unkarin 3. luonnoksen arviointia); Urho Kekkonen Levéltár (UKA) Orimattila, 22/3.
- 4 MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Finn-44-10-002239-1945, 45. d.; Halmesvirta–Nyssönen (2006b) 173. p.
- 5 Tarkka (2002) 232., 414. p.; *Suomen Kuvalehti*, 1978. 10.; 2002. 40.; *Magyarország*, 1981. 45.; Vihavainen (1991) 46. p.
- 6 Vares (2006); Lásd Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA, a külügyminisztérium levéltára, Helsinki), 3/H/Kekkonen, Katsaus Suomen ja Unkarin välisiin kulttuurisuhteisiin. Presidentin vierailu Unkariin, 26.9.–1.10.1969.

A keleti tömbben a „pozitív semlegesség” kategóriát is használták Finnországgal kapcsolatosan. Rónai Sándor helsinki magyar nagykövét 1965-ben, Tito finnországi látogatása után kifogásolta ezt a kifejezést. Jóllehet a finn külpolitikában pozitív távlatok nyíltak, a finnek maguk óvatosan használták a „pozitív” minősítést, mivel tisztában voltak vele, hogy a megjelölés általában antikapitalista politikát jelent. Rónainak az volt a véleménye, hogy olyan imperialistaellenes jelek, melyek igazolhatnák a minősítést, nem tapasztalhatók Finnországban. Még a szovjetbarát megjelölést is túlzásnak

tartotta, helyette a jószomszédi viszonyt javasolta a szovjet–finn kapcsolatok megjelölésére. A magyar pártvezetés azonban ettől függetlenül tovább használta a „pozitív” kifejezést, amint arra a későbbiekben még kitérek.⁴

E terminusok után kezdtek el használni a nyugati politikusok és társadalomkutatók a hatvanas évektől kezdve a „finlandizáció” kifejezést. Manapság a finnek maguk is foglalkoznak a „finlandizáció” eredetével, s az ahhoz vezető út mérföldkövei között tartják számon a második világháború végét 1944-ben, az 1956-os magyar válságot és az 1958-as „éjszakai fagy”-válságot. Ez utóbbi annak nyomán tört ki, hogy a szovjet vezetők nem bíztak az új, széles politikai támogatottságot élvező finn kormányban, amelybe nem került be a kommunista vezetésű s a választásokon legsikeresebbnek bizonyult Népi Demokraták Szövetsége. A kormány Kekkonen elnök személyes beavatkozásának köszönhetően megbukott, s a finnek azóta is vitatják, hogy Kekkonen ezzel a lépésével – amikor is hagyta, hogy a Szovjetunió egy belpolitikai vitába avatkozzon – átlépte-e a Rubicont.⁵

Bármilyen történt is, Urho Kekkonen elnök 1960-as nagy-britanniai, majd 1962-es franciaországi látogatása után a Nyugat több hivatalos jelét is adta annak, hogy Finnországot semleges országnak tartja. A finn politikai vezetés, látva, hogy a Nyugat elfogadja a finn semlegességet, már arra is hajlott, hogy javítson kapcsolatain a keleti tömb országaival. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején ráadásul bővültek a Magyarország és Finnország közötti kulturális és tudományos kapcsolatok. A finn külpolitikában tehát

Finnország semlegesként való elismertetése ugyanolyan fontos szerepet játszott, mint szoros köteléke a Szovjetunióval.⁶

FINNORSZÁG ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

Nem lenne itt értelme felsorolni a magyar válság valamennyi finnországi következményét. Ehelyett a civil társadalom magatartásáról árulkodó vadonatúj eredményekből szeretnék kiindulni. 2006-ban a Finn–Magyar Társaság kampányt hirdetett, melynek célja a magyar felkeléssel kapcsolatos finn visszaemlékezések összegyűjtése volt. Megdöbbenő, mennyien jelentkeztek és számoltak be szolidaritási rendezvényekről és olyan kezdeményezésekről, amelyek révén pénzt és ruhát gyűjtöttek a Finn Vöröskereszt által szervezett segélyszállítmányokhoz. Az ország legkülönbözőbb pontjain mozdult meg a lakosság a magyarok megsegítésére.

A Helsinki Egyetemen a diákklubok önkéntes adományokat gyűjtöttek, az egyetemisták órákat adtak, és az óradíjukból összegyűlt összeget a Vöröskeresztnek ajánlották fel. A kis Riihimäki-ban kitaláltak egy új módszert a használt papír felhasználására, majd a helyi újságban papírgyűjtést hirdettek. A kezdeményezés fő szervezője 2006-ban elmesélte, hogyan valósították meg az ötletet. 1957. január 14-én fogadtak a Riihimäkihez közeli Hämeenlinna diákjaival, és a versenyben együtt 46 000 kilogramm használt papírt gyűjtöttek. Sok visszaemlékezőben éltek még a diákkori emlékek, s ezek az elbeszéléseiket is átszövik. Az iskolánapot általában imával, példabeszéddel és himnusszal kezdték. Az ország két távoli pontján élő két nő szinte ugyanúgy emlékezett arra, miként értesült „egy testvér nemzet sorsáról, a felkelésről, és arról, hogy azt hogyan fojtották kegyetlenül vérbe”. Az emberek általában úgy emlékeznek, hogy a finn iskolákban óvakodtak a politizálástól, 1956 említése meg egyenesen tiltott volt, de az egyik visszaemlékező azt állítja, hogy a tanárok az ima után vagy az órák alatt megosztották a véleményüket a tanulókkal.

Nyilvános rendezvények helyett sok finn az említett kampányokban fejezte ki a magyar események miatt érzett bánatát és gyászát. Sok visszaemlékezés szerint éppen a felkelés ébresztette fel érdeklődésüket és rokonszenvüket Magyarország és a magyarok iránt, többen akkor kezdtek el magyarul tanulni.⁷ Olyan tömegdemonstrációk, mint amilyenek a szovjet beavatkozás miatt a legtöbb nyugat-európai országban szerveződtek, nem voltak Finnországban. Helsinkiben a

⁷ Lásd a Finn–Magyar Társaság 1956-os gyűjteményének visszaemlékezéseit.

rendőrség még a keresztény diákok kis tüntetését is megakadályozta. A Finn–Magyar Társaság elnöke viszont még a forradalom kezdetén lemondott. Később az *Uusi Suomi* polgári napilap vezető tudósok és művészek aláírásával felhívást jelentetett meg, amelyben az aláírók követelték, hogy az ENSZ tűzze napirendjére a magyar kérdést. A Finn Diákszövetség és a szociáldemokrata fiatalság is ünnepséget szervezett Helsinkiben. November 3-án a Finn Vöröskereszt jótékonyági koncertet rendezett a helsinki Agricola-templomban, amelyen megjelentek az állami vezetők, s maga Urho Kekkonen is. Kekkonen kijelentette, hogy személyesen szándékozik közvetíteni a válságban.⁸

A sajtó először nagyobb teret szentelt a lengyelországi eseményeknek, noha Magyarországgal is elég sokat foglalkozott.⁹ Néhány finn újságíró Magyarországra utazott, hogy a helyszínről tudósítson. A Magyar Rádióban volt egy kis finn szerkesztőség, riporterük, Sakari Selin tudósításokkal látta el a finn baloldali újságokat. Az első interjú különösen érdekes volt, jóllehet Selin nem tudta telefonon lediktálni. Ott volt, amikor Budapesten ledöntötték az óriási Sztálin-szobrot. Az *Uusi Suomi* Keijo Kylävaarát, a *Viikkosanomat* Simopekka Nortamót küldte ki. Ők november elején lépték át a magyar határt. November 3-án mindketten az Astoriában szálltak meg, majd egy hétig a brit követségen kaptak menedéket, mielőtt Budapestről elszállították volna őket.

Érdekes, hogy a tudósításokban többször összevetik Magyarországot Finnországgal. Simopekka Nortamónak az volt a benyomása, hogy Budapest sokban hasonlít az 1939-es Finnországra, mely a Nyugattól várt segítséget és támogatást a szovjet–finn téli háború idején. Ezzel a részlettel nyilvánvalóan a finn közönséget akarta megnyerni, mégsem ő volt az egyetlen, aki a magyar helyzetet korábbi történelmi tapasztalataihoz hasonlította. Eila Jokela, aki nem sokkal korábban érkezett Közép-Európába, szintén ezt a téli háborús analógiát használta: „A nyugati rádiók propagandájából azt hallották ki, hogy fegyveres segítséget ígérnek? Mi is azt hittük a téli háború kezdetén – aztán a világ örültnek nézett minket... A téli háború most megismétlődik. Amikor az ember a magyarországi híreket hallgatja, olyan érzése van, mintha a hírek Finnországból jönnének.”¹⁰

November közepén Aatos Erkko írt cikket Unkari on poissa (Hiányzik Magyarország) címmel a *Viikkosanomat*-ban. Emlékeztetett a közelgő december 6-ra, a finn függetlenség

8 Honka-Hallila (2000); *Suomen Kuvalehti*, 1956. 46.

9 Huotari (1994).

10 Halmesvirta–Nyyssönen (2006b).

napijára és arra, hogy a függetlenség megőrzése a finnek kötelessége. December 6-án a Riihimäkihez közeli Loppiban Magyarország is szóba került. Itt egy tizenöt éves diáklány egy ünnepségen felolvasta Petőfi Sándor *Nemzeti dal*ának finn fordítását. Jóllehet Magyarország igen távol fekszik Finnországtól, a visszaemlékezők szerint akkoriban sokan azt kérdezték maguktól, vajon Finnországban is megtörténhet-e „ugyanaz”? A teljesség kedvéért: nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy néhány hónappal korábban, 1956 márciusában Finnországon is heves sztrájkhullám vonult végig. A magyarországi eseményekkel kapcsolatos félelemtelni reagálás a finn jobboldaliak és a Kekkonen-ellenesek körében volt gyakoribb. Az egyik visszaemlékező azonban, aki 1956-ban Helsinki Hakaniemiben, egy hagyományosan baloldali vidéken gyűjtött segélyeket, az ottani lakosság körében is szolidaritást tapasztalt a magyarok iránt.¹¹

Finnország 1956-ban először jelent meg a nemzetközi porondon, s az ország vezetésének gondot okozott, hogyan viszonyuljon az ENSZ-ben a magyar kérdéshez. Végül is Finnország tartózkodott az amerikai határozati javaslat megszavazásakor, amelyben a tagállamok arra szólították fel a Szovjetuniót, hogy állítsa le a katonai beavatkozást, és vonja vissza csapatait Magyarországról. Kekkonen iratai között találtam egy november 12-i keltezésű levelet, amelyben a magyar kérdés ismételt felvetéséről írt. Arra panaszkodott, hogy a döntés pillanatában nincs kellően tájékoztatva, és azt latolgatta, hogy vajon azok az országok, amelyek az első szavazásnál tartózkodtak, támogatni fogják-e Kuba provokatív kezdeményezését, mert akkor Finnország szinte teljesen magára marad. Kekkonen abból indult ki, hogy India támogathatja Kuba javaslatát, és abban az esetben Finnországnak is csatlakoznia kellene. A valóságban azonban India a kubai javaslat ellen szavazott, és így Finnország az eredeti utasítás szerint tartózkodhatott.¹²

Finnország akkori magatartása a „finlandizáció”-vita egyik kulcsmozzanata. Más szemszögből is megközelíthetjük azonban a kérdést. Kekkonen elődje, Juho Paasikivi elnök először a határozott „nem” szavazatot támogatta. Paasikivi korábban már hangot adott pesszimizmusának, és figyelmeztetett arra, hogy Finnországnak nem szabadna belépni olyan nemzetközi szervezetekbe, amelyekben arra kényszerülhet, hogy a nagyhatalmak érdekeinek megfelelően akár terhes politikai álláspontot is vállalnia kelljen. Igaz ugyan, hogy Finnország a magyar forradalom kapcsán tizenegy-

11 Lásd a Finn–Magyar Társaság 1956-os gyűjteményét.

12 Kekkonen levele Törngren külügyminiszternek, 1956. november 12. Urho Kekkonen arkisto UKA, 21/42.

ből öt határozati javaslatot támogatott, elkerülte azonban azokat, amelyek elítélték a Szovjetuniót, s amelyek, ha megszavazza őket, árthattak volna Finnország nemzeti érdekeinek. Törngren külügyminiszternek címzett levelében Kekkonen azzal érvelt, hogy a választott irányvonal elszigetelheti Finnországot, de csak a finn különleges státus alapján. Az ország valóban egyedül állt a világban. Azaz, Kekkonen úgy vélte: az elszigeteltség még mindig jobb Finnország számára, mint tűzvonalban lenni két ellenséges tömb között. Véleménye szerint az embernek tiszta fejjel kell döntést hoznia, még ha sajog is a szíve, ha ártatlan emberek halálát kell végignéznie.

Kekkonen számára a magyarországi események precedensértékűek voltak, és naplójában is kitért rájuk. Ha Finnország felbontotta volna az FCMA-szerződést, ugyanaz történhetett volna vele, mint Magyarországgal. Az 1958. őszi „éjszakai fagy”-válság előtt azt írta naplójába, hogy Finnország az egymás mellett élés kirakata, még akkor is, ha a Szovjetunió érdekszférájához tartozik. „Ha Finnország nem érti meg, hogy tiszteletben kell tartania ezeket a határokat, majd a Szovjetunió újraszabja őket helyet- te. Az érdekszférákat nem lehet a Szovjetunió kárára megváltoztatni: lásd Magyarországot. Meg fogják védeni a pozícióikat akkor is, ha hatalmas politikai árat kell érte fizetniük. Finnország esetében is ez történne.”¹³

VISSZAEMLEKEZÉSEK ÉS NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Korábban már utaltam két újságíróra, akik 1956 Magyarországot 1939 Finnországhoz hasonlították. A visszaemlékezéseknek a nemzetközi kapcsolatokban is van szerepük. A hivatalos beszédek, ünnepek, évfordulók, nyilvános megemlékezések alkalmat adnak az állami vezetőknek, hogy „párbeszédet folytassanak” a múlttal. 2006-ban például George W. Bush magyarországi látogatása csak lazán kötődött a forradalom ötvenedik évfordulójához. A történelmi események az üdvözlések és udvariaskodások mellett gyakran fölbukkannak a tárgyalások során és a diplomáciai levélváltásban. A jövőt nem ismerjük, a múlttól viszont közös, ha nem is feltétlenül ugyanolyan emlékünkhöz van, s ez megtörheti a jeget az emberek között, vagy állásfoglalásra kényszerítheti őket.

Keijo Korhonen egykori külügyminiszter memoárjaiban kitér Kekkonen 1976-os magyarországi látogatására. Korhonen úgy emlékszik vissza, hogy Kádár szeme szinte könnyben úszott, amikor a tárgyalások során szóba került a húsz évvel korábbi felkelés és az

13 *Urho Kekkonen päiväkirjat...* (2002) 115. p. azutáni időszak. „Kekkonen számára

ez nem volt új, hallotta már ettől az embertől ugyanezeket korábban is. Magyarország 1956-os tragédiája azonban az egyik oka volt annak, hogy Kekkonen különösen a szívében viselte Finnország és a Kelet kapcsolatát.”¹⁴

1956 minduntalan előkerült Kekkonen és Kádár találkozásainak alkalmával. A hatvanas években Urho Kekkonen volt az első nyugat-európai vezető politikus, aki Magyarországra látogatott, annak ellenére, hogy látogatása hivatalosan csak egy kis kitérő volt jugoszláviai tárgyalásai végeztével. 1963-ban, néhány hónappal az általános amnesztia bejelentése után nem hivatalosan ismét Magyarországra utazott, megelőzve ezzel U Thant ENSZ-főtitkárt.

Kekkonen naplójában leírja Kádárt és a vele való tárgyalásokat. A magyar vezető – szemben akkori nemzetközi megítélésével – nagyon jó benyomást tett rá. Kádár „nyíltsága” bizonyára meglepte Kekkonent, de ezen túl mindkettejükben közös volt, hogy számolniuk kellett hatalmas szomszédjukkal, egy szuperhatalommal és annak kiszámíthatatlan vezetőjével.

„Kádár igazán kellemes és érzékeny ember benyomását kelti. [...] Csendes, ironikus humora van. Nyíltan beszél az 1956-ban történekről. Rákosi súlyos hibákat követett el, de a segítségről szóló nyugati ígéretek provokáltak ki a felkelést. Kérdeztem Mindzenthyről [sic]. Ha nem kért volna menedéket az amerikai követségen, már kegyelemben részesült volna. M. nem jelentett nagy problémát 1956 őszén a kiszabadulását követő beszédek miatt. Habsburg-restaurációt akart. M. ügye csak egy apró epizód Magyarországon és a katolikus egyház viszonyában. Ebben az ügyben van némi hasonlóság Kádár és Lengyelország között. Rákosi és Mindzenty között is van hasonlóság, amennyiben mindketten olyan országban kértek menedéket, amelyet nem szeretnek. Mindzenty árt a katolikus egyháznak, csakúgy, mint Rákosi a kommunizmusnak. Dobi nyíltan beszélt arról, hogy az erőszakos kollektívizálás során milyen óriási hibákat követtek el. Tényleg óriási hibákat [...]”¹⁵

Kekkonen később úgy értékelte, hogy a látogatás sokat lendített a magyar–finn kapcsolatokon. Egy évvel később már azt nyilatkozta, hogy a két rokon nemzettel, Észtországgal és Magyarországgal egyaránt a történelmi rokonságra kellene építeni Finnország kapcsolatait. Egy magánbeszélgetésen kifejtette, hogy nem hivatalos úton, egyes polgári körök révén és nem állami szinten kellene ápolni a rokon népek közötti kapcsolatokat: „Azon nemzedék számára, amelyhez én is tartozom, és amelynek csodálatos és kiváló képviselői most összegyűltek

14 Korhonen (1999) 98. p.

15 *Urho Kekkonen pöytäkirjat...* (2002) 49. p.

itt, Észtország és Magyarország érzelmi kérdés. [...] Már néhány éve azon gondolkodom, hogy Magyarországgal és Észtországgal nem szükségszerűen formális, hivatalos úton kellene kapcsolatainkat szorosabbra fűzni, mert jól tudom, hogy az számos nehézségbe ütközne, hanem pusztán informális, kulturális és társadalmi szinten, nagyon óvatosan.”

Jóllehet Kekkonen fiatal korában lelkes finn nacionalista volt, mégis az a valószínűbb, hogy nem is annyira a tömbön belüli „hazai” problémáktól tartott, hanem sokkal inkább a hatalmi tömbök közötti konfliktusoktól. Egyik félelme az volt, hogy „megismétlődik” az 1953-as Berlin, azaz a keletnémetek fellázadnak, és a Német Szövetségi Köztársaságból az olyan nacionalisták, mint Franz Josef Strauss, felkarolják őket.¹⁶ Biztosan nem tartotta azonban az 1953-as Berlint veszélyesebbnek 1956 Magyarországnál, ami teljesen tömbön belüli ügy volt. Magyarország jó példa volt arra, mi történhet a legrosszabb esetben, ha a külpolitika csődöt mond, és a dolgok végérvényesen elromlanak.

Amikor 1969-ben Kekkonen másodszor járt Magyarországon, immár hivatalos állami látogatásra érkezett, az „enyhülés” légkörében. Ez az időszak a magyar–finn politikai kapcsolatok fejlődésének ideje. A hivatalos látogatás egy Romániát és Csehszlovákiát is érintő körutazás egyik állomása volt. Akkor került rá sor, amikor az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet ötlete felmerült, s akkor, amikor Csehszlovákia megszállásának árnyéka erőteljesen befolyásolta a nemzetközi közvéleményt.¹⁷ A tárgyalások alatt Kádár nagyra értékelte a finnek 1956 utáni magatartását, örömét fejezte ki, hogy a kapcsolatokat tisztességes szinten tartották. Válaszában Kekkonen kifejtette, hogy a közvélemény miatt ők (a finn politikai vezetés) óvatosak voltak. Utalt arra, hogy elődjével, Paasikivi elnökkel mire jutottak a kérdés megvitatása során: amikor Magyarország és a Szovjetunió bajban vannak, bírálat helyett helyesebb megérteni őket. Kádár a Csehszlovákia ellen indított támadás hátterét is megvilágította, és az ott történeteket párhuzamba állította Magyarországgal: Csehszlovákiában ugyanazokat a hibákat követték el, mint amelyeket 1956 előtt Magyarországon. Kekkonen szerint 1956 arra tanított,

hogy más nemzetek és pártok belügyeibe nem szabad beavatkozni. Naplójában az 1968. szeptemberi megszállást 1956 történelmi tapasztalatain keresztül értékelte: „Ennek a válságnak nincs akkora hatása, mint 1956-ban Magyarországnak.”¹⁸

16 Nyssönen (2006a) 50. p.; *Magyarország*, 1967. 6.; Suomi (1994) 432–434. p.

17 UKA, Vuosikirjat 1964, Kekkonen papers; Vares (2006) 209–213. p.

18 MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Finn-1-002242-1969.

Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke 1971-ben járt Finnországban, Kádár 1973-ban. Mindkét út első látogatásnak számított, mivel mindaddig egyetlen magyar államfő sem járt Finnországban, s ráadásul Kádár korábban még nem járt hivatalosan egyetlen tömbön kívüli országban sem. A Külügyminisztérium a látogatás előtt összeállított egy háttéranyagot Finnországról, külpolitikájáról és a két ország kapcsolatairól. Ebben többek között kiemelték, hogy Finnország 1956 után nem csatlakozott a Magyarország elleni bojkotthoz. Ezt Finnország Szovjetunióhoz fűződő viszonyával magyarázták. A látogatás során Kádár a finnek külpolitikáját „pozitív semlegességnek” nevezte, megköszönte Finnországnak az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) létrehozásában és a német kérdés megoldásában játszott kezdeményező szerepét. Köszönetet mondott Finnország Magyarország iránti tisztességes magatartásáért 1956-ban. Hozzátette, hogy a finn külpolitika néha szembement a Nyugattal, de az volt a „helyes politika”.¹⁹

Érdekes Kekkonen 1976-os látogatásának időzítése: a finn elnök 1976. november 17-e és 20-a között tartózkodott Magyarországon, azaz csaknem egy időben a forradalom huszadik évfordulójával. A finnek nagy súlyt fektettek arra, hogy a magyarok helyesen értelmezzék Finnország nemzetközi státusát és a magyar–finn kapcsolatokat. A magyaroknak a Kádárról alkotott kép volt a leglényegesebb. A látogatást előkészítő iratokban Puja Frigyes külügyminiszter felhívta a figyelmet a látogatás időzítésére és arra, hogy ki kellene használni az alkalomban rejlő lehetőségeket. A forradalom évfordulója miatt a Nyugat részéről erőteljes nemzetközi propagandatámadásra lehetett számítani. Következésképpen Puja szemében legfontosabb a látogatás körüli publicitás volt: az írott sajtó mellett – amelynek még a látogatást megelőzően sokat kellett foglalkoznia Finnországgal, az ország külpolitikájával és magával Kekkonennel – a Magyar Televízióknak interjút kellett készítenie a finn köztársasági elnökkel, és azt november 10. körül le is kellett vetítenie.²⁰

A magyar jelentések szerint Kekkonen melegen támogatta Kádár lépéseit húsz évvel korábban és azt követően is.²¹ Kekkonen véleménye, amint arra már utaltunk, az akkori külügyminiszter, Keijo Korhonen szerint nem volt annyira pozitív. Seppinen szerint Kádár utalt arra, hogy a nyugati médiában megemlékeztek a magyar 1956-ról. Kádár úgy vélte, a fin-

19 MOL MK-S 288. f. 5. cs. 621. ő. e.

20 MOL KÜM TÜK XIX-J-I-j-Finn-131-003400/4/1976; MOL MK-S 288. f. 5. cs. 706. ő. e.

21 Uo.

nek elhiszik, hogy társadalmi egyenlőség és béke van Magyarországon, és hogy a magyarok nem takargatnak semmit sem.²²

Kekkonen látogatásait Magyarországon általában nagyra értékelték. Az MSZMP KB közleménye tisztelettel adózott az akkori idők egyik legjelentősebb államférfiának. Kekkonent olyan politikusként mutatta be, aki hozzájárult a népek közötti béke, biztonság és barátság megteremtéséhez. Később, az EBESZ sikere után, az újságok is ezt méltatták benne. Kekkonen Finnország nemzetközi státusának szimbóluma lett.

Kekkonen és Kádár látszólag megértették egymást, éveken át tartó politikai kapcsolatukat igazi barátság irányába fejlesztették. Végezetül meg kell jegyezni, hogy amikor Urho Kekkonen 1986-ban elhunyt, Kádár János hosszú megemlékezést írt róla, amely 1987 elején Finnországban és Magyarországon is megjelent.²³

1956-ra azonban nemcsak a Kádár és Kekkonen közötti találkozásokon tértek ki. Amikor Kádár 1985-ben Moszkvába látogatott, és először tárgyalt Mihail Gorbacsovval, 1956 beszélgetésük idejének jelentős részét kitöltötte.²⁴ Kádár, talán rossz lelkiismerete miatt, talán aktuális politikája kiindulópontjaként, szükségét érezhette, hogy megmagyarázza 1956-os tetteit.

NYILVÁNOS ÉVFORDULÓKON

1976-os tárgyalásaik során Kádár János panaszkodott Kekkonennek, hogy a nyugati újságok sajtóságos módon ábrázolják Magyarországot. Az a bevett szokás, mondta az első titkár, hogy két képet közölnek egymás mellett, az egyiket 1956-ból, s egy másik frissebbet, ezzel igazolván a fejlődést, ami szerintük a felkelésnek köszönhető. Így ezek a cikkek ugyan elismerően szólnak Magyarországról, másfelől azonban bírálják a többi szocialista országot, a Szovjetuniót, Lengyelországot és Bulgáriát. Kádár tudhatta, hogy a *Suomen Kuvalehti* című képes újság is ezek közé a nyugati lapok közé tartozik. Kekkonen 1976-os látogatása és ötvenhat évfordulója előtt néhány héttel a lap egyik újságírója Magyarországra látogatott, és interjút készített egy történésszel, aki 1956 tragédiáját a magyar történelem távlataiban értelmezte. Cikkében idézett egy másik interjúból is, amelyet Nemeskürty

Istvánnal készített. Nemeskürty szerint Kádár az utóbbi háromszáz év magyar történelmének legragyogóbb államférfia. Kijelentette, hogy nem tagja a pártnak, de „Kádár oldalán áll.

22 UMA Seppinen.

23 *Suomen Kuvalehti*, 1987. 4.; *Magyarország*, 1987. 6.

24 Baráth–Rainer (2000).

[...] az általa választott út talán nem a legjobb, de biztosan az egyetlen járható út.” A politikailag inkább jobboldali magazin tíz évvel később is Magyarországra irányította az olvasók figyelmét. Akkor a nonkonformista Rajk Lászlóról írt a *Suomen Kuvalehti*. Rajk szerint a magyarok nem beszélnek arról, hogy mit tettek 1956-ban. Rajk egyetlen barátja sem emlegette, hogy az apja szabadságharcos lett volna. A nonkonformista aktivista ezt azzal magyarázta, hogy az emberek még mindig félnek.²⁵

A „finlandizáció” és az öncenzúra ellenére a sajtó nem feledkezett meg 1956-ról. Már 1966-ban is több finn napilap emlékezett meg Magyarországról. Általában 1956. november 4-ig idézték fel az eseményeket, és utána az ország aktuális állapotáról írtak. Antti Vahtera például a *Helsingin Sanomattól* a Bem-szobor környékén tett sétát, és megfigyelte a lövések nyomát a falakon. Számára a budapesti változások csodával értek fel: az embereket a sokszínű Budán és Pesten egészen jól öltözöttnek találta. „A magyarok ma a jelennek élnek, és megpróbálják feledni múltjukat. Nem szeretnek a felkelésről beszélni, az már történelem a számukra. A sebek még nem forrtak be, de folyamatosan gyógyulnak.”²⁶ A jobboldali *Uusi Suomi* tudósítója is ezt a gondolatmenetet követte: „[...] a magyarok csinosabban öltöznek, mint a keleti tömb bármely más országában, több autójuk van, a kirakatok roskadoznak az élelmiszerektől, a régi vendéglőkben és az éttermekben ízletes ételeket szolgálnak fel.”²⁷

Mindkét újságíró szükségét érezte azonban, hogy megjegyezze: az életszínvonal elmarad a Nyugaton általánostól. Ilyesféle összehasonlítást tettek 1976-ban is, amikor a *Helsingin Sanomat* tárcát közölt Paul Lendvaitól.²⁸ Lendvai 10–15 évre becsülte Magyarország lemaradását Ausztria mögött. Írása szerint Magyarország 1956 után elért eredményei a szabadságjogok korlátozott biztosításának és a jó szinten tartott életszínvonalnak köszönhetőek. Lázadó fiatalok sehol nem mutatkoznak. Lendvai cikke után egy nappal a dogmatikus kommunista kisebbségi frakció lapja, a *Tiedonantaja* is megjelentetett egy írást, amelyben Magyarországot modern ipari országgént ábrázolta, ahol a GDP a második világháború előtti ötszörösére nőtt.²⁹ 1956-ra külön nem tért ki, de a cikk

időzítése – november 2-án jelent meg – magáért beszélt. Ezzel szemben az eurokommunista *Kansan Uutiset*, amely a párt többségi véleményéhez állt közel, már 1966-ban is foglalkozott az 1956-os magyarországi események-

25 *Suomen Kuvalehti*, 1976. 15.; Nyysönen (2006b).

26 *Helsingin Sanomat*, 1966. október 27.

27 *Uusi Suomi*, 1966. október 27.

28 *Helsingin Sanomat*, 1976. november 1.

29 *Tiedonantaja*, 1976. november 2.

kel.³⁰ 1976-ban pedig azt írta, hogy Magyarország nem feledte 1956 tapasztalatait, és a politikai vezetés tudja, hogy a társadalomba vetett bizalom a fejlődés záloga. A cikk Németh Károlyt idézve az 1956-ban történeteket „négy okkal” magyarázta. Egy meglincselt ávos képe állt a cikk mellett, „A fehérterror dühöngött az ellenforradalom napjaiban” aláírással.³¹

1981-ben a finnek politikailag izgalmas időszakot éltek át azok után, hogy Kekkonen elnök 1981. október 27-én lemondott. Csak az *Uusi Suomi*-nak jutott eszébe akkor Magyarország, s a brit *Observer*től átvették Neal Ascherson cikkét. Nyilvánvaló volt a Lengyelországgal vont párhuzam. Sok magyar számára egy lengyelországi utazás saját ötvenhatos érzelmeit ébreszti újjá – írta Ascherson. A cikkben idézett névtelen bírálók erőteljesen fogalmaztak: egy férfi amiatt panaszkodott, hogy míg a magyarok keményen dolgoznak, a lengyelek csak a jobboldali agitátorokat hallgatják. Mi is azt tettük, és mi lett belőle... Ascherson úgy látta, hogy csak az értelmiségi körökben vélekednek másként, mivel néhányan tudnak lengyelül, és értik a varsói rádió adásait. Ascherson azzal zárta cikkét, hogy Kádár és követői ugyan a forradalom romjain építettek fel egy új társadalmat, az azonban minden feszültség ellenére igazságosabb és gazdagabb, mint Magyarországon korábban valaha is volt.³²

A harmincadik évfordulóhoz közeledve a másként gondolkodók már előre kidolgozták és az évforduló előtti napokra időzítették politikai akcióikat. 1986. október 19-én a *Helsingin Sanomat* címdoldalán tudósított egy felhívásról, amelyet négy kelet-európai ország 122 ellenzékije írt alá. A felhívás arra szólított fel mindenkit, hogy emlékezzen meg az 1956-os forradalomról. A magyarországi forradalmat a berlini, lengyelországi és csehszlovákiai felkelésekhez hasonlította. Aznap sokat írt az újság 1956-ról, mivel Juha Vakkuri finn írónak is megjelent egy könyve *Yhden miehen Unkari* (Egy férfi Magyarországa) címmel. A lap egy hosszú leírást is közölt tőle a felkelésről. Néhány nappal később a *Kansan Uutiset* a felkelés politikai eredményeit kommentálta A történelemmel visszaélők című vezércikkében, jóllehet a felhívásra konkrétan nem utalt.³³ Keményebb vonalat képviselt a *Tiedonantaja*

30 *Kansan Uutiset*, 1966. október 25.

31 *Kansan Uutiset*, 1976. október 20.

32 *Uusi Suomi*, 1981. október 22.

33 *Kansan Uutiset*, 1986. október 24.

34 *Tiedonantaja*, 1986. október 23.

35 *Uusi Suomi*, 1986. október 23.

taja és főszerkesztője: „Egy magasztos eszmékért harcoló spontán felkelésre hivatkozni mindig jól jön a szocializmus és a Szovjetunió elleni ideológiai háborúban.”³⁴ Az *Uusi Suomi* liberális álláspontra helyezkedett, amikor felidézte az eseményeket, és

megállapította, hogy a tragédiát annyi névvel illetik, ahány értelmezése van az eseményeknek.³⁵

Általában keveset tudunk ahhoz, hogy megállapíthassuk, vajon a finnek szerveztek-e olyan megemlékezéseket, mint néhány nyugati országban szokás volt 1956 legfontosabb évfordulóin. Finnországban nem voltak magyar menekültek, s nem éltek ott leszármazottaik. Az adatok alapján 1956 után csak ketten érkeztek az országba. Az egyikőjük egy még ma is élő orvos, aki nem hajlandó sem kiletét felfedni, sem interjút adni. A legjelentősebb finn napilapok viszont a főbb évfordulók alkalmával tág teret szenteltek Magyarországnak. Politikai és történelmi jelentőségén túl 1956-ot bonyolult, izgalmas eseménynek találták, amely legalább annyira drámai volt, mint a berlini fal lebontása vagy Csehszlovákia 1968-as megszállása – amelyek évfordulói szintén megértek egy-egy történetet. Az országos napilapok közül csak a szociáldemokraták legfontosabb orgánuma, a *Suomen Sosialdemokraatti* kivétel, amely egyetlen cikket sem közölt Magyarországról és az 1966-os, 1971-es, 1981-es és 1986-os évfordulókról. A nyolcvanas években a Finn–Magyar Társaság is megfeledezett a forradalomról. Nem szükséges azonban mindent politikai okokkal magyaráznunk, hiszen más oka is lehetett a feledékenységnek. A társaság lapja nem foglalkozott történelmi témákkal, csak művészettel, irodalommal és az új magyar filmekkel. Innen nézve a történetek nemcsak Magyarországról, hanem Finnországról is árulkodnak. A másutt történt események és értelmezésük alátámaszthatta a belpolitikai vitákban képviselt álláspontokat, és segíthetett különbséget tenni a pártok programjai között.

HIVATKOZÁSOK

Baráth–Rainer (2000)

BARÁTH MAGDOLNA–RAINER M. JÁNOS (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991*. Budapest, 2000, 1956-os Intézet.

Halmesvirta–Nyssönen (2006a)

ANSSI HALMESVIRTA–HEINO NYSSÖNEN (eds.): *Bridge Building and Political Cultures. Hungary and Finland 1956–1989*. Jyväskylä, 2006, University of Jyväskylä. /Hungarologische Beiträge 18./

Halmesvirta–Nyssönen (2006b)

ANSSI HALMESVIRTA–HEINO NYSSÖNEN: *Unkarin kansannousu 1956*. Helsinki, 2006, WSOY.

Honka-Hallila (2000)

Meidän Unkari. Suomi-Unkari Seura 1950–2000. Toimittanut Helena Honka-Hallila. Helsinki, 2000, Suomi-Unkari Seura.

Huotari (1994)

JUHANI HUOTARI: Suomi ja Unkari 1956. Teoksessa *Folia Hungarica 7.* Toimittaneet Mikko Cajanus–Sándor Csúcs. Helsinki, 1994, Suomalais-ugrilainen Seura.

Korhonen (1999)

KEIJO KORHONEN: *Sattumakorpraali. Korhonen Kekkosen komennossa.* Helsinki, 1999, Otava.

Nyysönen (2006a)

HEINO NYSSÖNEN: Political Cultures in Urho Kekkonen's Finland and János Kádár's Hungary. In *Bridge Building and Political Cultures. Hungary and Finland 1956–1989.* Eds. Anssi Halmesvirta–Heino Nyysönen. Jyväskylä, 2006, University of Jyväskylä./Hungarologische Beiträge 18./

Nyysönen (2006b)

HEINO NYSSÖNEN: Muistakaa Unkarin vallankumousta – suomalaislehdistö vuosipäivinä. *Suomi-Unkari*, 2006. 3.

Suomi (1988)

JUHANI SUOMI: *Vonkamies: Urho Kekkonen 1944–1950.* Helsinki, 1988, Otava.

Suomi (1994)

JUHANI SUOMI: *Presidentti: Urho Kekkonen 1962–1968.* Helsinki, 1994, Otava.

Tarkka (2002)

JUKKA TARKKA: *Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari EVA.* Helsinki, 2002, Otava.

Urho Kekkosen päiväkirjat 1: 1958–1962. Helsinki, 2002, Otava.

Urho Kekkosen päiväkirjat 2: 1958–1962. Helsinki, 2002, Otava.

Vares (2006)

MARI VARES: Policy of Friendship. The Image of Hungarian–Finnish Relations during the Kekkonen Era. In *Bridge Building and Political Cultures. Hungary and Finland 1956–1989.* Eds. Anssi Halmesvirta–Heino Nyysönen. Jyväskylä, 2006, University of Jyväskylä./Hungarologische Beiträge 18./

Vihavainen (1991)

TIMO VIHAVAINEN: *Kansakunta rähmällään: Suomettumisen lyhyt historia.* Helsinki, 1991, Otava.

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM TÖRTÉNETÉNEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2005. július 1.–2007. június 30.

I. ÁLTALÁNOS ÉS ÖSSZEFOGLALÓ MŰVEK

1956. Szerk. Szokolczai Attila. Budapest, Osiris, 2006. 797 p. /Nemzet és emlékezet./

1956. *Ami a történelemkönyvekből kimaradt. A forradalom igaz története.* Szerk. és a tanulmányt összeáll. Szalay Róbert. 4. jubileumi kiad. Brandenton, 56-os Magyarok Világtanácsa, 2006. 127 p.

1956. *European and global perspectives.* Ed. Carole Fink, Frank Hadler, Tomasz Schram. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2006. 354 p. /Global history and international studies. 1./

1956. *The Hungarian revolution and war for independence.* Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. XIII, 956 p. /War and society in East Central Europe, 40./

Egyes tanulmányait l. külön tételekben.

1956 és a magyar agrártársadalom. Szerk. Estók János. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2006. 167 p.

1956 okai, jelentősége és következményei. Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsényi Lajos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 315 p.

Egyes tanulmányait l. külön tételekben.

1956 szilánkjai. *Tudományos konferencia, 2006. november 15.* Szerk. Molnár Katalin. Budapest, Rendőrtiszti Főiskola Büntetés-végrehajtási Tanszék–Társadalomtudományi Tanszék, 2007. 106 p.

Egyes tanulmányait l. külön tételekben.

50 év. 1956–2006. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 356 p.

Egyes tanulmányait l. külön tételekben.

Adalékok a Magyarországi Református egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Or-

- szágos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből. Szerk., bev., vál., jegyz. Ladányi Sándor. Budapest, Magyar Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2006. 524 p.
- AHN, THOMAS VON–FISCHER, HOLGER: *Die ungarische Revolution 1956*. Erfurt, Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, 2006. 76 p.
- ALFÖLDY, GÉZA: *Hongarije, 1956. Geschiedenis, Foto's, Documenten*. Amsterdam, Mets–Schilt, 2006. 173 p.
- ARDELEAN, ALEXANDRU: 1956. Revoluție sau contrarevoluție? *Dosarele Istoriei*, An. 10. 2005. Nr. 10. 35–38. p.
- L'autunno del comunismo. Riflessioni sulla rivoluzione ungherese del 1956*. A cura di Santi Fedele e Pasquale Fornaro. Messina, Istituto di Studi Storici Gaetano Salvemini, 2007. 267 p.
- ÁVH, *politika, 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956*. Szerk. Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2007. 282 p. /Közelmúltunk hagyatéka./
- BALAI F. ISTVÁN–LOVAS DÁNIEL: *Kecskeméti ötvenbatos olvasókönyv*. Kecskemét, Kecskeméti Lapok, 2006. 207 p.
- BÉKÉS, CSABA: Could the Hungarian revolution have succeed in 1956? Myths, legends and illusions. In: *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*. Coord. Dan Cătănuș, Vasile Buga. București, Academia Română Institutul Național pentru Studiul Totalismului, 2006. 317–339. p.
- BIHARI MIHÁLY: *Magyar politika, 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, Osiris, 2005. 485 p.
- BODONYI ILONA: 1956 rendszerváltó kísérleteink sorában. In: *1956 szilánkjai. Tudományos konferencia, 2006. november 15*. Szerk. Molnár Katalin. Budapest, Rendőrtiszti Főiskola Büntetés-végrehajtási Tanszék–Társadalomtudományi Tanszék, 2007. 75–94. p.
- COX, TERRY: 1956. Discoveries, legacies and memory. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. Nr. 8. III–XVI. p.
- CSER, F.–BOGSÁNYI, D.–FODOR, A.: *50th anniversary of the 1956 Hungarian freedom fight. Questions and answers*. Melbourne, The Committee for the Commemoration of the 50th Anniversary of the 1956 Hungarian Freedom Fight, 2006. 22 p.
- CZÉTÉNYI PIROSKA: 1956. október 23. és a műemlékek, a kulturális örökségek sorsa. *Műemlékvédelem*, 50. évf. 2006. 5. sz. 177–185. p.
- DALOS, GYÖRGY: *1956. Der Aufstand in Ungarn*. München, Beck, 2006. 246 p.

- DEÁK, ISTVÁN: Scandal in Budapest. *The New York Review*, Vol. 53. 2006. Nr. 16. oct. 19. 59–62. p.
- Diák- és ifjúsági mozgalmak, 1956–1958. *Forradalom, ellenállás, megtorlás. Válogatott dokumentumok*. Felelős szerk., bev. Vida István. Szerk., vál. és a jegyzeteket kész. Némethné Dikán Nóra, Réfi Attila, Szabó Róbert. Budapest, Gondolat–Nagy Imre Alapítvány, 2007. 662 p.
- DOMONKOS LÁSZLÓ: *Arcul csapott birodalom. 1956 az idők árján*. Budapest, Püski, 2006. 110 p.
- EÖRSI, LÁSZLÓ: *The Hungarian revolution of 1956. Myths and realities*. Boulder–Wayne, Social Science Monographs–Center for Hungarian Studies and Publications, 2006. 207 p.
- FALUDY GYÖRGY–FALUDY ZSUZSA: *A forradalom emlékezete*. Pécs, Alexandra, 2006. 409 p.
- The final victory of the ideas of the revolution of 1956. The constitutional change of regime, and NATO and EU membership*. Eds. Mihály Bihari and Béla K. Király. Budapest, ARP Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2006. 68 /Bulletins on 1956. 5./
- FÖLDES GYÖRGY: 1956 és a magyar felkelés. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 26–41. p.
- FARKAS, ANDRÉ: *Budapest, 1956. La tragédie telle que je l'ai vue et vécue*. Paris, Tallandier, 2006. 287 p.
- FARKAS ATTILA MÁRTON: Októberi téves eszmék Részlet. *Liget*, 19. évf. 2006. 1. sz. 30–40. p.
- Válasz Standeisky Éva Antiszemitizmus az 1956-os forradalomban c. írására. (*Élet és Irodalom*, 48. évf. 2004. 9. sz. febr. 27. 14–15. p.)
- FÁZSY ANIKÓ: 1956: az írástudók árulása. *Nagyvilág*, 51. évf. 9–10. sz. 865–899. p.
- FEJTŐ FERENC: *1956. A magyar forradalom. Az első népfelkelés a sztálini kommunizmus ellen*. Budapest, Holnap, 2006. 204 p.
- FEJTŐ FERENC: *A magyar tragédia, 1956*. Előszó Jean-Paul Sartre. Budapest, Kossuth, 2006. 347 p.
- GÉCZI JÁNOS: A pedagógiai sajtó, 1956. *Educatio*, 15. évf. 2006. 3. sz. 511–538. p.
- GERMUSKA PÁL: A magyar hadiipar 1956-ban. In: *Tanulmányok és emlékezések az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 89–113. p.
- GHIȘA, ALEXANDRU: 50 de ani de la neuitata „toamnă ungară”. *Dosarele Istoriei*, An 11. 2006. Nr. 10. 25–26., 28–29. p.

- GIRAUD, HENRI-CHRISTIAN: *Le printemps en octobre. Une histoire de la révolution hongroise*. Monaco, Rocher, 2006. 810 p.
- GLATZ FERENC: Gyengülő államhatalom, erősödő népmozgalom. A felkelés eszmevilága, 1956. augusztus–október. *História*, 28. évf. 8–9. sz. 3–9. p.
- GOSZTONYI PÉTER: *Politikusok, katonák, események. Adalékok Magyarország és a kelet-európai népek legújabb történelméhez*. Utánny. München, Herp, 2006. 183 p.
- GYÁNI GÁBOR: A forradalom társadalomtörténeti paradoxonjai. *Forrás*, 38. évf. 2006. 10. sz. 27–39. p.
- GYÁNI GÁBOR: Az '56-os mítosz, az emlékezet tere. *Élet és Irodalom*, 49. évf. 2005. 42. sz. okt. 21. 3., 9. p.
 Ua. in uő: *Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007. 155–166. p.
 /Historia mundi./
- GYÁNI GÁBOR: Forradalom, felkelés, polgárháború. 1956 fogalmi dilemmáiról. *Budapesti Könyvszemle*, 19. évf. 2007. 1. sz. 41–49. p.
- GYARMATI GYÖRGY: Töprengések 1956 októberéről. Válasz helyett. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 46–60. p.
- GYURKÓ LÁSZLÓ: *A bakancsos forradalom, 1956*. 5. kiad. Budapest, 2006. 542 p.
- HALMESVIRTA, ANSSI-NYYSÖNEN, HEINO: *Unkarin kansannousu 1956*. Helsinki, WSOY, 2006. 287 p.
- KAHLER FRIGYES: A forradalom célja és tartalma – gondolatok az '56-os forradalomról az 50. évfordulón. *Valóság*, 49. évf. 2006. 10. sz. 63–73. p.
- KENDE PÉTER: A forradalom és a forradalom fejlődésének okai. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 61–76. p.
- KENDE, [PÉTER] PIERRE: L'entretien de L'histoire avec Pierre Kende. Budapest, 1956. La révolution confisquée. Propos recueillis par Michel Winock. *L'Histoire*, 2006. No. 314. 75–87. p.
- KENDE PÉTER: Előszó. *Nagy Imre és kora*. 4. *Tanulmányok és források*. Összeáll. Sipos József. Szerk. Sipos Levente. Budapest, Nagy Imre Alapítvány, 2006. 5–8. p.
- KENDE PÉTER: *Eltékozolt forradalom?* Budapest, Új Mandátum, 2006. 237 p.
- KENDE, [PÉTER] PIERRE: Histoire et mémoires de la révolution de 1956. Entretien avec Pierre Kende. *La Nouvelle Alternative*, Vol. 21. 2006. No. 69–70. 67–91. p.
- KENDE PÉTER: Ungarn 1956. Sozialistischer Volksaufstand – nationaler Befreiungskampf – oder antitotalitäre Revolution? *Südosteuropa*, Jg. 54. 2006. Heft 4. 498–507. p.

- KIPKE, RÜDIGER: Die Volkserhebung. Zur Chronologie der Ereignisse. In: *Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Volkserhebung*. Hrsg. Rüdiger Kipke. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 29–43. p.
- KIPKE, RÜDIGER–SCHMIDT-SCHWEIZER, ANDREAS: Zum Stand der Forschung über den ungarischen Volksaufstand 1956. Kommentierte Bibliographie. In: *Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Volkserhebung*. Hrsg. Rüdiger Kipke. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 188–208. p.
- KISS RÉKA: Néhány adalék a protestáns egyházpolitika alakulásához a „hosszú ötvenes” években, különös tekintettel 1956-ra. 1–2. r. *Keresztyén Igazság*, 2006. 71. sz. 25–31. p., 72. sz. 13–21. p.
- KISS SÁNDOR, M.: *Utak 56-hoz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok, 1981–2005*. Budapest, Mundus, 2006. 446 p.
Egyes tanulmányait l. külön tételekben.
- KLIMÓ, ÁRPÁD VON: „1956”. Nationale Geschichtskultur, Erinnerungspolitik und private Erinnerung während Ungarns „Systemwechsel” 1989. In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, 2006. Hrsg. Hermann Weber et al. Berlin, Aufbau, 2006. 93–115. p.
Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folgen. Hrsg. Thomas Großbölting, Roger Engelman, Hermann Wentker. Göttingen, Vandenhoeck–Ruprecht, 2006. 448 p. /Analysen und Dokumente, 32./
- KOPÁTSY SÁNDOR: 1956. 1–5. rész. *Egyenlítő*, 4. évf. 2006. 2. sz. 13–19. p., 3. sz. 14–20. p., 4. sz. 17–23. p., 5. sz. 18–25. p., 6. sz. 12–19. p.
- KOPÁTSY SÁNDOR: „Az igazat mondd, ne csak a valódit”. Budapest, CET Belvárosi, 2006. 232 p.
- KOVÁCS ISTVÁN: *A gyermekkor tündöklete*. [2. kiad.] Budapest, Írott Szó Alapítvány–Magyar Napló, 2006. 189 p.
- KOVRIG, BENNETT: Stalin’s legacy. The Soviet-dominated regimes in Hungary and East Central Europe 1953–1959. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 43–71. p.
- KRAHULCSÁN ZSOLT: A politikai rendőrség pártellenőrzése, 1954–1958. *Századok*, 140. évf. 2006. 5. sz. 1123–1148. p.
- Krónika, 1956*. Főszerk. Izsák Lajos. Szerk. Stemler Gyula. Budapest, Kosuth–Téki Alapítvány, 2006. 256 p.

- LADÁNYI SÁNDOR: *A magyarországi református egyház 1956 tükrében. Egyház történeti tanulmányok*. Budapest, Mundus, 2006. 320 p. /Protestáns művelődés Magyarországon, 20./
- LENDVAI, PAUL: A magyar ősz világtörténelmi jelentősége. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 6–15. p.
- LUOTO, REIMA T. A.: *Unkari 1956. Unkarin kansannousun tausta, tapabutumat seurakset*. Espoo, Fenix-Kustannus Oy, 216 p.
- Mad'arské povstání 1956. Padesát let poté*. Sborník textů Pavel Kohout. Ed. Marek Louzek. Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007. 140 p.
- MÁRAI SÁNDOR: *A forradalom előérzete. 1956 – írásainak tükrében*. Budapest, Helikon, 2006. 232 p.
- MARTÍN DE LA GUARDIA, RICARDO–PÉREZ SÁNCHEZ, GUILLERMO Á.– SZILÁGYI, ISTVÁN: *La batalla de Budapest. Historia de la insurrección Húngara de 1956*. Madrid, Actas, 2006. 295 p.
- MARTIN, JÓZSEF: Ungarns historischer Platz in Europa. *Schweizer Monatshefte*, Jg. 86. 2006. Heft 2. 16–17. p.
- NAGY, KÁROLY: The 1956 Hungarian revolution. István Bibó's analysis. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 345–359. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- NEMESSZEGHY ERVIN: 1956 a hit jegyében. *Miskolci Keresztény Szemle*, 2. évf. 2006. 4. sz. 15–21. p.
- OPLATKA, [ANDRÁS] ANDREAS: 1956 und die politisch-psychologischen Folgen. *Schweizer Monatshefte*, Jg. 86. 2006. Heft 2. 24–27. p.
- ORBÁN ÉVA: *Amit '56-ról mindenkinek tudnia kell. A forradalom rövid története*. Budapest, Gloria Victis Technikai Alapítvány–Összmagyar Testület, 2006. 166 p.
- PELLE JÁNOS: 1956, 1989, 2006: forradalom és illúzió. *Valóság*, 49. évf. 2006. 12. sz. 54–61. p.
- PITTAWAY, MARK: A magyar forradalom új megközelítésben: az ipari munkásság, a szocializmus széthullása és rekonstrukciója, 1953–1958. *Eszmélet*, 18. évf. 2006. 72. sz. 5–10. p.
- PLIVELIC, IVAN: *La mia rivoluzione. Da Budapest 1956 all'Italia*. Pubbl. Istituto di Storia Contemporanea di Ferrara. Ferrara, Este Edizione, 2006. 292 p.
- POMOGÁTS BÉLA: Ötvenhatos múltunk és jelenünk. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 40. sz. okt. 6. 15. p.

- RAINER M., JÁNOS: 1956. The mid-twentieth century seen from the vantage point of the beginning of the next century. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. Nr. 8. 1189–1198. p.
- RAINER M., JÁNOS: A progress of ideas. The Hungarian revolution of 1956. In: *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*. Red. Dan Cătănuș, Vasile Buga. București, Academia Română Institutul Național pentru Studiul Totalismului, 2006. 282–316. p.
- RAINER M., JÁNOS: Die ungarische Revolution 1956. In: *Revolution. Flucht – Integration. Ungarn-Österreich 1956. Zur Ausstellung im Palais Porcia, 6. November–1. Dezember 2006*. Hrsg. Ernő Deák, Zoltán Fónagy. Wien, Zentralverband Ungarischer Vereine und Organisation in Österreich-Collegium Hungaricum Wien, 2006. 5–15. p.
- RAINER M., JÁNOS: Ungarn im Schatten der Sowjetunion 1944 bis 1990. Determinanten und Spielräume. In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, 2006. Hrsg. Hermann Weber és mások. Berlin, Aufbau, 2006. 66–92. p.
- Revolution and resistance in Eastern Europe. Challenges to communist rule*. Ed. by Kevin McDermott and Matthew Stibbe. New York, Berg, 2006. XIV, 210 p.
- Ricoeur, Paul: A politikai paradoxon. *Mérleg*, 42. évf. 2006. 4. sz. 368–392. p.
- La Rivoluzione ungherese del '56, ovvero il trionfo di una sconfitta*. A cura di Gizella Nemeth er Adriano Papo. Venezia, Edizioni della Laguna, 2006. 245 p. /Italia–Ungheria. Collana di studi e documenti, 7./
- SCHMIDL, ERWIN: *The Hungarian revolution, 1956*. Oxford, Osprey, 2006. 64 p.
- SEBESTYEN, VICTOR: *Les 12 jours qui ébranlèrent l'empire soviétique*. Paris, Calmann-Lévy, 2006. 442 p.
- SEBESTYEN, VICTOR: *Twelve days. The story of the 1956 Hungarian revolution*. New York, Pantheon, 2006. XXVII, 340 p.
- SEBESTYEN, VICTOR: *Ungernrevolten 1956. Tolv dagar som skakade världen*. Stockholm, Prisma, 2006. 395 p.
- SELIN, SAKARI: *Kapina joka kukistettiin. Sotapäiväkirja Budapestista 1956*. Helsinki, Ajatus Kirjat, 2006. 184 p.
- STANDEISKY, ÉVA: Ideen und Ideale der ungarischen Revolution. In: *Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Volkserhebung*. Hrsg. Rüdiger Kipke. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 66–96. p.

- STANDEISKY, ÉVA: Antisemitismus in Ungarn zur Zeit der Revolution. In: *Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Volkserhebung*. Hrsg. Rüdiger Kipke. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 97–115. p.
- STANDEISKY ÉVA: Eszmék az 1956-os forradalomban. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 186–222. p.
- SZABÓ A. FERENC: Magyarország geopolitikai és geostratégiai helyzete 1956-ban. In: *Tanulmányok és emlékmozsaik az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 222–233. p.
- SZABÓ ZOLTÁN: *1956. Korszakváltás*. Sajtó alá rend. Kenedi János. Budapest, Osiris, 2006. 357 p. /Szabó Zoltán összegyűjtött munkái. 4./
- SZAKOLCZAI ATTILA: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. *Létünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 21–24. p.
- SZATMÁRI JENŐ ISTVÁN: *1956. Lehet, hogy másképpen volt? 2.* jav. kiad. Szeged, Bába, 2006. 238 p.
- SZÉKELYHIDI ÁGOSTON: Nemzeti önrendelkezés, 1956–2006. A véleményformáló értelmiség szerepe és felelőssége. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. 90–101. p.
- Tanulmányok és emlékmozsaik az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 268 p.
- Egyes tanulmányait l. külön tételekben.
- TAXNER TÓTH ERNŐ: A vágyak – 56-os – villamosa. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 78–89. p.
- TÖRÖK BÁLINT: Ötvenhat a kortársak szemében. *Magyar Szemle*, Ú. f. 15. évf. 2006. 9–10. sz. 169–174. p.
- TÜTŐ LÁSZLÓ: 1956 mint nyelvi probléma. *Eszmélet*, 18. évf. 2006. 72. sz. 5–10. p.
- TYEKVICSKA ÁRPÁD: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 438 /Nagy Iván könyvek, 16./
- Egyes tanulmányait l. külön tételekben.
- Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Volkserhebung*. Hrsg. Rüdiger Kipke. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 211 p.
- Egyes tanulmányait l. külön tételekben.
- ÜRMÉNYHÁZI, ATTILA: *The Hungarian revolution-uprising, Budapest 1956*. South Hobart, A. Ürményházi, 2006. 27 p.

- VARGA LÁSZLÓ: Légüres tér, avagy mi volt '56? *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 125–133. p.
- ZELMANOVIĆ, ĐORĐE: *Mađarska jesen 1956*. Priredila Xenia Detoni. Uredio Seid Serdarević. Zagreb, Fraktura, 2006. 252 p.
- ZIMÁNYI TIBOR: Ötvenhat. In uő: *Történelmi tudatunk. Egy életöltő tapasztalatai cikkek és tanulmányok tükrében*. Budapest, Püski, 2005. 95–112. p.

II. ELŐZMÉNYEK

- 1956: *fordulópont*. Szerk. Botos Katalin. Szeged, Generál ny., 2007. 179 p.
- ACZÉL TAMÁS–MÉRAY TIBOR: *Tisztító vihar. Adalékok egy korszak történetéhez*. Budapest, Noran, 2006. 450 p.
- BARÁTH MAGDOLNA: A XX. kongresszus után. In: *1956 okai, jelentősége és következményei*. Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsényi Lajos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 57–80. p.
- BOTOS KATALIN: 1956: gazdasági okok és következmények. *Magyar Szemle*, Ú. f. 15. évf. 2006. 1–2. sz. 43–67. p.
- CSESZKA ÉVA: Az 1956-os forradalom gazdasági okai. *Valóság*, 50. évf. 2007. 2. sz. 62–69. p.
- CSESZKA ÉVA: A kommunista gazdaságpolitika csődje, 1956. *Magyar Szemle*, Ú. f. 15. évf. 2006. 1–2. sz. 68–82. p.
- CSESZKA ÉVA: A kommunista gazdaságpolitika csődje, 1956. *Valóság*, 50. évf. 2007. 2. sz. 62–69. p.
- Élned, halnod... *A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig*. Szerk. Kövesdy Zsuzsa, Kozma László. Budapest, Kairosz, 2005. 255 p.
- FAZEKAS CSABA: Orosz könyveket égető miskolci egyetemisták 1955-ben. *ArchivNet*, 6. évf. 6. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=221
- GLATZ FERENC: Desztalinizáció a szovjet zónában. Az apparátusok ellenállnak, 1953–1957. *História*, 28. évf. 2006. 6–7. sz. 44–49. p.
- GLATZ FERENC: A desztalinizáció első hulláma Magyarországon. Nagy Imre kontra Rákosi Mátyás, 1953–1956. *História*, 28. évf. 2006. 6–7. sz. p. 50–59. p.
- GLATZ FERENC: A desztalinizáció második hulláma. Magyarország a XX. kongresszus után. *História*, 28. évf. 2006. 6–7. sz. 77–83. p.
- GYARMATI GYÖRGY: A „fasiszta csöcselék” legendája. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 72–73. p.

- GYARMATI GYÖRGY: A politikai rendőrség útja 1956-hoz. A megszüntetve-megőrzött Államvédelmi Hatóság. In: *1956 okai, jelentősége és következményei*. Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsényi Lajos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 21–36. p.
- GYARMATI GYÖRGY: A robbanást gerjesztő motívumok Magyarországon, 1956 őszén. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 309–405. p.
- ÓLMOSSI ZOLTÁN: A Petőfi kör sajtóvitája után. *Archívnet*, 6. évf. 2006. 3. sz. http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?kiad_kod=40&cikk_kod=201
- SIPOS PÉTER: Gyászszertartás Budapesten, 1956. október 6. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 11–14. p.
- STANDEISKY ÉVA: Forradalom előtt. A magyar írók és a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa. *Létiünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 36–46. p.
- STANDEISKY ÉVA: Írástudók hatalma. Az Irodalmi Ujság és a kommunista párt 1950–1956. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 42. sz. okt. 20. Mell. I–VIII. p.
- STANDEISKY ÉVA: A Petőfi Kör. Értelmiségi viták 1956 nyarán. *História*, 28. évf. 2006. 6–7. sz. 86–90. p.
- SUBA JÁNOS: A Magyarország határán létesített műszaki záruk felszámolása 1956-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf. 2006. 3. sz. 831–839. p.
- VARGA ZSUZSANNA: A falusi társadalom feszültségócai az 1950-es évek közepén. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 223–239. p.

III. A FORRADALOM BUDAPESTEN ÉS VIDÉKEN

- 1956. Egyetemisták a forradalomban*. Szerk. az 1956-os egyetemista és diák-szervezetek emlékbizottsága. Bev. Pomogáts Béla. Budapest, Littera Nova, 2006. 75 p.
- 1956 Bács-Kiskun megyében*. Összeáll., jegyz. Orgoványi István, Tánczos-Szabó Ágota. Bev. Orgoványi István. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2006. 538 p. /Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Forrásközlemények, 10./
- 1956 eseményei 56 térképen és képeken*. *Történelmi atlasz*. Szerk. Horváth Miklós, Márton Mátyás, Mosonyi László. A térképeket kész. Márton Mátyás és mások Kronológia Baráth Magdolna, Horváth Miklós. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Térképészeti Közhasznú Társaság, 2006. 35 p.

- 1956 *Ferencvárosban*. Szerk. Lukács Emília. Budapest, Ferencvárosi Helytörténeti Egyesület, 2006. 208 p.
- 1956 *Pest megyében*. 1. köt. Szerk. Balázs Gábor, Borbély Rita Katalin, Kiss Anita. – 2. köt. Szerk. Halász Csilla, Schramek László Péter, Tóth Judit. Budapest, Pest Megyei Levéltár, 2006. 267, 209 p. /Pest megye múltjából, 10./
- Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai*. Összeáll., bev., jegyz. Cseh Zita. Eger, Heves Megyei Levéltár, 2006. 480 p. /A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 12./
- Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei Győr-Sopron megyében. Forráskötet*. Szerk., bev. Néma Sándor. Közrem. Szalai Attila. Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 2006. 305 p.
- Álomból rémálomba. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc. A Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Burgenlandi Tartományi Múzeum közös kiállításának tanulmánykötete*. Szerk. Horváth Sándor, Kolnhofer Vilmos. Előszó Markó Péter. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2006. 155 p.
- Készült a 2006. május 18-án, Eisenstadtban *Vom Traum zum Trauma* címmel, Szombathelyen október 22-én *Álomból rémálomba* címmel megnyitott kiállítás alkalmából.
- Német nyelvű változata: *Vom Traum zum Trauma. Der Ungarnaufstand 1956. Begleitband zur Ausstellung*. Red. Pia Bayer, Christene Mössner. Eisenstadt, Landesmuseum, 2006. 149 p. /Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 116./
- Asszonyok a történelemben, 1956–2006*. Szerk. biz. Szilágyi Sándorné, Jámorné Balog Tünde, Korell Gertrúd. Makó, Marosvidék Baráti Társaság, 2006. 47 p. /Marosvidék füzetek, 13./
- BAJÁK LÁSZLÓ: Obersovszky Gyula forradalmi sajtója. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 456–464. p.
- BÁLINT ISTVÁN: Munkástanácsok az 56-os magyar forradalomban. *Létünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 47–67. p.
- BÁLINT LÁSZLÓ: 1956. *A forradalom Makón*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum Múzeumi Tudományért Alapítványa, 2006. 143 p.
- BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: Egyházak, egyházpolitika 1956-ban. *Historia*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 71., 73–74. p.
- BÁN PÉTER–ROZS ANDRÁS: Baranya megye. In: *A vidék forradalma, 1956*. 2. köt. Szerk., bev. Szakolczai Attila. Budapest, 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, 2006. 23–84. p.

- BANK BARBARA–TÓTH IMRE: Az 1956-os forradalom Sopronban. *Soproni Szemle*, 60. évf. 2006. 3. sz. 249–281. p.
- Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. *Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére*. Szerk. Bircher Erzsébet, Schuller Balázs. Sopron, Központi Bányászati Múzeum, 2006. 375 p.
- BARSI SZABÓ GERGELY: *A kesztölci köztársaság, 1956. Tank – politika – nemzetőrök*. Budapest, Timp, 2006. 168 p.
- Békés megye 1956-ban. 1. Szerk. Erdmann Gyula. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2006. 681 p. /Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 22./
- BELÉNYI GYULA: Munkások az 1956-os forradalomban. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 240–249. p.
- BENSON VILMOS: Szolnoki srácok. Budapest, Tipp Cult Kft., 2006. 229 p. /Parnassus könyvek, P-art, 2./
- Bicske, 1956. *Válogatás a bicskei újságok, pályázatok, ünnepségek anyagaiból*. Szerk. M. Fejes Ágnes. Bicske, Önkormányzat, 2006. 150 p.
- BOLLA DEZSŐ: *Csepel, 1956. Az 1956-os forradalom tiszteletére. Tények és dokumentumok*. 2. kiad. Budapest-Csepel, Budapest-Csepel Önkormányzatának '56-os Emlékbizottsága, 2005. 85 p.
- BŐÖR LÁSZLÓ: Pest megye a forradalomban. *História*, 28. évf. 8–9. sz. 45–46. p.
- BŐÖR LÁSZLÓ–TAKÁCS TIBOR: Pest megye. In: *A vidék forradalma, 1956*. 2. köt. Szerk., bev. Szakolczai Attila. Budapest, 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, 2006. 257–322. p.
- BÖRÖNDI LAJOS: Mosonmagyaróvár 1956-ja. In: *Tanulmányok és emlékmozzások az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 160–177. p.
- BUCZKÓ JÓZSEF: *Gúzsba kötött évtized, 1946–1956. Kuláksors, kitelepítettek, forradalom Újfehértón*. Újfehértó, Városi Múzeum, 2006. 262 p. /Az újfehértói Városi Múzeum kiadványai, 8./
- BUGOVITS VALÉRIA: *Megméretett az embernek fia*. Keszthely, Szerző, 2006. 210 p.
1956 Csabrendeken.
- CASOAR, PHIL–BALÁZS, ESZTER: *Les héros de Budapest*. Paris, Les Arènes, 2006. 251 p.
- CSEH GÉZA: *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból. Szolnok megye*. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 2006. 358 p. /Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár közleményei, 8./

- CSIFFÁRY GABRIELLA: Pillanatképek az 1956-os forradalomról. 1–2. r. *Új Forrás*, 38. évf. 2006. 8. sz. 6–23. p., 9. sz. 37–57. p.
- CSOMA LAJOS: *Az elfelejtett forradalom. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Általános Gimnázium igazgatójának, diákjainak részvétele az 1956-os forradalom és nemzeti felkelésben, 1956–57.* Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2006. 379 p.
- CSONTOS JÁNOS: Túlnyomás. A hosszú forradalom, a lincselés meg a kopaszra nyírt szovjet városparancsnok. *Magyar Nemzet*, 68. évf. 2005. 309. sz. nov. 12. 30. p.
A forradalom Ózdon.
- CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF: Fejér megye. In: *A vidék forradalma, 1956.* 2. köt. Szerk., bev. Szokolczi Attila. Budapest, 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, 2006. 85–140. p.
- DÁVID FERENC: Vágotpuszta, 1956. A „Mecseki Láthatatlanok” nyomában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006. 3. sz. 840–856. p.
- DEÁK, ISTVÁN: Scandal in Budapest. *The New York Review*, Vol. 53. 2006. Nr. 16. oct. 19. 59–62. p.
- A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma és az 1956-os forradalmi események. Dokumentumgyűjtemény és visszaemlékezések az 1956/57-es tanév történetéhez.* Összegyűjt., szöveggond., bev. Győri L. János. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2006. 140 p.
- DEBRŐDI GÁBOR–KAPRONCZAY KÁROLY–MOLNÁR LÁSZLÓ–VARGA BENEDEK: *A szabadság vére. Forradalmárok, életmentők, megtorlók. A főváros egészségügye az '56-os forradalom és a megtorlások idején.* Sajtó alá rend. Gazda István. Budapest, Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2006. 87 p. /Magyar Tudománytörténelmi Szemle könyvtára, 65./
- DENT, BOB: *Budapest, 1956. Locations of drama.* Forew. János Rainer M. Budapest, Európa, 2006. 431 p.
- DENT, BOB: *Budapest, 1956. A dráma színterei.* Előszó Rainer M. János. Budapest, Európa, 2006. 403 p.
- DÖMÖTÖRFI, TIBOR: Akteure des Aufstandes. In: *Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Volkserhebung.* Hrsg. Rüdiger Kipke. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 44–65. p.
- „Együtt az ország népével”. *Evangelikusok 1956-ban.* Szerk. Zászkaliczky Zsuzsanna. Budapest, Luther, 2006. 135 p. /Evangelikus gyűjteményi kiadványok, 3./
- EÖRSI LÁSZLÓ: A II. kerületi Nemzeti Bizottmány. *Beszélő*, 3. f. 10. évf. 2005. 6–7. sz. 78–86. p.

- EÖRSI LÁSZLÓ: A budai műegyetemi és a pesti bölcsészkar nemzetőrségeinek a megalakulása. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 424–426. p.
- EÖRSI LÁSZLÓ: Felkelőcsoportok a forradalomban. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 41–44. p.
- EÖRSI LÁSZLÓ: Köztársaság tér, 1956. *Beszélő*, 3. f. 11. évf. 2006. 6. sz. 72–87 p.
- EÖRSI LÁSZLÓ: *Köztársaság tér, 1956*. Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 224 p.
- EÖRSI LÁSZLÓ: A Széna téri felkelők fegyveres ellenállása. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 26–39. p.
- EÖRSI LÁSZLÓ–JUHÁSZ KATALIN–SZABÓ IVETT: *Angyalföld, 1956. Emberek, sorsok, emlékek*. Budapest, Angyalföldi Helyismereti Gyűjtemény–1956-os Intézet–Sprint, 2006. 108 p.
- ERDMANN GYULA: *Adatok és források Gádoros történetéhez*. Gádoros, Gádoros Nagyközség Polgármesteri Hivatala, 2006. 180 p. /Gádorosi füzetek, 7./
- ERDMANN GYULA: Két zseniális szabómester. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 48–50. p.
- A forradalom gyulai és orosházi eseményei. Nádházi János és Nagy Lajos tevékenysége.
- FABINYI TAMÁS: Együtt az ország népével. Az evangélikus egyház és 1956. *Polgári Szemle*, 2. évf. 2006. 10. sz.
- FAKÁSZ TIBOR: *A forradalom tatai krónikája*. Tata, Önkormányzat, 2006. 114 p.
- FARKAS CSABA: Hatalomváltás Csongrád megyében 1956-ban. *Aetas*, 21. évf. 2006. 1. sz. 100–108. p.
- FARKAS CSABA: Szegedi művelődési intézmények a forradalomban. *Levéltári Szemle*, 56. évf. 3. sz. 31–37. p.
- FAZEKAS CSABA: Orosz könyveket égető miskolci egyetemisták 1956-ban. *ArchivNet*, 6. évf. 2006. 6. sz.
- http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=221
- FAZEKAS ÁRPÁD: *Forradalom Szabolcs-Szatmárban. '56-os olvasókönyv*. Nyíregyháza, TIT Jurányi Lajos Egyesület, 2006. 232 p.
- FEITL ISTVÁN: Parlamentarizmus és öngazgatás az 1956-os forradalomban. *Múltunk*, 50. évf. 2005. 2. sz. 231–243. p.
- Forradalom, 1956. Hangdokumentum-összeállítás a Magyar Rádió Archívumából*. Szerk. Klimák Mara. Budapest, Magyar Rádió, 2006. 3 CD (62 min 28 s ; 68 min 35 s ; 45 min 58 s).

- A Forradalom bölcsőhelye. Ötvenhat és Szeged.* Szerk. Tandi Lajos. Szeged, Bába–Szeged Megyei Jogú Város, 2006. 492 p.
- Forradalom és megtorlás. Edelényi járás, 1956–1957.* Összeáll., szerk., összekötő szöveg Hatvani Zoltán. Miskolc–Edelény, „56-os Bódva-völgyi Munkástanácsok” Közhasznú Alapítvány, 2006. 147 p.
- Forradalom és megtorlás Szarvason, 1956–1963.* Szerk. Kutas Ferenc. Szarvas, Szarvas Krónika Alapítvány, 2006. 300 p. /A Szarvasi Krónika könyvtára, 13./
- A forradalom Nagyatádon, 1956.* Szerk. és összeáll. Nagyné Gyánó Ágota. Nagyatád, Művelődési Ház, 2006. 71 p. /Múltidéző, 19./
- FÖLDESI FERENC: Adalékok a Veszprém megyei Kiegészítő Parancsnokság 1956. évi történetéhez. *Új Honvédségi Szemle*, 60. évf. 2006. 9. sz. 81–98. p.
- FÖLDESI MARGIT–SZERENCSES KÁROLY: '56. *A magyar forradalom és szabadságharc kalendáriuma.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006. 75 p.
- Freiheit! Herbst 1956. Wie der Aufstand der Ungarn die Welt bewegte.* Red. Christian Staas. Hamburg, Zeitverlag Bucerius, 2006. 95 p. /Die Zeit. Geschichte, 2006. Nr. 3./
- FRIVALDSZKY JÁNOS: *Ötvenhat műegyetemistái. Ének a lyukas zászlóról. Történet dokumentumokban.* Pomáz, Kráter, 2006. 211 p., XVI t.
- FUCHSZNÉ BENÁK KATALIN: *Elhallgatott szavak.* Mindszent, Keller Lajos Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, 2006. 203 p.
- GERGELY FERENC: Tanárok és tanítványok az 1956-os forradalom és szabadságharc idején. Jelentések az 1956–57-es tanévről. *ArchivNet*, 6. évf. 2006. 6. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=214
- GIRAU, HENRI–CHRISTIAN: *Le printemps en octobre. Une histoire de la révolution hongrois.* Monaco, Rocher, 2006. 810 p.
- GUBCSI LAJOS: *A szabadság népe.* Írta és szerk. Gubcsi Lajos. Budapest, Magyar Művészetért Kft., 2006. 128 p.
- GYARMATI GYÖRGY: Az élet tanítómestere? Gondolatok 1956 soproni eseményei kapcsán. *Soproni Szemle*, 60. évf. 2006. 3. sz. 243–248. p.
- GYARMATI GYÖRGY: Kossuth-címeres forradalom 1956-ban. Ikonográfiai sajtótükör, október–november napjaiból. *2000*, 18. évf. 2006. 10. sz. 13–25. p.
- GYENESEI JÓZSEF: A magyar levéltári szervezet 1956-ban. *Levéltári Szemle*, 56. évf. 2006. 3. sz. 16–24. p.
- HARASZTI GYÖRGY: Trapéz a lejtőn. A magyarországi zsidóság a második

- világháború után és az '56-os forradalomban. *Confessio*, 30. évf. 2007. 1. sz. 66–94. p.
- HÉJA LÁSZLÓ: *Az 1956-os forradalom Törökszentmiklóson*. Törökszentmiklós, Ipolyi Arnold Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, 2007. 30 p.
- HOLLÓ, JÓZSEF FERENC: The armed forces. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 414–430. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- HORVÁTH JÁNOS: Az 1956-os forradalom és szabadságharc miskolci eseményei. *Honismeret*, 34. évf. 2006. 5. sz. 29–32. p.
- HORVÁTH LAJOS: *A HM előtti sortűzek, 1956. október 23.–november 1.* Budapest, Tarsoly, 2006. 175 p.
- HORVÁTH MIKLÓS: *1956 hadikronikája*. Utánny. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. 481 p., [32] t.
- HORVÁTH MIKLÓS: Fejezetek a Magyar Néphadsereg 1956. évi történetéből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf. 2006. 3. sz. 603–713. p.
- HORVÁTH MIKLÓS: Katonai tanintézetek és katonai tanszékek a forradalomban. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 406–414. p.
- HORVÁTH MIKLÓS: A magyar haderő az 1956-os forradalomban. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 55., 57., 59. p.
- HORVÁTH, MIKLÓS: The demonstrations become a revolution. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 263–298. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- HORVÁTH, MIKLÓS: General characteristics of freedom-fighter groups. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 384–397. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- HORVÁTH MIKLÓS–TULIPÁN ÉVA: *In memoriam, 1956*. Budapest, Zrínyi, 2006. 366 p.
- HORVÁTH MIKLÓS–TULIPÁN ÉVA: *Keresztutak. Magyar Néphadsereg, 1956*. Budapest, H&T, 2006. 309 p.
- HORVÁTH SÁNDOR: Kollektív erőszak és városi térhasználat 1956-ban: forradalmi terek elbeszélése. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 268–289. p.

- HORVÁTH ZSOLT: *Műegyetem, 1956–57. A forradalmi tanév története*. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2006. 148 p.
- IZSÁK LAJOS: A többpártrendszer újjáéledése, 1956. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 61., 65. p.
- HORVÁTH SÁNDOR: „Rólam tudta, hogy kommunista vagyok, mégis hallgatott rám és szeretett”. Egy 1956-os csoport megkonstruálásának története és a IX. kerületi Forradalmi Ifjómunkás Szövetség. *ArchivNet*, 6. évf. 6. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=224
- HUNYADI ZOLTÁN: Az 1956-os forradalom és az azt követő időszak a Budapesti Továbbképző Intézetben. *Budapesti Nevelő*, 41. évf. 2005. 3–4. sz. 134–139. p.
- Írók: a feltámadás álma. Újságcikkek, 1956. október 23.–november 4.* Szerk., az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Budapest, Holnap, 2006. 130 p.
- KADLECOVITS GÉZA: *Újpest, 1956. In memoriam*. Budapest, Kossuth, 2006. 127 p.
- KAHLER FRIGYES–M. KISS SÁNDOR: „...a nyugati határ biztosítását szolgáló operatív anyag...”, avagy a mosonmagyaróvári sortűz igazi oka. In: M. Kiss Sándor: *Utak 56-hoz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok, 1981–2005*. Budapest, Mundus, 2006. 315–336. p.
- KAHLER FRIGYES–M. KISS SÁNDOR: *Rejtett dokumentumok. Forrásszemelvények az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének tanulmányozásához*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006. 643 p.
- KAPRONCZAY KÁROLY: Betegellátás, veszteségek 1956 októberében. *Valóság*, 49. évf. 2006. 10. sz. 84–93. p.
- A Katolikus Egyház 1956-ban*. Szerk. Rosdy Pál. Budapest, Új Ember, 2006. 270 p.
- KATONA CSABA: Ügyeleti jelentések az 1956. évi forradalom napjaiból a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 43–46. p.
- KERESZTES CSABA: Múzeumok és forradalom. *ArchivNet*, 6. évf. 2006. 5. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?kiad_kod=42&cikk_kod=210
- KÉRI EDIT: *Kik lóttek a Kossuth téren '56-ban?* Budapest, Magyarok Világszövetsége, 2007. 200 p.
- KESERŰ RÉKA: Az 1956-os forradalom debreceni eseményei. *Honismeret*, 35. évf. 2007. 2. sz. 51–54. p.

- KIRÁLY, BÉLA K.: The fighting of the National Guard against overwhelming odds. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 465–476. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- Kis József: Miskolc, 1956. Előszó Dobrossy István. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Pfliegler J. Ferenc emlékére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány, 2006. 251 p. /Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek, 45./
- Kiss Sándor, M.: „A halál oka...” Dokumentumok a győri sortűz történetéhez, 1955–1985. In uő: *Utak 56-boz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok, 1981–2005*. Budapest, Mundus, 2006. 277–296. p.
- KISS SÁNDOR, M.: Sortűz Berzencén, avagy adalék az „Ellenforradalom Somogyban” objektivitásához. In uő: *Utak 56-boz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok, 1981–2005*. Budapest, Mundus, 2006. 337–355. p.
- KISS SÁNDOR, M.: Tényállás. Három tételben a mosonmagyaróvári sortűzről. In uő: *Utak 56-boz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok, 1981–2005*. Budapest, Mundus, 2006. 303–314. p.
- KISS, TAMÁS: *Association of Hungarian university and college students, 1956, Szeged*. Forew. Béla Lipták. Szeged, Belvedere Meridionale, 2006. 215 p. /Eyewitness. Youngsters as participants of history./
- KOMÁR JÓZSEF: *Gyerekek a viharban*. Budapest, Józseveg Műhely, 2006. 192 p.
- KÖPECZI BÓCZ EDIT: Az egyházak és az 1956-os forradalom. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 5. sz. 78–83. p.
- KRAUSZ TAMÁS: Az 1956-os munkástanácsokról. *Eszmélet*, 18. évf. 2006. 72. sz. 32–38. p.
- LADÁNYI SÁNDOR: Református teológiai hallgatók a forradalomban. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 427–434. p.
- Lajosmizse, 1956. Tények, sztorik, dokumentumok*. Szerk. Kürti László. Lajosmizse, Helytörténeti és Kulturális Egyesület, 2006. 116 p.
- LAUDONI, GHEORGHE: Revoluția din '56 văzută de un student român la Budapeșta. *Dosarele Istoriei*, An. 10. 2005. Nr. 10. 39–43. p.
- LÉNÁRT BÉLA: Tisza menti forradalom, 1956. *Honismeret*, 34. évf. 2006. 5. sz. 15–29. p.
- „Lesz még ez piros betűs ünnep!” Gyöngyös '56-ja. Írta Csesznok Nikolett, Kozári József és mások. Gyöngyös, Mátra Művelődési Központ, 2006. 158 p.

- LITVÁN, GYÖRGY: Imre Nagy's second government. In: 1956. *The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 299–312. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- LOMAX, BILL: 1956 – The workers. In: 1956. *The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 360–383. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- Lüktető újságlapok, 1956. Szemelvények a forradalom sajtójából.* Összeáll. Kocsy Anikó. Előszó Wittner Mária. Budapest, Barnaföldi Archívum, 2006. 277 p.
- MAKAI ÁGNES: „A néppel tűzön-vízen át”. 1956-os nemzetőr-dokumentumok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf. 2006. 3. sz. 819–830. p.
- MAROSSY ENDRE: 1956. *Fiadnak hagyd örökül.* Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, 2006. 247 p.
- MAROSSY ENDRE: Harcok a Jutadombnál. In uő: *Harcra hív a kürt.* Budapest, Coldwell Könyvek, 2005. 233–265. p.
- MAROSVÁRI ATTILA: 1956. *Forradalom és megtorlás a makói járás falvaiban.* Makó, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága–Múzeumi Tudományért Alapítvány, 2006. 277 p.
- MARTINKÓ JÓZSEF: A magyar légierő a forradalom időszakában. In: *Tanulmányok és emlékmozaisok az 56-os forradalomról.* Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 114–159. p.
- „*Megy a rendszer, jön a rendszer, majd megbolondul az ember...*” ’56 röplapbumora. Összeáll., jegyz. Horváth Julianna. Budapest, Napvilág, 2006. 112 p.
- MIKÓ ZSUZSANNA: A Legfőbb Ügyészség az 1956. évi forradalomban. *Levéltári Közlemények*, 77. évf. 2006. 2. sz. 189–222. p.
- Mindennapok: a feltámadás bite. Újságcikkek, 1956. október 23.–november 4.* Szerk., az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Budapest, Holnap, 2006. 168 p.
- MIRÁK KATALIN: Dokumentum-csokor. Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–57-es esztendőben történetekhez. *Keresztyén Igazság*, 2006. 72. sz. 41–44. p.
- MOLNÁR MIHÁLY: *Csengele, 1956.* Csengele, Csengelei Krónika Szerkesztősége, 2006. 107 p.

- Mosonmagyaróvár, 1956.* Szerk. Lukácsi Zoltán, Vajk Ádám. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2006 129 p. /A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 4./
- Mosonmagyaróvár, 1956. Dokumentumok.* Szerk. Böröndi Lajos, Garamvölgyi György. Wien, Zentralverband Ungarischer Vereine und Organisationen in Österreich, 2006. 212 p. /Integratio, 23./
- NÁDASDY LAJOS: *Celldőmölk forradalmi napjai, 1956.* Celldőmölk, Szerző, 2006. 72 p.
- NAGY ISTVÁN: „... fiatal szívek forradalma”. *A szegedi pedagógiai főiskolások 1956-ban.* Szeged, Bába–Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2005. 220 p.
- Napról napra. 1956 sajtója. Október 23.–november 4. Válogatás.* Vál. Szalay Hanna. Budapest, Geopen, 2006. 773 p.
- NÉMETH CSABA: „Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért...” *Békés megye 1956-ban.* Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 2006. 32 p.
- NÉMETH D. LÁSZLÓ: *Kapuvár, 1956. Fodor József és sorstársai emlékezetének.* Kapuvár, A Legnagyobb Magyar Alapítvány, 2006. 336 p.
- NÉMETH JÓZSEF: Az egyetemek és az egyetemisták 1956-ban. *História*, 28. évf. 8–9. sz. 19–21. p.
- ORGOVÁNYI ISTVÁN: Tolna megye. In: *A vidék forradalma, 1956.* 2. köt. Szerk., bev. Szokolczai Attila. Budapest, 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, 2006. 359–396. p.
- OROSZ KÁROLY: *Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc dombrádi eseményeinek történetéhez.* [Dombrád], Szerző, 2006. 274 p. /Dombrádi olvasókönyv, 9./
- ÓVÁRI JÓZSEF: *Kaposvár, 1956. A Somogy Megyei Forradalmi Nemzeti Tanács (1956. október 30.) emlékére.* Budapest, Szerző, 2005. 199 p.
- PACZOLAY GYULA: Az 1956-os forradalom eseményei a Veszprémi Vegyipari Egyetemen. Kronológia. *Kémiai Közlemények*, 112. évf. 2006. 3. sz. 89–91. p.
- PALASIK MÁRIA: Férfiak forradalma? Emancipáló ősz. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 22–25. p.
- PALASIK MÁRIA: A forradalom előestéi a Műegyetemen. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 415–423. p.
- PALASIK MÁRIA: Kényes kérdések? *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 77–81. p.
Fosztogatások 1956. október 23. és november vége között.

- PAPP DEZSŐ: A forradalmi Magyar Honvéd története. In: *Tanulmányok és emlékezoaik az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 205–215. p.
- PAPP ISTVÁN: A Begyűjtési Minisztérium az 1956-os forradalom idején és a beszolgáltatási rendszer felszámolása 1956–57-ben. In: *1956 okai, jelentősége és következményei*. Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsenyi Lajos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 267–298. p.
- POLGÁR PÉTER ANTAL: „s falvak csöndjén dübök remegnek”. 1956. *Forradalom és megtorlás a Móri-árok településein*. Székesfehérvár–Mór, Fejér Megyei Levéltár, 2006. 359 p. /Fejér megyei történeti évkönyv, 27./
- Politika: A feltámadás reménye. Újságcikkek, 1956. október 23.–november 4.* Szerk., az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Budapest, Holnap, 2006. 207 p.
- POMOGÁTS BÉLA: Ötvenhatos újjászületés. Két hét a magyar irodalomban. *Nyelvünk és Kultúránk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 7–21. p.
Ua.: *Székelgyföld*, 10. évf. 10. sz. 49–69. p.
- PÓTÓ JÁNOS: 1956 az Akadémián. *Történelmi Szemle*, 48. évf. 2006. 1–2. sz. 53–90. p.
- RAINER M. JÁNOS: 1956: egy vereség diadala. Október 23.–november 4. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 29–40. p.
- RAINER, JÁNOS M.: The sixteen-point program and demonstrations in its supports. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 243–262. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- RIPP ZOLTÁN: Az MSZMP megalakulása. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 67., 70. p.
- RÓTH MIKLÓS–SZERDAHELYI SZABOLCS: *A Kossuth téri sortűzper. Dokumentumok*. Budapest, Magyar Ház, 2006. 253 p.
- ROZS ANDRÁS: A „doktorok forradalma” és a „mecseki láthatatlanok”. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 46–47. p.
- SARKADY SÁNDOR, ifj.: *A soproni MEFESZ az 1956-os forradalomban. A soproni főiskolások és egyetemisták szerepe a forradalomban*. Sopron, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 2006. 204 p. /A Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi Levéltárának kiadványai./
- SIMÁNDI IRÉN: Paraszti ifjúsági szervezetek (EPOSZ) 1956-ban. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 465–474. p.

- SOHÁR PÁL: Kémikusok az 1956-os forradalomban. *Kémiai Közlemények*, 112. évf. 2006. 3. sz. 79–82. p.
- SOÓS VIKTOR ATTILA: „Biztos jelentés egy belső embertől”. Farkas Dénes szombathelyi püspöki helynök jelentése az 1956-os forradalom eseményeiről, Kovács Sándor megyéspüspök és mások magatartásáról. *Vasi Szemle*, 60. évf. 2006. 5. sz. 565–590. p.
- STANDEISKY ÉVA: Érzelem és értelem az 1956-os forradalomban. *Híd*, 70. évf. 2006. 10. sz. 23–41. p.
- STANDEISKY ÉVA: „Forradalom csinálta népképviseltek”. *Századok*, 140. évf. 2006. 5. sz. 1235–1287. p.
- STANDEISKY ÉVA: Az Írószövetség 1956-ban. *Alföld*, 58. évf. 2007. 3. sz. 39–46. p.
- STANDEISKY ÉVA: Veszprém megye. In: *A vidék forradalma, 1956*. 2. köt. Szerk., bev. Szokolczai Attila. Budapest, 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, 2006. 397–436. p.
- Sub Clausula, 1956. Dokumentumok a forradalom történetéhez*. Szerk. Gecsényi Lajos, Máthé Gábor. Összeáll., jegyz. Baráth Magdolna. Közrem. Katona Csaba. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2006. 764 p.
- SZABÓ A. FERENC: Oszlatás. Megválaszolatlan kérdések a Kossuth téri vérfürdőről. *Magyar Nemzet*, 68. évf. 2005. 289. sz. okt. 22. 29. p.
- SZABÓ MIKLÓS: A katonai akadémiák a forradalomban. *Új Honvédségi Szemle*, 60. évf. 2006. 12. sz. 86–106. p.
- SZABÓ MIKLÓS: A katonai akadémiák a forradalomban. In: *Tanulmányok és emlékmozaikok az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 7–31. p.
- SZABÓ MIKLÓS: A Magyar Néphadsereg és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia az 1956-os forradalom és szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf. 2006. 3. sz. 767–818. p.
- SZABÓ MIKLÓS, M.: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia történetének legtragikusabb időszaka, 1956. október 23–1957. április 7. In uő: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1955–1960*. Budapest, Zrínyi, 2007. 95–118. p.
- SZAKOLCZAI ATTILA: 1956. Chronik einer Revolution. *Schweizer Monatshefte*, Jg. 86. 2006. Heft 2. 18–21 p.
- SZAKOLCZAI ATTILA: *1956. Forradalom és szabadságharc Győr–Sopron megyében*. Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 2006. 113 p.
- SZAKOLCZAI ATTILA: *1956 in the city of Győr*. Győr, Győr Town of Country Rank Archives, 2006. 60 p.

- SZAKOLCZAI ATTILA: A vidéki munkástanácsok. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 52–54. p.
- SZAKOLCZAI ATTILA: Október huszonharmadika. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 22–28. p.
- SZAKOLCZAI ATTILA: The main provincial centres of the 1956 revolution. Győr and Miskolc. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. Nr. 8. 1311–1328. p.
- SZAKOLCZAI, ATTILA: The people of the countryside. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 398–413. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- SZÁNTÓ LÁSZLÓ: Somogy megye. In: *A vidék forradalma, 1956*. 2. köt. Szerk., bev. Szakolczai Attila. Budapest, 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, 2006. 323–358. p.
- SZEGŐ KRISZTINA: Megválaszolatlan kérdések a forradalmi Magyar Honvéd történetében. In: *Tanulmányok és emlékmozaikok az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 216–221. p.
- SZÉKELYHIDI ÁGOSTON: A MEFESZ és a KISZ 1956–57-ben. Értelmiségi fiatalok a nemzet szolgálatában és elárulásában. *Hitel*, 20. évf. 2007. 5. sz. 24–39. p.
- SZENTPÁLI GÁBOR: Az 1956. október–novemberi események Újpesten és ezek közvetlen következményei. In: *Tanulmányok évszázadok történelméből*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet, 2006. 366–385. p. /Pázmány Péter történeti műhely. Történelmi tanulmányok./
- SZILÁGYI MIHÁLY: *A Tolna megyei nemzetőrség története, 1848–49, 1956, 2000*. Szekszárd, Babits, 2006. 272 p.
- SZLOVÁK SÁNDOR: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc Mezőkövesden*. Mezőkövesd, Mezőkövesdi Művelődési Közalapítvány–Mezőkövesd Város Önkormányzata, 2006. 95 p.
- SZOLCSÁNYI JÁNOS: '56-os szegedi kiáltvány a *Nature*-ban. *Magyar Tudomány*, 166. évf. 2006. 10. sz. 1222. p. 1956. november 3.
- SZÖLLŐSY PÁL: A forradalom Veszprémben. *Új Horizont*, 34. évf. 2006. 3. sz. 47–54. p.

- Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára.* Szerk. Ádám Antal, Cseresnyés Ferenc, Kajtár István. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2006. 375 p.
- TAR FERENC: A keszthelyi „Fehér ember”. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 6. sz. 91–92. p.
Emlékmű a forradalomnak 1956-ban.
- Tények és üzenetek. A Békéscsabán, 2006. november 3-án tartott 1956-os konferencia előadásai.* Szerk. Erdei Ádám. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2007. 85 p.
- Tiszta beszéd. Az irodalom forradalma 1956-ban.* Vál. és szerk. Pomogáts Béla. Budapest, Mundus, 2006. 363 p.
- TÓBIÁS ÁRON: *Szélárnyékban. A Magyar Rádió regénye. Emberek – történetek, dokumentumok, 1956–1990.* Budapest, Magyar Rádió Közalapítvány, 2005, 510 p.
- Tolna, Mőzs, 1956. Forrásgyűjtemény.* Sajtó alá rend. és szerk. Freund György, Steinbach Ferenc. Tolna, Tolnai Városvédő Egyesület, 2006. 229 p.
- TÓTH ESZTER ZSÓFIA: „Mosolyogtak ránk és szánkba adták a jelszavakat”. Nők 1956-ban. *Limes*, 18. évf. 2006. 4. sz. 85–96. p.
- TÓTH ESZTER ZSÓFIA: Munkások és munkásnők ’56-ban – a Budapesti Harrisnyaggyár ’56-os történetei a levéltári források tükrében. *ArchivNet*, 6. évf. 6. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=223
- TÓTH ESZTER ZSÓFIA: Munkások és munkásnők ’56-os megéléstörténetei. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 250–267. p.
- TULIPÁN ÉVA: A Magyar Néphadsereg 1956-os veszteségei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf. 2006. 3. sz. 714–766. p.
- TURCSÁNYI KÁROLY–HEGEDŰS ERNŐ: A légideszantescapatok rendvédelmi-karhatalmi tevékenysége az 1956-os forradalomban. *Hadtudomány*, 17. évf. 2007. 1. sz. 74–84. p.
- Tükörcserepek. Magyarország, 1956.* Rend. Vitéz Gábor. Budapest, Fővárosi Oktatástechnológiai Központ Közhasznú Társaság, 2006. 1 DVD (82 min)
- TYEKVICSKA ÁRPÁD: A bíboros útja. Mindszenty József kiszabadulásának története. In: *Írások a forradalomról.* Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 105–232. p. /Nagy Iván könyvek, 16./

- TYEKVICSKA ÁRPÁD: „A sors teremti a hősokeket”. Vázlatos áttekintés a forradalom balassagyarmati eseményeiről. In: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 233–280. p. /Nagy Iván könyvek, 16./
- TYEKVICSKA ÁRPÁD: Dokumentumok Balassagyarmat '56-os eseményeiről. In: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 288–373. p. /Nagy Iván könyvek, 16./
- TYEKVICSKA ÁRPÁD: „Gyorsan és kegyetlenül le kell számolni velük”. Parancs az 1956-os sortüzekre? In: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 374–384. p. /Nagy Iván könyvek, 16./
- TYEKVICSKA ÁRPÁD: Helyi forradalom. 1. Társadalmi önszerveződés a Rét-sági járásban 1956-ban. Kutatási összegzés. In: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 7–17. p. /Nagy Iván könyvek, 16./
- TYEKVICSKA ÁRPÁD: Helyi forradalom. 2. Önszerveződés Nógrád községben, 1956-ban. In: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 18–76. p. /Nagy Iván könyvek, 16./
- Vác, '56. *Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában. Forrásgyűjtemény*. Közread. Böőr László, Gyarmati György, Horváth M. Ferenc. 1–2. köt. Vác, Vác Város Levéltára, 2006. 562, 569–1177. p.
- VACZKÓ LÁSZLÓ: *Lángba borult idő. Somló-vidék, 1956*. Devecser, Önkormányzat, 2006. 240, XIII p.
- VAJDA JÚLIA: 1956 – ahogy azt a soá túlélői elbeszélik. *Beszélő*, 3. f. 11. évf. 2006. 10. sz. 75–86. p.
- VAJDA TAMÁS: Forradalmi diákmozgalmak Szegeden. Eseménytörténet napról napra. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 69–77. p.
- VAJDA ZSUZSANNA–EÖRSI LÁSZLÓ: „Szent suhancok”. Az 1956-os felkelés résztvevői. *Beszélő*, 3. f. 11. évf. 2006. 10. sz. 65–74. p.
- VALUCH TIBOR: „A forradalom alatt nem halt meg és nem sebesült meg senki”. Válság és stabilizáció Homokmégyen 1956–57-ben. In uő: *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum–1956-os Intézet, 2006. 63–75. p.
- VALUCH TIBOR: A lehetséges út. A debreceni munkástanácsok 1956-ban. In uő: *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum–1956-os Intézet, 2006. 76–90. p.

- VARGA KATALIN, Cs.: Egy ügynök emlékezik. 1956 a Magyar Posztógyárban. Forrásközlés. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 60–68. p.
A Mezei fedőnevű ügynök jelentései 1957 márciusából.
- VARGA ZSUZSANNA: Agrárkérdés, parasztok 1956-ban. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 50–52. p.
- VARJASI IMRE: *Az 1956-os forradalom Hajdúböszörményben*. Előszó Filep Tibor. Hajdúböszörmény, Önkormányzat, 2006. 112 p.
- VASTAGH JÓZSEF: *Csorva (Ruzsa), 1956*. Ruzsa, Ruzsa Baráti Kör, 2006. 23 p.
- VÉGSŐ ISTVÁN: *1956 Kiskunhalason*. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum–Halasi Múzeum Alapítvány, 2006. 16 p.
- VIDA ISTVÁN: Adalékok a Független Kisgazdapárt újjászerveződéséhez 1956-ban. In: *1956 okai, jelentősége és következményei*. Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsényi Lajos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 199–250. p.
- VIDA MIHÁLY: *Három hét boldogság. 1956 szegedi története*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2006. 215 p. /Szemtanú, 8./
- VÖRÖS BÉLA: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia személyi állományának tevékenysége 1956-ban. *Új Honvédségi Szemle*, 61. évf. 2007. 2. sz. 118–124. p.
- Zalai '56-osok visszaemlékezései. Adalékok a forradalom történetéhez*. Összeáll. Rosta Sándor. Szerk. Rosta Sándor, Varga Lajos. Zalaegerszeg, Zala Megyei '56-os Hagyományörző Egyesület–POFOSZ Zala Megyei Szervezete, 2006. 528 p.
- A vidék forradalma, 1956*. 2. köt. Szerk., bev. Szokolczai Attila. Budapest, 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, 2006. 469 p.
Egyes tanulmányait l. külön tételekben.
- ZÁSZKALICZKY PÁL, id.: Egyházunk 1956-ban. Események, emlékek, kitekintés. *Keresztyén Igazság*, 2006. 71. sz. 5–15. p.
- ZSIGMOND GÁBOR: A fővárosi közforgalmú közlekedés és az 1956-os forradalmi események. *Városi Közlekedés*, 47. évf. 2007. 1. sz. 44–48. p.

IV. A FORRADALOM NEMZETKÖZI ÖSSZEFÜGGÉSEI

1956. „Prekrasznijat povod”. *Dokumenti za otrazsenieto na Ungarszkata revolucija v Bulgarija*. Szoszt. Milen Szemkov. Szofia, Ungarszki kulturen insztitut, 2006. 253 p.

- 1956 Erdélyben. *Politikai elitéltek életrajzi adattára, 1956–1965*. Szerk. Dávid Gyula. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület–Polis, 2006. 415 p.
- Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság*. A dokumentumokat ford. és a jegyzeteket írta László Márton, László Béla, Lázok Klári, Novák Róbert és Stefano Bottoni. Csíkszereda, Pro-Print, 430 p.
- ANDROSCH, HANNES: Szomszédság-történelem. *Európai Szemle*, 17. évf. 2006. 2. sz. 87–88. p.
- ARDAY ATTILA: *Vér és aranyak. Sport, forradalom, olimpia, emigráció*. Budapest, Ringier, 2006. 205 p.
- BABIRÁK HAJNALKA: „Mi magyarokra nem lövünk!” 1956 máig ható üzenete Georgiában. *Új Horizont*, 34. évf. 2006. 3. sz. 71–76. p.
Grúzia.
- BACHER, GERD: Mintha egy test lenne... Egy szemtanú a forradalomról. *Európai Szemle*, 17. évf. 2006. 2. sz. 89–91. p.
- BALINT, NICOLAE: Octombrie 1956, la Tg. Mureş. Experiențe amare în vremuri de cumpănă. *Dosarele Istoriei*, An. 11. 2006. Nr. 10. 55–59. p.
- BARÁTH MAGDOLNA: Korlátozott szuverenitás. Szovjet politikai kontroll a katonai intervenció után. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 46–53. p.
- BARÁTH MAGDOLNA: A Moszkvába menekült magyar pártvezetők 1956. október végi–november eleji tevékenységéről. *Múltunk*, 50. évf. 2005. 1. sz. 272–296. p.
- BAYER, PIA: A magyarországi válság nemzetközi összefüggései. *Soproni Szemle*, 60. évf. 2006. 3. sz. 299–306. p.
- BÉKÉS CSABA: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. 2. bőv., átd. kiad. Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 391 p.
- BÉKÉS CSABA: A magyar semlegesség 1956-ban. In: *1956 okai, jelentősége és következményei*. Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsényi Lajos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 107–122. p.
- BÉKÉS, CSABA: Policies of the USA, Great Britain and France in 1956. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 494–512. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- BÉKÉS, CSABA: Die Sowjetunion und die ungarische Revolution. In: *Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Volkserhebung*. Hrsg. Rüdiger Kipke. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 137–160. p.

- BENEZRA, SAROLTA–GRADVOHL, PAUL: Budapest 1956 dans les collections de la BDIC. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 2006. No. 83. 12–22. p.
- BERECZKI ÚRMAS: Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Észtországban. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 187–196. p.
- BERKES ANDRÁS: Elszalasztott lehetőség? Csehszlovákia 1956-ban. *Híd*, 70. évf. 2006. 10. sz. 60–66. p.
- BERKES TAMÁS: Az ötvenhatos cseh passzivitás okai és értelmezése. *Múltunk*, 52. évf. 2007. 1. sz. 104–121. p.
- BÍRÓ LÁSZLÓ: A vajdasági magyarok és 1956. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 80–81. p.
- BÍRÓ ZOLTÁN, SZ.: 1956 nem hivatalos visszhangja a Szovjetunióban. *2000*, 18. évf. 2006. 10. sz. 68–72. p.
- BISCHOF, GÜNTER: Ebéd utáni szunyókálás. Eisenhower és az 1956-os magyar válság. *Európai Szemle*, 17. évf. 2. sz. 27–43. p.
- BLAIVE, MURIEL: Les étoiles rouges en danger. La révolution hongroise vue de Tchécoslovaquie. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 2006. No. 83. 56–61. p.
- BOGNÁR KÁROLY: Nemzetközi stratégiai körülmények. 60. évf. 2006. 9. sz. 73–80. p.
- BORBÁNDI GYULA: Az ötvenhatos magyar forradalom és a Szabad Európa Rádió. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 59–63. p.
- BORHI LÁSZLÓ: A megsegítés és cserbenhagyás dilemmája. Az Egyesült Államok és 1956. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 3–5. p.
- BORHI LÁSZLÓ: Washington és '56. *Magyar Hírlap*, 39. évf. 2006. 248. sz. okt. 21. 6–7. p.
- BORSODY ISTVÁN: A magyar forradalom és a nagyhatalmak politikája. *Kisebbségkutatás*, 15. évf. 2006. 3. sz. 395–398. p.
- BOTLIK JÓZSEF: Kárpátaljai ötvenhatos magyarok a gulágokon. *Új Horizont*, 34. évf. 2006. 3. sz. 67–70. p.
- BOTTONI, STEFANO: 1956 Romániában. Szoboszlay Aladár forradalma. *Limes*, 18. évf. 2006. 4. sz. 37–50. p.
- BOTTONI, STEFANO: Forradalom nélküli megtorlás Romániában. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 81–82. p.
- BOTTONI, STEFANO: Kényszerből stratégia: a román államhatalom válaszlépései a magyar forradalomra, 1956–1958. In: *1956 okai, jelentősége és következményei*. Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsényi La-

- jos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 157–195. p.
- BOTTONI, STEFANO: Recepció és párhuzamosság. A romániai '56 és a magyar forradalom viszonya. *Korunk*, 3. f. 17. évf. 2006. 2. sz. 40–48. p.
- BOTTONI, STEFANO–NOVÁK CSABA ZOLTÁN: Az 1956. évi magyar forradalom sajátos romániai következménye: tervszerű politikai megtorlások előkészítése Romániában. Forrásközlés. *Levéltári Szemle*, 56. évf. 2006. 3. sz. 61–73. p.
- Budapest, 1956. Le prix de la liberté. Le regard de Jean-Pierre Pedrazzini photograph à Paris Match.* – *Budapest, 1956. A szabadság ára. Jean-Pierre Pedrazzini, a Paris Match fényképészének látószöge.* Budapest, Francia Nagykövetség–Francia Intézet, 2006. 40 p.
- Budapestről jelentjük... Az 1956-os forradalom az egykorú nemzetközi sajtóban. Válogatás.* Szerk. Tischler János. Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 395 p.
- CIUPEA, IOAN–DOBES ANDREA: A magyar forradalom és a román börtönök. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 518–526. p.
- COMBE, SONIA: 1956 – Kelet-Berlinből nézve. Kísérlet Lukács György kiemenekítésére. *Beszélő*, 3. f. 12. évf. 2007. 6. sz. 62–69. p.
- Combe, Sonia: Budapest '56 vu de Berlin-Est. La tentative de sauvetage de György Lukács. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*. No. 83. 2006. 62–66. p.
- CONSTANTINIU, FLORIN: 1956: de la Budapesta la București. In: *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956.* Coord. Dan Cățanuș, Vasile Buga. București, Academia Română Institutul Național pentru Studiul Totalismului, 2006. 442–450. p.
- La Crise des empires. Actes du colloque international Szeged, les 29–30 septembre 2006 Université de Szeged.* Directeurs de publ. László J. Nagy, Péter Ákos Ferwagner. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007. 205 p.
- Egyes tanulmányait l. külön tételekben.
- CSEH GÉZA: Szolidaritás és furkósbót-politika. Az 1956-os forradalom hatása az NDK diák- és értelmiségi mozgalmaira. *Múltunk*, 50. évf. 2005. 2. sz. 74–114. p.
- CSOKITS JÁNOS: CIA az Angol Kertben: néhány adalék a Szabad Európa Rádió történetéhez. *Új Forrás*, 38. évf. 2006. 8. sz. 33–61. p.
- CSORBA LÁSZLÓ–WALCZ AMARYLISZ: Szimpátia és pártharcok. 1956 visszhangja Olaszországban. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 24–25. p.
- CSURKA GERGELY–GYARMATI DEZSŐ: *1956 – ahol mi győztünk.* Budapest, Aréna 2000, 2006. 141 p.

- DÁVID GYULA: 1956 Romániában – és ami utána következett. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 121–136. p.
- DOBOR DEZSŐ: *Olimpiának indult...* Budapest, Aréna 2000, 2006. 296 p.
- DÖMÉNY JÁNOS: 1956 – a magyar–latin-amerikai kapcsolatok. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 97–101. p.
- DÖMÖTÖRFI TIBOR: A két német állam 1956-ban. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 14–17. p.
- DUICĂ, FELICIAN GELU: După revoluția maghiară. Reacții și „măsurile de avarie” în RPR. *Dosarele Istoriei*, An. 11. 2006. Nr. 10. 36–41. p.
- DUPKA GYÖRGY: 1956 és Kárpátalja. *Nyelvünk és Kultúránk*, 36. évf. 2006. 146–147 sz. 58–71. p.
- DUPKA GYÖRGY: A magyar forradalom és szabadságharc hatása Kárpátalján. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 158–173. p.
- DUPKA GYÖRGY: „Testvéri segítség” Kárpátalján át. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 78–79. p.
- Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Szerk. Szesztay Ádám. Budapest, Lucidus, 2006. 244 p. /Kisebbségkutatás könyvek./
- Az ENSZ által koordinált humanitárius tevékenység a magyar menekültek és Magyarország megsegítésére az 1956-os magyar forradalom leverése után. Válogatott dokumentumok, 1956. november–1957. október. *A Magyar ENSZ Társaság honlapja*.
www.menszt.hu/magyar/ForrKecskes.htm
- Erősítsd testvéreidet! Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból*. Szerk., bev. Mészáros István. Előszó Somorjai Ádám. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 135 p.
- FABINYI GÁBORNÉ: Az „1956-os Magyar Antikommunista Forradalom útja” az albániai Shkodrában. *Honismeret*, 34. évf. 2006. 6. sz. 68–69. p.
- FEJTŐ FERENC: Az 1956-os magyar forradalom párizsi szemmel. Bevezetés *A magyar tragédia* című könyvhöz fél évszázaddal később. *Egyenlítő*, 4. évf. 2006. 4. sz. 3–13. p.
- FERRERO, MARÍA DOLORES: Az 1956-os magyar forradalom nemzetközi visszhangja és a spanyol részvétel kérdése. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 21–31. p.

- FERWAGNER, PÉTER ÁKOS: La répercussions de la révolution hongroise dans la presse et les partis non-communistes français. In: *La crise des empires. Actes du colloque international Szeged, les 29–30 septembre 2006 Université de Szeged*. Directeurs de publ. László J. Nagy, Péter Ákos Ferwagner. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007. 43–59. p.
- FISCHER, HEINZ: Személyes érintettség. *Európai Szemle*, 17. évf. 2006. 2. sz. 73–74. p.
- FÓNAGY ZOLTÁN: 1956 ötvenedik évfordulója Ausztriában. *Európai Utas*, 18. évf. 2007. 1. sz. 55–58. p.
- A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. Szerk. Békés Csaba és Kecskés D. Gusztáv. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006. 239 p.
- FRANKOVICS GYÖRGY: Az 1956-os forradalom és szabadságharc – a jugoszláv diplomácia szemszögéből. *Honismeret*, 34. évf. 2006. 5. sz. 36–44. p.
- GAÁL ENIKŐ: A magyar '56 és a holland társadalom. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 327–341. p.
- GAÁL ENIKŐ: A magyar '56 hatása az egységesülő holland társadalomra. *Limes*, 18. évf. 2006. 4. sz. 5–20. p.
- GATI, CHARLES: Mit tett (és mit nem tett) Amerika 1956-ban? *História*, 28. évf. 2006. 4. sz. 1–4 p.
- GAZDA FERENC: *Elrabolt esztendőik, 1956–1964*. Kolozsvár, Polis, 2006. 273 p. /1956 Erdélyben./
- GECSÉNYI LAJOS: Forradalom előtt és után. Osztrák–magyar kapcsolatok, 1945–1965. In: *1956 okai, jelentősége és következményei*. Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsényi Lajos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 83–106. p.
- Gecsényi Lajos: Humanitárius segítség, politikai aggodalom. Ausztria, 1956. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 17–20. p.
- GECSÉNYI, LAJOS: On the boundary of two worlds. Austrian–Hungaria relations, 1948–1965. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 208–240. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- GEREBEN ÁGNES: Az 1956-os magyar forradalom nemzetközi kontextusa. *Valóság*, 50. évf. 2007. 2. sz. 54–61. p.

- [GIBIANSZKIJ, LEONYID] GHIPIANSKII, LEONID: N. S. Hruščiov, I. B. Tito și criza ungară din anul 1956. In: *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*. Coord. Dan Cătănuș, Vasile Buga. București, Academia Română Institutul Național pentru Studiul Totalismului, 2006. 400–441. p.
- GOMBOS, JÓZSEF: 1956 – in the mirror of the Finnish press. In: *La crise des empires. Actes du colloque international Szeged, les 29–30 septembre 2006 Université de Szeged*. Directeurs de publ. László J. Nagy, Péter Ákos Ferwagner. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007. 61–73. p.
- GÖMÖRI GYÖRGY: 1956-ra emlékezve Kaliurangban. *Új Horizont*, 34. évf. 2006. 3. sz. 77–80. p.
Indonéziában 1960-ban.
- HAMBURGER JUDIT: „A magyarok nem elég tanulékonyak”. A csehek és 1956. *Limes*, 18. évf. 2006. 3. sz. 49–60. p.
- HEFTY, GEORG PAUL: Ötvenhat szelleme. *Európai Szemle*, 17. évf. 2006. 2. sz. 129–131. p.
- HERCZEGH GÉZA: The 1956 revolution in its international context. *Miskolc Journal of International Law*, 3. évf. 2006. 3. sz. 1–13. p.
- HERCZEGH GÉZA: Az 1956-os forradalom határainkon túlról. *Magyar Szemle*, Ú. f. 15. évf. 2006. 9–10. sz. 7–29. p.
- HOREL, CATHERINE: Franciaország és az 1956-os magyar forradalom. *Limes*, 18. évf. 2006. 4. sz. 21–30 p.
- Horváth Miklós: Deportálások a Szovjetunióban. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 42–44. p.
- HORVÁTH MIKLÓS: Forgószeél. A szovjet hadsereg bevetése Magyarországon. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 40–41. p.
- India és a magyar forradalom, 1956. Dokumentumok az Indiai Köztársaság Külügyminisztériumának archívumából*. Előszó Göncz Árpád. [Szerk.,] utószó Bethlenfalvy Géza. Budapest, Argumentum, 2006. 223 p.
- JAKUS JÁNOS: Magyarország és a szuezi válság. *Új Honvédségi Szemle*, 60. évf. 2006. 8. sz. 85–94. p.
- JAKUS JÁNOS: A nagyhatalmak válságkezelési technikái az 1956. évi konfliktusokban. *Szakmai Szemle. A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa*, 2006. 2. sz. 58–70. p.
- JANCSÓ KATALIN: Az 1956-os magyar forradalom a perui sajtóban. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 137–151. p.

- JANCSÓ KATALIN: Nemzetközi munkás- és szakszervezetek és az 1956-os magyar forradalom – egy limai forrás tükrében. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 69–75. p.
- JANEK ISTVÁN: Félelem és megfélemlítés. Csehszlovákia és az 1956-os magyar forradalom. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 54–59. p.
- JUHÁSZ JÓZSEF: A lehetséges szövetséges szembefordulása. Jugoszlávia és a magyar '56. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 6–8. p.
- KÁNTOR LAJOS: Szabédi októbertei. *Korunk*, 3. f. 17. évf. 2006. 6. sz. 67–71. p.
- KÁNTOR LAJOS: Tanár és diák '56-ban, a Bolyain. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 37–42. p.
- KARWAT, JANUSZ–TISCHLER, JÁNOS: *1956 Poznań–Budapest*. Poznań, Media Rodzina, 2006. 249 p.
- KASZÁNÉ VÁRÓ BORBÁLA: A magyar forradalom visszhangja Argentínában, a magyar követség jelentéseiben. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 111–120. p.
- KECZÁN MARIANN: Márai Sándor 1956-os kommentárjai a Szabad Európa Rádióban. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 64–77. p.
- KECSKÉS D. GUSZTÁV: A francia politikai pártok állásfoglalásai az 1956-os magyar forradalom kapcsán. A magyar kérdés a francia Nemzetgyűlésben. *Aetas*, 21. évf. 2006. 1. sz. 5–17. p.
- KECSKÉS D. GUSZTÁV: Az ENSZ Levéltára és a magyar vonatkozású '56-os „ENSZ iratok”. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 17–21. p.
- KECSKÉS D. GUSZTÁV: Az ENSZ Titkárság belső feljegyzései az 1956. őszi magyar válságról. *Történelmi Szemle*, 48. évf. 2006. 1–2. sz. 171–191. p.
- KECSKÉS [D.], GUSZTÁV: *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956*. Budapest–Paris–Szeged, L'Institut Hongrois de Paris–École Doctorale Espace Européen Contemporain (EEC) de l'Université Paris III–Sorbonne Nouvelle, 2005. 457 p. /Publications de l'Institut Hongrois de Paris. Dissertationes, 3./
- KECSKÉS [D.], GUSZTÁV: La politique étrangère française et la révolution hongroise de 1956. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 2006. No. 83. 40–49. p.
- KECSKÉS [D.], GUSZTÁV: La politique étrangère française face à la révolution hongroise de 1956. *Relations internationales*, 2005. No. 122. 87–103. p.

- KECSKÉS D. GUSZTÁV: *Franciaország és a magyar forradalom, 1956*. Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete, 2007. 317 p. /História könyvtár. Monográfiák, 22./
- KECSKÉS D. GUSZTÁV: Nagy Imre kormánya és a francia diplomácia, 1956–1958. *Nagy Imre és kora*. 4. *Tanulmányok és források*. Összeáll. Sipos József. Szerk. Sipos Levente. Budapest, Nagy Imre Alapítvány, 2006. 206–222. p.
- KECSKÉS D. GUSZTÁV: Tartózkodó szolidaritás. Franciaország és a magyar forradalom. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 26–28. p.
- KECSKÉS [D.], GUSZTÁV: The North Atlantic Treaty Organization and the Hungarian revolution. In: *The responses of foreign governments and the United Nations to the Hungarian revolution*. Ed. Béla K. Király. Budapest, ARP Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2006. 21–51. p. /Bulletins on 1956. 4./
- KECZÁN MARIANN: Márai Sándor 1956-os kommentárjai a Szabad Európa Rádióban. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 64–77. p.
- KEMP-WELCH, TONY: Dethroning Stalin. Poland 1956 and its legacy. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. No. 8. 1261–1284. p.
- KIRÁLY, BÉLA K.: The United Nations organization and the Hungarian revolution of 1956. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 513–535. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- KIRÁLY, BÉLA K.: With the ideas of the revolution in Asia in 1961. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 737–760. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- KISS JÓZSEF: Az 1956-os forradalom és a szlovákiai magyarság. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 141–147. p.
- KJOSZEVA SZVETLA: Kiáltás a szabadságért. Egy bolgár költő 1956-ban – röpcédulák a magyar ügy mellett. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 49–51. p.
- KLENJÁNSZKY SAROLTA: Az 1956-os magyar forradalom és leverésének visszhangja a francia kommunista mozgalomban. *Aetas*, 21. évf. 2006. 1. sz. 19–37. p.

- KÓS KÁROLY: „Életemnek legnagyobb, legmeggrázóbb élménye”. Kós Károly feljegyzései az 1956-os forradalomról. [Közread. és bev.] Sümegi György. In: *Viharok: 1956-os irodalom a Korunkban*. Szerk. Balázs Imre József. Kolozsvár, Komp-Press, 2006. 11–20. p.
- KOVÁCS ISTVÁN: 1956 lengyelországi eseményei és a magyar forradalom. *Európai Utas*, 16. évf. 2006. 2–3 sz. 60–64. p.
- KOVÁCS ISTVÁN: Lengyelország, 1956. *História*, 28. évf. 8–9. sz. 15–17. p.
- KOVÁCS PÉTER: Understanding or misunderstanding? About diplomatic telegram sent from the American, British and Soviet legations in Budapest between 23 october–4 november 1956. *Miskolc Journal of International Law*, Vol. 3. 2006. No. 3. 314–327. p.
- KŐ ANDRÁS: *Melbourne, 1956*. Budapest, Nemzeti Lap- és Könyvkiadó, 2006. 229 p.
- KÖVÉR, LAJOS: La révolution française (1789–1799) et la Hongrie de 1956. In: *La crise des empires. Actes du colloque international Szeged, les 29–30 septembre 2006 Université de Szeged*. Directeurs de publ. László J. Nagy, Péter Ákos Ferwagner. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007. 97–100. p.
- LANZ, RITA: Solidarität und Ausgrenzung – die Ungarnhilfe der Schweiz, 1956. *Schweizer Monatshefte*, Jg. 86. 2006. Heft 2. 34–37. p.
- LÉNÁRT ANDRÁS: A magyar forradalom asztúriai visszhangja. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 87–93. p.
- Lengyel tollal a magyar októberéről. Antológia*. Vál., szerk. és bev. D. Molnár István. Utószóval ell. Bogusław Bakula. Budapest, Magyar Írószövetség, 2006. 200 p.
- Lengyelek a magyaroknak – Poles to Hungarians*. Összeáll., utószó Tischler János. Budapest, Lengyel Intézet, 2006. 38 p.
- LEWANDOWSKI, WACLAW: Józef Mackiewicz az 1956-os magyar forradalomról. *Nagyvilág*, 51. évf. 9–10. sz. 929–935. p.
- LOSTUN, MIHAI: „Contrarevoluția” maghiară. Reacția Moscovei și a „partidelor frățești”. *Dosarele Istoriei*, An. 11. 2006. Nr. 10. 29–31., 34–35. p.
- LÜTHI, WALTER: *Walter Lüthi lelkipásztor prédikációja 1956. november 6-án a berni székesegyházban a magyarországi forradalom emlékére tartott istentiszteleten – Predigt von Pfarrer Walter Lüthi am 6. November 1956 im Münster zu Bern beim Fürbittengottesdienst für Ungarn*. Szöveggond., jegyz. Győri L. János. Debrecen, Tiszántúli Refomátus Egyházkerület, 2006. 31 p.

- MACCORMAC, JOHN: John Maccormacnak, a New York Times különtudósítójának beszámolója a budapesti helyzetről. Budapest, Magyarország, 1956. október 27. *Századok*, 140. évf. 2006. 5. sz. 1305–1310. p.
- MÁCS JÓZSEF: A Felvidék népe 1956-ban. Párhuzamos sorsok – ötven év távlatából. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 148–157. p.
- Maďarská revolúcia v roku 1956 a Slovensko – Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia*. Bratislava, 4. októbra 2006. Pozsony, 2006. október 4. Red. – Szerk. Edita Ivaničková, Simon Attila. Bratislava–Pozsony, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Fórum inštitút pre v skum menšin–Historick ústav SAV–SZTA Történettudományi Intézete, 2006. 117 p.
- A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 173 p.
- Egyes tanulmányai l. külön tételekben.
- MAGYARICS TAMÁS: A „kényelmetlen forradalom”. Az Egyesült Királyság és a magyar ’56. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 21–24. p.
- MARELYIN KISS JÓZSEF–RIPP ZOLTÁN–VIDA ISTVÁN: A magyar–jugoszláv–szovjet kapcsolatok és a Nagy Imre-csoport sorsa, 1953–1958. *Századok*, 140. évf. 2006. 5. sz. 1079–1121. p.
- MARKOVICS-MAJTÉNYI ANDRÁS: Az ötvenhatos forradalom és az Újvidéki Rádió. *Létiünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 165–174. p.
- MAROSI ÁGNES: Az 1956-os magyar forradalom és a spanyol köztársasági emigráns kormány. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 79–86. p.
- MÁRTON LÁSZLÓ: 1956 októbere és a francia gondolkodók. *Egyenlítő*, 4. évf. 2006. 4. sz. 2–13. p.
- MARUŠIAK, JURAJ: 1956 a szlovák történelemkönyvekben. *Iskolakultúra*, 16. évf. 2006. 11. sz. 46–56. p.
- MARUŠIAK, JURAJ: Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia. *Múltunk*, 52. évf. 2007. 1. sz. 58–103. p.
- MIKLÓS, PÉTER: The Hungarian revolution of 1956 and the Holy See. In: *La crise des empires. Actes du colloque international Szeged, les 29–30 septembre 2006 Université de Szeged*. Directeurs de publ. László J. Nagy, Péter Ákos Ferwagner. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007. 87–95. p.

- „Mindenki” együtt érzett a magyar néppel...” – „Alle folte med det ungarske folket...” Szerk. Fáskesti Mária. Oslo, Norvégiai Magyarok Baráti Köre–Argumentum, 2006. 228 p.
- MOCK, ALOIS: Emlékek a magyarországi felkelésről. *Európai Szemle*, 17. évf. 2006. 2. sz. 85–86. p.
- MOLDOVAN, SILVIU B.: De la idealizare la culpabilizare. Percepția externă a revoltelor interne din Ungaria. *Dosarele Istoriei*, An. 11. 2006. Nr. 10. 59–64. p.
- MOLNÁR JÓZSEF: *A Szabad Európa Rádió a forradalom napjaiban. Részlet a szerző életrajzából*. Budapest, Püski, 2006. 101 p.
- MOLNÁR TIBOR: *Budapesti tudósítónk jelenti... Az 1956-os magyar forradalom a Magyar Szó hasábjain*. Novi Sad, Magyar Szó, 2006. 230 p. /Kilátó könyvek, 3./
- MURBER IBOLYA: 1956 és Ausztria. Az 1956-os magyar események szerepe az osztrák történeti irodalom tükrében. *Limes*, 18. évf. 2006. 3. sz. 17–32. p.
- MURBER IBOLYA: Az 1956-os magyar események hatása a jugoszláv–magyar kapcsolatok alakulására és a menekültkérdés. *Limes*, 18. évf. 2006. 3. sz. 71–82. p.
- NAGY, KÁROLY: „History-makers testify”. Tanúk – korokról. The oral history program of the Hungarian Alumni Association at Rutgers University. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 696–709. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- NAGY, LÁSZLÓ J.: L'affaire de Hongrie et la question algérienne à l'ONU. In: *La crise des empires. Actes du colloque international Szeged, les 29–30 septembre 2006 Université de Szeged*. Directeurs de publ. László J. Nagy, Péter Ákos Ferwagner. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007. 7–11. p.
- NAGY LÁSZLÓ, J.: Magyarország és az arab térség, 1955–1957. *Századok*, 140. évf. 2006. 5. sz. 1149–1162. p.
- NAGY, MIKLÓS: Les répercussions de la révolution hongroise de 1956 dans le Parti communiste français. In: *La crise des empires. Actes du colloque international Szeged, les 29–30 septembre 2006 Université de Szeged*. Directeurs de publ. László J. Nagy, Péter Ákos Ferwagner. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007. 35–42. p.

- NAGY TAMÁS: A forradalom külpolitikai háttere. In: *Tanulmányok és emlékmozaiok az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 68–88. p.
- NÁZER ÁDÁM: Külföldi tudósítók 1956-ban Magyarországon. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 16–17. p.
- NÉMETH FERENC: A tagadástól az igenlésig. Adalék 1956 kultuszának vajdasági recepciójához. *Híd*, 70. évf. 2006. 10. sz. 42–48. p.
- NÉMETHY KESERŰ JUDIT: Az 1956-os forradalom visszhangja Argentinában. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 103–109. p.
- NICHOLS, JOHN: Nagy-Britannia és a magyar '56. *Európai Szemle*, 17. évf. 2006. 2. sz. 45–48. p.
- NOVÁK CSABA ZOLTÁN: A Román Munkáspárt magyar kádereinek 1956-os megéléstörténetei. *Múltunk*, 52. évf. 2007. 1. sz. 122–132. p.
- Nyugatról nézve*. Bev. és közread. Tischler János. *Élet és Irodalom*, 48. évf. 2005. 51–52. sz. dec. 21. 20. p.
- Egy október 22-i és egy október 25-i újságcikk az Amerikai Egyesült Államokban.
- OLINK, HANS: *Harcban az igazsággal, 1956. Az amszterdami hideg polgárháború*. Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 157 p.
- PALATINUS ARANKA: A forradalom hozta őket össze. 56-os bánati szerelmekről, házasságokról, keresztelésekről az écskai befogadótábor kapcsán. *Létünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 101–127. p.
- PALATINUS ARANKA: A *Zrenjanin* hetilap írásai 56-ról. *Létünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 157–164. p.
- PALLAGI MÁRIA: Az 1956-os magyar forradalom és az ibér világ az osztrák diplomaták jelentéseiben. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 53–68. p.
- PALLAGI, MÁRIA: Die ungarische Revolution 1956 und die iberische Welt in den Berichten österreichischer Diplomaten. In: *La crise des empires. Actes du colloque international Szeged, les 29–30 septembre 2006 Université de Szeged*. Directeurs de publ. László J. Nagy, Péter Ákos Ferwagner. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007. 75–85. p.
- PALLAI PÉTER–SÁRKÖZI MÁTYÁS: *A szabadság hullámbosszán. Az 1956-os magyar forradalom története a BBC elmondásában*. Budapest, Helikon, 2006. 286 p.

- PAMMER, MARTIN: Ausztria budapesti nagykövetsége 1956-ban. *Európai Szemle*, 17. évf. 2. sz. 75–84. p.
- PANKOVITS JÓZSEF: 1956 és az olasz kommunisták. *Múltunk*, 52. évf. 2007. 1. sz. 26–57. p.
- PERSAK, KRZYSZTOF: The Polish–Soviet confrontation in 1956 and the attempted Soviet military intervention in Poland. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. No. 8. 1285–1310. p.
- PIRITYI SÁNDOR: '56 nemzetközi-politikai feltételrendszere és katonapolitikai keretfeltételei. *Valóság*, 49. évf. 2006. 10. sz. 43–62. p.
- POMOGÁTS BÉLA: Az 1956-os forradalom és az erdélyi magyar irodalom. *Helikon*, 18. évf. 2007. 2. sz. jan. 25. 1–4. p.
- POMOGÁTS BÉLA: Ötvenhat az erdélyi irodalomban. *Európai Utas*, 16. évf. 2006. 2–3 sz. 52–54. p.
- POPIN, VLADIMIR: *1956 a belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében*. Újvidék, Forum, 2006. 251 p.
- POPIN, VLADIMIR: A Magyar Szó cikkei a forradalomról. 1956. július 1.–1958. június 29. *Létünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 128–156. p.
Repertórium.
- PURCĂRUȘ, ALEXANDRU: Atitudinea S. U. A. față de revoluția maghiară din 1956. In: *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*. Coord. Dan Cătănuș, Vasile Buga. București, Academia Română Institutul Național pentru Studiul Totalismului, 2006. 510–545. p.
- Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*. Coord. Dan Cătănuș, Vasile Buga. București, Academia Română Institutul Național pentru Studiul Totalismului, 2006. 565 p.
Egyes tanulmányait l. külön tételekben.
- RAINER M. JÁNOS: 1956. A magyar forradalom Európa történetében. *Létünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 5–20. p.
- RAINER M. JÁNOS: Jugoszlávia és az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Babel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 174–180. p.
- The Responses of foreign governments and the United Nations to the Hungarian revolution*. Ed. Béla K. Király. Budapest, ARP Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2006. 80 p. /Bulletins on 1956. 4./
- La Revolución Húngara. 50o aniversario. Sz repercusión en la prensa Argentina*. Ciudad Autónoma, Printing Shop, 2006. 258 p.

- RIPP ZOLTÁN: A nemzeti kommunizmus kalózzlobogója alatt. Jugoszlávia és a magyar '56. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 60–65. p.
- ROGERS, JORDAN THOMAS–NAGY, ERNEST A.: A budapesti amerikai követség és az 1956-os forradalom. Beszélgetés Jordan Thomas Rogersszel és Ernest A. Naggyal. Kovács Péter beszélgetése Jordan Thomas Rogersszel és Ernest A. Naggyal. [1. rész.] *Magyar Szemle*, ú. f. 16. évf. 2007. 5–6. sz. 27–59. p.
- ROGERS, JORDAN THOMAS–NAGY, ERNEST A.–KATONA, GÉZA: Forgotten or remembered? The US legation of Budapest and the Hungarian revolution of 1956. A virtual and annotated conversation with Jordan Thomas Rogers, Ernes A. Nagy and Géza Katona serving at the American legation in Budapest in 1956. [Reporter] Péter Kovács. *Miskolc Journal on International Law*, Vol. 4. 2007. No. 1. 1–38. p.
- ROSSELLI, ALESSANDRO: Il Partito Comunista Italiano e la rivoluzione ungherese del 1956: una ricerca sulla stampa comunista. In: *La crise des empires. Actes du colloque international Szeged, les 29–30 septembre 2006 Université de Szeged*. Directeurs de publ. László J. Nagy, Péter Ákos Ferwagner. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007. 13–33. p.
- ŠAHOVIĆ, MILAN: Yugoslav diplomacy and the Hungarian revolution of 1956. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 177–207. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- [SEN CSE-HUA] SHEN ZHIHUA: China's role and influence in the revolts in Poland and Hungary in 1956. In: *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*. Coord. Dan Cătănuș, Vasile Buga. București, Academia Română Institutul Național pentru Studiul Totalismului, 2006. 340–361. p.
- SIMÁNDI IRÉN: Léggömbakció. *Valóság*, 49. évf. 2006. 10. sz. 33–41. p.
- SIMÁNDI IRÉN: *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámbosszán, 1951–1956*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat, 2005. 346 p.
- SIMÁNDI IRÉN: „Nemzetközi sajtószemle” a Szabad Európa Rádióban, 1956. október 22.–november 10. Budapest, Gondolat–Országos Széchényi Könyvtár. 165 p. /Nemzeti téka./
- SIMON ATTILA: A szlovákiai magyarok 1956-ban. *História*, 28. évf. 2006. 8–9. sz. 76–77. p.
- SIMON ATTILA: Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Szlovákiában, különös tekintettel Dél-Szlovákiára. *Limes*, 18. évf. 2006. 3. sz. 61–69. p.

- SIMON ATTILA: Hivatalos önteltség és rejtett aggodalom. Csehszlovákia és a magyar forradalom. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 12–13. p.
- SIMON ATTILA: A szlovákiai magyarok reakciója az 1956-os magyar forradalom eseményeire. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 137–140. p.
- SIPOS, JÓZSEF: Les pensées d’Imre Nagy concernant la deuxième intervention soviétique et la crise de Suez. In: *La crise des empires. Actes du colloque international Szeged, les 29–30 septembre 2006 Université de Szeged*. Directeurs de publ. László J. Nagy, Péter Ákos Ferwagner. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007. 93–95. p.
- SIPOS LEVENTE: A snagovi foglyok. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 66–71. p.
- SIPOS PÉTER: A nemzetközi politika 1956-ban. Diplomácia, hatalompolitika. *História*, 28. évf. 2006. 6–7. sz. 60–65. p.
- SITARIU, MIHAELA: Revoltă, supunere, reprimare. Starea de spirit din vestul României, în toamna lui 1956. *Dosarele Istoriei*, An. 11. 2006. Nr. 10. 48–54. p.
- SKULTÉTY, CSABA: *Vasfüggönyökön át. A Szabad Európa Rádió mikrofonjánál. Előtte és utána*. Pozsony, Madách–Posonium, 2006. 212 p.
- SOKSEVITS DÉNES: Az 1956-os magyar forradalom a horvát sajtó tükrében. *Limes*, 18. évf. 2006. 3. sz. 95–107. p.
- SORLIN, PIERRE: Budapest 1956, ou le silence des radios francophones. *Matériaux pour l’histoire de notre temps*, 2006. No. 83. 50–55. p.
- STOICA, ADRIAN-CLAUDIU: Regimul de la București față n față cu revoluția din Ungaria. *Dosarele Istoriei*, An. 11. 2006. Nr. 10. 42–47. p.
- STRASSENREITER ERZSÉBET: Az MSZDP in exil 56 ügyéért. *ArchivNet*, 6. évf. 5. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?kiad_kod=42&cikk_kod=212
- SZÁSZ ZOLTÁN: Románia a magyar forradalom árnyékában. A megelőzés politikája. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 9–12. p.
- SZÁSZ, ZOLTÁN: Romania and the 1956 Hungarian revolution. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 128–148. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- SZENTE-VARGA MÓNIKA: Az 1956-os magyar forradalom a mexikói El Sol de Puebla napilapban. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*.

- Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 153–161. p.
- SZENTESI RENÁTA: Az 1956-os magyar forradalom visszhangja az NDK-ban. *Limes*, 18. évf. 2006. 3. sz. 33–48. p.
- SZILÁGYI ISTVÁN: Nagy Imre és a magyar forradalom latin-amerikai reflexiói, 1958–1959. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 47–52. p.
- SZTIKALIN, ALEKSZANDR [SZERGEJEVICS]: „A magyarok hősiessége elismerésre méltó”. Két orosz tudós az 1956. évi magyar forradalomról. *Limes*, 18. évf. 2006. 4. sz. 51–64. p.
- Lev Davidovics Landau (1908–1968) fizikus, Szergej Szergejevics Dmitrijev (1907–1991) történész.
- SZTIKALIN, ALEKSZANDR [SZERGEJEVICS]: Ilja Ehrenburg és az 1956-os magyarországi események. Az író viszonya a hruscsovi párterlithez és a nyugati baloldali értelmiséghez az 1950-es években. *Múltunk*, 52. évf. 2007. 1. sz. 4–25. p.
- [SZTIKALIN, ALEKSZANDR SZERGEJEVICS] STYKALIN, ALEKSANDR: Iurii Andropov – diplomat. In: *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*. Coord. Dan Cătănuș, Vasile Buga. București, Academia Română Institutul Național pentru Studiul Totalismului, 2006. 152–185. p.
- TARI ADRIENN: Az 1956-os forradalom uruguayi visszhangja. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 121–127. p.
- Thirteen days that shook the world. The Hungarian revolution and foreign intellectuals. Ed. Lee Congdon. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 568–671. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- TISCHLER JÁNOS: A Lengyel Rádió az 1956-os magyar forradalomról. *ArchívNet*, 5. évf. 2005. 2. sz.
- http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=160
- TISCHLER JÁNOS: „Kiváló alkalom”. Szubjektív feljegyzések a „bolgár 1956-ról” és Szófiáról. *Élet és Irodalom*, 51. évf. 2007. 5. sz. febr. 2. 9. p.

- TISCHLER JÁNOS: „Kötelezzük magunkat: segítünk nektek.” Az 1956-os magyar forradalom támogatása a korabeli lengyel nyilvánosságban. *Népszava*, [133. évf.] 2005. 254. sz. okt. 29. Szép Szó. 2. p.
- TISCHLER JÁNOS: Lengyelország és Magyarország, 1956–1958. In: *1956 okai, jelentősége és következményei*. Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsényi Lajos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 123–156. p.
- TISCHLER, JÁNOS: Poland and Hungary in 1956. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 95–127. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- TISCHLER JÁNOS: Varsó–Budapest, 1956. A magyar forradalom és a lengyel október kölcsönhatásai. *Nyelvünk és Kultúránk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 103–113. p.
- TISON, HUBERT: Az 1956-os magyar forradalom a francia oktatásban és a történelem. *Iskolakultúra*, 16. évf. 2006. 11. sz. 41–46. p.
- TORBÁGYI PÉTER: 1956 és emléke Venezuelában. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hispanisztika Tanszék, 2007. 163–172. p.
- TRÉFÁS DÁVID: 1956 Svájcban mint forradalom és restauráció. *Limes*, 18. évf. 2006. 4. sz. 31–36. p.
- A Tűzmadár fénylő emléke. A londoni Szepsi Csombor Kör ünnepi műsorai a forradalom tizedik, huszadik, huszonötödik és harmincadik évfordulóján*. Összeáll. Czigány Lóránt és Czigány Magda. Budapest, Mundus, 2006. 195 p.
- Die ungarische Revolution und Österreich, 1956*. Hrsg. Ibolya Murber, Zoltán Fónagy. Wien, Czernin, 2006. 544 p.
- UNWIN, PETER: Nem lehetett volna világháborút kockáztatni a magyar forradalom miatt. Beszélgetés Peter Unwin volt budapesti nagykövettel. [Riporter] Vértessy Péter. 35. évf. *Kritika*, 2006. 10. sz. 10–12. p.
- UJET, LIIVI: Észtországi fiatalok 1956-ban a magyar forradalom mellett. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 47–48. p.
- VÁMOS GYÖRGY: Itt a Szabad Európa Rádiója, a szabad Magyarország hangja. Műsortükör, 1956. október 24. *Századok*, 140. évf. 2006. 5. sz. 1163–1234. p.
- VÁMOS PÉTER: Az új nagyhatalom. A magyar forradalom és Kína. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 29–31. p.

- VÁMOS PÉTER: „Sok figyelés, kevés beszéd”. Kínai külügyi iratok, 1956. október 23.–november 4. *Történelmi Szemle*, 48. évf. 2006. 3–4. sz. 359–387. p.
- VÁRDY BÉLA: Az 1956-os magyar forradalom és az amerikai magyar politikai emigráció. *Valóság*, 50. évf. 2007. 5. sz. 85–101. p.
- VICSEK KÁROLY: Čosić és a mitikus bátorság. *Létünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 175–180. p.
- A szerb írók és a magyar forradalom.
Viharok. 1956-os irodalom a Korunkban. Szerk. Balázs Imre József. Kolozsvár, Komp-Press, 2006. 165 p.
- VODOPIVEC, PETER: Az 1956-os magyar felkelés a szlovénok és a jugoszlávok szemében. *Limes*, 18. évf. 2006. 3. sz. 83–94. p.
- VONÈCHE CARDIA, ISABELLE: *Magyar október vörös zászló és vörös kereszt között. A Nemzetközi Vöröskereszt Magyarországon 1956-ban*. 2. kiad. Budapest, Socio-Typo, 2006. 259 p.
- ZICHERMANN ISTVÁN: *1956 szovjet szemmel*. [Budapest], Anno, [2006]. 198 p.

V. A FORRADALOM EMIGRÁCIÓJA

- 1956 utóélete Ausztriában, Európában. A meneküléstől az integrációig. „Kufstein IX.” tanácskozás Felsőpulyán 2006. szeptember 9–10-én*. Szerk. Böröndi Lajos. Wien, Sodalitas, 2007. 265 p.
- Az 1956-os magyar menekültek ügye Iserlohnban. Forrásválogatás. – Die Frage der Ungarn-Flüchtlinge von 1956 in Iserlohn. Quellensammlung*. Szerk. Galambos Sándor. Bev. Götz Berger. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 2006. 89 p. /A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai, 2. Közlemények, 35./
- Amerikai magyarok '56-os emlékei. Farkas Károly, Horváth János, Király Béla, Nagy Károly, Pongráz András, Tom Rogers, Veress Bulcsu írásai. *Kortárs*, 50. évf. 2006. 10. sz. 8–36. p.
- ARDAY ATTILA: *Vér és aranyak. Sport, forradalom, olimpia, emigráció*. Budapest, Ringier, 2006. 205 p.
- BARLAY, STEPHEN [BOKOR ISTVÁN]: *Menekülés és megérkezés*. Bev. Kertész Imre. Budapest, K. u. K., 2006. 207 p.
- BORBÁNDI GYULA: Az 1956-os forradalom és a magyar emigráció. *Nyelvünk és Kultúránk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 22–27. p.
- BORBÁNDI, GYULA: Hungarian emigrants and the revolution. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K.

- Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 672–695. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- BRENNER VILMOS: Saját sorsunkat éltük meg. Ötven év Ausztriában – sem távolban, sem idegenben, 1956–2006. *Vasi Szemle*, 60. évf. 2006. 6. sz. 767–784. p.
- CSAPODY ISTVÁN: Forradalom és exodus, 1956. október–1959. február. *Soproni Szemle*, 60. évf. 2006. 3. sz. 336–350. p.
- CSERESNYÉS FERENC: 1956-os menekültek befogadása az NSZK-ba. *Múltunk*, 50. évf. 2005. 2. sz. 115–136. p.
- CSERESNYÉS FERENC: A nemzetközi menekültjog alkalmazása: Ausztria és az '56-os menekültek. *Múltunk*, 52. évf. 2007. 1. sz. 169–186. p.
- DEÁK, ERNŐ: *Ungarische Mittelschulen in Österreich nach 1956*. Redigiert von Maria Jahn Brandenstein. 2. erweiterte und überarbeitete Auflage. Wien, Zentralverband Ungarischer Vereine und Organisationen in Österreich, 2006. 127 p.
- Emléknyomok. Rozsda Endre rajzai és 1956-os menekültekkel készült interjúk. – Lieux de mémoire. Les dessins de Endre Rozsda et les entretiens avec les réfugiés de 1956*. Előszó Mink András, Pataki Gábor. Budapest, Centrális Galéria – OSA Archivum, 2006. 63 p.
- ENGELKE, EDDA: „*Einem besseren Leben entgegen?*” *Ungarische Flüchtlinge 1956 in der Steiermark*. Innsbruck, Studien Verlag, 2006. 260 p.
- Flucht in die Schweiz. Ungarische Flüchtlinge in der Schweiz*. Hrsg. George Zabratzky. Zürich, Orell Füssli, 2006. 206 p.
- Flucht nach Wien. – Menekülés Bécsbe*. Hrsg. Von Peter Eppel, Béla Rásky, Werner M. Schwarz. Wien, Czernin, 2006. 88 p.
- GAZDA JÓZSEF: *A tűz októbere. 1956 magyar sorsokban*. Budapest, Püski, 2006. 630 p.
- GAZDA JÓZSEF: Hömpölygő áradat. Ötvenhatos menekültek emlékei. *Kortárs*, 50. évf. 2006. 10. sz.
- GORDON-BROWN, SUSAN–WATSON, SANDY: *56 faces. Memories of Hungary 1956*. Photography Susan Gordon-Brown. Interviews Sandy Watson. [Australia], S. Gordon-Brown, 2007. 24 p.
- GYÁNI GÁBOR: '56-os menekültek emlékező stratégiái. In uő: *Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007. 136–154. p. /Historia mundi/
- KALMAN, BOBBIE: *Refugee child. My memories of the 1956 Hungarian revolution*. New York, Crabtree Publication, 2006. 223 p.

- KÉTHLY ANNA: *Száműzve, de le nem győzve. Kéthly Anna emigrációs levelezése, 1957–1976.* Szerk. Zichy Mihály. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Széphalom Könyvműhely, 2006. 351, XVI p.
- LÉNÁRT ANDRÁS: Nyugdíjas diákok az ausztriai magyar gimnáziumokról, 2005–1956. *Educatio*, 15. évf. 2006. 3. sz. 623–630. p.
- Menekülő magyarok. A Szabad Európa Rádió tudósítójának grazi telefonjelentései 1956 novemberéből. Közzéteszi Tamási Miklós. *Beszélő*, 3. f. 12. évf. 2007. 5. sz. 46–58. p.
- NAGY SAROLTA, W.: *Vibartépett életek, 1956.* Budapest, Kairosz, 2006. 267 p.
- PAPP, LÁSZLÓ: Hungarian students in the New World. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence.* Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 710–734. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- PÁTKAI RÓBERT: Magyarok Angliában – 1956 előtt és után. *Nyelvünk és Kultúránk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 42–49. p.
- PRINCZ, ANDREW: *Bridging the divide. Canadian and Hungarian stories of the 1956 revolution. – Ötven év távlatából. Kanadai és magyar történetek az 1956-os forradalomról.* Montreal, ontheglobe.com, 2006. 140 p.
- RÉDEI MÁRIA: Magyar migráció 1956 és 1992 között. *Szakmai Szemle.* A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa, 2006. 3. sz. 25–33. p.
- SÓS PÉTER JÁNOS: *Magyar exodus. Magyar menekültek Nyugaton, 1956–1959.* 2. jav. kiad. Budapest, Gondolat, 2006. 159 p.
- SZABÓ JULIET: „... s várja eltévedt fiait is”. Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között. *Múltunk*, 52. évf. 2007. 1. sz. 187–213. p.
- SZEMERÉDI TIBOR: Az 1956-os magyar menekülthullám Ausztriában, és a menekültek kialakuló szervezetei. *Nyelvünk és Kultúránk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 28–41. p.
- VÁLYI-NAGY ÁGNES: A jugoszláviai fogadtatás. Beszélgetés Kovács Andorral 1957-es meneküléséről és a jugoszláviai táborok körülményeiről. In: *50 év. 1956–2006.* Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel– Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 181–186. p.
- VÁRALLYAY GYULA: 56-os emigráns egyetemisták nyugati „tanulmányúton”. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 42. sz. okt. 20. Mell. VII. p.
- VÁRALLYAY GYULA: „Tanulmányúton”. *Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után.* 2. kiad. Budapest, Occidental Press, 2006. 341 p.

VI. INTERVENCIÓ, MEGTORLÁS, RESTAURÁCIÓ

1956. *Kunszentmárton. A megtorlás dokumentumai*. Közread., tanulmány Barna Gábor. Kunszentmárton, Efo, 2006. 223 p.
- Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai*. Összeáll., a bevezetést, az időrendi táblázatot és a jegyzeteket kész. Cseh Zita. Eger, Heves Megyei Levéltár, 2006. 480 p. /A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 12./
- '56 *Keszthelyen és a keszthelyi járásban. A forradalom és megtorlás dokumentumai, kronológiája és személyi adattára*. A dokumentumokat vál. és a kötetet szerk. Csomor Erzsébet és Kapiller Imre. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2006. 406 p. /Zalai gyűjtemény, 63./
- Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőken történtekhez. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből*. Szerk., bev., vál., jegyz. Ladányi Sándor. Budapest, Magyar Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2006. 524 p.
- BARÁTH MAGDOLNA: Szovjet dokumentum Kádár Jánosnak és Marosán Györgynek az SZKP vezetőivel folytatott 1957. szeptember 25-i megbeszéléséről. *Századok*, 140. évf. 2006. 5. sz. 1289–1304. p.
- BÁRCZAY GYULA: Megújulás – megdermedés – megmozdulás. A Magyarországi Református Egyház harminc éve. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllösy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 246–277. p.
- BÉKÉS CSABA: Das sowjetische Moment. *Schweizer Monatshefte*, Jg. 86. 2006. Heft 2. 22–23 p.
- BOTLIK JÓZSEF: A szabadságharc eltiprását Kárpátaljáról vezényelték. *Valóság*, 49. évf. 2006. 10. sz. 94–103. p.
- CSEH GÉZA: A forradalom külföldi hatása és magyarországi emlékezete. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 15–25. p. Kádár János Szolnokon.
- DEBRŐDI GÁBOR–KAPRONCZAY KÁROLY–MOLNÁR LÁSZLÓ–VARGA BENEDEK: *A szabadság vére. Forradalmárok, életmentők, megtorlók. A főváros egészségügye az '56-os forradalom és a megtorlások idején*. Sajtó alá rend. Gazda István. Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2006. 87 p. /Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára, 65./
- Diák- és ifjúsági mozgalmak, 1956–1958. Forradalom, ellenállás, megtorlás. Válogatott dokumentumok*. Felelős szerk., bev. Vida István. Szerk., vál. és a

- jegyzeteket kész. Némethné Dikán Nóra, Réfi Attila, Szabó Róbert. Budapest, Gondolat–Nagy Imre Alapítvány, 2007. 662 p.
- DOBOS GÁBOR: A szovjet katonai intervenció okai az SZKP KB Elnökségének dokumentumaiban. *Eszmélet*, 18. évf. 2006. 72. sz. 39–56. p.
- DONÁTH FERENC: A genfi egyezmények és az 1956. november 4-i rádiószózat. *Élet és Irodalom*, 49. évf. 2005. 45. sz. nov. 11. 13–14. p.
- DONÁTH FERENC: Nagy Imre 1956. november 4-i rádiószózata és a Genfi Egyezmények. *Múltunk*, 52. évf. 2007. 1. sz. 150–168. p.
- DÖMÉNY JÁNOS: 1956 és a hispán világ. *Eszmélet*, 18. évf. 2006. 72. sz. 57–61. p.
- EMBER JUDIT: *Hangoskönyv*. A forgatókönyvet írta és rend. Ember Judit. Budapest, Dunatáj Alapítvány, 2006. DVD.
- EÖRSI LÁSZLÓ: *1956 mártírjai*. 225 kivégzett felkelő. Budapest a forradalomban. Szentpétery Tibor fotói. Budapest, Rubicon–Ház, 2006. 212 p.
- EÖRSI LÁSZLÓ: „Ellenfehérkönyv”. 1956 képei a Budapest Főváros Levéltárában. Budapest, Szerző, 1956. 44 p.
- EÖRSI LÁSZLÓ: Percek, bíróságok, ítéletek. Konceptációs percek. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 40–42. p.
- FEKETE PÁL: *Cseppek a tengerből. Békés megye mártírjai és áldozatai a második világháború alatt és után*. Budapest, Püski, 2006. 445 p.
- FILEP TIBOR: A Polgár-dosszié. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 140–164. p.
Perepatits Antal Polgár néven írott debreceni ügynöki jelentései. *Forradalom és megtorlás. Edélényi járás, 1956–1957*. Összeáll., szerk., összekötő szöveg Hatvani Zoltán. Miskolc-Edelény, 56-os Bódva-völgyi Munkástanácsok Közhasznú Alapítvány, 2006. 147 p.
- Forradalom és megtorlás Szarvason, 1956–1963*. Szerk. Kutas Ferenc. Szarvas, Szarvas Krónika Alapítvány, 2006. 300 p. /A Szarvasi Krónika kiskönyvtára, 13./
- FORRÓ JÁNOS: Karhatalom az 1956-os forradalom leverése után. *Rendészeti Szemle*, 54. évf. 2006. 10. sz. 85–104. p.
- GARCÍA MARQUEZ, GABRIEL: Magyarországon jártam. 1957 novembere. *Nagyvilág*, 51. évf. 9–10. sz. 913–924. p.
- GATI, CHARLES: *Failed illusions. Moscow, Washington, Budapest and the Hungarian revolution*. Washington, Woodrow Wilson Center Press–Stanford, Stanford University Press, 2006. XV, 264 p. /Cold war. International history. Project series./
- GATI, CHARLES: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 254 p.

- GÉMES ISTVÁN: Theatron tó kozmó... A Magyarországi Evangélikus Egyház 50 éve, 1956–1986. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szölösi Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 233–245. p.
- GRÓH JÁNOS: Két nap: 1956. november 4–5. Fegyveres ellenállás a körtéren. *Magyar Szemle*, ú. f. 15. évf. 2006. 9–10. sz. 52–74. p.
Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem, Móricz Zsigmond körter.
- GYŐRI LÁSZLÓ: Kádár megőrült, Maléter hatvanezer emberrel a Bükkben, a Szovjetunióban kitört a forradalom. Hírek, álhírek, rémhírek, legendák az 1956-os forradalom után. *Forrás*, 38. évf. 2006. 10. sz. 43–56. p.
- HALPERT, MARTA S.: *Gegangen und geblieben. Ungarn 1956. Lebensläufe nach dem ungarischen Volksaufstand*. Wien, Molden, 2006. 220 p.
- HEGEDŰS ISTVÁN: „Szeretlek mint embert, de utállak, mert kommunista vagy.” A Ganz Vagon- és Gépgyárban foglalkoztatott tartalékos tisztek 1956-os magatartását vizsgáló jelentések. *ArchivNet*, 5. évf. 2005. 3. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=167
- HORVÁTH, MIKLÓS: Losses of life in the war and during the reprisals. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 477–4492. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- HORVÁTH, MIKLÓS: The second Soviet aggression. The first war between socialist states. Introduction. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 432–464. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- HORVÁTH SÁNDOR: „Provinciális kozmopolitizmus és mondétság”. 1956 hatása Sztálinváros társadalomképre. *ArchivNet*, 6. évf. 2006. 5. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=211
- HORVÁTH ZSOLT: „A politikai közömbösség és fásultság konszolidációja”. A monolit ifjúsági szervezet visszaállítása a Műegyetemen. *Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 475–483. p.
- HUNYADI ZOLTÁN: Az 1956-os forradalom és az azt követő időszak a Budapesti Továbbképző Intézetben. *Budapesti Nevelő*, 41. évf. 2005. 3–4. sz. 134–139. p.

- ILLÉNYI BALÁZS: Sajnálatos események. A Köztársaság téri nyomozás. *Heti Világgazdaság*, 28. évf. 2006. 6. sz. febr. 11. 79–83. p.
- KAHLER FRIGYES: 1956 szellemének megtorlása tíz év után. Vaczkó László és Hamusics János ügye. *Aetas*, 21. évf. 2006. 1. sz. 38–56. p.
- KENEDI JÁNOS: Hézagos kataszter. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 50. sz. dec. 15. 10–12. p.
- KISS, SÁNDOR M.: Restauration und Repression zur Zeit der Revolution und des Freiheitskampfes von 1956. In: *Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Volkserhebung*. Hrsg. Rüdiger Kipke. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 116–136. p.
- KOLTAI ANDRÁS: Karhatalmisták a Piarista Levéltárban 1956-ban. Forrásközlés. *Levéltári Szemle*, 56. évf. 2006. 3. sz. 38–40. p.
- KOVÁCS ANDRÁS: Magyar zsidó politika és a zsidó felekezet az 56-os forradalom után. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 307–324. p.
- KOWALCZUK, ILKO-SASCHA: Zwischen Hoffnungen und Krisen. Das Jahr 1956 und seine Rückwirkungen auf die DDR. In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, 2006. Hrsg. Hermann Weber és mások. Berlin, Aufbau, 2006. 15–33. p.
- LOEWENSTEIN, KARL E.: Re-emergence of public opinion in the Soviet Union. Khrushchev and responses to the secret seech. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. 1329–1345. p.
- LŐRINC LÁSZLÓ: Helyszíni közvetítés. Diplomatajelentés az '56-os megtorlásokról. *Heti Világgazdaság*, 29. évf. 2007. 4. sz. jan. 27. 49–51. p.
- LUPKOVICS GYÖRGY: +. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 504–510. p.
- MAROSVÁRI ATTILA: 1956. *Forradalom és megtorlás a makói járás falvaiban*. Makó, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága–Múzeumi Tudományért Alapítvány, 2006. 277 p.
- MÉCS IMRE: *Napirend után. Nem szűnt meg a szabadságharc november 4-e után*. Budapest, Mundus, 2006. 334 p.
- MICHELLER MAGDOLNA: '56-os elítéltek munkalehetőségei. Békéscsaba, Tessedik Sámuel Főiskola Gazdasági Főiskolai Kar, 2006. 136 p.
- MIKLÓSSY ENDRE: A jugoszláv követség. Tanúvallomás Donáth Ferenc nyomán. *Magyar Szemle*, Ú. f. 15. évf. 2006. 9–10. sz. 75–82. p.
- MIKÓ ZSUZSANNA: A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészségi szervezete, 1956–1961. *Történelmi Szemle*, 48. évf. 2006. 1–2. sz. 121–169. p.

- MIKÓ ZSUZSANNA: Az 1956 utáni megtorlás ügyészségi és bírósági szervei Budapesten, 1957–1959. *Fons*, 13. évf. 2006. 3. sz. 397–430. p.
- MOLDEN, FRITZ P.: Csata Budapestért. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllösy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 39–61. p.
Részlet a szerző *Ungarns Freibetskampf* (Wien, Libertas–Verlag, 1956) c. könyvéből.
- MÜLLER PÉTER, P.: 1956 újraértelmezései a Kádár-korszak drámáiban és színpadán. *Híd*, 70. évf. 2006. 10. sz. 49–59. p.
- NAGY KÁROLY: „Éjjel-nappal; minden hullámhosszon”. Történelemhamisítás 1956-ról magyarországi történelemtankönyvekben évtizedeken át. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 165–172. p.
- OSVÁTH ZSOLT: Forradalomból ellenforradalom. A Forradalmi Bizottság szerepének értékelése, illetve átértékelése a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 443–455. p.
- PÁL-ANTAL SÁNDOR: *Áldozatok, 1956. A forradalmat követő megtorlások a Magyar Autonóm Tartományban*. Marosvásárhely, Mentor, 2006. 428 p.
- POLGÁR PÉTER ANTAL: „s falvak csendjén dübök remegnek”. 1956. forradalom és megtorlás a Móri-árok településein. Székesfehérvár–Mór, Fejér Megyei Levéltár, 2006. 359 p. /Fejér megyei történeti évkönyv, 27./
- RAINER M. JÁNOS: Az ötvenhatos és az állambiztonság. „Egri Gyula” esettanulmánya. *Élet és Irodalom*. 50. évf. 19. sz. 2006. máj. 12. 5., 14. p.
- RAINER M. JÁNOS: Restauráció és megtorlás. Magyarország, 1956–1959. *História*, 28. évf. 2006. 10. sz. 33–35., 38. p.
- RÉVÉSZ BÉLA: Ismeretlen szamizdat lap a megtorlás éveiből. *Beszélő*, 3. f. 11. évf. 2006. 11. sz. 63–80. p. Nemzeti Híradó.
- RÉVÉSZ BÉLA: *Szerkesztőség a Gát utcában. Nemzeti Híradó, 1957–1958*. Budapest, Ráday Könyvesház, 2006. 215 p.
- ROSTA SÁNDOR: Az átélt történelem. Szocialista törvényesség, avagy a „magik bűrével nem kell elszámolnunk”. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 5. sz. 74–77. p.
- SCHMIDT-SCHWEIZER, ANDREAS: Der Kádárismus – das „lange Nachspiel” des ungarischen Volksaufstandes. In: *Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Völkserhebung*. Hrsg. Rüdiger Kipke. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 161–187. p.
- A Snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában. Iratok*. Összeáll., a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Sipos Levente. Budapest, Napvilág–Magyar Országos Levéltár, 2006. 463 p.

- SULYOK LÁSZLÓ: Valóság és tévedések. Salgótarján legtragikusabb, egyben legsötétebb napjáról. *Palócföld*, 52. évf. 2006. 6. sz. 561–566. p. Az 1956. december 8-i sortűz.
- SVÁBY ENIKŐ: Az „imperialisták fellazító taktikája”, avagy hogyan készült a hatalom az 1956-os forradalom 10. évfordulójára? *ArchivNet*, 6. évf. 2006. 6. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=225
- SZABÓ CSABA: Az Állami Egyházügyi Hivatal értékelése az 1956-os forradalom után kialakult egyházpolitikai helyzetről, 1958. *ArchivNet*, 6. évf. 2006. 5. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?kiad_kod=42&cikk_kod=218
- SZABÓ RÓBERT: Fegyelmi eljárások a Budapesti Orvostudományi Egyetemen, 1957. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 435–442. p.
- SZAKOLCZAI ATTILA: Miért nem harcoltak csapataink? *Népszava*, [133. évf.] 2005. 256. sz. nov. 2. 7. p.
- SZÁNTÓ LÁSZLÓ: Az 1956-os forradalmat követő megtorlás Somogyban, a források tükrében. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 27–36. p.
- SZÁNTÓ LÁSZLÓ: A Kaposvári Vaskombinát Munkástanácsának „önfeloszlata”. In: *Somogy megye múltjából*. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 2006. 147–168. p. /Levéltári évkönyv, 37./
- SZÉKELYHIDI ÁGOSTON: A MEFESZ és a KISZ 1956–57-ben. Értelmiségi fiatalok a nemzet szolgálatában és elárulásában. *Hitel*, 20. évf. 2007. 5. sz. 24–39. p.
- TABAJDI GÁBOR–UNGVÁRY KRISZTIÁN: Elbocsátott légió? A BM állambiztonsági testületének személyi állománya, 1956–1963. *Rendészeti Szemle*, 54. évf. 2006. 10. sz. 5–33. p.
- TARJÁN G. GÁBOR: A Budapesti Rendőr-főkapitányság „mindennapjai” 1957–58-ban. In: *1956 szilánkjai. Tudományos konferencia, 2006. november 15.* Szerk. Molnár Katalin. Budapest, Rendőrtisztviselői Főiskola Büntetés-végrehajtási Tanszék–Társadalomtudományi Tanszék, 2007. 29–54. p.
- TÓTH ÁGNES: Vádoltak – vádak – ítéletek Bács-Kiskun megyében. *Forrás*, 38. évf. 2006. 10. sz. 57–65. p.
- TYEKVICSKA ÁRPÁD: Ezerkilencszázhatvankettő. Ami ’56 után következett... In: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 385–410. p. /Nagy Iván könyvek, 16./
- UNGVÁRY RUDOLF: Önbeszámoló. *Élet és Irodalom*, 50 évf. 2006. 14. sz. ápr. 7. 4–5. p.

- Vác, '56. *Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában. Forrásgyűjtemény.* 1–2. köt. Közread. Böör László, Gyarmati György, Horváth M. Ferenc. Vác, Vác Város Levéltára, 2006. 562, 569–1177. p.
- VALUCH TIBOR: Agrárkérdések és a magyar falu 1956–1957-ben. In uő: *Metszetek. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Argumentum–1956-os Intézet, 2006. 114–130. p.
- VALUCH TIBOR: A megtorlás természetrajza. Hajdú-Bihar megye 1956–57 fordulóján. In uő: *Metszetek. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Argumentum–1956-os Intézet, 2006. 104–113. p.
- VALUCH TIBOR: Sorsok és pályák. Az 1956-os forradalmárok életútja a Kádár-rendszerben. *Létiünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 25–35. p.
- VARGA KATALIN, Cs.: „A harcok során megrongálódott”. Józsefváros a forradalom után. *ArchívNet*, 6. évf. 2006. 6. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=227
- VARGA KATALIN, Cs.: „Tényleg ellenforradalom volt 1956 októberében”. *ArchívNet*, 5. évf. 2005. 5. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=184
- VARGA LAJOS: A zalaszentgróti pör. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 5. sz. 70–73. p.
- VARGA ZSUZSA: 1956 hatása a Kádári agrárpolitika kialakulására. In: *1956 okai, jelentősége és következményei.* Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsényi Lajos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 299–315. p.
- VÉGH ZSUZSANNA: Rendőrségi Szemle, 1956–1958. *Rendészeti Szemle*, 54. évf. 2006. 10. sz. 109–120. p.
- ZINNER TIBOR: Az ítéletekbe zárt rebellió. *Rendészeti Szemle*, 54. évf. 2006. 10. sz. 34–54. p.

VII. UTÓÉLET, ÖRÖKSÉG, KUTATÁS

- 1956, emlékezés és emlékezet. *Október 23-a megünneplése és a forradalom történelmi emlékezetének megszerkesztése napjainkban. Egy kutatószeminárium tanulságai.* Szerk. Barna Gábor. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék, 2006. 264 p. /Szegedi vállalási néprajzi könyvtár, 17./
1956. *Kecskeméti ötvenhatos olvasókönyv.* [Összeáll.] Balai F. István, Lovas Dániel. Kecskemét, Kecskeméti Lapok, 2006. 207 p. /Porta könyvek./

1956. *Múlt és jelen a történelemben. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 2006. szeptember 30-án megrendezett konferenciájának anyaga.* Budapest, ELTE BTK–MTT Tanári Tagozat, 2006. 143 p. /A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára, 46./
- ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR–LANDSTOFF NÁNDORNÉ–SZABÓ JÁNOSNÉ: 1956 hadtörténetének válogatott bibliográfiája, 1996–2006. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf. 2006. 3. sz. 899. p.
- ANGYALOSI GERGELY: Az „ellenforradalom” képei. Az 1956-os események rendszerhű ábrázolásairól. *Alföld*, 58. évf. 2007. 3. sz. 56–61. p.
- BÁLINT LÁSZLÓ: *Ki kicsoda? 1956-ban a forradalomban és a megtorlásban Szegeden és Csongrád megyében?* Szeged, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 2006. 316 p.
- BÁN ZSÓFIA: Az elsikkasztott narratíva. *Műértő*, 9. évf. 2006. 10. sz. 1., 12. p. A budapesti Felvonulási téren 2006-ban felállított 1956-os központi emlékműről.
- BAUMGARTNER, GERHARD: Se hála, se pénz. Egy újabb 56-os szomorújáték. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 49. sz. 7. p. Ottó Pammer a Fox International filmtudósítója.
- BAYER JÓZSEF: 1956 emlékének szerepe a rendszerváltásban. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 5–14. p.
- BIHARI, MIHÁLY: The final victory of the ideas of 1956. Constitutional regime change in Hungary, accession to NATO and the EU. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 817–839. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- BIHARI, MIHÁLY: The final victory of the ideas of 1956. Constitutional regime change in Hungary, accession to NATO and the EU. In: *The final victory of the ideas of the revolution of 1956. The constitutional change of regime, and NATO and EU membership*. Eds. Mihály Bihari and Béla K. Király. Budapest, ARP Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2006. 26–47. p. /Bulletins on 1956. 5./
- BORBÁNDI GYULA: Csak egy naptári ünnep? Ötvenhatról, az ötvenedik évforduló előtt. *Új Horizont*, 33. évf. 2005. 6. sz. 57–60. p.
- BOROS GÉZA: „Ki fogjuk tépni mind egy szálíg!” A készülő 56-os emlékmű negatív visszhangja. *Mozgó Világ*, 32. évf. 2006. 3. sz. 30–34. p.

- BÖGRE ZSUZSANNA: *Asszonyorsok. Ötvenhatos élettörténetek elemzése*. Budapest, Ráció, 2006. 252 p.
- Budapest 1956. Polska daje przykład, idźmy węgierską drogą! Konkurs medalierski w ramach Spotkań Wyszehradzkich – 1956 Budapest. Lengyelország példát mutat, kövessük a magyar utat! Éremművészeti pályázat a Visegrádi Találkozások keretében*. Redakcja – szerk. Elżbieta Łubowicz, Zdzisław Olshanowski, Szlávics László. Wrocław, Ósrodek Kultury i Sztuki we Wrocławiu, 2006. 94 p.
- COOPER, THOMAS: Az ábrázolásmód rekonstruálása: 1956-os események és az irodalom. *Holmi*, 18. évf. 2006. 10. sz. 1385–1391. p.
- CSEH GERGŐ BENDEGÚZ: Az állambiztonsági iratok pusztulása 1956-ban. Forrásközlés. *Levéltári Szemle*, 56. évf. 3. sz. 3–15. p.
- CSEH GÉZA: A Kádár-kormány hangja. Levéltári források és visszaemlékezések a Szolnoki rádió 1956-os szerepéről. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 37–42. p.
- DERCSÉNYI DÁVID: „...ott van a holnapodban”. 1956 jubileumi filmjei. *Kritika*, 35. évf. 2006. 12. sz. 18–21. p.
- Az elesetteknek az élők... A keszthelyi 1956-os szobor története*. Szerk. Tar Ferenc. Keszthely, Keszthelyi '56-os Emlékmű Alapítvány, 2006. 44 p.
- ERDÉSZ ÁDÁM: A felejtés stációi – 1956 emlékezete. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 52–59. p.
- FECZKÓ ÁGNES–PAVLICS TAMÁS: A „Várnak bennünket” – a budapesti Központi Szeminárium kispapnövéndékeinek az 1956-os forradalomban való szerepvállalásáról című dokumentumfilm margójára. In: *Politika és társadalom*. Szerk. Czetz Balázs, Szűts István Gergely. Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, 2006. 31–69. p.
- FEJÉR DÉNES: *1956 emlékhelyei Szegeden*. Szeged, B–T., 2007. 23 p.
- FISCHER GÁBOR: 56+50. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 48. sz. dec. 1. 17., 22. p. A 2006-ban felállított 1956-os központi emlékműről.
- FÓNAY JENŐ: Sztálin vascsizmája. Vagy esetleg valami más? *Magyar Nemzet*, 68. évf. 2005. 254. sz. szept. 17. 34. p.
- A 2006-ban felállított 1956-os központi emlékműről.
- GEREBEN ISTVÁN: Emlékezés Nagy Imrére. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 24. sz. jún. 16. 10 p.
- GERMUSKA PÁL: Mítoszok, illúziók, igazságok? Diskurzusok a magyar történettudományban 1956-ról. *Nyelvünk és Kultúránk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 50–54. p.

- GÖMÖRI GYÖRGY: „Gloria victis, 1956”. A magyar forradalom és a világ költői. *Holmi*, 18. évf. 2006. 10. sz. 1380–1385. p.
- GÖMÖRI, [GYÖRGY] GEORGE: The poetic reception of the Hungarian revolution of 1956. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 313–328. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- GYÁNI GÁBOR: 1956 aktualitásának a titka: sokfélesége. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 42–45. p.
- GYARMATI, GYÖRGY: Les causes de l’explosion en Hongrie en 1956. Articulation des héritages de la longue durée et des traumatismes du moment. *Matériaux pour l’histoire de notre temps*, 2006. No. 83. 29–39. p.
- GYARMATI GYÖRGY: Március és október kultusza. *Rubicon*, 16. évf. 2005. 8. sz. 62–66. p.
- GYÁNI, GÁBOR: Memory and discourse on the 1956 Hungarian revolution. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. Nr. 8. 1199–1208. p.
- GYÖRGY PÉTER: Az emlékezet szétesése – az olvashatatlan város. *2000*, 18. évf. 2006. 10. sz. 3–12. p.
 Ua.: In uő: *A hely szelleme*. Budapest, Magvető, 2007. 145–165. p.
 A 2006-ban felállított 1956-os központi (budapesti) emlékműről.
- HANTI KRISZTINA: 1956 Nagy Gáspár költészetében. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 120–124. p.
- HEGYI NÓRA: Az ellenállás ereje. Az új 1956-os emlékmű a Felvonulási téren, építészeti: i-ypszilon alkotócsoport. *Atrium*, 11. évf. 2006. 6. sz. 84–87. p.
- HORVÁTH JULIANNA: *A Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 1956-os gyűjteményeinek repertórium*. 3. bőv., átd. kiad. Budapest, Napvilág, 2006. 237 p. /A Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár kiadványai./
- HORVÁTH SÁNDOR: „Provinciális kozmopolitizmus és mondétság”. 1956 hatása Sztálinváros társadalomképére. *ArchivNet*, 6. évf. 5. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?kiad_kod=42&cikk_kod=211
- JAMES, BEVERLY ANN: *Imagining postcommunism. Visual narratives of Hungary’s 1956 revolution*. College Station, Texas A&M University Press, 2005. XII, 201 p. /Eugenia and Hugh M. Stewart ‘26 series on Eastern Europe./
 A forradalom Kádár-kori szobrai, emlékművei.

- KANYÓ TAMÁS: Néhány gondolat az 56-ra való emlékezés problémáiról. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 342–345. p.
- KECSKEMÉTI, CHARLES: Morphologie et mécanismes d’une révolution. Budapest 1956. *Matériaux pour l’histoire de notre temps*, 2006. No. 83. 23–28. p.
- KIRÁLY, BÉLA K.: 1956. The Hungarian revolution and war for independence in historical perspective. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 798–816. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- KIRÁLY LÁSZLÓ: „Október virágai”. Az 1956-os forradalom és a zene. *Pan-non Tükör*; 11. évf. 2006. 6. sz. 82–85. p.
- KISS RÓBERT KÁROLY–VAJDA TAMÁS: Bibliográfia az 1956-os forradalom szegedi eseményeiről. In: *A forradalom bölcsőhelye. Ötvenhat és Szeged*. Szerk. Tandi Lajos. Szeged, Bába–Szeged Megyei Jogú Város, 2006. 472–492. p.
- KISS SÁNDOR, M.: ’56-ról – 89-ben. In uő: *Utak 56-hoz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok, 1981–2005*. Budapest, Mundus, 2006. 361–374. p.
- KOLTAI GÁBOR–RÁCZ ATTILA: Az MSZMP Budapesti Intéző Bizottsága és jegyzőkönyveinek forráskiadása. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 22–26. p.
- Könyvek és tudományos konferenciák 1956-ról. [1.]–2. Összeáll. Pajkossy Gábor. *Budapesti Könyvszemle*, 18. évf. 2006. 4. sz. 350–359. p., 19. évf. 2. sz. 160–173. p.
A folyóiratban csak a 2. rész tájékoztatója. Maga a bibliográfia interneten érhető el: <http://bukasz.c3.hu/web/072/1956.pdf>
- KŐSZEG FERENC: A harmincadik évforduló huszadik évfordulóján. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 45. sz. nov. 10. 10. p.
- LITVÁN GYÖRGY: 1956 emlékének szerepe a rendszerváltásban. *Beszélő*, 3. f. 12. évf. 2007. 1. sz. 46–50. p.
- LITVÁN GYÖRGY: Az emlék továbbélése. *Európai Szemle*, 17. évf. 2006. 2. sz. 95–97. p.
- MARÈS, ANTOINE: De la relativité des grands événements: l’année 1956 en Europe centrale et la révolution hongroise. *Matériaux pour l’histoire de notre temps*, 2006. No. 83. 4–11. p.

- MARTINKÓ JÓZSEF: A király meztelen, avagy a lógó lóláb. *Élet és Irodalom*, 49. évf. 2005. 26. sz. júl. 1. 27. p. A 2006-ban felállított 1956-os központi emlékmű pályázata.
- MURÁNYI GÁBOR: Kucseráék Snagovban. *Heti Világgazdaság*, 28. évf. 2006. 24. sz. jún. 17. 75–77 p.
- MURÁNYI ISTVÁN: Mai középiskolások és 1956. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 511–517. p.
- PAJCSICS JÓZSEF: Nagy Imre és mártírtársai sírhelyének felkutatása, 1988–1989. *Rendészeti Szemle*, 54. évf. 2006. 10. sz. 68–84. p.
- PÁPES ÉVA: A forradalom naplója. Filmek 56-ról. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 5. sz. 88–91. p.
- PÉNTEK IMRE: A mítoszvá válás közelében. Emlékművek, kiállítások '56-ról. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 6. sz. 93–98. p.
- PETŐ ANDREA: „Több mint két bekezdés”. A női történelmi emlékezés keretei és 1956. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 82–90. p.
- Piros a vér a pesti utcán. Az 1956-os forradalom versei és gúnyiratai.* Összeáll. Győri László. 3. jav. kiad. Budapest, Magyar Napló–1956-os Intézet, 2006. 389 p.
- POGÁNY CSABA: *Ismerjük-e eléggé 1956-ot? Módszertani elvek és példák.* Dunaharaszti, NAP Alapítvány, 2006. 107 p.
- POMOGÁTS BÉLA: *Ötvenhat írás ötvenhatról és utóéletéből.* Budapest, Közdok, 2006. 254 p.
- POMOGÁTS BÉLA: Ötvenhat és utókora. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 5. sz. 5–9. p.
- POMOGÁTS BÉLA: Ötvenhat utókora. *Nyelvünk és Kultúránk*, 36. évf. 2006. 146–147 sz. 49–57. p.
- POMOGÁTS BÉLA: *Szembenézni a történelemmel. Tanulmányok az ötvenhatos forradalomról.* Budapest, Hungarovox, 2006. 231 p.
- RADNÓTI SÁNDOR: Kis emlékmű-esztétika. *Beszélő*, 3. f. 11. évf. 2006. 10. 52–58. p.
- RAINER M., JÁNOS: 1956. The mid-twentieth century seen from the vantage point of the beginning of the next century. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. No. 8. 1189–1198. p.
- RÁKÓCZY ROZÁLIA: 1956-os röplapok annotált bibliográfiája. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf. 2006. 3. sz. 857–899. p.
- RÉVÉSZ BÉLA: „A nemzeti felkelésről megkezdett dokumentumfilmet folytatni kell...” *Beszélő*, 4. f. 11. évf. 2006. 11. évf. 4–5. sz. 50–58 p.

- RIPP ZOLTÁN: Problémák, hiányok és nézetkülönbségek 1956 történetírásában. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 99–109. p.
- RÓTH MIKLÓS: Circus Juris Hungarici – avagy igazságtétel magyar módra. *Kortárs*, 50. évf. 2006. 10. sz. 94–106. p.
- SÁRÁNÉ LUKÁTSY SAROLTA: „Angyal, vigyél hírt a csodáról!” Avagy milyen ismereteik vannak a mai fiataloknak 1956-ról? *Iskolakönyvtáros*, 10. évf. 2006. 3–4. sz. 29–33. p.
- SÁROSI KINGA: Költészet és forradalom. In: *Tanulmányok és emlékmozai az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 178–204. p.
- SÁVOLY TAMÁS: Áttekintés a Magyar Rádió Archívumának ’56-os dokumentumairól. *Levéltári Szemle*, 56. évf. 3. sz. 25–30. p.
- STANDEISKY ÉVA: 1956 emlékezettörténete. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 2. sz. jan. 13. 15. p.
- STANDEISKY ÉVA: Követett és elvetett múlt az 1956-os forradalomban. *Történelmi Szemle*, 48. évf. 2006. 1–2. sz. 91–119. p.
- SWAIN, NIGEL: The fog of the Hungary’s negotiated revolution. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. No. 8. 1347–1375. p.
- A szabadságról és a zsarnokságról. Az ötvenhatos forradalom és a magyar irodalom*. Szerk. és a kísérő tanulmányokat írta Pomogáts Béla. Nagyvárad, Pro Universitate Partium Alapítvány, Nagyvárad, 2006. 255 p.
- SZAKOLCZAY LAJOS: Bevégeztetett? Föltámadott! Szalay Lajos 1956-os grafikáiról. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. 136–139. p.
- SZÉKELYHIDI ÁGOSTON: 1956 félresiklott utóélete. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 28. sz. júl. 14. 15. p.
- SZÉKELYHIDI ÁGOSTON: Nemzeti önrendelkezés, 1956–2006. A véleményformáló értelmiség szerepe és felelőssége. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 90–101. p.
- TARI FERENC: Nagy Imre és mártírtársai újratemetése. In: *1956 szilánkjai. Tudományos konferencia, 2006. november 15.* Szerk. Molnár Katalin. Budapest, Rendőrtiszti Főiskola Büntetés-végrehajtási Tanszék–Társadalomtudományi Tanszék, 2007. 15–27. p.
- TÓBIÁS ÁRON: Történelmi igazságtételt! *Kapu*, 19. évf. 2006. 5. sz. 65–68 p.
- TÓTH JÓZSEF: 1956 fővárosi emlékhelyei. *Honismeret*, 34. évf. 2006. 5. sz. 4–8. p.
- TÓTH SÁNDOR: *1956*. Bev. Sümei György. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2006. 24 p.
Grafikák.

- TŐKÉCZKI LÁSZLÓ: A tiltott emlékezés és következményei. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 173–176. p.
- UNGVÁRY, KRISZTIÁN: L' actualité politique dans la mémoire historique en Europe centrale. *La Nouvelle Alternative*, Vol. 21. 2006. No. 69–70. 125–134. p.
- VALUCH TIBOR: Egy konfliktus következményei. '56-osok életútelemezésének kérdései. In uő: *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum–1956-os Intézet, 2006. 91–103. p.
- VALUCH TIBOR: Sorsok és pályák. Az '56-osok életút-vizsgálatának néhány tanulsága. In: *1956 okai, jelentősége és következményei*. Szerk. Pál Lajos és Romsics Ignác. Előszó Gecsényi Lajos. Bev. Romsics Ignác. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 251–266. p.
- VONYÓ ANITA: Az 1956-os forradalom 50. évfordulójának levéltári megemlékezései. Adattár. *Levéltári Szemle*, 57. évf. 2007. 1. sz. 5–16. p.

VIII. A FORRADALOM FÉNYKÉPEI

1956. *Magyar forradalom – Hungarian revolution*. Szöveg Göncz Árpád és Baki Péter. Budapest, Magyar Fotóművészek Szövetsége–Kecskemét, Magyar Fotográfiai Múzeum, 2006. 125 p.
A kötet az American University Museumban 2006. szeptember 6-án megnyitott kiállítás alkalmából jelent meg.
- '56 izzó ősze volt... *Pillanatképek a forradalom napjairól – It was the ferwent autumn of '56. Snapshots on the days of the uprising*. Vál., jegyz., bev. Csiffáry Gabriella. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2006. 151 p.
- '56-os fényképek *gyűjteményekben*. Szerk. Kákóczki András, Sümegi György. Miskolc, Miskolci Galéria, 2007. 199 p. /A Miskolci Galéria könyvei, 29./
- BALÁZS, ESZTER–CASOAR, PHIL: An emblematic picture of the Hungarian 1956 revolution. Photojournalism during the Hungarian revolution. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. Nr. 8. 1241–1260. p.
- BÉRES KATALIN–CSOMOR ERZSÉBET–KAPILLER IMRE: *A legyőzött győz, az el-esett él. Az 1956-os forradalom zalai fotókrónikája*. Zalaegerszeg, Zala megyei Múzeumok Igazgatósága, 2006. 114 p.
- BOROS GÉZA: Eltemetett képek. Fotóhasználat az 1956-os forradalom emlékkultuszában. *Mozgó Világ*, 33. évf. 2007. 1. sz. 75–85. p.
- CONSTANTINOVICS MILÁN: Ablak a Corvin közre. Ismeretlen 1956-os fényképek. *Élet és Tudomány*, 60. évf. 2005. 42. sz. 1324–1325. p.

- CSIFFÁRY GABRIELLA: Budapest Főváros Levéltárának '56-os fotói. *Archiv-Net*, 6. évf. 2006. 5. sz.
http://www.archivnet.hu/rovat/cikk.phtml?kiad_kod=42&cikk_kod=215
- DEMETER ZSUZSANNA–JALSOVSZKY KATALIN: Egy 1956-os fényképegyüttes különös története. Nagy Gyula fotográfiái. *Fotóművészet*, 49. évf. 2006. 3–4. sz. 71–80. p.
- Ezerkilencszázötvenhat emlékére*. Szerk. Győri Lajos. Budapest, Magyar Fotóművészeti Alkotócsoporthoz Országos Szövetsége, 2006. 79 p.
- FERENCZ E. GYŐZŐ: Képek és dokumentumok – kezdettől a végig. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 5. sz. 34–43. p.
- Fényképek, 1956*. Írta és összeáll. Müller Rolf, Sümegi György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006. 119 p., 10 t.
- GYARMATI GYÖRGY: A „történelmi költészet” forradalma, 1956. Fotók az 1956. évi magyarországi forradalomról. *Korunk*, 3. f. 17. évf. 2006. 5. sz. 80–83. p.
- HAEFFLER ANDRÁS: *Tűzfészkek*. Budapest, Püski–Masszi, 2006. 63 p.
- Híres képek, képes hírek – Picture sin the news*. Szerk. Horváth Éva. Budapest, Magyar Távirati Iroda, 2006. [184] p.
- KANDO, ATA–CORNELIUS, VIOLETTE: Hungarian refugees, 1956. Photography Violette Cornelius and Ata Kando. New text Henk Hofland. Rotterdam, Veenman Publishers, 2006. 72 p.
- JAJESNICA RÓBERT: *A meggyalázott város*. Budapest, Cédrus Művészeti Alapítvány, Napkút, 2006. 103 p.
- Kor-Képek, 1956*. Főszerk. Féner Tamás. Előszó Vince Mátyás. Bev. Rainer M. János. Budapest, Magyar Távirati Iroda, 2006. 367 p.
- LESSING, ERICH: *Budapest, 1956, a forradalom. Erich Lessing fotográfiái. Írások és visszaemlékezések*: Erich Lessing, Fejtő Ferenc, Konrád György, Nicolas Bauquet. Szerk. Yael Azoulay. Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 249 p.
- LESSING, ERICH: *Budapest, 1956. Die ungarische Revolution*. Photographien Erich Lessing. Texte Erich Lessing, György Konrád, Nicolas Bauquet. Hrsg. Yael Azoulay. Wien, Christian Brandstätter, 2006. 249 p.
- LESSING, ERICH: *Budapest 1956. La révolution*. Photographies d'Erich Lessing et textes de François Fejtő, György Konrád et Nicolas Bauquet. épilogue d'Erich Lessing et János Rainer M. Paris, Biro, 2006. 252 p.
- LESSING, ERICH: *Revolution in Hungary. The 1956 Budapest uprising*. With

texts by George Konrad, François Fejtő, Erich Lessing and Nicolas Bauquet. New York, Thames nad Hudson, 2006. 249 p.

MAROSSY ENDRE: *50 év – 50 kép. Az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékei Pesterzsébeten.* Budapest, Pesterzsébeti Múzeum, 2006. 111 p. /A Pesterzsébeti Múzeum könyvei, 4./

Pesti srácok. Szerk., előszó Eörsi László. Budapest, Stencil Kulturális Alapítvány, 2006. 287 p.

SÜMEGI GYÖRGY: 1956 ismeretlen képeiből. Kinczler Gyula fényképei. *Fotóművészet*, 48. évf. 2005. 1–2. sz. 145–151. p.

SÜMEGI GYÖRGY: *1956 képtára. Gyorsjelentés.* Budapest, L'Harmattan, 2006. 135 p.

IX. PORTRÉK

ÁCS TIHAMÉR

OROSZI ANTAL: A megtorlás áldozatai. Ács Tihamér őrnagy. In: *Tanulmányok és emlékezoaikok az 56-os forradalomról.* Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 56–59. p.

ANGYAL ISTVÁN

LUKÁCSY ANDRÁS: *Angyal szállt le Budapestre. Apa és fia.* Budapest, CET Belvárosi Könyvkiadó, 2006. 266 p.

BALASSA IMRE

KŐ ANDRÁS: Kobra, a Pál utcai fiú. *Magyar Nemzet*, 68. évf. 2005. 301. sz. nov. 4. 5. p.

BANG-JENSEN, POVL

NAGY ANDRÁS: *A Bang-Jensen ügy. '56 nyugati ellENSZélben.* Budapest, Magvető, 2005. 399 p.

NAGY ANDRÁS: Botrány az ENSZ-ben. Egy dán diplomata hőstette az 56-os forradalom ügyében. *Könyvbét*, 9. évf. 2005. 17–18. sz. 332. p.

NAGY, ANDRÁS: *Il caso Bang-Jensen. Ungheria 1956: un paese lasciato solo.* Milano, Baldini Castoldi Dalai, 2006. 432 p.

POGONYI LAJOS: Egy állhatatos dán New Yorkban, '56 után. Nagy András drámaíró a Bang-Jensen-ügyről. *Népszabadság*, 63. évf. 2005. 258. sz. nov. 4. 5. p.

BARGÁR ÖDÖN

TYEKVICSKA ÁRPÁD: Bargár Ödön, 1909–1966. In: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 285–287. p. /Nagy Iván könyvek, 16./

BAROTA MIHÁLY

RÁCZ MAGDOLNA, D.: Egy jó szándékú értelmiségi szerepvállalása az 56-os eseményekben. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 497–503. p.

BRUSZNYAI ÁRPÁD

SZEPESY TIBOR: Brusznai Árpád emlékezete. *Új Horizont*, 34. évf. 2006. 3. sz. 55–58. p.

CSONGOVAI PER OLAF

EÖRSI LÁSZLÓ: Csongovai Per Olaf, 1930–2005. *Beszélő*, 3. f. 10. évf. 2005. 12. sz. 62–64. p. Nekrológ.

DANDOS GYULA

FAZEKAS ÁRPÁD: Dandos Gyula, a mártír diákvezér. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. évf. 2006. 4. sz. 492–496. p.

DARÓCZI GUSZTÁV

TYEKVICSKA ÁRPÁD: Dr. Daróczi Gusztáv, 1899–1979. In: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 281–283. p. /Nagy Iván könyvek, 16./

DIENES ÖDÖN

OROSZI ANTAL: A megtorlás áldozatai. Dienes Ödön. In: *Tanulmányok és emlékmozsaik az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 42–45. p.

DUDÁS JÓZSEF

DRUCZA ATTILA: Politikus és forradalmár: Dudás József és '56. *Valóság*, 49. évf. 11. sz. 83–112. p.

EÖRSI, LÁSZLÓ: József Dudás as revolutionary. In: *The Hungarian revolution of 1956. Myths and realities*. Boulder, Social Science Monographs–Wayne, Center for Hungarian Studies and Publications, 2006. 31–95. p.

EÖRSI ISTVÁN

KONRÁD GYÖRGY: Eörsi. *Népszabadság*, 63. évf. 2005. 241. sz. okt. 14. 17. p.

RADNÓTI SÁNDOR: Nagy valaki. Eörsi István, 1931–2005. *Magyar Naranacs*, 17. évf. 2005. 42. sz. okt. 20. 34–35. p.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Az utolsó ütközet. *Élet és Irodalom*, 49. évf. 2005. 42. sz. okt. 21. 5. p.

FALUDY GYÖRGY

KELEMEN ZOLTÁN: „Mondd, nem félsz, hogy megírlak?” Faludy György 1956-os emlékezete. *Új Forrás*, 37. évf. 2006. 9. sz. 76–88. p.

FÁNCSIK GYÖRGY

BUDAVÁRI ZSUZSANNA: Egy „mezítlábas” felkelő. Fánicsik György Különleges Csoportja az 1956-os magyar forradalomban. *Valóság*, 49. évf. 2006. 12. sz. 62–91. p.

FÖLDES GÁBOR

FÖLDES ANNA: A hatvannyolcadik áldozat. Földes Gábor. In: *A mi forradalmunk*. Szerk. Földes Anna és Mihályi Gábor. Budapest, Új Világ, 2006. 108–115. p. /Európai kulturális füzetek, 22./

SZARKA LAJOS: *Letört olajág*. Előszó Róbert Péter. Hévíz, Önkormányzat, 2006. 192 p.

GÖNCZ ÁRPÁD

MÁTRAHÁZI ZSUZSA: Göncz Árpád családi, '56-os és börtönalbuma. *Kritika*, 35. évf. 2006. 11. sz. 31–34. p.

GÖRGÉNYI LÁSZLÓ

OROSZI ANTAL: A megtorlás áldozatai. Görgényi László nyá. alezredes. In: *Tanulmányok és emlékmozaiok az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 46–49. p.

KÁDÁR JÁNOS

FÖLDES GYÖRGY: Kádár János 1956-ban és 1956-ról. *Egyenlítő*, 4. évf. 2006. 6. sz. 20–24. p.

GOUGH, ROGER: *A good comrade. János Kádár, communism and Hungary*. London, Tauris, 2006. XII, 323 p.

- GOUGH, ROGER: *Kádár János, a jó elvtárs?* [Budapest], JLX, 2006. 544 p.
- GYÖRGY PÉTER: Kádár János – a forradalom évfordulóján. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 45. sz. nov. 10. 16. p.
- HUSZÁR TIBOR: *Kádár. A hatalmas évei, 1956–1989*. Budapest, Corvina, 2006. 356 p.
- KORNIS MIHÁLY: *Kádár János utolsó beszéde. Szabad előadás*. Pozsony, Kalligram, 2006. 262 p. + CD mell.
- MOLDOVA GYÖRGY: *Kádár János*. 1–2. köt. Budapest, Urbis, 2006. 239, 223 p.
- UJLAKY ISTVÁN: Horthy és Kádár. In uő: *Tiberius és Sztálin. Kettős Portrék*. Budapest, Flaccus, 2007. 91–114. p.
- KENDE PÉTER
- KUN ZSUZSA–NÉMETH KRISTÓF: Dr. Kende Péter. In: „Élő adás”. *30 beszélgetés*. Budapest, Klubrádió, 2006. 139–147. p.
- KÓSA PÁL
- KOCZOR DÓRA: *Kósa Pál szerepe az 1956-os forradalomban és szabadságharcban*. Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közlapaítvány, 2006. 100 p. /Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 29./
- KOSÁRY DOMOKOS
- HANÁK GÁBOR: Kosáry Domokos, a börtönaplóíró. *Rubicon*, 17. évf. 2006. 9. sz. 75–77. p.
- KRASSÓ GYÖRGY
- MODOR ÁDÁM: *Célkeresztben Krassó*. Budapest, Kairosz, 2006. 400 p.
- Sneé Péter: *Gyuri után*. Budapest, Magyar Napló, 2006. 380 p.
- LITVÁN GYÖRGY
- GLATZ FERENC: Halotti beszéd Litván György temetésén. *Történelmi Szemle*, 48. évf. 2006. 3–4. sz. 217–222. p.
- A 2006. november 30-án, az Óbudai temetőben elhangzott búcsúztató szerkesztett szövege.
- GLATZ FERENC: Halotti beszéd. Búcsú Litván Györgytől. *Kritika*, 36. évf. 2007. 5. sz. 10–12. p.
- KENDE PÉTER: Litván György, 1929–2006. *Népszabadság*, 64. évf. 2006. 262. sz. nov. 9. 4. p.

KENDE PÉTER: Litván György ravatalánál. *Beszélő*, 3. f. 11. évf. 2006. 12. sz. 22–25. p.

KOZÁK GYULA: Litván György emlékére. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 48. sz. 12. p.

RAINER M. JÁNOS: Litván György halálára. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 46. sz. nov. 17. 5. p.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Litván György és a „progresszió”. *Népszava*, 2006. 269. sz. nov. 17. 6. p.

LŐCSEI PÁL

SZALAY LÁSZLÓ: Egy úttévesztés jóvátétele. Lócsei Pál emlékére. *Beszélő*, 3. f. 12. évf. 2007. 6. sz. 70–72. p.

MAGYAR PÁL

TYEKVICSKA ÁRPÁD: Dr. Magyar Pál, 1922–. In uő: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 284–285. p. /Nagy Iván könyvek, 16./

MALÉTER PÁL

TÓTH GYULA: Hommage respectueuse Maléter Pálnak, 1917–1958. In: *Tanulmányok és emlékmozsaik az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 237–241. p.

MANSFELD PÉTER

EÖRSI, LÁSZLÓ: Péter Mansfeld. In: *The Hungarian revolution of 1956. Myths and realities*. Boulder–Wayne, Social Science Monographs–Center for Hungarian Studies and Publications, 2006. 143–167. p.

ŁUBCZYK, GRZEGORZ–MALDIS, MAREK: *13 lat, 13 minut*. Warszawa, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. 150 p.

SZILÁGYI ANDOR: *Mansfeld. Magasabb szempontból. Filmforgatókönyv*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006. 144 p.

MÁRTON ANDRÁS

OROSZI ANTAL: A megtorlás áldozatai. Márton András ezredes. In: *Tanulmányok és emlékmozsaik az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 35–41. p.

NAGY IMRE

- GARCÍA MARQUEZ, GABRIEL: Nagy Imre: hős vagy áruló? 1958 június. *Nagyvilág*, 51. évf. 9–10. sz. 925–928. p.
 „Nagy Imre kivégzése nem igazságszolgáltatás, hanem egyszerűen politikai gyilkosság.”
- GEREBEN ISTVÁN: Emlékezés Nagy Imrére. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 24. sz. jún. 16. 10. p.
- IOAINID ILONA: Töprengések Nagy Imréről. *Múltunk*, 50. évf. 2005. 2. sz. 138–165. p.
- KISS SÁNDOR, M.: Ceruzarajzok Nagy Imréről. In uő: *Utak 56-hoz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok, 1981–2005*. Budapest, Mundos, 2006. 259–268. p.
- MÉRAY TIBOR: *Nagy Imre élete és halála*. 8. kiad. Budapest, Noran, 2006. 438 p.
- MÉRAY TIBOR: „S ha a Lehetetlent nem tudtuk lebírni...”: Méray Tibor beszéde Nagy Imre 110. születésnapja alkalmából a Magyar Tudományos Akadémián a Nagy Imre Társaság és az MTA által rendezett emlékülésen, 2006. június 7-én. *Népszava*, 2006. [134. évf.] 135. sz. jún. 12. 10 p.
- Nagy Imre mártír miniszterelnök relikviái a Magyar Nemzeti Múzeumban. Katalógus*. Bev. és a katalógust szerk. Balahó Zoltán. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. 173 p.
- RAINER M., JÁNOS: Imre Nagy. La vie après la mort. *La Nouvelle Alternativ*, Vol. 21. 2006. No. 69–70. 93–112. p.
- RAINER M., JÁNOS: Imre Nagy. Leader and martyr of 1956. In: *1956. The Hungarian revolution and war for independence*. Ed. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Boulder, Social Science Monographs–Highland Lakes, Atlantic Research and Publications, 2006. 763–796. p. /War and society in East Central Europe, 40./
- RAINER M., JÁNOS: *Imre Nagy. The leader and martyr of the Hungarian revolution of 1956*. Budapest, ARP Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2006. 68 /Bulletins on 1956. 1./
- RAINER M., JÁNOS: *Imre Nagy. Vom Parteisoldaten zum Märtyrer des ungarischen Volksaufstands. Eine politische Biographie 1896–1958. Geleitwort von György Konrád*. Paderborn, Verlag Ferdinand Schöningh, 2006. 282 p.
- RAINER M. JÁNOS: Nagy Imre. Egy XX. századi életút a világban. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 24. sz. jún. 16. 15–16. p.
 Előadás a Magyar Tudományos Akadémián 2006. június 7-én, Nagy Imre születésének 110. évfordulóján.

SIPOS LEVENTE: Nagy Imre „pártügyéről”. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. 136–185. p.

TÖRÖK BÁLINT: A mi Nagy Imrénk. *Valóság*, 49. évf. 2006. 10. sz. 74–80. p.

UJLAKY ISTVÁN: Nagy Imre és Alexander Dubček. In uő: *Tiberius és Sztálin. Kettős Portrék*. Budapest, Flaccus, 2007. 55–77. p.

VÁMOS GYÖRGY: A Nyugat hangja. A Szabad Európa Rádió Nagy Imréről a forradalom napjaiban. *Múltunk*, 50. évf. 2005. 3. sz. 123–161. p.

ZSELICZKY BÉLA: Nagy Imre szerepének értékelése a rendszerváltás utáni orosz történelemben. In: *Nagy Imre és kora. 4. Tanulmányok és források*. Összeáll. Sipos József. Szerk. Sipos Levente. Budapest, Nagy Imre Alapítvány, 2006. 274–332. p.

NAGY KÁLMÁN

OROSZI ANTAL: A megtorlás áldozatai. Nagy Kálmán nyá. alezredes. In: *Tanulmányok és emlékmozsaik az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 50–55. p.

PÁLINKÁS (PALLAVICINI) ANTAL

TYEKVICSKA ÁRPÁD: Királyért – hazáért. Ifj. Pallavicini György és Pálinkás (Pallavicini) Antal életrajzi vázlat. In: *Írások a forradalomról*. Balassagyarmat, Studium Libra Bt.–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2006. 77–104. p. /Nagy Iván könyvek, 16./

PÉRCSI LAJOS

OROSZI ANTAL: A megtorlás áldozatai. Pércsi Lajos őrnagy. In: *Tanulmányok és emlékmozsaik az 56-os forradalomról*. Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 63–67. p.

PUCHERT JÁNOS

LERCHNÉ EGRI ZSUZSA: *Egy komlói '56 viharában. Puchert János élettörténete*. Visszaemlékezések és dokumentumok alapján írta Lerchné Egri Zsuzsa. Komló, Önkormányzat, 2006. 65 p.

SZABÓ ZOLTÁN

TÖRÖK BÁLINT: Szabó Zoltán és 1956. *Valóság*, 50. évf. 2007. 5. sz. 102–107. p.

SZIGETHY ATTILA

KISS SÁNDOR, M.: „...megint olyan helyre vittük, ahonnan kiugorhatott...”
Szigethy Attila haláláról, egy megyei pártbizottsági jegyzőkönyv alapján.
In uő: *Utak 56-hoz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok, 1981–2005.* Budapest, Mundus, 2006. 297–302. p.

TEUCHERT JÓZSEF

GERVAI ANDRÁS: Megbilincselve. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 2006. 24. sz. jún. 16. 8–9. p.

TÓTH ILONA

EÖRSI, LÁSZLÓ: Ilona Tóth. In: *The Hungarian revolution of 1956. Myths and realities.* Boulder–Wayne, Social Science Monographs–Center for Hungarian Studies and Publications, 2006. 97–142. p.

JOBBÁGYI GÁBOR: *Néma talp. Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja.* Budapest, Kairosz, 2006. 120 p. Új kiadás.

KISS RÉKA–KISS SÁNDOR, M.: *A csalóány elszállt. Tóth Ilona tragikum.* Budapest, Kairosz, 2007. 501 p.

TÓTH ZOLTÁN, I.

SZABAD GYÖRGY: I. Tóth Zoltán, 1911–1956. *Magyar Szemle*, ú. f. 16. évf. 2007. 1–2. sz. 39–42. p.

VARGA JÓZSEF

ŐRSZIGETHY ERZSÉBET: Kacsás a Jutadombon. *Kritika*, 34. évf. 2005. 11. sz. 24–27. p.
Varga József környei lakos.

WITTNER MÁRIA

LINDNER ANDRÁS–HORVÁTH ZOLTÁN: Wittner Mária. A Fidesz képviselőjelöltje. *Heti Világgazdaság*, 28. évf. 2006. 14. sz. ápr. 7. 122. p.

WITTNER MÁRIA: „Angyal, vigyél bírt a csodáról!” *Wittner Máriával beszélget Benkei Ildikó.* Budapest, Kairosz, 2006. 123 p. /Magyarnak lenni, 9./

ZALAVÁRI PÁL

OROSZI ANTAL: A megtorlás áldozatai. Zalavári Pál őrnagy. In: *Tanulmányok és emlékmozsaik az 56-os forradalomról.* Szerk. Szabó A. Ferenc. Budapest, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány, 2007. 60–62. p.

X. MEMOÁROK, NAPLÓK, VISSZAEMLEKEZŐ INTERJÚK

- 1956–2006. Szerk. Oroszi Sándor. *Erdészettörténeti Közlemények*. 71. köt. 2006. 132 p.
1956. *Szemtanúk. Németországban élő kortársak és forradalmárok emlékeznek 50 év távlatából*. Szerk. biz. Török Miklós, Baczur Magdolna, id. Klement Kornél. Közread. a Németországi Magyar Szervezetek Szövetsége. Marosvásárhely, Lyra, 2006. 272 p.
 Ua. németül: *Ungarnaufstand 1956. Zeitzeugen und Revolutionäre blicken nach 50 Jahren zurück*. Red. Miklós Török, Magdolna Baczur, Kornél Klement. Hrsg. von Bund Ungarischer Organisationen in Deutschland. Marosvásárhely, Lyra, 2006. 203 p.
- 56 történet. *Amerikai magyarok személyes emlékei 1956-ról*. Szerk. Lauer Rice Andrea, Lauer K. Edith. Budapest, Kortárs, 2006. 214 p.
- ABLONCZY LÁSZLÓ: „Be mertünk avatkozni saját belügyeinkbe”. Sinkovits Imre napjai, naplója, dokumentumai. [1. rész] *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 12–26. p.
- BALLA BÁLINT: A forradalom egyik kishajtása. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 97–104. p.
 Rádió és Villamostömegcikk Nagykereskedelmi Vállalat, Nagy-Budapesti Kereskedelmi Dolgozók Forradalmi Munkástanácsa.
- BODA FERENC: *Emlékek, dokumentumok. Rálátásom a forradalomra*. Szekszárd, Babits, 2006. 160 p.
- BODÓ JÓZSEF, H.: *A hársfa virága. Különös sorsok, igaz történetek*. Kiszely Gábor ajánlásával. Budapest, Hetessy és Tsa, 2006. 303 p.
- CZEGLÉDY EDIT: Naplótöredék 1956-ból. Részlet. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 5. sz. 47–57. p.
- CZUCZA EMMA: *Naplórészlet. Pápa, 1956*. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2006. 63 p. /Jókai füzetek, 47./
- CZUKOR ANTAL: *A forradalom közkatonái*. Budapest, Masszi, 2006. 188 p.
Csepeliek 1956-ról. Visszaemlékezések, fényképek, dokumentumok, irodalmi és képzőművészeti alkotások, pályamunkák. Az 1956-os forradalom tiszteletére. Szerk. Bárány Tibor, Bolla Dezső. Budapest, Budapest-Csepel Önkormányzatának '56-os Emlékbizottsága, 2006. 397 p.
- CSICS, GYULA: Hungarian revolution, 1956. God bless the Hungarians! Part 1–2. *The Hungarian Quarterly*, Vol. 47. 2006. No. 182. 70–103. p.; No. 183. 34–62. p.

- CSICS GYULA: *Magyar forradalom, 1956. Napló*. Előszó Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 222 p.
- CSIMA SÁNDOR: *Az 1956-os győztes forradalom egyik legbátrabb szervezője a Budapesti Műszaki Egyetemen*. Kiskunhalas, Szerző, 2006. 111 p.
- DAVID, DENNIS „HURRICANE”: *1956, világoskék Pimpernele. Életem regénye*. Debrecen, Hajja és Fiai, 2006. 239 p.
- DÉNES JÁNOS: *Széllel szembe. Ófelsege, a magyar nép*. 2. Dunaharaszti, NAP Alapítvány, 2006. IV, 218 p.
Előzménye: *Ófelsege, a magyar nép*. Dunaharaszti, NAP Alapítvány, 2005.
- DOMÁN ISTVÁN: *Rettegés. Holokaust-életek*. 2. Utószó Kőbányai János. Budapest, Múlt és Jövő, 2006. 179 p.
- Egmont-Nyitány. Emlékek és tények a forradalomról*. Szerk. Menyhárt Ágnes, Sziebert Monika. Budapest, Kairosz, 2006. 436 p.
- Egyenes gerinccel. Forradalmárok a Dudujka-völgyben, 1956. Visszaemlékezések az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeire az egykori miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen*. Szerk. Szendi Attila. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2006. 83 p.
- EMBER MÁRIA: *Mindent késve. 1956-os naplójegyzetek és feljegyzések*. Budapest, Noran, 2006. 192 p.
- „Embernek lenni és mindig szabadnak”. *Emlékezések a tótkomlói '56-ra*. Szerk. Szincok György. Tótkomlós, Tótkomlós Polgárosodásáért Egyesület–Tótkomlói Városvédő Egyesület, 2006. 155 p.
- EÖRSI ISTVÁN: *Emlékezés a régi szép időkre. Börtönkönyv*. [3. kiad.] Budapest, Noran, 2006. 346 p.
- FANCSIK JÁNOS: Emlékeim „1956”-ról. *Palócföld*, 52. évf. 2006. 3. sz. 298–302. p.
- FEJTŐ FERENC: Az 1956-os magyar forradalom – párizsi szemmel. In: *A mi forradalmunk*. Szerk. Földes Anna és Mihályi Gábor. Budapest, Új Világ, 2006. 14–29. p. /Európai kulturális füzetek, 22./
- FEKETE GYULA: Fél évszázad rostájából. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 27–30. p.
- FEKETE PÁL: 1956 Békéscsabán. Fekete Pál elsőrendű vádlottal beszélget Zika Klára. *Honismeret*, 33. évf. 2005. 5. sz. 32–36. p.
- FERENCZY ERIKA: *Doku, '56. Siófok. Visszaemlékezések*. Siófok, Balatonpress, 2006. 189 p.
- A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. Az Oral History Archívum interjúi alapján összeáll. Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsanna, Keller Márkus. Előszó Kozák Gyula. Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 374 p.

- FRENKL RÓBERT: 1956. A reform és a forradalom. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 31–35. p.
- FUTAKY ISTVÁN: *Utam a Dossziéhoz. Emlékezések, 1950–1956*. Budapest, Noran, 2006. 127 p.
- FÜR LAJOS: *Bevérzett mámor, 1956*. Budapest, Kairosz, 2006. 191 p.
Galgóczi Erzsébet naplójából. Közzéteszi Galgóczi Károlyné. *Holmi*, 18. évf. 2006. 10. sz. 1345–1357. p.
- GÁRDAI GYÖRGY–INOTAI IMRE: *1956 Paks. A jelöletlen filmtekercs*. Vál. Koch Józsefné Inotai Gyöngyi. Paks, Pákolitz István Városi Könyvtár, 2006. 68 p. /Hiador könyvek./
- GÖDRÖS, MÁTYÁS–BERGER-BONE, ESZTER: Um elf Uhr forderten wir Einführung der Demokratie. Aufgezeichnet Suzann-Viola Renninger. *Schweizer Monatshefte*, Jg. 86. 2006. Heft 2. 28–31. p.
- GÖMÖRI GYÖRGY: *Az én forradalmam. Emlékezések és írások az 1956-os forradalomról*. Budapest, Pont, 2006. 201 p.
- GÖNCZ ÁRPÁD: „Engem kárpótolt a sors”. [Riporter] Szále László. *Magyar Hírlap*, 39. évf. 2006. 248. sz. okt. 21. 12–13. p.
- GÖNCZ ÁRPÁD: Ez az én forradalmam. Göncz Árpád beszél életútjáról és a történelemről. [Riporter] Földes Anna. In: *A mi forradalmunk*. Szerk. Földes Anna és Mihályi Gábor. Budapest, Új Világ, 2006. 7–13. p. /Európai kulturális füzetek, 22./
- GYÓRI ELEK: *A miskolci ÁVH-épület elfoglalása az 1956-os forradalom idején. Visszaemlékezéseim*. [Debrecen], Szerző, 2006. 32 p.
- HAÁSZ JÁNOS: „Tettem valamit a Hazámért”. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2006. 128 p.
- HALÁK LÁSZLÓ: *Az én ötvenhatom*. Szeged, Bába, 2006. 83 p.
- HALDA ALÍZ: Bizalmas viszonyban a történelemmel. Halda Alíz – közérdeklő magánügyéről. Beszélgetőtárs Földes Anna. In: *A mi forradalmunk*. Szerk. Földes Anna és Mihályi Gábor. Budapest, Új Világ, 2006. 116–123. p. /Európai kulturális füzetek, 22./
- HALZL JÓZSEF: *1956-os napló*. Előszó Jeszenszky Géza. Epilógus Koltay András. Budapest, Rákóczi Szövetség, 2006. 82 p.
- Így emlékszünk '56-ra Vásárhelyen és környékén*. Szerk. Varga Tóth Bálint. Előszó Lázár János. Hódmezővásárhely, Polgármesteri Hivatal, 2006. 166 p.
- ILLYÉS BENJÁMIN: *Soproni diákok voltunk...* Bev. Faragó Sándor. Sopron, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 2006. 175 p.

- JÓSA IVÁN: *Katona voltam 1956-ban. Visszaemlékezés.* Budapest, Honvéd Hagyományörző Egyesület, 2006. 103 p.
- KASS JÁNOS: *56. Néhány szó a múlttól. 24 grafika 1956-ról.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2006. [30] p.
- KATONA EMIL: *A Fő utcai ÁVH-börtöntől Kanadáig. Visszaemlékezés naplójegyzetek alapján.* Budapest, Stádium, 2006. 167 p.
- KATONA B. KATALIN: *Történelmet író fiatalok. Riport-elbeszélések.* Budapest, Alterra, 2006. 58 p.
- KEIL BÉNI: Srácok a forradalomban. In: *50 év. 1956–2006.* Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 112–114. p.
- KENDE PÉTER: Histoire et mémoires de la révolution de 1956. Enrtetien avec Pierre Kende. Par François Bocholier avec la collaboration de Nicolas Bauquet. *La Nouvelle Alternative*, Vol. 21. 2006. No. 69–70. 67–92. p.
- KERÉNYI TAMÁS–KORNIA ISTVÁN: *Szívügy. Egy amerikai orvos magyar emlékei.* Szeged – ’56 – New York. Budapest, Magyar Könyvklub, 2006. 292 p.
- KERTÉSZ FERENC: *Közel a bitófához. „Egy jutadombi fiú, 1956”.* Budapest, Püski, 2006. 126 p.
- KESZI KOVÁCS LÁSZLÓ: „Az Isten fordítsa tekintetét reánk, a mi népünkre, hazánkra!” Keszi Kovács László naplója, 1956. október 23.–1956. december 31. *Honismeret*, 34. évf. 2006. 6. sz. 3–21. p.
- KISS, TAMÁS: *Association of Hungarian University and College Students 1956.* With the forew. by Béla Lipták. Szeged, Belvedere Meridionale, 2006. 215 p. /Eyewitness./
- KOCSIS IMRE: *Rajzok és emlékek, 1956.* Közrem. Sümegi György. Makó, Önkormányzat, 2006. [42] p.
- KONRÁD GYÖRGY: Budapest, 1956. *Jelenkor*, 49. évf. 2006. 10. sz. 945–958. p.
- KORBULY DEZSŐ: Több életet éltem. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 31–36. p.
- KORDA, MICHAEL: *Journey to a revolution. A personal history of the Hungarian revolution of 1956.* New York, Harper Collins Publishers, 2006. XV, 221 p.
- KORDA, MICHAEL: *Utazás a forradalomba. Személyes emlékeim az 1956-os magyar forradalomról.* Budapest, Vince, 2006. 189 p.
- [KOVÁCS JÁNOS]: *Magyar forradalom, 1956. Isten, áldd meg a magyart!* Budapest, Kiesebach Galéria, 2006. 200 p.
- KOVÁCS JÓZSEF: Budapest, 1956-ban. *Létünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 68–78. p. *Köztörténet és magántörténelem. A Széchenyi István Gimnázium diákjainak beszélgetései az 1956-os forradalom és szabadságharc szemtanúival.* Szerk.

- Tóth Imre. Sopron, Széchenyi Alma Mater Sopron Alapítvány, 2006. 107 p.
- KUSZTOS ENDRE: Az öntvény rettenetes suppanása. Sümegi György beszélgetése Kuzstos Endre festőművésszel. *Székellyföld*, 10 évf. 10. sz. 290–294. p.
- LACZKÓ MIHÁLY: 1956 októbere egy csángó fiú szemével. *Honismeret*, 34. évf. 2006. 6. sz. 25–31. p.
- LAKATOS ISTVÁN: 1956. november 4-e és ami utána történt Tatabányán. *Új Forrás*, 37. évf. 2006. 9. sz.
- Részlet a szerző *Abogyan én láttam* című visszaemlékezéséből.
- Leányfalu 1956-os emlékérmesei. Az interjúkat kész., szerk. Bokody Tamás. Leányfalu, Önkormányzat, 2006. 56 p.
- LENDVAI, PAUL: *Forradalom tabuk nélkül, 1956*. Budapest, Napvilág, 2006. 294 p.
- LENDVAI, PAUL: *Der Ungarnaufstand 1956. Die Revolution und ihre Folgen*. München, Bertelsmann, 2006. 318 p.
- LITVÁN GYÖRGY: Történész a történelemben. Litván György, aki először követelte Rákositól, hogy mondjon le. In: *A mi forradalmunk*. Szerk. Földes Anna és Mihályi Gábor. Budapest, Új Világ, 2006. 77–83. p. /Európai kulturális füzetek, 22./
- LOVAS GYULA: Egy soproni vasutas visszaemlékezései 1956-ra. *Soproni Szemle*, 60. évf. 2006. 3. sz. 351–362. p.
- LŐCSEI PÁL: Szemtől szembe a hatalom megszállottjaival. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 21–30. p.
- LUGOSSY ISTVÁN: „Lelkileg csak összetörni lehetett”. Lugossy István monológja. *Replika*, 17. évf. 2006. 56–57. sz. 7–26. p.
- MÁCSAI ISTVÁN: Napló, 1956. Részletek. *Holmi*, 18. évf. 2006. 10. sz. 1275–1303. p.
- MANDOKI, ANNA: *Molotov cocktails. Stories of the freedom fighters in Hungary 1956*. Watson Bay, Wild-Woolley, 2006. 259 p.
- MARK, JAMES: Antifascism, the 1956 revolution and the politics of communist autobiographies in Hungary, 1944–2000. *Europe-Asia Studies*, Vol. 58. 2006. Nr. 8. 1209–1240. p.
- MARKÓ LÁSZLÓ: Hogyan maradtam ki a forradalomból? *Új Horizont*, 34. évf. 2006. 3. sz. 62–66. p.
- MÉCS IMRE: Forradalmár és feltaláló. Mécs Imrével a Parlamentben. + Epilógus. [Riporter] Mihályi Gábor. In: *A mi forradalmunk*. Szerk. Földes

- Anna és Mihályi Gábor. Budapest, Új Világ, 2006. 98–107. p. /Európai kulturális füzetek, 22./
- Megcselekedtük... 56-osok vallomásai és útmutatásai a jövőendő magyar nemzedékeknek.* [Összegyűjt., szerk., bev. Bosnyák Sándor.] Előszó Hoppál Mihály. Budapest, Európai Folklor Intézet–L'Harmattan, [2006]. 179 p. /Folklor./
- MIZSEI BÉLA: *Életpályám.* Budapest, Kossuth, 2006. 261 p.
- MOLNÁR JÁNOS: *Az 1956-os forradalom Szegeden és Algyőn. Abogyan átéltem és láttam.* Előszó Zombori István. Szeged, Móra Ferenc Múzeum Múzeumi Tudományért Alapítványa, 2006. 119 p.
- MOLNÁR MIKLÓS: Két beszélgetés Molnár Miklóssal. 1. Az Irodalmi Ujság öröksége. 2. A forradalom sajtója. [Riporter] Földes Anna. In: *A mi forradalmunk.* Szerk. Földes Anna és Mihályi Gábor. Budapest, Új Világ, 2006. 64–76. p. /Európai kulturális füzetek, 22./
- MURÁNYI LEVENTE: *Kamaszfejjel 56-ban.* Budapest, Hungarovox, 2006. 135 p.
- NAGY BALÁZS: *Sorsdöntő idők. A Petőfi Körben és a forradalomban.* Előszó Sipos Levente. Budapest, Nagy Imre Alapítvány, 2007. 285 p.
- NAGY IMRE: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések, 1956–1957.* Felelős szerk. Vida István. Előszó Kende Péter. Budapest, Gondolat–Nagy Imre Alapítvány, 2006. 447 p. + CD mell.
- NAGY ALAJOS: Vas megye – a bujdosók menedéke. 1956-os élménybeszámoló. *Vasi Szemle*, 60. évf. 2006. 5. sz. 536–544. p.
- NAGY ZOLTÁN: *Huszonkét nap. Nagy Zoltán feljegyzései, 1956. október 23.–november 13.* Bev., sajtó alá rend. Perger Gyula. Győr, Mediawave Alapítvány, 2006. 31 p.
- Nagyapáink forradalma... Interjúk, visszaemlékezések az 1956-os forradalom Zala megyei eseményeiről.* Szerk., jegyz. Kiss Gábor. Zalaegerszeg, Deák Feenc Megyei Könyvtár, 2006. 89 p.
- Naplók, interjúk '56-ról.* Összeáll. és szerk. Sümegi György. Budapest, Enciklopédia, 2006. 229 p.
- NEMERE ISTVÁN: *Születésnap novemberben.* Veszprém, VárUcca Műhely, 2006. 117 p. /Várucca műhely könyvek, 13./
- OLÁH VILMOS: *A forradalom kórháza. A Péterfy-kórház orvosának visszaemlékezése az '56-os eseményekre.* Somorja, Méry Ratio, 2006. 167 p.
- OPLATKA ANDRÁS: Gyerekszemmel. In: *50 év. 1956–2006.* Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 105–111. p.

- PAPP ANDRÁS: Görög katolikus emlékek 1956-ból. *Miskolci Keresztény Szemle*, 2. évf. 2006. 4. sz. 46–49. p.
- PAPP TIBOR: Szép volt az ősz Budapesten. Kérdező Prágai Tamás. *Kortárs*, 50. évf. 2006. 10. sz. 45–62. p.
- PATAKI JÓZSEF: *Kór-tünet. Egy '56-os nemzetőr visszaemlékezései*. Mezőkövesd, Szerző, 2006. 151 p.
- PAUER GYULA: *Budapest szétlöveteése. Pauer Gyula '56-os sztéli. A Magyar Nemzeti Galériában 2006. október 18.–november 26. között rendezett kiállítás katalógusa*. Szerk. Veszprémi Nóra. A kiállítást rend. Dévényi István. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2006. 32 p. /A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2006. 4./
- PAUER GYULA: Budapest szétlöveteése. In: *A mi forradalmunk*. Szerk. Földes Anna és Mihályi Gábor. Budapest, Új Világ, 2006. 57–63. p. /Európai kulturális füzetek, 22./
- POMOGÁTS BÉLA: *Ötvenhat csillaga. Emlékezések és tanulmányok*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2006. 278 p.
- POMPÉRY JUDIT: Gyakorlati történelem öt évesként. In: *50 év. 1956–2006*. Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2006. 115–118. p.
- PONGRÁTZ GERGELY: *Die Corvin passage*. [Kiskunmajsa], '56-os Történelmi Alapítvány, 2006. 271 p.
- PONGRÁTZ ÖDÖN: *Pongrátz Ödön*. Közrem. Kozma Huba. Kiskunmajsa, 2006. 143 p.
- RÁCZ SÁNDOR: *Parázsló szándék. Emlékek és tények 1956-ból. Magyar családok épülésére*. Budapest, Rácz Sándor–Rácz Anikó, 2005. 265 p.
- RAHMANN, MOHAMMAD ATAUR: *Magyarország, 1956–1959. Egy indiai diplomata emlékei*. Szerk. Bethlenfalvy Géza. Budapest, Hamvas Intézet, 2006. 277 p. /Arc és álarc./
- RAPAICH RICHÁRD: Fények és képek. Beszélgetés Rapaich Richárddal 1956-os élményeiről és képeiről. [Riporter] Sümegi György. *Magyar Szemle*, Ú. f. 14. évf. 2005. 9–10. sz. 7–18. p.
- SAÁRY ÉVA: Naplójegyzetek, 1956. október 23.–november 28. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 5. sz. 17–25. p.
- STEFKA ISTVÁN: *Ötvenhat 50 éve*. Előszó Regéczy-Nagy László. Budapest, Kairosz, 2006. 319 p.
- SULYOK VINCE: Egy ősz örök emléke, 1956. *Kortárs*, 49. évf. 2005. 10. sz. 121–128. p.

- SZABADOS IMRE: *A szabadság ára. Emlékirataim.* Szolnok, Gravámen Stúdió, 2006. 192 p.
- SZÁNTÓ PIROSKA: *Forradalmi szvit, 1956 október–december.* 2. kiad. Budapest, Holnap, 2006. 26, [35] t.
- SZEKERES ISTVÁN: *Mikor ki szót emelt. Nemzetőrök és röpcédulák 1956-ban Békéscsabán.* Békéscsaba, Békés Megyei Könyvtár, 2006. 49 p. /Művelődés-történeti kiskönyvtár./
- SZIGETHY GÁBOR: *1956 árnyéka.* Budapest, Emlékszoba BT, 2005. 245 p. Visszaemlékezések, interjúk.
- SZLAMA ÁRPÁD: *Tizenöt év a pokolban.* Budapest, Magyar a Magyarért Alapítvány, 2006. 344 p. /Kapu könyvek./
- SZÖLLŐSY PÁL: 1956 Veszprémben. In: *50 év. 1956–2006.* Szerk. Balla Bálint, Szöllősy Pál. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem, 2006. 65–96. p.
- TAKÁCS ILONA: Az én forradalmam. *Létünk*, 36. évf. 2006. 3. sz. 79–100. p.
- TAKÁCS TIBOR: Tanú vagyok. 1–9. *Új Honvédségi Szemle*, 60. évf. 2006. 9. sz. 99–108. p., 10. sz. 130–137. p., 11. sz. 134–138. p., 12. sz. 107–113. p., 61. évf. 2007. 1. sz. 131–136. p., 2. sz. 127–135. p., 3. sz. 126–134. p., 4. sz. 106–120. p., 5. sz. 128–136. p.
- TÖRÖK ISTVÁN: Az 1956-os élmény belső, lelki tartást adott. Beszélgetés Török István lelkész, vallástanárral. [Riporter] Tarackközi Gerzson. *Miskolci Keresztény Szemle*, 2. évf. 2006. 4. sz. 30–37. p.
- UDVARHELYI ANDRÁS: *Csepeli csevegések. A halálraítélt '56-os, Kovács Sándor dandártábornok.* Budapest, Szerző, 2005. 73 p.
- ÚJSZÁSZI ILONA: *A szabadság pillangója. 1956 Szegeden, az egyetemen. Emlékezések, írások, dokumentumok.* Szerk. Pászka Imre. Szeged, Belvedere Meridionale, 2006. 435 p.
- VANCSURA RUDOLF: Az 1956-os forradalom és szabadságharc soproni eseményei 50 év távlatából. *Soproni Szemle*, 60. évf. 2006. 3. sz. 318–335. p.
- VÉGVÁRI VAZUL: *Kelj föl, lantom, citerám. 1956-os történelmi mozaik-gyűjtemény azokról, akik zsíroskenyérrel, kiskabátban mentek háborúba.* Esztergom, Ferencesek, 2006. 116 p.
- VITÁNYI IVÁN: A parasztház leégése tragédia. Vitányi Iván mondja. [Riporter] Mihályi Gábor. In: *A mi forradalmunk.* Szerk. Földes Anna és Mihályi Gábor. Budapest, Új Világ, 2006. 87–97. p. /Európai kulturális füzetek, 22./
- VÖRÖS ANDRÁS: 1956. október 23. Egy akkor végzős villamosmérnök-hallgató visszaemlékezése. *Hitel*, 19. évf. 2006. 10. sz. 8–11. p.

ZÁDOR PÁL: Húszévesen 56-ban: ötvenéves emlékek. *Pannon Tükör*, 11. évf. 2006. 5. sz. 11–15. p.

Zalai '56-osok visszaemlékezései. Adalékok a forradalom történetéhez. Szerk. Rosta Sándor, Varga Lajos. Zalaegerszeg, Zala Megyei '56-os Hagymányörző Egyesület–POFOSZ Zalaegerszegi Szervezete, 2006. 528 p.

ZEKE LÁSZLÓ: *Nem mondbattam el senkinek... Vallomás 1956-ról.* Szerk., jegyz., bev. Filep Tibor. Előszó Mervó Zoltán. Debrecen, Őrváros Debrecen Közalapítvány, [2006]. 105 p.

Összeállította Boros Andrea és Györi László

RÖVIDÍTÉSEK

- A. archív / levéltár
- a. j. archívna jednotka / levéltári jelzet
- ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
- ACNSAS Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității / a Securitatei Iratainak Feldolgozására Felállított Nemzeti Tanács Levéltára
- AdR BKA Archiv der Republik, Bundeskanzleramt / [az Osztrák] Köztársaság Levéltára, Szövetségi Kancellária
- AIPN Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej / Nemzeti Emlékezet Intézetének Levéltára
- AMB Arhivele Municipiului București / Bukaresti Városi Levéltár
- AMV Archiv Ministerstva vnitra / [a Cseh Köztársaság] Külügyminisztériumának Levéltára
- ANIC Arhivele Naționale Istorice Centrale / Központi Nemzeti Történeti Levéltár
- APA Austria Presse Agentur / Osztrák Sajtóügynökség
- ápr. április
- APRF Arhiv Prezidenta Rosszjiszkaj Federacii / az Orosz Föderáció Elnökének Levéltára
- ASCG Arhiv Srbije i Crne Gore / Szerbia és Montenegró Állami Levéltára
- ASZSZK Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság
- átd. átdolgozott
- ÁVH Államvédelmi Hatóság
- BBC British Broadcasting Corporation / Brit Televízió- és Rádiótársaság
- BDIC La bibliothèque de documentation internationale contemporaine / Jelenkortörténeti Nemzetközi Dokumentációs Könyvtár
- bev. bevezető
- biz. bizottság
- BM Belügyminisztérium
- bőv. bővített
- BstU Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen (des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR) / (Az egykori NDK állambiztonsági szolgálatának) felülvizsgálata kinevezett Szövetségi Biztos Irodája
- BT Biztonsági Tanács
- BÚV KSS Byro Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska / Szlovákia Kommunista Pártja KB Titkársága
- c. című

- CC Comitetul Central / Központi Bizottság
- CHSZD Centr Hranenyija Szovremennoj Dokumentacii / Kortörténeti Dokumentumokat Őrző Központ
- CIA Central Intelligence Agency / Központi Hírszerző Iroda
- CK Centralni Komitet / Központi Bizottság
- CNSAS Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității / a Securitate Iratainak Feldolgozására Felállított Nemzeti Tanács
- coord. coordinator / szerkesztő
- cs. csomag
- Csemadok Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete
- CSKP Csehszlovákia Kommunista Pártja
- d. doboz
- D. O. domiciliul obligatoriu / kényszerlakhely
- DA MIP SCG Diplomatski Arhiv, Ministarstvo inostranih poslova Srbije i Crne Gore / Szerbia és Montenegró Külügyminisztériumának Diplomáciai Levéltára
- DDR Deutsche Demokratische Republik / Német Demokratikus Köztársaság
- ders derselbe / ugyanő
- dos. dosar / dosszié
- Dr. doktor
- é. n. év nélkül
- EBESZ Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet
- ed(s). editor(s) / szerkesztő(k)
- ell. ellátta
- EMISZ Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége
- ENSZ Egyesült Nemzetek Szervezete
- EPOSZ Egyesült Parasztfűság Országos Szövetsége
- et al. et alii / és mások
- EU European Union / Európai Unió
- évf. évfolyam
- f. folyam
- f. fond
- FCMA Treaty of Friendship, Co-operation and Mutual Assistance / Barátsági, Együttműködési és Közös Segítségnyújtási Egyezmény
- FDJ Freie Deutsche Jugend / Szabad Német Ifjúság
- febr. február
- FNRJ Federativna Narodna Republika Jugoslavija / Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság
- ford. fordította

- forew. foreword / előszó
- főszerk. főszerkesztő
- FPÖ Freiheit Partei Österreich / Osztrák Szabadságpárt
- g. god / év
- GARF Goszudarsztvennij Arhiv Rosszizskoj Federacii / az Orosz Föderáció Állami Levéltára
- Gulag Glavnoje Upravlenyje Lagerej / Javító-Munkatáborok Főigazgatósága
- gy. gyelo / ügyirat
- HCP Hipolit Cegielski Poznań / Poznańi Hipolit Cegielski Gyár
- Hrsg. Herausgeber / szerkesztő
- hrsg. herausgegeben / szerkesztette
- ICEM Intergovernmental Committee for European Migration / Európai Migráció Kormányokközi Bizottsága
- id. idősebb
- ifj. ifjabb
- IMF Institutul de Medicină și Farmacie / Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem
- jav. javított
- jegyz. jegyzetekkel ellátta
- Jg. Jahrgang / évfolyam
- júl. július
- jún. június
- k. n. kiadó nélkül
- KB Központi Bizottság
- kb. körülbelül
- kész. készítette
- KGB Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi / [Szovjet] Állambiztonsági Hivatal
- kiad. kiadás
- KISZ Kommunista Ifjúsági Szövetség
- KKL Kínai Külügyminisztérium Levéltára
- KKP Kínai Kommunista Párt
- KMKSZ Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
- KNK Kínai Népköztársaság
- köt. kötet
- közread. közreadta
- KPdSU Kommunistische Partei der Sowjetunion / Szovjetunió Kommunista Pártja
- KPÖ Kommunistische Partei Österreichs / Osztrák Kommunista Párt

- KPSZSZ Kommunizsytjicseskzaja Partyija Szovjetszkovo Szozuja / Szovjetunió Kommunista Pártja
kr. kartón / doboz
- KTÁL Kárpátaljai Területi Állami Levéltár
- KÜM Külügyminisztérium
kW kilowatt
l. lásd
l. liszt / lap
- LEMP Lengyel Egyesült Munkáspárt
- MDP Magyar Dolgozók Pártja
- MEFHOSZ Magyar Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége
mell. melléklet
MfS Ministerium für Staatssicherheit / Állambiztonsági Minisztérium
min. minute / perc
- MKP Magyar Kommunista Párt
- MOL Magyar Országos Levéltár
- MRP Ministerratsprotokolle / minisztertanácsi jegyzőkönyvek
- MSW Ministerstwo Spraw Wewnętrznych / [lengyel] Belügyminisztérium
- MSZMP Magyar Szocialista Munkáspárt
- MTA Magyar Tudományos Akadémia
- MTI Magyar Távirati Iroda
- MÚK Márciusban Újra Kezdjük
- NATO North Atlantic Treaty Organization / Észak-atlanti Szövetség
- NDK Német Demokratikus Köztársaság
No. Nombre / szám
nov. november
Nr. Number, Număr, Nummer / szám
- NSZEP Német Szocialista Egységpárt
- NSZK Német Szövetségi Köztársaság
ny. nyomda
nyá. nyugállományú
oct. October
- OHA Oral History Archívum
- ONU Organisation des Nations Unies / Egyesült Nemzetek Szervezete
op. opisz / leltár
- OSA Open Society Archive / Nyílt Társadalom Archívum
ő. e. őrzési egység
- ÖstA Österreichisches Staatsarchiv / Osztrák Állami Levéltár

- összeáll összeállította
 összegyűjt. összegyűjtötte
 ÖVP Österreichische Volkspartei / Osztrák Néppárt
 p. pagina / oldal
 PB Politbyra / Politikai Bizottság
 PWB Poznanskie Wydawnictwo Prasowe / Poznani Sajtókiadó Vállalat
 PCR Partidul Comunist Român / Román Kommunista Párt
 PCUS Partidul Comunist al Uniunii Sovietice / Szovjetunió Kommunista Pártja
 Ph. D. Philosophiae Doctor
 PKP Polskie Koleje Państwowe / Lengyel Állami Vasút
 pl. például
 PMR Partidul Muncitoresc Român / Román Munkáspárt
 POFOSZ Politikai Foglyok Országos Szövetsége
 PSL Polskie Stronnictwo Ludowe / Lengyel Néppárt
 publ. publication / kiadás
 PÚV KSS Predsedníctvo Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska / Szlovákia
 Kommunista Pártja Központi Bizottságának Elnöksége
 PZKO Polski Związek Kulturalno Oświatowy / Lengyel Kulturális és Oktatási Szövetség
 r. rész
 RATAU Radio-Telegraph Agency of Ukraine / Ukrán Rádió- és Hírágencia
 red. redaktor, redactor / szerkesztő
 rend. rendezte
 RGANI Goszudarsztvennij Arhiv Novejsej Isztorii / Legújabbkori Történelmi Állami Le-
 véltár
 RKP Román Kommunista Párt
 RMP Román Munkáspárt
 RSR Republica Socialistă România / Román Szocialista Köztársaság
 s. second / másodperc
 SAPMO-BArch Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen (der DDR im) Bundes-
 archiv / az NDK Pártjainak és Tömegszervezeteinek Alapítványi Levéltára a
 Szövetségi Levéltárban
 SAV-SZTA Slovenská akadémia vied / Szlovák Tudományos Akadémia
 SED Sozialistische Einheitspartei Deutschlands / Német Szocialista Egységpárt
 SKJ Szavez Komunistza Jugoszlavije / Jugoszláv Kommunista Szövetség
 SNA Slovenský Národný Archív / Szlovák Nemzeti Levéltár
 SPD Sozialdemokratische Partei Deutschlands / Német Szociáldemokrata Párt
 SPÖ Sozialistische Partei Österreichs / Osztrák Szocialista Párt
 ŠtB Štátna bezpečnosť / [szlovák] Állambiztonsági Hivatal

- SUA Stator Unite ale Americii / Amerikai Egyesült Államok
 sv. svazek / csomag
 sz. számú
 szept. szeptember
 szerk. szerkesztette, szerkesztő
 SZIT Székely Ifjak Társasága
 SZKP Szovjetunió Kommunista Pártja
 SZLKP Szlovákia Kommunista Pártja
 szöveggond. szöveggondozta
 SZSZK Szovjet Szocialista Köztársaság
 SZSZSR Szozuz Szovjetszkih Szocialisztjicseszkih Reszpublik / Szovjet Szocialista Köz-
 társaságok Szövetsége
 SZU Szovjetunió
 SZVISZ Szabadságra Vágyó Ifjak Szövetsége
 t. táblázat
 TASZSZ Tyelegrafoje Agensztvo Szovjetszkovo Szozuza / a Szovjetunió Hírügynöksége
 tov. tovaris / elvtárs
 TTI Történettudományi Intézet
 TŰK titkos ügyiratkezelés
 ú. f. új folyam
 ua. ugyanaz
 UB Urząd Bezpieczeństwa / [lengyel] Állambiztonsági Hivatal
 UKA Urho Kekkoson arkisto / Urho Kekkonen Levéltár
 UKP Ukrán Kommunista Párt
 UMA Ulkoasiainministeriön arkisto / [a Finn Köztársaság] Külügyminisztériumának
 Levéltára
 UN United Nations / Egyesült Nemzetek
 ún. úgynevezett
 UNHCR United Nations High Comissioner for Refugees / az ENSZ Menekültügyi Fő-
 biztosa
 UNREF United Nations Refugee Fund / ENSZ Menekültügyi Alap
 uo. ugyanott
 uő ugyanő
 ÚPN Ústav pamäti národa / Nemzeti Emlékezet Intézete
 URH ultrarövidhullám
 URSS Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste / Szovjet Szocialista Köztársaságok
 Szövetsége
 USA United States of America / Amerikai Egyesült Államok

- UTM Uninea Tineretului Muncitoresc / Dolgozó Ifjúság Szövetsége
- ÚV KSČ Ústředný výbor Komunistické strany Československa / Csehszlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága
- ÚV KSS Ústředný výbor Komunistické strany Slovenska / Szlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága
- vál. válogatta
- vol. volume / kötet
- vö. vesd össze
- wyd. wydawca / kiadó
- ZNTK Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego / Vasúti Járműjavító Művek

Felelős kiadó az 1956-os Intézet Közalapítvány főigazgatója

Felelős szerkesztő Török Gyöngyvér
Kézirat-előkészítő, korrektor Nácsa Klára

Nyomdai kivitelező Open Art Kft.
Felelős vezető Barcza András

ISBN 978-963-9739-03-1

ISSN 1216-7851

18074064-2-42

AZ 1956-OS INTÉZETI KÖZALAPÍTVÁNY ADÓSZÁMA A SZEMÉLYI JÖVEDELEMADÓI %-ÁNAK FELJÁNLÁSÁHOZ

AZ 10900011-00000007-24960114
SZÁMLASZÁMRA EGYÉNI ADOMÁNYOK FIZETHETŐ BE
AZ INTÉZET KUTATÓMUNKÁJÁNAK TÁMOGATÁSÁRA

3000 Ft

